

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİMDALI
HADİS BİLİMDALI

**FEZÂİLU’S-SAHÂBE RİVAYETLERİ BAĞLAMINDA
Şİİ-SÜNNÎ İHTİLAFININ SÜNNÎ HADİS RİVAYETİNE
YANSIMALARI**

Doktora Tezi

Mahmut Demir

Ankara - 2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİMDALI
HADİS BİLİMDALI

**FEZÂİLU'S-SAHÂBE RİVAYETLERİ BAĞLAMINDA
Şİİ-SÜNNÎ İHTİLAFININ SÜNNÎ HADİS RİVAYETİNE YANSIMALARI**

Doktora Tezi

Mahmut Demir

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Bünyamin ERUL

Ankara - 2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (HADİS)
ANABİLİM DALI

**FEZÂİLU’S-SAHÂBE RİVAYETLERİ BAĞLAMINDA
Şİİ-SÜNNÎ İHTİLAFININ SÜNNÎ HADİS RİVAYETİNE YANSIMALARI**

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Bünyamin ERUL

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Tez Sınavı Tarihi:

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../2010)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

Mahmut DEMİR

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	İİ
KISALTMALAR.....	VI
ÖNSÖZ	VII

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE SINIRLARI.....	1
B. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	2
C. ARAŞTIRMANIN PLANI VE METODU	5
D. KAYNAKLAR	7
1. Şia Kaynakları.....	7
2. Ehl-i Sünnet Kaynakları.....	10
E. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	14
1. Sahabi.....	14
2. Ehl-i Beyt	17
3. Sahabenin Faziletiyle İlgili Kavramlar	21
a. Fazl ve Tafdîl.....	22
b. Menkıbe ve Menâkıb.....	23
c. La'n, Sebb, Buğz, Şetm.....	24
d. Hubb ve Buğz.....	26

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE SAHABENİN FAZİLETİ

A. SAHABE TASAVVURUNUN TARİHİ SEYRİ.....	29
1. Kur'an'da Sahabe	30
2. Hz. Peygamber Döneminde ve Hadis Rivayetinde Sahabe	32
3. Tarih Kaynaklarında Sahabe	38
B. ŞİA'NIN SAHABE TASAVVURU	40
C. EHL-İ SÜNNET'İN SAHABE TASAVVURU.....	46
1. Tevil Mekanizması.....	50

2. Bedir Sahabileri ve “Dilediğinizi Yapın” Rivayeti.....	54
3. Rivayetlerde Muaviye Savunması	71
D. SAHABEYİ TAFDÎL ETME ANLAYIŞININ TEMELLERİ.....	77
1. Psikolojik Ve Sosyal Temeller.....	81
a. İyimser Geçmiş Algısı	81
b. Kötümser Gelecek Fikri	83
2. Dînî Temeller	91
E. SİYÂSÎ İRADENİN SAHABE/EHL-İ BEYT'E İLİŞKİN RİVAYETLERE	
ETKİSİ	93
a. Emevîlerin Sebb Politikaları.....	93
b. Abbâsîler'de Sebb Faaliyetleri ve Halife el-Mu'tazîd'ın Fermanı.....	101
F. HADİS LİTERATÜRÜNDE “FEZÂİLÜ'S-SAHÂBE”	108
G. SAHABE-EHL-İ BEYT EKSENİNDE ŞİÎ-SÜNNÎ ÇEKİŞMESİNİN HADİS	
RİVAYETİNE YANSIMALARI	116
1. Hz. Ali/Ehl-i Beyt Hakkındaki Rivayetler	117
2. Sahabeye Hakaret Edenleri Kınayan Rivayetler	126
3. Sahabeye Dil Uzatmanın İtikâdî ve Hukûkî Neticeleri.....	138

İKİNCİ BÖLÜM

FAZİLET ÇEKİŞMESİ VE BUNUN HADİS RİVAYETİNE YANSIMALARI

A. İMAMET MESELESİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	143
B. EBÛ BEKİR-ALİ EKSENLİ ÇEKİŞMENİN HADİS RİVAYETİNE YANSIMALARI ..	147
1. Bir Takım Erdemlerin Paylaşılamamasından Kaynaklanan İhtilafların	
Rivayetlere Yansımaları	151
a. İlk Müslüman ve Hz. Peygamberle Birlikte İlk Namaz Kılan	152
b. es-Sıddîk ve el-Fâruk Sıfatı.....	154
c. İstîzân Rivayetleri ve Rasûlullah'ın En Çok Sevdîği Kişi	159
i. Ebû Bekir ve Aîşe Karşında Ali	159
ii. Fatıma, Üsâme ve Ali.....	160
iii. Zeyd b. Hârîse ve Oğlu Üsâme	162
iv. Âîşe, Ebû Bekir, Ömer	163
d. Seddu'l-Ebvâb Rivayeti	166

i. Seddu'l-Ebvâb Rivayeti ve Ali'nin Kapısı.....	166
ii. Seddu'l-Ebvâb Rivâyeti ve Ebû Bekir'in Kapısı	171
e. Rasûlullah'ın Dostu, Arkadaşı: Hullet ve Velayet Mertebeleri.....	180
i. Ğadîr Olayı ve Muvâlât Rivayeti	181
ii. Hullet Rivayeti	185
iii. Dâr Rivâyeti	187
iv. Menzile Rivayeti	192
C. ŞİÎ RİVAYETLERDE EBU BEKİR/ ÖMER VE ALİ MUKAYESESİ.....	198
1. Zâtu's-Selâsil Gazvesi'nde Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer	198
2. Uhud Savaşında Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer	199
3. Hayber'de Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer	200
4. Huneyn'de Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer.....	203
D. SÜNNÎ RİVAYETLERDE EBU BEKİR/ÖMER-ALİ MUKAYESESİ.....	205
1. Berâe (Tevbe) Sûresi'nin Teblîği Rivâyeti	205
2. Cennet Üç/Dört Sahabiye Müştâktır Rivayeti	211
3. Mübâhele Hadisi	212
4. Na'l Hadisi (حديث)	214
5. Tayr/Tâir Hadisi (حديث)	217
6. Rasûlullah'ın Vefatı Öncesi Rahatsızlığında Yaşananlar	223
a. Hz. Ebu Bekir'in Namaz İmamlığı.....	224
b. Hz. Peygamber'in Yanına Çağırdığı Kişi.....	229
c. Kırtas Hâdisesi.....	232
E. ŞİÎ MUHAYYİLEDE EBÛ BEKİR/ÖMER/OSMAN-ALİ İLİŞKİSİ.....	239
F. EBÛBEKİR/ÖMER/OSMAN-ALİ İLİŞKİSİNDE MUTEZİLÎ BİR YAKLAŞIM..	244

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FAZİLET SIRALAMASI VE BUNUN HADİS RİVAYETİNE YANSIMALARI

A. SİYÂSÎ VE BÖLGESEL UNSURLARIN MUFÂDALE/TAFDÎL

DÜŞÜNCESİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ..... 251

B. EHL-İ SÜNNET'İN TAFDÎL VE MUFÂDALE KONUSUNDAKİ GÖRÜŞÜ.....

C. FAZİLET SIRALAMASININ HADİS RİVAYETİNE YANSIMALARI....

1. Dört Halifeyi Bir Arada Tafdîl Eden Rivayet Grubu..... 259

2. İlk İki Halifeyi Tafdîl Eden Rivayet Grubu	262
3. İlk Üç Halifeyi Bir Arada Tafdîl Eden Rivayet Grubu	274
a. İbn Ömer Rivayeti	278
b. Tebşîr/ İstîzân Rivayetleri	282
i. Erîs Kuyusu Rivayeti.....	282
i.a. Ebû Musa el-Eşarî Rivayeti	283
i.b. Enes b. Mâlik Rivayeti.....	285
i.c. Zeyd b. Erkam Rivayeti	286
ii. Hayâ Rivayeti	290
c. Kefâlet Rivayetleri.....	293
i. Müstemniha (مستمنيها) Rivayeti	294
ii. Rasûlullah'ın Vefatından Sonra Borcuna Kimin Kefîl Olacağı	296
iii. Rasûlullah'ın Vefatından Sonra Zekâtların Kimlere Verileceği	298
d. Mescid-İ Nebî'nin İnşâsı Rivâyeti	299
e. Taşların Tesbîhi (تسبيح) Rivâyeti	302
f. Karma Rivayetler	305
i. “Birazdan, Size Cennetlik Bir Adam Görünecek” Rivayeti.....	305
ii. Rüya Rivayetleri.....	315
ii.a. Hz. Peygamber'in Rüyasında Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer	315
ii.b. Muvâzene (موازنة) Rivayeti	317
ii.c. Tenavvut (تنافوت) Rivayeti	321
SONUÇ	326
KAYNAKÇA.....	334
ÖZET	348
ABSTRACT.....	349

KISALTMALAR

A.g.e.	:	Adı Geçen Eser
A.g.m.	:	Adı geçen makale
a.s.	:	Aleyhisselâm
A.Ü.İ.F.D.	:	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
A.Ü.S.B.E.	:	Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
a.y.	:	Aynı Yer
b.	:	İbn, bin
bt.	:	Bintu
Bkz.	:	Bakınız
C.Ü.İ.F.D.	:	Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Çev.	:	Çeviren
d.	:	Doğumu
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	:	Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	:	Hicrî
Krş.	:	Karşıtınız
m.	:	Mîlâdî
Md.	:	Madde(si)
Nşr.	:	Neşreden
ö.	:	Ölüm tarihi
s.a.	:	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
S.Ü.İ.F.D.	:	Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
t.y.	:	Tarih Yok
TDV.	:	Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	:	Tahkik eden, muhakkık
vb.	:	Ve benzeri
vd.	:	Ve devamı
y.	:	Yayınları
y.y.	:	Yer Yok

ÖNSÖZ

“Dinleyip de sözün en güzeline uyanlar var ya, işte onlar, Allah’ın doğru yola ilettiği kimselerdir. Gerçek akıl sahipleri de onlardır.” (ez-Zümer, 39/18)

Sahabe, geçmişte olduğu gibi bu gün de Müslümanlar arasındaki temel tartışma konularından biridir. Klasik İslam düşüncesinde bir ekolün belirleyici unsurları arasında yer alan sahabe tasavvuru, bu gün de İslam dünyasının iki büyük ekolü olan Ehl-i Sünnet ile Şia’yı birbirinden ayıran en temel hususlardan biridir. Günümüz Şîî propagandistlerinin kullandıkları en etkili silahlardan biri, hiç kuşkusuz Sünnî mefkûrede yüksek itibar kazanmış sahabenin imajını sarsıcı söylemlerdir. Bu söylemlerin özellikle İslam’ın ilk üç halifesi hakkında daha sık dillendirildiği müşâhade edilmektedir. Bu bakımdan aktüel bir değeri olan sahabe, bilhassa Kelam ve Hadis’le uğraşan ilim erbabının bir biçimde alâka gösterdiği bir konudur.

Modern dönemde sahabeye dair yapılan çalışmalara baktığımızda daha çok sahabenin adaleti, hadis rivayetindeki yeri ve dindeki konumu gibi hususların ilgi gördüğünü söyleyebiliriz. Mevzûnun bu çerçevede tartışılmasında, Şia’nın, muhtelif yayınlarıyla, sahabe hakkındaki katı menfî tutumunu sürdürmesinin önemli bir rolü vardır. Dolayısıyla Şia, klasik dönemde olduğu gibi günümüzde de sahabe hakkındaki çalışmaların şekillenmesinde müessir bir unsur olmaya devam etmektedir.

Hadis edebiyatında geniş bir yer tutan ve “Fezâilu’s-Sahâbe”, “Menâkıbu’s-Sahâbe” gibi başlıklar altında yer alan hadis rivayetleri, Şia’ya karşı Sünnî tepkinin kitâbiyâta bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde çok nadir de olsa bu başlıklar altında derleme faaliyetleri olmakla beraber çağdaş çalışmaların daha çok sahabenin şahsiyeti üzerine odaklanması, onlar hakkındaki rivayetlerin pek tetkik konusu yapılmadığı görülmektedir. Bu çalışmanın da Şîî ithamlara karşı sahabe savunması yapmak gibi bir amacı olmadığını belirtelim. Konuların ele alınış biçiminde de anlaşılacağı üzere bu çalışmada, daha çok içe dönük bir eleştiri mantığı hâkimdir. Zîra umûmiyetle Sünnî kaynaklar kullanılmıştır. Mevzûnun en can alıcı noktası, Fezâilu’s-Sahâbe literatürünün doğuşu ve gelişmesini etkileyen faktörler

yanında Şia ile Ehl-i Sünnet arasındaki polemiklerin merkezine oturan özellikle İslam'ın ilk dört halifesiyle alakalı rivayetlerin hadis-siyâset ilişkisi açısından ele alınmasıdır. Elbette ilgili literatürde binlerle ifade edilebilecek kadar birçok sahabînin adı geçmektedir. Ancak bunlar arasında Rasûlullah'ın vefatı sonrası siyâset sahnesinde yer almış olanlara dair rivayetlerin nicelik itibarıyla kâhîr bir üstünlüğü söz konusudur. Dolayısıyla konuya ilgi duymamızda savunmacı refleksler değil, bu husûsiyet etkili olmuştur.

Aslında ilk başta konuyu seçerken zihnimizde *fezâil* ve *mesâlib* rivayetleri şeklinde bir ayırım yapmak suretiyle daha şümullu bir çalışma yapmayı hedeflemiştik. Ancak, zamanla *mesâlib* türü rivayetlerin müstakil olarak ele alınmasının daha isabetli olduğuna kanaat getirdik. Neticede Allah'tan (c.c.), bir başka zaman bu konuya da mesâî harcama fırsatı ve imkânı vermesini temennî ederek “Sahabenin Faziletleriyle İlgili Rivayetler Bağlamında Şîî-Sünnî İhtilafının Hadis Rivayetine Yansımaları” başlıklı bir tez projesini planlamış olduk.

Son olarak çalışmamızdaki yazım ve referanslara ilişkin bazı teknik ayrıntılar sunmak istiyoruz. Kaynak isimleri, ilk geçtikleri yerde tam künyeleriyle birlikte verilmiştir. Okuyucunun kolay algılaması için kaynakların *italik* ve **bold** olarak yazılması tercih edilmiştir. Aynı sayfada yer almadıkça dipnotlarda **A.g.e** şeklindeki kısaltmaların kullanılmamasına azami gayret gösterilmiştir. Kur'an'a atıflarda, “Sûre, sûrenin mushaftaki numarası/âyet numarası” (örneğin, Bakara, 2/5) kullanımı benimsenmiş, sûre isimleri mushafta yer aldıkları biçimde *harf-i tarifli* ve/ya *harf-i tarifsiz* zikredilmiştir. Temel hadis kaynaklarına gelince, *Kütüb-i Tis*'a olarak bilinen dokuz hadis kitabına yapılan referanslarda, İbn Hanbel'in *el-Müsned*'inde, cilt, sayfa ve hadis numarası (örneğin, **el-Müsned**, V, 68, no: 20942), diğerlerinde de, bâb numaraları ile hadisin numarası (örneğin; Müslim, Birr ve Sıla, 96, no: 6628.) verilmiştir.

Ayrıca özellikle ilk dört halifenin isimleri çok sık geçtiği için her defasında saygı ifadesi olan “Hz.” kısaltmasının kullanılmasına gerek duyulmamıştır. Muaviye b. Ebî Süfyan ise, “Hz.” ifadesinin kullanılmadığı diğer sahabiler kategorisinde değerlendirilmiştir. Hz. Peygamber için de “Salat ve Selâm O'nun üzerine olsun” yerine “(s.a.)” kısaltması tercih edilmiştir. Çalışmada Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali başta olmak üzere çok fazla sahabî (Allah hepsinden râzı olsun)

adı geçtiği için, “R.a.: Allah ondan razı olsun” ifadesinin kullanılması zâid addedilmiştir.

Öncelikle bu tez projesinin oluşması ve olgunlaşması sürecinde katkılarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Bünyamin Erul’a, tez jürimde yer alan ve önemli katkılarda bulunan Prof. Dr. İ. Hakkı Ünal’a, Prof. Dr. İbrahim Sarıçam’a, Prof. Dr. Mehmet Özemir’e ve Doç Dr. Hüseyin Hansu’ya şükran borçluyum. Yine imlâ aşamasında tezi okuyup tashîh ve değerlendirmelerde bulunan değerli arkadaşım Salih Şengezer’e ve çalışmam esnasında müzakereleriyle bana destek veren mesâî arkadaşlarıma teşekkür ediyorum.

Elbette insânî olan her ürün gibi bu çalışma da bir takım kusurlardan hâlî değildir. Ancak bunların zaman içerisinde telâfî edilebilir kusurlar olmasını temennî ediyoruz. Diğer bir temennîmiz ise, bu tezin, mevzûya ilgi duyan hadis araştırmacıları için yeni bir ufuk açmasıdır. Gayret bizden tevîk Allah’tandır.

...../...../2010

Mahmut Demir

Ankara

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE SINIRLARI

Çalışmamızın konusu, en geniş anlamda Şia-Ehl-i Sünnet uyuşmazlığının beslendiği bir alan olarak sahabenin faziletleri hakkındaki rivayetlerdir. Ancak burada kastedilen fert fert tüm sahabilerin faziletlerine ilişkin rivayetler değildir. Genel olarak Sahabe/Ehl-i Beyt'in yanı sıra özel olarak da ilk dört halifenin faziletlerine dair rivayetler esas alınmıştır.

İlk başta teze isim olarak seçtiğimiz “*Fezâilu’s-Sahâbe Rivayetleri Bağlamında Şîî-Sünnî İhtilafının Sünnî Hadis Rivayetine Yansımaları*” başlığına ilişkin bir açıklama yapmayı yerinde görüyoruz. Öncelikle araştırmanın içeriği okunmadan isim üzerinden yapılacak bir takım değerlendirmelerin sağlıklı olmayacağını belirtelim. Bununla birlikte bu başlığın bizim için ne ifade ettiğine kısaca temas etmek istiyoruz.

Tezin birinci bölümünün sonunda genel olarak sahabe ve Ehl-i Beyt'in, diğer iki bölümde de ilk dört halifenin faziletlerine dair rivayetler bağlamında Şîî-Sünnî ihtilafının hadis rivayeti üzerindeki yansımaları ele alınmıştır. Tezin isminden hareketle “Fezâilu’s-Sahâbe” rivayetlerinin Şîî-Sünnî uyuşmazlığının bir ürünü olduğu şeklindeki bir önyargının oluşacağı muhtemeldir. Uydurma hadis faaliyetinin temel sâiklerinden biri de hiç şüphesiz siyâsî/itikâdî uyuşmazlıklardır. Bunlar arasında sahabenin, özellikle de Hz. Peygamber'in vefâtından sonra siyâsî sahada boy gösteren sahabilerin faziletleriyle ilgili rivayetler de pekâlâ mevcuttur. Ancak total olarak söz konusu literatürün sıhhatini şâibe altında bırakacak bir genellemeden uzak durduğumuzu ifade etmeliyiz. Şia ile Ehl-i Sünnet veya Hz. Ali ile Hz. Osman taraftarları arasında olduğu gibi siyâsî/mezhebî kavgaların, hadis uydurma faaliyetinin sâiklerinden biri olduğu da ehlince bilinmektedir. İlgili bir hadisin zorlama teviller yoluyla bağlamından koparılması yanında, üzerine yapılan bir takım tasarruflarla özünden, aslından uzaklaştırılması da Şîî-Sünnî çekişmesinin yansımaları kabilindendir. Bu sonuncusu, hadis uydurmaktan daha masum değildir. Her üç yöntem de farklı düzeylerde de olsa hadis isitismarcılığı ortak paydasında birleşmektedirler.

Araştırmada doğrudan sahabe değil, sahabeyle ilgili rivayetler inceleme konusu yapılmıştır. Buna bağlı olarak Sahabenin özellikle Sünnî İslam geleneğinde mazhar

olduğu üstün değerin yanı sıra bazılarının daha fazla ön plana çıkmasının temel nedenleri ve bu durumun hadis rivayetiyle ilişkisi irdelenmiştir. Araştırmanın birinci bölümünde Şia'nın ehl-i beyt ve sahabe tasavvurları ile Ehl-i Sünnet'in sahabe tasavvurlarına ve bu tasavvurların dayandığı temel faktörlere temas edilmiştir. Diğer iki bölümde de daha çok ilk dört halife etrafında yaşanan tartışmaların hadis rivayetine yansımaları ele alınmıştır.

Sahabe ve Ehl-i Beyt'in faziletlerine ilişkin daha genel rivayetlere çalışmamızın ilk bölümünde temas edilmişken, ilk dört halifeye dair rivayetler ise ikinci ve üçüncü bölümlerde ele alınmıştır. Fezâilu's-sahâbe rivayetleri titizlikle tarandıktan sonra Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman gibi sahabilerin faziletleriyle ilgili hadislerin bariz bir biçimde üstünlüğü tespit edildikten sonra böyle bir sınırlamaya gidilmiştir. Yine Sünnî sahabe tasavvurunun savunmacı karakterine işaret sadedinde birinci bölümün ilgili yerinde Muaviye hakkında bir başlık atılma gereği duyulmuş, orada bir takım rivayetlerin analizi yapılmıştır.

İslam düşünce tarihinde sahabe hakkında biri Ehl-i Sünnet'e diğeri de Şia'ya ait iki temel yaklaşımdan söz edilebilir. Sahabenin faziletleriyle ilgili rivayetler veya literatür tarandığında esasen bu iki yaklaşımın izleri görülmektedir. Bu itibarla araştırmamızda İslam geleneğinin birer parçası olan Mutezile ve Haricîler gibi ekoller inceleme konusu yapılmamıştır.

B. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

İslam dünyasının iki büyük düşünce ekolü olan Ehl-i Sünnet ile Şia arasındaki en temel ihtilaf konularından biri sahabenin konumudur. Sahabe, geçmişte olduğu gibi günümüzde de Şîî-Sünnî ayrılığının en derin boyutlarıyla tezahür ettiği bir alandır. Öyle ki, Şia ve Ehl-i Sünnet arasındaki muhetemel bir yakınlaşma çabasında aşılması en güç engel gibi gözükmektedir. Çalışmamız, esasen siyâsî temellere dayanan sahabe eksenli bu ayrışmanın hadis rivayetiyle ilişkisini tespit etmeyi hedeflemektedir. Bu noktada sahabenin (ki buna Hz. Ali ve/ya Ehl-i Beyt de dâhildir) faziletleriyle ilgili rivayetler bize zengin bir malzeme sunmaktadır. Burada, bilhassa “fıkḥî, amelî ihtilaflarda hadislerin rolü” şeklinde sıkça karşılaştığımız üzere, sözünü ettiğimiz Şîî-Sünnî ihtilafında “Hadislerin rolü” yerine bu ihtilafın “Hadis rivayetine yansımaları” şeklinde bir ifade tercih ettik. Hadislerin özellikle

fıkhî bir takım ihtilaflarda etkili olduğu bir gerçektir. Ancak konu siyâsî farklılaşmalara geldiğinde durum değişmektedir. Siyâsî/itikâdî ayrışmalar tabiatıyla fıkhî-amelî bir hüviyet taşımadığı için hadis rivayetine daha fazla etki eden bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmanın esas hedefi, sahabeye dair rivayetler bağlamında, erken dönemlerden itibaren İslam ümmetini derinden sarsan siyâsî çekişmelerin hadis rivayeti üzerinde bir yansıması olup olmadığını, eğer varsa bunun nasıl gerçekleştiğini ortaya koymaktır.

Sahabenin faziletleriyle ilgili rivayetler, hadis külliyyâtı içerisinde geniş bir yer teşkil etmektedir. Buna rağmen bazı derlemeleri saymazsak, günümüzde, ilgili literatürü müstakil olarak ele alan bir çalışma yapılmış değildir. Bu çalışmada üzerinde durulan rivayetler, dikkat çekilen hususlar elbette hadis araştırmacılarının ilgisinden tamamen uzak kalmış değildir. Öncelikle ilgili rivayetlerin siyâsî gelişmelerle ilişkisi bağlamında ülkemizde konuya ilk ilgi gösterenin “*H. Peygamberin Vefatından Emevîlerin Sonuna Kadar Siyasî İçtimaî Hâdiselerle Hadis Münasebetleri*” adlı çalışmasıyla Prof. Dr. M. Saîd Hatiboğlu olduğunu söyleyebiliriz. İlyas Canikli’nin “*Hilâfet Kavramıyla İlgili Hadislerin Tetkiki*” adıyla hazırladığı doktora tezi (A.Ü.S.B.E., 2004) de aynı bağlamda yer verdiği bazı rivayetlerle benzer hususlara temas etmiştir. “*H. Ali’yi Öne Çıkaran Rivâyetlerin Değeri*” adıyla Orhan Yılmaz tarafından hazırlanan yüksek lisans tezi (A.Ü.S.B.E., 2003) ise, konumuzla en çok benzerlik arz eden çalışmadır. Ancak o da isminden de anlaşılacağı üzere sadece H. Ali’ye ilişkin rivayetleri ele almaktadır. Konumuzla yakından alakalı gibi gözüken bir diğer eser de Abdullah Ünalın tarafından hazırlanan *İmamet Teorisinin Referanslarında Ehl-i Sünnet ve Şia’ya Göre Hadis* isimli doktora çalışmasıdır. (A.Ü.S.B.E. 1998). Bu tezde, Ebu Nuaym’ın “*Kitâbu’l-İmâme ve’r-Redd ala’r-Râfida*” adlı eseri esas alınarak Şia ile Ehl-i Sünnet’in İmamet konusundaki iddiaları karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır. Gerek üslûp gerekse de muhtevanın ele alınışı itibarıyla Ebu Nuaym’ın eserinin adeta kopyası olan bu çalışma, klasik bir kelâm veya akaid eserinin çevirisi görünümündedir. Hatta tezdeki başlıkların çoğu Ebu Nuaym’ın kitabında yer alanlarla aynıdır.

İlgi alanımızla doğrudan alakalı olmadıkları için sahabenin adaleti, dindeki konumu, hadis rivayetindeki yeri gibi sahabenin kendisini konu alan çeşitli çalışmalara burada atıfta bulunma gereği duymuyoruz.

Bizim çalışmamız, her şeyden önce Fezâilu's-sahâbe rivayetlerini bir bütün olarak ele alması ve ilgili literatürün yapısına doğrudan temas etmesi bakımından farklılık göstermektedir. Sahabeyi tafdîl anlayışını besleyen temel unsurlara işaret etmesi yanında, sahabeye ilişkin rivayetler özelinde itikadî ayrışmaların ve siyâsî çekişmelerin hadis rivayetine yansımalarına bu kadar yakından temas eden bir çalışmanın mevcut olmaması tezimizin önemini artırmaktadır.

Geçmişte olduğu gibi bu gün de İslam dünyasını temsil eden en büyük iki oluşum arasındaki polemiklerin merkezinde hâlâ sahabenin yer almış olması konunun hassasiyetini göstermektedir. Ehl-i Sünnet nezdinde gökteki yıldızlarla eşdeğer kabul edilen sahabenin, Şîî doktrinde, bunun tam aksi olarak “mîsaklarına/sözleşmelerine muhalif davranan hainler” olduğu düşünülmektedir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra sırasıyla halife olan Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali söz konusu olduğunda bu iki uç yaklaşım daha keskin çizgilerle ayrılmaktadır. Bu durum, hem genel olarak Fezâilu's-sahâbe rivayetleri, hem de özel olarak mezkûr sahabilere ilişkin rivayetleri ister istemez ilgi konusu haline getirmektedir. Sahabe/Ehl-i Beyt eksenli Şia ile Ehl-i Sünnet arasındaki polemiklerde hadislere biçilen rol nedir? Hz. Peygamber (s.a.), vefatından sonra yaşanan siyâsî tartışmalara mudâhil olmuş mudur? Rivayetler, bu tartışmaların neresindedir? Esasen siyâsî menşeli Şîî-Sünnî uyuşmazlığı hadis rivayetine yansımış mıdır? Çalışmamız, her şeyden önce bu tür soru(n)ların aydınlatmayı hedefleyen mütevazı bir teşebbüstür. Yine bu çalışma, sahabe ve Ehl-i Beyt'e, özellikle de hulefâ-i râşidîn olarak bilinen dört halifenin faziletlerine dair rivayetlerin, hadis-tarih ilişkisini tespit bakımından bakımından ayır bir öneme sahip olduğunu, bu yüzden ilgili rivayetlerin mutlaka Emevîler'in Ehl-i Beyt'e karşı baskıcı tutumlarıyla başlayan tarihsel süreç ışığında okunması gerektiğini ortaya koymaktadır. Fezâilu's-sahâbe literatürünün doğuşu ve gelişmesine etki eden temel faktörlerin tespiti yanında, ilgili rivayetleri din-siyaset ve tarih-hadis ilişkisi bağlamında tartışması, araştırmamızı önemli kılan bir başka husustur.

C. ARAŞTIRMANIN PLANI VE METODU

Araştırmamız bir giriş ve üç bölümden müteşekkildir. Kavramsal çerçeve girişte sunulmuştur. Burada sahabe ve Ehl-i Beyt'in yanı sıra onlara ilişkin rivayetlerde sıkça karşılaşılan kimi kavramlara temas edilmiştir. Birinci bölümde daha çok konunun teorik yönü üzerinde, diğer iki bölümde ise ağırlıklı olarak ilgili rivayetler değerlendirilmiştir.

“İslam Düşüncesinde Sahabe” başlıklı ilk bölümde, sahabenin İslam'daki yeri ve önemine kısaca temas edildikten sonra Kur'an'ın yanı sıra hadis ve tarih kaynaklarında nasıl bir sahabe profili çizildiğine dair bir takım tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır. Kur'an'da çeşitli vesilelerle hem övgü dolu ifadelerin hem de bir takım itab ve uyarıların muhatabı olan sahabenin, hadis kaynaklarında, faziletlerine halel getirebilecek unsurlardan arındırılmaya çalışıldığı gözlerden kaçmamaktadır. Bu bağlamda sahabenin sahabi kimliğiyle bağdaşmadığı düşünüldüğü için tarih kaynaklarında yer alan bazı haberlere itimad edilmemesi gerektiği yönündeki Sünnî yaklaşımın altı çizilmiştir. Ardından İslam düşüncesinde ortaya çıkan ve birbirine taban tabana zıt olan Şîî ve Sünnî sahabe tasavvurları ele alınmıştır. Sünnî rivayetlerde *Fezâilu's-Sahâbe* bağlamındaki nebevî uyarıların daha çok “sahabeyi sevmeme” ve/ya “onlara lanet okumama, buğzetmeme” şeklindeki kalıplarla ifade edilmesi, Şia'nın bir kaçı hariç sahabenin neredeyse tamamını ağır ifadelerle itham etmelerine bir tepki gibi gözükmektedir. Dolayısıyla Sünnî söylemin daha çok Şia'nın menfî sahabe telakkîsine bir tepki olarak ortaya çıktığı düşünüldüğünden Şia'nın sahabe tasavvuru önce ele alınmıştır. Ayrıca Ehl-i Sünnet'in sahabeyi tafdîl etmesi ve yüceltmesinin yanı sıra gerek Ehl-i Beyt gerekse de genel olarak sahabeye ilişkin rivayetlerin yaygınlık kazanması ve bu alana ilişkin zengin bir literatürün oluşmasının psikolojik, dînî ve en önemlisi siyâsî temelleri üzerinde de durulmuştur. Bunlardan özellikle Emevîlerin Ehl-i Beyt üzerindeki baskı politikaları ve sebb faaliyetlerinin, Şîî eğilimli rivayetlerde Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'i “sevmeme” ve onlara “buğzetmeme” vurgusunun ön plana çıkmasında etkin bir unsur olduğu tespit edilmiştir.

Birinci bölümün sonunda “Sahabe-Ehl-i Beyt” eksenli Şîî-Sünnî çekişmesinin genel olarak hadis rivayetine yansımaları değerlendirilirken, ikinci bölümde, söz konusu çekişmenin bilhassa hulefâ-i râşidîn özelinde hadis rivayetine nasıl yansıdığı

ele alınmıştır. Burada Şîî-Sünnî çekişmesinin bariz bir biçimde görüldüğü Şia'nın imamet nazariyesini destekleyen rivayetlerle Ehl-i Sünnet'in, Hz. Ebû Bekir'in hilafetini destekleyen rivayetler mukayeseli bir biçimde ele alınmıştır. Ayrıca aynı anda Hz. Ali'nin tafdîl, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in de tahkîr edildiği birçok rivayet örneğine temas edilmiş, bu rivayetler üzerinden, Şîî telâkkî ve muhayyilesinin Sünnî kaynaklara ne derece nüfûz ettiği tespit edilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, Ehl-i Sünnet'in, Şia'nın imamet anlayışına karşı geliştirdiği “Ebû Bekir>Ömer>Osman>Ali şeklindeki tarihsel hilafet sıralamasının hadis rivayetiyle ilişkisi değerlendirilmiştir. Seçilen halifenin “efdal” olması gerektiği düşüncesinden hareketle hilafet tertibinin aynı zamanda bir fazilet tertibi olduğu yönündeki Sünnî kanaati pekiştiren birçok rivayet örneği sunulmuştur. Ayrıca Hz. Ali'nin liste dışı bırakıldığı ve sadece ilk üç halifenin fazilet/hilafet sıralamasının yansıdığı rivayet örnekleri üzerinde titizlikle durulmuş, bu fazilet sıralamasında Alevî-Osmanî çekişmesinin izleri araştırılmıştır. Bilhassa üslupları bakımından tenkit edilmek suretiyle zikredilen rivayetler hakkında birtakım tespitler yapılmıştır.

Değerlendirmeler yapılırken hadislerin sadece metinlerinden hareket edilerek bir sonuca ulaşma yoluna gidilmemiştir. Gerektiğinde rivayetin ait olduğu bölgesel özelliklere dikkat çekilmiş böylece bölgesel farklılıkların hadis rivayetine bir tesiri olup olmadığı da tespit edilmeye çalışılmıştır. Esas olarak rivayetlerin siyâsî kutuplaşmalarla münâsebetini tespit etmek hedeflendiği için kullanılan rivayetlerin *subût* açısından derinlemesine bir değerlendirmesi yapılmamıştır. Ancak biz, ilgili her bir hadisin rivayet teknikleri bakımından da ayrıca inelenmesinin faydadan hâlî olmayacağını farkındayız. Bununla birlikte dipnotlarda da olsa cerh-tadil uzmanlarının bazı ravilerle ilgili değerlendirmelerine yer yer işaret edilmiştir.

Örnekler üzerinde durulurken en erken kaynaktan itibaren rivayetin izi sürülmüş, tâlî kaynaklarda veya rivayetin başka tarîklerinde ne gibi değişimlere maruz kaldığı araştırılmıştır. Böylece özellikle siyasal alandaki ayrışmaların hadis rivayetine bir tesirinin olup olmadığı incelenmiştir. “Hadis rivayetine tesiri” ifadesiyle bilindik “hadis uydurma” faaliyetinin yanı sıra gerçekte aslı ve/ya bağlamı olan bir rivayetin/hadis, üzerinde yapılan bir takım tasarruflarla, bu aslından koparılıp bambaşka bir formata dönüştürülmesi teşebbüsü kastedilmektedir.

D. KAYNAKLAR

İslam geleneğinde sahabe, sözleriyle ve davranışlarıyla başta hadisçiler olmak üzere Kelâm/Usûlu'd-Dîn, Mezhepler tarihi, Usûl-i fıkıh ve Tarih bilginlerinin ilgi alanına giren çok yönlü bir konudur. Hz. Peygamber'in vefatından sonra, fitne olaylarına karışmalarından dolayı sahabenin dînî veya itikâdî durumu, İslam Kelâmı/Usûlu'd-Dîn hatta Mezhepler Tarihi literatürünün ilgili yerlerinde ele alınmış; onların din alanındaki görüş ve uygulamalarının muahhar dönemlerde Müslüman toplumun yaşamında esas olup olmayacağı hususu da fıkıhın usûlü ve furûuna dair yazılan eserlerde bahis konusu olmuştur. Bunlara ilaveten sahabenin adaleti mevzuu da hadis ilimlerine dair yazılan kitaplarda incelenmiştir. Onların yaşam öyküleri ve başta dînî ve ilmî olmak üzere çeşitli sahalardaki faaliyetlerine dair de Tarih ve Tabakât kitaplarında geniş malumat edinmek mümkündür. Bu çalışmada esas itibarıyla sahabenin faziletleriyle ilgili rivayetler ele alınmasına rağmen, yine de konunun özünde sahabenin yer almış olması, çok yönlü bir kaynak kullanımını zorunlu kılmaktadır. Bu çeşitlilikten dolayı müracaat edilen kaynaklar türlerine göre tasnif edilmiştir. Öncelikle araştırmada kullanılan Şîî kaynaklar ve bunlara hangi gerekçelerle müracaat edildiği ardından da Sünnî eserler hakkında kısaca bilgi verilecektir:

1. Şîa Kaynakları

Fezâilu's-sahâbe rivayetleri özelinde Şîî-Sünnî ihtilafıyla hadis rivayeti arasındaki ilişkinin irdelendiği bu çalışmada elbette en azından Ehl-i Sünnet kaynakları kadar Şîî referansların da görülmesi gerektiği düşünülebilir. Ancak hemen belirtelim ki, bu çalışmada Sünnî kaynaklar esas alınmıştır. Kaldı ki, konumuz açısından söyleyecek olursak Ehl-i Sünnet'in hadis külliyâtında Şîî eserlere ihtiyac bırakmayacak derecede yeterli malzeme bulmak mümkündür. Hattâ Şîî söylemi besleyen rivayetlerdir. Bu bakımdan herhangi bir Şîî web sayfası¹ ziyaret edildiğinde karşılaşılan şu ifade bir tesadüf değildir:

¹Bkz. <http://www.ishiai.com/vb/showthread.php?t=13813>; http://www.shiaweb.org/shia/feqhiat_sunnah_shia/pa1.html;

إن مذهباً يثبت نفسه من كتب خصمه أحق أن يتبع ، وإن مذهباً يحتج عليه بما في كتبه فيلجأ للتأويل والتحوير
أحق أن يتجنب عنه

“Hasmının kitaplarıyla varlığını ispat eden bir mezhep uyulmaya daha müstahaktır; Kendi kitaplarındaki (deliller) aleyhine olduğu için onları te’vil edip değiştirme yoluna giden bir mezhep ise, kendisinden kaçınılmaya müstehaktır.”

Bu tez okunduğunda Şîî propagandanın en önemli sloganı olan bu ifadeyi doğrulayan birçok rivayetin gerçekten de Sünnî hadis kaynaklarında yer bulduğu müşahade edilecektir. Bu nedenle araştırmamızda daha çok Ehl-i Sünnet’in kaynakları kullanılmıştır. Gerçekten de hiçbir Şîî hadis kaynağına müracaat edilmese bile sadece Sünnî kaynaklar, bu iki düşünce okulunun ciddi bir çekişme içinde olduğuna ve bu çekişmenin *fezâilu’s-Sahâbe* literatürü özelinde rivayetlere de yansıdığına dair yeterli veriler sunacaktır.

Çalışmamızda Şîî kaynaklarını etraflıca ve derinlemesine tarama ihtiyacı duyulmasa da yine onlardan tamamen müstağnî kalınmamış, yer yer çağdaş ve klasik bazı Şîî kaynaklara da müracaat edilmiştir. Hz. Ali’nin sıkı taraftarlarından olduğu anlaşılan Süleym b. Kays’a (ö. 76/696)² nisbet edilen ve *Kitâbu’s-Sakîfe* olarak da

² Hz. Ali’nin en yakın adamlarından olduğu söylenen Süleym b. Kays el-Hilâlî, İslam’ın ilk musannıfları arasında zikredilmektedir. İbnü’n-Nedîm’in (ö. 385/995) *el-Fihrist*’te Şîa fakihleri ve muhaddisleri için açtığı başlıkta ilk bahsettiği kişi Süleym’dır. İbnü’n-Nedîm, kendisi ve kitabıyla ilgili şu bilgileri vermektedir: Süleym b. Kays, Haccâc’ın takibinden kaçıp Ebân b. Ebî Ayyâş’a (ö. 138/756) sığındı. Öleceği sırada ona bir kitap verdi. İşte meşhur *Kitâbu Süleym b. Kays el-Hilâlî* budur. O kitabı, kendisinden sadece Ebân rivayet etti. Şîa adına ilk ortaya çıkan kitap, *Kitâbu Süleym*’dir. (İbnü’n-Nedîm, Ebu’l-Ferac Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1994, s. 271). Hicretten iki yıl önce doğduğu belirtilen Süleym b. Kays, Hz. Ömer’in hilafetinin başlarında Medine’ye gelmiş, daha sonra Kûfe’ye yerleşmiştir. *Kitâbu’s-Sakîfe* olarak da bilinen eseri, *Kitâbu Süleym b. Kays* adıyla basılmıştır. Bu eser, Şîa’nın temel dayanaklarından biridir. Öyle ki Cafer Sadık’ın (ö. 148/765) “Yanında Süleym’in kitabı olmayan kimse bizim nezdimizde hiçbir şeye sahip değildir” dediği söylenmektedir. (Krş. Süleym, Ebû Sâdık Süleym b. Kays el-Hilâlî el-Kûfî, *Kitâbu Süleym*, I-III, Thk. Muhammed Bâkır el-Ensârî ez-Zencânî, Dalîle Mâ, Kum, muhakkıkın mukaddimesi, I, 43 vd.). Ne var ki, Süleym hakkında Sünnî kaynaklarda çok sınırlı miktarda malumat bulunmaktadır. İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) onunla ilgili olarak sadece Eban’dan rivayet ettiği bilgisini verirken Hz. Ali ile ilişkisine dair bir şey söylememektedir. (İbn Ebî Hatim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtim Muhammed b. İdrîs, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, I-IX, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, 1952, IV, 214.) İbn Ebî Hâtim’in, bu bilgiyi babası Ebû Hâtim’den (ö. 277/890) naklettiği göz önüne alındığında, en azından “Ebân-Süleym” senedinin üçüncü hicrî asırda bilindiği tahmin edilebilir. Ancak burada da Süleym’in Hz. Ali’den değil Kûfe’li tâbiînden Süheym b. Nevfel’den rivayet ettiği yer almaktadır. İlginç olan ise, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*’de Süheym b. Nevfel’in tercemesinde onun râvîleri arasında Süleym’in adının geçmemesidir. (İbn Ebî Hâtim, *A.g.e.*, IV, 303). Adeta sır bir şahsiyet olan Süleym hakkında Ehl-i Sünnet kaynaklarında çok az bilgiye rastlasak da onun tek râvîsi Eban b. Ebî Ayyâş’a dair oldukça geniş bir malumata sahip bulunuyoruz. İbn Hibbân (ö. 354/965), onun, çok ibâdet eden sâlih bir kişi olduğunu, Hasan Basrî’den (ö.110/729) dinlediği sözleri, Enes kanalıyla ref’ ettiğini ve çoğu asılsız binbeşyüz kadar hadisi Enes’ten rivâyet ettiğini belirtir. Ebân hakkındaki en ağır ifadeler ise Şu’be b. Haccâc’a (ö.160/777) aittir. O, bir sözünde “*Merkebimin bevbinden içmem, bana,*

bilinen *Kitâbu Süleym* bu kaynakların başında gelmektedir. Bu kaynağın sahibine aidiyeti konusunda kuşkularımız³ olmakla beraber, Şia'nın temel referanslarından biri olması, onu bu araştırma için önemli kılmaktadır.

Kitâbu Süleym'in yanısıra Şeyh Müfid'in (ö. 413/1022) *Kitâbu'l-İrşâd*'ına; Sünnî hadis kaynaklarında yer alan bir rivayetin Şiî kaynaklarda nasıl bir formata dönüştüğünü görmek için İmâmiyye Şia'sının fakîhlerinden sayılan İbn Şâzân'ın⁴ Hz. Ali'nin faziletlerine dair yüz hadis derlediği *Mie Menkabe min Menâkıbı Emîri'l-Müminîn Ali b. Ebî Talib* adlı eseri ile bu eserden büyük ölçüde yararlandığı anlaşılan "Harezmi'nin Hatîbi" lakaplı el-Muvaffak b. Ahmed (veya Muhammed) Ebû'l-Müeyyid el-Havarezmî'nin (ö. 568/1173)⁵ *Menâkıbu Ali b. Ebî Tâlib*'ine müracaat edilmiştir. Sünnî olmakla birlikte Şia'nın en çok referans gösterdiği kaynaklardan olmaları hasebiyle yine bu tezde sıkça kullandığımız Nesâî'nin (ö.303/916) *Hasâisu Emîri'l-Müminîn Ali b. Ebî Talib*'i ile İbn Merdeveyh (el-Kebîr)'in (ö. 410/1020)⁶ *Menâkıbu Ali* adlı eserini burada zikredebiliriz. Son

Ebân'dan rivâyet etmemden daha sevimlidir" derken, bir diğerinde daha da ileri giderek, 'zina etmiş olmayı Ebân'dan nakilde bulunmaya yeğlediğini' ifade etmiştir. Eban'ı tadil eden hiçbir rical uzmanının olmaması bir yana, şeyhleri arasında Süleym adında birinden de söz edilmemektedir. (Bkz. İbn Ebî Hâtım, *A.g.e.*, II, 295; İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali, *Kitâbu'l-Mevdû'ât mine'l-Ehâdisi'l-Merfû'ât*, I-IV, (Thk. Nûrettin b. Şükrî b. Ali Boyacılar), Mektebetu Edvâi's-Selef, Riyâd, 1997, II, 578; İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I-VI, (Thk. Halîl Me'mûn Şihâ, Ömer Sellâmî, Ali b. Mes'ûd), Dâru'l Ma'rife, Beyrut, 1997, I, 128-130.)

³ Hicrî birinci asrın ikinci çeyreğinde vefat etmiş olan Süleym'e ait bir kitabın varlığı mümkündür. Ancak bizim kuşkumuz, bu kitabın, elimizde *Kitâbu Süleym* adıyla mevcut bulunan eser olup olmadığı noktasındadır. Zira içindeki rivayetler, kitabın hem üslup hem de içerik açısından en erken hicrî dördüncü veya beşinci asra ait olduğu izlenimini vermektedir. Nitekim İbn Ebi'l-Hadîd de (ö. 656/1258) bu kitap hakkındaki kuşkularını dile getirmektedir. Bir rivayeti reddetmek için onun *Kitâbu Süleym*'de yer almasının kâfi olduğunu belirten meşhur Mutezilî kelamcı, bu kitabın bir aslı olmadığını söylemektedir. Hatta O, bazı Şiî'lerden, dünyada Süleym b. Kays adında kimsenin olmadığı, ona nispet edilen kitabın da bir uydurmadan ibaret olduğu yönünde duyumlar aldığını ifade etmektedir. (İbn Ebi'l-Hadîd, Abdulhamid b. Hibetullah b. Muhammed b. Hüseyin b. Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, I-XX, thk. M. Ebû'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, y.y. 1959, XII, 216-217).

⁴ Ebû'l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Hasen b. Şâzân'ın, dördüncü asrın ilk yarısıyla beşinci asrın ikinci yarısı arasında yaşadığı bilinmekle beraber doğum ve ölüm tarihleri meçhuldür. Bkz. İbn Şâzân, Ebû'l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Hasen el-Kummî, *Mie Menkabe min Menâkıbı Emîri'l-Müminîn Ali b. Ebî Tâlib ve'l-Eimmeti min Veledihî*, Thk. Nebîl Rıza Ulvân, İntişârât-ı Ensâriyân, Kum, 1413 h. Muhakkıkın mukaddimesi, s. 15-16.

⁵ Hatîb (veya Ehtab) Havârezmî hakkında geniş bilgi için bkz. el-Emînî, Abdu'l-Hüseyn Ahmed en-Necefi, *el-Ğadîr fi'l-Kitâb ve's-Sünne ve'l-Edeb*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1977, IV, 397-407.

⁶ İbn Merdeveyh adına "Menâkıbu Ali" adlı eseri neşreden muhakkık Abdurrezzâk Hirzuddîn, matbu veya mahtût olmayan bu eseri, muhtelif kaynaklarda İbn Merdeveyh'in bu kitabına yapılan atıfları bir araya getirmek suretiyle yeniden inşa ettiğini ifade etmektedir. (İbn Merdeveyh, Ebû Bekr Ahmed b. Musa el-İsfehânî, *Menâkıbu Ali b. Ebî Tâlib*, thk. Abdurrazzak Muhammed Hüseyin Hirzuddîn, Dâru'l-Hadis, Kum, 2000, s. 9.)

dönemlere ait olarak da Sünnî söyleme karşı Şîî itirazlara yer verirken İbn Hacer el-Heytemî'nin (ö. 974/1567) *es-Savâ'iku'l-Muhrika*'sındaki (الصوارم المهركة) iddialarına karşı zaman zaman Nurulullah Tüsterî'nin (ö.1019/1610) *es-Sevârimu'l-Muhrika* (الصوارم المهركة) adlı reddiyesindeki itirazlarına bakılmıştır. Yine çağdaş Şia'nın keskin kalemlerinden Murtezâ Askerî'nin, Ehl-i Sünnet ile Şia'yı (*Hilâfet* ve *Ehl-i Beyt* mekteplerini) mukayese ettiği *Me'âlimu'l-Medreseteyn* adlı eserinin yanı sıra Meylânî'nin muhtelif çalışmalarından da bu bağlamda yararlanılmıştır. Bu iki alim kadar sert bir üsluba sahip olmayan Mısır'lı Şîî âlim Mahmûd Saîd Memduh'un *Ğâyetu't-Tebcîl ve Terku'l-Kat'i fi't-Tafdîl* adlı çalışması da tezimizle doğrudan alakalı bir kitap olarak başvurduğumuz önemli bir referans olmuştur.

Tezde kullandığımız Şîî kaynaklar elbette bunlarla sınırlı değildir. Buna rağmen daha fazla Şîî kaynağa müracaat edilmemiş olması çalışmamız açısından bir eksiklik olarak görülebilir. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi, böyle bir araştırma için ilgili Sünnî literatür, Şia kaynaklarına ihtiyaç bırakmayacak kadar zengin bir materyal içermektedir.

2. Ehl-i Sünnet Kaynakları

Konunun tabiatı, geniş yelpazede bir kaynak kullanımını gerektirdiği için burada, en sık kullandığımız kaynakları türlerine göre ayırmanın daha isabetli olacağını düşünüyoruz.

Hadis

Hadis alanındaki her araştırmada olduğu gibi bu çalışmanın da en temel referansları elbette hadis eserleridir. Bu tezde Şia'nın nispetle Sünnî kaynakların neden daha fazla tercih edildiği izah edilmişti. Ayrıca kaynak başvurularında, kaynağın otantik olup olmadığını çok fazla önemsemediğimizi baştan ifade edelim. Hadisin tarihsel gelişmelerle ilişkisinin takip edildiği, siyâsal/bölgesel unsurların ve/ya itikadî kutuplaşmaların hadis rivayetine etki edip etmediğinin tespit edilmeye çalışıldığı bir araştırmada kullanılan hadislerin ve müracaat edilen hadis kaynaklarının otantik değerlerinin çok şey ifade etmeyeceği mukadderdir.

Fezâilu's-Sahâbe rivayetlerinin incelendiği bir çalışmada, kuşkusuz ki ilk başvuru kaynakları bu alana dair yazılan müstakil eserlerle, hadis musannefâtının

ilgili bölümleri olacaktır. Elbette *Kütüb-i Sitte* olarak bilinen altı meşhur hadis kaynağı en temel referanslarımız olmuştur. Bunlardan Buharî'nin (ö. 256/870) *es-Sahîh*'indeki *Fezâilu Ashâbi'n-Nebî*, Müslim'in (ö. 261/875) *es-Sahîh*'indeki *Fezâilu's-Sahâbe*, Tirmizî'nin *es-Sünen* (veya *es-Sahîh*)'indeki (ö. 279/893) *el-Menâkıb*, Ebû Davud (ö. 275/889) ve İbn Mâce'nin (ö.273/886) *es-Sünen*'lerindeki *Kitâbu's-Sünne* bölümleri konuyla doğrudan ilgili yerlerdir. Bunların dışında, Abdurrezzâk (ö. 211/827) ve İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *el-Musannef*'leri, Tayâlisî'nin (ö. 204/819) *el-Müsned*'i, İbn Hanbel'in (ö. 241/856) *el-Müsned*'i ile *Fezâilu's-Sahâbe*'si, Nesâî'nin (ö.303/916) *Fezâilu's-Sahâbe* ile *es-Sünenu'l-Kübrâ*'sı ve İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *es-Sahîh*'i sıklıkla başvurduğumuz erken dönem kaynaklarıdır. Özellikle rivayetlerin izini takib ettiğimizde, şekil değiştirmeye başladıkları farklı versiyonlarına sıkça rastladığımız Taberânî'nin (ö. 360/971) *Mu'cemleri* ile *Müsnedu's-Şâmiyyîn*'i, Hâkim'in (ö.405/1015) *el-Müstedrek*'i, Ebû Nuaym'ın (ö. 430/1038) *Hilyetu'l-Evliyâ*'sı, Hatîb Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Târîhu Bağdâd*'ı ve İbn Asâkir'in (ö.571/1176) *Târîhu Dımaşk* adlı eseri en çok faydaladığımız kaynakların başında yer almaktadırlar. Bu tâlî eserler, bir rivayetin aslından uzaklaştıkça orijinal halinden veya bağlamından neler kaybettiğini veya nasıl deforme edildiğini, muahhar dönemlerdeki Şîî-Sünnî polemiklerinde hangi gerekçelerle bu rivayetlerle istidlalde bulunulduğunu görebilmemiz açısından çalışmamıza önemli katkı sağlamışlardır.

Erken dönemlerden itibaren hemen her Şîî âlimin Hz. Ali'nin faziletlerine ilişkin bir eser yazdığını söyleyebiliriz. Bu durum aynı oranda olmasa da Ehl-i Sünnet içerisinde de Hz. Ebû Bekir'in faziletlerine dair müstakil hadis mecmûalarının hazırlanması keyfiyetini doğurmuştur. “Ebû Bekir-Ali ekseninde cereyan eden Şîî-Sünnî ihtilafının hadis rivayetine yansımaları” gibi bir hususun da işlendiği bu çalışmada Hz. Ebû Bekir'in faziletlerine dair yazılmış müstakil eserlerden müstağni kalınamazdı. Bu bağlamda ilklerden olan İbnu'l-'Uşârî'nin (451/1060) *Fezâilu Ebî Bekr es-Sıddîk* adlı eseri ile daha geç dönemlere ait olan İbn Balabân el-Makdisî'nin (ö.684/1286) *Tuhfetu's-Sıddîk fî Fezâili Ebî Bekr es-Sıddîk*'ı, Ebû'l-Kâsım el-Kıftî'nin (ö.697/1298) *el-Enbâu'l-Müstetâbe fî Menâkıbi's-Sahâbe ve'l-Karabe*'si ve Muhibbu'd-Dîn et-Taberî'nin (ö. 694/1295) *er-Riyâdu'n-Nadîra fî Menâkıbi'l-Aşere* adlı çalışmalarından da istifade edilmiştir. Muhibbuddîn et-

Taberî'nin önemli kaynaklarından biri olduğu anlaşılan ve bir Mutezilî bir alime, Ebû Saîd (veya Sa'd) es-Semman'a (ö.445/1054) ait olan *el-Muvâfaka Beyne Ehli'l-Beyt ve's-Sahâbe ve Mâ Ravâhu Kullu Ferîqin fî Hakki'l-Âhar* kitabına da işaret edilmelidir. Ancak kayıp olan bu eserin, es-Semmân'ın bir kuşak sonrası halefi Zemahşerî (ö.538/1144) tarafından *el-Muhtasar min Kitâbi'l-Muvafaka Beyne Ehli'l-Beyt ve's-Sahâbe* adıyla yapılan ihtisarı kullanılmıştır. Bu kaynak, Şîû-Sünnî uyuşmazlığını uyuşmazlığı adeta telif etmek maksadıyla tedavüle çıkarıldığı tahmin edilen rivayetlerin toplandığı farklı bir kategoriye temsil etmektedir. II. Bölümün en son başlığını bu telife borçlu olduğumuzu söylemeliyiz.

Özellikle İbnu'l-Uşârî'den itibaren zikrettiğimiz bu geç dönem hadis mecmûaları, Şia'nın siyâseten güç kazanmaya başladığı dönemlerden sonra Şîû-Sünnî polemiklerinin iyice kızışmasına bağlı olarak artan taassub nedeniyle adeta asılsız rivayetlerin kaynakları gibidirler.

Son olarak çağdaş bir hadis derlemesine işaret etmek istiyoruz. *el-Ehâdisu'l-Vâride fî Fezâili's-Sahâbe*⁷ adlı bu kitabın alanındaki en kapsamlı ve derli toplu çalışma olduğunu söyleyebiliriz. Yazarı halen Medine İslam üniversitesinde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır. Biri fihrist olmak üzere toplam on üç cilt halinde basılmış olan eserde *Kütüb-i Tis'a* olarak bilinen dokuz hadis kitabının yanı sıra Ebû Bekir el-Bezzâr (ö. 292/905) ile Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin (ö.307/920) *el-Müsnedleri* ile Taberânî'nin üç *Mu'cem*'inde (*el-Mu'cemu'l-Kebîr*, *el-Evsât*, *es-Sağîr*) yer alan, sahabenin faziletleriyle ilgili rivayetler bir araya getirilmiştir. Sâ'idî, toplam 2022 hadis derlemiş, fazilet(ler)i hakkında hadis rivayeti bulunan sahabi sayısını ismi bilinmeyen 72 kişi hariç toplam 343 olarak tespit etmiştir.⁸

Tabakât ve Ricâl Kaynakları:

Objesi sahabe olan bir araştırmada sahabe tabakâtına dair kaynakların önemi tartışılmaz. Bu meyanda İbn Sa'd'ın (230/845) *et-Tabakât'ı*, İbn Abdilberr'in (ö. 463/1071) *el-İstîab'ı*, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *el-İsâbe*'si ile İbnu'l-Esîr'in *Üsdü'l-Ğâbe* adlı eserleri gerektiğinde sahabilere dair kısa bilgiler sunarken en çok kullandığımız kaynaklar olmuşlardır. Bunun dışında yine gerek bir sahabiyle ilgili

⁷ Su'ûd b. 'Îd b. Umeyr es-Sâidî, *el-Ehâdisu'l-Vâride fî Fezâili's-Sahâbe*, I-XII, et-Tab'atu'l-Lü'lüf, Medine, 1427.

⁸ Sâidî, *A.g.e.*, XI, 438.

malumat verirken gerekse de ricâl uzmanlarının her hangi bir râvî hakkındaki cerh-tadil değerlendirmelerini sunarken Buhârî (ö. 256/870) ve İbn Ebî Hayseme'nin (ö. 279/893) *Tarîh*'leri, İbn Ebî Hatim'in (ö. 327/938) *el-Cerh ve'-Ta'dîl*'i, İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *es-Sikât*'ı ile *el-Mecrûhîn*'i ve İbn Hacer'in *Tehzîb*'inden sıkça yararlanılmıştır.

Tarih Kaynakları

Bu tezin I. Bölümünde “Tarih Kaynaklarında Sahabe” başlığı altında da işaret edildiği gibi her ne kadar tarihçilerin (ahbârîlerin) sahabe hakkındaki yazdıklarına güvenmeme noktasında Ehl-i Sünnet'te genel bir kanaat oluşmuşsa da çalışmamızda sahabenin özellikle Cemel ve Sıffîn gibi Hz. Peygamber'in vefatından sonra yaşadıkları bir takım acı tecrübelerle atıfta bulunurken, Emevîler (41-133/662-750) döneminde Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e, Abbâsîler'in (133-657/750-1258) bir döneminde de Muaviye ve Ümeyye Oğullarına uygulanan sebb/hakaret politikalarına değinirken umûmiyetle tarih kaynaklarından istifade edilmiştir. Bu bağlamda Taberî'nin (ö.310/923) *Tarîh*'i ile İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *el-Bidâye*'si en çok yararlanılan tarih eserlerinin başında yer almaktadır. Yine kimi rivayetlerin tarihsel arkaplanları veya bağlamlarına temas edilirken, ayrıca özellikle Hz. Ali ile diğer halifelerin mukayese edildiği bir takım tarihsel olaylara işaret edilirken yukarıdaki kaynakların yanı sıra İbn Hişâm'ın *es-Sîre*'si ne de başvurulmuştur.

Kelam/Usûlî'd-Dîn, Akâid ve Mezhepler Tarihi Kaynakları:

Şia ile Ehl-i Sünneti karşı karşıya getiren en önemli tartışma konusunun “imamet” meselesi olduğu göz önüne alındığında, sahabeye ilişkin rivayetler özelinde Şîî-Sünnî ihtilafının hadis rivayetine yansımalarının ele alındığı bir araştırmada İslam Kelâmı ve Akaidine dair eserlere müracaat edilmemesi büyük bir eksiklik olurdu. Ehl-i Sünnet inancının bayraktarlığını yapan bu kaynakların bizim açımızdan taşıdığı asıl değer, çalışmamızda örnekleme sadedinde kullandığımız bir çok rivayetin buralarda Şia'nın imamet nazariyesine karşı en önemli naklî deliller olarak karşımıza çıkmasıdır. Tezimizin özellikle II. Bölümünde Ebû Bekir-Ali etrafında yaşanan tafdîl tartışmalarına ve III. Bölümünde de Ebû Bekir>Ömer>Osman>Ali şeklindeki hilafet sıralmasının dayandığı temellere ilişkin

Sünnî izahlar için mezkûr kaynaklara müracaat edilmiştir. Bu noktada da başta Ebû Nuaym'ın (ö. 430/1038) *Tesbîtu'l-İmâme'si*⁹ olmak üzere, Abdulkâhir Bağdâdî'nin (ö. 429/1038) *Usûlu'd-Dîn'i*, Lâlekâî'nin (ö. 418/1027) *Şerhu Usûl-i İ'tikâdi Ehli's-Sünne'si* ve Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *el-İtikad'ı* yararlandığımız kaynakların başında gelmektedir.

Öte yandan genel olarak sahabenin dindeki konumuna dair, özel olarak da bilhassa Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ali ve yine Hz. Ali ile Hz. Osman mukayyesine dair tartışmalar mezhepleri ayırıştıran önemli unsurlar olduğu için bu noktada da Eşarî'nin (ö. 330/942) *Makâlât'ı*, İbn Hazm (ö. 456/1064), *el-Fisal'i* ve Şehristânî'nin (ö. 548/1154) *el-Milel'i* gerektiğinde başvurulacak kaynaklardır.

Bu çalışmada, Ehl-i Sünnet içerisinde Şia'nın ağır ithamlarına karşı sahabeyi savunmak maksadıyla kaleme alınmış “reddiye” türünden eserlerden de yararlanılmıştır. Savunmacı yaklaşımın zorlama tevillere nasıl yol açtığını göstermesi bakımından bu reddiyeler kayda değerdir. Ebû Bekir İbnu'l-Arabî'nin (ö. 543/1149) *el-Avâsım mine'l-Kavâsım'ı*¹⁰ ile İbn Hacer el-Heytemî'nin (ö. 974/1567) *es-Savâ'iku'l-Muhrika* ve Muaviye'ye karşı eleştirileri cevaplamak için yazdığı *Tathîru'l-Cenân ve'l-Lisân* adlı eserleri bu cümleden önemli referanslardır.

E. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Sahabi

Burada sahabe kavramının tanımına dair detaylı bilgi için ilgili bazı kaynaklara¹¹ atıfta bulunmakla yetinip kimlerin sahabi olabileceği veya sahabî

⁹ Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfehânî, *Tesbîtu'l-İmame ve Tertîbu'l-Hilafe*, Thk. İbrahim Ali et-Tihâmî, Dâru'l-İmam Müslim, Beyrut, 1986. Bu eser, “*Kitâbu'l-İmâme ve'r-Redd ala'r-Râfida*” olarak da bilinmektedir. Kitap bu adla, Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fukayhî tarafından tahkik edilerek de basılmıştır. (Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine, 1987.) Abdullâh Ünal, tezinde kitabın bu baskısını esas almıştır. (Ünal, Abdullâh, *İmamet Teorisinin Referanslarında Ehl-i Sünnet ve Şia'ya Göre Hadis*, Elips Kitap, Ankara, 2006.)

¹⁰ Çalışmamızda bu eserin Sahabeyle ilgili olan ikinci bölümünün M. Muhibbuddîn el-Hatîb tahkikli baskısı kullanılmıştır.

¹¹ Erul, Bünyamin, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, 1-9; Cüneyd Eşref İkbâl Ahmed, *el-Adâle ve'd-Dapt ve Eseruhuma fî kabûli'l-Ehâdis ev Reddihâ*, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad, 2006, s. 79-90; Sâidî, *el-Ehadîsu'l-Vâride fî Fezâili's-Sahâbe*, I, 56-61; Askerî, es-Seyyid Murteza, *Me'âlimu'l-Medreseteyn*, I-III, Müessesetu'l-Bi'se, Tahrân, ty., I, 87 vd. ; Efendioğlu, Mehmet, DİA, “Sahabe” Md. XXXV, 491; Çapan, Ergün, *Kur'ân-ı Kerîm'de Sahâbe*, Işık y. İst. 2004, s.1- 4.

olmanın koşulları hakkında söylenenler üzerinden bazı değerlendirmelerde bulunmak istiyoruz.

Literatürde sahabe hakkındaki tartışmalar, daha çok nitelik veya nicelik itibariyle “Rasûlullah’la birlikte bulunma (sohbet)” üzerinde yapılmıştır. Bu noktadaki görüş ayrılıkları ise “sahabî” kavramının luğavî ve/ya örfî anlamının tercih edilmesinden kaynaklanmaktadır. Luğavî anlamını tercih edenler, Rasûlullah’la birlikte bulunmada herhangi bir sınırlamaya gitmezken; örfî anlamını tercih edenler, bir kimsenin sahabî sayılabilmesi için uzun bir birliktelikten söz etmişlerdir. “Sahabî”nin “Sohbet” kelimesinden müştak olduğunda dilcilerin ittifak ettiğini söyleyen Hatîb Bağdâdî (ö. 463/1071), bu sohbetin tahsîs edilmiş bir miktarının söz konusu olmadığını, bununla birlikte “sahabî” isminin ümmetin örfünde Hz. Peygamber’le birlikteliği uzun olanlar için kullanıldığını belirtmektedir.¹² Nitekim Saîd b. Müseyyib (ö. 94/713): “Ancak Allah Rasûlü ile bir yıl veya daha fazla süre beraber olan veya onunla birlikte bir veya daha fazla gazveye katılan kimseler sahabî sayılabilir” derken¹³ örfî anlamını tercih etmiş gözükmektedir. Asım el- Ahvel de (ö.142/759) “Allah Rasûlü ile örfen “sohbet” sayılabilecek bir birliktelik” tanımını kabul etmektedir¹⁴. Allah Rasûlü ile bir yıl ya da bir ay veyahut bir gün, hatta bir saat birlikte olan, ya da onu gören herkesin sahabî olduğunu söyleyen¹⁵ İbn Hanbel’in (ö. 241/855) yanı sıra sahabî için “Hz. Peygamber’le arkadaş olan veya onu gören Müslümanlar” şeklinde genel bir ifade kullananan¹⁶ Buhârî’nin (ö. 256/870) de, sahabenin luğavî anlamını öne çıkardıkları anlaşılmaktadır.

Muahhar dönem âlimleri, bu sahabe tanımlarını korumakla birlikte kapsamını biraz daha genişletme ihtiyacı hissetmişlerdir. Nitekim İbn Hacer (ö. 852/1449), sahabîyi “Allah Rasûlü ile mümin olarak karşılaşmış olan ve İslam üzere vefat eden kimseler” şeklinde tanımlar ve ekler: “Peygamber’le (s.a.) uzun veya kısa süre bir arada olan, ondan rivayette bulunan veya bulunmayan, onunla birlikte savaşan veya savaşmayan, onunla aynı meclisi paylaşmasa da sadece bir kez görmüş olan ve bir

¹²Hatîb Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *el-Kifâye fî İlmi’r-Rivâye*, Thk. Ahmed Ömer Hâşim, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut, 1986, s. 69-70.

¹³Hatîb, *el-Kifâye*, 68.

¹⁴İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, I-XIII, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1989, VII, 4.

¹⁵Hatîb, *el-Kifâye*, 69.

¹⁶Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *es-Sahîh, Mevsû’atu’l Hadisi’s Şerîf -el-Kütübü’s-Sitte-* Birleşik Baskı, Dâru’s-Selâm, Riyâd, 2000, Fezâilu Eshâbi’n-Nebî, 1.

tercih ettiklerini ifade ederken hadisçilerin belirlediği “Peygamber’le bir iki kez karşılaşma” şartını doğru bulmamaktadır²⁴. Zeydiler, bu tanımlı tercih ederken Velîd b. Ukbe, Büsr b. Ertâe, Hakem b. Ebi’l-Âs gibi şahısları sahabî tanımının dışında tutmayı hedeflemişlerdir. “Kötü işler yapmış olanlara gelince, bir kötülüğün cezası misliyledir ve onları bir zillet kaplayacaktır. Onları Allah’(ın azabın)dan koruyacak hiçbir kimse de yoktur...”²⁵ gibi âyetleri esas alan Zeydiler, sahâbe dâhil hiç kimsenin bundan müstesna olmadığını ve Velîd b. Ukbe vb. kişileri sahabi saymanın bu âyetlere muhalefet anlamına geleceğini ileri sürmüşlerdir.²⁶

Burada sahabi kavramının kapsamına ilişkin tartışmalarda usulcülerle hadisçiler arasındaki görüş farklılığına işaret etmenin yeterli olacağını düşünüyoruz. Usulcüler sahabeyi, Hz. Peygamber’e (s.a.) uymak ve onun sünnetlerini elde etmek amacıyla onunla uzun süre birlikte yaşayan kimseler şeklinde tanımlarken, bunun aksine hadisçiler böyle bir beraberliği şart koşmamışlar ve Allah Rasûlü’nü (s.a.) bir kez dahi görmeyi sahabi sayılmak için yeterli bir koşul saymışlardır.²⁷

Ehl-i Sünnet’in benimsediği sahabi tanımında daha çok kişiyi sahabe dairesinde tutma hedefinin gözetildiğini söylemeliyiz. Bunun da temelinde dînî öğretileri mümkün olduğunca Hz. Peygamber’e dayandırma endişesi yatmaktadır. Sahabi sayısı ne kadar çok olursa hadîs sayısı da o kadar fazla olacak, böylece dînî hükümlerin referansları kuvvet kazanacaktır. İleride üzerinde geniş olarak duracağımız gibi Ehl-i Sünnet’in sahabeye toz kondurmama gayretinde aynı kaygının etkisi söz konusudur.

2. Ehl-i Beyt

“Ev halkı” anlamına gelen Ehl-i Beyt (ehlül’l-beyt) terkihi, ev sahibiyle onun eşini, çocuklarını, torunları ve yakın akrabalarını kapsamına alır. Câhiliye devri Arap toplumunda kabilenin hâkim ailesini ifade eden Ehl-i beyt tabiri, İslâmî dönemden itibaren günümüze kadar sadece Hz. Peygamber’in ailesi ve soyu mânasına gelen bir

²⁴ Abdullah b. Hamza, el-Mansûr Billâh, *Safvetu’l-İhtiyâr fi Usûli’l-Fıkıh*, Thk. İbrahim Yahya ed-Dersî el-Hamzî, Hâdî b. Hasen b. Hâdî el-Hamzî, Merkezu Ehli’l-Beyt Bi’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye, Yemen, Sa’de, 2002, *Safvetu’l-İhtiyâr*, 219.

²⁵ Yûnus, 10/27.

²⁶ Sâlim İzzân, Muhammed Yahyâ, *es-Sahâbe ‘İnde’z-Zeydiyye*, Merkezu’t-Turâs ve’l-Buhusi’l Yemenî, Yemen, 2004, s. 50.

²⁷ Erul, Bünyamin, Sahabenin Sünnet Anlayışı, 5.

terim olmuştur. Daha çok Şîî kaynaklarında bunun yerine “itre (اَيْتَر)” kelimesi de kullanılır.²⁸

Ehl-i Beyt ifadesi, Kur'an'da Hz. İbrahim (a.s.)²⁹, Hz. Musa (a.s.)³⁰ ve son Peygamber Hz. Muhammed'in (s.a.)³¹ ev halkı için olmak üzere üç yerde geçmektedir. Konumuzla ilgili olan ve Müslümanlar arasında tartışmalara yol açan şüphesiz Hz. Peygamber'e izafe edilen Ehl-i Beyt'in kimleri kapsadığıdır. el-Ahzâb Sûresi'ndeki mezkûr ayetin bir öncesi³² ve sonrasına³³ bakıldığında buradaki muhatapların Rasûlullah'ın eşleri olduğu görülecektir. Sünnî müfessirlerin çoğu bu kanaatte olmakla birlikte, Şîî kanaatleri de dikkate aldığımızda *tathîr* ayetindeki Ehl-i Beyt'in kimliği konusunda üç farklı görüş ortaya çıkmıştır: Onlar, a) sadece Hz. Peygamber'in eşleridir. b) Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'dir. c) Bunların tamamıdır.³⁴

Ehl-i Beyt'in kimleri kapsadığına dair tartışmalar bazı hadis rivayetlerine de dayanmaktadır. Bunlardan en önemlileri *kisâ* ve *sakaleyn* ve rivayetleridir. Bu iki rivayete de kısaca işaret etmek istiyoruz:

• Câbir b. Abdillâh tarîkıyla nakledildiğine göre Hz. Peygamber'in (s.a.) veda haccı esnasında yaptığı konuşmada ashabına şöyle dediği ifade edilmektedir:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي خَلِّفْتُكُمْ فِي دِينِكُمْ وَأَمْرِ بَيْتِكُمْ فَإِنِ اتَّخَذْتُمُ الْحَرَامَ حَرَامًا وَالدِّينَ حَرَامًا فَالْحَرَامُ حَرَامٌ وَالْحَرَامُ حَرَامٌ

“Ey İnsanlar! Size iki şey bırakıyorum onlara uyarsanız asla sapıtmazsınız, Allah'ın kitabı ve yakınlarım olan ehli Beyt'im.”³⁵

²⁸ Öz, Mustafa, DİA, “Ehl-i Beyt” Md. X. s. 498.

²⁹ Hûd, 11/73: Melekler, “Allah'ın emrine mi şaşıyorsun? Allah'ın rahmeti ve bereketi size olsun ey (peygamber ocağının) **ev halkı!** (هَلَالُ الْبَيْتِ) Şüphesiz O, övülmeye lâyıktır, şanı yücedir” dediler.

³⁰ el-Kasas, 28/12: “Biz, daha önce onun, süt analarının sütünü emmemesini sağladık. (Musâ'nın) kız kardeşi, ‘Size onun bakımını, sizin adınıza üstlenecek ve ona içtenlik ve şefkatle davranacak bir **aile** (هَلَالُ الْبَيْتِ) göstereyim mi?’ dedi.”

³¹ el-Ahzâb, 33/33: “Evlerinizde oturun. Önceki cahiliye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi siz de açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekâtı verin. Allah'a ve Resûlüne itaat edin. Ey Peygamberin ev halkı! (هَلَالُ الْبَيْتِ) Allah, sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.”

³² el-Ahzâb, 33/32: “Ey Peygamber'in hanımları! Siz, kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınıyorsanız (erkeklerle konuşurken) sözü yumuşak bir eda ile söylemeyin ki kalbinde hastalık (kötü niyet) olan kimse ümide kapılmasın. Güzel (ve doğru) söz söyleyin.”

³³ el-Ahzâb, 33/34: “Siz evlerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve hikmeti hatırlayın. Şüphesiz Allah en gizli şeyi bilendir, hakkıyla haberdardır.”

³⁴ Müfessirlerin görüş ve değerlendirmeleri için bkz. Yavuz, Adil, *Kisâ' Hadisi Rivayetleri Ve Ehl-i Beyt Kimliği*, S.Ü.İ.F.D., Sayı: 19, Konya, 2005, s. 157-158.

³⁵ Tirmizi, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *el-Câmi, Mevsû'atu'l Hadisi's Şerîf -el-Kütübü's-Sitte-* Birleşik Baskı, Daru's-Selâm, Riyâd, 2000, Menâkıb, 31, no: 3786; Tirmizî, hadisin bu şekliyle *hasen garib* olduğunu söylemektedir. Ayrıca bkz. İbn Hanbel, Ahmed, *el-Müsned*, -Birleşik Baskı- Beytü'l-Efkârî'd-Düveliyye, Ürdün, 2005, III, 27, 59, no: 11229, 11582.

Zeyd b. Erkam'dan nakledilen bir rivayette ise Hz. Peygamber'in bu sözü veda haccı dönüşünde Mekke ile Medine arasındaki *Humm* göletinin başında söylediği ifade edilmektedir. Bu rivayet, Ehl-i Beyt'tin kimliği konusundaki tartışmaların daha hicrî ilk asırda başladığını göstermesi bakımından kayda değerdir. Buna göre Rasûlullah şöyle demiştir:

“*Ey insanlar, ben ancak bir beşerim. Rabb'imizin elçisi (ölüm meleği)nin gelmesi ve onun davetine icabet etmem yakındır. Ben size iki ağır yük bırakıyorum. Birisi, Allah'ın Kitâbı'dır; onda hidayet ve nur vardır. Kitâbullah'ı alın ve ona sarılın!*” Allah Rasûlü Kur'an'a bağlanmaları yönünde ashabını uyardıktan sonra, “*Diğeri de Ehl-i Beyt'im'dir. Ehl-i Beyt'im hakkında size Allah'ı hatırlatırım!*” dedi ve bunu üç kez tekrarladı. Bu hadisi naklettikten sonra Zeyd b. Erkâm (ö. 66/686), “*Rasûlullah'ın Ehl-i Beyt'i kimlerdir? O'nun eşleri de Ehl-i Beyt'inden değil midir?*” şeklinde kendisine yöneltilen bir soruya şu cevabı vermiştir: Hanımları, Ehl-i Beyt'indendir. Ancak kendisinden (s.a.) sonra sadakadan mahrum olanlar da Ehl-i Beyt'tendir. Zeyd, onların da Ali, Akîl, Cafer ve Abbâs aileleri olduğunu söylemiştir.³⁶

Şîî-Sünnî ihtilafının tezahür ettiği önemli rivayetlerden olan “sakaleyn” hadisinin tüm varyantlarında “Ehl-i Beyt” yer almamaktadır. Önemli bir kısmında sadece “Allah'ın Kitab'ı”³⁷, bir kısmında da Allah'ın Kitab'ı ile beraber “Peygamber'in sünneti”³⁸ de yer almaktadır.³⁹

Zeyd b. Erkam'ın mezkûr görüşü bir kenara bırakılacak olursa *sakalayen* rivayetlerinde Ehl-i Beyt'in kimleri kapsadığı hususunda açıklayıcı bir bilgi yoktur.

³⁶ Müslim, Müslim, Ebû Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî, *es-Sahîh, Mevsû'atu'l Hadisi's Şerîf -el-Kütübü's-Sitte-* Birleşik Baskı, Dâru's-Selâm, Riyâd, 2000, Fezâilu's Sahâbe, 36, no: 6225.

³⁷ Müslim, Hac, 147, no: 2950; Ebû Davud, Suleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen, Mevsû'atu'l Hadisi's Şerîf -el-Kütübü's-Sitte-* Birleşik Baskı, Daru's-Selâm, Riyâd, 2000, Menasik, 56, no: 1905; İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen, Mevsû'atu'l Hadisi's Şerîf -el-Kütübü's-Sitte-* Birleşik Baskı, Dâru's-Selâm, Riyâd, 2000, Menâsik, 84, no: 3074.

³⁸ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, (Cem'u Cevâmî'i'l-Ehâdis içinde), el-Meknezu'l-İslâmî, Kahire, 1421 h., Kader, 1, no: 1628.

³⁹ İlgili rivayetleri sened ve metin açısından değerlendiren Bünyamin Erul, Allah'ın Kitabı'na yanında zikredilen “Ehl-i Beyt” ve/ya “Peygamber'in sünneti” ifadelerinin idrâc olma ihtimalinin yüksek olduğunu belirtmektedir. Erul, bu kanaatini hem “size bir şey bıraktım, ona sarıldığınız sürece sapıtmazsınız” ifadesinden, bırakılan şeyin şeyin tek olması gerektiğine, hem de ‘Allah Rasûlü'nün iki şey bıraktığını’ ifade eden rivayetlerin isnad bakımından kusurlu olmasına dayandırmaktadır. Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, 29. Elbette sadece bu rivayete ilişkin olarak yapılan bu teknik değerlendirme, Hz. Peygamber'in Kur'an dışında ümmetine bir rehber olarak sünnetini de bıraktığı gerçeğiyle çelişmez. Bkz. Erul, *A.g.e.*, s. 32.

Bununla beraber *tathîr* ayetiyle ilişkilendirilen *kisâ* rivayet(ler)inde Ehl-i Beyt'in Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin olduğu ifade edilmektedir:

• Hz. Peygamber'in (s.a.) üvey oğlu Ömer b. Ebî Seleme'den rivayet edildiğine göre "... *Ey Peygamberin ev halkı, Allah sizin üzerinizden her türlü çirkinliği ve kirliliği gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor*" âyeti, Ümmü Seleme'nin evinde nazıl oldu. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.), Fatıma, Hasan ve Hüseyin'i çağırdı onları bir örtü ile örttü. Ali de Rasûl Ekrem'in arkasında bulunuyordu onu da bir başka örtü ile örttü ve şöyle duâ etti: "*Allah'ım bunlar benim ehli Beyt'imdir. Bunlardan pislik ve kötülükleri gider ve onları tertemiz eyle.*" Ümmü Seleme: "Ey Allah'ın Elçisi! Ben de onlardan mıyım?" deyince Allah Rasûl, "Sen yerinde dur! Sen hayırlı kimselerdensin" dedi.⁴⁰ Rivayet, İbn Hanbel'in *el-Müsned*'inde bazı ziyadelerle bizzat Ümmü Seleme'den de nakledilmektedir.⁴¹

Müslim'in Hz. Âişe tarîkıyla naklettiğine göre ise, Hz. Peygamber, bir gün üzerinde siyah yünden ma'mul nakışlı bir örtü olduğu halde evden çıktı. Derken Hasan b. Ali geldi. Rasûlullah, onu örtünün içine aldı, sonra Hüseyin geldi, o da beraberinde girdi. Sonra Fâtıma geldi. Onu da içeri aldı. Sonra Ali geldi. Onu da içeri aldı. Ardından "*Ey Ehl-i Beyt! Allah, ancak ve ancak sizden kiri (ricsi) gidermek ve sizi tertemiz kılmak istiyor*" âyetini okudu.⁴² Yine Enes b. Mâlik'ten nakledilen bir başka rivayette, Rasûlullah (s.a.), sabah namazına çıktığı zaman altı ay kadar Hz. Fatıma'nın kapısına uğramış ve "*Ey ehl-i beyt haydi namaza!*" dedikten sonra *tathîr* âyetini okumuştur.⁴³

Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i Ehl-i Beyt'ten gösteren rivayetler bunlarla sınırlı değildir.⁴⁴ Sonuç olarak *tathîr* ayetindeki Ehl-i Beyt'in Rasûlullah'ın eşleri, *kisâ* rivayetinden ise, Hz. Ali ile eşi Fâtıma ve oğulları Hasan ile Hüseyin'in Ehl-i Beyt'ten olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁵ Ancak şunu ifade etmeliyiz ki, buradaki Ehl-i Beyt, doğal olarak Rasûlullah'ın maddî vârislerini ifade etmektedir. Ne var ki, Şia bu kavramı içeriğini maddî verâsetten siyâsî verâsete kaydırmıştır. İmam Ca'fer Sâdık'ın (ö. 148/766) bir beyanından Ehl-i Beyt'in hakîkî manası göz

⁴⁰ Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 33, no: 3205; Menâkıb, 31, no: 3787.

⁴¹ İbn Hanbel, *el-Müsned*, VI, 293, no: 27041.

⁴² Müslim, Fezâilu's Sahâbe, 61, no: 6261.

⁴³ Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 33, no: 3206.

⁴⁴ Diğer rivayetler ve değerlendirmeler için bkz. Yavuz, Adil, *A.g.m.*, s. 162 vd.

⁴⁵ Yavuz, *A.g.m.*, s. 172, 176.

önüne alındığında maddî veraseti, mecâzî anlamı dikkate alındığında ise manevî verâseti ifade ettiği anlaşılmaktadır. Bir defasında kendisine, “insanlar, ‘tüm Müslümanların Hz. Peygamber’in (s.a.) âli olduğunu’ صلى الله عليه وسلم-أُمَّتُهُ”⁴⁶ söylüyorlar, ne dersin? diye sorulduğunda şu cevabı vermiştir: “Hem yanılmışlar, hem de doğru söylemişler.”... “Peygamber ümmetinin hepsi onun âli’dir görüşünde olanlar yanılmışlardır. Ancak “Şerîatının şartlarını yerine getirenler, Hz. Peygamber’in (s.) âli’dir” diyorlarsa doğru söylemişlerdir.”⁴⁷

Ehl-i Beyt’in kapsamı, Ehl-i Sünnet ile Şia arasındaki temel ihtilaf konularından biridir. Kur’an ve hadislerde her iki mezhebi de teyid eden deliller bulmak mümkündür. Şu var ki, Şia, siyâsî bir anlam kattığı Ehl-i Beyt’in kapsamını daha da genişletmiş, *sakaleyn* hadisi gibi rivayetlere de dayanarak on iki imamı da Ehl-i Beyt’in içinde değerlendirmiştir.⁴⁸ Ehl-i Beyt’e siyâsî bir anlam yüklenmesi elbette kabul edilebilir bir şey değildir. Ancak bu, Ehl-i Beyt’in sadece Hz. Peygamber’in eşleri olduğunda ısrar etmeyi gerektirmez. Biz, Şia’nın aksine Hz. Peygamber’in eşlerinin de Ehl-i Beyt’ten olduğunu düşünmekle beraber, çalışmamızda Şîî yaklaşımı esas aldık. Diğer bir ifadeyle tezimizde kullandığımız Ehl-i Beyt’ten maksat, Şia’nın kastettiğidir. Zira Ehl-i Sünnet’in sahabeyi yüceltme eğilimi karşısında Şia’nın kutsadığı Ehl-i Beyt’ten maksadın Rasûlullah’ın eşleri olmayacağı açıktır.

3. Sahabenin Faziletiyle İlgili Kavramlar

“Sahabenin fazileti” dendiğinde akla ilk gelen kavram “fazilet”tir. Bu yüzden öncelikle literetürü tanımlamayan bir ifade olması bakımından *fezâil* ile daha çok kelâmî tartışmalarda karşımıza çıkan ve muayyen sahabiler arasında üstünlük mukayesesi yapılırken kullanılan *tafdîl* kavramları tanıtılacaktır. Yine “fazîlet” ve “fezâil” kelimelerine yakın bir anlama sahip olan ve bilhassa sahabenin faziletlerine ilişkin kitâbiyatta sıkça rastladığımız *menkıbe*, *menâkıb* kavramları üzerinde kısaca durulacaktır. Ardından tezde temas edilen rivayetlerde sıkça karşılaştığımız *la’n*, *sebb*, *şetm*, *buğz* ve *hubb* kavramları ele alınacaktır. Aslında *Hubb* kavramı ayrı tutulacak olursa, diğerlerinin *mesâlib* başlığı altında ele alınması daha uygun

⁴⁶ Beyhaki, *es-Sünenü’l Kübra*, II, 195, no: 2943.

⁴⁷ Râğıb, *Mufredât*, 31

⁴⁸ Öz, Mustafa, DİA, “Ehl-i Beyt” Md. s. 499.

olabilirdi. Ancak ilgili rivayetlerde sahabeye lanet etme, hakaret etme veya buğzetme kınandığı için bu kavramlar sahabenin faziletiyle ilişkilendirilmiştir.

a. Fazl ve Tafdîl

Artmak, meziyetli olmak ve üstün olmak anlamlarında masdar olan **fazl ve fazilet** noksanlık veya nakîsanın zıddıdır. İsteyerek yapılan iyilik, lütuf ve ihsan, sevabı çok olan iş manalarında isim olarak da kullanılır.⁴⁹ Nitekim Kur'an'ın bir çok ayetinde Allah'a izafe edildiği zaman **fazl**, lütuf ve ihsan anlamlarına gelmektedir.⁵⁰ Râğıb el-İsfehânî (ö.V./XI. asrın ilk çeyreği), üstün olmak anlamında kullanıldığı zaman **fazlı**, **cins** (hayvanların bitkilere üstünlüğünde olduğu gibi), **tür** (insanın hayvandan üstünlüğünde olduğu gibi) ve **zat** (bir kişinin başka bir kişiden üstünlüğünde olduğu gibi) şeklinde olmak üzere üç kısma ayırmaktadır.⁵¹

Hadislerde de sıkça karşımıza çıkan fazl kelimesi ve türevleri, “Allah’ın lütufu ve ihsanı”⁵² ve “En faziletliniz... (فأفعل) ⁵³”, “En faziletli davranış... (فأفعل) ⁵⁴” şeklinde başlayan hadislerde olduğu gibi “ahlâkî erdem, üstünlük” anlamında da kullanılmıştır. Hadislerde “fazl” daha çok bu anlamıyla geniş bir yer almıştır. Nitekim kaynaklarımızda “falan amelin veya kişinin değeri, fazileti” adıyla yüzlerce bab başlığı mevcuttur.

Dinler ve mezhepler tarihine dair yazdığı eserde Rasûlullah’tan sonra en faziletli sahabinin kim olduğuna dair tartışmalara yer veren İbn Hazm (ö. 456/1064), bunu tespit etmek için öncelikle **fazl** kavramının ne ifade ettiğini bilmek gerektiğini söyler ve **fazl**’ı iki kısımda ele alır: Birincisi, Allah’tan gelen **fazldır**; bunun için amele ihtiyaç yoktur. Meleklerin diğer varlıklara üstünlüğü veya peygamberlerin diğer insanlardan daha faziletli olmaları bu cümledendir. İkincisi ise, Allah’ın, yaptığı bir davranışa karşılık olarak kuluna bahsettiği **fazldır**. İhtilaf konusu olan **fazlın**, bu ikincisi olduğunu söyleyen İbn Hazm, yapılan bir amelin diğerinden

⁴⁹ İbn Manzûr, Cemâlû’d-Dîn Ebû’l-Fadl, **Lisânü’l-Arab**, I-XV, Dâru İhyâ’t-Turâsî’l-Arabî, y.y., t.y., XI, 524. Zebîdî, **Tâcu’l-Arûs**, I, 7408.

⁵⁰ Bazı kullanımlar için bkz. Nisâ, 4/83; Yunus, 10/58; Cuma, 62/4.

⁵¹ İsfehânî, Râğıb, **Müfredâtu Elfâzi’l-Kur’an**, -Kur’an Kavramları Sözlüğü- çev. Yusuf Türker, Pınar y. İstanbul, 2007. “Fazl” Md. s. 1145.

⁵² Müslim, el-Mesâcid ve Mevâdu’s-Salât, 142, no: 1347; İbn Mâce, Nikâh, 48, no: 1973; İbn Hanbel, **el-Müsned**, VI, 95, 145, no: 25147, 25635.

⁵³ Buhârî, Hibe, 25, no: 2609; Tirmizî, Fezâilü’l-Kur’ân, 15, no: 2908.

⁵⁴ Müslim, İman, 140, no: 256; Ebû Davud, Sünne, 2, no: 4599; Bu mana, hadis metinlerinde (فأفعل) ile aynı manaya gelen (فأفعل) (خير) (فأفعل) gibi değişik ifadelerle yer almıştır.

üstünlüğünün amelin kendisi, nicelik ve niteliği ve yapıldığı zaman ve mekân itibariyle söz konusu olabileceğini belirtir ve her biriyle ilgili örnekler verir. Devamla İbn Hazm, bu noktada sahabenin yaptığı iyiliklerin başka zamanlarda yapılanlardan daha değerli olduğunu söylerken “Sizden biriniz Uhud Dağı kadar altın sadaka verse, onlardan birinin iki avuç (hurma) sadakasına erişemez; bunun yarısına da ulaşamaz”⁵⁵ rivayetinin yanı sıra “İçinizden, fetihten (Mekke fethinden) önce infak edenler ve Allah yolunda savaşanlar, (diğerleri ile) bir değildir. Onların derecesi, sonradan infak eden ve savaşanlardan daha yüksektir. Bununla beraber Allah, hepsine de en güzel olanı (cenneti) va’detmiştir. Allah, bütün yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır”⁵⁶ âyetine işaret eder.⁵⁷

Fazl kelimesinin çoğulu olan *fezâil* (فِزَائِل), “Bir davranışı veya bir şahsı üstün kılan özellikler” anlamında kullanılır. Bu anlamda hadis tarihinde amellerin, zamanların, şahısların, kabilelerin, milletlerin, yer ve şehirlerin benzerlerinden üstünlüğünü anlatmak için kullanılmış ve bunların her birine dair pek çok eser kaleme alınmıştır.⁵⁸ Sahabenin faziletlerine dair rivayetler *fezâil* literatüründe çok geniş bir yer tutmaktadır.

(تَفْذِيل) kelimesinden türeyen *tafdîl* (تَفْذِيل) kavramı da “Bir kişinin bir meziyeti itibariyle başkasından üstün olduğunu tespit etmek: (فضله على غيره تفضيلا)” anlamına gelir. “(وفضلناهم على كثير ممن خلقنا تفضيلا): Onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık”⁵⁹ âyetinde Âdemoğullarının çeşitli vasıflarıyla diğer canlılardan daha ayrıcalıklı oldukları ifade edilirken⁶⁰ (فضل الله المجاهدين بأموالهم وأنفسهم) âyetinde de Allah, ‘mallarıyla, canlarıyla cihad edenleri, derece itibariyle, cihattan geri kalanlardan üstün kıldığını’ bildirmektedir.⁶¹

b. Menkûbe ve Menâkib

“Delmek”, “oyuk açmak”, “(bir mesafeyi) katetmek”, araştırmak ve teftiş etmek” anlamındaki (مَنَكَبَة) kelimesinden türeyen “menkabe (مَنَكَبَة)” Lugatte “İki ev

⁵⁵ Buhârî, *Fezailu'l-Ashab*, no: 3673; Ebû Davud, *Sünne*, 9, no: 4658.

⁵⁶ el-Hadîd, 57/10.

⁵⁷ İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm, I-IV, *Kitâbu'l-Fisal fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, y.y. 1321 h. IV, 113-114.

⁵⁸ Kandemir, Yaşar, DİA, “Fezâil” Md. XII, 529.

⁵⁹ el-İsrâ, 17/70.

⁶⁰ Zebîdî, Muhammed b. Muhammed el-Hüseynî, *Tâcu'l-Arûs, min Cevâhiri'l-Kâmûs*, I-XL, Dâru'l-Hidâye, y.y. t.y., I, 7408.

⁶¹ en-Nisâ, 4/95.

arasındaki dar geçit”, “Yerin yükseklerinden geçen yol” ve “güzel davranış” anlamlarında kullanılır. Bu bakımdan menkabe (menkıbe), “ayıblanacak davranış”⁶² manasındaki “*Meslebe*’nin (مسلبة) -ç. *Mesâlib* (مساليب)-” zıddıdır.⁶³ Hadis şârihi Tîbî/Tayyibî (ö.743/1342), “Aslında ‘çıkış yolu’ olarak bir hali veya durumu ifade eden menkıbe, istiare yoluyla “Asil, güzel davranış, yahut iş (kerîm fiil)” için de kullanılmıştır. Bu, o yolun, ya o fiile etkisi olduğu için ya da o fiilin yüceltilmesinde bir yöntem olmasındandır” demektedir.⁶⁴ Menkıbe’nin çoğulu olan “Menâkıb”, “güzel davranışlar, hasletler” anlamıyla ilk defa III. / IX. Yüzyıldan itibaren yazılan hadis kitaplarında Hz. Peygamber’in ashabının faziletlerine dair hadisleri ihtiva eden bölümlerin adı olarak (*Kitâbu’l-Menâkıb*) kullanılmaya başlanmıştır.⁶⁵ Nitekim Buhârî (ö. 256/870), *es-Sahîh*’inde *Kitâbu’l-Menâkıb* başlığı altında başta Kureyş olmak üzere bazı Arap kabilelerinin husûsiyetleri, Hz. Peygamber’in isimleri, sıfatları ve nübüvvetinin alâmetleri gibi konuları ele alırken, *Menâkıbu’l-Muhâcîrîn* ve *Menâkıbu’l-Ensâr* başlıkları altında da Muhacir ve Ensar’ın faziletleriyle ilgili rivayetleri kaydetmiştir. O’nun en gözde talebesi Tirmizî de (ö. 279/893) *es-Sünen* (veya *el-Câmiu’s-Sahîh*)’inde sahabenin faziletlerine dair rivayetleri derlediği bölüme *Kitâbu’l-Menâkıb* adını vermiştir.

c. La’n, Sebb, Buğz, Şetm

Le-a-ne (لا انة) “uzaklaştırmak” “kovmak” (لا انة - لا انة) anlamlarına gelmektedir. La’n, Allah’tan geldiğinde bu anlam esastır. Kuldan geldiğinde ise, “hakaret, beddua” anlamı taşır. Aynı kökten gelen (لعين), “*Yabani hayvanların uzaklaştırılması için tarlaların içine dikilen korkuluk anlamına gelmektedir.*”⁶⁶ İsm-i fail olarak kullanıldığında “(لا انة)”, “Lanet sebebi olan veya laneti müstehak kılan iş” anlamına gelir.⁶⁷ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.), ashabını ‘insanların gelip geçtiği

⁶² İbn Manzûr, *Lisân*, I, 241.

⁶³ İbnu’l-Esîr, Mecdüddîn Ebu’s-Se’âdât el-Mubârek b. Muhammed, *en-Nihâye fî Ğaribi’l-Hadîs ve’l-Eser*, I-V, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1997, V, 89; İbn Manzûr, *Lisân*, I, 765.

⁶⁴ Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *Umdetu’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, I-XXV, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2001, XVI, 306.

⁶⁵ Şahin, Hâşim, DİA, “*Menâkıbnâme*” Md. XXIX, 112.

⁶⁶ Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, 8166.

⁶⁷ İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye*, IV, 219.

yol üzerine veya gölgeliklerine abdest bozmaktan sakındırırken’ (اقفوا الأعين): “iki lanetlik işten uzak durun...”⁶⁸ ifadesini kullanmıştır.

La’n kelimesini, “cezalandırmayı gerektirecek kadar şiddetli bir öfkeyle kovma, uzaklaştırma” şeklinde tanımlayan Râğıb el-İsfahânî, lanetin, Allah’tan geldiğinde ahiretteki cezalandırmayı ve dünyada rahmetin kesilmesini; insandan geldiğinde ise bedduayı ifade ettiğini belirtir.⁶⁹ İbnu’l-Esîr (ö. 606/1210) de laneti tanımlarken (لا إله إلا الله لا نبي إلا محمد لا اله الا الله لا اله الا الله) diyerek aynı ayırımı yapmaktadır. Hadis metinlerinde de sıkça rastlandığı gibi (لا إله إلا الله) veya (لا إله إلا الله) şeklinde Allah’a izafe edildiğinde lanet kavramı, orijinal anlamını koruyarak, “Allah’ın rahmetinden uzaklaş(tır)ma veya kov(ul)ma” anlamlarına gelmektedir.⁷⁰ Kur’an’da kırkbir kez geçen lanet kavramı, “hakaret”⁷¹, “beddua”⁷², “Allah’ın rahmetinden uzaklaştırma”⁷³ anlamlarında kullanılmıştır.⁷⁴

Kocanın karısına zinâ isnadında bulunması ve dört şâhit getirememesi sonucunda karı ile kocanın, hâkim huzurunda şer’î usûle uygun olarak dört defa yemin ettikten sonra kendilerine la’net ve gazâb okumaları”⁷⁵ anlamına gelen fıkıhtaki “liân” veya “mülâane” kavramlarında da “İlâhî rahmetten mahrum olma” anlamı esas alınmıştır.

Sebb (لا إله إلا الله) veya (لا إله إلا الله) bir kimseyi kınamak maksadıyla her hangi bir ayıbı veya kusuruyla anmak anlamına gelir.⁷⁶ Hadislerdeki kullanımına baktığımız zaman “sözlü sataşma” veya “hakaretvârî konuşma” anlamına geldiğini görüyoruz. “Mazlum taraf ileri gitmedikçe birbirine söven (hakaret eden) iki kişinin (لا إله إلا الله) günahı ilk söven kimseye aittir”⁷⁷ rivayetinde olduğu gibi. Aynı şekilde Hz. Ebû Bekir ile tartışan ve ona hakaret eden bir sahâbi için (يسب أبا بكر) ifadesi kullanılmaktadır.⁷⁸

Muahhar dönemlerde bu anlamını koruyan “sebb”, özellikle siyasî çekişmelerde tarafların birbirleri aleyhine konuşmalarını veya ashaba, bilhassa Ebû

⁶⁸ Ebû Davud, Tahare, 14, no: 25.

⁶⁹ Râğıb, *Müfredât*, s.741.

⁷⁰ İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye*, IV, 220.

⁷¹ el-A’râf, 7/38.

⁷² el-Bakara, 2/159.

⁷³ el-Bakara, 2/88; el-Mâide, 5/78; el-Ahzab, 33/57.

⁷⁴ Yaşaroğlu, Kâmil, DİA, “Lanet”, XXVII, 101.

⁷⁵ en-Nur, 24/6-9.

⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab* VI, 138; İbn Hacer, *Feth*, XVII, 197.

⁷⁷ Müslim, Birr ve Sıla, 68, no:

⁷⁸ Ebû Davud, Edeb, 49, no: 4899.

Bekir ve Ömer’e dil uzatan Şiîlerin bu tavırlarını ifade sadedinde sıkça kullanılan bir kavram olmuştur. Nitekim Abdullah b. Mubârek (ö. 181/797) aşırı Şiî olmakla itham edilen Kûfe’li Amr b. Sâbit⁷⁹ hakkında “Onun hadislerini bırakınız; çünkü o selefe dil uzatır: (كَانَ يَسُبُّ السَّلَفَ) demektedir.⁸⁰

La’n, ile *sebb* kavramları anlam olarak birbirlerini tamamlamaktadırlar. *La’n* daha soyut bir kavram iken *sebb*, *la’n*’ın bir tezâhürü olarak ifade edilebilir. Nitekim Abdullah b. Amr tarîkıyla nakledilen bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.) “يَسُبُّ الرَّجُلُ أَبَا الرَّجُلِ وَالدِّيَةَ”⁸¹ yurunca, sahâbîler, “Kişi, anne babasına nasıl lanet eder?” diye sormuşlar, bunun üzerine Allah Rasûlü: “يَسُبُّ أَبَاهُ ، وَيَسُبُّ أُمَّهُ ،”⁸² diye sormuşlar, bunun üzerine Allah Rasûlü: “O kimse birisinin babasına söver, o da karşılık olarak onun babasına söver; yine o kişi birisinin anasına söver, o da karşılık olarak onun anasına söver” karşılığını vermiştir.⁸¹

“Çirkin söz” anlamına gelen “şetm (شتم)” kelimesi de “sebb” kavramına yakın bir anlama sahiptir.⁸² Bu çalışmada “sebb veya şetm” kelimeleri bir araştırmacının⁸³ da isabetle tercih ettiği gibi “hakaret” veya “dil uzatma”, “kınama” vb. ifadelerle çevrilecektir.

d. Hubb ve Buğz

Fezâîlu’s-sahâbe rivâyetlerinin anahtar kavramlarından *Hubb* (حُبٌّ) ve *Buğz* (بُغْضٌ) birbirinin zıddıdır. (حُبُّ نَقِيضُ بُغْضٍ) (بُغْضٌ نَقِيضُ حُبٍّ)⁸⁴

Nefsin istediği arzuladığı ya da beğendiği şeye doğru cezp edilmesi anlamına gelen⁸⁵ *hubb*, gerek Şiî gerekse de Sünnî hadis kaynaklarında Hz. Ali ve Ehl-i Beyt’in faziletlerine dair rivayetlerde sıkça rastladığımız temel kavramların başında gelmektedir. Zira Şiî tasavvur, Hz. Peygamberin en çok sevdiği kişinin Hz. Ali olduğu düşüncesi üzerine bina edilmiştir. İlerleyen bölümlerde de göreceğimiz gibi kaynaklarımızda Hz. Ali, Hasan, Hüseyin ve Fatıma’nın yanı sıra, Hz. Ebû Bekir ve

⁷⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 9.

⁸⁰ Müslim, Mukaddime, 7, no: 32.

⁸¹ Buhârî, Edeb, 4, no: 5973.

⁸² İbn Manzûr, *Lisân*, “Şetm” Md., XII, 318.

⁸³ Varol, M. Bahaüddin, Emevîlerin Hz. Ali ve Taraflarına Hakaret Politikası Üzerine, İSTEM, Sayı: 8, Konya, 2006. s 88.

⁸⁴ İbn Manzûr, *Lisân*, “Hubb” ve “Buğd” md., I, 289; VII, 121;

⁸⁵ Râğıb, *Mufredât*, , 219.

Hız. Âişe'nin Allah Rasûlü'nün (s.a.) en sevdiği yakınları olduğuna dair rivayetler azımsanmayacak kadar çoktur.

Hubb'un zıddı olmasına bağılı olarak *buğz* kelimesi de “nefsin arzulamadığı, sevmediğı veya imtina ettiğı şeyden uzak durması, ona karşı nefret duyması” anlamına gelir.⁸⁶ Hadis kaynaklarında, sahabileri sevmeyi emreden veya teşvik eden rivayetler yanında onlara buğzetmeyi yasaklayan rivayetler bolca yer almaktadır. Özellikle başta Hız. Osman olmak üzere Hız. Ebû Bekir ve Hız Ömer yanında Hız. Ali ve diğer Ehl-i Beyt mensuplarına buğzetmeyi yasaklayan rivayetlerin ön plana çıkmış olması manidardır. Burada, çok zayıf da olsa tipik bir örnek teşkil etmesi bakımından Hız. Osman ile ilgili bir rivâyete değinmekte yarar olduğunu düşünüyoruz. Câbir b. Abdillâh tarîkıyla nakledildiğine göre bir gün Hız. Peygamber'e (s.a.) cenaze namazını kıldırması için bir adam getirildi. Fakat Rasûlullah, onun cenaze namazını kılmadı. Bunun üzerine ashab: “Ey Allah'ın Rasûlü! Bundan önce hiçbir kimseye cenaze namazını kılmadığını görmedik” deyince Allah'ın Elçisi (s.a.)şöyle buyurdu:

إِنَّهُ كَانَ يَبْغِضُ عُثْمَانَ فَأَبْغَضَهُ اللَّهُ

“Bu kimse Osman'a buğzederdi. Allah da ona buğzetti.”⁸⁷

Sahabeye ilişkin rivayetlerde yer alan kavramlar elbette yukarıda işaret ettiklerimizle sınırlı değildir. Biz, bunlardan en çok öne çıkan bazılarına değinmeyi yeterli gördük.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu çalışmanın esas konusu sahabenin kendisi değil, onlarla ilgili rivayetlerdir. Şüphesiz, sahabenin/Ehl-i Beyt'in faziletlerine dair genel ve/ya husûsî rivayetlerden hareketle hadis-tarih ve hadis-siyaset münasebetinin irdeleneceğı bu çalışmada İslam düşünce geleneğinde sahabeye ilişkin ne tür kanaatlerin sergilendiğini bilmek büyük önem arzedecektir. Bu itibarla sahabe

⁸⁶ Râğıb, *A.g.e.*, a.y.

⁸⁷ İbn Hanbel Ebu Abdillâh Ahmed b. Muhammed, *Fezâilu's-Sahâbe*, I-II, thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyâd, 1426 h., I, 638-639, no: 859, 863; Tirmizî, Menâkıb, 18, no: 3709. Bu rivayeti nakleden Tirmizî sonuna şu notu ilave eder: “Bu hadis *ğarîb* tir. Onu sadece bu şekliyle bilmekteyiz. Muhammed b. Ziyâd, Meymûn b. Mihran'ın adamıdır, hadis konusunda zayıf sayılır. Muhammed b. Ziyâd ise Ebû Hureyre'nin yakını olup Basralıdır, güvenilir biridir. Ebû'l-Hâris diye künyelenir. Bir de Muhammed b. Ziyâd el-Hânî vardır ki Ebû Umâme'nin yakını olup Ebû Sûfyân diye künyelenir, Şamlıdır.” (Tirmizî, a.y.) Muhammed b. Ziyad el-Yeşkurî, tebe-i tâbiûnin yaşlılarından olup, Kûfe asıllı olan ve Hız. Ali karşıtlığıyla bilinen Meymûn b. Mihran'ın (ö. 117/736) yakın arkadaşı olduğu için el-Meymûnî olarak da bilinir. Hadisçilerin hemen hepsi onu yalancılıkla itham etmişlerdir. En ağır ifadeler ise, “O, hadis uyduran pis bir yalancıdır” diyen Ahmed b. Hanbel'e aittir. (İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 172).

tasavvurunun tarihi seyrine dair bazı değerlendirmeler yapıldıktan sonra İslam dūşüncesinin iki büyük okulu olan Şia ile Ehl-i Sünnet'in sahabe telakkîlerine ve bunların dayandığı temellere işaret edilecektir. Özellikle Ehl-i Sünnet açısından bakıldığında sahabeyi tafdîl fikrinin dayandığı psikolojik, dînî ve siyâsî temeller üzerinde durulacak, böylece bu bölümün sonunda sahabe-Ehl-i Beyt eksenli rivayetler, diğer bölümlerde de daha çok ilk dört halifenin faziletlerine dair kimi rivayetler üzerinden yaşanan Şiî-Sünnî çekişmesinin teorik arkaplanına işaret edilmiş olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE SAHABENİN FAZİLETİ

A. SAHABE TASAVVURUNUN TARİHİ SEYRİ

Sahabenin, geçmişte olduğu gibi bu gün de özellikle Sünnî camiada elde ettiği yüksek itibar bir tesadüf değildir. Vahyin nüzûlüne şahid olmaları, Ku'an'ın emir ve yasaklarının ilk muhatabı olmaları ve bizzat Hz. Peygamber'in rehberliğinde yetişmeleri onlar için büyük bir şeref olsa gerektir. Ashabın, İslama davet ederken maruz kaldığı zorluklar esnasında İslam Peygamberi'ni (s.a.) yalnız bırakmadıkları, bu uğurda çeşitli sıkıntılara katlandıkları da bilinen bir gerçektir. Dahası, Rasûlullah'ın vefatından sonra İslam davetinin bayraktarlığını yapmaları, İslam'ın uzak coğrafyalara ulaşmasında sağladıkları katkı inkâr edilemez. Bu süreçte ilk başta Kur'an'a yaptıkları hizmetler ve Kur'an'ın hayata geçmiş formu olan nebevî sünnetlerin sonraki kuşaklara, nihayet çağımıza ulaştırılmasına sağladıkları katkı kabil-i inkâr değildir.

Sünnî yaklaşımı da yansıtan yukarıdaki hakikatlerin tam aksine İslam geleneği içerisinde sahabeyi kötülükle yadeden bir damar da günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Şia'nın temsil ettiği bu menfî sahabe imajı, Ehl-i Sünnet'in sert tepkisine neden olmuştur. Şiî söylem zamanla güçlenip taraftar buldukça Sünnî kesimde sahabeyi savunma refleksi de kuvvet kazanmıştır. Öyle ki, Sünnî kaynaklarda, bir sahabînin "sahabî" sıfatıyla bağdaşmadığı düşünülen ve Şia'ya malzeme olabilecek türden bir takım anlatımlar veya tarihsel veriler varsa bunlar bir biçimde sansürlenmeye çalışılmıştır.

Aslında Kur'an'a veya hadis kaynaklarında yer alan bazı bilgilere baktığımızda çeşitli övgü ve iltifatların muhatapları oldukları gibi yeri geldiğinde azar da işiten günahıyla sevabıyla dengeli bir sahabe profiliyle karşılaşıyoruz. Şimdi Kur'an'dan başlamak suretiyle tarih içerisinde nasıl bir sahabe tasavvurunun seyrettiğine kısaca işaret ettikten sonra yukarıda sözünü ettiğimiz Şiî ve Sünnî sahabe tasavvurlarına temas ededeceğiz.

1. Kur'an'da Sahabe

Yukarıda Kur'an'da dengeli bir sahabe profilinin mevcut olduğunu söylemiştik. Hiç şüphesiz sahabenin İslam uğruna yaptığı fedakârlıkları en iyi takdir eden Kuran'dır. Bu noktada Ehl-i Sünnet'in de sık sık referans gösterdiği ayetlerden sadece bir kaçına işaret etmeyi kâfi görüyoruz:

“Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları Resûle, o ümmî peygambere uyan kimselerdir.” el-A'râf, 7/157

“Ey Peygamber! Sana ve sana tabi olan müminlere Allah yeter.” el-Enfâl, 8/64

“Fakat peygamber ve beraberindeki müminler, mallarıyla, canlarıyla cihat ettiler. Bütün hayırlar işte bunlarındır. İşte bunlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.” et-Tevbe, 9/88

“İslâm'ı ilk önce kabul eden muhâcirler ve ensar ile, iyilikle onlara uyanlar var ya, Allah onlardan razı olmuş; onlar da O'ndan razı olmuşlardır. Allah, onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte büyük kazanç budur.” et-Tevbe, 9/100

“Andolsun Allah; Peygamber ile içlerinden bir kısmının kalpleri eğrilmeğe yüz tuttuktan sonra, sıkıntılı bir zamanda ona uyan muhacirlerle ensarın tövbelerini kabul etmiştir. Evet, onların tövbelerini kabul etmiştir. Şüphesiz O, onlara çok şefkatli ve çok merhametlidir.” et-Tevbe, 9/117

“Bu mallar özellikle, Allah'tan bir lütuf ve hoşnutluk ararken ve Allah'ın dinine ve peygamberine yardım ederken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılan fakir muhacirlerindir. İşte onlar doğru kimselerin ta kendileridir. Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine'ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir. Onlardan sonra gelenler ise şöyle derler: “Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla. Kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin tutturma! Ey Rabbimiz! Şüphesiz sen çok esirgeyicisin, çok merhametlisin” el-Haşr, 59/8-10

“Şüphesiz Allah, ağaç altında sana bîat ederlerken inananlardan hoşnut olmuştur. Gönüllerinde olanı bilmiş, onlara huzur, güven duygusu vermiş ve onlara

yakın bir fetih ve elde edecekleri birçok ganimetler nasip etmiştir. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” el-Fetih, 48/18-19

Bu âyetler ilk İslam neslinin çeşitli münasebetlerle ilâhî övgüye mazhar olduğunu gösteren örneklerden sadece birkaçıdır. Sergiledikleri güzel tutum ve davranışlar vesilesiyle Yüce Allah'ın iltifatlarına mazhar olan sahabe, hak ettiğinde gerekli uyarıları da almıştır. İslam vahyinin ilk tanıkları olmaları hasebiyle, Kur'an'daki övgülerin de itabların da ilk muhataplarının sahabe nesli olacağı izahtan vârestedir. Hz. Peygamber zamanında gösterdikleri üstün çabalardan dolayı defalarca ilâhî iltifata mazhar oldukları gibi, zaman zaman tersi de olmuş, yeri geldiğinde kendilerine ağır ikazlar da yöneltilmiştir. Sahabenin bir kısmı, Cuma hutbesi esnasında mescidi terk edip o sırada Suriye'den Medine'ye gelmiş bulunan ticâret kervanına ilgi göstermeleri⁸⁸, Bedir'de esirler karşılığında fidye talep etmeleri⁸⁹, Uhud savaşında arkalarını dönüp kaçmaları⁹⁰ ve Tebük seferinden geri kalmaları⁹¹ gibi çeşitli nedenlerle yer yer uyarı almışlardır.⁹² Şu ilâhî uyarı, sahabenin de pekâlâ yanlış yola sapabileceğini göstermektedir:

*“Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisingeriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim gerisingeriye dönerse, Allah'a hiçbir zarar veremez. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır.”*⁹³

Görüldüğü gibi Kur'an, Hz. Peygamber'in arkadaşlarına sırf sahabe oldukları için değil, yaptıkları iyiliklerinden ötürü değer vermiştir. Yeri geldiğinde onları cennetin nimetleri ve Allah'ın hoşnutluğu ile müjdelerken, gerektiğinde de onları uyarmaktan, kınamaktan geri durmamıştır.

Bu çalışmanın maksadına uygun olarak Kuran'da nasıl bir sahabe profili çizildiğine dair yeterli bir çerçeve çizdiğimizizi düşünüyoruz. Şimdi ise Hz. Peygamber döneminde ve hadis rivayetinde karşımıza nasıl bir sahabe imajı çıktığına temas edeceğiz.

⁸⁸ Cuma, 62/11

⁸⁹ el-Enfâl, 8/68.

⁹⁰ Âl-i İmrân, 3/155.

⁹¹ et-Tevbe, 9/102 vd.

⁹² Geniş bilgi için bkz. Çapan, Ergün, *Kur'an-ı Kerîm'de Sahâbe*, Işık y. İst. 2004, s. 47-70.

⁹³ Âl-i İmrân, 3/144.

2. Hz. Peygamber Döneminde ve Hadis Rivayetinde Sahabe

Hz. Peygamber pek tabîi olarak gerek fert fert, gerekse de tüm sahabîler veya sahabe grupları (Bedir, Hudeybiye ashâbı gibi) hakkında çeşitli iltifatlarla bulunmuştur. Bunu görmek için hadis kaynaklarının *Fezâilu's-Sahâbe* veya *Menâkıbu's-Sahâbe* bablarına göz gezdirmek yerterlidir. Allah Rasûlü'nün (s.a.) çeşitli münasebetlerle ashâbını taltif etmesi yanında, onlara öfkелendiği anlar da olmuştur. Bir seferinde Evs ve Hazrec mensuplarından iki kişinin birbirleriyle söz dalaşına girmeleri kabile asabiyetinin canlanmasıyla sonuçlanınca, bu iki kabile yine eski günlerdeki gibi savaşmak üzere karşı karşıya gelmişlerdi. Durumu haber alan Rasûlullah (s.a.), onlara şu uyarıyı yapmıştı: “*Ey Müslüman topluluğu! Allah Allah! Allah size İslam'ın yolunu gösterip sizi onunla şereflendirdikten sonra ve o din sayesinde cahiliye ile bağlarınızı kesip sizleri küfürden kurtardıktan ve yine onun sayesinde sizi birbirinize sevdirdikten sonra ve ben de aranızda olduğum halde bu ne Cahiliye davası!*”⁹⁴

Kur'an'da olduğu gibi hadislerde de günahıyla sevabıyla bir sahâbi profiline rastladığımızı söyleyebiliriz. Hadis kaynaklarını taradığımızda sahâbenin olumlu olumsuz her türlü beşerî nitelikleri haiz insanlar olduğu gerçeği kendini açıkça hissettirmektedir. Hz. Peygamber'in yanında olmadıkları zaman kendilerini manen zayıf hissedenler⁹⁵ olduğu gibi tüm ömürlerini oruçla geçirebileceğini söyleyecek kadar kendilerini güçlü hissedenler de mevcuttur.⁹⁶ Onlar da bazen öfkelerine hâkim olamayarak birbirlerine sataşabiliyorlardı.⁹⁷ Ebû Nuaym'ın (ö. 430/1038) ifade ettiği gibi belki de öfkedendir⁹⁸ ifk hadisesi münasebetiyle Sad b. Muaz ile Sa'd b. Ubade arasındaki hakaretlere varan sözlü sataşmalar, neredeyse Evs ve Hazrec kabilelerini birbirine düşürecekti.⁹⁹

⁹⁴ İbn Hişam, Ebû Muhammed Abdü'l-Melik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I-II, Thk. Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1992, III, 94.

⁹⁵ Müslim, Tevbe, 12, no: 6966. Hanzala el-Üseyyidî'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle demiştir: “Ey Ashâbım sizler her zaman benim yanımda olduğunuz haldeki gibi iman üzere olabilseydiniz melekler sizleri kanatlarıyla gölgelendirirlerdi. Tirmizî, Sıfatü'l-Kıyâme, 20, no: 2452.

⁹⁶ Nesâî, Sıyâm, 76, no: 2394.

⁹⁷ Bu anlamda Hz. Ebû Bekir ile Ömer arasında ve Hz. Ali ile amcası Abbas arasında yaşanan tatsız bir hadise için bkz. Buhârî, Fezâilu Ashâbî'n-Nebî, 5, no: 3661; Meğazi, 14, no: 4033

⁹⁸ Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfehânî, *Tesbîtu'l-İmame ve Tertîbu'l-Hilafe*, thk. İbrahim Ali et-Tihâmî, Dâru'l-İmam Müslim, Beyrut, 1986, s. 181.

⁹⁹ Buhârî, Meğâzî, 35.

Burada sahabenin günah galerisini ortaya sermek gibi bir maksat taşımadığımızı ifade etmek istiyoruz. Ancak üzerinde durmak istediğimiz husus şudur: Hadisçiler, sahabe hakkında en azından İfk hadisesini tüm çıplaklığıyla aktarırken sergiledikleri şeffaflık örneğini her zaman gösterebilmişler midir? Bunu söyleyebilmemiz mümkün gözükmemektedir. Özellikle Hz. Peygamber sonrası kimi hadiseleri veya bazı sahabilerin yaptıklarını aktarırken hadisçilerin temkinli tavırları gözlerden kaçmamaktadır. Bazı râvilerin veya hadisçilerin, Muğîre b. Şu'be'nin Hz. Ali'ye dil uzattığını ifade eden bir rivayeti¹⁰⁰ Muğîre'nin adını gizlemek sûretiyle nakletmiş olmaları, bunun bir yansıması olsa gerektir. Nitekim Ebû Davud'un *Sünen*'inde bu rivayet "Bir adam, Ali'ye hakaret etti veya buğzetti" yerine "Ali'den söz etti" (رَجُلٌ عَنِ) şeklinde yer alırken¹⁰¹, Tirmizî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde sadece Saîd b. Zeyd'in cennetle müjdelenen sahabileri saydığı bölüme yer verilmek suretiyle rivayetin bu kısmının tamamen hafzedildiği görülmektedir.¹⁰² Bu tasarrufların hangi musannıf veya râvî tarafından yapıldığı ise, ayrı bir inceleme gerektirmektedir.

Muğîre hakkında yapılanın bir benzerinin, bu kez farklı bir yöntemle Muaviye ile ilgili bir rivayette de karşımıza çıktığını görüyoruz. İleride de yer vereceğimiz üzere¹⁰³ daha çok Muaviye'nin aleyhine kullanılan "Allah onun (Muaviye'nin) karnını doyurmasın": (لا أشبع الله بطنه) rivayeti, onun lehine yorumlanabilecek bir bağlama kavuşturulmuştur. Müslim'in, bu rivayeti, "Hz. Peygamberin hak etmeyen birine yaptığı bedduası veya lanet okumasının o kişi için bir zekât, ecir ve rahmet vesilesi olması" bab başlığı altında zikretmesi bunun tipik bir örneğidir.¹⁰⁴

İlginç bir biçimde, özellikle Hz. Peygamber sonrası dönemde siyâsî arenada bir biçimde rol oynamış sahabiler hakkındaki rivayetlerde bu tür tasarrufların izlerine daha sık rastlıyoruz. Bu noktada çağdaş Şia'nın otoritelerinden biri sayılan Murteza Askerî'nin (ö. 1428/2007) Ehl-i Sünnet kaynaklarına yönelttiği ciddî tenkitleri vardır. O, *hilafet mektebi* adını verdiği Ehl-i Sünnet ekolüne mensup hadisçi ve tarihçilerin hadisleri ve bazı târihî hâdiseleri nasıl çarpıttıklarına dair birçok örnek

¹⁰⁰ İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 188, 189; no: 1631, 1644; Nesâî, Ahmed b. Şuayb, *Fezâilu's-Sahâbe*, Thk. Fâruk Hammâde, Dâru's-Sekâfe, Mağrib, 1984, s. 105, no: 87.

¹⁰¹ Ebû Davud, es-Sünne, 8, no: 4648 – 4649.

¹⁰² Tirmizî, Menâkıb, 27, no: 3757; İbn Mâce, es-Sünne, 11/8, no: 134

¹⁰³ Bkz. s. 71.

¹⁰⁴ Müslim, Birr, 96, no: 6628

zikretmektedir. Örnekleri incelediğimizde, çoğunun, Hz. Ali'nin *vasî* oluşunu gizleme, bazılarının da kimi önemli sahabîleri küçük düşüren unsurları örtbas etme maksadına matuf olduğunu rahatlıkla görürüz. Bunların her birinin müstakil olarak ele alınması gerektiği kaydını koyduktan sonra Şîî yazarın işaret ettiği sansür uygulamalarını sadece başlıklar halinde takdîm etmek istiyoruz. Askerî'ye göre Sünnî kaynakların sansür metodları şunlardır:

1. Hadislerden bazı kelimelerin hafzedilmesi, onun yerine kapalı ifadelerin konması.
2. Sahabenin sîretiyle ilgili bir haberin tamamının hafzedilmesi.
3. Hadisin manasının tevil edilmesi.
4. Bazı sahabi kavillerinin hafzedilmesi.
5. Peygamber'in hadislerinden birinin tamamen hafzedilmesi.
6. Hadislerin yazılmasının yasaklanması.
7. İdarecileri kınayan kitapların, rivayetlerin veya râvîlerin zayıf olmakla itham edilmesi.
8. Kitapların ve kütüphanelerin yakılması.
9. Sahabenin yaşamına dair bazı haberlerin hafzedilmesi.
10. Sahîh hadisler ve sahîh sahabe sîreti yerine asılsız rivayetlerin uydurulması.¹⁰⁵

Âyetullah Askerî bu başlıklardaki iddialarını çeşitli örneklerle desteklemektedir. Şunu söylemeliyiz ki, bunların her biri hem metin hem de isnad yönünden ayrı bir inceleme konusudur. Ancak hepsi için şu genel değerlendirmeye yapılabilir: Askerî'nin iddialarını teyid sadedinde zikrettiği rivayetlerde, ya Hz. Ali'nin vasiyetini gizleme ya da bazı sahabilerin kadrini düşürmeme kaygısının söz konusu olduğunu söyleyebiliriz.

Şu var ki, kaynaklarımızda Ehl-i Beyt veya Hz. Ali aleyhine yorumlara sebep olabilecek kimi rivayetlerin de sansüre maruz kaldığına dair örnekler bulmak da mümkündür. Askerî'nin çifte satandartlı yaklaşımını göstermesi bakımından burada bir rivayet üzerinde kısaca durmak istiyoruz. Bu rivayette Ehl-i Beyt hakkındaki olumsuz çağrışımı izale etmek adına “Ebû Taliboğulları” ifadesinin “Ebû Fulan” şeklinde değiştirildiğini görüyoruz.

¹⁰⁵ Askerî, *Me'âlimu'l-Medreseteyn*, I, 244 vd.

Müslim'in Ahmed b. Hanbel¹⁰⁶ - Muhammed b.Ca'fer - Şu'be - İsmâîl b. Ebî Hâlid - Kays b. Ebî Hâzım - Amr b. Âs isnadıyla naklettiğine göre Amr şöyle demiştir: Ben Peygamber'den gizli değil, açık olarak şöyle dediğini duydum:

أَلَا إِنَّ آلَ أَبِي يَعْنِي فَلَا نَأْتِسُوا لِي بِأَوْلِيَاءَ إِنَّمَا وَلِيَّيَ اللَّهُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ

“Dikkat edin! Ebu... Oğulları (yani, Ebu filân oğulları) benim dostlarım değildirler. Benim dostum ancak Allah ve müminlerin sâlihleridir.”¹⁰⁷

Buhârî'nin aynı senedle şeyhi Amr b. Abbâs'tan naklettiği rivayette yer alan bir ayrıntı dikkat çekmektedir:

... قَالَ عَمْرُو بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَرْثَدَةَ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جِهَارًا غَيْرَ سِرٍّ يَقُولُ إِنَّ
... كِتَابَ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرٍ بَلَّغُوا بِأَوْلِيَاءِي، إِنَّمَا وَلِيَّيَ اللَّهُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ. ...
... بَيَانٍ عَنْ قَيْسٍ عَنْ عَمْرُو بْنِ الْعَاصِ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «...»
لَهُمْ رَحِمٌ أَبْلَاهَا بِلَالِهَا» يَعْنِي أَصْلَهَا بِصِرْطِهَا

“Ebû ailesi (Buhârî'nin hocası Amr b. Abbâs burada araya giriyor ve hadisi aldığı Muhammed b. Ca'fer'in kitabında yazılmamış/silinmiş bir yer olduğunu belirtiyor) benim yakınlarım değildirler. Benim yakınım ancak Allah ve sâlih müminlerdir.” Anbese b. Abdilvâhid, Beyân b. Bişr el-Ahmesî – Kays - Amr b. Âs tarîkıyla şu ifadeyi de eklemektedir: “Onların benimle kan bağından kaynaklanan hakları vardır ki, ben onu hep canlı tutarım.”¹⁰⁸

Allah Resûlü'nün “benim dostlarım değildir...” dediği ve ravilerin, muhtemelen haklarını ihlal etmiş olma veya soylarından gelecek nesillerin onurlarını rencide eder endişesiyle mefsedete yol açmamak için hazfettikleri¹⁰⁹ bu “falanoğulları ailesi”nin kim olduğu ciddi bir merak konusu olmuştur.

Müslim'de (إِنَّ آلَ أَبِي يَعْنِي فَلَا نَأْتِسُوا لِي بِأَوْلِيَاءَ) ziyadesiyle açıklanan (...) ifadesi şüphesiz ki muayyen bir aileye işaret etmektedir. Rivayetin siyakından bu ailenin nesep itibarıyla Peygamber'e (s.a.) akraba olması kuvvetli bir olasılıktır. Nitekim İbn Hacer de (ö. 852/1449) bunların Kureyş'ten, hatta Kureyş'in

¹⁰⁶ İbn Hanbel, *el-Müsned*, IV, 202, no:17957.

¹⁰⁷ Müslim, İman, 366, no: 519.

¹⁰⁸ Buhârî, Edep, 14, no: 5990.

¹⁰⁹ Kâdî İyâz, Ebû'l-Fadl İyâd b. Mûsa el-Yahsubî, *İkmalu'l-Mu'lim bi-Fevâidi Müslim*, I, 600; Nevevî, Ebû Zekerîya Yahya b. Şeref, *Şerhu Müslim*, I-XVIII, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1392 h., I, 359; İbn Hacer, *Feth*, X, 514.

içinden Hz. Peygamber’e daha yakın bir kabile olabileceğini söylemektedir.¹¹⁰ Zira ancak böyle olduğu takdirde (gerçek) yakınlığın ve dostluğun “nesep yakınlığı” olmadığını ifade etmek için Rasûlullah’ın (s.a.), “*Benim asıl dostlarım/velilerim Allah ve salih Müslümanlardır*” cümlesi bir anlam ifade edebilecektir.

Burada ilginç olan nokta, Buhârî’nin Basralı şeyhi Amr b. Abbâs el-Bâhilî’nin (ö. 235/850), kendi şeyhi Muhammed b. Ca’fer’in (Ğunder) (ö. 193/809) kitabında, (...□ □ □ □ □) ifadesinin devamında silinmiş bir kelimenin (يَاضُ) varlığından bahsetmesidir. Ebu’l-Abbâs el-Kurtubî (ö. 656/1258), *Sahîh-i Müslim*’in asıl nüshasında da burada silinmiş bir kelimenin varlığından söz etmekte, daha sonra bir râvînin, o ailenin zürriyeti üzerinde olumsuz tesiri olur düşüncesiyle “maslahata” binaen bu kelimenin yerine “fulân” yazıldığını söylemektedir.¹¹¹

Kadı İyaz buradaki “fulân” dan kastın Hakem b. Ebi’l-Âs olduğunu söylese de¹¹², bu, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi metnin siyakıyla uyuşmamaktadır. Zira ismi gizlenen ailenin nesep olarak Peygamber’e akraba olması hadisin siyakına daha uyumlu gözükmektedir. Durum böyle olunca burada “Ebû...” ile başlayan Peygamber ailesinin Ebû Talib Oğulları olması gerektiği akla gelmektedir. Nitekim Murtaza Askerî, İbn Ebi’l-Hadîd’in (ö. 656/1258) *Şerhu Nehci’l-Belâğa*’da bu hadisi Sahih-i Buhârî’den naklederken “fulanoğulları” yerine “Ebû Talip Oğulları” şeklinde¹¹³ kitabına aldığı tespitine yer verdikten sonra hadisin uydurma olduğunu söylemektedir. Askerî, günümüzdeki Sahih-i Buhârî baskılarında maksatlı olarak “Ebû Talib Oğulları” yerine “Ebû Falan oğulları” yazıldığına dikkat çekmektedir.¹¹⁴

Gerçekten de vâkıa Askerî’nin tespiti yönündedir. Bunu en başta yukarıda da belirttiğimiz gibi, bazı ravilerin “maslahata” binaen, mezkur ailenin ismini hazfettikleri yönündeki klasik açıklamalar teyid etmektedir. Bunun yanında Buhârî şarihi İbn Hacer’in (ö. 852/1449) Endülüslü Mâlikî fakîhi Ebû Bekir İbnu’l-Arabî’nin (ö. 543/1149) *Sirâcu’l-Mürîdîn* adlı eserinden yaptığı şu alıntı Askerî’nin tespitini doğrular niteliktedir:

¹¹⁰ İbn Hacer, *Feth*, X, 514; Aynî, *Umde*, XXII, 147.

¹¹¹ Kurtubî, Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Ömer, *el-Müfhim limâ Eşkele min Telhîs-i Kitâbi Müslim*, thk. M. Dîb Mistû-Y. Ali Bedîvî-A. Muhammed es-Seyyid-M. İbrahim Bezzâl, I-VII, Beyrut, 1997, I, 461.

¹¹² İyaz, *A.g.e.*, a.y.

¹¹³ İbn Ebi’l-Hadîd, *Şerhu Nehci’l-Belâğa*, IV, 64.

¹¹⁴ Askerî, *Me’âlimu’l-Medreseteyn*, el-Mecma’u’l-İlmiyyi’l-İslâmî, 5. baskı, Tahrân, 1993, I, 361-362.

“(işbu) Amr b. Âs rivayetindeki *Ebû Taliboğulları*, *fulanoğulları* şeklinde değiştirilmiştir.”¹¹⁵

Bu iddiası sebebiyle bazıları İbnu'l-Arabî'ye sert tepki göstermişler, onu Ebû Taliboğulları'na dil uzatmakla itham etmişlerdir. Bu şekilde kendisine haksızlık yapıldığını söyleyen İbn Hacer, rivayetin, İbnu'l-Arabî'nin işaret ettiği şekliyle Ebû Nuaym'ın (ö. 430/1038) *el-Müstehrac*'ında da (Buhârî'nin de işaret ettiği Anbese-Beyan...Amr b. As senediyle) yer aldığını hatırlatmaktadır. Buhârî şârihi, ravilerin “Talib” ismini, Ebû Talib ailesinde (bu arada Ehl-i Beytte) bir kusur ve noksanlık düşüncesi yaratır endişesiyle gizledikleri varsayımını kabul etmektedir.¹¹⁶

Hadisteki *fulanoğullarının* esasen *Ebu Taliboğulları* olduğu gerçeğini kabul etmeleri nedeniyledir ki, hadis şârihleri, Ehl-i Beyt'in faziletinde bir nakîsaya mahal bırakmamak için, Hz. Peygamber'in (s.a.), “*Onlar benim dostlarım değildir*” (لَيْسُوا بِأَوْلِيَائِي) ifadesini tevil etme gereği duymuşlardır. Burada Allah Rasûlü'nün akrabalarından kastın İslam'a girmeyenler olduğu, dolayısıyla reddedilen yakınlığın veya dostluğun din yakınlığı değil, nesep yakınlığı olduğu şeklindeki yorumlar bunlardan bazılarıdır.¹¹⁷

Kanaatimize göre de en makul izah budur. Yani rivayetteki “fulanoğulları”ndan maksat Ebû Taliboğulları olsa bile burada Allah Rasûlü'nün İslam'a girmemiş olan akrabaları kastolunmuş olmalıdır. Zira Hz. Peygamber (s.a.) velâyetin¹¹⁸ kan bağıyla değil iman ve takva ile olduğu mesajını vermektedir.¹¹⁹ Dolayısıyla hadis, Hz. Peygamber'in vefatı sonrası Ebû Taliboğulları (yani Ehl-i Beyt) hakkında bir değerlendirme içermemesine rağmen Askerî'nin, rivayetin uydurma olduğu yönündeki kanaati yersizdir. Böylece *Me'âlimu'l-Medreseteyn*

¹¹⁵ İbn Hacer, *Feth*, X, a.y.

¹¹⁶ İbn Hacer, *A.g.e.*, a.y.

¹¹⁷ İbn Hacer, *A.g.e.*, a.y.; Aynî, *Umde*, a.y.

¹¹⁸ Burada velâyet “dostluk” anlamına gelebileceği gibi “yöneticilik, idarecilik” anlamına da gelebilir.

¹¹⁹ Bu mesajı veren benzer bir rivayet de Muaz b. Cebel'den nakledilmektedir. Allah Rasûlü onu Yemen'e gönderirken “Ey Muaz, Bu yıldan sonra belki bir benimle bir daha karşılaşmayacaksın. Belki de mescidime ve kabrime uğrayacaksın” deyince Muaz ağlamaya başlamış, bunun üzerine Hz. Peygamber Medine'ye dönerek şöyle demiştir: (إن أهل بيتي هؤلاء يرون أنهم أولى الناس بي وإن أولى)“Benim Ehl-i Beyt'im, bana en yakın olanların kendileri olduğunu düşünür. Oysa bana en yakın olanlar müttakilerdir.” İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebû Hâtim el-Büstî, *Sahîhu İbn Hibbân bi-Tertîb-i İbn-i Balabân*, I-XVIII, thk. Ş. Arnavut, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1993, II, 414, no: 647; İbn Ebî Asım, Ebû Bekr Amr b. Ebî Âsım ed-Dahhâk b. Mahled, *es-Sünne* (Elbânî Tahrîci *Zılâlul-Cenne* ile birlikte), I-II, thk. Nasıruddîn Elbânî, el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut, 1993, I, 79, no: 212; Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb Ebu'l-Kâsım, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I-XX, thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefî, Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, Musul, 1983, XX, 120, no: 241.

müellifi, bir taraftan Hz. Ebu Bekir ve/ya Hz. Ömer’de bir nakîsa olduğunu gösteren rivayetleri sansürledikleri için Sünnî alimleri elleştirmekte ve çarpıtıldığını söylediği rivayetlere dört elle sarılmakta, öte taraftan nakîsaya maruz kalan kişi Hz. Ali ve ailesi olunca Sünnî hadisçiler onu sansürleseler dahi rivayetin Emevîler tarafından maksatlı olarak uydurulduğuna hükmetmektedir.

3. Tarih Kaynaklarında Sahabe

Tarih kaynaklarıyla hadis kaynakları mukayese edildiğinde, hadisçilerin sahabe hakkındaki heberleri naklederken onların faziletine bir halel gelmemesine azami derecede dikkat etmelerine karşın tarihçilerin daha rahat bir tutum içerisinde oldukları gözlerden kaçmamaktadır. Bu husus âlimler arasında münakaşa konusu olmuştur. Sahabe arasında cereyan eden hadiselerin salt genel tarihin bir meselesi değil, şer’î hükümler altında ele alınabilecek bir mesele olduğunu ileri süren¹²⁰ Hind-Pakistan’lı muasır fakîh ve müfessir Muhammed Şefî’ Diyûbendî (1314-1396/1897-1976) *Makamu’s-Sahâbe ve İlmu’t-Tarîh* adlı eserinde Sahabe arasında cereyan eden tartışmalar ve savaşlar bağlamında tarih kaynaklarını değerlendirirken, bu kaynakları tıbb eserlerine benzetmektedir. Şöyle ki, örneğin Süyûtî gibi büyük bir alim *Kitâbu’r-Rahme fi’t-Tıbb ve’l-Hikme* adlı bir eser kaleme almıştır. Bu eserde esasen haram olan bazı ilaçlardan bahsedilmektedir. Bu ve benzeri tıbb eserlerine dayanarak domuzun derisi veya kılı, sarhoş edici içecekler vb. maddelerin dînen helâl olduğu hükmünü çıkarabilir miyiz? Elbette çıkaramayız. Çünkü tıbb eserleri şer’î hükümlere dayanak teşkil edebilecek kaynaklar değildirler. İşte tarih kaynakları da böyledir. Tarihçiler sahihini sakiminden ayırmaksızın elde ettikleri tüm rivayetleri eserlerine almayı alışkanlık haline getirdiklerinden onların eserleri de şer’î hükümlerin dayandırılabilceği kaynaklar olamazlar.¹²¹ İslam Ümmeti, sahabeyi tanıyıp onların derecelerini bilmenin ve aralarında cereyan eden hadiseler hakkında hüküm vermenin, *genel tarihin* (et-Tarîhu’-‘Âmm) alanına giren bir mesele değil bilakis hadis ilminin önemli furuatından biri olduğunda ittifak etmiştir.¹²² Şefî, eserinin son bölümlerinde tarih kaynaklarında yer alan sahabiler hakkındaki rivayetlerin çoğunun münafileklerin, haricilerin ve rafizîlerin uydurmaları olduğu

¹²⁰ Şefî’, Muhammed (Diyûbendî) *Makâmu’s-Sahâbe ve İlmu’t-Târîh*, y.y. , 1989, 44 vd.

¹²¹ Şefî’, *A.g.e.*, 41-42.

¹²² Şefî’, *A.g.e.*, 44.(Kırş.el-İstiab ve el-İsabe’nin Mukaddimleri)

noktasına gelmektedir.¹²³ Pakistan'lı alim, Taberî (ö. 310/923) ve İbnu'l-Esîr (ö. 630/1233) gibi hadisçi kimlikleri de olan tarihçilerin de ilim bakımından inançla ilgili bir meseleye dayanak teşkil edebilecek bir düzeye ulaşmadıkları, kendilerinin de böyle bir şey iddia etmedikleri değerlendirilmesini yapmaktadır.¹²⁴ Bu bakımdan bu iki tarihçinin temiz bir geçmiş sunmak adına kimi sahabiler arasında cereyan eden tatsızlıkları nakletmekten kaçındıkları yönündeki ifadeleri¹²⁵ abartılmamalıdır. Zira mezkûr eserlerin ilgili bölümleri tarandığında, sahabîler arasında yaşanmış acı olayların en ince ayrıntısına kadar aktarıldığı rahatlıkla görülecektir.

İbnu's-Salah (ö. 643/1245), sahabe arasında meydana gelen münakaşalardan bahsederken tarihî rivayetlere sık sık başvurmasından dolayı İbn Abdilberr'i (ö. 463/1071) tenkid etmektedir. O, sahabe biyografisine ilişkin en kapsamlı ve değerli çalışmanın İbn Abdilberr'in "*el-İstîâb*" adlı eseri olduğunu kaydederken, müellifinin sahabe arasında cereyan eden tartışmalarda hadisçilerin değil de hatalarla dolu tarihçilerin rivayetlerine bolca yer vermesini üzüntüyle karşılamaktadır.¹²⁶ Muhammed Şefî de, Taberî (ö. 310/923) ve İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) eserleri gibi genel tarihle alakalı olmayıp "*İlmu Marifeti's-Sahabe*"yle ilgili bir eser olduğu için *el-İstîâb* hakkındaki bu eleştirilere hak vermektedir.¹²⁷

Hadis ve tarih kaynaklarında nasıl bir sahabe profili çizildiğinin mukayeseli bir şekilde incelenmesi müstakil bir çalışmayı hak edecek kadar önemli bir mevzudur. Biz burada sadece bir başlıkla meselenin önemine atıfta bulunmayı yeterli gördük.

Kur'an ve hadis, her konuda olduğu gibi sahabeyle ilgili tartışmalarda da temel dayanak teşkil etmiştir. İlginçtir ki, sahabenin lehinde de aleyhinde de konuşmak isteyenler istedikleri delilleri ayet ve hadislerden bulabilmişlerdir. Kur'an'da sahabeye yönelik uyarıcı nitelikteki ayetlerin yanı sıra özellikle tarih kaynaklarında yer alan malumatlar sahabeyi eleştirmek isteyenler için yeterli bir malzeme olmuştur.

¹²³ Şefî, *A.g.e.*, 118-119.

¹²⁴ Şefî, *A.g.e.*, 121.

¹²⁵ Aycan, İrfan; Söylemez, Mahfuz, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara Okulu y. Ankara, 2002, s. 10-11. Yazar(lar), burada Taberî ve İbnu'l-Esîr'in, "*Hz. Osman ve Ebû Zerr ile ilgili rivayetleri hoş görmediğimiz için kitabımıza almadık*" şeklindeki beyanlarına atfen bu tarihçileri tarihsel verileri görmemeye iten nedeni şöyle açıklamaktadırlar: "Bu iki tarihçi, sahabe arasında meydana gelmiş çekişmede, bırakın Peygamber'in arkadaşlarını, sıradan insanların bile birbirlerine söylemekten hicap edecekleri ifadeleri aktarmayarak, Müslümanların zihnindeki sahabe imajının yıkılmasını istememektedirler."

¹²⁶ İbn Salah, *Mukaddime* (Bulkînî'nin (ö. 805/1403) *Mehâsinu'l-İstulâh*'ı ile birlikte yay. Âişe Abdurrahman bnt. Şatî'), Dâru'l-Meârif, Kahire, 1989, s. 485; Süyûtî, *Tedribu'Râvî*, s. 207-208.

¹²⁷ Şefî, *A.g.e.*, 46.

Neticede İslam düşüncesinde sahabe hakkında birbirine taban tabana zıt iki yaklaşım doğmuş ve gelişmiştir. Bunlardan çoğunluğu temsil eden Ehl-i Sünnet, sahabeye toz kondurmamayı ilke edinirken, azınlığı temsil eden Şia, iki elin parmaklarını geçmeyecek kadar az bir kısmı dışındaki tüm sahabileri İslam dairesinin dışında tutmuştur. Şimdi, önce Şia'nın, ardından da Ehl-i Sünnet'in sahabeye bakış açıları ve bunların dayandığı temeller ele alınacaktır.

B. ŞİA'NIN SAHABE TASAVVURU

Tezimizin II. Bölümünde “Şiî Rivayetlerde Ebû Bekir/ Ömer Ve Ali Mukayesesı”¹²⁸ başlığı altında temas edeceğimiz Şia'nın Ebû Bekir ve Ömer hakkındaki kanaatlerine bakılarak onların nasıl bir sahabe tasavvuruna sahip oldukları tahmin edilebilir. Bu yüzden burada Şia'nın sahabe hakkındaki düşüncelerine anahatlarıyla işaret etmenin yeterli olacağı kanaatindeyiz. Şunu belirtelim ki, salt kronolojik uyuma riayet kaygısıyla Şia'nın sahabe telakkisine öncelik tanıyor değiliz. Ehl-i Sünnet'in sahabe tasavvurunun Şia'nınkine bir tepki olarak ortaya çıkan bir olgu olduğunu düşündüğümüz için böyle bir tercihte bulunduk. Böylece sahabenin faziletleriyle ilgili rivayetleri değerlendirirken, bu tepkisel tavrın rivayetlere de yansıyor yansımadığını tespit etmek daha kolay olacaktır.

Şia'da sahabe yerine Ehl-i Beyt bilinci gelişmiştir. Ehl-i Beyt'in Şia nezdindeki itibarı, sahabenin Ehl-i Sünnet nezdindeki itibarından kat kat yüksektir. Esasen Şia'da sahabe, olumsuzluğu çağrıştıran bir kavramdır. Zira onlara göre Ehl-i Beyt'in yanında Ebû Zerr el-Ğıfârî, Mikdâd b. Esved, Selmân-ı Fârisî, Ammar b. Yâsir ve Huzeyfe b. Yemân gibi sahabiler hariç bütün ashab, Hz. Peygamber'in, Ğadîr Günü, kendisinden sonra Ali'yi İslam ümmetinin başına tayin ettiğini ifade eden vasiyetini yerine getirmemekle irtidat etmiştir. Rasûlullah'ın vefatının ardından Allah'ın koruduğu birkaç Ehl-i Beyt mensubu hariç tüm insanların irtidat ettiği görüşü, *Kitâbu Süleym b. Kays*'ta Hz. Ali'ye nispet edilmektedir.¹²⁹ Şiî anlayışa göre Hz. Peygamber'in sağlığında saf ve temiz olan birçok sahabe O'nun ölümünden sonra bu

¹²⁸ Bkz. s. 194.

¹²⁹ Süleym b. Kays, *Kitâbu Süleym*, II, 564, 598.

hallerini muhafaza edememişlerdir.¹³⁰ Hatta aşırı Şîî gruplardan el-Kâmiliye Hz. Ali'yi dahi hakkını aramadığı için tekfir etmiştir.¹³¹

Ne var ki klasik ve çağdaş Şîî kaynaklarına baktığımız zaman ashabın ve özellikle ilk üç halifenin zemmedildiği bir çok rivayet örneğiyle karşılaşırız. Aslında Şia'nın sahabe hakkındaki neler düşündüklerini görmek için onların, Hz. Peygamber'in vefatı sonrası siyâsî süreçte rol oynayan muayyen sahabilere ilişkin ithamlarına bakmak yeterlidir. Bu noktada *Kitâbu Süleym*'den aktaracağımız birkaç örnek yeterli olacaktır.

Bir rivayette, Hz. Osman'ın Rasûlullah'ın lanetine maruz kaldığı, bir hadis olarak Hz. Ali tarîkıyla nakledilmektedir. Bir tartışma esnasında gûya Hz. Osman, Hz. Ali'ye “Sen hakkımda hiç hadis biliyor musun?” diye sorunca Hz. Ali, “Allah Rasûl'ünün sana iki kez lanet ettiğini duydum” demiş ve bu lanetinden sonra da kendisi için istiğfarda bulunmadığını ilave etmiştir.¹³² Bir başka rivayette Rasûlullah'tan sonra insanların durumu Harun Peygamber'in (a.s.) tebasına benzetilirken, Hz. Ebû Bekir, İsrailoğullarının taptığı buzağıya, Hz. Ömer de o putun mûcidi Samiriyy'e benzetilmiştir.¹³³ Yine Hz. Ömer (عجل هذه الأمة سامريها)¹³⁴ ve (عجل هذه الأمة)¹³⁵ şeklinde de tanımlanmıştır. Hz. Ebû Bekir'e ilk beyat edenin İblîs olduğu ifade edilirken¹³⁶, kıyamet günü Hz. Ömer'in göreceği azabın İblîsinkinden daha şiddetli olacağı rivayet edilmiştir.¹³⁷ Bir başka Şîî rivayette Hz. Ali, kendisine, tüm valilerini cezalandıran Ömer'in, Kunfuz'u¹³⁸ neden istisna tuttuğunu soran amcası Abbâs'a “Ömer, Fâtuma'yı öldüresiye dövdüğü¹³⁹ için Kunfuz'u ödüllendirmişti”

¹³⁰ Sofuoğlu, Cemal, *Şia'nın Sahabiler Hakkındaki Bazı Görüşleri*, A.Ü.İ.F.D. XXIV, Ankara, 1981, s. 536, 537. (Mamekânî'nin “*Tenkîhu'l-Makâl fi Ahvâlî'r-Ricâl*”inden naklen); Efendioğlu, Mehmet, DİA, “Sahabe” md. XXXV, 497.

¹³¹ el-Kâmiliyye, Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman dâhil Hz. Ali'ye biat etmeyen tüm sahabilerin yanısıra, hakkını arayıp hilafete el koymadığı için Ali'yi de küfürle itham etmiştir. Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm b. Ebî Bekr Ahmed, *el-Milel ve'n-Nihal*, I-II, thk. Abdülemir Ali Mehnâ- Ali Hasan Faur, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1993, I, 205; Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir, *Usûlu'd-Dîn*, İstanbul, 1928, s. 286

¹³² Süleym, *Kitâbu Süleym*, II, 598.

¹³³ Süleym, *A.g.e.*, a.y.

¹³⁴ Süleym, *A.g.e.*, II, 730.

¹³⁵ Süleym, *A.g.e.*, II, 794.

¹³⁶ Süleym, *A.g.e.*, II, 579-580.

¹³⁷ Süleym, *A.g.e.*, II, 600.

¹³⁸ Kunfuz b. Umeyr b. Cüd'an'ın sahabi olduğu söylenir. Hz. Ömer, onu Mekke valiliğine atamış, daha sonra da azlederek yerine Nafi b. Abdilâris'i getirmiştir. İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh el-Kurtubî, *el-İstî'âb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, Dâru'l-A'lâm, Ammân, 2002, s. 624.

¹³⁹ Şîî rivayette, Kunfuz'un Hz. Ömer'in talimatı üzerine ısrarla Hz. Ebû Bekir adına Hz. Ali'den beyat almak için gidip geldiği ancak her defasında Ali'nin bunu reddettiği söylenir. Bunun üzerine

cevabını vermiş, ardından “Buna rağmen bu adamın ve ondan önceki arkadaşının (Ebû Bekir’in) ümmet nezdinde bu kadar sevilmesine şaşarım” demiştir.¹⁴⁰

Hız. Ali’nin bu sözde tutumunun hiçbir tarihsel karşılığı olmadığını ve tamamen Şiî mefkûrenin Ebû Bekir ve Ömer imajını yansıttığını izah etmeye lüzum yoktur. Ehl-i Sünnet kesiminde “المشهود لهم بالجنة” olarak anılan en saygın on sahabe (aşere-i mübeşşere), Süleym’in dilinde şu şekilde anılmıştır: “Bunlar, öldüklerinde kendi aleyhelerine şahitlik yapmışlardır; zira hepsi ataları gibi cahiliye ölümü üzerine ölmüştür.”¹⁴¹

Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak verdiğimiz bu misallerin Şia nezdinde nasıl bir sahabe imajı teşekkül ettiğini ifade etmeye yeterli olduğunu düşünüyoruz.

Şia’nın özellikle Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer hakkındaki bu çirkin ithamlarının temelinde hiç şüphesiz “rafd” doktrini yatmaktadır. Lugatte bir şeyi terk etmek anlamına gelen “rafd (رافذ)”¹⁴² Zeyd b. Ali’nin Emevîlere başlattığı isyan esnasında Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’i meşrû halife kabul ettiği gerekçesiyle kendisini terk eden ilk İmâmîleri, ardından ilk üç halifenin hilâfetini reddettikleri için bütün Şiî grupları, daha sonra da Şiî unsurları taşıyan bazı batınî grupları ifade eder.¹⁴³ Ehl-i Sünnet, rafızîlere adeta “İslam’ı ifsad etmek üzere ortaya çıkmış bir örgüt” gözüyle bakmıştır. Nitekim Osman b. Saîd ed-Darimî (ö. 280/894), hocası Basralı Ebû’r-Rabî’ ez-Zehrânî’den (ö. 234/848) naklen, İslam’ı daha kolay bir şekilde bozmak için Şiîliği kabul eden, Ali sevgisinin kendileri için sadece bir örtü olduğunu itiraf eden Râfızî bir zındıktan söz eder.¹⁴⁴ Yine başta Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman olmak üzere ashabı lanetleme eylemini ilk gerçekleştiren kişi olan İbn Sebe’nin Yahudî

Hız. Ömer’in Halid b. velîd’i de çağırarak odun toplattığı ve onlara, biat etmediği takdirde Ali’nin evini yakmaları talimatını verdiği ve evinin kapısını ateşe verip Fatıma’yı da dövdükleri iddia edilir. Krş. Süleym, *A.g.e.*, II, 863-865.

¹⁴⁰ Süleym, *A.g.e.*, II, 675. Burada Müslim’in de İbn Ömer tarîkıyla naklettiği “Her kim boynunda bir bey’at olmadığı halde ölürse, câhiliyyet ölümü üzere ölür : (من مات وليس في عنقه بيعة مات ميتة جاهلية)” rivayetine (Müslim, İmare, 58, no: 4793) bir atıf söz konusudur. Rivayetin Süleym versiyonu ise şöyledir: “وليس له امام مات ميتة جاهلية [رافذ]” Süleym, *A.g.e.*, II, 932.

¹⁴¹ Süleym, *A.g.e.*, II, 825.

¹⁴² İbn Manzûr, *Lisân*, R-F-D md. VII, 156.

¹⁴³ Öz, Mustafa, DİA, “Râfızîler” Md. XXXIV, 396.

¹⁴⁴ Darimî, Osman b. Saîd, *er-Redd ale’l-Cehmiyye*, Thk. Bedr b. Abdullah el-Bedr, Dârü İbni’l-Esîr, Kuveyt, 1995, s. 206-207.

asilli olduğunu hatırlatan Nevbahtî (ö. 310/923), Şîî muhaliflerin, *rafîd* doktrininin Yahudi menşeli olduğu kanaatinde olduklarını söylemektedir.¹⁴⁵

Günümüzde isim olarak pek tercih edilmese de işbu râfîzî damarın hâlâ canlılığını koruduğunu söyleyebiliriz. Mûsa Cârullah'ın da ifade ettiği gibi sahabe nesline düşmanlık, Hz. Ebû Bekir, ve Hz. Ömer'e lanet okumak, sahabenin genelini tekfîr etmek Şîî ruhun değişmeyen temel karakteridir.¹⁴⁶ Hatta Cârullah, 1935 yılında Şîî nüfusun yoğun olduğu bölgeleri gezerken kaleme aldığı *el-Veşîa fî Nakdi 'Akâidi's-Şîa* adlı eserinde, günümüz Şîî kaynaklarının eskilerinden daha aşırı görüşler içerdiğini, eskilerin hiç olmazsa takıyye yaptıklarını, muasır kaynakların takıyye elbisesini de üzerlerinden attıklarını tespit etmektedir.¹⁴⁷ Bu bağlamda İran'ın sahabe hakkındaki resmî görüşünü de yansıtmaması açısından Kum kentinde “*Merkezu'r-Risâle*” tarafından yayınlanan bir kitaba¹⁴⁸ atıfta bulunmak istiyoruz. Bu kitapta Halid b. Velid ile Abdurrahman b. Avf arasında yaşanan sözlü sataşmadan¹⁴⁹ söz edilirken, haksız olduğu Peygamber tarafından da teyid edildiği için Halid'in ismi açıkça zikredilirken, haksızlığa uğrayan Abdurrahman'ın adı ısrarla gizlenmekte ve “ilk muhacirlerden” şeklinde geçiştirilmektedir.¹⁵⁰ Aynı kitapta, Hz. Ömer'in kendisinden sonraki halifeyi seçmesi için tayin ettiği şura heyetinin başkanı sıfatıyla Abdurrahman b. Avf'ın adı, zemm sadedinde kayda değer bulunmaktadır. Çünkü burada Müslümanların ilklerinden olan Abdurrahman III. halifenin seçiminde Hz.Osman'a meylettiği için hevasına uymakla itham edilmektedir.¹⁵¹

İşbu kitabı neşredenler aynı tutumlarını *ifk* hadisesinden bahsederken de sergilemektedirler. Burada müminlerin annesine iftira suçuna bulaşan sahabiler teşhir

¹⁴⁵ Nevbahtî, Ebû Muhammed Hasan b. Musa, *Fıraku's-Şîa*, (Cârullah'ın *el-Veşîa*'sıyla birlikte) Necefû'l-Eşref Matbaası, Irak, 1935, s. 22. Ayrıca krş. Chokr, Melhem, *İslam'ın Hicrî İkinci Asrında Zındıklık ve Zındıklar* (Çev. Ayşe Meral), Anka y. İst. 2002, s. 202 vd. M. Emin Özafşar, Şîa'nın yabancı kültürlerin İslama nasıl sızdıklarına bir örnek olduğunu söylemektedir: İlk hicrî asırda siyasetin ikinci çocuğu olarak doğan Şîa'nın, çevre kültürlerden büyük oranda etkilendiği; adeta bu kültürleri İslam'ın bünyesinde kamufle eden bir organizma işlevi gördüğü kültür tarihimizin saklanamaz gerçeğidir. Bu aynı zamanda çevre kültürlerin halk İslamına nasıl sızdığının da tipik bir misalidir. (Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı Mihne Olayı ve Haşeviye Olgusu*, Ankara Okulu, Ankara, 1999, s. 34.)

¹⁴⁶ Cârullah, *el-Veşîa*, □

¹⁴⁷ Cârullah, *el-Veşîa*, 66.

¹⁴⁸ Merkezu'r-Risâle, *es-Sahâbe fî'l-Kur'an ve's-Sünne ve't-Târîh*, Kum, 1419 h.

¹⁴⁹ Bkz. Tezimiz, s. 132 vd.

¹⁵⁰ Merkezu'r-Risâle, *A.g.e.*, s. 63.

¹⁵¹ Merkezu'r-Risâle, *A.g.e.*, s. 88.

edilirken, suçsuz ve masum olduğu Allah tarafından ilan edilen¹⁵² Hz. Âişe'nin adından söz edilmemekte, sadece "Peygamber eşlerinden biri" şeklinde geçiştirilmektedir.¹⁵³ *İfk* hadisesinde Hz. Ali'nin de Hz. Âişe aleyhine bir tavır içerisinde olduğunu görmezden gelen mezkûr yayıncıların bu tutumlarında ilerleyen yıllarda Ali ile Âişe'nin karşı karşıya geleceği *Cemel* olayının etkisi izahtan varestedir.

İlmî kriterlerle asla bağdaşmayan bu çifte standartlı tutum bazen "Bu kadarı da olmaz" dedirtecek boyutlara varmaktadır. İran'ın bu resmî yayın organı Hz. Osman'ı dil uzatma sadedinde, sevmedikleri Hz. Âişe'nin ifadelerine başvurabilmektedir. Bir gün Hz. Osman namaz kıldırmak için iftitah tekbirini getirir getirmez Hz. Âişe şöyle seslenir: "Ey insanlar! Allah'ın emrini terk ettiniz. O'na verdiğiniz söze muhalefet ettiniz..." Ardından Peygamber'in diğer eşi Hafsa da aynısını tekrarlamıştır. Namazı tamamlayan Hz. Osman da oradakilere yönelerek şöyle der: "Bu iki kadın fitnecidir, onlara dil uzatmak/sebbetmek bana helâldir, ben onların asıllarının ne olduğunu biliyorum."¹⁵⁴ Böylece söz konusu yayıncılar, hiç sevmedikleri Hz. Âişe ile Hz. Osman'ın birbirleri hakkında sarfettikleri olumsuz ifadelerle itibar edecek kadar ileri gitmektedirler.

Burada klasik Şiî sahabe telakkîsinin günümüzde de varlığını koruduğunu ortaya koymaya çalıştık. Ancak yeri gelmişken bu konuda genel geçer Şiî yaklaşımı reddeden çağdaş muhalif bir sese de işaret etmekte yarar görüyoruz. Lübnan Şiî âlimlerinden Sur bölgesi müftüsü es-Seyyid Alî el-Emîn sahabe hakkındaki klasik Şiî düşüncesinin dinin bir temeli olmadığını ve Şia'yı bağlamayan ictihadî bir yaklaşım olduğunu öne sürmektedir. O, "*Zübdetü't-Tefkîr fî Rafdi's-Sebbi ve't-Tekfîr*"¹⁵⁵ adıyla neşredilen eserinde Sahabe'ye sövmenin Şia'ya mal edilemeyeceğini, bazı Şiî âlimlerin bu istikametteki kanaatlerinin ictihadî olup sadece kendilerini bağladığını vurgulamaktadır. el-Emîn, bu bağlamda Hz. Ali'ye imamet hakkı tanımadıklarını iddia ederek Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın zalim ve fasık olduklarını ve ebedî

¹⁵² Bkz. en-Nûr, 24/11...

¹⁵³ Merkezu'r-Risâle, *A.g.e.*, s. 49.

¹⁵⁴ Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, IX, 5.

¹⁵⁵ Bu kitap, *el-Müstekille* kanalı adına Dr. Muhammed el-Hâşimî'nin yazarla yaptığı bir röportajdan müteşekkildir.

cehennemi hak ettiklerini savunan Şeyh Müfid'in (ö. 413/1022)¹⁵⁶ bu görüşünün delilsiz ve Şia mezhebini ilzam etmeyen indî bir ictihad olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁷ Bu istikamette görüş bildiren her Şîî âlimin de kendi ictihadıyla bu hükme vardığını ve bunun sorumluluğunun da kendisine ait olduğunu hatırlatmaktadır.¹⁵⁸ Rasûlullah'ın *Ğadîr*'de Hz. Ali'yi kendisinden sonra velî/vasî/halife tayin etmesi talimatını yerine getirmeyen tüm sahabilerin (bir kaçı hariç) irtidat ettiklerine dair Şia'nın en temel kabulunu de değerlendiren el-Emîn, buradaki irtidatın dinden dönmek anlamına gelemeyeceğini savunarak genel Şîî telakkînin dışına çıkmaktadır.¹⁵⁹ Sur müftüsü, çağdaş Şîî âlim Ayettullah Sistânî'nin Hz. Musa'ya karşı çıkıp dinlerinden dönen ve buzağıya tapan İsrailoğulları örneğini hatırlatarak Rasûlullah'tan sonra da 70 bin civarında sahabinin dinden çıktığı yönündeki görüşünün sorulması üzerine, Sistânî'nin bu kanaatini taklid etmenin vacib olmadığını, bunun sadece kendisini bağladığını söylemektedir. Zira bu gibi tarihî vakalar veya muayyen akaid meselelerine dair görüşler taklid edilmesi zorunlu olmayan mevzulardır. *Mezheb, bir kişinin fikrine hasrolunamaz. O, zamanla değişkenlik arzeden, kapısı açık bir ictihad hareketidir.*¹⁶⁰

Es-Seyyid el-Emîn'in bu çıkışı Şia'da da tabuların yıkılmaya başladığını göstermesi bakımından kayda değer olmakla birlikte Şia'nın sahabe telakkîsi klasik öğretinin dışına çıkamamıştır. Sadece Ehl-i Beyt'i övgü ve diğer tüm sahabilere sövgü temeli üzerine inşa edilen bu nazariye, Ehl-i Sünnet'in sahabe tasavvurunun şekillenmesinde en önemli faktör olmuştur. Doayısıyla aşağıda Ehl-i Sünnet'in kimi zaman ifrat derecesine ulaşan ve tamamen övgü üzerine inşâ edilen fikri değerlendirilirken işbu Şîî nazariye ve onun rafid doktriniyle ilişkisi mutlaka göz önüne alınmalıdır.

¹⁵⁶ İmâmîyye Şia'sının önde gelen kelâm, fıkıh ve hadis âlimi olan Şeyh Müfid'in Şîî-Usûlî anlayışın öncüsü olduğu ve Şîî imamet nazariyesinin rasyonelleşmesinde önemli bir rol oynadığı söylenmektedir. Bulut, Halil İbrahim, *Şîî-Usûlî Gelenekte Hz. Ali ve İmametinin Dayanakları: Şeyh Müfid Örneği*, Hz. Ali Sempozyumu Bildirileri, İzmir, 2009, s. 75.

¹⁵⁷ Ali el-Emîn, *Zübdetü't-Tefkîr fî Rafdî's-Sebbi ve't-Tekfîr*, <http://www.al-amine.org/> 2009, s. 14.

¹⁵⁸ Ali el-Emîn, *A.g.e.* 18.

¹⁵⁹ Ali el-Emîn, *A.g.e.* 35-36.

¹⁶⁰ Ali el-Emîn, *A.g.e.* 16-17.

C. EHL-İ SÜNNET'İN SAHABE TASAVVURU

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Ehl-i Sünnet'in sahabe tasavvuru büyük ölçüde Şia'nın sahabe hakkındaki olumsuz kanaatlerine tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan Sünnî sahabe telakkîsinin “savunmacı” bir karaktere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ehl-i Sünnet âlimlerinin özellikle bazı Kur'an ayetlerine getirdikleri yorumlarda bu tepkisel tutumun izleri rahatlıkla görülebilir.

Ehl-i Sünnet'in sahabeyle ilgili en büyük kaygısı hiç kuşkusuz onların adaletine bir hâlel gelmesidir. Çünkü karşıda, ashabın büyük bir kısmını cerh ve tadile tabi tutmaktan, bir kaç dışında tamamını tekfir etmeye varacak kadar aşırı giden Şîî/Râfızî bir söylem söz konusudur. Ehl-i Sünnet alimleri, bir çok konuda olduğu gibi sahabe hakkında da muhalif kanaatleri çürütmek için öncelikle Kur'an'la istidlâlde bulunma cihetine gitmişlerdir. Öncelikle Kur'an'daki Hz. Peygamber dönemi neslini metheden ayetlerin sahabe neslini muhatab aldığını ileri sürerek onların tamamının adil olduğu şeklinde genel bir hüküm çıkarmışlardır. Bunlardan bazılarını kısaca işaret etmek uygun olacaktır. Nisa Sûresi'nin 115. ayetindeki¹⁶¹ “müminlerin yolundan” kastın sahabenin yolu olduğunu ileri süren bazı Sünnî âlimler, buradan hareketle sahabenin tamamının “adil” olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹⁶² Enfal Sûresi 64. ayetteki¹⁶³ “müminler” için de aynı tahsis yapılmıştır.¹⁶⁴ Aynı şekilde Tevbe Sûresi'nin 100. ayeti¹⁶⁵ de bu hususta sıklıkla başvurulan ayetlerin başında gelmektedir.

Sahabenin tamamının adil olduğuna delil olarak takdim edilen âyetlerin başında hiç kuşkusuz Bakara Sûresi 143. ile Âl-i İmrân 110. âyetleri gelmektedir.

¹⁶¹ “Kim, kendisine hidayet (doğru yol) besbelli olduktan sonra peygambere karşı çıkar, müminlerin yolundan başkasına uyar, onu yöneldiği yolda bırakır ve cehenneme sokar. Orası ne kötü bir varış yeridir”

¹⁶² İbn Ebî Hatim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtim Muhammed b. İdrîs, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, I-IX, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1952, I, 7.

¹⁶³ “Nebi! Allah sana ve sana tabi olan inananlara yardımcı olarak yeter”. Bu ayet Bedir savaşında maddi üstünlüğü olan müşrikler karşısında Peygamberi ve ordusunu teselli etmek, onları cesaretlendirmek için nazil olmuştur.

¹⁶⁴ Hatîb, *el-Kifâye*, 64; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 162.

¹⁶⁵ وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَوَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ
“İslâm'ı ilk önce kabul eden muhâcirler ve ensar ile, iyilikle onlara uyanlar var ya, Allah onlardan razı olmuş; onlar da O'ndan razı olmuşlardır. Allah, onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük başarıdır.”
Ahmed Ferîd, bu ayete göre Allah'ın evvelkilerden (es-sâbiqûn) ihsan şartı olmadan razı olduğunu, ancak tabîinden razı olmak için ihsan şartını koyduğunu ileri sürmektedir. (Ferîd, *el-Fevâidu'l-Bedî'a fî Fezâilî's-Sahâbe ve Zemmi's-Şîa*, Dâru'd-Dıyâ', Riyâd, 1989, s. 105.)

Birincisinde “vasat ümmet” ikincisinde de “hayırlı ümmet” vurgusuna işaret edilmektedir:

“İşte böylece insanlığa şahitler olmanız, Resûl’ün de size şahit olması için sizi mutedil bir millet kıldık. Senin (arzulayıp da şu anda) yönelmediğin kibleyi (Kâbe’yi) biz ancak Peygamber’e uyanı, ökçeleri üzerinde geri dönenenden ayırt etmemiz için kible yaptık. Bu, Allah’ın hidayet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir. Allah sizin imanınızı asla zayi edecek değildir. Zira Allah insanlara karşı şefkatli ve merhametlidir.”¹⁶⁶

“Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder; kötülükten meneder ve Allah’a inanırsınız: Ehl-i kitap da inansaydı, elbet bu, kendileri için çok iyi olurdu. (Gerçi) içlerinde iman edenler var; (fakat) çoğu yoldan çıkmışlardır.”¹⁶⁷

İbn Ebî Hatim (ö. 327/938), *el-Cerh ve’t-Ta’dîl* adlı eserinin mukaddimesinde sahabenin adaletini temellendirirken *vasat ümmet* nitelemesinden hareket etmektedir. En azından anlam olarak Sünnî İslam geleneğinde sürekli tekrarlanan bir yaklaşım olması hasebiyle İbn Ebî Hâtim’in bu ayete ilişkin yaklaşımını aynen aktarmayı uygun görüyoruz:

Ashab vahyin ve Kur’ân’ın nüzulüne şahit olan, tefsir ve tevilini bilen kimselerdir. Yüce Allah onları Peygamber’ine arkadaş ve yardımcı olmaları, dinini ayakta tutup hakkı üstün kılmaları için seçmiş, onların bu arkadaşlıklarını beğenmiş ve onları bizlere rehber ve önder olarak tayin etmiştir. Onlar, Allah Rasûlü’nün (s.a.v) kendilerine tebliğ ettiği sünnet, kural ve kanunları, verdiği hükümleri, yargı kararlarını, emir ve yasaklarını... tam anlamıyla kavrayıp anlamış, dinde fakih ve âlim olmuşlardır. Allah Resûlü’yle (s.a.v) bir arada yaşamaları hasebiyle Allah’ın emir ve yasaklarını hikmetleriyle bilmişler ve Kur’ân’dan nasıl faydalanılması ve hükümler çıkarılması gerektiğini en iyi şekilde anlayıp kavramışlardır. Allah da onları seçip ümmetin önderleri olarak belirlemek suretiyle onurlandırmıştır. Şüphe, tereddüt, hata, kötü zan, kendini beğenmişlik ve başkalarının kusur ve ayıplarını arama gibi hasletleri onlardan tamamen silip uzaklaştırmış ve onları *ümmetin* adilleri şeklinde isimlendirmiştir. (İbn Ebî Hâtim akabinde Bakara suresindeki (2:143) *vasat ümmet* ayetini zikreder).¹⁶⁸

¹⁶⁶ Bakara, 2, 143.

¹⁶⁷ Âl-i İmrân, 3, 110.

¹⁶⁸ İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, I-7; ayrıca bkz. Hatîb, *el-Kifâye*, 64 vd.

Süyûtî de (ö. 911/1506) sahabenin adaletinin sorgulanmamasına gerekçe olarak şu izahta bulunmaktadır: “Çünkü onlar dini nakleden kimselerdir. Şayet onların rivayetlerinde herhangi bir duraklama söz konusu olsaydı, o zaman şeriat Peygamber zamanına münhasır kalır, asırlara yayılmazdı.”¹⁶⁹

“Hayırlı Ümmet” nitelemesi hakkında da söylenenler bundan pek farklı değildir. Gerçi mezkûr ayetin kimleri kapsadığı hususunda iki farklı kanaat öne çıkmıştır. Bunlardan birincisi, ayeti tek tek sahabenin tamamına teşmil kılarken, diğeri ise, ayetin tek tek her ferdini değil, sahabenin genelini ifade ettiği yönündedir. İyiliği emredip kötülükten nehyeden herkesin hayırlı ümmet olma vasfını haiz olabileceğini söyleyen Hz. Ömer âyeti umuma hamlederken, Dahhâk b. Muzâhim (ö.100/718+) İslama davet eden ve onu rivayet eden şeklinde nitelediği sahabe nesline tahsis etmektedir.¹⁷⁰ Bu hayırlı ümmetin Mekke’den Medine’ye hicret eden¹⁷¹, Bedir savaşına katılan ve Hudeybiye’de bulunan sahabîler olduğunu ifade eden İbn Abbas ise ayeti tahsis etmektedir.¹⁷² Hatta Tâbiîn müfessirlerinden İkrime (ö. 104/722) bu âyetin, Abdullah b. Mesud, Ubeyy b. Ka’b, Muaz b. Cebel ve Ebû Huzeyfe’nin azadlısı Salim hakkında nazil olduğunu belirtmiştir.¹⁷³

Bu âyetin yorumunda, sebep-i nüzûlü aşarak maksadı öne çıkaran İbn Kesîr (ö.774/1372), ayette ifade edilen sıfatlara sahip her neslin bu ilâhî övgüye mazhar olacağını belirtmektedir.¹⁷⁴

Ehl-i Sünnet, tamamının adil olduğunu düşündüğü sahabeyi cerh-tadil sorgulamalarının dışında tutmuştur. Allah tüm ashabı zaten tadil ve tezkiye ettiği için onlar hakkında herhangi bir cerhte bulunmamız söz konusu olamaz.¹⁷⁵ Sahabe, Hz. Peygamber’den duyduğu hadislerle İslâmî öğretileri nakleden ilk nesil olduğu için onların cerh ve tadil ameliyesine tabi kılınmaları, dolaylı olarak İslam dininin sorgulanması anlamına gelecektir. Onların hadis rivayetiyle alakalı bir şüphe söz konusu olmuş olsaydı, o zaman din, Peygamber asrıyla sınırlı kalır, tüm zamanlara

¹⁶⁹ Süyûtî, *Tedribu’r-Râvî*, II, 214.

¹⁷⁰ Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed İbn Cerîr, *Câmi’u’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l Kur’ân*, I- XVI, Dâru’l Fikr, Beyrut, 1995, IV, 60.

¹⁷¹ İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 319, no: 2928; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, IV, 59.

¹⁷² İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed, *et-Temhîd limâ fi’l-Muvatta’ mine’l-Me’ânî ve’l-Esânîd*, I-XXIV, Thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî, M. Abdulkebîr el-Bekrî, Müessesetu’l-Kurtuba, Mağrib, 1387 h. II, 159.

¹⁷³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, A.y.

¹⁷⁴ İbn Kesîr, İmâduddîn Ebu’l-Fidâ İsmail b. Kesîr el-Kureşî ed-Dımaşkî, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, I-IV, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1980, I, 396.

¹⁷⁵ Hatîb, *el-Kifâye*, 66.

ulaşamazdı. İşte Ehl-i Sünnet'in hiçbir taviz vermeden Sahabenin tamamının adil olduğunu ısrarla savunmasının temelinde bu yaklaşım yatmaktadır.

Sahabenin adaleti, sadece rivayetlerinin kabulünde diğer raviler için yapıldığı gibi adaletlerinin sorgulanmamasından ibaret¹⁷⁶ olduğu için, onların ismetini gerektirmez. Ehl-i Sünnet sahabenin **masum** olduğunu değil, **adil** olduğunu söylemektedir. İsmet, sadece peygamberler için geçerli olan bir husustur. Bu noktada, imamların ismetine inanan Şia'dan¹⁷⁷ ayrılmaktadırlar.¹⁷⁸ Şia'nın "**imamların masumiyeti**" doktrinine alternatif olarak Ehl-i Sünnet, "**ümmetin masumiyeti**" telâkkîsini dillendirmiştir. Bu ümmet ilk asırda sahabe nesliydi. Dolayısıyla Ehl-i Sünnet'te tek tek sahabilerin değil, genel olarak sahabe neslinin masum olduğu fikri benimsenmiştir. Bu düşüncenin "Sahabenin tamamı adildir" kabulü ile çeliştiği düşünülebilir. Ancak buna da çözüm bulunmuştur. Muhammed Şefî' bu çelişkiyi şu şekilde gidermeye çalışmaktadır: Sahabeden birinin büyük bir günah işlemesiyle ümmetten herhangi bir şahsın günah işlemesi arasında fark vardır. Şöyle ki, ümmetin bir ferdi bir günah işlediğinde adaleti düşer. Bu durumda tevbe etmesi lazım gelir. Ancak tevbesinin kabul edilip edilmediğini bilemeyiz. Yani onun affedildiğinin bir garantisi yoktur. Sahabe için durum farklıdır. Onlar bir günah işlediklerinde sadece dil ile değil bunu hal ile göstermişler, dünyadayken cezaları neyse çekmek istemişlerdir. Ayrıca onların iyilikleri o kadar büyüktür ki, günahlarına kefaret olmuştur. Bu durumda sahabenin günahlarının affolunup olunmadığı konusunda tahmine, şüpheye yer yoktur. Yüce Allah bu durumu (ﷻ ﷻ ﷻ ﷻ ﷻ ﷻ ﷻ ﷻ ﷻ ﷻ)¹⁷⁹ ve Rıdvan beyatıyla¹⁸⁰ ilgili ayeterde beyan etmiştir...¹⁸¹

Ehl-i Sünnet'in başta Şia ve Haricîler olmak üzere çeşitli akımların olumsuz kanaatlerine karşı sahabeyi savunurken zorlandığı noktalar da olmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.) vefatından sonra ashabın içine düşütüğü siyâsî buhranlar, fitne

¹⁷⁶ Cüneyd Eşref İkbâl Ahmed, *el-Adâle ve'd-Dapt ve Eseruhuma fî Kabûli'l-Ehâdis ev Reddihâ*, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad, 2006, s. 91.

¹⁷⁷ Krş. Askerî, *Me'âlimu'l-Medreseteyn*, I, 196 vd.

¹⁷⁸ Hatîb, *A.g.e.* 79; Krş. Cüneyd Eşref, *A.g.e.*, s. 41.

¹⁷⁹ et-Tevbe, 9/100: "(İslâm dinine girme hususunda) öne geçen ilk muhacirler ve ensar ile onlara güzelliikle tabi olanlar var ya, işte Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Allah onlara, içinde ebedî kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük kurtuluştur".

¹⁸⁰ el-Fetih, 48/18: "Andolsun ki o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o müminlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş, onlara güven duygusu vermiş ve onları pek yakın bir fetihle ödüllendirmiştir."

¹⁸¹ Şefî', *Makâmu's-Sahâbe*, 69-70.

hadiseleri, birbirleriyle yaptıkları savaşlar ve dökülen kanlar muhaliflerin argümanlarını güçlendirirken, Sünnî âlimlerin zihinlerini epey meşgul etmiştir. Bu durumda Ehl-i Sünnet zaman zaman sınırları zorlayarak ashabın yaptıklarını tevil etmek suretiyle onları savunmaya çalışmıştır. Aşağıda Ehl-i Sünnet'in sahabe tasavvurunun tipik yansımaları kabilinden önce bu tevil mekanzimasını nasıl işlettikleri ve formülize ettikleri üzerinde durulacaktır. Ardından da bu tevil ameliyesinin pratik birer yansıması olarak bilhassa Cemel vak'asında yer alan Bedir ve Hudeybiye Ashabı ile Muaviye b. Ebî Süfyân'ın durumu hakkında geliştirilen izah tarzlarına temas edilecektir.

1. Tevil Mekanizması

Ehl-i Sünnet, tevil mekanizmasını kolayca işletmek için herşeyden önce ihtilafın kendisine rahmet nazarıyla bakmıştır. Bu bağlamda Hz. Osman'ın şehid edilmesi süreciyle başlayan sahabe arasındaki ihtilaflar için “cidâl” veya “harb” ifadelerini kullanmamaya özen göstermiş, bunun yerine teeddüben “Ş-C-R” fiilinden türeyen “müşâcere” kavramını kullanmayı tercih etmiştir. Zîra ağacın bir kısım dallarının farklı yönlere doğru uzanması bir kısmının da iç içe girip bir birine karışması (müşâcere), tabîi olduğu kadar estetik yönü de olan bir hâdisedir.¹⁸² Böylece ne olursa olsun sahabeden sadır olan eylemlere iyi niyetli bir yaklaşım hakim olmuştur. Sahabenin yaptıkları o kadar benimsenmiştir ki, Hz. Osman'ın hilafetinin altıncı yılından itibaren Muaviye dönemine kadar cereyan eden kanlı hadiselerle bir “meşrûiyet” kılıfı uydurulmaya çalışılmıştır. Bu yapılırken de deliller hiyerarşisindeki sıralamaya uygun olarak öncelikle Kur'an'a, sonra da sünnete/hadise başvurulmuştur. Nitekim Ebû Nuaym (ö.430/1038), sahabenin başrol oynadığı Cemel ve Sıffîn hadiselerini meşru göstermek için “*Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle çarpışırlarsa, hemen aralarını bulun barıştırın! Şayet biri ötekine saldırıyorsa, Allah'ın emrine dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın. Eğer dönerse, yine adalette aralarını düzeltin ve hep insaflı olun. Çünkü Allah adaletli davrananları sever*”¹⁸³ âyeti yanında “*Beni 'Allah'tan başka ilâh yoktur diyene kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Bunu söyledikleri takdirde başka bir nedenden ötürü hak etmedikleri müddetçe benden canları ve mallarını korumuş*

¹⁸² Şefî, *A.g.e.*, 80.

¹⁸³ el-Hucûrât, 49/9.

olurlar” hadisiyle¹⁸⁴ istidlâlde bulunmuştur. Söz konusu âyete göre Allah (c.c.), **bağy** ehliyle savaşmayı emretmiştir. Bu **bağy** ehli ise Müslümanlardır. Mezkûr hadis ise, kanı ve malı helal kılan gerekçelerin olabileceğini ifade etmektedir.¹⁸⁵ Allah Rasûlü ashabının kendisinden sonra dünyalık meta ve iktidar uğruna savaşmalarını yasaklamış, fakat din uğruna savaşmalarını yasaklamamıştır. Zira Allah Müslüman olan **bağy** ehliyle savaş emretmiştir. Müslümanlar bu emri yerine getirmedikleri takdirde Allah’ın farzlarından birini ihlal etmiş sayılırlar.¹⁸⁶ Ehl-i Sünnet’e göre sahabenin dinin ahkâmına dair ihtilafları rahmet vesilesi kabul edilirken, onların savaş hususundaki farklı tercihleri de hoşgörüyü karşılanmıştır.¹⁸⁷ Cemel’in de Sıffîn’in de tüm tarafları içtihat etmişler ve kendi reyleriyle hareket etmişlerdir.¹⁸⁸ Onların tamamı doğal olarak kanaatlerinde haklı olmasalar da sırf ictihad ettikleri için ilâhî övgüye layıktırlar.¹⁸⁹

Tarafsızlara gelince onlar da tıpkı savaşanlar gibi sevabı hak etmişlerdir. Örneğin Ali de Talha ve Zübeyr de Hz. Peygamber tarafından cennetle müjdelendikleri için Cemel’de taraflardan herhangi biriyle birlikte hareket etmek için yeterli kanaat sahibi olmamışlardır. Tarafsızlar Allah Rasûlü’nün cennetle müjdelediği birine kılıç kaldırmaktansa sessiz kalmayı tercih ederek ilâhî övgüyü hak etmişlerdir.¹⁹⁰ Bazı âlimler nezdinde Sıffîn’de Ammar’ı öldürdüğü söylenen Ebû’l-Ğâdiye¹⁹¹ dahi bu yaptığından ötürü sevaptan nasibini almış olacaktır.¹⁹² Muaviye’nin taraftarları her ne kadar “bâğî” olsalar da, bu bir günah sebebi değil “geçersiz olduğu kesin olmayan tevil” (التأويل الغير القطعى البطلان) neticesinde ortaya çıkmış bir durumdur.¹⁹³ Zira onlar Hz. Peygamber’den (s.a.) aldıkları ilimle Allah rızası için ictihad etmişlerdir.¹⁹⁴ Şu halde kim onların bu tevillerini ve savaşlarını

¹⁸⁴ Müslim, İman, 32, no: 124.

¹⁸⁵ Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsfehânî, *Tesbîtu’l-İmâme ve Tertîbu’l-Hilâfe*, Dâru’l-İmam Müslim, Beyrut, 1986, 203.

¹⁸⁶ Ebû Nuaym, *A.g.e.*, 206-207.

¹⁸⁷ Ebû Nuaym, *A.g.e.*, 201.

¹⁸⁸ Ebû Nuaym, *A.g.e.*, 207.

¹⁸⁹ Ebû Nuaym, *A.g.e.*, 209.

¹⁹⁰ Ebû Nuaym, *el-İmâme*, 209.

¹⁹¹ İbn Sa’d, *Tabakât*, III, 260.

¹⁹² İbn Hazm, *el-Fasl*, II, 5; Heytemî, Ebu’l-Abbas Şihabuddin Ahmed b. Muhammed İbn Hacer, *Tathîru’l-Cenân ve’l-Lisân ‘ani’l-Hutûr ve’t-Tefevvüh bi-Selbi Muaviye b. Ebî Süfyân* Lahor, 1895. (*es-Sevâ’iku’l-Muhrika* kenarında) s. 80.

¹⁹³ Heytemî, *A.g.e.*, 40, 67, 79.

¹⁹⁴ Heytemî, *A.g.e.*, 9.

iyiye hamletmezse Allah'ın emrinden ayrılmış olur.¹⁹⁵ Çünkü onlar arasında meydana gelen savaşlar (ın neticeleri) dünyayla sınırlıdır. Onların yaptıkları ahirete taşınmayacaktır.¹⁹⁶ Her ne kadar bu savaşlar yaşanmışsa da onlar, Yüce Allah'ın şu buyruğundaki kimseler gibidirler¹⁹⁷:

“(Cennette) onların altlarından ırmaklar akarken, kalplerinde (dünyadan kalma) kinden ne varsa hepsini çıkarıp atarız.”¹⁹⁸

Görüldüğü gibi sahabenin Ehl-i Sünnet nezdinde sahip olduğu üstün itibar, onların yanlışlarını basite indirgeyecek, hatta hayra yoracak bir boyuta ulaşmıştır. Öyle ki, sahabe arasında cereyan eden kanlı olayları, iki kişi arasında cereyan eden sıradan bir kavgaya benzetecek kadar küçük gören ve onların sadece dünyevî boyutlu hadiseler olduğunu ileri süren İbn Hacer el-Heytemî, bu savaşları, Sad b. Ebî Vakkas ile Halid b. Velid¹⁹⁹ ve Hz. Osman ile Hz. Ali arasındaki²⁰⁰ bazı tartışmalarla kıyaslamaktadır.²⁰¹

Gerek Hz. Ali'ye gerekse de Muaviye'ye başkaldıran Haricîlerin, Cemel ve Sıffîn ashabından farklı olarak, bu tutumlarının ictihad ve tevîl kapsamının dışında tutulması ve yaptıklarından ötürü mazur sayılmamış olmaları²⁰² burada kayda değer ironik bir durumdur.

Bazı sahabilerin Peygamber sonrası dönemde yaptıklarından dolayı geliştirilen tevîl mekanizmasının alelade işletildiğini söyleyemeyiz. Herşeyden önce tevîl

¹⁹⁵ Ebû Nuaym, *el-İmâme*, 214.

¹⁹⁶ Heytemî, *A.g.e.* 9.

¹⁹⁷ Heytemî, *A.g.e.* 94-95.

¹⁹⁸ el-Mâide, 7/43.

¹⁹⁹ Bir rivâyete göre, Halid ile Sa'd arasında konusu belirsiz bir tartışma yaşandıktan sonra adamın biri Sa'd'ın yanında Halid hakkında ileri geri konuşmaya başlayınca Sa'd, ona, “Sus, bizim aramızda cereyan eden husus dinimizi etkileyecek boyutta değildir.” demiştir. (İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdulah b. Muhammed, *Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, I-VII, Thk. K. Yusuf el-Hût, Riyâd, 1409, VIII, 387, XI, 125, no: 26048, 31284.)

²⁰⁰ Saîd b. Müseyyib'in anlattığına göre bir gün Hz. Ali, Rasûlullah'ın vakıf statüsüne koyduğu bir araziye satın aldığı için Hz. Osman'la tartışır. Ali, Osman'ı “Şimdiye kadar senden başka kimse bu araziye satın almadı” diyerek eleştirirken, Osman da, ‘o araziye ölene kadar iade etmeyeceğini’ söyler. Bunun üzerine ellerindeki sopaları kaldırarak birbirlerinin üzerine yürürler. Neyse ki, o esnada içeri giren Abbas onları sakinleştirir. Ertesi sabah ise, hiçbir şey olmamış gibi kol kola sohbet ettikleri görülmüştür. Rivayette yer alan, Abbas'ın, onları sakinleştirirken Ali'ye *emîre'l-müminîn* Osman'a da “(Ali'ye hitaben) *amcanın oğlu*” şeklinde hitap ettiği ayrıntısı da ilginçtir. (Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, I-X, Thk. Tarık b. İvazullah, Abdulmuhsin b. İbrahim, Dâru'l-Harameyn, Kahire, 1415, VII, 366, No: 7744)

²⁰¹ Heytemî, *Tathîr*, 95.

²⁰² Kifî, Ebu'l-Kasım, Bahâuddîn Hibetullah b. Abdullah, *el-Enbâu'l-Müstetâbe fi Menâkıbi's-Sahâbe ve'l-Karabe*, Thk. Ali Abdulkadir et-Tavîl, Dâru Ammâr, Amman, 2006, 264; Heytemî, *A.g.e.*, 5, 77.

ameliyesi bir takım ön kabullerle desteklenmiştir. Bunlardan en sık dile getirileni, ashabın Rasûlullah'tan sonra işlediği günahların önceden affedilmiş olduğudur. Nitekim Huzeyfe b. Yemân'dan nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle demiştir: “*Ashabımın benden sonra işleyeceği zelleler (küçük hatalar) olacaktır. Geçmiş yaşantılarını benimle geçirdikleri için Allah onları bağışlamıştır. Allah, ashabımdan sonra o davranışları işleyenleri cehennem ateşinde süründürecektir.*”²⁰³

Son Peygamber Hz. Muhammed (s.a.) başta olmak üzere bir çok peygamber zaman zaman “zelle” türünden hatalar işlemelerine rağmen ilâhi övgü ve iltifatlara mazhar olmuşlardır. Hz. Adem²⁰⁴, Yusuf,²⁰⁵ Musa²⁰⁶, Davut²⁰⁷ Peygamberlerin ve nihayet Hz. Muhammed'in²⁰⁸ ve ashabının²⁰⁹ da hata işlediklerini, ancak Allah'ın onları bağışladığını hatırlatan Ebû Nuaym (ö. 430/1038), bize düşenin onların yanlışlıklarından bahsetmek yerine onları övgüyle anmak olduğunu söylemektedir.²¹⁰ Muhammed Şefî' de (قل الحمد لله وسلام على عباده الذين اصطفى الله خير أما يشركون)²¹¹ âyetinden hareketle bir sahabi, herhangi bir zamanda ne tür bir günah işlerse işlesin Allah'ın onu bağışladığını ileri sürerken, bunu, âyetteki “seçkin kıldığı kullarına”²¹² ifadesine dayandırmaktadır.²¹³ Şefî'e göre sahabe arasında cereyan eden çatışmalar şer'î sebeblere dayanıyordu. Zaten Allah, bu olaylar meydana gelmeden önce onların olacağını bildiği gibi, bu olaylara karışan sahabilerin kalplerindeki ihlâsı ve onların

²⁰³ İbn Adiy, Abdullah b. Adî b. Abdullah, *el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl*, I-VII, Thk. Yahyâ muhtâr Gazâvî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1988, IV, 148; Muhibbuddîn et-Taberî, Ebû Cafer Ahmed b. Abdillâh b. Muhammed, *er-Riyâdu'n-Nadira fî Menâkibi'l-Aşera*, I-II, thk. İsa b. Abdillâh b. Muhammed el-Humeydî, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1996, I, 193.

²⁰⁴ Taha, 20/121.

²⁰⁵ Yusuf, 12/24.

²⁰⁶ Kasas, 28/15.

²⁰⁷ Sâd, 38/24.

²⁰⁸ Tevbe, 9/43. Ayrıca Hz. Muhammed'in (s.a.) “Allahım! Ben bir beşerim; Müslümanlardan her kime (bilmeden) eziyet ettiysem bunu onun günahlarına kefarete say.” (Müslim, Birr, 30, No: 6614–25) hadisinde de ifade edildiği gibi Hz. Peygamber'in de yanlış kararlar verebileceğinden hareketle ashabtan hiç kimsenin hatadan, öfkeden, hiddetten ve ifrattan berî olamayacağını söyleyen Ebû Nuaym, bunun onları düşman ilan etmeyi gerektirmediğine dikkat çekmektedir. Ebû Nuaym, *el-İmâme*, 178.

²⁰⁹ Âl-i İmran, 3/155.

²¹⁰ Ebû Nuaym, *A.g.e.*, 176.

²¹¹ Neml, 28, 59: “(Resûlüm!) De ki: Hamd olsun Allah'a, selam olsun seçkin kıldığı kullarına. Allah mı daha hayırlı, yoksa O'na koştukları ortaklar mı?”

²¹² Ayetteki “seçkin kullar”dan maksadın genel olarak peygamber olduğu bildirilmektedir. Ayetin siyak sibakı da bunu teyid etmektedir. Bununla birlikte onların sahabe olduğuna dair görüşler de mevcuttur. Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 490.

²¹³ Şefî', Makâmu's-Sahabe, 55.

pişmanlıklarını ve tevbelerini de biliyordu. İşte tüm bunları bilen Allah onlardan razı olduğunu ve makamlarının cennet olduğunu bildiren ayetler indirmişti.²¹⁴

Ashabın günahlarının önceden bağışlandığı inancı özellikle Bedir Gazvesine ve Rıdvân Beyatına katılan sahabiler hakkındaki rivâyetlerle desteklenmiştir. Bedir ashâbı ve Ashâbu’ş-Şecere²¹⁵ ile ilgili rivayetler özellikle bu önemli olaylara katılıp da yaşamlarının ilerleyen zamanlarında işledikleri bazı hatalar veya karıştıkları siyâsî kargaşalar yüzünden eleştirilere maruz kalan bazı sahabileri savunma sadedinde en sık başvurulmuş hadislerdendir. Özellikle Talha ve Zübeyr gibi Cemel’de Hz. Ali’yi yalnız bıraktıkları gerekçesiyle Şia’nın aşırı hücumlarına maruz kalan sahabiler, işbu rivâyetlerle desteklenmiş, savunulmuştur.

Burada Bedir sahabileriyle ilgili olarak onların önceden tüm günahlarının bağışlandığını, bu yüzden de işledikleri/işleyecekleri kusurlardan dolayı mazur sayıldıklarını ifade eden bir rivayet ile Ashâbu’ş-Şecere hakkında varid olan ve onların mutlaka cennete gireceğini, ateşin asla kendilerini yakmayacağını belirten bir rivayet üzerinde duracağız.

2. Bedir Sahabileri ve “Dilediğinizi Yapın” Rivayeti

İslam tarihinde Bedir savaşının önemli bir yeri vardır. İlk Müslümanlar bu savaşta destansı bir kahramanlık örneği göstermişler ve ilk İslam nesli arasında mümtaz bir konuma sahip olmuşlardır. Sahabe tabakatını yazan tarihçiler, bu savaşta yer almış olan sahabileri özellikle “Bedrî” nisbetiyle nitelendirmeyi ihmal etmemişlerdir. “Bedir Ashabı” veya “Bedir Ehli” nitelemeleri Bedir savaşına katılanlar için alem olmuştur.

Altmış muhacir, iki yüz kırk Ensar’dan olmak üzere yaklaşık üç yüz sahabinin iştirak ettiği²¹⁶ Bedir gazvesine, meleklerin de katıldığı bilinmektedir. Bu yüzden nasıl ki insanlar arasında en hayırlı olanların Bedir’e katılanlar olduğu kabul edilmişse melekler içinde de Bedir’e katılanların en faziletlieleri olduğu belirtilmektedir. Buhârî’nin naklettiğine göre Cebrail, Hz. Peygamber’e “Sizin yanınızda Bedir ehlinin konumu nedir diye sormuş, Rasûlullah da “Onlar bizim en

²¹⁴ Şefî’, *A.g.e.* , 115.

²¹⁵ Rıdvân Beyatına katılanlar, bir ağacın altında Rasûlullah’a bağlılık sözü verdikleri için gelenekte “Ashâbu’ş-Şecere” olarak da anılmışlardır.

²¹⁶ Buhârî, Meğâzî, 6, no: 3956; İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 249, no: 2232

faziletlilerimizdir” karşılığını vermiştir. Bunun üzerine Cebaril, “Bizim en hayırlılarımız da Bedir’e katılan meleklerdir” demiştir.²¹⁷

Bedir savaşına ilişkin bizi asıl alakadar eden husus ise, bu savaşa katılanların faziletine dair Hâtub b. Ebî Belte’a (ö. 30/650)²¹⁸ özelinde vârid olan bir rivayettir. Hâtub, Hz. Peygamber’in Mekke’nin fethi için yürüttüğü hazırlıkları gizli tutmak için azamî gayret göstermesine ve gerekli tüm tedbirleri almasına rağmen Müslümanların Mekke’nin fethi hazırlıklarını Kureyş müşriklerine ihbar etme teşebbüsüyle bilinmektedir. O, Mekke’deki müşriklere, Rasûlullah ile Müslümanların durumlarını bildiren bir mektup yollayınca, Allah, bu durumdan peygamberini haberdar etmiş ve Hâtub hakkında “*Ey İnananlar, bana ve size düşman olanları dostlar edinmeyin!...*”²¹⁹ âyeti nazil olmuştur. Ancak bu durum başta Hz. Ömer olmak üzere Müslümanların büyük tepkisini çekmiştir. Olayın şahitlerinden Hz. Ali şöyle aktarmaktadır:

Allah’ın Elçisi beni, Zübeyr’i ve Mikdâd’ı çağırdı ve: “*Hâh bahçesine gidin! Orada beraberinde de bir mektup olan bir câriye var. O mektubu ondan alın!*” buyurdu. Hemen yola koyulduk. Derken kadın karşımıza çıktı. Ona mektubu çıkarmasını söyledik. Kadın, “Üzerimde mektup yok” deyince, biz “Ya mektubu çıkarırsın, yahut elbiselerini” dedik. Bunun üzerine örülü saçlarının arasından mektubu çıkardı. Mektubu Allah’ın elçisine getirdik. Onda, Hâtub b. Ebî Belte’a’nın bazı Mekkeli müşriklere hitaben Rasûlullah’ın durumundan haber veren bilgiler yer alıyordu. Bunu gören Allah Resûlü: “Ey Hâtub! Bu ne!?” diye sordu. Hâtub: “Üzerime hemen gelme ey Allah’ın elçisi!” dedi ve durumu izah etti: “Ben Kureyş’in anlaşmalıyıldım. Muhacirlerin Kureyş’ten akrabaları vardı. Bu yakınlık sebebiyle ailelerini koruyorlardı. Benim nesep yönünden onların arasında yakınım olmayınca, onlardan bir dost edinip onun aracılığıyla akrabalarımı korumak istedim. Bunu, küfre girmek veya dinimden dönmek için yapmadım. Müslüman olduktan sonra küfre razı olduğum için de yapmadım”. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Hâtub, doğru söyledi” deyince Hz. Ömer: “Bana mücade et Ey Allah’ın Elçisi! Şu münafığın boynunu vurayım” dedi. Hz. Peygamber de (s.a.) şöyle buyurdu:

²¹⁷ Buhârî, Meğâzî, 11, no: 3992; İbn Mâce, Sünne, 11, no, 160; İbn Hanbel, *el-Müsned*, III, 466, no: 15914; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 364, no: 36725; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XVI, 207.

²¹⁸ Künyesi Ebû Abdillâh olan Hâtub, Yemen asıllı olup ilk Müslümanlardandır. Hz. Osman’ın hilafeti döneminde Medine’de vefat etmiştir. İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 4-5.

²¹⁹ Mümtetine, 60/1.

katılmış olan sahabilerin, sırf bu savaşta yer aldıkları için geçmişte veya gelecekte ne yaparlarsa yapsınlar, işledikleri/işleyecekleri günahların bağışlandığının ifade edilmesidir. Nitekim hadis, başta Cemel vakasına katılan Bedir ehli sahabiler olmak üzere had cezasını mucib bir suç işleyen veya büyük bir günah işleyen Bedrîlerin itikadî, uhrevî durumlarıyla ilgili tartışmalarda karşımıza çıkmaktadır. “Dilediğinizi yapın” rivayeti, Cemel olayında yer aldıkları için Haricîler, orada Hz. Ali’yi desteklemedikleri için de Şiî’ler tarafından küfürle itham edilen Talha ve Zübeyr gibi sahabilerin savunmasında başvurulmuş en temel argümanlardandır. Yine küçük veya büyük günah işleyenlerin kesin olarak küfre ve şirke düştükleri ve bu yüzden cehenneme girecekleri kanaatinde olan Bekr b. Uhti Abdilvahid²²⁴, Cemel olayına katıldıkları için Talha, Zübeyr ve Ali’nin kâfir ve müşrik olduklarını, ancak Bedir ehlinden oldukları için cennete gireceklerini söylemiştir. Allah onların bu durumlarına muttali olmuş ve ne yaparlarsa yapsınlar kendilerini bağışlayacağını söylemiştir: (بَكْرُ بْنُ الْوَيْهَكِ أَخْبَرَنَا أَنَّهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّ بَكْرَ بْنَ الْوَيْهَكِ إِذَا كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَخْلُفُ عَنْ بَنِي النَّضِيرِ فِي الْجَنَّةِ).²²⁵

Erken dönem siyâsî kaynaklı tartışmalardan birinde bu rivayete menfî bir rol biçilmiş olması, rivayetin zihinleri ne kadar farklı istikametlerde meşgul ettiğini göstermesi bakımından kayda değerdir. Nitekim Kûfeli tâbiînden Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö.72/692)²²⁶, Hz. Ali’yi, girdiği savaşlarda bu rivayetin cesaretlendirdiğini söylemiştir. Hadisin, İbn Hanbel’in *el-Müsned*’inde ve yine Buhârî’nin *es-Sahîh*’inde yer alan başka tarîklerinde Alevî-Osmânî çekişmesinin yaşandığı bir polemik esnasında bu rivayetin kullanıldığına şahit oluyoruz. Sa’d b. Ubeyde²²⁷ Osman yanlısı kayınpederi Ebû Abdurrahman es-Sülemî ile Kûfeli tâbiînden Ali yanlısı Hibbân b. Atıyye arasında çıkan bir tartışmayı aktarır. Buna göre Sülemî, Hibbân’a, “Arkadaşın Ali’nin neden Müslüman kanı dökmeye cür’et ettiğini anladım” dedikten

²²⁴ Eş’arî, Bekr b. Uhti Abdilvahid’in Bekriyye’nin lideri olduğunu söylerken, İbn Hazm onu, Haricîler arasında zikreder (Eş’arî, Ebu’l-Hasen Ali b. İsmâil, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn ve’htilâfu’l-Musallîn*, I-II, Thk. M. M. Abdulhamîd, el-Mektebetu’l-Asriyye, Beyrut, 1990, 112; İbn Hazm, *el-Fisal*, I, 231.)

²²⁵ Nevbahî, *Fıraku’s-Şîa*, 14-15; Eş’arî, *Makâlât*, I, 112; Bağdâdî, *Usûlu’d-Dîn*, 291, 339; İbn Hazm, *el-Fasl*, I, 231.

²²⁶ Kûfe’li tâbiîndendir. Âmâ olduğu söylenir. Sıffin’de Hz. Ali’nin yanında yer almış olmasına rağmen daha sonra saf değiştirmiş ve Osman yanlısı olmuştur. İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 184.

²²⁷ Çok hadis rivayetiyle bilinen ve *sika* kabul edilen Sa’d b. Ubeyde, orta yaş Kûfeli tâbiînden olup Ömer b. Hubeyre’nin (ö.110/728) Irak valiliği yaptığı esnada vefat etmiştir. İbn Sa’d, *Tabakât*, VI, 298; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 478.

sonra söz konusu Hâtıb rivayetini hatırlatır ve ekler: “İşte bu ‘dilediğinizi yapın: (فَاعْلَمُوا أَنَّهُ كَانَ يَدْعُوهُمْ إِلَى الْإِسْلَامِ) sözünü, Ali’yi kan dökmeye cesaretlendiren sözdür.”²²⁸

Hiz. Ali’nin, girdiği savaşlara, râvîsi olduğu “Dilediğinizi yapın” hadisinden cesaret alarak teşebbüs ettiği yönündeki kanaat Ebû Abdırrahman es-Sülemî’nin kişisel bir zannı²²⁹ olarak değeriendirilse de, bu, rivayetin erken dönem Ali karşıtları tarafından kullanıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Bununla birlikte Şîî menşeli olduğu anlaşılan bazı rivayetlerde bu hadisin Hiz. Ali’ye dil uzatanlara karşı başvuruilan temel deliller arasında zikredildiğini de görüyoruz. Abdullah b. Abbas, bir gün kendisiyle görüşmeye gelen bir heyetin Hiz. Ali hakkında olumsuz şeyler söylemesi üzerine onun sahip olduğu on fazileti sıralayarak, “Bu meziyeteri sahip biri hakkında nasıl böyle konuşursunuz” der. Şia’nın Hiz. Ali’nin Rasûlullah’ın vefatından sonra halife olacağına delil olarak gösterdiği bu faziletler arasında işbu Bedir ashabıyla ilgili “Dilediğinizi yapın...” rivayeti de yer almaktadır.²³⁰

Cemel gibi kanlı olaylara karışmaları bir yana Bedir’e katılmış olan bazı sahabilerin yaşamlarının ilerleyen zamanlarında had gerektiren bir takım suçlar işlemeleri de bu rivayet ışığında izah edilmeye çalışılmıştır. Mistah b. Üsâse (ö.34/654) Bedir ashabından olup aynı zamanda ifk hadisesinde Hiz. Âişe’ye iftira suçuna bulaştığı gerekçesiyle had tatbik edilen sahabilerdendir.²³¹ Hiz. Âişe bir gün Mistah’ın annesi ile birlikte def’i hacet için dışarı çıkmıştı. Geri dönerken Mistah’ın annesi, ayağı çarşafına takılıp düşünce : “Mistah helak olsun!” diyerek oğluna beddua etmişti. Bunun üzerine müminlerin annesi, “Ne kötü söyledin, Bedir’e katılmış bir kişiye beddua mı ediyorsun? Dedi. O da “Be kadın, sen onun ne söylediğini duymadın mı? Dedi ve iftiracıların söylediklerini bildirdi. Hiz. Âişe bunu duyduktan sonra hastalığının daha da arttığını söylemiştir.²³²

²²⁸ Buhârî, Cihad, 195, no: 3081; İstîâbetu’l-Mürteddîn, 9, no: 6939; İbn Hanbel, *el-Müsneğ*, I, 105, no: 827.

²²⁹ İbn Hacer, *Feth*, XII, 309.

²³⁰ İbn Hanbel, *el-Müsneğ*, I, 330, no:3062.

²³¹ Ebû Davud, Hudud, 34, no: 4475; İyaz, *İkmâl*, VII,539; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 85.

²³² Buhârî, Şehâdât, 15, no: 2661; Meğâzî, 12, no: 4025; Müslim, Tevbe, 56, no: 7020.

Bedir Gazvesi'nde yer alıp da ömrünün ilerleyen yıllarında işlediği suçtan dolayı kendisine had cezası uygulanan sahabilerden biri de Kudâme b. Maz'ûn'dur. (ö. 36/657)²³³

Hiz. Ömer, aynı zamanda oğlu Abdullah ile kızı Hafsa'nın dayısı olan²³⁴ Kudâme'yi zekât memuru olarak Bahreyn'e atamış, daha sonra da içki içtiği gerekçesiyle onu azletmiştir. Buna sebep olarak da şu olay zikredilir: Bir gün Bahreyn'deki Abdulkays kabilesinin lideri Cârud b. Mualla (veya 'Alâ')²³⁵, Hiz. Ömer'e gelerek, Kudâme'nin içki içip sarhoş olduğunu şikâyet eder. Hiz. Ömer ona şahidin var mı diye sorar. Cârud, Ebû Hureyre'nin bu olaya şahid olduğunu söyleyince halife, Ebû Hureyre'yi çağırır. Ebû Hureyre, Kudâme'yi içerken görmediğini, ancak sarhoşken kustuğuna şahit olduğunu belirtir. Neticede Cârud, Halife'den Allah'ın hükmünü uygulamasını ister. Halife başka şahit var mı diye sorunca, Ebû Hureyre, Kudâme'nin karısı Hind bt. Velid'i gösterir. Hind'in kocası aleyhine şahitlik yapması üzerine *celde* cezası uygulanır.²³⁶

²³³ Künyesi Ebû Amr olan Kudâme, Abdullah b. Ömer'in dayısıdır. Kardeşleri Osman ve Abdullah ile birlikte II. Habeşistan hicretini yaşamıştır. Hiz. Peygamber'le birlikte Bedir, Uhud, Hendek ve diğer tüm olaylara şahit olmuştur. İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 401.

²³⁴ Buhârî, *Meğâzî*, 12, no: 4011.

²³⁵ Buhârî, *el-Kebîr*, II, 236. No:2306.

²³⁶ Kudâme'ye had cezası uygulanmadan önce Hiz. Ömer'le durumu şikâyet eden Abdulkays reisi Cârud ile Kudâme b. Maz'ûn arasında ilginç diyaloglar yaşanmıştır. Cârud, Ömer'den Kudâme'ye had uygulanmasını isteyince Ömer: "Sen davalı mısın şahit misin" diye sorar. Cârud: "Ben şahidim" der. Ömer: "Hadi git o halde; sen şahitlik görevini yaptın zaten." Bunun üzerine susan Cârud ertesi sabah yine gelir ve had cezasının uygulanması talebini yeniler. Ömer: "Anlaşılan sen davacısın" der ve kendisine sadece bir kişinin (Ebû Hureyre'nin) şahitlik yaptığını söyler. Cârud'un ısrarı üzerine Hiz. Ömer, "Dilini tut, yoksa sana bir kötülük yapacağımı" tehdidinde bulununca Cârud, "Eniştin içki içiyor sen kötülüğü bana yapacağını söylüyorsun!" karşılığını verir. Bu arada, Cârud'un kız kardeşiyle evli olan Ebû Hureyre, Hiz. Ömer'e "Bizim şahitliğimize inanmıyorsan Kudâme'nin karısı Hind bt. Velid'e sor" der. Hind, kocası aleyhine şahitlik yapınca, Ömer, Kudâme'ye dönerek kendisine had uygulayacağını söyler. Kudâme, "Eğer dedikleri gibi içtiysem bana yine de ceza uygulayamazsınız" der ve Maide suresi 93. âyeti delil getirir: "*İman edip salih ameller işleyenlere; Allah'a karşı gelmekten sakındıkları, iman ettikleri ve salih amel işledikleri, sonra Allah'a karşı gelmekten sakındıkları ve iman ettikleri, sonra yine Allah'a karşı gelmekten sakındıkları ve iyilik ettikleri takdirde, daha önce tatmış olduklarından dolayı bir günah yoktur.*" Hiz. Ömer, Kudâme'ye âyeti yanlış yorumladığını söyleyerek, "Sen gerçekten Allah'tan sakınmış olsaydın, O'nun sana yasakladığından kaçınırdın" der. Nihayet Halife, yakın arkadaşlarına danıştıktan sonra onların tavsiyeleri doğrultusunda had cezasını tatbik etmek için hasta olan Kudâme'nin iyileşmesini bekler ve "Onun, boynunda bir sopayla Allah'ın huzuruna çıkması, benim, boynumda had cezası borcuyla Allah'ın karşısına çıkmamdan daha iyidir" diyerek cezayı tatbik eder. Bu olaydan sonra Hiz. Ömer ile Kudâme birbirlerine darılırlar ve bu vaziyetteyken birlikte hacca giderler. Hacc dönüşünde "Sukya" denen bir mevkide dinlenirler ve Hiz. Ömer burada bir rüya görür. Rüyasında bir adam kendisine, "Kudâme ile barış, zira o senin kardeşindir" der. Etrafındakilere bu rüyasını anlatan İslam halifesi, Kudâme'yi hemen getirmelerini söyler. Kudâme ile konuşan Ömer ondan kendisini bağışlamasını ister. Böylece barışlırlar. (Abdurrazzak, *el-Musannef*, IX, 240-241, No: 17076; Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed b.

Basra'lı muhaddis Eyyub es-Sehtiyani (ö. 131/749), Kudâme'den başka içki cezası uygulanan başka bedir ehli olmadığını söyler.²³⁷ İbn Hazm Bedir ehlinin günahlarının affolunduğuna dair meşhur hadisi hatırlattıktan sonra, Allah'ın razı olduğu Kudâme hakkında olumsuz bir görüş bildiremeyeceği değerlendirmesini yapmaktadır.²³⁸ Ayrıca onun içki içtiğini nakledenler, *te'vîl* ederek bunu yaptığının altını çizmektedirler.²³⁹ Dolayısıyla o, içtihad ederek bu ameli işlediği için Allah katında herhangi bir günah yazılmayacağı gibi bir sevap alacaktır. Bu onun ahiretteki durumudur. Dünyada uygulanacak hüküm farklı olabilir.²⁴⁰

“Dilediğinizi yapın..” rivayeti bağlamında akla ilk gelen soru hiç kuşkusuz işlediği casusluk suçundan dolayı bedir sahabilerinden olduğu gerekçesiyle Hâtub b. Ebî Beltea'ya gösterilen hoşgörünün neden Mistah veya Kudâme'ye gösterilmediğidir. Bu soruyu yönelttikten sonra Bedirli bir sahabiye had tatbik edilmesi ile bu rivayet arasında bir çelişki olduğunu ileri sürenlere karşı Ehl-i Sünnet âlimleri, had cezasına maruz kalan Bedrî sahabilerin dünyada değil ahirette bağışlanacakları şeklinde cevap vermişlerdir.²⁴¹

Hz. Peygamber'in Hâtub'a öfkelenen Hz. Ömer'i durdurmak için sarfettiği “*Ne biliyorsun, ola ki, Allah Bedir ehlinin hallerine vâkıf olmuş da : ‘Dilediğinizi yapın! Cennet sizlere vacip olmuştur, sizi affettim’* buyurmuştur” ifadesi, daha çok fitne olaylarına adları karışan Talha ve Zübeyr gibi Bedir ashabının durumuyla ilişkilendirilmiştir. Dikkat çekici olan husus, olayın kahramanı Hâtub iken, “Dilediğinizi yapın...” ilâhî toleransının muhatabının tüm Bedir ashabı olmasıdır. Dikkatler bir anda Hâtub'ın işlediği casusluk suçundan, Bedir ashabının işleyeceği

Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-X, Meclisu Dâiretu'l-Me'ârifu'n-Nizâmiyye, Haydarâbâd, 1344, VIII, 316; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 620). İlginçtir ki Kudâme b. Maz'ûn'nin azledildiği yıl Abdulkays kabilesinin lideri olan Cârûd'un eniştesi Ebû Hureyre Bahreyn'e zekât memuru olarak atanacaktır. (Taberî, *Tarîh*, III, 202). Meşhur Muhakkık Muhibbuddin el-Hatîb'in, Kudâme hakkında yaptığı değerlendirme kayda değerdir: “Kureyş'in Cumahoğulları kabilesine mensup olan Kudâme, şayet (Mervan, Ebû Süfyân, Muaviye ve Velid gibi) Kureyş'in Abdüşemsoğulları boyuna mensup olsaydı, onun hakkında da her türlü yalan ve dil uzatmalar yaygın hale gelirdi.” (İbnu'l-Arabî, Ebû Bekr, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım fî Tahkîki Mevâkifi's-Sahâbe ba'de Vefâti'n-Nebî*, Thk. Muhibbuddîn el-Hatîb, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1987, Muhakkıkın Notu, 119 no'lu dipnot).

²³⁷ Abdurrazzak, *el-Musannef*, IX, 240, No: 17075; Ebu Nuaym, *Tesbîtu'l-İmâme*, 139.

²³⁸ İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm el-Endelûsî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, I-VIII, Dâru'l-hadîs, Kahire, 1404, II, 204.

²³⁹ Ebu Nuaym, *A.g.e.*, 143, Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I-XXIII, Thk. Şuayb Arnavut, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1993, I, 161.

²⁴⁰ İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 204.

²⁴¹ Nevevî, *Şerhu Muslim*, XVI, 56; İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, 597.

muhtemel suçlara kaymaktadır. Burada Hz. Peygamber'in Hâtüb özelinde tüm Bedir ashabına şâmil olmak üzere iyi bir temennîde bulunduğu düşünülebilir. Ancak Rasûlullah'ın bu beyanı bir temennîden ibaret kalmamış, Bedir savaşına katılmış olan sahabilerin hangi düzeyde olursa olsun işleyecekleri kusurların görmezlikten gelinmesi gerektiği gibi bir ilkenin benimsenmesi neticesini doğurmuştur. Tam tersi de düşünülebilir. Yani Bedir ashabıyla ilgili kısım, özellikle Şia'nın Talha ve Zübeyr hakkındaki olumsuz düşüncelerini bertaraf etmek maksadıyla rivayete sonradan *derc* edilmiş olabilir. Ancak tespit ettiğimiz kadarıyla rivayet bu şekliyle Şîî eğilimli Yakubî'nin *Tarih*'i²⁴² hariç tüm hadis ve tarih kaynaklarında bu şekliyle mevcuttur. Bu durum *idrac* ihtimalini zayıf kılmaktadır. Kanaatimizce rivayetteki (ﷺ ﷺ ﷺ) ifadesi Bedir ashabının geleceğe ait değil geçmişte işledikleri günahları içermelidir. Nitekim İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1200) bu görüştedir. Müslim şârihi Ebû'l-Abbas Kurtubî (ö. 656/1258) bu tevili hoş karşılamakla birlikte gerçekçi bulmamaktadır. Zira “(ﷺ ﷺ)”, emir sîğasında olup müstakbel için söz konusudur. Arab dilinde emir sîğaları hiçbir şekilde mazi için vaz edilmemiştir.²⁴³ Kurtubî'nin gerçekçi gramatik tahlillerini bir kenara bırakacak olursak, genel kabul gören bu bakış açısı da makul gözükmektedir. Şöyle ki; iyilikler'in kötülükleri yok edeceği²⁴⁴ ve kötülüğün misliyle, iyiliğin ise on misliyle karşılık bulacağına²⁴⁵ dair ilâhî beyanlar da dikkate alındığında, bazı sahabilerin Bedir savaşı gibi İslam tarihinin en mühim hadiselerinden birinde yer almış olma erdemleri, onların gelmiş geçmiş günahlarına kefarete sayılmış olabilir. Aslında burada Hz. Peygamber (s.a.), kendine özgü üslûbuyla Bedir zaferinin önemine, bu zaferde emeği geçen müminlerin değerine vurgu yapmaktadır. İbn Hacer'in de (ö. 852/1449) işaret ettiği gibi bazen mümin, o kadar önemli bir sâlih amel işler ki, ondan gelecek sevab, bazı farzların terkinden veya haramlara irtikabtan kaynaklanan günahlara kefarete olabilir.²⁴⁶ Nitekim Rasûlullah'ın (s.a.) buna benzer ifadeleri başka sahabiler için de kullandığını görüyoruz. Hz. Peygamber (s.a.) minbere çıkıp ashabını zorlu Tebük seferi için bağışta bulunmaya çağırırken Hz. Osman “Ey Allah'ın Rasûlü! Allah yolunda

²⁴² Burada sadece Ali ile Zübeyr'in gidip Hâtüb'ı peygambere getirmesinden bahsedilmekte, ne Hz. Ömer'in tavrından ne de Rasûlullah'ın ona verdiği cevaptan sözedilmektedir. Yakubî, *Tarih*, I, 126.

²⁴³ Kurtubî, *el-Müfhim*, VI, 441.

²⁴⁴ Hûd, 11/114.

²⁴⁵ el-En'âm, 6/160.

²⁴⁶ İbn Hacer, *Feth*, XII, 309.

üzerinde palan ve teçhizatıyla yüz deve vermeyi üstleniyorum” diyerek eşine az rastlanır bir özveri örneği sergilemiştir. Hz. Osman bununla da kalmamış, Rasûlullah’ın çağrısını devam ettirmesi üzerine tam taçhizatlı deve sayısını önce ikiyüze, ardından üçyüze çıkartmıştır. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.) minberden inerken Osman’ın bu iyiliğine şu cümleyle karşılık vermiştir:

مَا عَلَى عُثْمَانَ مَا عَمِلَ هَذِهِ مَا عَلَى عُثْمَانَ مَا عَمِلَ هَذِهِ

“Bu (bağışı)ndan sonra Osman ne yapsa O’na bir şey olmaz.”²⁴⁷

Tirmizî’nin Abdurrahman b. Semura tarîkıyla naklettiği bir başka rivayette bu ifade “(عُثْمَانَ مَا عَمِلَ بَعْدَ الْيَوْمِ) *Bundan sonra Osman’ın yaptığı hiçbir şey ona zarar vermez*”²⁴⁸ şeklinde yer almaktadır.

Hz. Osman’ın hilafet döneminde yaşadığı problemler ve bazı uygulamalarından ötürü aldığı eleştiriler²⁴⁹ düşünüldüğünde, zihinlere bu ifadenin Hz. Osman’ı aklama çabalarının bir ürünü olarak rivayete sonradan dercedilmiş olabileceği gelmektedir. Nitekim rivayetin başka tarîklerinde bu ifade yerine, Hz. Peygamber’in “Allah’ım! Osman’ın bugününü unutma!” diyerek dua ettiği yer almaktadır.²⁵⁰ Rasûlullah, “Malıyla, canıyla, arkadaşlığıyla bana en çok yardım eden ve minnet duyduğum kişidir”²⁵¹ diye iltifat ettiği Hz. Ebû Bekir hakkında neden böyle bir şey söylememiştir? Acaba Hz. Ebû Bekir’in hilafet yılları problemsiz geçtiği için mi? Veya Hz. Osman Bedir savaşına katılmadığı için “Dilediğinizi yapın...” rivayetinin dışında kalmasın diye benzer bir ifade de ona mahsus olmak üzere bu rivayete dercedilmiş olabilir mi? Maksudımız bu tür sorularla rivayetin sıhhatini tartışmaya açmak değildir. Ancak şunu belirtmeliyiz ki, Hz. Peygamber’in (s.a.), “Osman bundan sonra ne yapsa ona zararı olmaz” ifadesiyle, Bedir ehli için söylediği “Dilediğinizi yapın, Çünkü sizin günahlarınız bağışlanmıştır” ifadesi arasında üslup itibariyle bir benzerlik söz konusudur. Bu benzerliğe hadis şârihleri de

²⁴⁷ Tirmizî, Menâkıb, 18, no:3700; Sââtî, *Minha*, II, 175, no: 2648; İbn Sa’d, *Tabakât*, VII, 78; İbn Hanbel, *el-Müsned*, IV, 75, no:16816; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VIII, 562; Tirmizî, Menâkıb, 18, no:3700.

²⁴⁸ Tirmizî, Menâkıb, 18, no:3701.

²⁴⁹ Hz. Osman’a yönelik eleştiriler ve cevapları için bkz. Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî, *et-Temhîd fi’r-Redd ale’l-Mülhideti’l-Muattıla ve’r-Râfida ve’l-Havâric ve’l-Mu’tezile*, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, Kahire, 1948, 220-227; İbnu’l-Arabî, *el-Avâsim*, 76 vd.; Muhibbuddin Taberî, *er-Riyâdu’n-Nadira*, I, 232.

²⁵⁰ İbn Hanbel, *Fezâilu’s-Sahâbe*, I, 521, no: 862.

²⁵¹ Buhârî, *Fezâilü Ashabi’n-Nebî*, 3, 5, no: 3654, 3661.

“Kulum, günahını bağışlayacak ve(ya) o gûnahtan ötürü kendisini hesaba çekecek bir Rabbi olduğunu bilerek bir günah işledi. (Ben de ona dedim ki:)

Dilediğini yap, ben seni bağışladım.”²⁵⁵

Tevbenin önemine işaret eden bu rivayette kul ne kadar günah işlerse işlesin Allah’ın onu bağışlamasının mümkün olduğu vurgulanmaktadır.

Hiz. Peygamber’in özellikle çok önemli vazifeleri ifa eden ashabına iltifatta bulunması son derece doğaldır. Bunu farklı üslûb ve ifadelerle yapmıştır ve örnekleri çoğaltılabilir. Hâtub b. Ebî Belte’a özelinde Bedir ehli hakkında söylediği de bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Bedir ashabının kazandığı prestijle alakalı bir hususa daha değinmek istiyoruz. Hakikat şu ki, Bedir’de bulunan sahâbîler, Peygamber döneminden itibaren Müslümanlar nezdinde büyük bir itibar kazanmıştır. Şu da var ki, Bedir gazvesine iştirak etmeyen sahabilere ilişkin ne Kur’an’da ne de Allah Rasûlü’nün beyanlarında herhangi bir kınama mevcuttur. Buna karşın Kur’an, Tebûk seferine katılmayanlar için çok ağır ifadeler kullanmış, Rasûlullah da ashabıyla birlikte elli gün boyunca onları toplumdan tecrid etmek suretiyle ağır bir şekilde cezalandırmıştır. Ta ki Allah onların tevbelerini kabul edene kadar. Bu tevbekâr sahabilerden biri de Hiz. Peygamber’in (s.a.) üç şairinden biri olan Ka’b b. Mâlik’tir. O, Bedir savaşında da yer almamıştır. İlginçtir ki, II. Akabe beyatına da katılan Ka’b, akabede bulunmuş olmayı Bedir’de yer almaya yeğlemektedir. Bununla birlikte onun asıl zoruna giden ise Tebûk seferinden geri kalmasıdır. Bu husustaki hislerini şöyle dile getirmektedir:

“Ben Tebûk gazasından başka, Rasûlullah’ın yaptığı gazvelerin hiçbirisinden geri kalmadım. Gerçi, Bedir gazvesinde de bulunamadım, fakat Rasûlullah Bedir gazvesine gitmeyip geri kalanlardan hiçbir kimseyi azarlamadı. Allah’ın elçisi Bedir seferine (cihâd maksadıyla değil, Şam’dan gelen) Kureyş kervanını kasederek çıkmıştı. Nihayet Allah Müslümanlarla düşmanlarını, bir buluşma sözü olmaksızın yolda karşı karşıya getirdi. Hâlbuki ben, Akabe gecesi İslâm üzere bey’at ettiğimiz zaman Rasûlullah ile beraber hazır bulunmuşumdur. Her ne kadar Bedir gazvesi insanlar arasında Akabe bey’atından daha çok zikre değer bulunsa da, benim için Bedir’de hazır bulunmak, Akabe’de hazır bulunmak kadar değerli değildir.”²⁵⁶

²⁵⁵ Müslim, Tevbe, 29, no: 6986.

²⁵⁶ Buhârî, Meğâzî, 80, no: 4418.

Medineli sahabîlerden Râfi' b. Mâlik²⁵⁷ de tıpkı Ka'b gibi Akabede bulunma şerefini Bedir'de yer almaya tercih etmiştir. Buhârî'nin naklettiği bir rivayete göre Akabe bey'atlarında yer almış olan Râfi', Bedir'e katılmış olan oğlu Rifâ'a'ya (ö. 42/663)²⁵⁸ "Akabe bey'atlarında hazır bulunmam yerine Bedir'e katılmış olmam beni sevindirmez" demiştir.²⁵⁹

Son olarak Bedir ashabıyla ilgili bir başka rivayete daha işaret etmek isiyoruz. Kimi kesin, kimi de ihtiyatlı ifadelerle aktarılan bu hadiste, Bedir'de ve Hudeybiye'de hazır bulunan sahabilerin kesin olarak cennete girecekleri, cehennem azabının onlara dokunmayacağı belirtilmektedir. Bunların bir benzeri de sadece "Rıdvan Ağacı" sahabileri (Ashâbu's-Şecere) için vârid olmuştur. Kur'an'da da methedilen²⁶⁰ Hudeybiye ashabı hakkında işaret edeceğimiz hadisin, "Dilediğinizi yapın" rivayetiyle ilginç bir benzerliği vardır. O da olayın başkahramanının yine Hâtub b. Ebî Belte'a olmasıdır. Câbir b. Abdillâh'tan nakledildiğine göre Hâtub'ın bir kölesi, efendisini Allah Resûlü'ne şikâyet ederken, onun cehenneme gireceğini söyler. Bunun üzerine Peygamber (s.a.): "Yanılıyorsun, o cehenneme girmeyecek, çünkü o Bedir savaşına katılmış, Hudeybiye'de bulunmuştur" karşılığını vermiştir.²⁶¹ Aşağıdaki hadisler de yine Câbir tarîkıyla nakledilmiştir:

لَنْ يَدْخُلَ النَّارَ رَجُلٌ شَهِدَ بَذْرًا وَالْحُدَيْبِيَّةَ

"Bedir ve Hudeybiye'de yer almış hiç kimse asla cehenneme girmeyecektir"²⁶²

لَيَدْخُلَنَّ الْجَنَّةَ مَنْ بَايَعَ تَدْنَى الْوَلَدِ

"Kırmızı devenin sahibi"²⁶³ hariç ağacın altında biat edenler mutlaka Cennete gireceklerdir"²⁶⁴

²⁵⁷ Taberânî, Rafi'in Akabe ashabından olduğunu ve Bedir'e katılmadığını kaydeder (*el-Mu'cemu'l-Kebîr*, V, 17, no: 4454). Ayrıca Rafi'in Ensar'dan İslam'a ilk giren kişi olduğu söylenmektedir. İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 142.

²⁵⁸ Babası Râfi ile birlikte Akabe Beyatında da yer alan Rifâ'a Bedir, Uhud ve Hendek'te de bulunmuştur. Rifâ'a'nın Cemel ve Sıffin'de Ali'nin yanında yer aldığı nakledilmektedir. İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 596; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 170. Ayrıca Bağdâdî, onun Hz. Osman'ı öldürmek için Mısır'dan yola çıkan grubun içinde de yer aldığı söylemektedir. (Bağdâdî, *Usûlu'd-Dîn*, 287.)

²⁵⁹ Buhârî, Megâzî, 11, no: 3993.

²⁶⁰ Fetih, 48/18: "Andolsun ki o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o müminlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş, onlara güven duygusu vermiş ve onları pek yakın bir fetihle ödüllendirmiştir."

²⁶¹ Müslim, Fezâilu's-Sahabe, 162, no: 6403; Tirmizî, Menâkıb, 58, No: 3864; Nesâî, *Fezâilu's-Sahâbe*, 171, No: 191; Ebû Nuaym, *A.g.e.* I, 21, No: 15; İbn Asâkir İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali İbnü'l-Hasen b. Hibetullah, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, I- LXXXX, Thk. Ali Şîrî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1998, LXII, 149.

²⁶² İbn Hanbel, *el-Müsned*, III, 396, no: 15335.

لَا يَدْخُلُ النَّارَ أَحَدٌ مِمَّنْ بَايَعَ ثَدَّتْ الشَّجَرَةُ

“Ağacın altında bana biat edenlerden hiçbir kimse ateşe girmeyecektir.”²⁶⁵

Câbir’in Zeyd b. Hârise’nin eşi Ümmü Mübeşşir’den işittiği rivayetin Müslim varyantında daha ihtiyatlı bir dil kullanılmıştır:

لَا يَدْخُلُ النَّارَ إِنِ شَاءَ اللَّهُ مَنْ أَصْدَابِ الشَّجَرَةِ أَحَدٌ الَّذِينَ بَايَعُوا ثَدَّتْهَا

“Ağacın altında bana biat edenler ‘ashab-ı şecereden’ hiçbir kimse inşaallah ateşe girmeyecektir.”²⁶⁶

Bu rivayetin İbn Mâce varyantında Hudeybiye ehline Bedir ehli de eklenmekte ve Müslim’inkinden ihtiyatlı bir ifade kullanılmaktadır:

إِنِّي لَأَرْجُو النَّارَ يَدْخُلُ إِنِ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى مِمَّنْ شَهِدَ بَدْرًا وَالدُّبْيَةَ

“Umarım, Bedir ve Hudeybiye’de yer alanlardan hiç kimse, inşaallah, ateşe girmeyecektir.”²⁶⁷

Müslim ve İbn Mâce rivayetinde yer alan ortak bir ayrıntı ise, Allah Rasûlü’nün, eşi Hafsa ile diyalogudur. Hz. Peygamber’in Rıdvan beyatına (ve Bedir’e) katılan kimsenin cehenneme girmeyeceğini söylemesi üzerine Hafsa, “Hayır ey Allah’ın elçisi!” demiştir. Rasûlullah, eşinin bu tepkisine kızınca Hafsa, “Her biriniz oraya varid olacaksınız”²⁶⁸ âyetini okumuş, Hz. Peygamber de bir sonraki “Sonra’ Allah’tan korkanları kurtaracağız ve zâlimleri orada diz çökmüş halde bırakacağız” âyetini kendisine hatırlatmıştır.

Hâtub rivayetinden de hareketle Rıdvan beyatına katılan sahabilerin kesin olarak cennete gireceğini söyleyen şârihler, Rasûlullah’ın şüphelendiği için değil teberrüken “Allah dilerse” ifadesini kullandığını ileri sürmektedirler.²⁶⁹

²⁶³ Müslim’in yine Câbir b. Abdillâh’tan naklettiği bir rivayette işbu “kırmızı deve sahibine” bir açıklık getirilmektedir. Câbir şöyle anlatıyor: (Hudeybiye Günü) Rasûlullah (s.a.), “Mürar yoluna kim çıkacak? Gerçekten onun günahları Benî İsrail’in günahlarının affedildiği gibi affedilecektir” buyurdu. Derken oraya ilk çıkan bizim süvarimiz, yani Benî Hazrec’in süvarisi oldu. Sonra diğeleri de geldi. Bunun üzerine Nebî (s.a.), (o esnada kaybolan hayvanını aramakla meşgul olan) “Kızıl devenin sahibi hariç, hepinizin günahları bağışlanmıştır” dedi. Sonra biz, o adamın yanına giderek “Sen de gel beyat et ki, Peygamber senin için de istiğfar etsin” dedik. Fakat o, “Vallahi benim için kaybolan hayvanımı bulmam, arkadaşınızın bana istiğfar dilemesinden daha makbuldür” dedi. Bu adam kaybolan hayvanını arayan biriydi. (Müslim, Sıfâtü’l-Münâfıkın ve Ahkamuhüm, 12, no: 7038). Bu şahsın münâfıklardan el-Cedd b. Kays olduğu söylenmektedir. Havârezmî, *Menâkıb*, 276, no: 258; Mubârefkûrî, *Tuhfetu’l-Ahvezî*, X, 248.

²⁶⁴ Tirmizî, Tirmizî, *Menâkıb*, 58, no: 3863.

²⁶⁵ Ebu Davud, *Sünne*, 8, No: 4653.

²⁶⁶ Müslim, *Fezâilu’s-Sahabe*, 163, no: 6404.

²⁶⁷ İbn Mâce, *Zühhd*, 33, no: 4281.

²⁶⁸ Meryem, 19/71.

²⁶⁹ İyaz, *İkmâl*, VII, 540; Nevevî, *Şerhu Müslim*, VIII, 266.

Hudeybiye ashabının kesin olarak cennete gireceğini veya onlardan hiç kimsenin cehenneme girmeyeceğini ifade eden bu rivayetler de “dilediğinizi yapın” rivayetinde olduğu gibi Hz. Peygamber’in en zor zamanlarından biri olan Hudeybiye günü kendisini yalnız bırakmayacaklarına dair söz veren sahabileri, kendi üslûbuyla taltifinden başka bir şey değildir. Hadis külliyyâtı bu nebevî üslûbun örnekleriyle doludur. Bu, Hudeybiye’de yer alan hiç kimsenin sonradan bir hata işlemeyeceği anlamına gelmez. Peygamber döneminde faziletli bir iş yapmış olmak, hatta bundan dolayı ilâhî iltifata ve övgüye mazhar olmak Peygamber’den sonra hata yapmaya mani değildir, olmamıştır. Vakıa bu gerçeği doğrulamaktadır. Nitekim Bedir’e veya Hudeybiye’ye katılmış bazı sahabilerin Rasûlullah’tan sonra fitne olaylarına karıştıkları için ömürlerinin sonlarında pişmanlık duydukları, kanlı hâdiselerde yer aldıkları için gam ve keder içinde oldukları anlaşılmaktadır. Kûfeli taâbiînden el-Müseyyib b. Râfi et-Tağlibî (ö.105/723)²⁷⁰ Ensarî sahabî Berâ b. ‘Âzib’e (ö.72/692) “Ne mutlu sana ki, Peygamber’le birlikte bulundun, Hudeybiye’ye katıldın” deyince, ömrünün ilerleyen yıllarında Hz. Ali’nin yanında Cemel, Sıffîn ve Nehrevân savaşlarına katılmış olan²⁷¹ Berâ şu cevabı verir: “Ey Kardeşimin oğlu! Sen bizim Allah Rasûlü’nden sonra neler yaptığımızı bilmiyorsun!”²⁷² Aynı diyalogun el-Müseyyib ile Ebû Saîd el-Hudrî arasında da yaşandığı rivayet edilmektedir.²⁷³

Şârihler, Berâ b. ‘Âzib’in ya tevâzu gereği ya da Peygamber’den sonra sosyal/siyasal çalkantılara, fitnelere karışmış oldukları için ibret maksadıyla böyle bir şey söylemiş olabileceği yorumunu yapmaktadırlar.²⁷⁴ Çünkü genel Sünnî eğilim yukarıdaki rivayetlerden hareketle Hudeybiye’de yer alan sahabilerin daha sonra işledikleri kusurlardan dolayı mesuliyet taşımadıkları yönündedir. Örneğin “Rıdvan ashabından kimseye cehennem ateşi dokunmayacaktır” hadisini hatırlatan İbn Hazm Rıdvan beyatına katılan Muğîre b. Şu’be’nin de yaptıklarından mesul olmadığı neticesine varmaktadır.²⁷⁵

Son olarak Rıdvan biatına katılmış olan ama aynı zamanda fitne olaylarına karışan iki sahabe kısaca işaret etmek istiyoruz. Biri, Hz. Osman’ı şehid eden

²⁷⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 153.

²⁷¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 426.

²⁷² Buhârî, Megâzî, 36, no: 4170.

²⁷³ İbn Asâkir, *Dimaşk*, XX, 391; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 79

²⁷⁴ İbn Hacer, *Feth*, VII, 450.

²⁷⁵ İbn Hazm, *el-İhkâm*, II, 204.

heyetin başı Abdurrahman b. Udeys, diğeri de Ammâr b. Yâsir'in katili olduğu söylenen Ebû'l-Ğâdiye Yesâr b. Seb'dir.

Abdurrahman b. Udeys, Rıdvân biatına katılan sahabilerdendir. O'nun, Hz. Osman'ı öldürmek üzere Mısır'dan hareket eden kafilenin reisi olduğu söylenir.²⁷⁶ Askerî (ö.400/1009), *el-Evâil*'de onun Hz. Ali'ye biat eden ilk Mısır'lı olduğunu kaydetmektedir.²⁷⁷ Muaviye zamanında Mısır'dan getirtilip hapse atılmıştır. Hapisten kaçmayı başarsa da Hicretin 36. yılında Filistin sınırları içinde olan Lübnan veya Halîl Dağı'nda²⁷⁸ yakalanıp öldürüldüğü söylenmektedir.²⁷⁹ Kendisini yakalayan bir atlıya “Benim kanım hususunda Allah'tan kork! Ben *ashâbu's-şecere*'den (Rıdvân Bey'atına katılanlardan) biriyim” demesi üzerine adamın, “Dağda ağaç çok!” karşılığını verdikten sonra onu öldürdüğü kaydedilmektedir.²⁸⁰ Beyhakî (ö.458/1065), Muhammed b. Yahya ez-Zühî'nin (ö. 258/871) İbn Udeys hakkında şu değerlendirmeyi yaptığını nakleder: O, fitnenin başıdır. Ondan hadis rivayet etmek caiz değildir.²⁸¹ Ne ilginçtir ki, İbn Udeys'ten biri bizzat Hz. Peygamber'den işittiği ve kendi ölümüyle, diğeri de ölümünden sorumlu olduğu Hz. Osman'la alakalı olmak üzere İbn Mesud vasiyasıyla iki hadîs nakledilmiştir. İbn Udeys'in yaşadıklarıyla ilişkili olmaları hasebiyle ilgimizi çeken bu iki rivayete atıfta bulunmak istiyoruz:

İbn Udeys, Abdullah b. Mesud'tan işittiğini söylediği hadisi, Hz. Osman'ın muhâsara altında tutulduğu sıralarda bir Cuma günü halka namaz kıldırıktan sonra Hz. Peygamber'in minberinde yaptığı konuşmada nakletmiştir. Buna göre gûya Rasûlullah Osman hakkında şöyle buyurmuş: (ان عثمان أضل من عتبة غاب قفلهما): “Osman, kilidi kayıp kapının eşiğinden daha şaşkındır.”²⁸² Ebû Nuaym'ın (ö. 430/1038) Mısır'lı sahabiler arasında zikrettiği Ebû Sevr el-Fehmî²⁸³, o sırada halifeye İbn

²⁷⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 509.

²⁷⁷ Askerî, Ebû Hilâl Hasen b. Abdillâh b. Sehl, *el-Evâil*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, s.146.

²⁷⁸ Bu dağın Şâm kıyısında yer alan ve Hıms yakınlarına kadar uzanan “Celîl Dağı” olduğunu ifade eden Yakut el-Hamevî, Muaviye'nin Hz. Osman'ın katline adı karışanları tutmak için burada bir hapishane yaptırdığını ve Abdurrahman b. Udeys'in de bu Dağ'da bir grup Arap tarafından öldürüldüğünü söylemektedir. (Yakût, Şihâbuddîn Ebî Abdillâh Yakut b. abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, I-VII, Thk. Ferîd Abdulazîz el-Cündî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, II, 183)

²⁷⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXXV, 107-108.

²⁸⁰ İbn Asâkir, *A.g.e.* XXXV, 111-114.

²⁸¹ İbn Asâkir, *A.g.e.* XXXV, 115.

²⁸² Yani yolunu kaybetmiştir.

²⁸³ Ebû Nuaym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, V, 2845.

Udeys'in böyle bir hadis rivayet ettiğini bildirince Hz. Osman, "Vallahi İbn Udeys yalan söylemiştir. Zira ne o, İbn Mesud'tan, ne de İbn Mesud, Peygamber'den böyle bir şey işitmiştir."²⁸⁴

İbn Udeys'in farkında olmadan kendi ölümünü ihbar eden bir hadisi nakleden râvî olmasına ise ancak kaderin garip bir cilvesi denebilir. En erken Taberânî'nin *el-Evsat*'ında rastalayabildiğimiz bu rivayete göre İbn Udeys, Rasûlullah'ın şöyle dediğini nakletmektedir: "Bu ümmetten okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkacak olan insanlar zuhur edecektir. Onlar Lübnân veya Halil Dağı'nda öldürüleceklerdir." Rivayeti, Yezîd b. Ebî Habîb'ten (ö.128/745)²⁸⁵ naklettikten sonra Abdullah b. Lehîa'nın (ö.174/790)²⁸⁶ "İbn Udeys, Lübnân veya Halil Dağı'nda öldürülmüştür" dediği nakledilir.²⁸⁷ Abdurrahman b. Udeys'in, hem de kendisinin naklettiği bir rivayette dinden çıkanlar arasında yer almasını sahâbî kimliğiyle bağdaştırmadığından mıdır²⁸⁸ bilinmez ama rivayeti sadece "Ümmetimden Halil Dağı'nda öldürülecek birileri çıkacaktır" lafzıyla tahrîc eden Ebû Nuyam, onun tarihsel gerçeklere tekabuliyetini ifade sadedinde şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Fitne vâki olduğunda İbn Udeys, Muaviye'nin rehin aldığı kimseler arasındaydı. O, rehinleri Filistin'de hapsetti. Sonra onlar hapisten kaçtılar... Bir atlı, İbn Udeys'i yakalayıp öldürdü."²⁸⁹

²⁸⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXXV, 113-114.

²⁸⁵ Mısır'da ilim geleneğinin alt yapısını oluşturan ve orada helal ve haram mevzularında ilk konuşan âlim olduğu söylenen Yezîd b. Ebî Habîb, hadis rivayeti çok olan sika râvilerden sayılmaktadır. İbn Hacer, *Tehzîb*, XI, 319.

²⁸⁶ İbn Lehîa'yı zayıf addedenler olduğu gibi onun *sadûk* biri olduğu da söylenmiştir. Rivayetleri konusunda ciddi ihtilaflar vardır. Ömrünün sonlarında kendisinde ihtilat vâki olduğu ve kitaplarının yandığı bilinmektedir. Sadece İbnu'l-Mübârek (ö. 181/797) ve İbn Vehb'in (ö. 197/813) kendisinden yaptığı nakillere güvenilebileceği de ifade edilmektedir. Krş. İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 374-380.

²⁸⁷ Taberânî, *el-Evsat*, III, 322, no: 3289. Taberânî, rivayetin sonuna, hadisin, sadece bu isnadla İbn Udeys'ten nakledildiği notunu düşmektedir. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 334.

²⁸⁸ İbn Udeys'in yaptığını sahabî kimliğiyle bağdaştırmayan bazı âlimlerin işin içinden çıkabilmek için onun sahabi olmadığı vehmini uyandırdıklarını görüyoruz. Nitekim ünlü muhakkık Muhibbuddîn el-Hatîb (ö. 1389 h.), İbn Udeys'in İranlı bi şair olduğunu ve Mısır'ın fethi esnasında İslam ordusuyla birlikte oraya yerleştiğini ve Rıdvân beyatına katıldığı iddiasıyla birlikte bu fitneye katılması dışında hayatıyla ilgili hiçbir malumat olmadığını kaydetmektedir. (İbnu'l-Arabî *el-Avâsım*, s.131, 169 no'lu dipnot). Ammâr b. Yâsir'in öldürülmesi başta olmak üzere Sıffîn'de dökülen kanlardan, kısacası Hz. Osman'ın şehîd edilmesinden sonra Müslümanların birbirlerini öldürmelerinden kaynaklanan tüm sorumluluğun fitnenin kapısını açtıkları için Hz.Osman'ın katillerine ait olduğunu düşünen M. Hatîb'in (*A.g.e.* s. 173. 293 no'lu dipnot) İbn Udeys'i sahabilerden saymamasına şaşmamak gerekir.

²⁸⁹ Ebû Nuaym, *Marîfetu's-Sahâbe*, IV, 1853.

Akabe biatına da katılan²⁹⁰ ve aynı zamanda Hudeybiye’de de bulunan²⁹¹ Ebû'l-Ğâdiye Yesâr b. Seb’in aşırı bir *Osmanî* olduğu anlaşılmaktadır. Bir gün Ammâr b. Yâsir’in Osman’a buğzettiğine şahit olmuş bunun üzerine Ammâr’ı öldürmeye ant içmişti.²⁹²

Basralı Ebû Muhammed Külsûm b. Cebr (ö.130/747) anlatıyor: Bir gün Abdu'l-A'lâ b. Abdillâh b. Âmir²⁹³ ile beraberdik. Yanında Ebû'l-Ğâdiye adında biri de vardı. Bu zat biraz su istedi ve kendisine dışı gümüş kaplı bir kaptan su getirildi. Suyu içmekten vazgeçen Ebû'l-Ğâdiye Allah Rasûlü’nün “*Benden sonra küfre sapmayın ve birbirinizin boynunu vurmeyin.*” hadisini hatırladı ve şu anısını zikretti: Bir keresinde adamın biri (Ammâr b. Yâsir) bir başkası (Osman b. Affân) hakkında ileri geri konuşmuştu. Ben de ona şöyle dedim: ‘Allah seni bir gün karşıma çıkarırsa ve elime fırsat geçerse...!’ Nihayet Sıffîn günü geldi çatı. Ben de o savaşta (Muaviye’nin yanında) yer aldım. Ammâr’ın sırtında zırhlı bir yelek vardı. Yeleğinin altından onu yaraladım ve öldürdüm.²⁹⁴

İlginçtir ki, Hz. Osman’ın haksız yere (zulmen) öldürülmesinin baş sorumlularından²⁹⁵ Abdurrahman b. Udeys’in dinden çıkmış bir vaziyette öldürülecekler arasında yer almasına ilişkin nebevî bir ihbarı bizzat kendisinin nakletmesi karşısında bir yorum yapmayan âlimler, Akabe günü Allah Rasûlü’nün “Ey insanlar mallarınız ve canlarınız birbirine haramdır” ifadesinin de yer aldığı hutbesi ile “Benden sonra birbirinizin boynunu vuran kâfirler olmayın” hadisini nakleden birinin Ammar b. Yâsir’i öldürmüş olmasına şaşkınlıklarını gizleyememişlerdir.²⁹⁶

Görüldüğü gibi bir sahabinin Bedir’de veya Hudeybiye’de yer almış olması, onun çok büyük hatalar işlemesine mani olmamıştır. Onlar hakkında Kur’an’da ve hadislerde yer alan övgüler, sergiledikleri fedakârlıkla ilintilidir. Hz. Peygamber’in gerek Bedir’de gerekse de Hudeybiye’de hazır bulunan sahabilerin günahlarının bağışlandığına veya onların cennete gireceklerine dair beyanda bulunmuş olması son

²⁹⁰ İbn Hanbel, *el-Müsned*, V, 68, no: 20942.

²⁹¹ İbn Hazm, *el-Fisal*; Zehebî, *Nübelâ*, II, 544.

²⁹² İbn Sa’d, *Tabakât*, III, 261-62.

²⁹³ Basra’lı tâbiîndir. Abdullah b. Zübeyr’in Basra valisi Abdullah b. Haris b. Nevfel’den (ö. 84/704) rivayette bulunmuştur. Buhârî, *el-Kebîr*, VI, 71.

²⁹⁴ İbn Hanbel, *el-Müsned*, IV, 76, no: 16818; İbn Sa’d, *A.g.e.* III, 260; Zehebî, *Nübelâ*, I, 425.

²⁹⁵ Ehl-i Sünnet, helâl addetmeden Hz. Osman’ın kanına girenlerin fâsık olduğuna hükmetmiştir. Krş. Bağdâdî, *Usûlu’d-Dîn*, 287.

²⁹⁶ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, 841; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 380.

derece doğaldır. Kaldı ki bu, ilgili Kur'an ayetleriyle de örtüşmektedir. Ancak tövbe hususundaki genel kuralda da olduğu gibi bu, söz konusu sahabilerin Bedir veya Hudeybiye'ye katılana kadar işledikleri günahlar için geçerli bir durum olmalıdır. Bundan sonrası için herhangi bir garanti verilmiş değildir. Ashabı öven ayetler, nâzil oldukları zamanda Allah'ın kendilerinden razı olduğunu ifade etmektedir. Aynı hakikat ilgili hadisler için de söz konusudur.

3. Rivayetlerde Muaviye Savunması

Mekke'nin Fethi (8/630) esnasında²⁹⁷ İslam'a giren²⁹⁸ Muaviye b. Ebî Süfyan (ö. 60/680), tartışmalı olan vahiy kâtipliği²⁹⁹ bir kenara bırakılacak olursa Hz. Peygamber döneminde öne çıkan bir sahâbî değildir. Bununla birlikte ilgili literatürde hakkında en çok hadis nakledilen sahabilerden biridir. Siyâsî çekişmelerin hadis rivayetine nasıl yansıdığını görmek için Muaviye b. Ebî Süfyan'a ilişkin rivayetlere bakmak yeterlidir.³⁰⁰ İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1201), hadis rivayeti üzerinden Muaviye üzerinden yaşanan siyâsî çekişmelerin hadis rivayetiyle ilişkisini şöyle izah etmektedir:

*“Ehl-i Sünnet'ten olduğunu iddia eden bazı mutaassıplar, Rafizîleri kızdırmak için Muaviye'nin faziletlerine dair hadisler uydurmuşlar, buna mukabil bazı Rafizîler de onu zemmetmek için hadisler uydurmuşlardır. Her iki grup da çirkin bir hata işlemişlerdir.”*³⁰¹

²⁹⁷ Muaviye'nin ne zaman Müslüman olduğu tartışma konusudur. Muaviye'yi, Mekke'nin fethi esnasında salıverilmeyi ifade eden *Tüleka*'dan ve zoraki Müslüman olmayı ifade eden *Müellefe-i Kulûb*'tan saymak istemeyenlerin, onun Hudeybiye Sulhu'ndan sonra hicretin altıncı yılında İslam'a girdiğini ve Fetih yılına kadar bunu gizlediğini ileri sürmektedirler. Muaviye'nin Mekke'nin fethinden önce Müslüman olduğu hakkındaki rivayetlerin zayıf olduğunu tespit eden İrfân Aycan, onun Mekke'nin fethinde ailesiyle beraber Müslüman olmasının, hem ilgili rivayetlere hem de realiteye daha uygun olduğunu ifade etmektedir. (Aycan, İrfan, *Saltanatı Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyan*, Fecr y. Ankara, 1990, s. 46-47.)

²⁹⁸ İbn Abdilberr, *el-İstâb*, 668.

²⁹⁹ Ebu Süfyan'ın Mekke'nin fethinden sonra Rasûlullah'a gelip oğlu muaviye'yi kendisine kâtip yapmasını önerdiği ve Hz. Peygamber'in de bu teklifi kabul ettiği rivayet edilmektedir. (İbn Hibbân, es-Sahîh, XVI, 189, no: 7209, Taberânî, *el-Kebîr*, XII, 199, no: 12885). Tartışmalı olan ise Muaviye'nin vahiy kâtipliği mi yoksa Rasûlullah'ın yazışmalarıyla ilgili bir kâtiplik mi olduğudur. İbn Abdilberr, onun Rasûlullah için kâtiplik yaptığını söylemekte, ancak ne yazdığını ifade etmemektedir. (İbn Abdilberr, *A.g.e.*, a.y.). Bu husustaki rivayetleri değerlendiren İrfan Aycan, Muaviye'nin vahiy kâtibi olduğu konusundaki rivayetlerin asılsız olduğunu tespitini yapmaktadır. Aycan, *A.g.e.*, 64-65.

³⁰⁰ Muaviye'nin lehine ve aleyhine dair hadis edebiyatında yer alan rivayetler ve değerlendirmeler için Krş. Aycan, *A.g.e.*, 48-61.

³⁰¹ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, II, 249.

Muaviye b. Ebî Süfyân, bir taraftan sahâbî olması, öte yandan Hz. Ali'ye karşı olumsuz tutumu nedeniyle İslam geleneğinde farklı mülâhazalara konu olmuştur. İslam bilginleri arasında Abdullah b. Mübârek (ö. 181/798) gibi, Muaviye'nin atının burnundaki tozun dahi Ömer b. Abdülaziz'den daha üstün olduğunu söyleyebilecek kadar aşırı gidenler yanında³⁰² Muaviye'yi tekfir etmeyenlerin dahi küfre düşeceklerini söyleyenler olmuştur. Câhız, kendi asrında "Muaviye'ye sövmeyiniz, çünkü o, Peygamber'le arkadaşlık yapmıştır. Ona sövmek bid'attir, kim ona buğzederse sünnete karşı çıkmış olur" söylemiyle ortaya çıkan *Nâbite*³⁰³ adlı bir akımdan bahseder. Câhız bu iddialarıyla onları sünneti inkâr etmekle itham eder.³⁰⁴

Muaviye'ye yönelik çeşitli iddialara cevap vermek maksadıyla müstakil bir eser telif eden İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567), onu İslam, sahabilik, neseb ve Hz. Peygamberle sıhrî yakınlığının yanı sıra ilim, hilim, idarecilik ve nihayet hilafet hasletleriyle şereflendiğini hatırlattıktan sonra bu özelliklerden sadece birine sahip olan kimsenin dahi seilmeyi hak edeceğini, Muaviye'de ise bunların tamamının olduğunu söyler.³⁰⁵

³⁰² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 148; Heytemî, *Tathîr*, 21, 30. Yine İbrahim b. Saîd el-Cevherî Ebû Ümame'ye Muaviye ve Ömer b. Abdülaziz'den hangisini diğerinden üstün olduğunu sorduğunda şu cevabı almıştır: "Biz Muhammed'in ashabına hiç kimseyi denk tutmayız" demiştir. Şefî', *A.g.e.* 48. (Zeyd b. Abdu'l-Aziz b. Feyyad'ın İbn Teymiyye'er-Ravdatu'n-Nediyye Şerhu'l-Akâidetü'il-Vâsitiyye (nin), s. 405'ten naklen).

³⁰³ Lugatte, "ortaya çıkan yeni nesil" anlamına gelen *nâbite*, III/IX. Asırda ortaya çıkmaya başlayan ve hem mutezile hem de Şiânın görüşlerine muhalefet eden, ayrıca Abbasi yönetiminin politikalarına da karşı koyan bir topluluğa verilen isimdir. Şam'da zuhur edip daha sonra Irak'a da yayılan Nâbite, bu karşı duruşlarında Muaviye başta olmak üzere Emevî iktidarlarının bayraktarlığını yapmışlardır. Muaviye ve Emevîlerin faziletleri hakkında rivayet edilen hadisler, Abbasilere karşı oluşan muhalefetin biçimlerinden biridir. Musa b. Ubeydullah b. Hakan, Yahya b. Galip ve Tağlib'in kölesi olarak bilinen Ebû Ömer ez-Zahid bu tür rivayetleriyle biliniyorlardı. Sünnî mezhep ve fırkalarından biri olan Nabite, Kelam ve Mantık'a dayanarak Mutezîlî düşüncesinin etkisini azaltma gayretine girmiştir. Bu bağlamda halkın da büyük desteğini görmüşlerdir. Bu yüzdendir ki bu tartışma, daha önce olduğu gibi Mutezile ile gelenekçi fakih ve muhaddisler arasındaki bilindik tartışmalara benzemez. Bu mutezili kelimcilerle onlara düşman olan kelimciler arasındaki bir tartışmadır. Nâbite ve Emevî taraftarı olan gruplar İran'da yayılmış ve Muaviye ile Yezid'i kutsayacak kadar aşırıya gitmişlerdir. İşte Câhız geçici de olsa yayılma gösteren bu aşırı fırka için adı geçen risalesini kaleme almıştır. Câhız, *Risale fî Benî Ümeyye*, 125. (Muhakkık H. Munis'in Ömer el-Fârûk, *el-Abbasiyyûn el-Evâil*, Bağdad, 1977, I, 137'den naklettiği notu.) Ayrıca *Risâle fî Benî Ümeyye*'nin çevirisi için bkz. Aycan, İrfan; *Câhız ve Emevî Târîhi'ne Mutezîlî bir Yaklaşım*, *İdeolojik Tarih Okumaları* içinde, s.34.

³⁰⁴ Câhız, *Risâle fî Benî Ümeyye*, 124-125. Hüseyin Münis tarafından *en-Niza ve't-Tehâsum* ile birlikte yayınlanmıştır. Makrîzî, Takıyuddin, *en-Nizâ' ve't-Tehâsum Fîmâ Beyne Benî Haşim ve Benî Ümeyye*, (thk. Hüseyin Munis), Darul-Mearif, Kahire, 1984.

Câhız, bu risaleyi *Nâbite*'nin iddialarına cevap vermek için kaleme almıştır. Bu risaleyi ayrıca Abdusselam Harun, "*Risâle li-Ebî Osman Amr b. Bahr el-Câhız ilâ Ebi'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ebî Davud fi'n-Nabite*" adıyla, İzzet el-Attar ise, "*Ra'yu Ebî Osman b. Bahr el-Cahız fi Muaviye ve'l-Emeviyyîn*" ismiyle yayınlamıştır. (Yayıncının notu: s. 121)

³⁰⁵ Heytemî, *Tathîr*, 7.

Sünnî hadis kaynaklarında Muaviye hakkında olumsuz bir tablo çizilmemekle beraber, Şîîlerin de umûmiyetle aleyhte kullandıkları meşhur bir rivayet mevcuttur. İbn Abbâs anlatıyor: Çocuklarla beraber oynuyordum. Derken Allah Rasûlü (s.a.) geldi. Hemen bir kapının arkasına gizlendim, Rasûlullah yanıma gelerek avucuyla omuzlarımın arasına bir dokundu. Ve : “Git bana Muaviye’yi çağır!” dedi. Ben de : “O şu anda yemek yiyor!” dedim. Sonra bana tekrar: “Git bana Muaviye’yi çağır!” dedi. Hemen (gittim) Ve yine: “O yemek yiyor!” dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.) “Allah onun karnını doyurmasın!” buyurdu.³⁰⁶

Hz. Peygamber’in bedduası Muaviye’nin aleyhineymiş gibi gözükse de Sünnî kesimde onun lehinde bir mahiyet kazanmıştır. Nitekim Kütüb-i Sitte’den sadece Sahîh-i Müslim’de yer alan bu rivâyet, orada “Rasûlullah’ın hak etmediği halde bir kişiye sövmesi, lanet okuması ve beddua etmesi, o kişi için bir sadaka, sevap ve rahmet vesilesidir” (باب من لعنه النبي صلى الله عليه وسلم أو سبه أو دعا عليه وليس هو أهلا لذلك كان له زكاة وأجر ورحمة)³⁰⁷ başlığı altındaki rivayet grubu arasında şu rivayetten sonra yer almaktadır: “Allah’ım! Ben de bir insanım Bu sebeple hangi Müslümanı (haketmediği halde) kınamışsam, ona kötü bir söz söylemişsem veya onu cezalandırmışsam, sen bunları Kıyamet günü onun için bağış, rahmet ve dolayısıyla onu, sana yaklaştıracığın bir yakınlık vesilesi kıl.”³⁰⁸ Mamafih İbn Kesîr (ö.774/1373) böyle bir rivayetle aynı grupta yer aldığı için, bu hadisin Muaviye’nin faziletine işaret ettiğini söylemektedir.³⁰⁹ Bu baktaki rivayetlerin geneline baktığımız zaman şu temel vurguyu görürüz: Hz. Peygamber de diğer insanlar gibi bazen öfkelenen, bazen de sevinen bir beşerdir. İstemeyerek birine kızmış veya ona beddua etmiş olabilir. Bu tür durumların kendisinde de zuhur edebileceğini ifade eden Rasûlullah mezkûr duasını yapmıştır. Müslim şârihi Nevevî (ö. 676/1277) Rasûlullah’ın Muaviye hakkında sarfettiği bedduada olduğu gibi pek nadir kullandığı bu tür ifadelerini iki gerekçeyle izah etmektedir: Birincisi; Rasûlullah zâhire göre hükmeder. İşlerin aslını ancak Allah bilir. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in bedduasına muhatap olan kişi,

³⁰⁶ Müslim, Birr ve Sıla, 96, no:6628; Tayâlisî, Süleymân b. Dâvud b. Cârud, *el-Müsne'd*, I-III, Thk. Muhammed Hasen Muhammed Hasen İsmail, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, IV, 464, no: 2869.

³⁰⁷ Müslim, Birr, 25. Bab.

³⁰⁸ Müslim, Birr, 89, no: 6616, Dârimî, Rikâk, 52, no: 2793.

³⁰⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 128. İbn Kesîr’in bu kanaatine atıfta bulunduktan sonra Askerî, bu ve benzeri rivayetlerin Allah Rasûlü’nün Hakem b. Ebi'l-Âs ve Muaviye hakkında söylediği ve tevatür derecesine ulaşmış beddualarına karşı uydurulduğunu ileri sürmektedir. Askerî, *Meâlim*, I, 248.

gerçekte Allah katında o duaya müstehak olmayan biri olabilir. İkincisi ise, Allah Rasûlü Arapların konuşma üsluplarında da bir adet oduğu gibi Hz. Peygamber de herhangi bir beddua veya lanet maksadı taşımadan lafın gelişi bu ifadeyi kullanmış olabilir.³¹⁰

Tayâlisî'nin (ö. 204/819) *el-Müsned*'ini Yunus b. Habîb'ten³¹¹ rivayet eden Abdullah b. Cafer b. Fâris (?) de rivayete düştüğü notta tıpkı Müslim gibi bu bedduayı Muaviye'nin lehine çevirenlerdendir. Ona göre (Allah daha iyi bilir ama) rivayet şöyle yorumlanabilir: Allah Muaviye'nin karnını dünyada doyurmasın ki, o, kıyamet günü aç kalanlardan olmasın. Çünkü Rasûlullah'tan (s.a.) şöyle bir haber nakledilmiştir: Dünyada en çok tok kalanlar ahirette en çok aç kalacak olanlardır.”³¹²

Bir taraftan Müslim, bu rivayeti Muaviye'nin lehinde kullanırken³¹³, öte yandan İshak b. Raheveyh (ö. 238/853), Muaviye'nin faziletleri hakkında *sahîh* bir rivayet olmadığını söylemektedir.³¹⁴ Bu noktada Nesâî'nin daha sert bir tavrı olduğunu görüyoruz. O, *Hasâisu Ali* eserini kaleme alması üzerine, kendisine “Muaviye'nin faziletleri hakkındaki rivayetleri neden toplamıyorsun diye sorulması üzerine, istihzâen, ‘Allah onun karnını doyurmasın (الله أن يذوق الكرم) rivayetini alıp da ne yapayım” demiştir.³¹⁵

Nesâî bu rivayete ilişkin olumsuz beyanda bulunurken diğer musannıfların da rivayete pek ilgi göstermedikleri anlaşılmaktadır. Bu durum, rivayetin en azından görünüşte olumsuzluğu çağrıştırması nedenine bağlanabilir. Ancak ilginç olan şu ki, hadislerde Muaviye'ye ilişkin başka rivayet var mıdır diye araştırdığımızda bu kez Hz. Peygamber'in onun hakkındaki bazı hayır dualarıyla karşılaşyoruz. Bu rivayetleri de Muaviye'nin karizmasını elde ettiği Şam râvîlerine borçluyuz. Tirmizî'nin, Muahmed. Yahyâ - Ebû Müshir (ö. 218/834) - Saîd b. Abdulazîz (ö. 167/784) -

³¹⁰ Nevevî, *Şerhu Müslim*, XVI, 152. Ayrıca bkz. Heytemî, *Tathîr*, 60.

³¹¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 237.

³¹² Tayâlisî, *el-Müsned*, IV, 464.

³¹³ Müslim'in bab başlıklarının Nevevî'ye ait olduğu göz önüne alındığında (Krş. Türkan, Zişan, *Hadis Literatüründe Şerh Geleneği ve Özellikleri*, A.Ü.S.B.E., Ankara, 2008, s. 245) bunun daha çok Nevevî'nin kanaatini yansıttığı düşünülebilir. Ancak bab başlığı Nevevî'nin tasarrufu olsa da hadisin yer aldığı rivayet kümesi tercihi Müslim'indir.

³¹⁴ İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali, *Kitâbu'l-Mevdû'ât mine'l-Ehâdisi'l Merfû'ât*, I-IV, (thk. Nûrettin b. Şükrî b. Ali Boyacılar), Mektebetu Edvâi's-Selef, Riyâd, 1997, II, 264; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, 67.

³¹⁵ Zehebî, *Nübelâ*, XIV, 129, İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 33.

Rebîa b. Yezîd (ö. 121/739) - Abdurrahman b. Ebî Umeyre³¹⁶; İbn Hanbel'in ise, Ali b. Behz (ö. 234/849) - Velid b. Müslim (ö. 195/811)³¹⁷ - Saîd b. Abdulazîz - Rebîa b. Zeyd - Abdurrahman b. Ebî Umeyre senediyle rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.), Muaviye için şöyle dua etmiştir:

اللهم اجعله هاديا مهديا وأهد به

“Allah'ım onu hidayet eden, hidayete ermiş ve devamlı hidayette olanlardan eyle.”³¹⁸

Taberânî(ö.360/971) de yine Şam orijinli yukarıdaki senedle *Müsnedu's-Şâmiyyîn*'de Hz. Peygamber'in şöyle dua ettiğini de nakletmiştir:

اللهم علمه الكتاب والحساب وقه العذاب

“Allah'ım Muaviye'ye yazmayı, hesap yapmayı öğret ve onu azaptan koru.”³¹⁹

Muaviye'yi tebcîl eden bu hadis(ler) yanında onu sevmeyenleri kınayan rivayeter de kaynaklarımızdaki yerini almıştır. Ümmetin en merhametlisinin Ebû Bekir, en adaletlisi ve din konusunda en hassasının Ömer, en utangaç olanın Osman, helal ve haramları en iyi bilen Muaz b. Cebel, Kur'an'ı en iyi bilen Ubey b. K'ab, Miras hukukuna en vakıf olanın Zeyd b. Sabit, en güvenilir olanın ise Ebû Ubeyde b. Cerrah olduğunu ifade eden bir hadiste³²⁰ Muaviye b. Ebî Süfyân da Ümmetin en halîmi (en akıllısı) ve en cömerti³²¹ olarak yerini almıştır.³²² Rivayete yapılan bir

³¹⁶ Tirmizî, İbn Ebî Umeyre'nin ashaptan olduğunu nakletse de onun sahabi olup olmadığı tartışma konusudur. İbn Sa'd, onun Şam'a yerleşen sahabilerden olduğunu zikrederken İbn Ebî Hâtim, babasından, onun Peygamber'den hiçbir hadis işitmediğini, İbn Abdilberr ise onun sahabi olmadığını ve yer aldığı isnadların sabit olmadığını söylemektedir. (İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 417; İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 383.)

³¹⁷ İbn Sa'd, Velid b. Müslim'i, sahabîliği ihtilaflı olan İbn Ebî Umeyre tarîkıyla, bu rivayet dışında ayrıca “*Beyt-i Makdis'te hidayet üzere bir beyat gerçekleşecektir*” hadisini de rivayet ettiğini kaydetmektedir. (*Tabakât*, VII, 418; ayrıca bkz. İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXXV, 231).

³¹⁸ Tirmizî, Menâkıb, 47, No: 3842; İbn Hanbel, *el-Müsned*, IV, 217, No: 18055; Taberânî, *el-Evsat*, I, 205, No: 656; Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *Müsnedu's-Şâmiyyîn*, I-IV, Thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefi, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1984, I, 190, no:334; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, VI, 62, LIX, 81-83.

³¹⁹ Taberânî, *Müsnedu's-Şâmiyyîn*, I, 190, No:333.

³²⁰ İbn Hanbel, *el-Müsned*, III, 184, no: 12935; İbn Balabân, *el-İhsân*, IX, 131, 136, no: 7087, 7093.

³²¹ Gerçekten de Muaviye, muhaliflerini yanına çekmek için devlet hazinesinin ağzını sonuna kadar açmıştır. (Krş. Sarıçam, İbrahim, *Emevî-Hâşimî İlişkileri*, TDV y. Ankara, 1997, 281 vd.)

³²² Muaviye ziyadesinin yer aldığı hadisin *mevzû* olduğunu kaydeden İbnü'l-Cevzî, Beşîr b. Zâzân'ı onu uydurmakla itham etmektedir. (İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdûat*, II, 273) Ancak muhakkik Boyacılar, bu hadisin muteber kaynaklarda bir aslı olduğu gerekçesiyle *sahîh* olduğunu zikretmektedir. (A.g.e. a.y. 2 no'lu dipnot). Rivayet en erken Haris b. Ebî Usame (ö. 282/896) tarafından nakledilmiştir. Heysemî, Nuruddîn Ali b. Ebî Bekr, *Buğyetu'l-Bâhis, 'an Zevâidi Müsnedi'l-Hâris b. Ebî Üsâme*, I-II, Thk. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkirî, Merkezi Hidmeti'is-Sünne ve's-Sîreti'n-Nebeviyye, Medîne, 1992, II, 893, Menâkıb, no: 965. Ayrıca bkz. Hallâl, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed, *es-Sünne*, I-III, Thk. Atiyye ez-Zehrânî, Dâru'r-Râye, Riyad, 1410 h.

başka ziyadede ise, “kim onları severse kurtulmuş, kim de onlara dil uzatırsa helak olmuş olur” kaydı yer almaktadır.³²³

İbn Asâkir’in (ö. 571/1176) Ebû’d-Derdâ kanalıyla naklettiği bir rivayet Muaviye’yi sevmeyenlerin çok kötü bir yolda olduklarını ifade etmektedir. Heytemî’nin (ö. 974/1567) “*Zayıftır, ancak onunla hüccet caizdir*” kaydını düşerek³²⁴ Muaviye’yi sevmeyenlere karşı kullandığı bu rivayete göre, bir gün Allah Rasûlü Ümmü Habibe’nin odasına girdiğinde başı kucağında olan birini görür ve onun kim olduğunu sorar. Müminlerin annesi, onun, kardeşi Muaviye olduğunu söyler. Allah Rasûlü onu sevip sevmediğini sorunca Ümmü Habibe, “Kardeşimi neden sevmeyeyim ki” karşılığını verir. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle der: “*Onu sev, ben de hem onu hem de onu sevenleri severim. Cibrîl ve Mikâil de onu sever, Allah ise, onu Cibril ve Mikâilden daha fazla sever.*”³²⁵

Muaviye’yi sevmeyenlere Peygamber’in dilinden ulaştırılan bu mesajın dışında, bazı rivayetlerde, ona, hilafet müjdesinin de Rasûlullah tarafından önceden verildiği ifade edilmektedir. Buna göre Muaviye, Allah Rasûlü, kendisine “*İktidara gelersen insanlara iyi muamelede bulun*” tavsiyesinde bulununcaya kadar hilafette gözü olmadığını söylemiştir.³²⁶

Bilindiği gibi Muaviye’yi çeşitli kesimlerin hedefi haline getiren husus, onun Hz. Ali ile girdiği mücadeledir. Muaviye’nin adil ve faziletli sahabilerden olduğunu söyleyen Müslim şârihi Mâzerî (ö.536/1141), gerek Ali ile Muaviye arasında cereyan eden savaşların gerekse de diğer sahabiler arasında akıtılan kanların te’vile dayalı ictihâdî bir mesele olduğunu ve her bir tarafın kendi kanaatine göre hareket ettiğini söylerken şu ilginç benzetmeyi yapmaktadır: “Örneğin fûrû fıkhıta rastladığımız gibi bazı mezhep imamları bir adamın kanını helal sayarken, bir kısmı da haram sayabilmiştir. Bu görüşler ictihada dayandığı için Müslümanlar nezdinde nahoş görülmemiştir. Sahabiler arasında akıtılan kanlar da bunun gibidir.”³²⁷

II, 237, no: 706; İbn Asâkir, *Dimaşk*, XIII, 365; LIX, 88; İbn Hacer, *Lisânu’l-Mîzân*, I-VII, Müessesetu’l-E’lemî, Beyrut, 1986, I, 221; Heytemî, *Tathîr*, 24.

³²³ Muhibbuddin et-Taberî, *er-Riyâd*, 14.

³²⁴ Heytemî, *Tathîr*, 27.

³²⁵ İbn Asâkir, *Tarîhu Dimaşk*, LIX, 89; Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Mîzânu’l-İtidâl fî Nakdi’r-Ricâl*, I-IV, Thk. Ali el-Becâvî, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, t.y. II, 398; İbn Hacer, *Lisân*, II, 28.

³²⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 208, No: 30706; Taberânî, *el-Kebîr*, XIX, 361.

³²⁷ Mâzerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Ömer, *el-Mu’lim bi-Fevâidi Müslim*, Thk. Muhammed eş-Şâzelî Neyfer, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, Beyrut, 1992, III, 242.

konusunda kiminizi kiminizden üstün kıldı”³³¹ ayetindeki *fazl*, Allah’ın bazı insanlara daha çok rızık vermesidir. Buna benzer olarak “Andolsun biz, İsrailoğullarına kitap, hükümler ve peygamberlik verdik. Onları güzel ve temiz yiyeceklerle rızıklandırdık ve onları (dönemlerinde) âlemlere üstün kıldık (*وفضلناهم*)”³³² ayetinde Yüce Allah’ın İsrailoğullarını diğer âlemlere üstün kılması, hem rızıkla hem de içlerinden birçok peygamberin çıkmasıyla ilgilidir. Bu da diğer kavimlere oranla onlara daha fazla imkân tanınmasını ifade etmektedir.

“İşte bu peygamberlerden bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık. Onlardan Allah’ın kendilerine hitap ettiği, derecelere yükselttikleri vardır...”³³³, “Biz, bazı nebileri diğerlerinden üstün tutmuşuzdur, Davud’a da Zebur’u verdik”³³⁴ ayetlerinde ifade edilen bazı peygamberlerin üstünlüğü, ahlâkî vasıfları itibarıyla olmasa gerektir. Kur’an’daki “Biz, O’nun elçilerinden hiçbirisi arasında ayırım yapmayız”³³⁵ ayetinin yanı sıra Rasûlullah’ın (s.a.) “Peygamberlerden birini diğerinden üstün görmeyin”³³⁶, “Beni Musa’dan üstün tutmayın”³³⁷ veya “Sizden hiçbiriniz sakın benim Yûnus’tan hayırlı olduğumu söylemesin”³³⁸ hadisleri de göz önüne alındığında peygamberleri faziletleri veya ayrıcalıkları açısından yarıştırmak, onların bazılarının diğerlerinden üstünlüğünü ispatlamaya çalışmak Kur’anî ve nebevî öğretiyle bağdaşmamaktadır. Gerçekte Allah bazı elçilerine diğerlerinden daha fazla lütufta bulunmuştur. Ancak bu lütfun sadece O’nun takdiri olduğu unutulmamalıdır.

Sonuç olarak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Kur’an’da peygamberler için düşünecek olursak *tafdîl* veya varlıklar arası mukayese fikrine ışık tutacak ifadeler mevcuttur. Ancak bu ifadeler yukarıda da belirttiğimiz gibi bazı peygamberlere farklı imkânlar ve meziyetler bahşedilmesiyle alakalıdır. Ahlakî davranışlar veya takva açısından bir peygamberin diğerinden üstün olduğuna işaret etmemektedir. Daha çok geçmiş din mensuplarının İslam’a girmesiyle veya İslam’ın bu kültürlerle karşılaşmasının bir sonucu ortaya çıktığı anlaşılan³³⁹ peygamberler arası mukayese fikrinin yanlış bir peygamber tasavvuruna yol açacağı mukadderdir. Dolayısıyla

³³¹ en-Nahl, 16/71.

³³² el-Câsiye, 45/16.

³³³ el-Bakara, 2/253.

³³⁴ el-İsrâ, 17/55.

³³⁵ el-Bakara, 2/136/285.

³³⁶ Müslim, Fezâil, 159, no:6151.

³³⁷ Buhârî, Husûmât, 1, no: 2412.

³³⁸ Buhârî, Ehâdîsü'l-Enbiya, 35, no: 3412

³³⁹ Yavuz, *A.g.m.*, s. 163.

peygamberler arasında ahlâkî vasıflar itibariyle bir üstünlük sıralaması yapmak ne Kur'an'la ne de Hz. Peygamber'in (s.a.) hadisleriyle bağdaşan bir husustur.

Kur'an'da fetihten (Mekke fethinden) önce infak eden ve Allah yolunda savaşan sahabilerin, sonradan infak eden ve savaşanlardan daha yüksek bir dereceye sahip olduğunu ifade eden ayet³⁴⁰ dışında ashab arasında üstünlük mukayesesi yapan başka bir ifade yoktur. Bununla birlikte literatürde sahabiler arası fazilet sıralaması (mufâdale) veya bir sahabiye diğerinden üstün görme (tafdil) telakkîsinin peygamberlere nazaran daha yoğun bir şekilde işlendiği ve tartışıldığını görüyoruz. Bunun en temel nedeni, sahabeye ilişkin tasavvurun daha çok siyasi menşeli olmasıdır. Usûlu'd-Dîn/Kelam kaynaklarında peygamberlerin kendi aralarında, peygamberlerle melekler arasında ve bunlarla diğer insanlar arasında, kısaca varlık mertebeleri arasında fazilet itibariyle bir mukayese fikri üzerine inşa edilen bölümlerin hemen arkasında en faziletli sahabinin kim olduğu hususu yer almaktadır. Örneğin Abdulkâhir Bağdâdî (ö. 429/1038) *Usûlu'd-Dîn* adlı eserinin *âlimler ve imamların hükümleri* bahsinde “Peygamberlerin meleklerden üstünlüğü (tafdîl)”, “Bazı peygamberlerin bazılarında üstünlüğü”, “Peygamberlerin velilerden üstünlüğü” ve nihayet “Sahabenin en üstünü (efdal)...” gibi konuları ele almıştır.³⁴¹ İbn Hazm da el-Fisal'da İmamet bahsini ele aldıktan hemen sonra “*el-Kelâm fî Vucûhi'l-Fadl ve'l-Mufâdale beyne's-Sahâbe*” başlığı altında en faziletli sahabinin kim olduğu hususunda kelam mezheplerinin görüşlerine tek tek temas etmektedir.³⁴² Hilafet tartışmaları da bu konu ekseninde cereyan etmiştir. Zira tafdîl edilen veya mufadaleye konu olan sahabiler, Rasûlullah'tan sonra sırasıyla devlet erkinin başına geçen Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'dir.

Bu dört sahabi de dâhil genel olarak sahabeyi *tafdîl* veya *ta'dîl* fikrinin psikolojik, sosyal, teolojik/dinî ve siyasî temelleri vardır. Buna paralel olarak hadis tarihinde zengin bir literatür doğmuştur. Fezâilu's-Sahabe literatürünün beslendiği bu dayanaklar üzerinde durmadan ilgili rivayetler hakkında sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek, fikir yürütebilmek çok zor olacaktır.

Sahabe, vahyin nüzûlüne bizzat şahit olan ve onu Allah'ın elçisinden vâsitasız bir şekilde alan nesildir. Nâzil olan vahiylerin büyük çoğunluğu da öyle ya da böyle

³⁴⁰ el-Hadîd, 57/10.

³⁴¹ Krş. Bağdâdî, *Usûlu'd-Dîn*, 294 vd.

³⁴² İbn Hazm, *el-Fisal*, IV, 111 vd.

onlar hakkında nazil oluyordu. Bir sorun yaşadıklarında onu hemen Hz. Peygamber'e iletme imkânına sahip idiler. Şüphesiz ki tüm bunlar kendilerinden sonra hiç kimseye nasip olmayacak meziyetlerdir. Onların bu pozisyonu sonraki nesiller tarafından umumiyetle takdir edilmiş olmakla birlikte, çeşitli sâiklerle onları tebci ve tafdil etmekten imtina eden, bununla kalmayıp onları tezyif ve tahkir edecek kadar ileri giden yaklaşımlar da zuhur etmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.) nazarında her bir sahabinin ayrı bir yeri olmakla birlikte bazılarının daha mümtaz bir konuma sahip olduğu muhakkaktır. Nübüvvetin başından sonuna kadar iyi-kötü her gününde onu yalnız bırakmamış sahabilerle risaletin ancak son dönemlerinde İslam'la şereflenip Rasûlullah'la tanışan sahabiler elbette bir değildir. Bu tabîî durum İslam âlimlerinin sahabiler hakkındaki değerlendirmelerine de yansımıştır. Onlar İslam'a hizmetlerini esas alarak sahabileri çeşitli tabakalara ayırmışlardır.³⁴³ Bu ayrımın hadis ilmi açısından bir anlam taşıdığı ve birçok makul gerekçeleri olduğu muhakkaktır. Ancak takdir edilmelidir ki, bu çalışma, sahabenin kendisinden ziyade onlara ilişkin ortaya çıkan rivayet malzemesini değerlendirmeyi hedeflemektedir. Tarih içerisinde lehte veya aleyhte sahabe hakkında ortaya çıkan değişik tasavvurların rivayetlerle beslendiği doğrudur. Fakat gerek Sünnî gerekse de Şîî perspektiften baktığımızda sahabe ve/ya Ehl-i Beyt'e ilişkin hadis rivayetiyle teyid edilen söylemleri tetikleyen başka unsurlar da mevcuttur. Bu noktada Psikolojik-sosyal, dînî ve siyâsî olmak üzere üç temel saikten söz edebiliriz. Şîî ve Sünnî sahabe tasavvurunun şekillenmesinde olduğu kadar sahabenin ve Ehl-i Beyt'in faziletine dair zengin bir literatürün ortaya çıkmasında

³⁴³ Hâkim en-Neysâbü'rî (h.405 h.), "Derecelerine Göre Sahabe Bilgisi"ni (معرفة الصحابة علي مراتبهم) hadis ilimleri arasında yedinci sırada ele almakta ve ashabı on iki tabakaya ayırmaktadır: 1. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali gibi Mekke'de Müslüman olanlar. 2. Dâru'n-Nedve Ashabı: Bunlardan kasıt, Hz. Ömer'in İslam'a girmesiyle birlikte Daru'n-Nedve üzerine yürüten sahabilerdir. 3. Habeşistan'a hicret eden sahabiler. 4. Birinci akabe Beyatında hazır bulunan sahabiler. 5. İkinci Akabe Beyatında hazır bulunan sahabiler. 6. Medine'ye ilk hicret eden ve orada mescidin inşasına katılan sahabiler. 7. Bedir sahabileri. 8. Bedir ile Hudeybiye arasında Medine'ye hicret eden sahabiler. 9. Rıdvân Beyatına katılan sahabiler. 10. Hudeybiye ile Mekke'nin fethi arasında Medine'ye hicret edenler. Halid b. Velid, Amr b. Âs ve Ebû Hureyre bu sahabilerdendir. 11. Fetih günü İslam'a girenler. 12. Fetih günü veya veda haccında Rasûlullah'ı gördüklerinde henüz çocuk olanlar. (Hâkim, *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Âfâku'l-Cedîde, Beyrut, 1980, s. 22-24.) Bünyamin Erul, sahabeyi, 1. Mekke döneminde Müslüman olanlar, 2. Medine'li Müslümanlar, 3. Hicret ile fetih arasında Müslüman olanlar, 4. Mekke Fethi sonrası Müslüman olanlar, 5. Genel olarak bedevîler şeklinde beş grupta ele almayı tercih etmektedir. (Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, 12-13)

büyük rol oynadığını düşündüğümüz için bu faktörler üzerinde durmayı gerekli gördük.

1. Psikolojik Ve Sosyal Temeller

a. İyimser Geçmiş Algısı

İslam geleneğinde daha çok iyi niyet üzerine kurulmuş bir geçmiş algısının hâkim olduğunu söyleyebiliriz. Bu algı, iyi insanları ölümlerinden sonra kötülükleriyle anmama, onları hep iyi yönleriyle hatırlama şeklinde kendini göstermiştir. Bu meyanda sahabeyi gerek tek tek şahıslar, gerekse de nesil olarak hayırla yadetme, Ehl-i Sünnet'in hassasiyet gösterdiği bir husustur. Ashabı sevip örnek almak ve onların faziletlerini bilmek, Ehl-i Sünnet itikadının esaslarından ve Allah'a yakın olmanın vesilelerinden biri sayılmıştır.³⁴⁴

Bu yaklaşımın yerleşmesinde Hz. Peygamber'in vefatından kısa bir süre sonra ashabın kanlı olaylarla neticelenen fitne hadiselerine karışmış olmasının rolü tartışılmaz. Rasûlullah'ın ahirete irtihalinin akabinde İslam toplumu, tarihte eşine az rastlanır bir kargaşa yaşadı. Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci altı yılından itibaren baş gösteren siyasal ağırlıklı bu kargaşanın baş aktörleri şüphesiz ki sahabilerdi. Hz. Oman'ın menfur bir şekilde katli (Dâr Olayı veya Dâr Günü), Cemel ve Sıffin olayları, bu sürecin öne çıkan en acı olaylarıdır.

Hadis rivayetleri, bu olayların tevil edilmesinde önemli bir işlev görmüştür. Örneğin Hz. Ali'ye karşı çıkan muhaliflerin "bâğî" hükmünde olduğunu söyleyen İmam Şafii'nin bu kanaatini nakleden Beyhakî (ö. 458/1066), bu isyancıların aslında İslam'dan çıkmadıklarını savunmak için şöyle bir rivâyete dayanma ihtiyacı hissetmiştir³⁴⁵:

*"Davaları bir olan iki büyük topluluk arasında büyük bir savaş vuku bulmadıkça kıyamet kopmayacaktır."*³⁴⁶

Kıyamet henüz kopmamıştır ama vâkıa gerçekleşmiştir. İki Müslüman topluluğunun Sıffin'de çarpışması sonucu binlerce Müslüman'ın kanı dökülmüştür.

Pürüzsüz bir geçmiş tasavvuruna sahip çevreler dökülen bu kanla ilgisi olan

³⁴⁴ Sâidî, *Fezâilu's-Sahâbe*, XI, 435.

³⁴⁵ Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *el-İ'tikad 'alâ Mezhebi's-Selefi Ehli's- Sünne ve'l-Cemaah*, Dâru's-Sekâfe, Kahire, 1984, s. 244.

³⁴⁶ Buhârî, İstîtâbetü'l-Mürteddîn, 8, no: 6935; Müslim, Fiten ve Eşrâtü's-Sâa, 17, no: 7256.

yerleşmiş olması son derece doğaldır. Esasen her toplum varlığını sağlamlaştırmak ve idame ettirmek için geçmişiyile mutlaka bir bağ kurma ihtiyacı hisseder. Bu aidiyet duygusu mezhepler, ideolojiler, siyasî düşünceler vb. toplumsal akımlarda yoğun bir şekilde mevcuttur.³⁵² İslam geleneği açısından baktığımızda fıkîhî, kelâmî ve siyasî her oluşum meşruiyetini temellendirmek ve kendi alanında egemen olmak için kökenini Rasûlullah'ın sözlerinde veya uygulamalarında, orada yoksa onun ashabında arama çabası içerisinde olmuştur. Bu bağlamda Ehl-i Sünnet hem ilmî hem de dînî/ahlâkî anlamda kendisini sahabe nesline, Şia da Ehl-i Beyt'e dayandırma gereği duymuştur. Şia ile Ehl-i Sünnet arasındaki en derin tartışma ve ihtilaf konularından biri olan hilafet/imamet meselesiyle ilgili görüş farklılıklarının sahabenin faziletleriyle ilgili rivayetler üzerinde bariz bir biçimde görülmesi, bu farklılıkların hadis rivayetine yasımlarını göstermesi bakımından önemlidir. Çalışmamızın ilerleyen bölümleri bu konu ekseninde işlenecektir.

b. Kötümser Gelecek Fikri

Aslında övgü üzerine inşa edilmiş iyimser bir geçmiş algısı ile kötümser gelecek fikri birbirini besleyen unsurlardır. Kötü bir istikbal düşüncesi, geçmişiyi daha da büyütmede, ona duyulan özlemi daha da artırmaktadır. Bu geçmişten zaman olarak uzaklaşılması da ister istemez gün geçtikçe kötüye gidişin hızlandığı hissiyatını uyandırmaktadır. Bu bağlamda kaynaklarımızda Peygamber asrını göklere çıkaran rivayetlerin yanında o nesilden uzaklaşıldıkça, bilhassa kıyamete yaklaşıldıkça her alanda ahlâkî bir yozlaşmanın yaşanacağını bildiren birçok rivayet mevcuttur. Bunların bir kısmında da Hz. Peygamber (s.a.) sonrası yakın geleceğe dair karamsar tablolar çizilmekte, zaman ilerledikçe derinleşen ahlâkî bir çöküntünün yaşanacağına işaret edilmektedir. “Peygamber ashabından her hangi birinin yitik mal gibi aranacağı bir zaman gelmeden kıyamet kopmaz”³⁵³ veya “İlim kaybolmadıkça, depremler çoğalmadıkça, zaman kısalmadıkça, karışıklıklar ortaya çıkmadıkça, cinayet(ler) artmadıkça ve elinizde mal (ve para) çoğalıp sel gibi akıp taşmadıkça kıyamet kopmaz”³⁵⁴ gibi kıyamete yakın zamanlarda kaotik ortamların artacağını ifade eden hadisler bu kabildendir. Bu durum muahhar nesiller tarafından

³⁵² Krş. Aycan, İrfan; Söylemez, Mahfuz, *İdeolojik Tarih Okumaları*, s. 10 vd.

³⁵³ İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 94, No: 720.

³⁵⁴ Buhârî, İstiska, 27, no:1036.

kötümser bir gelecek telakkîsine karşın ideal ve adeta erişilmesi imkânsız bir geçmiş tasavvurunu beraberinde getirmiştir. Geçmişe hayranlıkla bakan bu telakkîyi besleyen rivayetler de çok geçmeden kaynaklarımızdaki yerini almışlardır.

Şu halde ashabı sonraki nesillerin gözünde devletstiren önemli bir unsur da geçen her zamanın, asrın ahlâkî açıdan bir öncekinden daha kötü görülmesidir. Bu durum ashabın prestijini gittikçe artırmış, sahabe, bir daha benzerine rastlanamaz zirve bir nesil şeklinde telakkî edilmiş, onların sergiledikleri dindarlık örneğini sergileyebilmek adeta imkânsız görülmüştür. Zaman ilerledikçe de bu düşünce iyice derinleşmiş, özellikle geç dönem literatüre sahabe hakkında daha önce benzeri görülmemiş tasavvurlar yansımıştır.³⁵⁵ Çağdaş bir yazar, hiçbir amelin, peygamberle sohbet etmiş olmanın faziletine denk sayılamayacağını³⁵⁶ söyleyecek kadar bu makamı yüceltmıştır.

Yukarıda işaret ettiğimiz kıyamete yaklaşıldıkça kötülüğün iyice artacağına dair rivayetlerin tahminen yayılmaya başladığı üçüncü II. ve III. asırda yaşayanların muhtemelen kendi kıyametlerini bekledikleri düşünülebilir. Zira rivayetler, kötülüğün bu dönemden sonra baş göstermeye başlayacağını ifade etmektedir. Aşağıdaki rivayette sahabe ve tâbiûn (rivayetin bazı tariklerinde tebe-i tâbiûn de dahil) nesilleri methedilirken ondan sonra gelen nesil(ler) zemmedilmektedir. İmran b. Husayn tarîkıyla nakledildiğine göre Rasûlullah'ın (s.a.) şöyle dediği rivayet edilmektedir:

خيركم قرني ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم قال عمران لا أدري أذكر النبي صلى الله عليه وسلم بعد قرنه
قرنين أو ثلاثة قال النبي صلى الله عليه وسلم (إن بعدكم قوما يخونون ولا يؤتمنون ويشهدون ولا يستشهدون
وينذرون ولا يفون ويظهر فيهم السمن

“İnsanların en hayırlıları benim asrımda yaşayanlardır. Sonra bunları takip edenlerdir, sonra da bunları takip edenlerdir.” İmran: “Kendi asrını zikrettikten

³⁵⁵ Çarpıcı bir örnek teşkil etmesi bakımından burada XIV/XIX. Asırda Mısır'da yetişmiş âlimlerden (Kehhâle, Ömer Rıza, **Mu'cemu'l-Müellifin**, I-XIII, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, t.y., VI, 203.) Abdu'l-Hâdî el-Ebyârî'nin (ö.1305/1888) yazdıklarına kısaca atıfta bulunmak yerinde olacaktır. Ezher'de yetişmiş bu alim, Medine'li Şafîî âlimlerinden Seyyid Cafer el-Berzencî'nin (ö.1177/1763) Bedir sahabilerinin faziletine dair kaleme aldığı **Câliyetu'l-Keder fî Nazmi Esmâ-i Ehl-i Bedr** adlı manzumeye yazdığı şerhte, Bedir ashabının isimleriyle tevessül edip iyileşen hastalardan, harpten zaferle ayrılan komutanlardan, fırtınadan kurtulan denizcilerden... v.s. örnekler sunmaktadır. (el-Ebyârî, Abdu'l-Hâdî b. Rıdvân b. Muhammed Necâ, **el-Arâisu'l-Vâdihatu'l-Ğurer fî Şerhi'l-Manzûmeti'l-Bedriyye**, el-Matbabatu'l-İlâhiyye, Mısır, 1299 h. s. 9-10.)

³⁵⁶ Ferîd, Ahmed, **el-Fevâid**, 41.

uzatmaması, aralarında çıkan ihtilaflar nedeniyle ashabını kınamamaları, onlar için istiğfarda bulunmaları hususunda uyardığı şeklinde yorumlar yapılmıştır.³⁶⁶

Ashab-ı Kirâm'a saygı hususu ileride de işaret edeceğimiz daha birçok rivayette de ifade edilmiştir. Ancak burada bizi doğrudan alakadar eden husus, bu rivayetlerde, zamanın ilerlemesine paralel olarak iyi gidişin de peyderpey azalacağının ifade edilmesidir. Yukarıda mezkûr hadiste yer alan *Karn*'ın ifade ettiği zaman diliminin Hz. Muhammed'in (s.a.) sadece peygamberlik dönemini mi³⁶⁷ yoksa râşid halifeler devrini mi veyahut bi'setten sonra en son vefat eden sahabinin ölüm tarihine kadar geçen süre mi olduğu tartışması³⁶⁸ bir yana, kesin olan şu ki, rivayette zikredilen "Üçüncü nesilden sonra yalancılığın yayılmaya başlayacağı" hususu tarihsel karşılığını bulmuştur. Nitekim Tirmizî şârihlerinden İbnu'l-Arabî (ö. 543/1149), güvensizlik ortamının az olmakla birlikte II. asırda belirmeye başladığını, III. asırda arttığını ve IV. asra gelindiğinde yalancılığın iyice yayıldığını söylemektedir.³⁶⁹ Tebe-i tâbiînden sonra güven ortamının azalacağı ve yalancılığın iyice yayılacağı bildirilirken, bu kusurdan sahabe nesliyle beraber *tâbiîn* ve *tebe-i tâbiîn* de tenzih edilmiş olması manidardır. Ayrıca muhtemel birçok kötülük varken özellikle yalancılığa vurgu yapılmış olması da düşündürücüdür. Yalancılık doğrudan hadis rivayetiyle ilgili bir sorundur. Dolayısıyla sahabeye ilaveten tâbiîn ve tebe-i tâbiîn nesillerinin de hadis rivayetindeki otoriteleri, mezkûr rivayetle teyid edilmiş, böylece hadisler etrafında o dönemde yayılan çeşitli şüpheler de giderilmeye çalışılmıştır.

"Karn" rivayeti ışığında klasik kaynaklarda tartışılan hususlardan biri, sahabenin fert fert mi yoksa nesil olarak mı tâbiîn ve tebe-i tâbiînden efdal olduğudur. Ehl-i Sünnet'in geneli bu üstünlüğün tek tek olduğu kanaatindedir.³⁷⁰ Bu noktada farklı ve güçlü bir ses olması hasebiyle İbn Abdilberr'in (ö. 463/1070), kanaatine atıfta bulunmayı yeterli görüyoruz. Mezkûr rivayetin fert fert tüm sahabeyi

³⁶⁵ "Karn" muayyen bir zamanda yaşayan insanların ortalama ömürleri takdir edilerek belirlenen bir zaman dilimini ifade eder. Bu sürenin 40 yıldan 100 yıla kadar değişen sürelerle tekabül ettiği söylenmektedir. İbnu'l-Esir, *en-Nihâye*, IV, 45.

³⁶⁶ Süyûtî, Celâlettin, *Şerhu Sünen-i İbn Mâce*, Kadîmî Kutubhâne, Karaçi t.y , s. 171.

³⁶⁷ Başka rivayetlerde yer alan "*Bu ümmetin en hayırlı (dönemi), benim peygamber olarak gönderildiğim dönemdir*" ziyadesi, karn'dan maksadın ne olduğunu ifade etmeye kâffidir. Ebû Davud, Sünne, 9, no: 4657; Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, I-XVI, Thk. Şuayb el-Arnâvut, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1994, VI, 258, no: 2463.

³⁶⁸ Krş. İbn Hacer, *Feth*, VI, 6-7.

³⁶⁹ İbnu'l-Arabî, *Âridatu'l-Ahvezî*, IX, 8.

³⁷⁰ İbn Hacer, *Feth*, VI, 7.

kapsamadığını ileri süren Muvatta şârihi, iddiasına şu şekilde açıklık getirmektedir: Çünkü Muhacir ve Ensar’la birlikte münafıkların da yaşadığı Peygamber asrında hadd cezasını mûcib büyük günah işleyen sahabiler de mevcuttu...³⁷¹ Bu meyanda “Ümmetim yağmur gibidir; başı mı sonu mu hayırlıdır bilinmez: أمّتي كالْمَطَر لا يدري أوله خير أم آخره”³⁷² de hatırlatan *et-Temhîd* müellifi onunla “karn” rivayeti arasında şu şekilde telif etmeye çalışır: “Muahhar zamanların Müslümanları iman ve salih amel yönünden ilk nesil gibidirler. Zira her türlü kötülüğün iyice yayıldığı son zamanlarda dini yaşamaya çalışmak adeta ateşten bir kor parçasını avuçta tutmaya çalışmak gibi zor bir iş haline gelmiştir...” İbn Abdilberr, “Allah dilediğini üstün tutar” der ama, Bedir ve Hudeybiye ashabını bu mukayesenin dışında tutmayı tercih eder.³⁷³

İman etme ve Salih amel işlemeyi “iyi” bir Müslüman olmanın temel ölçüsü olarak öngören Kur’an, bunu herhangi bir zamanla veya mekânla da sınırlı tutmamıştır. Kur’an’ın evrensel olması da bunu gerektirmektedir. Şüphesiz ki, her devrin veya neslin kendine göre olumlu olumsuz koşulları vardır. Dolayısıyla her Müslüman kendi koşullarıyla sınanacaktır. İbn Abdilberr’in aktardığı bir anekdot bu hakikatin ilk asırdan itibaren fark edildiğini göstermesi açısından kayda değerdir. Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/719), hilafet makamını üstlendiğinde Abdullah b. Ömer’in oğlu Sâlim’e yazdığı bir mektupta, davranışlarını örnek almak için dedesi Ömer b. Hattab’ın sîretini yazıp göndermesini ister. Sâlim cevâben şöyle yazar. “Şayet sen, Ömer’in yaşamını örnek alırsan ondan daha faziletli olursun. Çünkü senin zamanın Ömer’inki gibi değil; senin adamların da Ömer’in adamları gibi değildir.”³⁷⁴

Hadislerde kötümser bir gelecek tablosu çizilmekle birlikte, kötülüğün yaygın olduğu zamanlar içinde iman edenlerin takdîr edildiği rivayetlerin varlığı da yadsınamaz. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.) kendisini görmeyecek olmalarına rağmen ona iman edecek nesilleri överken, onları cennetle müjdelemektedir.³⁷⁵ Dahası, onu (s.a.) göremeyecek müminlerin, ashabından daha hayırlı oldukları da ilgili hadislerde

³⁷¹ İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, II, 158.

³⁷² Tirmizî, Emsal, 81, no: 2869; İbn Hanbel, *el-Müsned*, IV, 319, no: 19087; Taberânî, *el-Evsat*, IV, 78, no: 3660.

³⁷³ İbn Abdilberr, *A.g.e.*, II, 163.

³⁷⁴ İbn Abdilberr, *A.g.e.*, II, 160.

³⁷⁵ Tayâlisî, *el-Müsned*, I, 634, no: 1228; İbn Hanbel, *el-Müsned*, III, 155. no: 12606-7.

ifade edilmektedir. Bunlardan birine göre Ebû Ubeyde b. Cerrah'ın da aralarında bulunduğu bir grup sahâbi Allah 'ın elçisiyle bir yemek yerken Ebû Ubeyde, "Ey Allah'ın Elçisi, bizden daha iyi kimse var mıdır? (Biz ki) seninle birlikte İslam'a girdik ve cihad ettik" diye sorar. Allah Resûlü şöyle cevap vermiştir:

*"Evet, var; onlar, sizden sonra, beni görmedikleri halde bana iman edecek kimselerdir."*³⁷⁶

Bir kısmı Peygamber dönemini bir diğer kısmı da muahhar dönemleri daha faziletli gösteren bu iki rivayet (grubu) hadis şârihlerinin zihnini epey meşgul etmiş gözükmektedir. "Karn" rivayetinin yanı sıra Mekke'nin fethinden önce infak eden ve savaşan Müslümanları, Fetih sonrası İslam'a girenlerle bir tutmayan ayetin³⁷⁷ işbu Ebû Ubeyde b. Cerrah rivayetini desteklemediğini ifade eden Tahavî (ö. 321/933), bu rivayette yer alan 'Peygamber'i görmedikleri halde ona iman edenlerin' geç zamanlara işaret etmediği, onların Rasûlullah döneminde yaşayan, ancak gıyabında ona iman ettikten bir süre sonra imkân bulduklarında gelip kendisine katılan müminler olabileceği yorumunu yapmaktadır. Ona göre Ebû Ubeyde rivayetinde kastedilen müminler, Rasûlullah'ı görmedikleri halde tasdîk etmiş ve ona iman etmişler, ancak düşmanların engellemeleri sonucu yanına gelip kendisiyle birlikte savaşlara katılamamışlar, infak edememişlerdir. Her türlü engele rağmen inançlarından vazgeçmeyen bu müminler, inanç bakımından mezkûr ayette ifade edilen müminlerden üstündürler. Bunun dışındaki hususlarda da eşittirler...³⁷⁸

Genel izahların dışında farklı bir bakış açısını ifade etmesi bakımından burada Musa Cârullah'ın (خير القرون) rivayetine ilişkin değerlendirmesine de işaret etmek istiyoruz. Kazan âlimi, az önce değindiğimiz "Ümmetim yağmur gibidir..." rivayetine de atıfta bulunarak bu hadisin Peygamber sonrası nesillerle ilgili bir değerlendirme içermediğini hadiste ifade edilen üç neslin, peygamberden sonraki değil, önceki nesillerle karşılaştırıldığını söylemektedir. Yani, Cârullah, خير القرون rivayetinin sonraki nesillere ilişkin bir değerlendirme olduğu kabul edildiği takdirde ise, diğer rivayetin Rasûlullah'tan sonra ümmetin salt ekonomik refah seviyesine ilişkin bir süreci ifade edeceğini söyleyerek onu tevil etmektedir.³⁷⁹ Bu durumda

³⁷⁶ İbn Hanbel, *el-Müsned*, IV, 107, no:17101-2; Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, VI, 254.

³⁷⁷ el-Hadîd, 57/10.

³⁷⁸ Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, VI, 265-266.

³⁷⁹ Cârullah, *el-Veşîa*, له

Cârullah, rivayetin ‘üçüncü nesilden sonra yalanın yayılacağını’ ifade eden kısmını ya görmezlikten gelmiştir ya da onun bir idrac olduğunu düşünmüş olmalıdır. Bu bakımdan Cârullah’ın, mezkûr hadisin sahabe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn nesillerinin geçmişten o zamana kadar gelmiş tüm nesiller arasındaki mümtaz konumlarına işaret etmiş olduğu düşüncesi pek tutarlı gözükmemektedir.

Son olarak muahhar nesillerin bir önceki nesillere karşı tutumunu tasvir eden ilginç bir rivayete daha işaret etmek istiyoruz. Ebû Saîd el-Hudrî’den nakledilen bu rivayette sahabe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn’in sonraki nesillere üstünlüğü Hz. Peygamber’in dilinde şu şekilde ifade bulunmaktadır:

يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ فَيَغْزُو فَنَامٌ مِنَ النَّاسِ ، فَيَقُولُونَ فِيكُمْ مَنْ صَادَبَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيَقُولُونَ نَعَمْ فَيُفْتَحُ عَلَيْهِمُ النَّاسُ زَمَانٌ فَيَغْزُو فَنَامٌ مِنَ النَّاسِ ، فَيَقَالُ هَلْ فِيكُمْ مَنْ صَادَبَ أَصْدَابَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيَقُولُونَ نَعَمْ فَيُفْتَحُ لَهُمُ النَّاسُ زَمَانٌ فَيَغْزُو فَنَامٌ مِنَ النَّاسِ ، فَيَقَالُ هَلْ فِيكُمْ مَنْ صَادَبَ مَنْ صَادَبَ أَصْدَابَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيَقُولُونَ نَعَمْ فَيُفْتَحُ لَهُمْ

Öyle bir zaman gelecek ki, o gün savaşmakta olan bir orduya:

- İçinizde Peygamber’le birlikte bulunan (sahabi) var mıdır? diye sorulur.

Onlar da:

-Evet vardır! diye cevap verirler.

Nihayet (ordu içindeki sahâbîye hürmeten zafer kapısı) onlara açılır. Sonra bir zaman daha gelir. Yine savaşmakta olan bir gruba:

-İçinizde Peygamber’in sahâbîleriyle görüşen (tâbiîn) var mıdır? diye sorulur.

Onlar da:

-Evet var! diye cevâb verirler; onlara da zafer kapısı açılır. Sonra bir zaman daha gelir. Yine bir topluluk savaşırken onlara da:

-İçinizde, Peygamber’in sahâbîlerini görenler ile görüşen (tebe-i tâbiîn) var mıdır? diye sorulur.

Bu defa onlar da:

-Evet vardır! derler; onlara da zafer müyesser olur”.³⁸⁰

Buhârî’nin *es-Sahîh*’inde *Fezâil-i Ashâbi’n-Nebî* bölümünün başında yer verdiği bu *merfû* rivayetin, Abdurrezzak’ın *el-Musannef*’inde Ebû Saîd tarîkıyla *mevkûf* olarak yer aldığını görüyoruz. Buna göre Ebû Saîd el-Hudrî şöyle demektedir: Öyle bir zaman gelecek ki, askerî bir çıkarma yapılacağı zaman önce

³⁸⁰ Buhârî, *Fezâilu Ashâbi’n-Nebî*, 1, no: 3649; Cihad, 76, no: 2897; Menâkıb, 25, no: 3594.

birliğin içinde Rasûlullah'ın ashabından kimsenin olup olmadığı araştırılır, onlardan bir veya birkaç kişi varsa, onlar sayesinde zafer elde edilir. Sonra öyle bir zaman gelecek ki, savaştacak orduda ashaptan kimse bulunmadığı zaman da bu sefer onları görenler aranır. Öyle ki, onlardan birinin denizin öbür yakasında olduğu bilinse oraya gidilir ve ona danışılır, sorulur.³⁸¹

Kanaatimize göre aslında mevkuf olan bu rivâyet, istikbale dair bir ihbar niteliğinde olduğu için, Hz. Peygameber'e ref edilmesinde herhangi bir sakınca görülmemiştir.

Her yorumcu bu hadise ilişkin kendi dönene göre bir değerlendirmede bulunmaktadır. Rasûlullah'ın bu hadiste kastettiklerinin tamamen vuku bulduğunu söyleyen İbn Hacer ilk üç nesilden sonra ümmetin içine düştüğü acı durumu, fetihlerin durma noktasına gelişini, Endülüs'te Müslümanların başına gelenleri hatıraltmaktadır.³⁸² Hadisi kitabına alan Buhârî zamanında, o dönemin buhranları ve fitneleri olarak Yunan düşüncesinin tesiriyle Mutezile'nin boy göstermesini ve Halku'l-Kur'an meselesi gibi hadiseleri sayan çağdaş bir yazar, o günden günümüze kadar olumsuzlukların gittikçe derinleştiği değerlendirmesini yapmaktadır.³⁸³

Uhud şehidlerinden Malik b. Sinân'ın oğlu olan ve Harre vakası (63/683)³⁸⁴ gibi İslam tarihinin en acı hadiselerinden birine şahid olan Ebû Saîd el-Hudrî'nin (ö. 63-65 veya 74/684 civarı)³⁸⁵ yaşadığı dönemin buhranını anlatmak istediği de akla gelebilir. Ancak kanaatimizce burada asıl vurgulanmak istenen husus şu olmalıdır: Rasûlullah'ın ashabıyla arkadaş olan ve onlara talebe olan tâbiîn Peygamber'i görenlere karşı nasıl bir hissiyat içerisinde olacaklarını tahmin etmek zor olmasa gerektir. Hz. Muhammed'in eli eline değmiştir diye hocası Enes b. Mâlik'e "ver de o elini öpeyim" diyen Basralı meşhur hadisçi Sâbit b. Eslem el-Bünânî'nin³⁸⁶ tavrında da görüldüğü gibi ashabın tâbiîn nezdindeki değeri, Hz. Peygamber'le (s.a.) bir arada yaşamış olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu durumu göz önüne aldığımızda tâbiîn

³⁸¹ Abdurrazzâk, Ebû Bekr Abdurrezâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, I-XI, Thk. Habîburrahmân el-E'zamî, el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut, 1983, XI, 221, no: 20378.

³⁸² İbn Hacer, *Feth*, VII, 5.

³⁸³ Şeybânî, Muhammed b. İbrahim, Mu'cemu mâ Ullife ani's-Sahâbe ve Ümmehâtî'l-Müminîn ve Âl-i Beyt, Kuveyt, 1993. s. 8.

³⁸⁴ Yezîd b. Muaviye zamanında ekonomik ve dînî sebeplerle halifeye başkaldıran Medineliler ile iktidar güçleri arasında cereyan eden savaştır. Bu savaşta Muhâcir ve Ensâr'dan bir çok sahabînin öldüğü, hatta Hudeybiye ashabından hiç kimsenin kalmadığı söylenmektedir. Küçükaşçı, Mustafa Sabri, DİA, "Harre Savaşı" Md. XVI, s. 245-246.

³⁸⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 78.

³⁸⁶ Dârimî, Mukaddime, 8, 51; İbn Hanbel, *el-Müsned*, III, 112, no: 12118.

neslinden oluşan bir ordunun içinde yer alan bir veya birkaç sahabinin askerlerin heyecanlarını artıracakları, onları olumlu yönde motive edecekleri muhakkaktır. Aynı şey sahabeyi göremeyen ancak onlarla bir arada yaşamış olan tâbiîn nesline şahid olan tebe-i tâbiîn için de geçerlidir. Sonuçta peygambere en yakın olanlar, sonraki nesiller tarafından her zaman baş tacı edilmiştir. Gerçekten de zamanın gittikçe kötüye gitmesiyle birlikte sahabeden başlamak üzere ilk nesiller mumla aranır olmuştur.

2. Dînî Temeller

Ehl-i Sünnetin taviz vermeden sahabeyi savunma ve tadil etmedeki ısrarcı tutumunun arkasında dînî-uhrevî kaygıların rolü yadsınamaz. Esasen sahabenin Sünnî camia nezdinde kazandığı yüksek itibarın temelinde, onların, Kur'an ve sünnetten oluşan nebevî mîrası geleceğe taşıyan ilk nesil olmaları yatmaktadır. Rical kaynaklarında râvîler tek tek cerh ve tadîl süzgecinden geçirilmesine rağmen sahabilerin bu işlemin dışında tutulmuş olması, onları tafdîl ve tadil anlayışının tipik bir göstergesidir. Mehmed Saîd Hatiboğlu bu durumun sebebini şöyle izah etmektedir: “Hadisçileri bu tutuma sevk eden hususların başında sahabeye karşı girişilmiş hücumları bertaraf etmek suretiyle, onlar sayesinde elde ettikleri hadis malzemesinin kıymetini koruma endişesi yatmaktadır. Zîra sahabe itibardan düşerse, din olarak addedilen sünnet malzemesi de tehlikeye girecekti. İşte sahabeyi toptan tenkid dışı bırakan hareket bu zarureten doğmuş bulunmaktadır.”³⁸⁷ Dolayısıyla onların herhangi bir nedenle küçümsenmeleri veya yaptıkları yanlışlardan dolayı töhmet altında bırakılmaları, gerçekte taşıdıkları nebevî mirasın halel görmesi anlamına gelecektir. Bu durumda dini korumakla onu nakledenleri korumak aynı şeydir. Ehl-i Sünnet'in sahabeyi diğer nesillere tafdîl etme noktasındaki kararlı duruşuna paralel olarak sahabenin faziletleriyle ilgili rivayetlerin yaygınlık kazanmasında da dini koruma refleksinin ön planda olduğunu söyleyebiliriz. Sahabenin dini nakletme ve yaymadaki rolünü hiçe saymaları bir yana onlardan uzaklaşmayı (beraet) ve onları kusurlarıyla yadtmeyi (sebb) dînî bir gereklilik addeden Rafızîler'in tavrı, Ehl-i Sünnet'in bu kararlılığını iyice pekiştirmiştir. Nitekim Hatîb Bağdadî (ö. 463/1070), hadis talebelerine sahabenin fazilet ve

³⁸⁷ Hatiboğlu M. Saîd, Hz. Peygamberin Vefatından Emevîlerin Sonuna Kadar Siyasî İçtimâî hâdiselerle Hadis Münasebetleri (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi), s. 69.

menkıbelerini ihtiva eden rivayetleri yazmalarını ve yaymalarını tavsiye ederken, bunu, hem sahabenin dindeki misyonuna bağlamakta hem de sahabeyi, rafızîlerin haksız saldırıları karşısında koruma sorumluluğuyla açıklamaktadır.

“Allah peygamberine yardımcıları seçti ve onları mahlûkatın en üstünü kıldı. Onlar aracılığıyla dininin korudu... Ne var ki Rafızîler, Allah’ın onlar hakkındaki emirlerine muhalefet ettiler, onların eserlerini ve çabalarını yok saymaya kalktılar. Açık bir şekilde onlardan uzaklaştılar, onlara sebbetmeyi dîni bir inanç haline getirdiler. Müttekaddiminden birçoklarının da yapmaya çalıştığı gibi “Onlar ağızlarıyla Allah’ın nurunu söndürmek istiyorlar (Ancak) kâfirler istemese de Allah, nurunu tamamlayacaktır.”³⁸⁸ “Ve zalimler nasıl bir dönüşle döneceklerini göreceklerdir.”³⁸⁹ Bu yüzdendir ki, doğru yoldan sapanların ortalığı kuşattığı tehlikeli durumlarda hadis rivayetiyle meşgul olanların sahabenin menkıbelerini yaymaları, onların İslam’daki konumlarını izhar etmeleri zorunludur. “**Ki ölen açık bir delille ölsün, yaşayan da açık bir delille yaşasın...**”³⁹⁰

* * *

Daha önce Şia’nın sahabe tasavvurunu Ehl-i Sünnet’inkinden önce ele alma nedenini açıklarken de ifade ettiğimiz gibi, sahabeyi tafdîl etme yaklaşımını besleyen en önemli unsurlardan biri sahabeye ta’n ve hakaret etmeyi ilke edinen Şîî söylemdir. Genel geçer (Sünnî/ortodoxy) çizgiden sapan ve azınlığı temsil eden (Şîî/heterodoxy) bu eğilim, birkaçı dışında tüm ashabın İslam dairesinden çıktığını savunmuştur. Netice olarak bu **etki-tepki** faktörü, geçmişin siyah ile beyaz gibi sadece övgü veya sövgü kitabı olarak telakkî edildiği, birbirine zıt iki farklı tarih algısının yerleşmesini sağlamıştır. Sonuçta tüm ashabı hayırla anıp onları sevmek Ehl-i Sünnet inancının³⁹¹, sadece Ehl-i Beyt’i sevip (el-Velâ) onların dışında kalan diğer sahabileri dışlamak da (el-Berâ) Şîî akîdesinin olmazsa olmaz bir ilkesi olarak benimsenmiştir.

Fezâilu’s-Sahâbe literatürü bu iki karşıt cephenin çatıştığı, hesaplaştığı ve adeta kozlarını paylaştığı bir alan görünümündedir. Bu çalışmanın hemen her safhasında da görüleceği üzere sahabeyi tafdîl anlayışında ve bu anlayışa paralel rivayetlerin yaygınlık kazanmasında etki-tepki olgusunun son derece önemli bir rol oynadığını düşünüyoruz. Ehl-i Sünnet’in övgü üzerine binâ ettiği sahabe telakkîsinde, Şia’nın sövgü temelli sahabe tasavvurunun rolünü tespit ettikten sonra şu soruyu sorabiliriz? Aynı şekilde Sünnî kaynaklarda da bolca yer alan ve Şia’nın temel referansları olan

³⁸⁸ es-Saff, 61/8.

³⁸⁹ eş-Şuarâ, 26/227.

³⁹⁰ Hatîb, *el-Cami’* II, 163-164. Hatîb Bağdâdî’in burada Rafızîler gönderme yaptığı ayet, (Enfal, 8/42) Bedir savaşında hezimete uğrayacakları müjdesi verilen müşrikler için nazil olmuştu: “...Fakat Allah olacak bir işi (müminlerin zaferini) gerçekleştirmek için böyle yaptı ki, **ölen açık bir delille ölsün, yaşayan da açık bir delille yaşasın...**”

³⁹¹ Krş. Eş’arî, *el-İbâne*, 49 vd.

Ehl-i Beyt ve/ya Hz. Ali'ye ilişkin rivayetlerin yaygınlık kazanmasında ne gibi faktörler etkili olmuştur? Diğer bir ifadeyle bu tür rivayetleri besleyen temel unsurlar nelerdir? Elbette Sünnî sahabe tasavvurunun bunda bir etkisi yoktur. Zira Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'in Ehl-i Sünnet nezdinde de yüksek bir itibarı olduğu bilinmektedir.

İlgili rivayetlerin muhtevasını analiz ettiğimizde bu soruların cevabına dair önemli ipuçları elde ederiz. Şöyle ki, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e dair rivayetlerde “sevgi-sövgü” ağırlıklı bir muhteva hâkimdir. Bir taraftan Hz. Ali sevgisini emreden, diğer taraftan da ona sövmeyi, hakaret etmeyi kınayan rivayetlerin oldukça fazla olması bunu göstermektedir. Aynı karşıtlık sahabeye ilişkin rivayetlerde de karşımıza çıkmaktadır. Bunlarda da aynı şekilde sahabeyi sevmek, onlara sövmemek, dil uzatmamak gibi vurgular ön plandadır. Dolayısıyla Fezâilu's-sahâbe rivayetlerine rengini veren en temel iki kavramın ne olduğu sorulsa bunun cevabı herhalde “hubb/sevgi” ve “sebb/hakaret veya la'n” olacaktır.

Hiç kuşkusuz bu durumun Emevîlerin Ehl-i Beyt aleyhine yürüttüğü propagandayla yakından alakası vardır. Şu halde Hz. Ali ve taraftarlarına uygulanan fizikî ve psikolojik şiddet üzerinde durulmadan Fezâilu's-sahâbe literatürünün neden bu iki kavram üzerine oturduğunu anlamak zor olacaktır. Bu münasebetle burada Muaviye b. Ebî Süfyân ile başlayan Emevî iktidarının politika haline getirdiği, deyim yerindeyse kurumsallaştırdığı “Ehl-i Beyt aleyhine sebb faaliyetleri”, bir dönem de Abbâsîler'in intikam duygusuyla uyguladıkları “Ümeyye Oğulları aleyhine sebb faaliyetleri” üzerinde durmakta yarar olduğu kanaatindeyiz. Böylece siyâsî hırsların doğurduğu çekişmelerin sahabe ve Ehl-i Beyt'e ilişkin rivayetler üzerindeki etkisini tespit etmiş olacağız.

E. SİYÂSÎ İRADENİN SAHABE/EHL-İ BEYT'E İLİŞKİN RİVAYETLERE ETKİSİ

a. Emevîlerin Sebb Politikaları

Emevî Devletinin (41/132-661/750) kurucusu Muaviye b. Ebî Süfyân (ö. 60/680), iktidarını sağlamlaştırmak veya kendisine karşı doğabilecek olası bir muhalefeti önlemek için çeşitli tedbirler almıştır. Onun, özellikle bazı Ehl-i Beyt mensuplarına gönderdiği değerli hediyeler bu bağlamda değerlendirilmektedir.³⁹²

³⁹² Krş. Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri*, 287 vd.

Ancak Muaviye, daha çok, iktidarına karşı potansiyel bir tehlike olarak addettiği Hâşimoğulları'nı zararsız ve etkisiz hale getirmek için kullandığı baskıcı yöntemleriyle bilinmektedir. Muaviye'nin Hz. Ali'yi küçük düşürücü konuşmalar (lanet okuma) yapmaları istikametinde valilerine gönderdiği talimatlar, olası Hâşimoğulları muhalefetini bertaraf etme çabalarının ürünüdür.

Tahkîm hadisesinden sonra Hz. Ali, sabah namazındaki bir kunutunda “Allah’ım! Muaviye, Amr, Ebû A’ver, Hubeyb, Abdurrahman b. Halid, Dahhak b. Kays ve Velid’e lanet et” diyerek beddua etmiş, bunu haber alan Muaviye de aynı şekilde Ali, İbn Abbas, Eşter, Hasan ve Hüseyin’e lanet okumuştur.³⁹³ Bu tarihsel bilgi doğrultusunda lanet okuma veya beddua etme eylemini ilk başlatanın Hz. Ali olduğu düşünülebilir. Ancak Muaviye’den itibaren Emevîler, Hz. Ali aleyhine konuşmayı sistematik bir faaliyet olarak sürdürmüşlerdir. H. Lammens’in, Muaviye’nin Hz. Ali’ye hakaret etme âdetini koymakla haksız yere suçlandığı ve Mervanilerden önce bu âdetin izlerine rastlanmadığı yönündeki kanaatine katılmayan İbrahim Sarıçam, Muaviye döneminde hem Şam’da hem de Irak’ta Ali’ye lanet politikasının icra edildiğini belirtmektedir.³⁹⁴ Emevîlerin bilhassa Hz. Ali’den nefret etmelerinin temelinde, Hz. Ali’nin Bedir harbinde Ümeyye oğullarından Âs b. Saîd, Velid b. Utbe b. Rebîa, Âmir b. Abdullah ve Ebû Süfyân’ın oğlu Hanzala’yı öldürmüş olmasının yattığı söylenmektedir.³⁹⁵

Bazıları sahabi kimliğiyle bağdaştırmasa da³⁹⁶ Muaviye, ilk olarak valilerine gönderdiği talimatlarda cami minberlerinde özellikle Ali b. Ebî Talib aleyhine propaganda yapılmasını emretti. Hatta bu emrin icrası için camilerde yeni düzenlemelere gitti. Yakubî’nin (ö. 294/897) *Tarih*’inde kaydettiğine göre Muaviye, hicretin kırk dördüncü yılında mescitte hutbe için özel bir yer (el-Maksûra) yaptırdı. Kurban ve Ramazan bayramlarında minberleri mescidin dışına çıkararak namazdan önce hutbe okudu. Çünkü halk, Ali’ye yapılan hakaretleri duymamak için namazı bitirince hutbeyi dinlemeden hemen dağılıyordu. Muaviye’nin hutbeyi namazdan

³⁹³ Minkarî, Nasr b. Müzâhim, *Vak’atu Sıffin*, thk. A. Muhammed Harun, Kahire, 196 s. 552.

³⁹⁴ Sarıçam, İbrahim, *Emevî-Hâşimî İlişkileri*, s. 294.

³⁹⁵ Makrîzî, Takıyuddin, *en-Nizâ’ ve’t-Tehasum Fîmâ Beyne Benî Hâşim ve Benî Ümeyye*, (thk. Hüseyin Munis), Darul-Mearif, Kahire, 1984, (Muhakkıkın Takdimi s. 9)

³⁹⁶ Bilmen, Ömer Nasuhî, *Ashâb-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları* -Hz. Muaviye Hakkındaki Suallere Cevaplar-, Hisar y. t.y. İst, s. 78.

önce okumasının sebebi budur.³⁹⁷ Bundan sonra minberlerde Hz. Ali'ye lanet okumak bir gelenek haline gelmiştir.³⁹⁸ İbn Asâkir (ö. 571/1176) bu geleneğin seksen yıl devam ettiğini kaydetmektedir.³⁹⁹

Her ne kadar Ebû'd-Derdâ, “Eğer sen insanların gizli kusurlarını araştırarak olursan onların arasına fesat sokmuş olursun veya fesat sokmana ramak kalır” hadisini rivayet eden Muaviye hakkında, “Bu, Muaviye'nin Rasûlullah'tan işittiği (ve gereğince amel ettiği için kendisinden) yararlandığı bir sözdür” demiş olsa da⁴⁰⁰ vâkıa bunun tersinedir. Muaviye ve valileri iktidarlarını sağlamlaştırmak için her fırsatta Hz. Ali aleyhine konuşmayı bir devlet politikası haline getirmişlerdir.

Muaviye'nin Ehl-i Beyt'e lanet fermanını gönderdiği valilerden biri Muğîre b. Şu'be'dir. Taberî şöyle naklediyor: Muaviye, Muğîre b. Şu'be'yi 41/662 yılında Kûfe valiliğine atadı. Fermanı yazınca şöyle dedi: “Senden birkaç şey yapmanı istiyordum, fakat zekâ ve yeteneğine güvenerek onları sana bırakıyorum. Ama bir konuyu ihmal etmiyorum, o da şudur: Sakın Ali hakkında kötü şeyler söylemekten geri durma. Osman'a acıyıp onun için rahmet ve bağışlanma dilemeyi de unutma. Ali dostlarında kusur aramayı, onu kötülemeyi ve Osman'ın taraftarlarını övüp kendine yaklaştırmayı ihmal etme!”⁴⁰¹ Muğîre, amirinin bu tavsiyesine aynen kulak vermiştir. Öyle ki, Medine'li sahabe Zeyd b. Erkam (ö. 66/686), Allah Rasûlü'nün ölülere sövmekten nehyettiğini hatırlatarak Hz. Ali aleyhine konuşan Muğîre b. Şu'be'yi uyarmıştır.⁴⁰² Hz. Ali'ye dil uzatılmasına sessiz kaldığı için Muğîre'yi uyaran sahabilerden biri de Saîd b. Zeyd'tir. (ö. 50/671+). Kûfe'li tâbiînden Riyâh b. Haris⁴⁰³ şöyle anlatıyor:

“Kûfe mescidinde falan kimsenin (Muğîre'nin) yanında oturuyordum. Orada bazı Kûfe'liler de vardı. Derken Saîd b. Zeyd b. Amr İbn Nüfeyl geldi. Muğîre ona: "Merhaba" dedi ve kendisini selamladı ve yanına oturttu. O sırada Kûfe halkından, Kays b. Alkame geldi ve (Ali'ye) buğzetmeye başladı. Saîd b. Zeyd, (Muğîre'ye dönerek): “Bu adam kime dil uzatıyor?” dedi. (O da): “Ali'ye” cevabını

³⁹⁷ Yakubî, *Tarih*, I, 198.

³⁹⁸ İbn Hacer, *Feth*, VII, 82.

³⁹⁹ İbn Asâkir, *Tebyînu Kezibi'l-Müfterî Fîmâ Nüsibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasen el-Eş'arî, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1404 h. s. 109.*

⁴⁰⁰ Ebû Davud, *Edep*, 37, no:4888.

⁴⁰¹ Taberî, *Tarih*, VI, 124.

⁴⁰² İbn Hanbel, *el-Müsned*, IV, 370, 372, no: 19503, 19530.

⁴⁰³ İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 299.

verdi. (Bunun üzerine Saîd): “Görüyorum ki Rasûlullah’ın (s.a.) sahabilerine senin yanında sövülüyor da sen bunu kınamıyor ve buna engel de olmuyorsun” diyerek Muğîre’yi uyardıktan sonra ona bir hadis hatırlattı: Rasûlullah’tan şunu işittim ki, ben, onun söylemediği bir şeyi onun adına söylemeye de ihtiyaç duymam. Çünkü kıyamet gününde kendisiyle karşılaştığım zaman bunu benden sorar: “Ebû Bekir cennettir. Ömer cennettir...” (Saîd, aşere-i mübeşşere hadisini olduğu gibi rivayet etti.) Sonra ekledi: “Şüphesiz ki, onlardan birinin Rasûlullah (s.a.)’la birlikte savaşta bulunup orada yüzünün tozlanması, birinizin ömür boyu (yaptığı) amelinden daha hayırlıdır. İstersen kendisine Nuh’un ömrü kadar ömür verilmiş olsun” dedi.⁴⁰⁴

Abdullah b. Zâlim el-Mâzinî’den⁴⁰⁵ de benzer bir olay nakledilmektedir: Muaviye, Kûfe’yi terk ettiğinde Muğîre b. Şu’beyi oraya vali tayin etti. Bundan sonra hatipler Ali b. Ebî Talib aleyhine konuşmaya başladılar. Muğîre b. Şu’be yaptığı bir konuşmada Ali’ye yüklenince Saîd b. Zeyd öfkeleni ve elimden tutarak cennetlik birine hakareti emretmek suretiyle kendine yazık eden bu adamın yaptığını görüyor musun? dedi ve ekledi: “Ben dokuz kişinin cennetlik olduğuna şahitlik ederim. Nitekim Hira dağında bulunduğumuz bir esnada dağ bir anda sallanınca Allah Rasûlü şöyle buyurdu: “Sakin ol Hira! Şu üzerindikilerden biri nebîdir; diğerleri de ya *sıddîk* ya da şehittir.” Ardından Saîd b. Zeyd, Hira’dakilerin kimler olduğunu sıraladı: Rasûlullah, Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Talha, , Zübeyr, Abdurrahmân, Sa’d ve kendisi.⁴⁰⁶

Taberânî’nin (ö. 360/971) *el-Mu’cemu’l-Kebir*’de yer verdiği Şîî menşeli bir nakilde ise bir taraftan Muaviye ve sahabeden bazı yandaşlarının Hz. Ali’ye lanet okumaları tescil edilirken bir taraftan da Hz. Hasan’ın dilinden hadislerle bu ithamlar

⁴⁰⁴ Ebû Davud, Sünne, 8, No: 4650; İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 149, No: 1629. İlginçtir ki bu rivayette, Saîd b. Zeyd’in, Hz. Ali’ye buğzedenlere karşı aşere-i mübeşşere hadisini bir delil olarak kullandığı ifade edilirken, Süleym’den nakledilen bir Şîî rivayette, Hz. Ali meşhur rivayeti reddetmektedir. Zübeyr ile Ali arasında cereyan eden bir tartışmada Hz. Ali, Cemel, Sıffin ve Nehrevân ashabının Hz. Peygamber tarafından lanetlendiğini söyleyince, Zübeyr b. Avvâm, Kureys’ten on kişinin cennetlik olduğuna dair hadisi hatırlatır. Ali onları saymasını isteyince Zübeyr tek tek sayar ve onuncu sırada da Ali’yi zikreder. Bunun üzerine rivayeti inkâr etmekle kalmayan Hz. Ali, Zübeyr’e “Saydığın kişilerden bazılarının Cehennemin dibinde yanacaklarını bizzat Rasûlullah’tan duyduğunu söyler. (Süleym b. Kays, *Kitâbu Süleym*, II, 798-799)

⁴⁰⁵ Abdullah b. Zâlim Kûfeli tâbiîndendir. Sika olduğu söylenmektedir. (İclî, Ebu’l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih, *M’arifetu’s-Sikât*, Thk. Abdulalîm Abdulazîm el-Bustevî, Mektebetu’d-Dâr, Medîne, 1985, II, 38; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 564). Ancak Buhârî, “...Abdullah b. Zâlim-Saîd b. Zeyd...” senedinin *sahîh* olmadığını söylemiştir. (Buhârî, *el-Kebir*, V, 124)

⁴⁰⁶ İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 188, 189; no: 1631, 1644; Nesâî, *Fezâilu’s-Sahâbe*, 105, 111, 114, No: 87, 101, 104; Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 96.

sahiplerine iade edilmektedir. Tâbiîn'den Ebû Miclez Lâhık b. Humeyd (ö. 106/725)⁴⁰⁷ şöyle bir olay aktarmaktadır: Bir gün Hz. Hasan, Amr b. Âs, Muaviye b. Ebî Süfyân ve Muğîre b. Şu'be mescitte bulundukları esnada söz Hz. Ali'ye gelince önce Amr ardından da Muğîre, minbere çıkarak Hz. Ali'ye dil uzatırlar. Sonra da konuşması için Hz. Hasan'ı minbere davet ederler. Hasan, ancak, söyledikleri doğru olursa kendisini teyit edeceklerine, yalan olursa yalanlayacaklarına dair söz verirlerse minbere çıkacağını söyler. Onlar da bunu kabul ederler. Bunun üzerine Hasan önce Muğîre ve Amr'a yönelerek, "Siz ikiniz de biliyorsunuz değil mi?: Rasûlullah'ın (s.a.), *"Allah şu hayvana binene ve onu sürene lanet etmiştir"* hadisindeki lanetlenenlerden biri (Muaviye'yi kastederek) şu falan kişidir. Sonra Hz. Hasan, Muaviye ve Muğîre'ye dönerek, "Siz ikiniz de biliyorsunuz değil mi?: Allah'ın Elçisi Amr'a çeşitli ifadelerle lanet etmiştir". Ve son olarak da Muaviye ve Amr'a dönerek siz de biliyorsunuz değil mi? "Rasûlullah bu adamın (Muğîre'nin) kavmine lanet etmiştir." Bütün bu sorulara evet cevabı alan Hz. Hasan artık tartışmadan galip çıkan biri olarak babası hakkında söylenenlere rahat bir cevap verecekti: "Allah'a hamdolsun ki, hakkında konuştuğunuz kişi sizin ithamlarınızdan berîdir."⁴⁰⁸

Sa'd b. Ebî Vakkas da bir defasında Muaviye'nin, kendisinden Ali'ye buğzetmesini istemesi üzerine, Saîd b. Zeyd'in tepkisine benzer olarak Hz. Ali'nin sahip olduğu bazı ayrıcalıkları (fezâil/menâkıb) öne sürerek Muaviye'nin bu isteğini geri çevirmiştir. Sa'd'ın kızıl develere sahip olmaya yeğlediği Hz. Ali'nin bu faziletleri şunlardır: 1. Hz. Peygamber'in (s.a.), Tebûk seferinde Medine'de bıraktığı için münafıkların diline düşen Ali'yi, Harun'un Musa yanındaki konumuna nispetle kendi yanındaki konumuna benzetmesi, 2. Rasûlullah'ın Hayber'de sancağı Ali'ye vermesi, 3. "De ki: gelin bizim ve sizin çocuklarınızı çağıralım..." (mübâhele) ayeti nazil olunca, Rasûlullah'ın, Ali'yi Fatıma'yı ve ve Hasan'la Hüseyin'i çağırarak: Allah'ım! Benim ailem bunlardır" buyurmasıdır.⁴⁰⁹ Hadisi babasından nakleden Âmir b. Sa'd b. Ebî Vakkas (öl. 104 h.) Muaviye'nin bu sözlerden sonra,

⁴⁰⁷ Basra asıllı olan Ebû Miclez Kûfe'de vefat etmiştir. İclî, onun Ali taraftarı olduğunu kaydederken (İclî, *M'arifetu's-Sikât*, II, 230), Şu'be'nin onun hakkındaki "Öyle hadisleri vardır ki, onu *Alevî* zannedersin, öyle hadisleri de vardır ki, *Osmanî* olduğunu düşünürsün" değerlendirmesine yer veren Ukaylî, Ebû Miclez'in *muzdaribu'l-hadis* olduğunu (Ukaylî, Ebû Cafer Muhammed b. Amr b. Mûsa el-Mekkî, *Kitâbu'd-Duafâi'l-Kebîr*, I-IV, Thk. Abdu'l-Mu'tî Emîn Kal'acî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, IV, 372) belirtmektedir.

⁴⁰⁸ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, III, 71, No: 2698.

⁴⁰⁹ Müslim, Fezâilu's-Sahâbe, 32, No: 6220; Tirmizî, Menâkıb, 20, No: 3724.

Medine’den çıkana kadar ağzını açmadığını söylemiştir.⁴¹⁰ İbn Mâce’nin Sad b. Ebî Vakkâs târîkıyla naklettiğine göre ise, hacc seferlerinden birisinde, Muaviye ile Sa’d’ın birlikte bulundukları bir mecliste söz Ali’den açıldı. Derken Muaviye, Ali aleyhinde konuşmaya başladı. Bu duruma öfkelenen Sa’d: “Sen, şu vasıflara sahip bir insan hakkında nasıl böyle konuşursun!” dedikten sonra Hz. Ali’nin yukarıdaki rivayette yer alan faziletlerini sıraladı.⁴¹¹

Bu rivâyette Muaviye’nin Sa’d b. Ebî Vakkas’tan Hz. Ali’ye buğzetmesini istemesi, bu tavrı bir sahabinin tutumuyla bağdaştırmayan şârihler tarafından tevile muhtaç bir nokta olarak görülmüştür. Sika ravilerin tevili mümkün olmayan hadisleri rivâyet edemeyecekleri hususunu bir kural haline getiren hadisçiler, Muaviye’nin bu davranışına bir izah getirmeye çalışmışlardır. Mâzeri (ö.536/1141), öne sürdüğü ihtimallerle Muaviye’yi “Ali’ye buğzetaşmeye teşvik ve azmettirmek” kusurundan azad etmekle kalmamakta, yaptığı tevillerle onu tezkiye etmektedir. Şöyle diyor Mağribli *Sahîh-i Müslim* şârihi:

“Değerli âlimlere göre, sika ravilerden gelmeyen ve sahabenin adaletine gölge düşüren hadisler makbul değildir, reddedilmeleri gerekir. Şayet bunlar sika ravilerden rivayet edilmişse en uygun bir şekilde te’vil etme cihetine girmişlerdir. Kaldı ki sika ravilerin rivayetleri arasında te’vili mümkün olmayan hadisler yer almaz. Bu durumda bizim de Muaviye’nin, Ali’ye buğzetmeleri yönünde valilerine verdiği talimatını tevîl etmemiz gerekecektir. Şöyle ki;

1. Muaviye’nin Sa’d b. Ebî Vakkâs’a söylediği sözünde Hz. Ali’ye buğzetmesine yönelik açık bir emir yoktur. O, Sa’d’a, sadece Ali’ye neden sövmediğini sormaktadır. Bu türden bir soruyu, Ali’ye buğzetaşmeyi caiz gören de, bunu hoş karşılamayan da sorabilir.

2. Muaviye, Sa’d b. Ebî Vakkâs’ı Ali’ye buğzedilen bir mecliste görmüş olabilir. Böyle bir yerde Muaviye’nin onlara karşı çıkması da mümkün değildir. Bu ortamda Muaviye Sa’d’a bu soruyu sorarak Hz. Ali’ye sövmenin neden yanlış

⁴¹⁰ Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb, *Hasâisu Emîri’l-Müminîn Ali b. Ebî Tâlib*, Thk. A. Mîrîn el-Belûşî, Mektebetu’l-Muallâ, Kuveyt, 1986, 37, 38, no: 11, 12; Hâkim, Ebu Abdîlah Muhammed b. Abdîlah en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek ale’s-Sahîhâyn*, I-X, Thk. Hamdî ed-Demirdâş Muhammed, el-Mektebetu’l-Asriyye, Beyrut, 2000, V, 1722, no: 4575.

⁴¹¹ Bu rivayette Mubâhale rivayeti yerine meşhur “Ben kimin sevgilisi isem Ali de onun sevgilisidir” (muvâlât) hadisi yer almaktadır. İbn Mâce, Sunne, 11/4, no:121; Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* (Zehebî ve İbn Neccâr zeyilleriyle birlikte), I-XXIV, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1997, IV, 56; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XLII, 176.

olduğunu gerekçeleriyle Sa'd'a söyletecek ve böylece o mecliste Hz. Ali'ye lanet okuyan "ayak takımı" aleyhine (bizzat Muaviye sayesinde) bir hüccet teşkil etmiş olacaktı.

3. Muaviye bu talebiyle Sa'd'tan, Ali'nin ictihadında hatalı olduğunu kabul etmesini istemiş olabilir.⁴¹²

Tıpkı Sa'd b. Ebî Vakkâs gibi, Hz. Ali aleyhine konuşması talep edilen önemli sîmalardan biri de Medine'de vefat eden son sahâbî⁴¹³ Hazreclî Ensârî Sehl b. Sa'd es-Sâidî'dir. (ö. 88/707). Ancak bu kez istekte bulunan kişi Mervânî bir vâlidir. Müslim'in naklettiği bir rivayete göre Medine'ye Mervan hanedanından bir zât vali tâyin edildi. Bu vâli Sehl'i çağırarak Âli'ye dil uzatmasını emretti. Sehl, buna razı olmayınca, vâli: "Mademki, buna razı olmuyorsun (hiç olmazsa) 'Allah, Ebû Tûrâb'a lanet etsin' de!" dedi. Bunun üzerine Sehl şunu söyledi: "Ebû Tûrâb'dan daha çok Ali'nin hoşuna giden bir ismi yoktu. Bu isimle çağrıldığı vakit gerçekten sevinirdi." Bu kez vali Sehl'den, Ali'ye bu ismin nasıl verildiğini anlatmasını istedi. Sehl de Hz. Ali'nin Ebû Turâb sıfatını nasıl aldığını anlatan rivayeti aktardı.⁴¹⁴

Emevîlerin sebb faaliyetleri bazen öyle bir hal almıştır ki, bazı sahabilerin Ehl-i Beyt aleyhine konuşmaya zorlandıklarını görüyoruz. Abdulmelik b. Mervan döneminde Enes b. Mâlik, Câbir b. Abdillâh ve Sehl b. Sa'd es-Sâidî, Ehl-i Beyt'e hakaret baskılarına karşı direndikleri için cezalandırılmışlardır. Onların, Haccâc tarafından elleri kolları bağlanmak suretiyle hapsedildikleri ve böylece halkla iletişimlerinin engellendiği kaynaklarımızda kayıtlıdır.⁴¹⁵

⁴¹² Mâzerî, *el-Mu'lim*, III, 246–247; İyaz, *İkmal*, VII, 415–416; Nevevî, *Şerhu Müslim*, VIII, 148.

⁴¹³ İbn Ebî Hayseme, Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I-IV, Thk. Salah b. Fethî Helel, el-Fârûku'l-Hadîse, Kahire, 2004, I, 59; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 309.

⁴¹⁴ Müslim, Fezâilu's-Sahabe, 38, no: 6229. Buhârînin de aynı senetle naklettiği metinde Medine valisinin Sehl b. Sa'd'a Hz. Ali'ye buğzetmesi yönünde baskı yaptığına dair ayrıntı yer almamaktadır. (Buhârî, Fezâilu Ashâbi'n-Nebî, 9.) Yine Buhârî'nin Abdullah b. Mesleme'den naklettiği aynı rivayetin bir başka versiyonunda metnin içeriğinin iyice yumuşatıldığı gözlerden kaçmamaktadır. Buna göre Medine'de bir adam, Sehl'e gelip valinin minberde Ali'den "Ebû Turab" diye bahsettiği cevabını vermiştir. Bunun üzerine Sehl b. Sa'd gülmüş ve bu ismin Allah Resûlü tarafından ona nasıl verildiğinin hikâyesini anlatmıştır. (Buhârî, Fezâilu Ashâbi'n-Nebî, 9)

⁴¹⁵ İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 308; Mizzî, Ebu'l-Haccâc Cemâluddin Yusuf b. Abdurrahman, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, I-XXXV, Neşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut, 1982-92, XII, 189.

Ali b. Ebî Talha'nın (ö.143/761)⁴¹⁶ aktardığına göre hacc esnasında Hz. Hasan ile Muaviye b. Hudeyc (ö. 52/672)⁴¹⁷ arasında gerçekleşen benzer bir diyalogta Hz. Hasan, babası Ali'ye buğzeden İbn Hudeyc'e şöyle der:

“Vallahi, sen kıyamet günü onunla karşılaşsan (ki bunu hiç sanmıyorum), onun, Rasûlullah'ın havzı başında elindeki bir sopayla münafıkları kovduğunu görürsün. Bunu bana *es-Sâdiku'l-Masdûk* (s.a.) anlattı. Ona iftira eden hüsrana uğramıştır.”⁴¹⁸

Mervan b. Hakem'in Hz. Ali aleyhine yürüttüğü propagandaların ayrı bir yeri vardır. Mervan'ın, Medine valiliğini yaptığı dönemde her Cuma hutbesinde düzenli olarak Ali'yi lanetlediği söylenmektedir. Ancak onun yerine geçen ve iki yıl görevde kalan⁴¹⁹ Saîd b. Âs'ın (ö. 58/678)⁴²⁰ ise bu faaliyeti durdurduğu rivayet edilmektedir.⁴²¹

Gerek hadis gerek tarih kaynakları Mervan ile Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Hz. Hasan arasında geçen tartışmalara da yer vermektedir. İbn Ebî Hayseme'nin naklettiğine göre Mervan bir gün hasta olan Sad b. Ebî Vakkas'ı ziyaret etmek ister. Ancak Sa'd onu kabul etmez. Bunun üzerine Mervan'ın yanında bulunan Ebû Hureyre, Sa'd'a hitaben “SübhaneAllah! Kureys'in efendisini ve bu beldenin emîrini nasıl geri çevirirsin” der. Bunun üzerine Sa'd izin verir ama yine de Mervan'a yüzü asar şöyle der: “Vay senin haline ki, Şamlılar Ali'ye sataşma hususunda sana uydular.” Bu azarı işiten Mervan sinirlenip çıkmıştır.⁴²²

⁴¹⁶ Abbâsî taraftarı olan Ali b. Ebî Talha (ö.143/761), Abbâsî Devletinin kuruluşu aşamasında Emevilere yapılanları savunan (İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 299) Şam'lı bir râvîdir. İbn Asâkir onun Ümeyye oğullarının azadlısı olduğunu söylese de (*Târîhu Dimaşk*, LIX, 27) bu doğru değildir. Tam aksine o, Haşimoğullarının azadlısıdır. Abbas b. Abdilmuttalib'in azadlısı Ebû Talha'nın oğludur. (Buhârî, *el-Kebîr*, VI, 282; İbn Hibbân, İbn Hibbân, *es-Sikât*, I-IX, Thk. es-Seyyid Şerefuddîn Ahmed, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1975, VII, 211; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XI, 428.)

⁴¹⁷ Muaviye'nin Mısır valiliğini yapmıştır. Sahabi olduğunu söyleyenler varsa da alimlerin çoğu onu tâbiîn arasında zikrederler. (İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 147).

⁴¹⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 1756, No:4669. Hâkim'in *sahîh* olduğunu söylediği bu rivâyeti, Zehebî, aksine çok *zayıf* ve *münker* olarak değerlendirmiştir. (Zehebî, Şemsuddîn, *Telhîsu'l-Müstedrek*, Hâkim'in *el-Müstedrek*'i ile birlikte, a.y.).

⁴¹⁹ Zehebî, Şemsuddîn, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-Alâm*, I-LII, Thk. Ömer Abdu's-Selâm Tedmurî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 2000, V, 233.

⁴²⁰ Ebû Uhayha Saîd b. Âs'ın torunudur. Peygamber vefat ettiğinde dokuz yaşında olduğu bilinmektedir. Hz. Osman döneminde Kûfe valiliği yapmıştır. Aynı dönemde Taberistan ve Cürcan onun komutasında fethedilmiştir. Muaviye döneminde Mervan'ın yerine Medine valiliğine atanmıştır. (İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 49).

⁴²¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXI, 129; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, V, 233.

⁴²² İbn Ebî Hayseme, *et-Târîhu'l-Kebîr*, II, 74.

Sa'd b. Ebî Vakkâs ile ilgili bir başka hâdiseyi de Kûfeli yaşlı tâbiînden Kays b. Ebî Hazim (ö.98/716 +)⁴²³ aktarmaktadır. Kays, bir gün Medine çarşısında dolaşırken, halkın, atının üstünde Ali b. Ebî Talib'e sövmekte olan bir adamın etrafında biriktiklerini görür. Tam o esnada oraya gelen Sa'd b. Ebî Vakkas adamın bu yaptığıнын yanlışlığını Hz. Ali'nin bilinen bir takım ayrıcalıklarıyla temellendirir: "Ali, İslam'a ilk giren kişi değil midir? Peygamber'le birlikte ilk namaz kılan kişi değil midir? O, insanların en zâhidi, en bilgini değil midir? O, Peygamber'in damadı değil midir? Savaşlarda onun (s.a.) sancağını taşımamış mıdır?" Akabinde Sa'd ellerini kaldırıp şu bedduayı eder: "Allah'ım! Bu adam senin dostlarından birine dil uzatıyor. Kudretini gösterinceye kadar onu bu topluluktan ayırma!" Kays, bu bedduadan hemen sonra adamın, attan taşların üzerine düşerek alnının yarıldığını ve öldüğünü nakleder.⁴²⁴ Kays b. Ebî Hâzim'in, Sa'd b. Ebî Vakkas'tan, Allah Rasûlü'nün onun için yaptığı şu duayı da nakletmiş olması ilginçtir: "Allah'ım! Sa'd sana dua ettiği zaman onun duasına icabet et."⁴²⁵

b. Abbâsîler'de Sebb Faaliyetleri ve Halife el-Mu'tazid'in Fermanı

Emevîler döneminde Ehl-i Beyt'e hakaret etme şeklinde karşımıza çıkan faaliyetler esasen siyasî bir propagandadan başka bir şey değildir. Zaman zaman şiddet olaylarıyla sonuçlanan baskıcı Emevî politikalarının Abbâsîler döneminde ciddi bir reaksiyon gördüğüne şahid oluyoruz. Bu kez de Ümeyyeoğulları aleyhine yürütülen bir sebb faaliyetiyle karşı karşıyayız. İntikam duygusunun hâkim olduğu bu Abbâsî tepkisinde hadis rivayetine küçümsenmeyecek derecede aktif bir rol biçildiği de gözlerden kaçmamaktadır. Abbasî halifesi el-Mu'tasım (218-227/833-842), yedinci kuşak dedesi Abdullah b. Abbas'a dayandırdığı bir aile isnadıyla şu rivayeti nakletmiştir: "Bir gün Allah Rasûlü (s.a.), çalımlı ve kibirli yürüyen birilerini gördüğünde öfkesinden yüzü kızarmış ve (...)

⁴²³ Kays b. Ebî Hâzim'in Kûfe'li olmasına rağmen Hz. Osman'ı Hz. Ali'den üstün gördüğü, Ali aleyhine konuşmalar yaptığı, bu yüzden de birçok meşhûr Kûfe'linin ondan hadis rivayet etmekten kaçındığı söylenmektedir. İbn Maîn onun Zührî'den daha sağlam sika bir ravî olduğunu söylemekle birlikte rivayetlerinin ekseriyetle kendisi kanalıyla nakledildiği bir başka Kûfe'li İsmail b. Ebî Hâlid (öl. 146 h.) şeyhi Kays'ın yüz yaşını aştıktan sonra hafızasını yitirdiğini söylerken, Yahyâ b. Saîd el-Kattân Kays için *münkeru'l-hadîs* ifadesini kullanmaktadır. İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 347.

⁴²⁴ Hâkim, *el-Müstedrek.*, VI, 2208, no: 6121.

⁴²⁵ Hâkim, *A.g.e.*, VI, 2207, no: 6118.

âyetini⁴²⁶ okumuştur. Ardından yanındakilere, bu kimselerin yapacakları kötülüklerden bahsettikten sonra elini amcası Abbas'ın omzuna vurarak, "İşte ey amcam! Senin soyundan biri çıkacak ve onların intikamını alacak" demiştir.⁴²⁷

Abbâsî Devletinin kuruluşu esnasında Emevîlerden nasıl intikam alındığı üzerinde duracak değiliz. Ancak tıpkı Emevîlerin Ehl-i Beyt aleyhine yayınladıkları fermanlarla yürüttükleri lan/sebb faaliyetine bir misilleme olarak, Abbâsî halifesi el-Mu'tazîd-Billâh'ın- ﺍﻟﻤﻮﺗﺎﺯﯨﺪﺏﯩﻠﻠﺎﻩ - (ö. 289/902) Ümeyye Oğulları aleyhine yayınladığı fermanı üzerinde duracağız.

⁴²⁶ el-İsrâ, 17/ 60: "Hani sana, "Muhakkak Rabbin, insanları çepeçevre kuşatmıştır" demiştik. Sana gösterdiğimiz o rüyayı da, Kur'an'da lânetlenmiş bulunan o ağacı da sırf insanları sınamak için vesile yaptık. Biz onları korkutuyoruz. Fakat bu, sadece onların büyük azgınlıklarını (daha da) artırdı." Bazı kaynaklarda bu ayette ifade edilen "rüya" ile -ki Rasûlullah'ın bu rüyayı İsrâ gecesi gördüğü nakledilir- (Buhârî, Tefsir (Benî İsrail), 9, no: 4716.) "Kur'an'da lanetlenmiş ağacın" Ümeyye Oğulları'yla ilişkili olduğuna dair bir takım rivayetler mevcuttur. Allah Rasûlü'nün söz konusu rüyası ile ilgili yapılan yorumlar arasında en ilginç olanı şudur: Hz. Peygamber (s.a.) rüyasında, maymun (iştahlı) bazı insanların minberine çıkacaklarını görmüş ve bu durum hoşuna gitmemiştir. (İbn Ebî Hayseme, **et-Târîh**, II, 74-77.) Bazı rivayetlerde bu insanların Ümeyye Oğulları olacakları da açıkça belirtilmiştir. (İbn Merdeveyh, **Menâkıbı Ali** s. 164, no: 206, 207) Hatta Kitâbu Süleym'de yer aldığına göre Hz. Ali, Muaviye'ye yazdığı bir mektubunda şöyle demiştir: Rasûlullah, rüyasında, ikisi (Ebû Bekir ile Ömer) Kureys'ten, on tanesi de Benî Ümeyye'den (ki onların ilki de kanını talep ettiği Osman'dır) olmak üzere on iki sapkın imamın minberine çıktıklarını gördü. İşte bu ayet bunun üzerine nâzil oldu..." (Süleym, **Kitâbu Süleym**, II, 773.)Yine Hz. Peygamberin gördüğü bu rüya üzerine öfkeyle sabahladığı ve şöyle dediği nakledilmektedir: "Şu Hakem'in evlatlarına ne oluyor da maymunlar gibi minberime üşüşüyorlar" Bunun üzerine (وما جعلنا الرؤيا التي أريناك إلا فتنة للناس) âyeti nazil olmuştur. (Taberî, **el-Câmi'**, VIII, 100.) Bu rivayetin, Medine valisi Mervan b. Hakem'in kadılığı yapan (İbn Ebî Hayseme, **A.y.**) ve o olmadığında Medine'yi idare eden (Müslim, Libâs ve Zînet, 48, no: 5464) Ebû Hureyre tarîkıyla nakledilmiş olması düşündürücüdür. Taberî, tasvip etmemekle beraber bu görüşü bir "kîl" olarak zikrederken, İbn Kesîr, onu "garîb" ve "zayıf" olarak nitelemektedir. (İbn Kesîr, **Tefsîr**, III, 68.)

Öte yandan ayette yer alan "Kur'an'da lanetlenmiş ağaç"tan kastın bir başka sûrede de vasıfları zikredilen (es-Sâffât, 37/62-67.) "Zakkum Ağacı" olduğu görüşü ağırlıklı olarak kabul edilmekle beraber (Buhârî, **Menâkıbu'l-Ensar**, 42 no:3888; Tefsir (benî İsrail), 9, no: 4716; Kader, 10, no: 6613; Tirmizî, **Tefsîru'l-Kur'an**, 17/4, no: 3134) yukarıda zikrettiğimiz görüşe paralel olarak bu "mel'un ağacın" da Emevîler (Aynî, **Umde**, XIX, 41.) veya Mervânîler olduğu da söylenmiştir. Nitekim İbn Merdeveyh şöyle bir rivayet nakletmektedir: Bir gün Hz. Âişe, Mervan'a gelerek, "Rasûlullah'ın babana ve dedene şöyle dediğini duydum" demiştir: "Kur'an'daki lanetlenmiş ağaç sizlersiniz." (**Menâkıbı Ali** s. 164, no: 208.) Bazı Şîî tefsirlerde "lanetlenmiş ağaç"tan kastın Muaviye b. Ebî Süfyân'ın oğlu ve Kerbela olayının baş sorumlusu Yezîd olduğu da yer almaktadır. (Öztürk, Mustafa, **Kur'an'an ve Aşırı Yorum –Tefsîrde Bâtınîlik ve Bâtınî Te'vîl Geleneği-** Kitâbiyât, Ankara, 2003, s. 420. (Ca'fer b. Mansûr el-Yemen'in **eş-Şevâhid ve'l-Beyân**, 310'dan naklen).

İsrâ sûresinde yer alan "lanetlenmiş ağaç" ile ilgili Emevî karşıtı bu tür yorumlara ilişkin olarak Ömer Nasûhî Bilmen'in yaptığı şu açıklamanın yerinde olduğunu düşünüyor ve onu aynen aktarıyoruz: "Şüphe yok ki Kur'an-ı Kerîm'de beyan olunan "şecere-i mel'ûne" yi böyle bir iki kimseye veya bir sülâleye kat'i surette ait göstermek, Kur'an'ı gelişi güzel tefsir etmek ve elfazı Kur'aniyyeye kıymet vermemek demektir. O zaman hiçbir lafzın hakiki bir kıymeti, bir manası kalmaz. "şecere-i mel'ûne" yi herhangi bir şahıstan ibaret göstermek nihayet zayıf hatta batıl bir tevilden veya herhangi bir zayıf veya mevzu haberi nakilden başka olamaz." Bilmen, Ömer Nasuhî, **Ashâb-ı Kiram**, s. 102-103.

⁴²⁷ Hatîb, **Târîhu Bağdâd**, III, 343.

Abbasî Halifesi el-Mu'tazîd'in Fermanı

Taberî'nin naklettiğine göre Abbasî Halifesi el-Mu'tazîd (279-290/892-902), cami minberlerinde Muaviye b. Ebî Süfyân'a lanet okunması için hicrî 284 yılında azami bir çaba sarfetmiştir. O, selefi el-Me'mûn'un (198–218/813–833) kaleme aldirttığı Muaviye'ye lanet fermanını arşivlerden çıkartmış ve Cuma günleri namazdan sonra halka okunması için beldelere emirname göndermiştir⁴²⁸. Halife'ye bunu yapması tavsiyesinde bulunanın da meşhur Arap felsefecisi el-Kindî'nin de talebesi olan filozof Ahmed b. Tayyib es-Serahsî (ö. 286/900) olduğu söylenmektedir. Ünlü filozof, el-Mu'tazîd'a, Muaviye'nin minberlerde lanet edilmesi için beldelere ferman göndermesini önermiş, halife de bu öneriyi uygulamaya koymuştur. Taberî'nin *Tarih*'inde naklettiği bu ferman⁴²⁹, dinin siyasete alet edilmesi olgusunun Emevîlerle sınırlı kalmayıp Abbasiler döneminde de devam ettiğini göstermesi bakımından kayda değerdir. Abbasî Halifesi el-Mu'tazîd'ın, hicrî 284 yılında⁴³⁰, kâtibi Ebû'l-Kâsım Ubeydullah b. Süleyman'a (ö. 288/901)⁴³¹ yazdırdığı bu fermanın içeriğini incelediğimizde Şia'nın kullandığı argümanlarla birebir örtüştüğünü rahatlıkla söyleyebiliriz. Şimdi, bu mektubun fazla detayına girmeden konumuzla ilgili ön plana çıkan noktalarına işaret etmekte yarar görüyoruz.

Ehl-i Beyt'e övgülerle başlayan fermanda İslam öncesi ve sonrasında Ümeyye oğullarının Peygamber ailesine yaptıkları eziyetlere dikkat çekilmektedir. Özellikle Ebû Süfyân'ın İslam'ı seçmeden önce Müslümanlarla yaptığı savaşlar hatırlatılmakta, daha sonra da ailesi ve yakınlarıyla birlikte İslam dinine istemeyerek girdikleri belirtilmektedir. Akabinde de Emevîlerin hem Kur'an'da hem de hadislerde lanetlendikleri hatırlatılmaktadır. Bu bağlamda, müfessirlerin büyük çoğunluğu, Allah Rasûlü'nün, İsra Sûresi, 60. âyette sözü edilen rüyasının İsrâ gecesi gördüğü rüya olduğu görüşünü benimsemelerine, yine aynı ayette yer alan "Kur'an'daki lanetlenmiş ağacın" da Ebû Cehil hakkında nazil olduğunu söylemelerine⁴³² rağmen, söz konusu fermanda bu âyetin Ümeyye Oğulları hakkında nazil olduğunda âlimlerin

⁴²⁸ Taberî, *Tarih*, XII, 227-228.

⁴²⁹ Taberî, *A.g.e*, XII, 228 vd.

⁴³⁰ Taberî, *A.g.e.*, XII, 233.

⁴³¹ İbn Hallikân, Ebû'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, I-IV, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1997, II, 59.

⁴³² Taberî, *el-Câmi'*, XVII, 481 vd. Ayrıca krş. İbn Hişâm, *Sîre*, II, 244, 245.

ittifak ettiği ifade edilmektedir.⁴³³ Böylece Ümeyye Oğullarının lanetlenmiş bir kavim olduğu İlâhî Kelâmıla teyid ettirilmiş olmaktadır.

Fermandaki bir başka istidlâl örneği, Allah'ın kitabının Abbâsî propagandası uğruna nasıl istismar edildiğini açıkça gözler önüne sermektedir. Söz konusu delil, Kadir Sûresi'nde yer alan Kadir Gecesi'nin faziletine ilişkin ayettir.⁴³⁴ Bu iddiaya göre âyette Kadir Gecesi'nin esasen Emevîlerin iktidar oldukları zaman diliminden daha hayırlı olduğu îma edilmektedir. Bu iddianın dayandığı temel ise, Tirmizî'nin de naklettiği bir rivayettir. Buna göre bir adam⁴³⁵, Muaviye ile anlaşma sağlayıp hilafeti ona devreden Hz. Hasan'a gelerek: "Müslümanların yüzünü kararttın" (veya "ey Müslümanların yüzkarası!") demiş, Peygamber'in torunu ise şu karşılığı vermiştir: "Allah seni esirgesin, beni kınama! Allah Rasûlü (s.a.), rüyasında, Ümeyye Oğullarının kendi minberi üzerine bir bir çıktıklarını görünce canı sıkılmış, bunun üzerine, "*Biz sana Kevser'i (yani Cennet'te bir nehir) verdik...*"⁴³⁶ ayetleri ile "*Biz Kur'an'ı kadir gecesi indirdik. Kadir Gecesi'nin ne olduğunu sana bildiren oldu mu? Kadir Gecesi bin aydan daha hayırlıdır...*"⁴³⁷ âyetleri nazil olmuştu. İşte bu bin ay, Ümeyye Oğullarının senden sonra hüküm sürecekleri süredir."

Hadisi Yusuf b. Sa'd'tan⁴³⁸ nakleden Basralı Kâsım b. Fadl (ö. 167/784) Emevîlerin hükümrancılık sürelerini hesapladıklarını ve onun bin aydan ne bir gün fazla ne de bir gün eksik olduğunu fark ettiklerini söylemektedir.⁴³⁹

⁴³³ Taberî, *Târîh*, XII, 228.

⁴³⁴ "Kadir gecesi bin aydan daha hayırlıdır..."(Kadir, 97/3)

⁴³⁵ Hâkim, bu kişinin Gülât-ı Şia'dan olduğu söylenen (Ukaylî, *Duafâ*, II, 176; İbn Hacer, *Lisân*, I, 439) Süfyân İbnü'l-Leyl olduğunu söylemektedir. Ayrıca Süfyân'ın Hz. Hasan ile buna benzer bir başka diyalogu için krş. Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 1799, No: 4797-98; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XIII, 279.

⁴³⁶ el-Kevser, 108/1-3.

⁴³⁷ el-Kadir, 97/1-3.

⁴³⁸ Tirmizî'nin *mechul* biri dediği (Tefsîr (Kadr),1)Yusuf b. Sa'd (Yusuf b. Mâzin de denmiştir.) Basra kökenli olup Osman b. Maz'ûn'un (ö. 2/624), diğer görüşlere göre ise, Osman'ın kardeşi Kudâme b. Mazûn (ö. 36 h) veya Habeşistan'da doğan sahabilerden Muhammed b. Hâub'ın (ö.74/694) azatlısıdır. Orta yaş tâbiîndendir. (Buhârî, *el-Kebîr*, VIII, 373; Mizzî, *Tehzîb*, XXXII, 426 vd.)

⁴³⁹ Tirmizî, Tefsîr (Kadr),1, No: 3350; Taberânî, *el-Kebîr*, III, 89, No: 2754; Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 1799, No: 4796. Bu hadiste bir problem olduğunu kabul eden Zehebî, Hâkim'in rivayetine düştüğü notta, bu problemin hangi raviden kaynaklandığını bilemediğini söylemektedir. (Zehebî, *Telhis-el-Müstedrek*'in içinde- a.y.)

Taberî (ö. 310/923), bu sûreden böyle bir çıkarım yapmanın, hiçbir dayanağı olmayan batıl bir istidlâl olduğunu kaydederken (*el-Câmî*, XII, 651), İbn Kesîr, hocası Mizzî'nin *bu hadis münkerdir* kanaatini benimsediğini açıkça söylemektedir. (İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 684)

Emevî Devleti (41/132-661/750), Abdullah b. Zübeyr'in dönemi (sekiz yıl sekiz ay) dahil toplam 92 yıl hüküm sürmüştür. Bu süreden İbn Zübeyr dönemi çıkarıldığında geriye 83 yıl 4 ay kalıyor. Bu da (kadir gecesinin daha hayırlı olduğu) bin aya tekabül ediyor!

el-Mu'tazid'in fermanında Emevî hanedanının iki kolu, Süfyânîler ve Mervânîlerin öncüleri Ebû Süfyân ve oğlu Muaviye ile Hakem ve oğlu Mervan'ın Peygamber diliyle kınandığı diğer rivayetler şunlardır:

1. “Allah, (şu merkebe/deveye) binene, onu götürene ve arkadan sürene lanet etsin.”⁴⁴⁰ (لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالْأَسَدُ بْنُ هَارِثَ)
2. Basra'lı tâbiîn'den Nasr b. Asım el-Leysî'nin (ö. 80/700+)⁴⁴¹ naklettiğine göre bir gün babası Asım b. Amr b. Halid⁴⁴² Mescid-i Nebîye uğradığında insanların Allah'ın ve Rasûl'ünün gazabından Allah'a sığınırız” diye dua ettiklerini duyunca, birine bunu neden yaptıklarını sorar. Sorulan kişi şu açıklamayı yapar: Az önce Rasûlullah bir hutbe irad etti. Derken bir adam oğlunun elinden tutarak onu mescitten çıkardı. Bunun üzerine Nebî (s.a.) şöyle buyurdu: “Şu götüren de götürülen de Allah'ın rahmetinden uzaktırlar. Kıcı büyük şu falan adamın⁴⁴³ (iş başına) geleceği günden dolayı bu ümmetin vay haline!”⁴⁴⁴:

Hadisin ravilerinden Kasım b. Fadl'ın (ö.167 h.) bu hesaplamasını (ve buna dayandığı iddiasını) değerlendiren İbn Kesîr, bu hesaplamanın yanlış olduğunu söylerken İbn Zübeyr'in yaklaşık dokuz yıl süren ve Mekke ve Ahvaz gibi önemli beldelerdeki hükümlerinin Emevîlere ait olmadığını altını çizmektedir. Kadir gecesinin faziletinin Ümeyye Oğullarının zemmi üzerine bina edilmesinin surenin siyakına uygun olmadığını söyleyen İbn Kesîr, Mekki olan bu sûrenin, Emevî devletiyle ilgisinin olamayacağını ve hadiste yer alan “minber” in de Medine döneminde yapıldığını hatırlatarak tarihî gerçeklerle mukayese etmek suretiyle rivayetin zayıf olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. (İbn Kesîr, *Tefsîr*, a.y., İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, I-XIV, Beyrut, 1988, VI, 273, 274)

İbn Aşûr'un da dediği gibi, bu hadisin, Hz. Hasan ile Muaviye'nin anlaşmasını hazmedemeyen Abbasî propagandistleri tarafından uydurulduğu (İbn Aşûr, Muhammed Tâhir; *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I-XXX, *Dâru Sahnûn*, Tunus, 1997, XVI, 342) anlaşılmaktadır. Bu bakımdan koyu bir Emevî aleyhtarı olan Makrîzî'nin bu rivayete dört elle sarılmasında (*en-Nizâ' ve't-Tehâsum*, 79–80) şaşılacak bir durum yoktur.

⁴⁴⁰ Bezzâr'ın Sefîne tarîkıyla naklettiğine göre Allah Rasûlü, biri devenin üzerinde biri arkasında biri de önünde olmak üzere uzaktan gelen üç şahsı gördüğünde bu bedduayı yapmıştır. (Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-Bezzâr, *el-Bahru'z-Zehhar Müsnedu'l-Bezzâr*, I-XV, Thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullah, Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine, 1997, IX, 286, no: 3839; Heysemî, Nurettin Ali b. Ebî Bekir, *Keşfu'l-Estâr an Zevâidi Müsned'il-Bezzâr ale'l-Kütübî's-Sitte*, (I-IV), Thk. Habîbu'r-Rahmân el A'zamî, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1979, I, 63-64, no: 90; *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, I-X, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1412 h. I, 64. Devenin üzerindeki Ebû Süfyân, önündeki Velid b. Ukbe, arkasındaki de Muaviye'dir.

⁴⁴¹ Halîfe, *Tabakât*, 204; İclî, *Sikât*, II, 313; Zehebî, *Kâşif*, II, 318.

⁴⁴² İbn Hanbel, Asım'ın bu rivayeti Rasûlullah'tan işitip işitmediğini tam olarak bilemediğini söylemektedir. (İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 575.) Aynı şekilde Ebu'l-Kâsım Beğavî (el-Kebîr) (ö. 317/929) de onun sahâbi olduğundan kuşku duymaktadır. Buna karşın İbn Hacer, bu rivayeti delil getirerek Ebû'n-Nasr'ın sahâbi olduğuna hükmetmektedir. (İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 574)

⁴⁴³ Her ne kadar hadisçiler, sözkonusu rivayetteki işbu baba-oğulun kimliğini gizleme gayreti içine girseler de, İbn Sa'd, onların Ebû Süfyân ile oğlu Muaviye olduğunu zikretmekten çekinmemiştir. Ancak İbn Sa'd'ın rivayetinde “Şu falanın (iş başına) geleceği günden dolayı bu ümmetin vay haline!” kısmı mevcut değildir. (İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 78.) Berâ b. Azib'ten nakledilen bir

لعن الله القائد و المقود ويل لهذه يوما لهذه الأمة من فلان ذي الاستاء

3. “Allah onun (Muaviye’nin) karnını doyurmasın”⁴⁴⁵: لا أشبع الله بطنه
4. “Şu yoldan ümmetinden, dinimin dışında başka bir din üzere haşrolacak bir adam çıkacak. (Rasûlullah bu sözü söyler söylemez) o yoldan Muaviye çıkageldi”⁴⁴⁶:

يطلع من هذا الفج رجل من أمتي يحشر على غير ملتي فطلع معاوية

5. “Muaviye’yi benim minberimde gördüğünüzde öldürürünüz”⁴⁴⁷: إذا رأيتم معاوية على منبري فاقتلوه
6. “(Ey Ammâr) Seni doğru yoldan sapmış bir topluluk öldürecek!”⁴⁴⁸

تقتلك الفئة الباغية

7. Ahiret günü bir tabutun içerisinde cezasını çekmek üzere cehennemin en derin tabakasına getirilen Muaviye, son anda “Ya Hannân, yâ Mennân! diye feryat ederken kendisine şu şekilde karşılık verilecektir: Sen dünyadayken isyan ettin ve bozgunculardan oldun”⁴⁴⁹.

Bu rivâyetler dışında Muaviye’nin İslam’a aykırı bazı davranış ve tutumlarından da örnekler verildiğini görüyoruz. Bu bağlamda sahabilerden Amr b. Hamik (ö. 50/671)⁴⁵⁰ ve Hucr b. Adiy’i (ö. 53/673)⁴⁵¹ öldür(t)en Muaviye ve tayfası,

(وكان معاوية رجلا مستها) rivayette gerçekten de Muaviye kıcı büyük biri olarak tavsif edilmektedir (Bkz. İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LIX, 204.

⁴⁴⁴ Taberânî, *el-Kebîr*, XVII, 176, No: 14153; Ebû Nuaym, *Marifetu’s-Sahâbe*, XV, 220, no: 4810.

⁴⁴⁵ Müslim, *Birr*, 96, no: 6628. Rivayete ilişkin değerlendirmeler için bkz. Tezimiz, s. 73-74.

⁴⁴⁶ Minkarî, *Vak’atu Sıffîn*, 220. Kaynaklarımızda bu rivayetin tam bir muarızı da yer almaktadır. Buna göre, Rasûlullah şöyle buyurmuş olmaktadır: “Şu kapıdan bir cennetlik çıkacak.(tam o esnada Muaviye çıkagelmıştır) Allah Resulu bunu üç gün üst üste söylemiş, her defasında da kapıdan çıkan Muaviye olmuştur. Hatta durumdan emin olmayan bir adam Muaviye’yi Rasûlullah’a göstererek “bu mu ol” diye sorarak (Acurrî, *eş-Şerîa*, V, 135, No: 1861) Muaviye’nin cennete gireceğini iyice garanti altına almıştır! İbn Asâkir’in naklinde ise rivayeti uyduran şahıs Râfızîlere misilleme yaparcasına Hz. Peygamber’e şu cümleyi de isnad etmekten çekinmemiştir: “Ey Muaviye, ben sendenim sen de bendensin. İkimiz Cennette (işaret ve orta parmaklarını birleştirerek) bu şekilde birbirimize yakın olacağız.” (İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LIX, 98)

⁴⁴⁷ Minkarî, *Vak’atu Sıffîn*, 216; İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, 305; İbn Adiy, *el-Kâmil*, II, 626; İbn Asâkir, LIX, 155-157; İbnu’l-Cevzî, *el-Mevdûat*, II, 265-269.

⁴⁴⁸ Bu rivâyet ile ilgili olarak bkz. Demir, Mahmut, Tarihsel Bağlamından Koparılmış bir Hadis: - O’nu Azgın Bir Topluluk Öldürecek Rivayeti Üzerine Bir İnceleme, *Din Bilimleri Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 3, s. 143-164.

⁴⁴⁹ Minkarî, *Vak’atu Sıffîn*, 217; İbn Hacer, *Lisân*, I, 189.

⁴⁵⁰ Huzâa’ kabilesine mensup olan bu sahabinin Hudeybiye’den sonra Medine’ye hicret ettiği söylenmektedir. Peygamberin vefatından sonra önce Şam’a sonra da Kûfe’ye yerleşmiştir. Muhasara altındayken Hz. Osman’ın üzerine yürüyen dört kişiden biri olduğu söylenir. Koyu bir Ali yanlısı olan Amr, Cemal, Sıffîn ve Nehrevan savaşlarında onun yanında yer almış, Muaviye’ye karşı olan Hucr b. Adiy’i desteklemiştir (İbn Sa’d, *Tabakât*, III, 73; İbn Abdilberr, *el-İsû’âb*, 503).

Kur'an'da buyrulan kasden adam öldürme cezasına çarptırılacaklardır: “Kim bir mümini kasden öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lanetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.”⁴⁵²

Zehebî'nin “felaket dolu bir yazı”⁴⁵³ diye nitelediği bu fermana lanet kavramının damgasını vurduğu açıkça gözlemlenmektedir. Bu yüzden fermanın sonunda şu beddua'nın yer alması son derece tabiidir:

اللهم العن أبا سفيان بن حرب ومعاوية ابنه ويزيد بن معاوية ومروان بن الحكم وولده اللهم العن أئمة الكفر وقادة الضلالة وأعداء الدين ومجاهدي الرسول ومغيري الأحكام ومبدلي الكتاب وسفاكي الدم الحرام

“Allah'ım! Ebû Süfyan b. Harb'a, oğlu Muaviye'ye, onun oğlu Yezid'e, Mervan b. Hakem ve çocuğuna lanet et! Allah'ım! Küfrün önderlerine⁴⁵⁴, sapıklığın öncülerine, dinin düşmanlarına, Peygamber'le savaşanlara İslam'ın hükümlerini değiştirenlere ve masum kanları dökenlere lanet et!”

Vezir Ubeydullah b. Süleyman'ın, el-Mu'tazid'e yaptığı ‘halk arasında infiale yol açar’ uyarısı bu fermanın okunmasına engel olamamış, halife, bu durumda kılıçların kullanılmasını emredecek kadar fermanın ilan edilmesinde ısrarcı olmuştur.⁴⁵⁵

Elbette bu tablo beşyüz yılı aşkın Abbâsî hükümrانlığının muayyen bir döneminin resmidir. Daha çok el-Me'mûn ve el-Mu'tazid dönemlerinde ön plana çıkan Ümeyye Oğulları ve Muaviye aleyhtarlığı, bilhassa Şî' Fâtımî Devletinin (297-567/909-1171) nüfûzunu artırdığı bir dönemde tam tersine dönmüştür. Mağribli Ebû Bekir İbnu'l-Arabî (ö. 543/1149), 485/1092'de başladığı doğu seyahatının Bağdâd

Amr b. Hamik'in İslam'da başı kesilerek (Muaviye'ye) hediye edilen ilk kişi olduğu rivayet edilir. (İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VIII, 357.)

⁴⁵¹ Sahabi olduğu bir “qıl” ile ifade edilen (İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV,146) Hucr, Hz. Ali ile birlikte Cemel ve Sıffin savaşlarına iştirak etmiştir. Hucr'un, Muaviye'nin talimatıyla Şam yakınlarında hapiste tutulduğu Merc-i Azra adlı köyde öldürüldüğü söylenmektedir. (İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 218; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 531.)

⁴⁵² en-Nisâ, 4/93.

⁴⁵³ Zehebî, *Târîhu'l-İslam*, XXI, 19.

⁴⁵⁴ Burada Şia'nın Cemel'de Ali'ye karşı olan Talha ve Zübeyr aleyhine kullandığı bir ayete atf vardır: (تَكُونُوا أَيْمَانَهُمْ مَنْ بَعْدَ عَهْدِهِمْ وَطَعْنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَيْمَةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ أَلِيَانٌ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ) *Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozup dininize dil uzatırlarsa, küfrün elebaşlarıyla savaşın. Çünkü onlar yeminlerine riayet etmeyen kimselerdir. Umulur ki, vazgeçerler*” (Tevbe, 9/12). Şia kaynakları Cafer Sadık'a nispet ettikleri bir rivayete dayanarak ayetteki “Küfrün önderleri”nden maksadın Talha ve Zübeyr olduğunu zikrederler. Krş. Tabatabâî, Muhammed Hüseyin, *el-Mizân fi Tefsîri'l-Kur'an*, I- XXII, Beyrut, 1991, IX, 187 vd.

⁴⁵⁵ Taberî, *Târîh*, V, 625; Zehebî, *Târîhu'l-İslam*. a.y.

durağında (489/1096)⁴⁵⁶ Medînetu's-Selâm'ın (Bağdâd) mescitlerinin kapılarında şöyle yazılı olduğunu aktarmaktadır:

خير الناس بعد رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم أبو بكر، ثم عمر، ثم عثمان، ثم علي، ثم معاوية خال المؤمنين رضي الله عنهم

“*Rasûlullah'tan sonra insanların en hayırlısı Ebû Bekir'dir, sonra Ömer, sonra Osman, sonra Ali sonra da Müminlerin dayısı Muaviye'dir.*”⁴⁵⁷

İbnu'l-Arabî'nin 491/1098 yılında Abbâsî Halîfesi el-Müstazhir-Billâh'la (487-512/1094-1118) görüştüğü⁴⁵⁸ dikkate alınırsa, bu durumun hangi dönemi yansıttığı tahmin edilebilir. Zîra Halîfe Müstazhir, sırf Fâtımîler'e muhalefet olsun diye namazda besmelenin Hanbelîlere uyularak açıktan okunması, yine aynı amaçla Kunut dualarının da Şafiî mezhebine göre okunması talimatını verecek kadar Şiî karşıtlığıyla bilinmektedir.⁴⁵⁹

Bir taraftan Emevîlerin Ehl-i Beyt'e karşı tutumları, diğer taraftan Abbasîler devrinde sahabe karşıtı Şiî söylemlerin artması, hadis musannıflarını sahabenin faziletlerine ilişkin rivayetleri derlemeye itmiştir. Şimdi genel olarak sahabenin (veya özel olarak bazı sahabilerin) faziletlerinden bahseden rivayetlerin Sünnî hadis edebiyatına nasıl yansıdığı ve fazâilu's-sahabe literatürünün doğuşu ve yayılmasında rol oynayan temel faktörlerin neler olduğu üzerinde duracağız.

F. HADİS LİTERATÜRÜNDE “FEZÂİLU'S-SAHÂBE”

Musannıflar özellikle hadisin altınçağı olan hicrî III. asrın başlarından itibaren sahabe hakkında eser telifine ayrı bir önem vermişlerdir. *İlmu Marifeti's-Sahâbe* (Sahabeyi Tanımak) hadis ilminin dallarından biri olarak kabul görmüş⁴⁶⁰, bu yüzden hadis kaynaklarında gerek *Ma'rifetu's-Sahâbe* gerekse de *Fezâilu's-Sahâbe* veya *Menâkıbu's-Sahâbe* başlıkları altında çok geniş müstakil bölümler ve eserler telif edilmiştir. Hadisçilerin bu konuya çok fazla ilgi göstermeleri, hiç kuşkusuz, hadisin mürsel olanıyla muttasılını birbirinden ayırt etmede *marifetu's-sahabenin* önemi ve

⁴⁵⁶ Baltacı, Ahmet, DİA, “İbnü'l-Arabî” Md. XX, 488.

⁴⁵⁷ İbnu'l-Arabî, *el-Avâsım*, 219-220.

⁴⁵⁸ Baltacı, *A.g.m.* a.y.

⁴⁵⁹ Özaydın, Abdülkerîm, DİA, “Müstazhir-Billah” Md. XXXII, 128

⁴⁶⁰ Hâkim, *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*, 22.

gerekliliğiyle⁴⁶¹ izah edilebilir. Fâruk Hammâde, genel olarak sahabeyle alakalı rivayetlerin yer aldığı eserleri türüne göre şöyle tasnif etmektedir:

- Sadece Sahabe'ye Mahsus Eserler
- Hadis Kitapları: Müsnedler, Câmi'î'ler Sünen'ler...
- Ricâl Kitapları
- Siyer ve Meğâzî Kitapları
- Bir Sahabinin veya Sahabi Grubunun Faziletleri Hakkındaki Eserler.⁴⁶²

Görüldüğü gibi sahabenin faziletleriyle ilgili rivayetler çok geniş bir külliyâta dağılmış bulunmaktadır. Bunlara ilaveten erken dönemden itibaren bidat fırkalara karşı reddiyeler olarak karşımıza çıkan “Kitâbu’s-Sünne” türü eserleri de ekleyebiliriz.

Hadis kaynakları açısından baktığımızda sahabenin faziletlerine dair rivayetleri, ya müstakil eserler şeklinde ya da *Fezâilu’s-Sahâbe*, *Menâkıbu’s-Sahâbe* gibi bâb başlıkları altına literatüre girmiştir. Bu alanda ilk müstakil eser kaleme alanların Vekî İbnü'l-Cerrâh (ö. 197/812) ile Esedussünne Esed b. Mûsa (ö. 212/827) olduğu söylenmektedir.⁴⁶³ Ancak günümüze ulaşan en erken kaynaklar Ahmed b. Hanbel'e nispet edilen⁴⁶⁴ *Fezâilu’s-Sahâbe* ile Nesâî'nin kaleme aldığı aynı adlı eserdir. Hayseme b. Süleyman (öl. 343/955) ile Dârekutnî'nin (ö. 385/995) yazdıkları eserlerin ise ancak bir kısmı elimizde mevcuttur.⁴⁶⁵ Yine Ebû Nuaym'ın (ö. 430/1038) *Marifetu’s-Sahâbe* adlı eseri de sahabenin faziletleriyle ilgili rivayetler açısından hatırlanması gereken önemli kaynaklardır.

Sahabenin faziletleriyle ilgili rivayetlerin Câmi ve Musannef türü eserlerde de çeşitli bölüm ve bab başlıkları altında yer aldığını söylemiştik. Buhârî, *es-Sahîh*'inde *Fezâilu Ashâbi'n-Nebî*, Müslim *Fezâilu’s-Sahâbe*, Ebû Davud ve İbn Mâce *Kitâbu’s-Sünne*, Tirmizî de *el-Menâkıb* bölümlerinde ilgili rivayetlere geniş yer vermişlerdir. Ayrıca Hâkim'im *el-Müstedrek*'indeki “Ma'rifetu’s-Sahabe” bölümü

⁴⁶¹ Süyûtî, *Tedribu'Râvî*, II, 206.

⁴⁶² Nesâî, Ahmed b. Şuayb, *Fezâilu’s-Sahâbe*, Thk. Faruk Hammâde, Dârus-Sekafe, Mağrib, 1984. (Muhakkık Girişi. s. 25–26.)

⁴⁶³ Efendioğlu, DİA, “*Fezâilu’s-Sahabe*” Md. XII, 535.

⁴⁶⁴ Bu eserin esasen İbn Hanbel'in oğlu Abdullah'a ait olduğuna dair bazı mülâhazalar için bkz. İbn Hanbel, *el-Müsned*, yayıncının mukaddimesi, s.11-12. Yayıncı, *Fezâilu’s-Sahâbe*'nin Abdullah'a ait olduğu halde yanlışlıkla babasına nispet edildiğini, bunun da Abdullah'ın babasından aldığı rivayetlerin çokluğundan kaynaklandığını belirtmektedir.

⁴⁶⁵ Efendioğlu, DİA, “*Fezâilu’s-Sahabe*” Md. XII, 535.

sahabilerle ilgili çeşitli rivayet ve haberlerin önemli bir kaynağı olup hacim olarak neredeyse kitabın üçtebirlik kısmına tekabül etmektedir. Buralarda metod olarak öncelikle sahabenin İslam ümmeti içerisindeki mümtâz konumuna işaret edildikten sonra, müminlerin onları sevmekle yükümlü oldukları ve onlara dil uzatmaktan kaçınmaları gerektiğine dair rivayetlere yer verildiğini görüyoruz. Ardından ilk dört halifeden başlamak suretiyle aşere-i mübeşşere, muhacir, ensar... ile devam eden bir silsileyle diğer sahabilerin de faziletlerine dair rivayetler zikredilmiştir. Hiçbir sahabiye ayırt etmeden genel olarak bu rivayetleri bir araya getirmek için kaleme alınan müstakil eserlerin yanında, dört halife, aşere-i mübeşşere gibi sahabe gruplarına tahsis edilen, bunlara ilave olarak tek bir sahabinin faziletlerine ilişkin derlenmiş müstakil kaynaklar da literatürde önemli bir yer teşkil etmiştir. Bu meyanda Hz. Ali'nin faziletleriyle ilgili derlemelerin diğerlerine nispetle çok fazla olduğunu belirtmek gerekir.

Sahabenin faziletleriyle ilgili literatürü tanıtmak çalışmamızın maksatları arasında yer almamaktadır. Ancak son yıllarda kaleme alınmış çok kıymetli bir literatür çalışmasına atıfta bulunmadan geçemeyeceğiz. Kuveyt'teki *Merkezu'l-Mahtûât ve't-Turâs ve'l-Vesâik* kuruluşunun direktörü Muhammed b. İbrahim eş-Şeybânî'nin *Mu'cemu mâ Üllife ani's-Sahâbe ve Ümmehâti'l-Müminîn ve Âli'l-Beyt adlı* bu çalışması, harf sırasına göre, irili- ufaklı, mahtû-matbû sahabeye dair yazılmış olan bütün çalışmaların listesini sunan bir indekstir. Bunlara risale veya makale düzeyindeki küçük araştırmalar da dâhildir. Eserin sonunda kitapta yer alan tüm sahabilerin bir listesi yanında sahabeye ilişkin yazılan eserlerin asırlara göre bir dökümü de verilmektedir ki bu, çalışmaya ayrı bir önem ve özgünlük katmaktadır. Bu çalışmanın bir diğer özelliği de, sahabeye ilişkin eserlerin yanı sıra toplam 211 sahabinin belli başlı rical veya tabakat kitaplarında biyografilerinin yer aldığı cilt ve sayfa numaralarını da vermesidir. Bunlar da dâhil olmak üzere eserde sahabeye ilişkin bin üç yüzü aşkın çalışmaya işaret edilmektedir. Dolayısıyla bu kadar geniş bir literatür ancak müstakil bir tez konusu olabilir. Biz burada ilgili eserlerde sahabenin faziletlerine dair rivayetlerin ne şekilde yer aldığına dair genel bir çerçeve sunduktan sonra daha çok bu literatürün temel karakteri, yapısal özelliklerine temas etmek istiyoruz.

Her şeyden önce İslam'ı Hz. Peygamber'den öğrenen ilk tanıklar olmaları, sahabeye, erken dönemlerden itibaren hem toplum vicdanında hem de ilim erbabı arasında ciddi bir saygınlık ve otorite kazandırmıştır. Bunun temelinde, onların İslam'ın bekası için taşıdıkları önem yatmaktadır. Ümmet nezdindeki bu itibarlarına karşın zaman içerisinde siyâsî temelli bir takım karşıt söylemlerin odağı haline gelmeleri, Ehl-i Sünnet camiasında büyük bir reaksiyon görmüştür. Dolayısıyla hemen her Sünnî hadis musannıfının, gerek eserlerinde yer verdikleri “**Fezâilu's-Sahâbe**” veya “**Menâkıbu's-Sahâbe**” gibi başlıklar altında, gerekse de yazdıkları müstakil eserlerle sahabenin üstünlüklerini, yüksek şahsiyetlerini ortaya koymaya çalışmaları bir tesadüf değildir. Şöyle ki; Abbâsî halifesi Memûn'un (198–218/813–833) Şîî görüşü benimsemesi, öte yandan Mutezile'yi devletin resmî mezhebi kabul etmesi, bid'at fırkalarıyla İslam düşmanlarının ashaba iftira edip onları tekfir etmesine ve aleyhlerinde kitap yazmasına imkân vermiştir. Fezâilu's-Sahâbe'ye dair eserler de bu dönemde bir nevi reaksiyon olarak kaleme alınmaya başlamıştır.⁴⁶⁶ Sahabenin faziletlerine dair rivayetlerin önemli bir kısmının Mihne⁴⁶⁷ hâdisesinin en önemli mağdurlarından biri olan Ahmed b. Hanbel kanalıyla nakledilmesi, Şia'ya kucak açan dönemin Abbâsî yönetimine duyulan tepkinin bir yansıması olabilir. M. Emin Özafşar'ın da belirttiği gibi Memûn'un ülkenin her tarafında Muaviye'nin *tel'îni* ile ilgili resmi kampanya teşebbüsü yanında Kur'an'ın mahlûk olduğu ve Ali'nin üstünlüğü anlayışını resmî devlet görüşü olarak deklare etmesinin tek toplumsal muhatabı hadisçiler olmuştur.⁴⁶⁸ Fâtumîlerle birlikte Şia'nın siyasî bir güç haline gelmeye başladığı IV/X. asırdan itibaren genel olarak sahabe, özel olarak da Ebû Bekir ve Ömer aleyhine ağır hakaretlere varan söylemlerin özellikle bu dönemde⁴⁶⁹ yaygınlık kazanması da, Sünnî kesimde yine büyük bir tepki görmüştür. Bu dönemden sonra bilhassa Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali gibi sahabiler hakkında

⁴⁶⁶ Efendioğlu, DİA, “**Fezâilu's-Sahabe**” Md. XII, s. 535.

⁴⁶⁷ Hicrî üçüncü asrın ilk yarısında halife Me'munun Tarsûs seferi sırasında (218/833) Rakka'dan Bağdâd valisi İshâk b. İbrâhim'e gönderdiği bir mektupla fiilen başlayan Mu'tasım (218–228/833–842) ve Vâsık (228–233/842–847) dönemlerinde devam eden ve Mütevekkil 233–247/847–861) zamanında son bulan Mihne, bu süreçte Abbâsî halifelerinin çeşitli nedenlerle özellikle ilim adamlarına karşı uyguladığı şiddet ve baskı politikasını ifade eder. Krş, Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı*, s. 15–17, 40, 59).

⁴⁶⁸ Özafşar, *A.g.e.*, 54.

⁴⁶⁹ Şîî Fâtumî Devleti'nin (297–567/909–1171), Ehl-i Sünnet mensuplarına baskılarını artırdığı Hâkim bi-Emrillah (386–412/996–1021) döneminde sahabeye sövmek iyice yaygınlık kazanmıştır. Bu meyanda halifenin emriyle sövgü ifadeleri mescid duvarlarına, ev ve dükkân kapılarına yazılmaya başlamıştır. Seyyid, Eymen Fuad, DİA “**Fâtumîler**” Md. XII, 231.

müstakil eserlerin telif edilmiş olması, bu tepkinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla **fezâilu's-sahâbe** literatürün genel olarak savunmacı bir karakter taşıdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Aşağıda vereceğimiz birkaç örnek, bu karakterin ilgili literatürünün zenginleşmesinde ne derece önemli bir rol oynadığını göstermeye kâfidir.

Yukarıda İbn Hanbel'in *Fezâilu's-Sahâbe*'sinin sahabeye sövgüyü ilke edinen Şia'nın devlet desteğini aldığı Abbâsî dönemi ürünü olduğunu söylemiştik. İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/922) de benzer nedenlerle bu alanda eser telif eden ilklerdendir. Günümüze kadar ulaşmasa da, Onun, Ebû Bekir, Ömer, Ali ve Abbas'ın faziletlerine dair birer risâle yazdığı söylenmektedir.⁴⁷⁰ Taberî, Bağdatlı bir grup âlimin *Ğadîr Humm* rivayetlerini reddetmesi üzerine bu rivayetin tüm tarîklerini bir araya getirerek onlara cevap vermiş, bunun üzerine etrafında sahabe hakkında kötü konuşan Râfızî bir topluluğun birikmesi üzerine de Ebû Bekir ve Ömer'in faziletleriyle ilgili rivayetleri zikretmeye başlamıştır. Peygamber'in amcası Abbâs'ın soyundan gelenler de Abbas'ın faziletlerini sorunca onun faziletleriyle ilgili rivayetlerden bahsetmiş ve onları yazdırmıştır. Yine Taberistan'a gittiğinde orada sahabeye dil uzatmanın yaygın hale geldiğini gören İbn Cerîr, Ebû Bekir ve Ömer'in faziletlerine dair bir eser yazmış, bu yüzden başına geleceklerden korktuğu için orayı kısa sürede terk etmiştir.⁴⁷¹ Taberî'nin çağdaşı ve *Sünen* sahibi meşhur hadisçi Nesâî'nin durumu daha da dramatiktir. Ömrünün sonlarına doğru Mısır'dan ayrılıp Şam'a giden Nesâî, burada Hz. Ali'ye karşı olumsuz kanaatlerin yerleştiğine tanık olunca, O'nun faziletleriyle ilgili hadisleri ihtiva eden bir eser kaleme almaya karar vermiştir. Kendisine Muaviye ve faziletleri hakkında sorulduğunda "Fesadın başı olmak ona yetmiyor mu ki, bir de fazileti olsun" karşılığını vermiştir. Bunun üzerine büyük hadis imamına tekme tokat girişen halk, onu mescitten kovmuştur. İsteği üzerine dostları tarafından Mekke'ye götürülen Nesâî, aldığı darbelerin tesiriyle kısa süre içinde vefat etmiştir.⁴⁷²

Fezâilu's-sahâbe literatürü asırlar geçtikçe siyasî faktörlerin de tesiriyle güncelliğini hep korumuştur. Zaman içerisinde Şîî-Sünnî gerginliğindeki artış bu

⁴⁷⁰ Yâkut, Ebû Abdillâh Yakut b. Abdillâh er-Rûmî e-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ* (Veya *İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*) I- VII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991, III, 266.

⁴⁷¹ Yakut, *Mu'cemu'l-Udebâ*, III, 269-270.

⁴⁷² Yakut, *Mu'cemu'l-Büldân*, V, 326.

literatürün zenginleşmesinde büyük rol oynamıştır. Sünnîler ashâbı ve bilhassa Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ı, Şia da Ali'yi ve Ehl-i Beyt'i tafdîl eden rivayetleri derlemeyi adeta dînî bir vecibe saymışlardır. Hicrî VII. asırda Memlûkler (1250-1517) döneminde Şîî nüfusun yoğun olduğu⁴⁷³ Mısır'ın Esnâ⁴⁷⁴ kentinde kadılık ve müderrislik yapan Ebû'l-Kâsım Bahâuddîn el- Kiftî (ö. 697/1298), sahabenin faziletlerine dair eserini, başta bidatlerin çoğalmaya başlaması olmak üzere sahabeye dil uzatan Şîîlerin artması gibi gerekçelerle yazmaya karar verdiğini ifade etmiştir.⁴⁷⁵ Hadis ilmine vukûfiyetinin az olduğunu itiraf eden müellif, bu çalışmayı kaleme almaktaki maksadının, talebelerine sahabe hakkında nasıl bir itikada sahip olmaları gerektiğini telkin etmek olduğunu belirtmektedir.⁴⁷⁶

Rivayet döneminin sona ermeye başladığı V. asırdan sonra, sahabeyi savunmak için dirayet nitelikli eserlerin ortaya çıkmaya başladığını görüyoruz. Ebû Nuaym'ın (ö. 430/1038) *Tesbîtu'l-İmâme ve Tertîbu'l-Hilâfe'si* ile Beyhakî'nin (öl. 458/1066) *el-İtikad* adlı eserleri rivayet merkezli olmakla birlikte dirâyet niteliğine de sahip eserlerdir. Öte yandan Ebû Bekir İbnu'l-Arabî'nin (ö. 543/1148), *el-Avâsım mine'l-Kavâsım* adlı eserinin ikinci bölümünde, Hz. Peygamberin vefatından sonra sahabenin içine düştüğü durum ortaya konurken, Şia'nın ashâb hakkındaki ithamları ele alınmakta, hepsine tek tek cevaplar verilmektedir. Eserin son kısmında özellikle Hz. Osman, Muaviye, Velid b. Ukbe, Hakem b. Ebi'l-Âs ve Mervân b. Hakem gibi, uygulamalarıyla tartışma konusu olan Ümeyyeoğullarına mensup sahabilere yönelik iddialar cevaplanmaktadır.

Bu noktada işaret etmek istediğimiz bir başka eser de Ehl-i Sünnet kesiminde büyük bir prestij kazanan İbn Hacer el-Heytemî'nin (ö. 974/1567) *es-Savâ'iku'l-Muhrika'sıdır*. Bu kitap, sahabeyi savunma çabasının, çatışmacı ve ötekileştirici bir karaktere büründüğünü gösteren tipik bir çalışmadır. Sahabeyi Şia'nın ithamlarından korumak adına zayıf ve uydurma her türlü rivayeti kullanmakta sınır tanımayan bu şafiî fakîh, aslen Mısırlı olup 940/1534 yılında yaptığı üçüncü hacc ziyaretinden sonra Mekke'ye yerleşmiştir.⁴⁷⁷ Talebeleri kendisinden ilk iki halifenin hilafete nasıl

⁴⁷³ İbnu'l-İmad Ebu'l-Felâh Abdulhayy b. Ahmed, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, I-VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y. V, 438.

⁴⁷⁴ Yakut, *Mu'cemu'l-Büldân*, I, 189.

⁴⁷⁵ Kiftî, *el-Enbâ*, 59.

⁴⁷⁶ Kiftî, *A.g.e.*, s. 300.

⁴⁷⁷ Cengiz Kallek, DİA, "İbn Hacer el Heytemî" Md. XIX, 531.

seçildikleri hususunda bir eser yazmasını istemişler, o da bu mevzuyu kaleme almıştır. Yaşadığı dönemde Mekke’de Şîî nüfusun yoğun olması hasebiyle bu eserini Mescid-i Haram’da ders kitabı olarak okutmuştur. Daha sonra diğer halifelerin de faziletlerini eklemek suretiyle eserini genişletmiştir.⁴⁷⁸ Eserini bidat ehline ve zındıklara reddiye olarak kaleme alan Heytemî, kendisini böyle bir kitap yazmaya sevk eden temel sâiklerin başında şu rivayeti zikretmektedir: “*Fitneler (veya bidatler) zuhur edip ashabıma sövülmeye başlandığında alimler ilimlerini açığa çıkarsınlar. Bunu yapmayanlara Allah, melekler ve tüm insanlar lanet eder...*”⁴⁷⁹

Musa Cârullah da *el-Veşîa*’sını yazma gerekçesini açıklarken Şîî beldelerde müşahade ettiği ve çok çirkin karşıladığı bir manzaraya işaret etmektedir. Buna göre Şîîler hutbelerde, vaazlarda, ziyaret mekânlarında yapılan dualarda, Hz. Muhammed’e ve ailesine salât ve selamdan sonra Ebû Bekir, Ömer, Osman, Âişe ve Hafsa başta olmak üzere birçok sahabeyle lanet okuyorlardı.⁴⁸⁰

İlgili sahada yazan hemen her Sünnî âlim, eserinin mukaddimesinde sahabeyi Şia’nın ithamlarından kurtarma gerekçesiyle kitabını yazdığını zikretmiştir. Ancak sahabenin faziletleriyle ilgili rivayet eksenli olmaktan öte propagandist bir üslupla kaleme alınan ve ilgili rivayetlerin sadece bu propagandanın malzemesi olarak kullanıldığı özellikle geç dönem eserlerde, sahabeyi veya Ehl-i Beyt’i tafdîl etme ve/ya savunma, yerini, karşılıklı ithamlara, saldırganca tavırlara bırakmıştır. Bu tutumların temelinde tamamen siyâsî mülâhazaların yattığını belirtmeliyiz.⁴⁸¹

⁴⁷⁸ Heytemî, Ebû’l-Abbas Şihabuddin Ahmed b. Muhammed b. Hacer, *es-Sevâ’iku’l-Muhrika fî’r-Redd ‘alâ Ehli’l-Bida’ ve’z-Zendeka*, Lahor, 1895. (*Tathîru’l-Cenân* ile birlikte) s. 3.

⁴⁷⁹ Hatîf Bağdadî, *el-Câmi’ li-Ahlâki’r-Râvî ve Âdâbu’s-Sâmi’*, II, 165.

İbn Hacer bu rivayetin Muhammed b. Abdulmecîd et-Temîmî’nin asılsız nakillerinden biri olduğunu söyler. Muaviye ile ilgili olarak hem de Hz. Ali kanalıyla nakledilen şu rivayet de bu zatın mamulüdür: “Hz. Peygamber Muaviye’ye vahiy yazdırmak istediği zaman ona güvenip güvenemeyeceği noktasında Cebail ile istişare eder. Vahiy Meleği de ona güvenebileceğini söyler.” (İbn Hacer, *Lisânu’l-Mîzan*, V, 264)

Eserinin çeşitli yerlerinde Şîî muarızlarına ağır ithamlarda bulunan Heytemî’nin bu kitabına keskin bir Şîî kaleminden, Kadî Nurullah Tüsterî (ö.1019/1610) tarafından (*الصوارم المهرقة في جواب الصواعق*) *الصوارم المهرقة* ismiyle çok ağır bir reddiye yazmıştır. Kitabın sadece şu giriş cümlesi, içeriği, mahiyeti hakkında yeterli ipucu vermektedir: “İbn Hacer’in attığı taşlardan bizi koruyan, yıldırımlarından saçan ateşleri hiçbir iz bırakmadan küle dönüştüren Allah’a hamdolsun ki, neticede inkâr eden afallayıp kalmıştır.” (*es-Sevârim*, s.1) Her iki eserin adından da anlaşılacağı üzere, İbn Hacer Heytemî’nin “Yakıcı yıldırımlarına (*الصوارم المهرقة*)” Tüsterî “Kan döken kılıçlarıyla (*الصوارم المهرقة*)” karşılık verirken, her iki müellif, mezhep fanatizminin, sadece cahilleri değil, âlimleri dahi hangi noktaya getirebileceğinin birer örneğini sergilemiş olmaktadır.

⁴⁸⁰ Cârullah, Musa, *el-Veşîa fî Nakzi ‘Akâidi’s-Şîa*, .

⁴⁸¹ Örneğin Mısırlı çağdaş âlimlerden Ahmed Ferîd, *el-Fevâidu’l-Bedîa* adlı eserinin büyük bir bölümünde Şia’yı tekfîr etmeye özel gayret sarfetmektedir. (Krş. “*Humeyni ve İran Şiası’nın*

Çağdaş müelliflerden ve günümüze kadar sahabenin faziletleriyle ilgili en kapsamlı eserin sahibi olan Sâ'idî de böyle bir derlemeyi hazırlamasına gerekçe olarak başta Allah'a, Rasûlüne ve Onun risaletini bizlere ulaştıran ashabına duyduğu sevgiyi dile getirirken, ardından da İslam'ı, Hz. Peygamber'in sünnetini ve *selef-i sâlih*in akîdesini savunmayı ve ashabın haklarını korumayı zikretmektedir. Yazar burada İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1327) diliyle⁴⁸² sahabe hakkında olumsuz kanaatler benimseyen Rafızîlere gönderme yapmaktadır. İbn Teymiyye'nin ifadesi, İbn Mâce'de yer alan şu rivayetin bir tercemesi gibidir: “*Bu ümmetin sonradan gelenleri öncekilere lanet okuduğu zaman her kim bir bir hadis gizlerse Allah'ın indirdiği Kur'an'ı gizlemiş olur.*”⁴⁸³ Sahabenin faziletlerine dair hadislerin Peygamber'den tevâtür yoluyla geldiğini, Kitap ve sünnette onların faziletlerine açıkça delalet eden nassların kat'î deliller olduğunu iddia eden Sâ'idî, kat'î delilleri inkâr edenlerin veya onları bilinen anlamlarının dışında tevîl edenlerin küfre düşmüş olacaklarını söyleyerek Şîî muarızlarına ciddi ithamlarda bulunmaktadır.⁴⁸⁴

Yukarıda işaret ettiğimiz örnekler *fezâilu's-sahâbe* literatürünün sahabeyi muhalif düşüncelerin hücumlarından koruma çabasının bir ürünü olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak İbn Hanbel'in eseri başta olmak üzere günümüze kadar bu alanda yazılan tüm eserlerin ortak özelliği savunmacı karakterleridir. Literatürün bu yapısı, Şia ve Ehl-i Sünnet'in referans aldığı ilgili rivayetler mukayeseli olarak incelendiğinde daha net gözükecektir. Böylece *fezâilu's-sahâbe* rivayetleri bu iki mezhebin rekabetçi bir mantıkla birbirlerine rivayetlerle misillemede bulundukları adeta bir savaş alanına dönüştürülmüştür.

Çalışmamızın bundan sonraki bölümlerinde bu çatışmacı ruhun rivayetlere nasıl nüfûz ettiği üzerinde durulacaktır. Şöyle ki; Emevî devletinin Peygamber soyuna yönelik sözlü ve fiili baskıcı politikalarını göz önüne aldığımızda Ehl-i Beyt veya Hz. Ali ile ilgili rivayetlerde sevgi ve sövgü kavramlarının neden çokça yer

Sahâbe Hususunda Helakı” başlıklı bölümü s. 111 vd.) Bu bağlamda Humeynî'nin ismini ön plana çıkarmış olması siyasi farklılıkların ve kaygıların bu sert hücumlarda ne kadar etkili olduğunu gözler önüne sermektedir.

⁴⁸² İbn Teymiyye şöyle demektedir: “Sahabeyle ilgili haksız ithamlarda bulunan bir bidatçı ortaya çıkattığında mutlaka ashabı ona karşı savunmak ve onun delilinin batıl olduğunu ilimle ispatlamak gerekir.” İbn Teymiyye, Takiyuddîn Ahmed b. Abdilhalîm, *Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviyye*, I-VIII, Thk. Muhammed Reşad Sâlim, Müessesetü Kurtuba, y.y., t.y., VI, 254.

⁴⁸³ İbn Mâce, Mukaddime, 263. Beyhakî, sonraki nesillerin öncekilere hakaret etmesini kıyamet alametlerinden saymaktadır. Beyhakî, *Şu'abu'l-Îmân*, I- XIV, Thk. Abdulâlî Abdulhamîd Hâmid, Mektebetu'r-Rüşd, Riyâd, 2003, I, 307.

⁴⁸⁴ Sâ'idî, *Fezâilu's-Sahâbe*, XI, 440, 441.

aldığını anlamakta güçlük çekmeyiz. Buna karşın aynı temanın Sünnî hadis rivayetinde de yer alması ile Abbâsîler döneminde açığa çıkmaya başlayan ve Fatımîler döneminde iyice yaygınlaşan sahabe karşıtı Şîî söylem arasında da benzer bir paralellikten söz edebiliriz. Aşağıda birbirinin muadili sayılabilecek benzer söylemlerin Şîî menşeli hadis rivayetinde Hz. Ali ve Ehl-i Beyt için, Sünnî kaynaklarda ise genel olarak ashab, özel olarak da Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman için yer aldığına dair örnekler üzerinde durulacaktır.

G. SAHABE-EHL-İ BEYT EKSENİNDE ŞİÎ-SÜNNÎ ÇEKİŞMESİNİN HADİS RİVAYETİNE YANSIMALARI

Daha önce kapsamlı bir biçimde ele aldığımız üzere Ehl-i Beyt'i ve Ali'yi kutsayan Şia, birkaçı hariç tüm sahabilere dil uzatmayı ilke haline getirmiş, buna karşın Ehl-i Sünnet ise, Ehl-i Beyt ve Ali sevgisi konusunda hassas olmakla birlikte tüm sahabeyi sevmeyi adeta imanın bir gereği addetmiş, onlara hakaret etmeyi, dil uzatmayı da küfürle, nifakla eşdeğer kılmıştır.⁴⁸⁵

İslam geleneğinde sahabe etrafında cereyan eden tartışmaları bir kenara bırakarak sadece ilgili hadislerden hareketle ifade edecek olursak, hem sahabe hem de Ehl-i Beyt'e ilişkin rivayetlerde *sevgi*, *buğz*, *sebb*, *la'n* ve *velâyet* gibi anahtar kavramlar üzerinden iki farklı yaklaşım kendini hemen hissettirmektedir. Bir taraftan **Ehl-i Beyt'i**, diğer taraftan da benzer kalıp ve üsluplarla tüm **ashâbı** sevmeyi teşvik eden ve onlara dil uzatmayı kınayan rivayetler bu iki yaklaşımı yansıtmaktadır. Şîî bakış açısını temsil eden rivayetler daha çok Emevîlerin sebb politikalarına, Sünnî hassâsiyeti temsil eden rivayetler ise, Şia'nın sahabe hakkındaki olumsuz kanaatlerine karşı tepkiyi ifade etmektedir. Bu etki-tepki unsuru misillemeci bir rivayet kültürünün neşet etmesine yol açmıştır. Nitekim ilgili tüm rivayetler bir arada okunduğunda, Şia ile Ehl-i Sünnet'in hadislerle adeta bir söz düellosuna girdikleri gözlenmektedir. Hz. Ali ve/ya Ehl-i Beyt hakkındaki rivayetlerle sahabe hakkındaki rivayetleri genel hatlarıyla mukayese ettiğimizde bu hakikat tüm çıplaklığıyla ortaya çıkmaktadır. Şimdi, önce Sünnî kaynaklara da yansıyan Hz. Ali/Ehl-i Beyt

⁴⁸⁵ Tahâvî (ö. 321/933), bu yaklaşımı şöyle formülize etmiştir: “*Sahabeyi sevmek dindir, îmandır ve ihsandır; onlara buğzetmek ise, küfürdür, nifaktır ve tuğyândır.*” İbn Ebi'l-İzz, Ali b. Ali B. Muhammed; **Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye**, Thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Ş. Arnavut, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1993, s. 396.

hakkındaki bazı rivayet örneklerine işaret ettikten sonra, Şia'yı hedef aldığı anlaşılan ve Ehl-i Sünnet'in sahabe hassasiyetini ifade eden benzer muhtevalı bazı rivayetlere değineceğiz.

1. Hz. Ali/Ehl-i Beyt Hakkındaki Rivayetler

“Allah (c.c.), kardeşim Ali'ye sayılamayacak kadar çok fazilet bahşetmiştir. Kim bunlardan birini kabul ederek anarsa, Allah, onun geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlayacaktır. Yine her kim onun faziletlerinden birini yazarsa o yazdığı (rivayet) kaldığı müddetçe melekler onun için istiğfarda bulunur. Ve her kim onun faziletlerinden birini başkalarına duyurursa, Allah onun kulak yoluyla işlediği günahlarını, her kim de onun faziletlerine dair yazılmış bir kitabı mütalaa ederse bakışlarıyla işlediği günahlarını bağışlar. Ali'ye bakmak, onu anmak ibadettir. Allah, onu dost (el-Velâ) edinmeyen ve onun düşmanlarından uzak durmayan (el-Berâ) hiçbir kulunun imanını kabul etmez.”⁴⁸⁶

İbn Şâzân'ın (?)⁴⁸⁷ Hz. Ali tarîkıyla naklettiği bu hadis, ilgili Şîî rivayetlerin karakterini yansıtan tipik bir örnektir. Hz. Ali'nin faziletlerini bilmek ve yaymak Şîî doktrinin temel esaslarından. Bu açıdan Şîî literatürde Hz. Ali'nin meziyetlerini öğrenmenin, yazmanın faziletlerine dair Hz. Peygamber'e nispet edilen çok sayıda hadis mevcuttur.

Sahîh, zayıf veya uydurma olsun, Hz. Ali hakkında olduğu kadar hiçbir sahabînin faziletleri ve menkıbeleriyle ilgili hadis vârid olmamıştır. Muteber senedlerle hakkında en çok hadis rivayet edilen sahabinin Ali olduğunu söyleyen İbn Hanbel (ö. 241/855)⁴⁸⁸, Nesâî (ö. 303/915) ve Hâkim (ö. 405/1014) gibi hadisçilerin kanaatlerine değinen İbn Hacer (ö. 852/1448), bunu, Hz. Ali'nin son halife olmasına ve hilafeti döneminde meydana gelen büyük ihtilaflara bağlar. Bir taraftan Hz. Ali'ye savaş açan Ümeyye Oğulları, öte taraftan onu tekfir eden Hâricîler ortaya çıkınca Ehl-i Sünnet, Ali'nin faziletleriyle ilgili hadisleri yayma ihtiyacı hissetti.⁴⁸⁹ Muhalifler çoğalınca ister istemez Ali'nin faziletlerini nakledenler de çoğaldı.⁴⁹⁰

⁴⁸⁶ İbn Şâzân, *Mie Menkıbe*, 154-155; Havârezmî, *Menâkıb*, 32-33, no:2.

⁴⁸⁷ Ahmed İbn Şâzân'ın ölüm tarihinin tam olarak bilinemediğini söyleyen *Mie Menkıbe* muhakkıku Nebîl Rıza Ulvân, onun dördüncü asrın sonları ile beşinci asrın başları arasında yaşamış olması gerektiği tespitini yapmaktadır. (*Mie Menkıbe*, muhakkıkın mukaddimesi, s. 16.)

⁴⁸⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 1721, no: 4572.

⁴⁸⁹ Said Nursî, Bediüzzaman, *Lem'alar*, Envâr Neşriyât, İstanbul, 2007, s. 23.

⁴⁹⁰ İbn Hacer, *Feth*, VII, 82.

Heytemî (ö. 974/1567), bunun sebebini şöyle izah etmektedir: “Ali halife olunca düşmanları çoğaldı, ona iftira atanlar, kendisine karşı harekete geçtiler, hakkında birçok kusur yaydılar. Bunları takip edenler de aynı dalaletle düştüler. Bu durumu gören hadis hafızları, yapılanın tam aksine, Hz. Ali’nin faziletleri hakkındaki rivayetleri ortaya çıkarıp onları yaymaya çalıştılar.”⁴⁹¹ Fezâil konusunda hadis uydurma işinin Şia’ya dayandığını söyleyen İbn Ebi’l-Hadîd (ö. 656/1258), buna gerekçe olarak, hasımlarının (Ali) düşmanlığını göstermektedir.⁴⁹²

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Hz. Ali veya Ehl-i Beyt’le ilgili rivayetleri incelediğimizde dikkat çekici bir biçimde “sevgi” ve “buğz(etmeme)” temasının öne çıktığını görürüz. Bu durumun, Emevîlerin özellikle Hz. Ali aleyhine yürüttüğü kampanyalara duyulan tepkinin bir yansıması olduğunu da belirtmiştik. Rasûlullah’ın vefatından 30 yıl kadar sonra Ümeyye oğulları tarafından siyasî sâiklerle Ehl-i Beyt mensuplarına karşı bilinçli bir baskı ve sindirme politikası uygulanmış, onlara buğzetme ve lanet okuma, bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Ehl-i Beyt sevgisi vurgusu taşıyan hadis rivâyetlerinin böyle bir ortamın iklimine daha uygun olacağı ve bir anlam ifade edeceği muhakkaktır.

Hz. Peygamber hayattayken, Müslümanlardan herhangi bir kesim tarafından Hz. Ali ve Ehl-i Beyt’e karşı bir saygısızlık veya düşmanlık sergilendiğini tarihsel verilerle teyid etmek mümkün gözükmemektedir. Bu durumda ilgili rivayetlere ilişkin iki ihtimalle karşı karşıya kalıyoruz. Ya Rasûlullah ileriki bir zamanda Ehl-i Beyt’e yönelik böyle bir düşmanca tutumun sergileneceğinden haberdar olarak ümmetini bu konuda uyarmıştır, ya da Peygamber ailesine hakaret edilmesi karşısında duyarsız kalmak istemeyenler veya siyâsî kaygılar taşıyan Abbâsî taraftarı, Emevî karşıtı çevreler Hz. Ali’yi/Ehl-i Beyt’i korumak, savunmak maksadıyla bu rivayetleri uydurma veya yayma ihtiyacı hissetmişlerdir.⁴⁹³

Şunu da ifade etmeliyiz ki, Rasûlullah’ın (s.a.), kendisinin maddî vârisleri olarak Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in haklarının gözetilmesi, onlara iyi davranılması ve hürmet gösterilmesi yönünde ashabını uyarmış olması pekâlâ mümkündür. Hz. Peygamber’in “Sizi sayısız nimetleriyle rızıklandığı için

⁴⁹¹ Heytemî, *Tathîr*, 74-75; benzer izahlar için bkz. Aliyyu’l-Kârî, Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî, *Mirkâtü’l-Mefâtîh Şerhu Mişkâtü’l-Mesâbih*, I-XII, Thk. Cemâl ‘Aytânî, Dâru’l-kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2001, XI, 238.

⁴⁹² İbn Ebi’l-Hadîd, *Şerhu Nehci’l-Belâğa*, XI, 48-49.

⁴⁹³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 269; Krş. Ferîd, *el-Fevâid*, 83.

Yüce Allah'ı sevin, beni de Allah'ı sevdiğiniz için sevin, ehl-i beytimi ise, beni sevdiğiniz için sevin!"⁴⁹⁴ hadisi yanında, Hz. Ebû Bekr'in *"Ey insanlar, siz, Muhammed'e (s.a.) olan hürmetinizi, O'nun ev halkına da gösterip, gözetiniz!"*⁴⁹⁵ şeklindeki uyarısı bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Ne var ki, Hz. Peygamber'in Ehl-i Beyt'i ve özellikle de çeşitli münasebetlerle Hz. Ali hakkındaki hassasiyetini ifade eden rivayetler, Şia'nın Ehl-i Beyt kavramına yüklediği siyâsî anlama uygun olarak istismar edilmiştir. İşin ilginç yanı, bu istismarın da rivayetere konu olmasıdır. Hz. Ali' ye isnad edilen şu söz, onun, aynı zamanda kendi hakkında aşırıya giden oluşumlardan haberdar olduğunu göstermektedir:

ليحبنى قوم حتى يدخلوا النار في حبي وليبغضني قوم حتى يدخلوا النار في بغضي

*"Bazı insanlar beni o kadar çok seviyorlar ki, onları, bu sevgi cehenneme sürükleyecek; bazıları da bana buğzettikleri için cehenneme girecektir."*⁴⁹⁶

Bir başka rivayete göre ise Hz. Ali'ye duyulan sevgi ve öfkenin hangi boyutlara ulaşacağı Hz. Peygamber tarafından şöyle ihbar edilmektedir:

فيك مثل من عيسى أبغضته اليهود حتى بهتوا أمه وأحبته النصارى حتى أنزلوه بالمنزلة التي ليس به ثم قال يهلك في رجلان محب مفرط يقرظني بما ليس في ومبغض يحمل شئاني على أن يبغضني

"Senin durumun İsa Peygamber'in durumuna benziyor. (Bir taraftan) Yahudiler, annesine iftira edecek kadar ona buğzettiler; (bir taraftan da) Hristiyanlar onu o kadar aşırı sevdiler ki, onu hak etmediği bir konuma getirdiler."

Hz. Ali bu hadisi naklettikten sonra Rasûlullah'ın kendisine yönelik bu hitabını şöyle tevîl etmiştir:

"Benim hakkımda iki kişi hüsrân içindedir: Birincisi, Bende olmayan şeylerle beni övüp bana aşırı sevgi besleyen, diğeri de bana olan kininden dolayı hakkımda iftira edecek kadar bana aşırı buğzedendir. Dikkat edin! Ben bir peygamber değilim, bana vahiy de gelmez. Ben sadece gücüm yettiği kadar Allah'ın Kitabı ve

⁴⁹⁴ Tirmizî, Menâkıb, 31, no: 3789.

⁴⁹⁵ Buhari, Fezailü Ashâbi'n-Nebî, 12, no: 3713.

⁴⁹⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 374, no: 32133.

Peygamber'inin sünnetiyle hareket ediyorum. Allah'a itaat etmenizi emrettiğimde hoşunuza gitse de gitmese de bana uymanız gerekir.”⁴⁹⁷

Aliyyu'l-Kârî (ö.1014/1605), Hz. Ali'nin bu sözleriyle *Haricîleri* ve *Râfızîleri* uyardığını söylemektedir.⁴⁹⁸ Vâkıa, hadisin ifade ettiği gibi olmakla birlikte rivayet sahîh değildir.⁴⁹⁹

Hz. Peygamber'e isnad edilen bazı hadislerde Ali ve Ehl-i Beyt sevgisinde aşırıya gidip onu istismar edenlerin şiddetle kınandığı görülmektedir. Taberânî'nin (ö. 360/971) İbn Abbas tarîkıyla naklettiğine göre, bunu yapanların şirke girdikleri ifade edilmekte ve onlarla savaşılmaması emredilmektedir. Buna göre İbn Abbas'ın da yer aldığı bir mecliste Allah Rasûlü, Hz. Ali'ye hitaben şu ihbarda bulunmuştur:

يا علي سيكون في أمتي قوم ينتحلون حبنا أهل البيت لهم نبر يسمون الرافضة فاقتلوهم فإنهم مشركون

“Ey Ali, ümmetimden bizim Ehl-i Beyt sevgimize sığınacak birileri çıkacaktır. Onlardan “Râfıza” denilen bir grup vardır ki, onları öldürünüz. Zira onlar müşriktirler.”⁵⁰⁰

İbn Asâkir (ö. 571/1176), bu uyarının bir benzerini Hz. Ali'nin dilinden aktarmaktadır:

“Ahir zamanda, bizim sevgimizi ve tarftarlığımıza sığınacak birileri zuhur edecektir. Onlar Allah'ın en şerli kullarıdır.”⁵⁰¹

Ali sevgisini aşırı boyutlara taşıyıp onu istismar eden kesimlerin şiddetle kınandığı bir başka rivayete göre Allah Rasûlü, en belirgin vasıfları Hz. Ebû Bekir ile Ömer'e dil uzatmak olan Râfızîlerin zuhur edeceğini önceden Hz. Ali'ye bildirmiş ve onlara karşı nasıl bir tavır alması gerektiği konusunda ona gerekli talimatı da vermiştir:

⁴⁹⁷ İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 159–160, no: 1376–1377; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 374, No: 32134–35; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, III, 281; Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 1739, No: 4622. Ayrıca krş. İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XLII, 294–296.

⁴⁹⁸ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, XVII, 449.

⁴⁹⁹ Mübârek el-Berrak, *ed-Daîf ve'l-Mevdû' min Ahbari'l-Fiten ve'l-Melâhim ve Eşrâtis's-Sâ'a*, Dâru's-Selâm, Kuveyt, 1996, s. 30. Hâkim, bu rivayetin isnadı için *sahîhtir* değerlendirmesini yapsa da Zehebî (ö.748/1347), İbn Maîn'in (ö.233/848) el-Hakem b. Abdilmelik'i *zayıf* addetmesine işaret etmektedir. (Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 1739) İbnu'l-Cevzî de hadisin *sahih* olmadığını söylerken Ebû Davud'un, Hakem için *münkeru'l-hadistir* değerlendirmesine, İbn Hanbel'in de Halid b. Mahled hakkındaki “*münker hadisleri vardır*” (İbn Hanbel, *Kitâbu'l-İl el ve Ma'rifeti'r-Ricâl*, I-II, (Talat Koçyiğit ve İsmail Cerrahoğlu neşri), el-Mektebetu'l-İslâmiyye, İst. 1987, II, 17) kanaatine atıfta bulunmaktadır. (İbnu'l-Cevzî, *el-İlelu'l-Mütenâhiye*, I-II, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1403 h. I, 168

⁵⁰⁰ Taberânî, *el-Kebîr*, XII, 242, No: 12998; Ebû Nuaym, *Hilye*, IV, 95. Hadisin senedindeki illetler için bkz. İbnu'l-Cevzî, *el-İlelu'l-Mütenâhiye*, I, 166; el-Berrâk, *ed-Daîf ve'l-Mavdû'*, 31.

⁵⁰¹ İbn Asâkir, *Dimaşk*, XVI, 343.

يا علي أنت وشيعتك في الجنة وإن قوما لهم نيز يقال له الرافضة إن ادركتهم فاقتلهم فإنهم مشركون قال علي رضي الله عنه ينتحلون حبنا أهل البيت وليسوا كذلك وآية ذلك أنهم يشتمون أبا بكر وعمر رضي الله عنهما

“Ey Ali, sen ve taraftarların Cennete gireceksiniz. Râfıza lakaplı bir topluluk çıkacak. Onları yakalarsan öldür. Zira onlar müşriktirler. Ali dedi ki: Onlar, bizim Ehl-i Beyt sevgimizi suistimal edecekler. Oysa kendileri onları sevmez. Bunun delili de Ebû Bekir ve Ömer’e dil uzatmalarıdır.”⁵⁰²

Ne ilginçtir ki, İbn Şâzân (ö.V./XI. yy.) kırksekizinci menkıbede Rasûlullah’ın Ali’ye “Ey Ali! Senin durumun İsa Mesîh’inki gibidir... Ey Ali, sen, taraftarların ve onları sevenler cennete, düşmanların ve senin sevginde aşırıya gidenler de (ğulât) cehenneme girecek”⁵⁰³ rivayetine yer vererek Ali sevgisindeki ifrat tutumun yanlışlığını ortaya koyarken, bir taraftan da kırk dokuzuncu menkıbede Ali’nin “hamd sancağını” taşıyacağı için Peygamber’den önce cennete gireceğine ve Peygamber’in onun izinde yürüyeceğine⁵⁰⁴, seksenaltıncı menkıbede de *sakaleyn* rivayeti bağlamında Ali’nin Allah’ın Kitabı’ndan da üstün olduğuna⁵⁰⁵ dair nebevî beyânlara(!) yer verebilmektedir.

Bir çoğu Sünnî kaynaklarda da yer alan yukarıdaki rivayetlerin Hz. Ali sevgisinde aşırıya giden ve gerçekte Hz. Ali’den sonraki dönemlerde zuhur eden Şîî gruplara birer gönderme olduğu açıktır. Bu da hadis rivayetiyle-tarih ilişkisini yansıtması bakımında dikkate değer bir başka husustur.

Hz. Ali sevgisini istismar edecek olanların Rasûlullah’a nispet edilen sözlerle ikaz edildiği bu rivayetleri bir kenara koyacak olursak, Hz. Ali’ye “eziyet etmek, sebb/lanet etmek, ona dil uzatmak” şeklinde ifade edilen menfî tutumların zemmedildiği rivayetlerin tarihsel bir temele dayandığını ifade etmeliyiz. Mamafih Hz. Peygamber hayattayken sahabilerin zaman zaman birbirlerine sataştıkları, hatta hakaret ettikleri vaki olmuş, bu tür durumlar Rasûlullah’a intikal ettiğinde, Hz. Peygamber (s.a.) ilgilileri kendine has üslûbuyla uyarmıştır. Hz. Ali’nin de yer yer bazı sahabilerle tartıştığı, sözlü sataşmalara girdiği ve bunun neticesinde ilgililerin Allah Rasûlü’nün uyarılarına muhatap oldukları vâkidir. Bunun için ileride de temas

⁵⁰² İbn Hanbel, *Fezâilu’s-Sahâbe*, I, 441, no: 703; Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *es-Sünne*, I-II, thk. Muhammed Saîd Salim el-Kahtanî, Daru ibni’l-Kayyim, 1406 h. II, 548, No:1272;. Rivayet burada Hz. Ali’den *mevkuf* olarak nakledilmektedir. Ayrıca merfu olan için bkz. Zemaşşerî, *el-Muhatasar*, 66; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XLII, 335.

⁵⁰³ İbn Şâzân, *Mie Menkıbe*, 103.

⁵⁰⁴ İbn Şâzân, *A.g.e.*, 104.

⁵⁰⁵ İbn Şâzân, *A.g.g.*, 140.

edeceğimiz üzere⁵⁰⁶ Hz. Ali'nin Yemen seferi esnasında yaşananları aktaran rivayetleri hatırlamak yeterlidir. Abdullah b. Niyâr el-Eslemî⁵⁰⁷, Hudeybiye ehlinden olduğunu söylediği dayısı Amr b. Şâs'tan⁵⁰⁸ şöyle aktarmaktadır:

“Ali b. Ebî Talib ile birlikte Yemen'e gitmiştim. Ali, bu yolculuk esnasında bana eziyet etti. Öyle ki bundan dolayı Ali'ye karşı içimde bir kırgınlık yaşadım. Medine'ye döndüğümüzde bu kırgınlığımı mescitte izhar ettim. Bu durum Allah Rasûlü'ne de iletilmişti.⁵⁰⁹ Ertesi sabah mescide girdiğimde, bazı sahabilerle bir arada bulunan Rasûlullah (s.a.v), beni görünce, gözlerini uzun bir süre üzerimden ayırmadı. Nihayet oturduğumda bana şöyle seslendi: “Beni incittin ey Amr!” Ben de “Seni incitmekten Allah'a sığmırım ey Allah'ın Elçisi” deyince, o, (s.a.):

بَلَى مَنْ أَذَى عَلِيًّا فَقَدْ أَذَانِي

“Ali'ye eziyet eden bana eziyet etmiştir” karşılığını verdi.⁵¹⁰

Senedi zayıf olsa da⁵¹¹ bu rivayet, (من سب عليا فقد سبني) rivayetlerinin tarihsel bir temele dayandığını göstermektedir. Bir ordu birliğinin komutanı olan Hz. Ali'ye karşı o birlik içinden sergilenecek olumsuz bir tavrın, esasen onu komutan tayin eden Rasûlullah'a karşı sergilenmiş olacağı muhakkaktır. Bu yüzden “من سب عليا فقد سبني” ve benzeri formülasyonlar, erken dönemlerden itibaren Hz. Ali aleyhine konuşanlara adeta tokat vazifesi görmüştür. Nitekim Kûfe menşeli bir rivayete göre bir gün Allah Rasûlü'nün eşi Ümmü Seleme, huzuruna gelen Ebû Abdillâh el-Cedeli⁵¹²ye “Aranızda Allah Rasûlü'ne hakaret mi ediliyor?!” diye sitem eder. Kûfeli tâbiîn, “Allah korusun, (olur mu öyle şey)” deyince, Ümmü Seleme, Peygamber'den şu sözü işittiğini söyler: من سب عليا فقد سبني “Kim Ali'ye dil uzatırsa bana dil

⁵⁰⁶ Bkz. s. 180 vd.

⁵⁰⁷ Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), Abdullah b. Niyâr-Amr b. Şâs isnadının *muttasıl* olmadığını söylemiştir. (İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 272).

⁵⁰⁸ Amr sadece bu rivayetiyle bilinmektedir. Bkz. Buhârî, *el-Kebîr*, VI, 306; İbn Hibbân *es-Sikât*, III, 273; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 306

⁵⁰⁹ Nitekim Ebû Ya'la'nın Sa'd b. Ebî Vakkas tarîkıyla naklettiği bir başka rivayette, Allah Rasûlü'nün, öfkesinden rengi değişmiş bir vaziyette mescide girdiği ve gelir gelmez “Size ne oluyor! Ali'yi inciten beni incitmiştir” dediği nakledilmektedir. (Ebu Ya'lâ, Ahmed b. Ali İbnu'l-Müsennâ el-Mevsilî, *el-Müsned*, I-XIII, Thk. H. Selîm Esed, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Dımaşk, 1984, II, 109, no: 770).

⁵¹⁰ İbn Hanbel, *el-Müsned*, III, 483, No: 16056; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 374, no: 32099; İbn Hibbân *es-Sahîh*, IX, 39, No: 6884; Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 1737, No: 4619.

⁵¹¹ Şuayb Arnavut, bu rivayetin sened tahlilini yaptıktan sonra onun *zayıf* olduğuna hükmetmekte, Hâkim'in *sahîh* hükmüne Zehebî'nin muvafakat etmesini ise hayretle karşılamaktadır. (bkz. İbn Hanbel, *el-Müsned*, XXV, 321, 1. dipnot)

⁵¹² Orta tabaka tâbiînden olan Ebû Abdillâh aşırı bir Şîî olmakla birlikte (İbn Sa'd, VI, 228), İbn Hanbel ve Yahyâ b. Main gibi Rical otoritelerince *sika* kabul edilmiştir. (İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VI, 93)

uzatmıştır.”⁵¹³ Yine Şamlı birisinin Abdullah b. Abbas’ın yanında Hz. Ali’ye dil uzatması üzerine İbn Abbas, “Be Allah’ın düşmanı! Sen şimdi Rasûlullah’a eziyet etmiş oldun. *Allah ve Rasûlü’ne eziyet edenleri, Allah, hem bu dünyada hem de ahirette lanetlemiş, onlar için alçaltıcı bir azab hazırlamıştır.*”⁵¹⁴ Şayet Peygamber şu an yaşıyor olsaydı, ona eziyet etmiş olurdun” diyerek onu azarlamıştır.⁵¹⁵

Bu ve benzeri rivayetlerden hareketle bazı Şîî çevreler “Ali’ye dil uzatmak, Ebû Bekir ile Ömer’e dil uzatmaktan daha büyük bir cürümdür” şeklinde yorumlar yaparak⁵¹⁶ Şia’nın Ebu Bekir ve Ömer hakkındaki menfî tutumları yumuşatılmaya çalışılmaktadır.

Hz. Ali’nin Yemen seferiyle ilişkilendirilerek okunduğunda, rivayetin, Peygamber sonrası bir döneme ilişkin taşıdığı mesajdan yoksun kalacağı muhakkaktır. Bu sorunun aşılması için özellikle bağlamından kopuk, spot cümleler halinde Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisini emreden ve/ya onlara zulmetmeyi zemmeden çeşitli rivayetler tedâvüle çıkarılmıştır. Şîî kaynaklar bu tür rivayetlerle doludur. Hatta yer yer Sünnî hadis külliyyâtında da benzer rivayetlere rastlamak mümkündür. Sadece maksadımızı ifade etmesi bakımından burada kayda değer bulduğumuz bazı örneklerle işaret etmek istiyoruz:

- “Ehli Beyt’ime zulmeden ve onlar hakkında bana eziyet edenlere cennet haramdır. Abdulmuttalib oğullarından birine bir şey yapıp da karşılığını bu dünyada görmeyenlerin bu yaptıklarına, yarın kıyamet günü ben karşılık vereceğim.”⁵¹⁷
- “Ali’nin ve Ehl-i Beyt’inin izni olmadan sıratı kimse geçemeyecek onu sevenler cennete, ona buğz edenler cehenneme girecek.”⁵¹⁸
- “Ey Ali, Seni müminden başkası sevmez; münafıktan başkası da sana buğzetmez.”⁵¹⁹

⁵¹³ Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, I-VI, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Thk. Abdulğaffâr Süleymân el-Bündârî, Seyyid Kisrevî Hasen, Beyrut, 1991, V, 133, no: 8476; İbn Hanbel, *el-Müsned*, VI, 324, No: 27284; Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 1736, No: 4615. Zehebî *el-Müstedrek*’e düştüğü notta bu hadisin *sened* itibarıyla *sahîh* olduğunu kaydetmiştir. (Zehebî, *Telhîs, el-Müstedrek* içinde, a.y.).

⁵¹⁴ el-Ahzâb, 33/ 57

⁵¹⁵ Hâkim, *A.g.e.*, VI, 1737, No: 4618.

⁵¹⁶ Mahmud Saîd b. Muhammed Memdûh, *Ğâyetu’t-Tebcîl ve Terku’l-Kat’i fi’t-Tafdil, Risâle fi’l-Mufâdale Beyne’s-Sahabe*, Dâru’l-İmam et-Tirmizî, Dubai, 2005, 282-283.

⁵¹⁷ İbn Hanbel, *Fezâilu’s-Sahâbe*, II, 946; Taberânî, *el-Evsat*, II, 120

⁵¹⁸ Havarezmî, *Menâkıbu Ali*, 71-72, no: 48, 51.

⁵¹⁹ Humeydî, *el-Müsned*, I, 31, No: 58; Nesâî, *Fezâilu’s-Sahâbe*, 83, No: 50; Tirmizî, *Menâkıb*, 20, no: 3717. Süleym b. Kays, *Kitâbu Süleym*, II, 686; İbn Merdeveyh, 115

- “Ey Ali, sen hem dünya hem de ahiretin efendisisin. Senin sevgilin benim de sevgilimdir; benim sevgilim ise, Allah’ın sevgilisidir. Senin düşmanın, benim düşmanımdır; benim düşmanım da Allah’ın düşmanıdır. Benden sonra sana buğzedenin vay haline!”⁵²⁰
 - “Ağaçlar kalem, denizler mürekkep olsa, insanlar yazsa, cinler de hesaplarsa Ali’nin faziletlerini yazmaya muktedir olamazlardı.”⁵²¹
-
- “...Ali’nin faziletleri hakkında söylediklerim bana ilka olunan bir vahiyden ibarettir. Onları kendi hevamdan söylüyor değilim...”⁵²²
 - “Ali b. Ebî Talib benden sonra mahlûkatın en faziletlisidir. Hasan ve Hüseyin Cennet gençlerinin efendileridir. Babaları onlardan daha hayırlıdır. Fatıma ise cennet kadınlarının efendisidir. Ali habîbimdir. Fatıma için Ali’den daha iyisini bulsaydım bile kızımı onunla evlendirmezdim.”⁵²³
 - “Allah, yeri ve göğü yarattığında onları davet etti, onlar da bu davete icabet etti. Onlara benim peygamberliğimi ve Ali’nin velayetini arzetti. Onlar her ikisini de kabul ettiler.”⁵²⁴
 - “Kıyamet günü bir münâdî, ‘Rasûlullah’ın halifesi nerede’ diye soracak? Ali, “benim” deyince, münâdî, “Seni sevenleri cennete, sana düşmanlık edenleri cehenneme koy. Bu gün ‘el-Meliku’l-Cebbâr’ Allah’ın emriyle cennetlik ve cehennemlikleri ayıracak olan sensin.”⁵²⁵
 - “Allah, Ali’nin yüzündeki nurdan yetmiş bin melek yaratmıştır. Bu melekler kıyamete kadar ona, Şia’sına (tarafdarlarına) ve sevenlerine istiğfarda bulunacaklardır.”⁵²⁶

⁵²⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 1745, No: 4640; İbn Şâzân, *Mie Menkıbe*, 42.

Bir gün Bağdat’taki bir hadis meclisinde bu hadisten bahsedilmesi üzerine, o gün meclisi yöneten Yahyâ b. Maîn’in “Bu hadisi Abdurrazzak’tan nakleden yalancı kimdir!” diyerek onu reddetmesi üzerine, Ebû’l-Ezher en-Neysâbü’rî (ö. 261/875), (Zehebî, *el-Kâşif*, I, 189), ayağa kalkarak onu Abdurrazzak’tan alanın kendisi olduğunu söylemiş, bunun üzerine İbn Maîn ondan özür dilemiştir. (İbn Adiy, *el-Kâmil*, I, 192; Hâkim, *A.g.e.* a.y.). *el-Müstedrek*’e düştüğü notta tarîkları çok olsa da bu hadisin *münker* ve *uydurma* olduğunu belirten Zehebî, Abdurrazzâk’ın, İbn Hanbel ve İbn Maîn gibi talebelerinden gizlediği bu rivayeti, Ebû’l-Ezher’e nakletmesinin sebebini sorgulamaktadır. (*el-Müstedrek*, V, 1745). İbn Adiy, bunu *sadûk* olmalarına rağmen Abdurrazzâk’ın da, Ebu’l-Ezher’in de Şîî eğilimli olmalarına bağlamaktadır. (İbn Adiy, *A.g.e.* a.y.)

⁵²¹ İbn Şâzân, *A.g.e.*, 154; Havârezmî, *Menâkıb*, 32, no: 1.

⁵²² İbn Şâzân, *A.g.e.*, 85, 88.

⁵²³ İbn Şâzân, *A.g.e.*, 42.

⁵²⁴ İbn Şâzân, *A.g.e.*, 48.

⁵²⁵ İbn Şâzân, *A.g.e.*, 54.

⁵²⁶ İbn Şâzân, *A.g.e.*, 66.

- “Allah bana itaat etmenizi emretti, isyan etmenizi de yasakladı. Emirlerime uymanızı ve Ali’ye itaat etmenizi vacip kıldı. Zira o, kardeşimdir, vezirimdir, vasîmdir, vârisimdir; o bendendir, ben de ondanım. Onu sevmek imandır, ona buğzetmek küfürdür... Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır. Ben ve Ali bu ümmetin babasıyız...”⁵²⁷
- “Ey Ali’ ben bu ümmetin uyarıcısıyım (نذير), sen de yol göstericisisin (هادي)⁵²⁸, Hasan komutanıdır (□□□), Hüseyin yön verenidir (□ □□), Ali b. Hüseyin bir araya getirenidir (□ □□)...”⁵²⁹
- Rasûlullah, Cebrail’den aldığı bilgiye göre Allah Teâlâ Ali hakkında şöyle buyurmuştur: “Ali, mahlûkatım üzerine bir hüccettir, beldelerimdeki nurdur, ilmimin güvencesidir; onu tanıyanı, bana isyan etmiş olsa bile ateşe atmayacağım; onu tanımayanı da bana itaat etmiş olsa bile cennete koymayacağım.”⁵³⁰
- “Ali hem benim, hem de Allah’ın halifesidir; ... O, kardeşimdir, arkadaşımıdır, vezîrimdir; onu seven beni sevmiş olur; ona buğzeden bana buğzetmiş olur...”⁵³¹
- “Hasan ve Hüseyin’i seven beni de sevmiş sayılır; onlara buğzeden bana buğzetmiş sayılır.”⁵³²

Şia nazarında manen Ehl-i Beytten sayılan⁵³³ Selman, Ebû Zerr ve Mikdâd gibi sahabilere ilişkin rivayetlerde de “sevgi” unsurunun ön plana çıktığı dikkatlerden kaçmamaktadır. İbn Büreyde’nin babasından naklettiği bir rivayete göre Rasûlullah (s.a.)şöyle buyurmaktadır: “Allah dört kişiyi sevmemi emretti, kendisinin de onları sevdiğini bana haber verdi. Bunların kim olduğu sorulduğunda Hz. Peygamber şöyle cevap verdi: Ali, Ebû Zerr, Selman ve Mikdad.”⁵³⁴

⁵²⁷ İbn Şâzân, *Mie Menkıbe*, 70.

⁵²⁸ Hâkim’in naklettiği bir rivayette, Hz. Ali’nin, Rasûlullah’ın “uyarıcı” kendisinin de “yol gösterici” misyonuna sahip olduğunu söylediği yer almaktadır. *el-Müstedrek* müellifinin *sahîhu’l-isnâd* dediği bu rivayet için Zehebî *Telhîs*’inde şu notu düşer: “Bilakis yalandır, Allah onu uyduranın belasını versin” Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 1747- 48, no: 4646.

⁵²⁹ İbn Şâzân, *A.g.e*, 46. Burada on iki imamın tamamının isimleri ve fonksiyonlarının ne olduğu yer almaktadır.

⁵³⁰ İbn Şâzân, *A.g.e*, 102.

⁵³¹ İbn Şâzân, *A.g.e*, 58.

⁵³² İbn Mâce, Sünne, 11/12, No: 143; Nesâî, *Fezâilu’s-Sahâbe*, 90, no: 65.

⁵³³ Nevbahtî, İslam ümmetinde *Teşeyyu’* isminin ilk kez Mikdâd b. Esved, Ebû Zerr, Selman ve Ammâr için kullanıldığını söylemektedir. (Nevbahtî, *Fıraku’s-Şîa*, 18.)

⁵³⁴ Tirmizî, Menâkıb, 20, no:3718; İbn Mâce, Sünne, 11/14, No. 149; İbn Hanbel, *el-Müsneid*, V, 351, No: 23356.

Yukarıda işaret ettiğimiz örnekler, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt hakkındaki rivayetlerin nasıl bir muhtevaya sahip olduğunu yeterince ortaya koymaktadır. Söz konusu rivayetleri içerik olarak değerlendirdiğimizde şu hususların öne çıktığını söyleyebiliriz:

1. Vesayetçi imamet anlayışına uygun olarak Şîî rivayetlerde, Hz. Ali'ye velî, vasî, vezîr ve halife gibi siyâsî içerikli nitelemeler nispet edilmektedir.
2. Hz. Ali ve/ya Ehl-i Beyt'i sevmeyi emreden rivayetler.
3. Hz. Ali ve/ya Ehl-i Beyt'e eziyet etmeyi, onlara dil uzatmayı ve hakaret etmeyi kınayan rivayetler.

Birinci gruptaki rivayetlerin daha çok Hz. Ali'nin meşrû dördüncü halife olduğunu kabul eden Ehl-i Sünnet'i muhatap aldığı, diğer ikisinin de Emevî dönemi baskı ve şiddet uygulamalarına duyulan tepkiyi ifade ettiği söylenebilir.

Son iki gruptaki rivayetlerin Şia'ya tepki olarak benzer kalıp ve üsluplarla genel olarak sahabe veya özel olarak Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi sahabiler hakkında vârid olduğunu görüyoruz. Şimdi, bu benzerliği görmek için sahabeye hakaret etmeyi ve buğzetmeyi kınayan rivayet örneklerine temas edilecektir.

2. Sahabeye Hakaret Edenleri Kınayan Rivayetler

Şia'nın, Rasûlullah'ın Ğadîr Humm'daki vasiyetini yerine getirmediklerini ileri sürerek sahabeye karşı takındığı olumsuz tavır, onlara lanet okuma ve dil uzatmayı bir inanç ilkesi olarak benimsemeleri Sünnî kesimde reaksiyon bulmakta gecikmemiştir. Yukarıda yer verdiğimiz Ali'ye dil uzatmayı (sebb) ve eziyet etmeyi kınayan ve onu sevmeyi emreden rivayetlere misilleme olarak aynı vurgunun sahabe için söz konusu olduğu rivayetlerin Sünnî hadis kaynaklarında bolca yer alması bu reaksiyonun bir tezahürüdür.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bir kısım sahabenin Rasûlullah'ın vefatından sonra fitne hadiselerine bulaşmış olması Sünnî kesimi bu durumu izah etmek gibi bir durumla karşı karşıya bırakmıştır. Bu noktada Ehl-i Sünnet'in sahabenin içine düştüğü yanlışlıkları kabul ettiğini söyleyebiliriz. Ancak muahhar nesillerin bunu dillerine dolamamaları bir ilke olarak benimsenmiştir. Nitekim hadis rivayetiyle uğraşanların sahip olmaları gereken edep ve erkânı anlattığı kitabında Hatîb Bağdâdî,

bir hadisçinin sahabe arasında cereyan eden tatsız olayları rivâyet etmekten kaçınması ve hepsi için dua edip istiğfarda bulunması gerektiğini yazmıştır.⁵³⁵ Özellikle ashaba hakaret edilmemesi, onların sevilmesi ve hayırla anılmaları, ilgili rivayetlerde en çok vurgulanan hususlardır ve kaynaklarımız bunların örnekleriyle doludur. Burada resmi tam olarak görmemizi sağlayacağını düşündüğümüz birkaç rivayete işaret ettikten sonra genel bir değerlendirme yapmak isitiyoruz.

Ehl-i Beyt ve/ya Hz. Ali ile ilgili rivayetlerdeki temaya paralel olarak sahabe hakkındaki rivayetlerde de onları sevmek peygamberi sevmek, onlara buğzetmek de peygambere buğzetmek olarak ifade edilmiştir. Tirmizî, Abdullah b. Muğaffel (öl. 57/677+) tarîkıyla Hz. Peygamber’in şöyle dediğini aktarmaktadır:

اللَّهُ ﷻ فِي أَصْحَابِي اللَّهُ ﷻ فِي أَصْحَابِي لَا تَخْذُواهُمْ غَرَضًا بَعْدِي فَمَنْ أَدْبَهُمْ فَيُحِبِّبَهُمْ وَمَنْ أَبْغَضَهُمْ فَيُبْغِضُهُمْ وَمَنْ آذَانِي فَقَدْ آذَانِي فَقَدْ آذَى اللَّهَ ﷻ وَمَنْ آذَى اللَّهَ ﷻ فَيُوشِكُ أَنْ يَأْخُذَهُ

*“Ashabım hakkında Allah’tan korkunuz! Ashabım hakkında Allah’tan korkunuz! Benden sonra onları hedef alıp eleştirmeyiniz. Onları seven beni sevdiğinden dolayı sever. Onlara buğzeden de bana buğzettiğinden buğzeder. Onlara eziyet eden bana eziyet etmiş olur. Bana eziyet eden de Allah’a eziyet etmiş olur. Allah’a eziyet edeni de Allah’ın cezalandırması yakındır.”*⁵³⁶

Medine’li sahabi Avîm (veya Uveyym) b. Sâide⁵³⁷ tarîkıyla nakledilen bir başka rivayette ashaba dil uzatanların dünya ve ahirette düştükleri kötü pozisyona işaret edilmektedir:

ان الله اختارني و اختار لي أصحابا فجعل لي بينهم وزراء و أنصارا و أصهارا فمن سبهم فعليه عذاب النار و الملائكة و الناس أجمعين لا يقبل منه يوم القيامة صرف و لا عدل

“Allah beni ve benim için bir ashab seçti. Ve benim için onların arasından vezirler, yardımcıları ve akrabalar seçti. Kim onlara dil uzatırsa Allah’ın, meleklerin

⁵³⁵ Hatîb Bağdâdî, *el-Câmi*, II, 119, No: 1356.

⁵³⁶ Tirmizî, Menâkıb, 58, No: 3862. Tirmizî, “Bu hadis garibtir. Sadece bu şekliyle bilmekteyiz” notunu düşmektedir. İbn Hanbel, *Fezâilu’s-Sahâbe*, I, 56-58, no: 1-5 Ayrıca bkz. İbnu’l-Uşârî, Ebû Tâlib Muhammed b. Ali İbnu’l-Feth b. Muhammed b. Ali, *Fezâilu Ebî Bekr es-Siddîk*, thk. Amr Abdu’l-Mün’im, Dâru’s-Sahabe li’t-Turâs, Tanta, 1993, 81, no: 57.

⁵³⁷ Rivayetin senedi, “... Abdurrahman b. Salim b. Abdurrahman (veya Utbe) b. Avîm -an ebîhi- an ceddih” şeklindedir. Medine’nin Amr b. Avf oğulları ailesine mensup olan Avîm, akabe beyatı başta olmak üzere, Bedir (Buhârî, Meğâzî, 12, no: 4021), Uhud ve Hendek savaşlarında yer almıştır. Rasûlullah hayattayken veya Hz. Ömer’in hilafeti döneminde 65 yaşında vefat ettiği söylenmektedir. Hâkim, onu Suffe ashabından saymaktadır. (İbn Hişam, *Sîre*, II, 304; İbn Sa’d, *Tabakât*, III, 459, Taberî, *Târîh*, I, 559; Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 1614, no: 4294.)

ve tüm insanların laneti onların üzerine olsun. Kıyamet günü kurtulmaya yönelik hiçbir çabaları (ne fidyeleri ne de tevbeleri) kabul görmeyecektir.”⁵³⁸

Sünnî gelenekte ilk dört halifenin tüm sahabiler arasında mümtaz bir konuma sahip oldukları tartışmasız bir gerçektir. İlgili rivayetlerde bu husus da gözetilmiştir:

“Allah ashabımı, peygamberler ve nebiler hariç tüm âlemlere tecih etti. Onlardan, Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali’yi de benim için seçti. Onları ashabımın en hayırlıları kıldı. Ashabımın hepsi hayırlıdır.”⁵³⁹

Benzer muhtevalı rivayetlerde özellikle peygamberden sonra ihtilaf sebebi olan sahabilerin vurgulanması dikkat çekicidir. Allah Rasûlü’nün Veda haccında Medine’den hareket edeceği zaman minbere çıkıp Müslümanlara şöyle seslendiği nakledilmektedir:

“Ey İnsanlar! Damatlarım, akrabalarım ve ashabım konusunda onlarla olan yakınlık hakkımı gözetin! Allah onlardan birinin yaptığı bir haksızlığı size sormayacaktır. Zira onları konuşmak öyle bedelsiz bir şey değildir. Ey insanlar Müslümanların üzerinden kötü dilinizi çekin. Bir adam öldüğü zaman onu hayırla yadedin.”⁵⁴⁰ Çok erken bir dönemde Müslümanların Hz. Ali ve Hz. Osman taraftarları (Alevî-Osmânî) şeklinde kutuplaştıkları, Osman yanlılarının Ali, Ali yanlılarının da Osman aleyhine konuştukları gerçeği göz önüne alınırsa rivayetteki “damatlarım” vurgusu daha iyi anlaşılacaktır.

Bu rivayetler sahih kabul edildiği taktirde şu iki ihtimalden biriyle karşı karşıya kalırız: Ya Hz. Peygamber (s.a.) zamanında sahabe aleyhine yürütülen sistematik bir hakaret kampanyası sözkonusuydu. Ya da böyle bir olgu muahhar dönemlerin ürünüdür. Allah Rasûlü, kendisinden sonra ashabının böyle bir muameleye maruz kalacağını biliyordu ve bu hususta ümmetini uyardı. Birinci ihtimalin tarihsel bir karşılığı yoktur. Elbette Rasûlullah zamanında birbirleriyle kavga eden, birbirlerini incitecek derecede kırıncı sözler sarfeden sahabîler olmuştur. O da (s.a.) bu tür

⁵³⁸ İbn Hanbel, *Fezâilu’s-Sahâbe*, I, 62; no: 8; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, XVII, 140, No: 349; Hâkim, *el-Müstedrek*, VI, 2376, no: 6656. Musa Cârullah, “Biz, bu ilahi vahyi kullarımızdan seçtiklerimize miras olarak bahsettik... (el-Fâtır, 35, 32)” ayetine paralel olarak Allah hakkında bundan daha doğru bir söz söylenemeyeceğini belirtmektedir. Cârullah, *el-Veşîa*, □□

⁵³⁹ Lâlekâî, *es-Sünne*, VII, 1316, No: 2334 (Muhakkık el-Ğâmidî, bu rivayetin sened itibariyle zayıf, metin itibariyle de uydurma olduğu kaydını düşmektedir.); Heysemî, *Mecma’*, X, 16; Sâidî, *Fezâilu’s-Sahâbe*, I, 332. Sâidî, rivayetin sened itibariyle sorunlu olduğunu, ancak metin yönünden sahîh olduğunu belirtmektedir.) Hadisin senedine yönelik eleştiriler için bkz. İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 536; Haûb, *Târîhu Bağdâd*, III, 162; İbn Asâkir, XXIX, *Târîhu Dimaşk*, 185-186; Muhibbuddîn Taberî, *er-Riyâd*, I, 241.

⁵⁴⁰ İbn Asâkir, *A.g.e.*, XXX, 132, Muhibbuddîn Taberî, *er-Riyâd*, I, 191.

durumlar kendisine intikal ettiğinde birbirlerine hakaret etmemeleri istikametinde uyarılarda bulunmuştur.⁵⁴¹ Ancak yukarıdaki rivayetlerde ifade edildiği gibi sistematik olarak topyekûn ne ashaba ne de Ehl-i Beyt'e yönelik bir hücum faaliyetinden söz etmek mümkündür. İkinci ihtimale gelince; bu, geleneğin, “kıyâmete kadar yaşanacak tüm önemli hâdiselerden haberdar olan peygamber tasavvuru”yla uyuşmaktadır. Dolayısıyla Rasûlullah'ın kendisinden sonraki hadiseler hakkında ümmetini bilgilendirip uyarmasından daha doğal birşey olamaz. Buna bağlı olarak Sünnî reaksiyonu ifade eden rivayetlerde sahabeye dil uzatmanın (la'n/sebb) mutlaka gerçekleşecek bir olgu olduğu Rasûlullah tarafından önceden haber verilmekte ve ümmet bu hususta uyarılmaktadır. Nitekim Tirmizî'nin, Ebû Bekr Muhammed b. Nâfi' - Nadr b. Hammad⁵⁴² – Seyf b. Ömer⁵⁴³ – Ubeydullah b. Ömer – Nâfi' - Abdullah b. Ömer senediyle naklettiği bir rivayette ise Rasûlullah (s.a.) ashaba dil uzatanları gördüklerinde müminlerin ne yapmaları gerektiğini de söylemektedir:

إِذَا رَأَيْتُمُ الَّذِينَ يَسُبُّونَ أَصْحَابِي فَقُولُوا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى شَرِّكُمْ

“Ashabıma dil uzatanları gördüğünüzde Allah'ın laneti sizin şerriniz üzerine olsun” deyiniz.”⁵⁴⁴

Enes b. Mâlik kanalıyla *merfû*' olarak nakledilen bir rivayette ise sahabeye hakaretin bir ahir zaman hadisesi olduğu ifade edilirken bunu yapanlara karşı daha sert bir tavır takınılması emredilmektedir: “...Ahir zamanda ashabımı kusurlu görecektir. Sakın ha, onlarla evlilik bağı kurmayın, onlarla namaz kılmayın ve ölüleri üzerine de namaz kılmayın. Onlara lanet etmek helaldir.”⁵⁴⁵

Âhir zamana dair rivayetlerde sıkça rastladığımız gibi olumsuz bir hâdisle ile kıyametin kopması arasında ilgi kurulması o hâdisenin taşıdığı tehlikenin büyüklüğüne işaret eder. “Ashaba dil uzatma” da bu bağlamda kıyametle ilişkilendirilen olaylardandır. Tirmizî'nin Salih b. Abdillâh – el-Ferac b. Fudâle Ebû Fudâle

⁵⁴¹ Bkz. Biraz sonra ele alacağımız “Ashabıma Sövmeyiniz” rivayeti.

⁵⁴² Ebû Hatim, Kûfe'li Nadr b. Hammad'ın *münkerul-hadis* (İbn Ebî Hatim, *el-Cerh*, VIII, 479) Zehebî de *zayıf* olduğunu kaydetmektedir. (*el-Kâşif*, II, 320)

⁵⁴³ Aslen Kûfe'li olmakla birlikte Basra'lı sayılan Seyf b. Ömer, İbn Hibbân, zındıklıkla itham edilen Seyf'in, *sika* ravilerden uydurma rivayetler naklettiğini söylerken (*el-Mecrûhîn*, I, 439), Ebû Hâtim, onu *metrûku'l-hadîs* olarak nitelendirmiştir. (İbn Ebî Hatim, *el-Cerh*, IV, 278)

⁵⁴⁴ Tirmizî, Menâkıb, 59, No. 3866. Rivayete *münker* kaydını düşen Tirmizî, Nadr b. Hammad ve Seyf b. Ömer'in *mechûl* olduklarını belirtmektedir. Ayrıca bkz. Ebû Nuaym, *el-İmâme*, 212-213.

⁵⁴⁵ Hatîb, *el-Kifâye*, 66; *el-Câmi'*, II, 118, no: 1353; Ebû Bekir el-Hallâl, *es-Sünne*, II, 483, No: 769. Hallâl, hadisi naklettikten sonra *sahih* olmadığı kaydını düşmektedir.

eş-Şâmi⁵⁴⁶ - Yahyâ b. Saîd – Muhammed b. Amr b. Ali – Ali b. Ebî Talib senediyle naklettiği bir rivayette, ahir zamanda sosyal ve ahlâkî çöküntüye yol açan on beş hadise yaşandığında ümmetin felaketi hakedeceği ifade edilmekte ve bunlar arasında “Sonradan gelenlerin evvelkilere hakaret etmesi” de yer almaktadır.⁵⁴⁷ Hz. Âişe’den de bu anlamda şöyle bir kanaat nakledilmektedir: “Geçmişlerinize istiğfarda bulunmakla emrolunmanıza rağmen onlara hakaret ettiniz. Oysa ben Rasûlullah’tan şöyle işitmişimdir: “*Sonra gelenler evvelkilere dil uzatmadıkça bu ümmetin sonu gelmez*”.”⁵⁴⁸ Aynı şekilde Urve b. Zübeyr (ö. 94/713) de teyzesi Hz. Âişe’nin kendisine şöyle dediğini nakletmektedir: “Onlar, (Kur’an’da) Peygamber’in ashabı için istiğfarda bulunmakla emrolundular.”⁵⁴⁹ Ne var ki, (bunu yapmak yerine) onlara dil uzattılar.”⁵⁵⁰ Ebû Nuaym’ın (ö.430/1038) Üveys el-Karenî, Hatîb Bağdâdî’nin (ö. 463/1071) ise Ebû Ümame tarîkıyla naklettiği bir hadiste de “*Ashabımla benim hukukumu gözetin; bu ümmetin sonra gelenleri evvelkilere dil uzatmadıkça kıyamet kopmayacaktır*” denilmektedir.⁵⁵¹ Beyhakî (ö.458/1066) de sonraki nesillerin öncekilere hakaret etmesini kıyamet alâmetleri arasında zikretmektedir.⁵⁵²

Sahabeye dil uzatmak bu kadar büyük bir cürüm olduğuna göre bu cürmü işleyenler de her türlü kınamayı hak etmelidirler. Kaynaklarımızda bu minvalde birçok rivayetle karşılaşmak mümkündür. Taberânî’nin (ö.360/971) Hz. Âişe tarîkıyla naklettiği bir rivayette sahabeye hakaret etmek nehyedilirken bunu

⁵⁴⁶ Tirmizî, “hadisin ravilerinden şeyhinin şeyhi Ferec b. Fudâle hakkında bazı hadisçiler olumsuz konuşmuşlar ve onun zayıf bir hafızaya sahip olduğunu söylemişlerdir. Kendisinden Vekî’ ve pek çok hadis imamı hadis rivâyet etmiştir” değerlendirmesine yer verirken İbn Hibbân, onun uydurma metinleri sahih senedlere yamayan biri olduğunu ve kendisiyle *ih ticâc olunamayacağını* söylemektedir. (*el-Mecrûhîn*, II, 207) Ayrıca Ebû Fudâle’nin Yahyâ b. Saîd’ten rivayetleri de sorunludur. Abdurrahman b. Mehdî ve Buhârî, onun Yahya b. Saîd el-Ensârî’den naklettiği rivayetlerin *münker* olduğunu söylerken, İbn Hanbel, *muzdarib* olduklarını söylemektedir. Dârekutnî de kendisine sorulması üzerine bu rivayetin el-Ferac b. Fudâle’den dolayı *bâtıl* ve *münker* olduğunu söylemiştir. (Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XII, 395-396)

⁵⁴⁷ Tirmizî, Fiten, 38, No: 2210, 2211.

⁵⁴⁸ Taberânî, *el-Evsat*, V, 255.

⁵⁴⁹ Hz. Âişe şu ayete atıfta bulunmuştur. “Onlardan sonra gelenler şöyle derler: Rabbimiz, bizi ve bizden önce iman eden din kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde iman edenlere karşı bir kin bırakma! Rabbimiz! Şüphesiz ki sen çok şefkatli ve çok merhametlisin” (Haşr,59/10)

⁵⁵⁰ Müslim, Tefsîr, 15, No: 7539. Hz. Âişe, bu kimselerle Hz. Osman hakkında Mısır’lıların, Hz. Ali hakkında Şam’lıların ve tüm sahabiler hakkında haricîlerin söylediklerine işaret etmiş olmalıdır. Nevevî, *Şerhu Müslim*, IX, 265.

⁵⁵¹ Ebû Nuaym, *Hilye*, II, 87; Zehebî, bu hadisin, Ahmed b. Muaviye tarafından uydurulan *bâtıl* bir rivayet olduğunu kaydetmektedir. (*Nübelâ*, IV, 31) Sened yönünden rivayetin sorunlarına işaret eden Sâidî, mana olarak onu destekleyen bir *şâhid* olmadığını söyler. Sâidî, *Fezâilu’s-Sahâbe*, I, 445.

⁵⁵² Beyhakî, *Şuabu’l-Îmân*, I, 307.

yapanların Allah'ın lanetine maruz kalacakları ifade edilmekte⁵⁵³ yine onun Abdullah b. Abbas tarîkıyle naklettiği bir rivayette ise ashaba dil uzatanlara Allah'ın yanında meleklerin ve tüm insanların da lanet edeceği ifade edilmektedir.⁵⁵⁴

Bu rivayetler, “hadisin” sahabeye dil uzatanlara karşı etkili bir silah olarak kullanıldığını gösteren tipik örneklerdir. İlginçtir ki sahabe düşmanlarına hadis silahıyla karşılık verilmesi dahi Hz. Peygamberin bir emri olarak hadisleştirilmiştir. Nitekim İbn Mâce'nin, Hüseyin b. Ebi's-Seriyy el-Askalânî (öl. h. 240)⁵⁵⁵ - Halef b. Temîm (öl. 206 h.) – Abdullah İbnu's-Seriyy⁵⁵⁶ – Muhammed ibnu'l-Münkedir – Câbir b. Abdillâh isnadıyla naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle demiştir:

إذا لعن آخر هذه الأمة أولها فمن كنتم حديثاً فقد كنتم ما أنزل الله

“Bu ümmetin sonradan gelenleri, evvelkilere lanet okuduğu vakit her kim bir hadis gizlerse Allah'ın indirdiği (Kur'anı) gizlemiş olur.”⁵⁵⁷

Bu hadisin muhataplarının Rafizîler ve Haricîler olduğunu belirten Suyûtî, sahabeye dil uzatılan zamana ulaşanların, onların faziletlerini ve menkıbelerini açığa çıkarıp yaymakla yükümlü olduklarını söylemektedir. İbn Mâce şârihinin, bu uğurda yani ashabin faziletleriyle ilgili hadisleri yayma uğruna ağır bedeller ödeyen bazı âlimleri örnek gösterirken, bunların başında, Hz. Ali'nin faziletlerine dair bir eser

⁵⁵³ Taberânî, *el-Evsat*, V, 94, No: 4771

⁵⁵⁴ Taberânî, *el-Kebîr*, XII, 142, No: 12709. Buhârî, rivayetin senedinde yer alan Abdullah b. Hırâş eş-Şeybânî hakkında, *münkerul-hadis* değerlendirmesini yaparken (*et-Târîhu'l-Kebîr*, V, 80), Zekeriyâ b. Yahyâ es-Sâcî (ö. 307/920) , onun çok zayıf olduğunu, hatta hadis uydurduğunu, Muhammed b. Ammar el- Mevsilî (ö.?) ise onun *kezzâb* olduğunu söylemiştir. (İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 173). Sâidî, senedindeki bu ciddi illete rağmen, rivayetin, başka tarîklerle desteklendiği için metin itibariyle sabit bir hadis olduğunu ileri sürmektedir (Sâidî, *Fezâilu's-Sahâbe*, I, 430.)

⁵⁵⁵ Kütüb-i Sitte imamlarından sadece İbn Mâce'nin kendisinden nakilde bulunduğu Hüseyin b. Ebi's-Seriyy (ö. 240/855) hakkında kardeşi Muhammed'in, “Kardeşimden hadis yazmayın, çünkü o bir yalancıdır! (İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XIV, 329; Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, VI, 469; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 599-600) dediği kaydedilmektedir.

⁵⁵⁶ Abdullah ibnu's-Seriyy'den mezkûr hadisi rivayet eden Halef b. Temîm (öl. 206 veya 213 h.) onu “miskîn, âbid ve sadûk” biri olarak tanıtırken (İbn Adiy, *el-Kâmil*, IV, 212) İbn Hibbân, onun Ebû İmran el-Cüvenî'den uydurma olduğu bilinen şeyler rivayet ettiğini, ondan hadis almanın ancak uyarı maksadıyla caiz olabileceğini belirtmektedir. (İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 527, 528.) Rivayeti *et-Târîhu'l-Kebîr*'de Hasan b. Sabbah-Halef b. Temîm-Abdullah b. Seriyy-Muhammed b. Münkedir-Câbir isnadıyla kaydeden Buhârî de Abdullah'ı tanımadığını ve onun Muhammed b. Münkedir'den hadis işittiğini bilmediğini kaydetmektedir. (Buhârî, *el-Kebîr*, III, 197.) Nitekim Ebû Nuaym da Abdullah'ın, İbn Münkedir, Ebû İmran ve başkalarından *münker* rivayetlerde bulunduğunu kaydetmektedir. (Ebû Nuaym, *ed-Duafâ*, thk. Fâruk Hammade, Dârus-Sekafe, Dâru'l-Beydâ, 1984, s. 98.)

⁵⁵⁷ İbn Mâce, *Sunne*, 24, No: 263; Taberânî, I, *el-Evsat*, 136, No: 430; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XVII, 5; *Tebyînu Kezîbi'l- Müfterî*, 30-31.

yazan ancak Muaviye'nin faziletini inkâr etiği için ağır şiddete maruz kalan Nesâî örneğini vermesi⁵⁵⁸ ilginçtir.

“Aşhabıma Sövmeyiniz...” Rivayeti

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi sebb rivâyetleri, Şia'nın sahabe hakkındaki olumsuz tavrına karşı kullanılan önemli naklî delillerdir. Yukarıda birkaç örneğini verdiğimiz rivayetlerin teknik bakımdan birçok kusurdan hâlî olmadığına yer yer işaret ettik. Ne var ki Sünnî doktrinde söz konusu rivayetler, Hz. Peygamber'in yakın/uzak gelecekte vuku bulacak olumsuzluklar hususunda ümmetine yaptığı uyarılar şeklinde anlaşılmıştır. Bu durum genel geçer peygamber tasavvurunu da desteklediğinden hadislerin isnatlarındaki kusurlar görmezlikten gelinmiştir. Elbette Hz. Peygamber (s.a.) birbirlerine hakaret etmemeleri yönünde müminlere hiç uyarıda bulunmamış değildir. Ancak bu uyarılar, Şia veya benzer kanaatleri taşıyan başka hareketlere karşı delil olarak kullanılmaya uygun gözükmemektedir.

Hz. Ali'nin faziletleri bağlamında tedavüle çıkarılan sebb rivayetlerinin de tarihsel gerçekliği olan bir temele dayandırıldığını söylemiştik. Onlarda olduğu gibi bütün sahabilere ilişkin olarak aynı içerikli rivayetlerde de tarihsel bir arka planın mevcudiyeti söz konusudur. Bu bağlamda örnek olarak işaret edeceğimiz bir hadis, yukarıda zikrettiğimiz sahabeye hakaret etmeyi kınayan rivayetlere kaynaklık etmesi açısından kayda değerdir. Yani sahabeyi (dolayısıyla dini) savunmak adına tedavüle çıkarılmış olan rivayetler gelişigüzel uydurulmamış, Rasûlullah dönemine kadar uzanan bir asla dayandırılmışlardır. O da Ebû Saîd el-Hudrî tarîkıyla nakledilen şu meşhur hadistir:

لَا تَسُبُّوا أَصْحَابِي ، قُلُوبُ أَنْ أَدَّكُمْ أَنْفَقَ مِثْلَ أُحُدٍ ذَهَبًا مَا بَلَغَ مَدَّ أَدْرِهِمْ وَلَا نَصِيفُهُ

“Sahâbîlerime sövmeyiniz. Sizden biriniz Uhud Dağı kadar altını Allah yolunda harcasa, onlardan birinin iki avuç (hurma) sadakasına erişemez; hatta bunun yarısına da ulaşamaz”⁵⁵⁹

Sebb rivayetlerinde, bu rivayette temelini bulan “sahabeye sövmeme” vurgusu korunurken, değişik tasarruflarla muhataplara gerekli mesajlar verilmiştir. Sahabeye dil uzatmayı kınayan diğer rivayetlerle kıyaslandığında ilk bakışta aralarında bir uyum gözükse de, tarihsel bağlamı göz önüne alındığında işbu Ebû Saîd rivâyetinin

⁵⁵⁸ Süyûtî, Şerhu Sünen-i İbn Mâce, 23.

⁵⁵⁹ Buhârî, **Fezailu'l-Aşhab**, 5, no: 3673; Müslim, Fezâilu's Sahâbe, 22, no: 6487; Ebû Davud, Sünne, 9, no: 4658; Tirmizî, Menâkıb, 58, no: 3861; İbn Mâce, Sunne, 1, no: 161.

gerçekte diğerlerinden farklı bir içeriğe sahip olduğu görülür. Başka bir deyişle bu rivayet, diğerlerinde olduğu gibi Şia'nın sahabe hakkındaki eleştirilerine karşı kullanılmaya elverişli değildir. Bunu görmek için rivayetin tarihsel bağlamına bakmak yeterlidir.

Tarih kaynaklarımız, Mekke'nin Fethinden hemen sonra Allah Resûlu'nün, Halid b. Velid komutasındaki bir seriyyeyi Mekke'ye bir günden daha az mesafedeki Cezîmeoğullarına gönderdiğini kaydetmektedirler. Aynı zamanda savaş değil sadece İslama davet amaçlı olduğu özellikle vurgulanan⁵⁶⁰ bu seriyyede Halid üç yüz elli kişiye komuta etmiştir. Gerisini Abdullah b. Ömer'den dinleyelim:

(Hâlid, Hz. Peygamber'in emri gereği onları İslâm'a da'vet etti.) Fakat onlar "biz İslâm'a girdik" demek yerine "شركتنا من شركتنا" (Şirkten çıktık, şirkten çıktık) demişlerdi. Bunun üzerine Hâlid, bunlardan bir kısmını öldürmeye, bir kısmını da esîr almaya başladı. Bizden seriyyede bulunan her bir askere bir esir verdi. Nihayet bir gün geldi ki, Hâlid, herkesin kendi esirini öldürmesini emretti. Ben:

— Vallahi esirimi öldürmem, (Muhacir ve Ensâr) arkadaşlarımdan hiçbirisi de bunu yapmayacaktır, dedim.

Sefer sonunda Peygamber'in huzuruna geldiğimizde bu olayı kendisine zikrettik. Bunu duyunca Peygamber (s.a.) elini kaldırdı ve iki kere:

— “Ey Allah'ım! Ben, Hâlid'in yaptığı bu işten Sana sığınırım!” diye dua etti.⁵⁶¹

Bu olay üzerine Halid b. Velid (ö. 21/642) ile Abdurrahman b. Avf (ö. 32/653) arasında ciddi bir tartışma yaşanmış, Abdurrahman, bu yaptığından dolayı Halid'i kınamıştır. Aralarında şöyle bir diyalog gerçekleşmiştir.

Abdurrahman:

— Ey Hâlid, sen cahiliye adetini uyguladın, amcan el-Fâkih'e mukabil öldürdün onları. Allah da seni öldürsün! (Bunun üzerine Ömer b. Hattab da Abdurrahman'a destek çıktı.)

Halid:

— Ben onları, aksine senin babana karşılık alıkoydum.

Abdurrahman:

⁵⁶⁰ Vâkıdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkıd, *Kitâbu'l-Meğâzî*, I-III, Thk. Marsden Jones, 'Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, 1984, II, 875; Taberî, *Tarîh*, III, 177.

⁵⁶¹ Buhârî, *Meğâzî*, 59; Ahkâm, 35; Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 881; İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 33.

— Vallahi yalan söylüyorsun, ben, babamın katilini kendi ellerimle öldürdüm.⁵⁶² Osman b. Affân da buna şahittir. Bu arada orada bulunan Hz. Osman onu tasdik edince, Abdurrahman:

— Yazıklar olsun sana Halid! Şayet ben babamın katilini kendi ellerimle öldürmüş olmasaydım, sen babama karşılık Müslüman bir topluluğun canına mı kıyacaktın.

Hâlid:

— Onların Müslüman olduklarını sana kim söyledi?

Abdurrahman:

Seriyyedeki herkes, mescitlerini inşa etmiş olduklarını ve İslam’a girdiklerini söyledikleri halde senin onlara kılıç çektiğini söylüyor.

Hâlid:

— Allah’ı elçisi onlara saldırmamı emretti, ben de onun emrine uyarak onlara saldırdım.

Abdurrahman:

— Allah Rasûlü’ne iftira attın!

Bunun üzerine Halid, Abdurrahman’a ağır hakarete bulunur. Bu olanlar kendisine intikal edilince Hz. Peygamber, Halid’e kızar ve şu uyarıda bulunur:

يا خالد ! ذروا لي أصحابي متى ينك أنف المرء ينكى المرء، ولو كان أحد ذهباً تنفقه قيراطاً قيراطاً في سبيل
.

“Ey Hâlid! Ashabımı bırak, bir kimsenin kibri yok edildiğinde kendisi yok edilmiş olur. Birisi Allah yolunda tonlarca altın bile infak etse Abdurrahman’ın (Allah yolunda attığı) bir adımı (kadar değere) ulaşamaz.”⁵⁶³

Hz. Peygamber’in Halid’e hitaben yaptığı uyarı, kaynaklara farklı biçimlerde yansımıştır. Vâkıdî’den (ö. 207/822) farklı olarak İbn Hişâm (ö. 218/833) ve Taberî’de (ö. 310/922) şu şekilde yer almaktadır:

⁵⁶² Tarihçiler, bu diyalogun da tarihsel arkaplanını aktarmışlardır. Buna göre Halid’in amcası el-Fâkih b. Muğîre, Abdurrahman ve babası Avf ile Affân b. Ebi’l-Âs ve oğlu Osman b. Affân ticârî bir amaçla gittikleri Yemen’den cezîmeoğullarından birinin malıyla dönerler. Bu kişi Yemen’de ölmüştü. Onlar da onun malını vârislerine götürüyorlardı. Bu vârislerden olduğunu iddia eden Hâlid b. Hişâm adında biri Cezîmeoğulları arazisinde onları karşılar ve o malı ister. Henüz ölü evine ulaşmamış olan kervan adamın onun bu isteğini redededince aralarında kavga çıkar. Bu kavgada Abdurrahman’ın babası Avf ile Hâlid b. Velid’in amcası el-Fâkih ölürler ve malları da yağmalanır. Abdurrahman da babasının katili Halid b. Hişâm’ı öldürür. (İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 877; Taberî, *Târîh*, III, 177; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 359)

⁵⁶³ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 880.

مهلا يا خالد! دع عنك أصحابي فوالله لو كان لك أحد ذهباً ثم أنفقتَه في سبيل الله ما أدركت غدوة رجل من
آبائي ولا روحته

“Sakin ol Ey Halid! Ashabımı (rahat) bırak. Vallahi Uhud Dağı kadar altının olsa, sonra da onu Allah yolunda infâk etsen, ashabımdan birinin veya Abdurrahmân’ın (Allah yolunda attığı) bir adım (kadar değere) ulaşmış olamazsın”⁵⁶⁴

Hiz. Peygamber’in bu uyarısında Halid’i başka sahâbilerinden ayrı tuttuğu gözlerden kaçmamaktadır. Bu sahâbilerin, Abdurrahman b. Avf’ın da aralarında bulunduğu Bedir ehli olduğu, başka rivayetlerden de anlaşılmaktadır. Nitekim bunlardan birinde Rasûlullah’ın (s.a.) “Ey Hâlid, Bedir ehlinden bir adama niçin eziyet ediyorsun. Şayet sen Uhud Dağı kadar altın infak etsen, onun ameline ulaşamazsın” dediği ifade edilmektedir. Halid’in “Ey Allah’ın elçisi! Onlar, üzerime geliyor, ben de karşılık veriyordum” demesi üzerine Hiz. Peygamber (s.a.) Halid’in de gönlünü alırcasına diğer sahâbileri de şöyle uyarmıştır: “Sizler de Halid’e eziyet etmeyiniz. Zîra o, Allah’ın kâfirler üzerine salıverdiği kılıcıdır.”⁵⁶⁵

Kaynaklar, Halid b. Velid ile Ammar b. Yâsir arasında cereyan eden benzer bir tartışmadan daha bahsetmektedirler. Buna göre Rasûlullah tarafından Ammar’ın da aralarında bulunduğu bir seriyyeyi komuta etmekle görevlendirilen Halid, İslâm’a girdiklerini ikrar etmelerine rağmen bir ev halkına saldırır. Ammar, Halid’in bu yaptığına karşı çıkınca aralarında tartışma çıkar. Tartışma esnasında Halid, Ammar’a ağır sözler sarfeder. Şikâyet için Peygamber’in huzuruna geldiklerinde Halid’in ağır laflarına dayanamayan Ammar ağlar. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) Halid’e hitaben: “Ey Halid, Ammar’a dil uzatma. Kim Ammar’a hakaret ederse, Allah da ona hakaret eder. Kim Ammar’ın değerini düşürürse, Allah da onun değerini düşürür.” Halid, Ammar’a bu yaptığından kendisini daha fazla korkutan günahı olmadığını itiraf etmiştir.⁵⁶⁶ İbn Asâkir’in kaydettiği bir rivayete göre Hiz. Peygamber (s.a.) mezkûr uyarısını Halid ile Zübeyr b. Avvam arasında yaşanan bir tartışmanın akabinde de yine Halid’e hitaben söylemiştir.⁵⁶⁷

⁵⁶⁴ İbn Hişam, *es-Sîre*, II, 877; Taberî, *Târîh*, III, 178.

⁵⁶⁵ İbn Sa’d, *Tabakât*, V, 30; İbn Hanbel, *Fezâilu’s-Sahâbe*, I, 66, no: 13; Bezzâr, *el-Müsneid*, VIII, 248, no: 2857; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XVI, 242; İbn Abdilberr, *el-İstî’âb*, 199.

⁵⁶⁶ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, III, 881; Nesâî, *Fezâilu’s-Sahâbe*, 152-153, no:164-167.

⁵⁶⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XVIII, 392.

Olayın kahramanları kim olursa olsun Allah Rasûlü (s.a.) burada, birbirlerine hakaretvârî sataşmalarda bulunmamaları yönünde tüm ashabını uyarmaktadır. Rasûlullah'ın bu ikazı kaynaklarda “Ashabıma dil uzatmayın...”, “Ashabıma eziyet etmeyin...” “Onlara dokunmayın, onları bana bırakın...” gibi ifadelerle nakledilmiştir. Esasen Müslümanların birbirlerine saygılı ve nazik davranmalarını, birbirlerini incitecek ifadelerle tartışmamaların öğütleyen bu hadis, bağlamından çıkarılarak Şia'nın olumsuz sahabe telakkîsini bertaraf etmeyi amaçlayan naklî bir delile dönüştürülmüştür. Burada dikkati çeken en önemli husus, rivayetin orijinalindeki muhatab, (Halid b. Velîd) iken, (ﷺ) ifadesiyle tüm ümmet olarak gösterilmiştir. Hatta Kâmil Mîras hadisteki “Dil uzatmayınız!” hitâbının Müslümanlardan sahabî olmayanlara ait olduğunu söylemekte ve “Binâenaleyh, müstakbel Müslümanlar Rasûlullah'ın sağlığında hazır farzedilerek hitâb edilmiştir” açıklamasında bulunmaktadır.⁵⁶⁸ Buradan Şia'nın sahabe hakkındaki kanaatlerinde haklı olduğu veya sahabeye hakaret etmede herhangi bir sakınca olmadığını söylemek istemediğimizi izaha gerek bile duymuyoruz. Ancak şu da var ki “ﷺ” rivayeti, asıl bağlamından koparılmış, sahabeye hakaret etmeyi bir doktrin olarak benimseyen Şia'yı ikaz eden bir format kazanmıştır. Dahası, çeşitli ifadelerle sahabeye hakaret edenleri lanetleyen ve muhtevası bu hadisle örtüşen birçok rivayetin tedâvüle çıkarılmasında ilham kaynağı olmuştur.

İlgili literatürleri tarandığında, Şia ve Ehl-i Sünnet'in, rivayetler üzerinden birbirlerine misilleme yaptıklarını gösteren birçok örnekle karşılaşmak mümkündür. Buraya kadar zikrettiklerimizin maksadımızı ifade ettiğini düşünüyoruz. Ayrıca bir arada okunduklarında sadece aşağıdaki rivayetlerin maksadımızı izah için yeterli olduğunu söyleyebiliriz:

“Her kim Ali'ye dil uzatarsa bana dil uzatmış sayılır”⁵⁶⁹; Ali'ye eziyet eden bana eziyet etmiş olur.⁵⁷⁰

“Kim ashabıma dil uzatarsa bana eziyet etmiş olur; bana eziyet eden Allah'a eziyet etmiş olur.”⁵⁷¹

⁵⁶⁸ Mîrâs, Kâmil, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, IV-XII (I-III, Ahmed Naîm), DİB y. Ankara, 1978, IX, 342.

⁵⁶⁹ İbn Hanbel, *el-Müsned*, VI, 324, No: 27284.

⁵⁷⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 374, No: 32099.

⁵⁷¹ İbnu'l-Uşârî, *Fezâilu Ebî Bekr*, 81, no: 61.

“Ey Ali! Seni müminden başkası sevmez; münafıktan başkası da sana buğzetmez.”⁵⁷² **Ali**’yi sevmek imandır; ona buğzetmek ise küfürdür.”⁵⁷³

“**Ebû Bekir** ve **Ömer**’i sevmek imandır; onlara buğzetmek ise küfürdür.”⁵⁷⁴

“Ebû Bekir ve Ömer’e münafıklardan başkaları buğzetmez”⁵⁷⁵

“Bir mümin Ali’ye buğzetmez; bir münâfık da onu sevmez”⁵⁷⁶

“Ashabım yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız doğru yolu bulursunuz”⁵⁷⁷

“Ehl-i Beyt’im yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız hidayete erersiniz”⁵⁷⁸

“Yıldızlar gökyüzünün emniyetidir. Yıldızlar gitti mi gökyüzünün başına gelecek olanlar gelir. Bunun gibi ben de ashabım için bir emniyetim. Ben gittim mi, ashabıma vadolunanlar gelir. **Ashabım** da ümmetim için bir emniyettir. **Ashabım** gitti mi ümmetime vadolunan şeyler gelir.”⁵⁷⁹

“Yıldızlar gökyüzünün emniyetidir. Yıldızlar gitti mi gökyüzünün başına gelecek olanlar gelir. Bunun gibi ben de ashabım için bir emniyetim. Ben gittim mi,

⁵⁷² Humeydî, *el-Müsned*, I, 31, No: 58; Nesâî, *Fezâilu’s-Sahâbe*, 83, No: 50; Tirmizî, Menâkıb, 20, no: 3717.

⁵⁷³ İbn Şâzân, *Mie Menkıbe*, 70.

⁵⁷⁴ İbnu’l-Uşârî, *Fezâilu Ebî Bekr*, 85, no: 57.

⁵⁷⁵ İbn Hanbel, *Fezâilu’s-Sahâbe*, I, 394, no: 597; İbn Adiy, *el-Kâmil*, IV, 288; Hatîb, *Târîhu Bağdat*, X, 235; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXX, 144. İbn Hacer, hadisin ravilerinden Mualla b. Hilâl’in kezzâb olduğunda ittifak olduğunu belirtir. Ancak bu sözün mana olarak doğru olduğunu kaydeder (*Lisânu’l-Mîzan*, II, 96).

⁵⁷⁶ Müslim, İman, 131, no: 240; Tirmizî, Menâkıb, 20, no: 3736; İbn Mâce, Sunne, 11/4, no: 114; Nesâî, *el-Kübrâ*, V, 47, 137, no: 8153, 8485-8488; Bezzâr, *el-Müsned*, II, 227, no: 514; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XII, 77, no: 32777; Taberânî *el-Kebîr*, XXIII, 374; *el-Evsat*, II, 337, no: 2156; V, 87, no: 4751. Bu rivayet Hz. Ali’den mevkûf olarak “Münafık bizi sevmez, mümin bize buğzetmez.” şeklinde de nakledilmektedir. İbn Ebî Şeybe, *A.g.e.*, a. y. no: 32779.

⁵⁷⁷ Zehebî (ö. 748/1348) bu hadisin Bağdat kadısı Cafer b. Abdilvâhid el-Haşimî’nin (ö. 258/872) uydurmalarından biri olduğunu söylemektedir Abbasi halifesi Me’mun (ö. 213/833), Bağdat kadılığını yapmakta olan meşhur fakîh Yahya b. Eksem’i (ö. 242/857) azledip yerine Cafer b. Abdulvâhid’i tayin etmiştir. İbn Adiy’in *münkeru’l-hadis* ve *hadis hırsız* olarak nitelediği (*el-Kâmil*, II, 155.) Kadı Cafer ise Müstâîn-Billâh (ö. 252/866) tarafından azledilip Basra’ya sürgün gönderilmiştir. (Zehebî, *Mîzanu’l-İtidal*, II, 141–142; İbn Hacer, *Lisânu’l-Mîzan*, I, 254).

⁵⁷⁸ İbn Hacer Ahmed b. İshak b. İbrahim b. Nebî b. Şerî (an ebîhi-an ceddihî) isnadıyla içinde felaket denilebilecek rivayetlerin mevcut olduğu bir nüshadan söz etmekte ve bu felaketler arasında “Ehl-i Beyt’im yıldızlar gibidir...” rivayetini de zikretmektedir. (İbn Hacer, *Lisân*, I, 136) Şevkânî ve Fettehî’nin bu rivayet için “*min nüshati Nebî el-Kezzâb*” değerlendirmelerine atıfta bulunan Meylânî, bunun Ehl-i Sünnetin Sahabe telakkisiyle bağdaşmadığını zira Nebî’nin sahabi olduğunu hatırlatmaktadır. (Meylânî, *Hulâsetu Abekâtu’l-Envâr, fi İmâmeti’l-Eimmeti’l-Ethâr –Hadîsu’s-Sefîne-*, el-Mektebetu’l-İslâmiyyeti’l-Kübrâ, Tahran, 1401, s. 155-156) Oysa İbn Hacer’in de işaret ettiği gibi burada Kezzâb olarak tavsif edilen Nebî’nin kendisi değil ona nispet edilen nüshadır. Kûfe’ye yerleşen sahabelerden olduğu söylenen Nebî b. Şerî el-Eşcaî için bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 422.

⁵⁷⁹ Müslim, *Fezâilu’s-Sahâbe*, 51, no:2531; Taberânî, *el-Kebîr*, XI, 53, XX, 360, no:11023, 846; *el-Evsat*, VII, 6, No: 6687; *Müsnedu’s-Şâmiyyîn*, III, 112, no: 1895.

ashabıma vadolunanlar gelir. Ehl-i Beyt'im de ümmetim için bir emniyettir. Ehl-i Beyt'im gitti mi ümmetime vadolunan şeyler gelir."⁵⁸⁰

3. Sahabeye Dil Uzatmanın İtikâdî ve Hukûkî Neticeleri

Sünnî doktrinde sahabeye dil uzatmanın itikadî hatta hukûkî boyutu tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmalar dahi rivayetlerle desteklenmiştir. Taberânî'nin Hz. Ali tarîkıyla merfû olarak naklettiği bir rivayette Rasûlullah'ın şöyle buyurduğu ifade edilmektedir: “Peygamberlere dil uzatan öldürülür, ashabıma dil uzatan ise celd/sopa ile cezalandırılır.”⁵⁸¹ İbn Abbas tarîkıyla merfû olarak nakledilen bir başka rivayette ise Hz. Peygamber'in “Kıyamette en şiddetli azaba maruz kalacak olanlar, Peygamberlere, ashabıma ve Müslümanalara dil uzatanlardır” dediği bildirilmektedir.⁵⁸² Şu görüş de İmam Mâlik'e atfedilmektedir: “Her kim Peygamber ashabından Ebû Bekir, Ömer, Osman, Muaviye ve Amr b. Âs'ın küfür ve dalâlet üzere olduklarını söylemek suretiyle onlara dil uzatırsa, (ceza olarak) öldürülür. Bunların dışında sıradan hakaret ifadeleriyle onlara dil uzatırsa, bunun karşılığında ağır bir şekilde cezalandırılır.”⁵⁸³ Yine İbn Kesîr de İmam Malik'in, “...Allah kendileri (Peygamberle birlikte olan ashabı) sebebiyle kâfirleri öfkelenmek için...”⁵⁸⁴ âyetinden yola çıkarak sahabeye karşı öfke besleyen Râfızîleri tekfir ettiğini nakletmektedir.⁵⁸⁵ Bu meselede Mâlikî imamlarının sert bir tutum sergiledikleri dikkat çekmektedir.⁵⁸⁶

Ehl-i Sünnet nezdinde sahabilerden birine dil uzatmak, büyük günahlardan sayılır, hatta bazı yorumlara göre ölüm cezasını gerektirir. Kûfe'li tâbiünden Abdurrahman b. Ebî Leylâ'dan (ö. 83/703)⁵⁸⁷, Hz. Ali'nin kendisini Ebû Bekir ve Ömer'den üstün görenlere, müfteriye uygulanan dayak cezasını uygun gördüğü nakledilmektedir.⁵⁸⁸ Aynı Abdurrahman'dan, Hz. Ömer'in de, kendisiyle Ebû Bekir'i

⁵⁸⁰ İbn Hanbel, *Fezâilu's-Sahâbe*, II, 671, No: 1145; Taberânî, *el-Kebîr*, VII, 22, No: 6275; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 1377, VI, 2156, No: 3676, 5926. Hâkim, rivayetin *sahîh* olduğunu belirtirken, Zehebî *mevzû*' olduğunu zannettiğini ifade etmektedir; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XL, 20.

⁵⁸¹ Taberânî, *el-Evsat*, V, 35, No: 4602; Muhibbuddîn Taberî, *er-Riyâd*, I, 195.

⁵⁸² Ebû Nuaym, *Hilye*, IV, 96; X, 215.

⁵⁸³ İyâz, *Kâdî Ebu'l-Fadl İyaz el-Yahsûbî, eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûkî'l-Mustafâ*, I-II, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1988, II, 308.

⁵⁸⁴ el-Fetih, 48/29.

⁵⁸⁵ İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 204.

⁵⁸⁶ Krş. İyaz, *eş-Şifâ*, II, 308 vd.

⁵⁸⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 235.

⁵⁸⁸ Zemahşerî, *el-Muhtasar*, 33; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXVI, 343; XXX, 383.

birbirine üstün kılmaya çalışan iki kişiden kendisini daha üstün görene iftira cezasını uyguladığı nakledilmektedir.⁵⁸⁹ İbrahim en-Nehaî (ö. 96/715) ve Ebû İshak es-Sebîî (ö. 129/747), Ebû Bekir ve Ömer’e dil uzatmanın büyük günahlardan olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁵⁹⁰ Abbâsî halifelerinin muhtesibi Âsım el-Ahvel’in (ö. 142/759) Hz. Osman’a dil uzatmakta ısrar eden birine aralıklarla toplam yetmiş sopa, Ömer b. Abdülaziz’in ise, 30 kırbaç ceza uyguladığı nakledilmektedir. Hatta O’nun, Muaviye’ye sövenlere de darb cezası uyguladığı nakledilir.⁵⁹¹ Rakka’da, biri Âişe’ye, diğeri de Fâtıma’ya dil uzatan ve bu yüzden aralarında münakaşa eden iki kişi, Abbâsî halifesi Me’mun’a getirilir. Halife, Fâtıma’ya sövenin katlini emrederken, diğeri bırakır. Orada bulunan İsmail b. İsmail (?) her ikisinin de ölümü hak ettiğini, zira Âişe’ye dil uzatanın da⁵⁹² Kur’an’ı reddetmiş sayılacağını söylemiştir.⁵⁹³

İbn Hacer el-Heytemî, *es-Savâ’ik*’ın sonunda, sahabeye dil uzatmanın dînî ve dünyevî açıdan nasıl bir hüküm gerektireceği hususundaki tartışmalara da yer vermiştir.⁵⁹⁴ Maksudımızı aşar endişesiyle bunların detaylarına girmiyoruz.⁵⁹⁵ Şu kadarını söylemeliyiz ki, bu mevzudaki fetvalar sadece satırlarda yer almakla kalmamış, tarih, örneğin sahabenin büyüklerinden birine dil uzatanın küfrüne hükmedildikten sonra hakkında çıkarılan idam kararının da tatbîk edildiği örneklerle şahitlik etmiştir. Canlı bir örnek teşkil etmesi bakımından burada *Es-Sevâ’ıku’l-Muhrika* müellifinin Şam’daki Eşrefiyye Dârü’l-Hadisi’nin hocası müctehid imam Takiyuddîn es-Sübkî’den (öl.756/1355) naklettiği bir anekdotu aktarmak istiyoruz. Hicrî 755 yılı Cemadiyel ûla’nın on altısı pazartesi günü öğle namazı vaktinde Şam’da meşhur Ümeyye Câmî’nde cereyan eden bu hadiseyi kısaca şöyle özetleyebiliriz: İnsanlar Mescitte öğle namazlarını îfâ ederken, safları yarmak suretiyle cemaatin içine karışan bir adam, “Muhammed ailesine zulmedene Allah lanet etsin” diyerek bağırmaya başlar. Sübkî, o zalimin kim olduğunu sorunca adam sıralar: “Ebû Bekir, Ömer, Osman, Muaviye, Yezîd.” aynı zamanda Şam’ın

⁵⁸⁹ İbn Hanbel, *Fezâilu’s-Sahâbe*, I, 222, 367-8, no:189, 396.

⁵⁹⁰ Lâlekâî, *es-Sünne*, VII, 1337.

⁵⁹¹ Lâlekâî, *A.g.e.*, VII, 1340, no: 2383.

⁵⁹² İmam Mâlik’in de Kur’anda beraatine hüküm verildiği için Hz. Âişe’ye dil uzatanın katli yönünde fetva verdiği nakledilmektedir. (İyâz, *A.g.e.*, II, 309)

⁵⁹³ Lâlekâî, *A.g.e.*, VII, 1343–44, no: 2396.

⁵⁹⁴ Krş. Heytemî, *Savâ’ik*, 151-157.

⁵⁹⁵ Sahabe’ye dil uzatanın dînî ve dünyevî açıdan müstehak olduğu cezalara ilişkin İslam bilginlerinin değerlendirmeleri için bkz. Çapan, *Kur’an-ı Kerîm’de Sahabe*, s. 169-173.

başyargıcı olan Sübkî, bunun üzerine onun hapse atılmasını emreder. Hapiste Malikî kadısı tarafından sorgulanan adam ifadelerinde ısrar edince darp cezasına çarptırılır. Adam sözlerine şunları da ekler: (Ebû Bekir’i kastederek) “falan adam Allah’ın düşmanıdır, o bâtil üzerine ölmüştür, mîrası konusunda Fâtma’ya haksızlık etmiş, ona babasının mîrasından pay vermemek adına Peygambere iftira etmiştir.” Bunun üzerine Mâlikî kadı, onu bir kez daha darp cezasına çarptırır. İfadelerinde ısrar edince Perşembe günü adliyeye (dâru’l-adl) sevk edilen adam orada söylediklerini tekrarlamaz ancak inkâr da etmez. Birkaç kez tevbe etmesi istenince, ısrarla “Ben günahlarımdan tevbe ettim” karşılığını verir. Uzunca yapılan müzakereler neticesinde küfrüne ve tevbesinin kabul edilmemesine hükmedilir. Yargıç yardımcısı da onun katline hükmeder. Ve idam hükmü infaz edilir.⁵⁹⁶

* * *

Sahabeye, özellikle de Ehl-i Sünnet kesiminde yüksek itibar kazanmış olan Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer gibi sahabilere dil uzatanlar hakkındaki bu yargı kararı elbette tartışılabilir. Ancak bu ve benzeri örnekler sahabe konusunun ne kadar hassas olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ehl-i Sünnet’e göre ilâhî vahyin ilk tanıkları ve muhatapları olarak İslam’ı kendilerinden sonraki kuşaklara aktaran bir nesil oldukları için ashaba dil uzatmanın meşrû bir izahı yoktur. Zira onlara hakaret etmek, gerçekte onlar kanalıyla nakledilen İslam’ın temelini sarsmaya çalışmakla eşdeğerdir. Dolayısıyla Şia’nın ithamları karşısında sahabeyi savunma misyonunu üstlenen Ehl-i Sünnet’in, ilgili dînî metinlere (ayet ve hadislerle) yaklaşımlarında zaman zaman zorlama tevillerde bulunmuştur. Bu savunmacı yaklaşım bazen hadis metinlerini çeşitli biçimlerde “sansürleme” şeklinde de tezahür etmiştir.

Temelde etki-tepki olgusuyla açıklanabilecek olan sahabeyi tafdîl düşüncesinin psikolojik izahları da mümkündür. Zamanın gittikçe kötüye gitmesi, sahabe neslinin saf dînî yaşantısını aratmış, böylece İslam toplumunda kötümser bir gelecek tasavvuruna karşılık özlemi duyulan mükemmel bir geçmiş algısı hâkim olmuştur. ‘Sahabe anıldığı zaman susmayı’ telkin eden veya kıyametin alameti olan kötü olaylar arasında ‘sahabeye dil uzatacak nesiller çıkmasını’ gösteren çeşitli rivayetler, birbirini besleyen bu iki algının hadis rivayeti ile ilişkisini göstermektedir.

⁵⁹⁶ Heytemî, *A.g.e.*, 151. Heytemî bu adlî vakayı naklettikten sonra Hz. Ebû Bekir’e dil uzattığı gerekçesiyle işbu *râfızî* hakkında varılan hükmün haklı gerekçelerini sıralamaya başlar.

Bu yansımayı, temelde, Şîî-Sünnî ihtilafının bir tezahürü olarak görmek mümkündür. Hadis kaynaklarının ilgili bölümlerini taradığımızda bu ihtilaf, “sahabe” ile “Ehl-i Beyt” kavramları üzerinden daha bariz bir biçimde görülmektedir. Ehl-i Beyt sevgisini telkin eden rivayetler ile sahabe sevgisini telkin edenleri veya aynı şekilde onlara dil uzatmayı kınayan rivayetler bir arada okunduğunda, sahabe ile Ehl-i Beyt’in adeta bir fazilet yarışına sokulduğu rahatlıkla tespit edilecektir. Ayrıca her iki gruptaki rivayetler muhteva ve üslupları açısından tahlil edildiğinde **sevgi** ve **sövgü** (buğz, sebb, la’n, şetm) kavramlarının anahtar konumunda olduğu gözlerden kaçmayacaktır. Bu durum, Şia açısından bakıldığında Emevîlerin Ehl-i Beyt’e yönelik hakaret politikalarıyla, Ehl-i Eünnet açısından bakıldığında ise, sahabeye hakaret etmeyi doktrin haline getiren Şîî tasavvurun etkisiyle izah edilebilir.

İlk dört halife gibi muşahhas bazı sahabilere ilişkin rivayetler söz konusu olduğunda, Şîî-Sünnî ihtilafı, siyâsî bir hüviyet kazanmaktadır. Özellikle Hz. Ebu Bekir/Hz. Ömer ile Hz. Ali’nin faziletlerine dair rivayetler mukayese edildiğinde, bu siyâsî çekişmelerin ilgili literatüre nasıl tesir ettiği rahatlıkla görülecektir. Çalışmamızın bundan sonraki iki bölümünde bu husus üzerinde durulacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

FAZİLET ÇEKİŞMESİ VE BUNUN HADİS RİVAYETİNE YANSIMALARI

Birinci bölümün sonunda Şîî-Sünnî çekişmesinin hadis rivayetine yansımaları bağlamında genel olarak sahabe-Ehl-i Beyt eksenindeki rivayetler üzerinde durmuştuk. Örneklemeleri daha özele indirgeyeceğimiz bu bölümde ise özellikle Hz. Ebû Bekir/Ömer ve Hz. Ali etrafında teşekkül eden Şîî-Sünnî ihtilafıyla hadis rivayeti arasındaki ilişki irdelenecektir.

Öncelikle Bölüm başlığındaki “Fazilet Çekişmesi” ile “Fazilet Çekişmesinin Hadis Rivayetine Yansımaları” ifadelerine açıklık getirmek istiyoruz.

“Fazilet Çekişmesi” derken Hz. Ebû Bekir (ve Hz.Ömer) ile Hz. Ali üzerinden yaşanan Şîî-Sünnî çekişmesi kastedilmektedir. Bu isimlere Hz. Osman ve Hz. Âişe gibi isimler de eklenebilir. Ancak burada daha çok İslam’ın ilk halifesi Hz. Ebû Bekir ile Şia’nın ilk imam/halife olması gerektiğini düşündüğü Hz. Ali etrafında yürütülen tartışmalar akla gelmelidir. Bu tartışmalar da temelde “İmamet” meselesindeki görüş ayrılıklarına dayanmaktadır.

“Fazilet Çekişmesinin Hadis Rivayetine Yansıması” ifadesine gelince, bundan sözünü ettiğimiz uyuşmazlığın hadis rivayeti üzerindeki tesirleri anlaşılmalıdır. Burada, ilk etapta ilgili tüm rivayetlerin söz konusu polemlerin veya uyuşmazlıkların bir ürünü olduğu kuşkusuz zihinlerde uyanabilir. Gerçi mevzûat kaynaklarımızda bizi teyid edecek türden birçok rivayete rastlamak mümkündür. Ancak söz konusu hadislerin sübûtlarına ilişkin bir sonuç elde etmek gibi bir maksat taşımadığımızı ifade etmeliyiz. Dikkat edilirse mezkûr ihtilafın “hadis”e değil “hadis rivayetine” yansımasından bahsediyoruz. Zira ele alacağımız örneklerin büyük çoğunluğu temelde bir aslı olmakla birlikte ideolojik/mezhebî endişelerin etkisiyle çeşitli tasarruflara maruz kalan rivayetlerdir.

Yukarıda Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ali üzerinden yürütülen Şîî-Sünnî tartışmalar ve bunların hadis rivayetine yansımalarının esasen imamet meselesindeki ihtilaflarla doğrudan ilintili olduğunu ifade etmiştik. O halde evvelemirde imamet hususunun Şia ile Ehl-i Sünnet açısından ne ifade ettiğine dair bir hatırlatmada bulunmak isabetli olacaktır.

A. İMAMET MESELESİNE GENEL BİR BAKIŞ

İmametın önemi, gerekli olup olmadığı, nasıl veya hangi yöntemlerle seçileceği ve seçilecek imamda bulunması gereken temel nitelikler İslam düşüncesinde imamete ilişkin tartışmaların temel başlıklarını oluşturmaktadır.⁵⁹⁷

Şia ile Ehl-i Sünnet arasındaki ihtilafların temelini teşkil eden bu meselenin bizi alakadar eden yanı daha çok seçilecek imamda bulunması gerekli şartlardır. Eş'arî (ö. 330/942), imamete müstehak olacak kişinin zamanının en üstünü (efdâl) olması gerektiğini belirtmektedir⁵⁹⁸ ki bu konuda iki ekol arasındaki temel görüş ayrılığı da bu vasfı Ebû Bekir'in mi yoksa Ali'nin mi hâiz olduğu noktasındadır. Bunu belirleyecek olan da dînî, ahlâkî niteliklerdir. Dolayısıyla 'Ebû Bekir mi Ali mi daha efdaldır' polemiği konumuzun özünü teşkil etmektedir. Şia'nın (İmâmiyye kolunun) Hz. Ali'nin imameti hakkındaki kanaatlerini mezhepler tarihi alanında otorite olmuş Şehristânî'den (ö. 548/1154) aktaralım: "Şia'ya göre Hz. Ali'nin Rasûlullah'ın (s.a.) vefatından sonra imameti zâhir nasslarla tayin kılınmıştır. Zira onlara göre İslam'da imam/halife tayininden daha mühim bir iş yoktur... Hz. Ali kimi zaman üstü kapalı biçimde, bazen de sarîh (nasslarla) imam tayin edilmiştir."⁵⁹⁹ Şia'ya göre imam olacak kimsenin tesbiti tamamen ilâhî bir meseledir. Bunda insanların herhangi bir rolü yoktur.⁶⁰⁰

Sünnî kesimde imamet konusunu kelim kitaplarının sonunda ele alma geleneğini ilk başlatan âlim olduğu söylenen⁶⁰¹ Eş'arî, Ehl-i Sünnet'in bu meseledeki görüşünü "Ebû Bekir, imameti müstehak kılacak ilim, zühd, re'y gücü ve ümmeti idare etme gibi hasletler bakımından kendisini halife olarak seçen muhacir ve ensar topluluğu arasındaki en faziletli (efdâl) kişiydi" ifadesiyle özetlemektedir.⁶⁰² İmam/devlet başkanı olacak kişinin elbette bir takım üstünlüklerinin olması elzemdir. Bu anlamda muasır Şîî yazar Ahmed Yakub, *tefâdul* (تفاضل) prensibinin İslâmî bir nizâmın temellerinden olduğunu ve beş esasa dayandığını ifade etmektedir ki bu esasların Hz. Ali'nin pozisyonunu tasvîr ettiğini tahmin etmek zor değildir:

⁵⁹⁷ Bağdâdî, *Usûlu'd-Dîn*, s. 271 vd.

⁵⁹⁸ Bağdâdî, *A.g.e.*, s. 293.

⁵⁹⁹ Şehristânî, *el-Milel*, I, 189-190.

⁶⁰⁰ Öz, Mustafa; İlhan, Avni, DİA, "İmâmet" Md. XXII, 202.

⁶⁰¹ Mustafa Öz, Avni İlhan, DİA, *A.g.m.*, 201.

⁶⁰² Eşarî, Ebû'l-Hasen Ali b. İsmail, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, thk. Beşîr Muhammed Uyûn, Riyâd, 1993, s.168.

Peygamber’e yakınlık (القربة الطاهرة), İmanda öncelik, takva, ilim ve Peygamber’in, lideri, şerî imamı yerine geçmesi için önceden takdîr etmesi...⁶⁰³

Şöyle ya da böyle İslam’ın ilk halifesi olarak Hz. Ebû Bekir seçildiği için vâkıa Ehl-i Sünnet’ten yana olmasına rağmen, Hz. Peygamber’in vefatından sonra Hz. Ali’nin mi yoksa Hz. Ebû Bekir’in mi imam olmaya daha müstehak olduğu yönündeki bu görüş farklılığı İslam’ın iki büyük ekolünün en köklü uyuşmazlığı olarak geçmişten bugüne tazeliğini korumuştur. Bunun en büyük şahidi ise hadis rivayetleridir. Sadece Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ali’nin faziletlerine dair rivayetler karşılaştırıldığında bu iki sahabiden birinin diğerinden daha üstün olduğunu ispatlama gayretlerini sezmek mümkün değildir.

İmamet/hilafet eksenli erken dönem siyasî ihtilafların Kur’an ayetlerinin yorumu üzerinde de ciddi tesirleri söz konusudur. İmamet anlayışları gereği Şia nezdinde Kur’an’ın neredeyse hiçbir âyeti yoktur ki, Ali veya Ehl-i Beyt ile ilişkilendirilmemiş olsun. Hz. Ali’yi ve Ehl-i Beyt’i öne çıkarmaya endeksli bir Kur’an yorumu geliştiren Şia, bir taraftan da yine Kur’an’a dayanarak ilk üç halifeyi⁶⁰⁴ tahkir edici kanaatler geliştirmeyi de ihmal etmemiştir.⁶⁰⁵ Durum böyle olunca Ehl-i Sünnet’in bazı Kur’an ayetlerini Hz. Ebû Bekir’in, hatta sırasıyla ilk dört halifenin faziletine yorumlamış olmasına şaşmamak gerekir.

Bilindiği gibi Ehl-i Sünnet nazarında devlet başkanı nassla değil, ictihad ehli kimselerin onayıyla seçilir (İhtiyar).⁶⁰⁶ Bununla birlikte Sünnîlerin Hz. Ebû Bekir’in hilafetini ispat sadedinde naklî delillere (ayet ve hadislere) sıkça başvurmaları Şia’nın imamın/halifenin “nass” ile tayin edilmesi gerektiği noktasındaki ısrarlı tutumuna bir tepki olarak izah edilebilse de Ehl-i Sünnet’in bu tutumu mahza etki-tepki olgusuyla açıklanamaz. Şöyle ki; Şafiî ile birlikte (fıkıhta) başlayan şer’î meseleri kitap-sünnet, icma ve kıyas’tan bir delille çözme zorunluluğunun ortaya çıkmasından sonra âlimler özellikle Hz. Ebû Bekir’in potansiyel rakiplerinden daha

⁶⁰³ Ahmed Hüseyin Yakub, Nazariyyetu Adâleti’s-Sahâbe ve’l-Mercîyyetu’s-Siyâsiyyetu fi’l-İslâm, Müessesetu Ensâriyân, Kum, s. 29-30.

⁶⁰⁴ Örneğin Şii/İsmâîlî müellif Cafer b. Mansur’a (ö. 360/971) göre Nisâ, 4/51. Ayetteki *cibt* ve *tâğût* Ebû Bekir ve Ömer’dir. Tevbe, 9/70. âyetinde yer alan Âd, Semûd, İbrahim ve Nûh’un kavmi, sırasıyla Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Talha’dır. Firavun’un ashabı da Muaviye ve Emevîlerdir; Firavun, Haman ve Kârûn ise, sırasıyla, Ebû Bekir, Ömer ve Osman’dır. Öztürk, Mustafa, **Kur’an’ın ve Aşırı Yorum** –Tefsîrde Bâtınîlik ve Bâtınî Te’vîl Geleneği- Kitâbiyât, Ankara, 2003, s. 421. (Cafer b. Mansûr, **Kitâbu’l-Keşf**, s. 40, 30’dan naklen)

⁶⁰⁵ İmamiyye ve İsmailiyye Şia’sının bu yöndeki Kur’an yorumlarından örnekler için bkz. Öztürk, **Kuran ve Aşırı Yorum**, 418-431.

⁶⁰⁶ Bağdâdî, **Usûlu’d-Dîn**, 279.

üstün (efdâl) olması gerektiği anlayışından hareketle onun hilafetini ispat noktasında aynı deliller hiyerarşisine göre hareket etmişlerdir. Bu yüzden meseleyi ele alan ilgili tüm kaynaklar Hz. Ebû Bekir'in hilafetini/imametini önce ayetlere, ardından da hadislere dayandırmaya çalışmışlardır. Burada maksadımızı ifade etmesi bakımından öne çıkan ayetlerin sadece iki tanesine işaret etmeyi yeterli görüyoruz:

■ “*Bedevîlerin (savaştan) geri bırakılanlarına de ki: “Siz, güçlü kuvvetli bir kavme karşı teslim oluncaya kadar savaşmaya çağrılacaksınız. Eğer itaat ederseniz, Allah size güzel bir mükâfat verir. Ama önceden döndüğünüz gibi yine dönerseniz, Allah sizi elem dolu bir azaba uğratar”*”⁶⁰⁷

İbn Ebî Hâtim (ö. 327/939) ve İbn Kuteybe (ö. 276/889), ayette zikredilen güçlü kavimden kastın, Hz. Ebû Bekir'in savaştığı Hanîfeogulları olduğu görüşünü⁶⁰⁸ tercih ettikleri için bu ayetin Ebû Bekir'in halifeliğine huccet teşkil ettiğini ileri sürmüşlerdir. Eş'arî'nin (ö. 324/936) naklettiğine göre ise Ebû'l-Abbâs İbn Süreyc (ö. 306/978)⁶⁰⁹ de Ebû Bekir'in hilafetinin Kur'an'da bu ayette yer aldığını iddia etmiştir.⁶¹⁰ Yine İbn Hazm (ö. 456/1064) da Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın halifeliklerinin Kur'an nassıyla sabit olduğunu söylerken bu ayete de işaret etmektedir.⁶¹¹

Âyette savaşılacağı ifade edilen güçlü kavmin ya Yemâmeliler ya da Farslılar olması gerektiğini söyleyen Eş'arî, buradan hareketle hem Ebû Bekir'in hem de Ömer'in hilafetlerine istidlalde bulunmaktadır. Zira Ebû Bekir hem Yemâme halkıyla, yine hem kendisi hem de Hz. Ömer Farslılarla savaşmıştır. Ebû Bekir'in imameti, Ömer'in de imametini gerektirdiğinden bu ayetten her ikisinin halife olacağı hükmü çıkarılabilir. Çünkü Ömer, Ebû Bekir'in tensibiyle halife olmuştur. Eş'arî, Hz. Ebû Bekir'in ümmetin en üstünü (efdâl) olduğu düşüncesini de ilk halife olmasına dayandırmaktadır.⁶¹²

⁶⁰⁷ Fetih, 48/16.

⁶⁰⁸ İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 242.

⁶⁰⁹ Şafî fıkının yayılmasında önemli rol oynayan Şeyhu'l-İslâm İbn Süreyc'in Ömer b. abdülazîz ve İmam Şâfiî'den sonra üçüncü asrın müceddidi olarak anılmaktadır. Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, I-IV, Thk. Zekerîya Umeyrât, Dâru'l-Kütübi'il-İlmiyye, Beyrut, 1998, III, 23-24.

⁶¹⁰ Heytemî, *A.g.e*, 11.

⁶¹¹ İbn Hazm, *el-Fisal*, IV, 109.

⁶¹² Eş'arî, *el-İbâne*, 169; *Makâlât*, II, 144.

Hız. Ali dönemindeki savaşların İslam'ın yayılması uğruna yapılmadığını, o dönemde savaşın Müslümanlar arasında yapıldığını⁶¹³ söyleyen İbn Seyyidi'l-Küll el-Kıftî (ö.697/1298), buradan hareketle bu ayette yer alan “müşrikleri İslam'a çağırarak olanın” ya Rasûlullah, ya da Ebû Bekir, Ömer veya Osman'dan biri olması gerektiğini ileri sürmektedir. Ardından 15. âyetteki, “Ele geçirmek üzere ganimetlere doğru hareket ettiğinizde savaştan geri kalanlar, Allah'ın sözünü değiştirmeyi dileyerek "Bizi engellemeyin de size katılalım" diyecekler. De ki: "Asla bizim peşimize takılamayacaksınız...” ifadelerinden yola çıkarak 16. âyette kastedilen “İslam'a davet edenin” Peygamber de olamayacağını belirtmektedir. Zira Peygamberin onları hem çağırması hem de beyat etmelerine engel olması bir çelişkidir. Neticede Kıftî, ilk üç halifenin halifeliklerinin bu ayetle sahîh olduğuna hükmetmiştir.⁶¹⁴

Muarız İbn Hacer el-Heytemî'nin (ö. 974/1567) aynı istikametteki çıkarımını sert bir üslupla tenkid eden Nurullah Tüsterî (1019/1611) ayette kastedilen davetçinin Hız. Ali, davet edilen kâfirlerin ise Cemel, Sıffîn ve Nehrevân'da Ali'ye muhalefet edenler olduğunu söylemektedir.⁶¹⁵ Abdülkâhir Bağdâdî (ö. 429/1038), Şia'nın bu görüşünü Hız. Ali'nin gayr-ı Müslimlerle değil isyan eden Müslümanlarla savaştığı gerçeğini hatırlatarak eleştirmektedir.⁶¹⁶

Ehl-i Sünnet'in Şia'ya karşı Hız. Ebû Bekir'in hilafetiyle ilişkilendirdiği bir diğery ayet şudur:

■ “Allah, içinizden, iman edip de salih ameller işleyenlere, kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağına, onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice yerleştireceğine, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka emniyete kavuşturacağına dair vaadde bulunmuştur. Onlar bana kulluk eder ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar. Artık bundan sonra kimler inkâr ederse, işte onlar fasıkların ta kendileridir.”⁶¹⁷

⁶¹³ İbn Hacer el-Heytemî'nin de bu yöndeki kanaatini (*es-Savâ'ik*, 11) değerlendiren Tüsterî, imamet uğruna yapılanın İslam uğruna yapılmış sayılacağını, zira, imametın dinin temellerinden biri olduğunu ifade etmektedir. (Tüsterî, *es-Savârim*, 89)

⁶¹⁴ Kıftî, *el-Enbâu'l-Müstetâbe*, 213; Ayrıca bkz. Bağdâdî, *Usûlu'd-Dîn*, 282.

⁶¹⁵ Tüsterî, *es-Savârim*, 89.

⁶¹⁶ Bağdâdî, *Usûlu'd-Dîn*, 284.

⁶¹⁷ en-Nur, 24, 55.

Heytemî, bu ayetin Ebû Bekir ve Ömer'in hilafetlerine delil olduğuna dair bir *kîle*⁶¹⁸ dayanarak Şia'ya karşı iddialarını sürdürürken⁶¹⁹, Tüsterî bunu reddetmekte ve bu ayetin bilakis el-Mehdî el-Muntazar'ın hilafetine işaret ettiğini söylemekte ve bunu da ayette de ifade edildiği gibi Mehdi'nin gelmesiyle birlikte yeryüzünün adaletle dolacağına dair nebevî bir hadise işaret etmektedir.⁶²⁰

Ehl-i Sünnet'in Hz. Ebû Bekir'in hilafetini meşru saymayanlara karşı delil getirdiği ayetler elbette bunlarla sınırlı değildir.⁶²¹ Şia'nın hemen her ayeti Hz. Ali veya Ehl-i Beyt'ten biriyle ilişkilendirmesi, pek tabîî olarak Sünnî âlimleri kimi Kur'an ayetlerinden Hz. Ebû Bekir'in hilafeti adına harfî hükümler çıkarmaya itmiştir. Hadis rivayeti açısından baktığımızda bu misillemeci yaklaşım biçiminin çok daha somut ve etkili bir biçimde sergilendiğini görmek mümkündür. Şimdi esas mevzumuz olan Ebû Bekir/Ömer-Ali etrafında oluşan Şîî-Sünnî ihtilafının hadis rivayetiyle ilişkisine geçebiliriz.

B. EBÛ BEKİR-ALİ EKSENLİ ÇEKİŞMENİN HADİS RİVAYETİNE

YANSIMALARI

“Sünnetten nasipleri olmamasına rağmen Ehl-i Sünnet'ten olduğunu iddia eden bazı mutaassıb kimseler Ebû Bekir'in faziletleri hakkında hadisler uydurmuşlardır. Bunlardan bazıları da Rafızîlerin, Ali'nin faziletlerine dair uydurdukları hadislere karşı bir aksülamel olarak bu işi yapmışlardır. Her iki grup da hata üzeredir. Zira Ebû Bekir ve Ali'nin faziletlerine dair gelen *sahîh* haberler yalanlara ihtiyaç bırakmayacak kadar çoktur.”⁶²²

Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e bir süre gecikmeli⁶²³ biatını saymazsak bu iki sahabe arasında yaşanmış ciddi bir sorun olduğu söylenemez. İslamın ilk halifeleri birbirleriyle uyum içinde çalışmışlar, onlar arasında, Şîî rivayetlere yansıdığı şekliyle herhangi bir sürtüşme yaşanmamıştır.

Örneğin bir rivayet Ebû Bekir'i veya onunla birlikte Ömer'i herhangi bir şekilde övüyorsa, bir başka rivayette aynı övgünün bu sefer Ali veya Ehl-i Beyt için yapıldığı gözlerden kaçmamaktadır. Bunun tersi de olmuştur. Yani Ali'ye övgü

⁶¹⁸ İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 401.

⁶¹⁹ Heytemî, *es-Savâ'ik*, 12.

⁶²⁰ Tüsterî, *es-Savârim*, 90.

⁶²¹ Hz. Ebû Bekir'in hilafetiyle ilişkilendirilen diğer ayetler için bkz. Eşarî, *el-İbâne*, 168 vd.

⁶²² İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdûat*, II, 40.

⁶²³ Bağdâdî, *Usûlu'd-Dîn*, 282.

içeren bir rivayetin benzeri Ebû Bekir ve Ömer için de varid olmuş olabilir. Meselâ bir rivayete göre Allah Rasûlü'nün, “Benim yanımda Ali, başımın bedenime nispeti gibidir”⁶²⁴ buyurduğu ifade edilirken, buna karşın başka rivayetlerde Ebû Bekir ile Ömer'in dindeki yeri, başın bedendeki yeri gibidir”⁶²⁵ veya Ebû Bekir'le Ömer'in dindeki yeri, göz ile kulağın baştaki yeri gibidir”⁶²⁶ dediği nakledilmektedir. Aynı şekilde Hz. Peygamberin manen Ehl-i Beyt'ten saydığı⁶²⁷ Selmân'ın da Ehl-i Beyt hakkında “Beden için başın, baş için de gözün değeri ne ise, Muhammed ailesinin de sizin için değeri odur. Zira, beden ancak baş ile baş da ancak gözler ile yol bulur”⁶²⁸ dediği rivayet edilmektedir.

Yukarıda İbnu'l-Cevzî'den (ö. 597/1201) alıntıladığımız pasajda da ifade edildiği gibi *Fezâilu's-Sahâbe* literatürünü besleyen en temel unsur etki-tepki olgusudur. İbnu'l-Cevzî *uydurma* rivâyetler üzerinden bu tespiti yapmış olsa da Ebû Bekir ile Ali'nin faziletleriyle ilgili tüm rivayetler mukayeseli bir şekilde okunduğunda, bu unsurun sahih kaynaklardaki rivâyetlere de kısmen yansıdığını tespit etmek zor olmayacaktır.

Şîî ve Sünnî literatürü karşılaştırdığımızda özellikle Ebû Bekir ile Ali'nin, faziletleri itibariyle adeta yarıştırıldığını görürüz. Bir taraftan Rasûlullah'a, (Ali'ye hitaben) “Allah'tan, seni fazilette başa almasını üç kez istememe rağmen O (c.c.) bu isteğimi reddetti; ancak Ebû Bekir'i üstün tuttu”⁶²⁹ dedirtilirken diğer taraftan kendisine (s.a.) “Allah Ali'nin yüzündeki nurdan yetmiş bin melek yaratmıştır. Bu melekler kıyamete kadar ona, Şiasına (tarafdarlarına) ve sevenlerine istiğfarda

⁶²⁴ Muhibbuddin Taberî, *er-Riyâd*, I, 247.

⁶²⁵ Bâkılânî, *et-Temhîd* adlı eserinde Hz. Ebû Bekir'in Peygamberden sonra halifelik için salâhiyet sahibi olduğunu teyid sadedinde bu rivayeti kaydetmektedir. Bâkılânî, *et-Temhîd fi'r-Redd ale'l-Mülhideti'l-Muattıla ve'r-Râfida ve'l-Havâric ve'l-Mu'tezile*, Dârul-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1948, s. 189. Ayrıca bkz. Ebu Nuaym, *Hilye*, IV, 72-73; Muhibbuddin Taberî, *er-Riyâdu'n-Nadîra*, I, 333, no: 197. Bir rivayette, tıpkı Hz. İsa'nın gibi dinini insanlara anlatacak havarilerinin olmasını isteyen Allah Rasûlü, bu iş için Abdullah b. Mesud, Ubey b. Ka'b, Salim ve Muaz b. Cebel'i beldelere göndermek istediğini söyleyince sahabiler, bunlardan daha faziletli oldukları halde Ebû Bekir ve Ömer'i niçin düşünmediğini sorarlar. Allah Rasûlü de, “Benim onlara ihtiyacım var, onlar başa nisbetle bu dinin gözü ve kulağıdır” buyurarak cevap vermiştir. (Taberânî, *el-Kebîr*, XI, 298.) Bu rivayet, onların Medine'de kalıp devleti yönetme işini üstleneceklerine yorumlanmış olmalı ki İbn Kuteybe, onu, *el-İmâme ve's-Siyase* isimli eserinin girişinde Ebû Bekir ve Ömer'in faziletleri bahsinde zikretmiştir. (İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim *el-İmâme ve's-Siyase*, Thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî, Dârul-Ma'rife, Beyrut, t.y. s. 10.) İbn Hibbân bu rivayetin ravilerinden el-Velîd b. Fadl el-Anezî'nin Iraklılardan mevzu rivayetler nakleden biri olduğunu söylerken bu rivayetine atıfta bulunmaktadır. (*el-Mecrûhîn*, II, 428)

⁶²⁶ Tirmizî, *Menâkıb*, 16, no: 3671.

⁶²⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 691, No: 6539.

⁶²⁸ Taberânî, *el-Kebîr*, III, 46, No: 2640; İbn Merdeveyh, *Menâkıb*, 213-214, no: 296.

⁶²⁹ İbnu'l-Uşârî, *Fezâilu Ebî Bekr*, 30, no: 10.

bulunacaklardır”⁶³⁰ cümlesi isnâd edilmiştir. Bu rivayetleri alıntıladığımız aynı dönemin müellifleri *Fezâilu Ebî Bekr* sahibi İbnu'l-Uşârî (ö. 451/1059) ve *Mie Menkabe min Emîri'l-Müminîn Ali b. Ebî Tâlib* sahibi İbn Şâzân (ö. IV-V/X-XI. asır) örneklerinde olduğu, hadis rivayeti, Şia ile Ehl-i Sünnet arasındaki hesaplaşmada etkili bir silah olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ali'nin faziletleriyle ilgili rivayetler ayrı bir öneme sahiptir. Bu hesaplaşmada taraflardan biri Hz. Peygamber'in vefatından sonraki meşrû halifenin Ebû Bekir olduğunu söylerken, diğeri de Ebû Bekir'in hilafetinin gayr-ı meşrû olduğunu, hilafet hakkının Hz. Ali'ye ait olması gerektiğini iddia etmektedir. Bu noktada her iki sahabiden hangisinin efdâl olduğu büyük bir önem arz etmektedir. Efdâl olanın imameti hak edeceği yönündeki genel kabul, Sünnî kesimi Ebû Bekir'in, şîîleri de Ali'nin daha faziletli olduğunu ispatlama gayretine sokmuştur. Bu da en rahat bir biçimde hadis kanalıyla gerçekleştirilmiştir. Yerine göre ya sahîh kaynaklarda yer alan hadisler tevil edilmiş ya da İbnu'l-Cevzî'nin ifade ettiği gibi hadis uydurma suretiyle efdaliyet yarışı sürdürülmüştür. Bazen paylaşılamayan bir fazilet hem Ebû Bekir hem Ali için öne sürülmüş bazen de farklı üstünlükler adeta yarıştırmıştır. Böylece hadis, birbirine hasım iki fırka arasında el değiştiren bir silaha dönüşmüş veya birbiriyle çatışan iki farklı silah olmuştur.

Emevî ve Abbasî döneminde siyasî nedenlerle hadis uydurma son derece yaygın bir faaliyet olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶³¹ Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir'in devlet başkanı olarak seçilmesini içlerine sindiremeyen Hz. Ali taraftarları, Ali'yi öven *fezâil* türü rivâyetleri uydurma gereği duymuşlardır. Dolayısıyla İbn Ebi'l-Hadîd'in de (ö. 656/1258) belirttiği gibi uydurma *fezâil* rivayetlerinin temeli Şia'ya dayanmaktadır.⁶³² Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729) de Hz. Ali hakkında rivâyet edilen hadislerin büyük çoğunluğunun yalandan ibaret olduğunu söylemiştir.⁶³³ Buna karşılık Hz. Ebû Bekir yandaşları (Bekriyye)⁶³⁴ de

⁶³⁰ İbn Şâzân, *Mie Menkabe*, 66.

⁶³¹ Cârullah, *el-Veşîa*, 47.

⁶³² İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, XI, 48; Ayrıca bkz. Cârullah, *A.g.e.*, a.y.

⁶³³ Buhârî, *Fezâilü Ashâbi'n-Nebî*, 9, no: 3707.

⁶³⁴ Aslında Mezhepler tarihi kaynaklarında Bekriyye dendiği zaman, Mürtekb-i Kebîre'nin münkir ve münafık olduğu ve ebediyen cehennemde yanacağı, ayrıca Cemel'e katılan Ali, Talha ve Zübeyr'in Bedir ehlinden oldukları gerekçesiyle bağışlandıkları kanaatiyle bilinen Bekr b. Uhti Abdul-Vâhid b. Zeyd'in görüşlerini benimseyenler kastedilir. Eşârî, *Makâlât*, I, 342-343. Şu var ki Hz. Ebû Bekir'in ashabın en faziletlisi olduğunu, hatta nassla halife tayin edildiğini ileri süren bir

Ebû Bekir lehinde hadis uydurma faaliyetine girişmişlerdir.⁶³⁵ Hz. Ali'nin sahip olduğu meziyetleri inkâr etmediklerini söyleyen Ebû Nuaym (ö. 430/1038), Şîî muarızına, “Eğer sen Hz. Ali'nin faziletlerine dair rivayetlerden destek alıyorsan o halde muhaliflerinin delil getirdiği rivayetleri de kabul etmek zorundasın” demektedir.⁶³⁶ Hz. Ali'nin faziletlerine benzer başka sahabilerin faziletlerine ilişkin rivayetlerin de mevcut olduğunu örnekleriyle hatırlatan Ebû Nuaym, “Haberler tearuz ettiğinde onlarla ihticac sakıt olur” kaidesini zikretmektedir.⁶³⁷ O, bu kaidenin altını çizmekle beraber, Şia'nın iddialarını isbat sadedinde Hz. Ali'nin faziletlerine ilişkin öne sürdükleri rivayetlerin her birinin mutlaka bir muarızı olduğunu, bunu yaptıkları takdirde kendilerinin de aynı şekilde rivayetlere müracaat etme hakkının doğacağını söylemektedir. Bu rivayetlerin asılsız olması, durumu değiştirmemektedir. Yani Ebû Nuaym, Şia'nın kendi tezleri lehine getirdikleri uydurma haberlere karşı, aleyhte uydurma rivayetlere başvurmaktan çekinmeyeceklerini söylemektedir. Örneğin diyor *Tesbîtu'l-İmâme* müellifi, ‘Rafizîler, Rasûlullah'ın (s.a.) Ali için söylediğini iddia ettikleri, “Sen insanların en üstünüsün ve benden sonraki halifesin” gibi asılsız bir rivayete başvururlarsa, biz de buna muhalif olarak “Ebû Bekir yaratılmışların en hayırlısıdır” veya “Aralarında Ebû Bekir olduğu halde başkasına uymaları bir topluluğa yaraşmaz.”⁶³⁸ rivayetine müracaat ederiz. Şayet bunu reddederlerse biz de onların bu rivayetin muarızını olarak getirdikleri rivayetleri kabul etmeyiz.’⁶³⁹ Aynı durum sahîh kaynaklarda yer alan rivayetler için de söz konusudur. Örneğin Şia'nın “Seni ancak bir mümin sever ve sana münâfıktan başkası buğzetmez”⁶⁴⁰ rivayeti, Hz. Ali'nin halifeliğine delil ise, o halde şu rivayet de Ensarîlerin halife olacaklarına delildir: “Onları ancak müminler sever ve münâfıklardan başkası onlara buğzetmez, kim onları severse Allah da onları sever ve kim onlara buğzederse Allah da onlara buğzeder.”⁶⁴¹ Ebû Nuaym, Allah Resulu'nün vefatından sonra Müslümanların üzerinde ittifak ettiği hususun en

grup olarak Bekriyye bazı kaynaklarda yer almakla birlikte pek yaygınlık kazanmamıştır. (Fayda, Mustafa DİA, “**Ebû Bekir**” Md. X, 107.)

⁶³⁵ İbn Ebi'l-Hadîd, *A.g.e.*, XI, 48-49.

⁶³⁶ Ebû Nuaym, *Tesbîtu'l-İmâme*, 54.

⁶³⁷ Ebû Nuaym, *el-İmâme*, 68.

⁶³⁸ Ebû Nuaym, *A.g.e.*, 90-91; Tirmizî, Menâkıb, no: 3755; İbnu'l-Cevzî, *el-Mevduat*, I, 318.

⁶³⁹ Ebû Nuaym, *A.g. e.*, 54, 77.

⁶⁴⁰ Tirmizî, Menâkıb, 20, No: 3717.

⁶⁴¹ Müslim, İman, 130.

doğrusu olduğunu⁶⁴² belirterek muhaliflerine bu hususta uzlaştıracı ara bir formül sunmaktadır.

Hiz. Ebû Bekir ile Hiz. Ali'nin faziletleri hakkındaki rivayetler mukayese edilerek incelendiğinde, bu rivayetlerin Ebû Nuaym'ın ifade ettiğı yaklaşımı aynen yansıttığı görülecektir. İslam tarihi açısından da önemi olan bazı önceliklerin ve erdemlerin Ebû Bekir'e mi Ali'ye mi ait olduğu hususundaki rivayetler, Ali'yi öne çıkarmakla kalmayıp aynı zamanda Ebû Bekir'i (ki bir kısmında Ömer ile Osman da dâhildir) geri plana iten rivayetler ve benzer faziletlerin veya iltifatların hem Ebû Bekir hem de Ali için zikredildiğı rivayetler "Ebû Bekir-Ali" etrafında oluşan Şîî-Sünnî ihtilafının rivayetlere nasıl yansıdığını gösteren temel konu başlıklarıdır. Bu durumda Hadis rivayetinin Ebû Bekir-Ali eksenindeki Şîî-Sünnî rekabeti uğruna nasıl istismar edildiğini işleyeceğimiz bu bölümü şu başlıklar altında ele almayı uygun görüyoruz.

- Bir Takım Erdemlerin Paylaşılarnamasından Kaynaklanan İhtilafların Rivayetlere Yansımaları
- Rivayetlerde Ali-Ebû Bekir/Ömer Mukayesesi

1. Bir Takım Erdemlerin Paylaşılarnamasından Kaynaklanan İhtilafların Rivayetlere Yansımaları

İslam'da ilklere (evâil) (ilk Müslüman olma, ilk hicret etme vs.) sahip olma veya bir takım güzel sıfatlarla anılma, Hiz. Peygamber'in özel bir iltifatı ve onun nezdinde özel bir konuma sahip olma gibi erdemlerin Ebû Bekir'e mi Ali'ye mi ait olduğu noktasında Şia ile Ehl-i Sünnet arasında ciddi polemikler yaşanmıştır. Şîî ve Sünnî hadis kaynakları bu polemikleri yansıtan örneklerle doludur. Burada en çok öne çıkan bazı örneklere temas etmemizin maksadımızı ifade etmeye yeteceğini düşünüyoruz. Ele alacağımız konu başlıkları altında şu soruların cevabına yönelik tartışmalar irdelenecektir: İlk Müslüman ve Hiz. Peygamberle birlikte ilk namaz kılan kimdir? Es-Sıddîk ve/ya el-Fâruk sıfatları hangi sahabî(ler) için kullanılmıştır? Rasûlullah (s.a.) maraz-ı mevtinde yanına hangi sahabiye neden çağırmıştır? Hangi sahabinin namazı kıldırmasını istemiştir? Hiz. Peygamber ashabına mescide açılan kapılarını kapatmaları talimatından hangi sahabiye istisna tutmuştur? Rasûlullah'ın

⁶⁴² Ebû Nuaym, *A.g.e.*, 77.

dostum, kardeşim, velîm, vasîm dediği sahabi kimdir? Ve Onun (s.a.) en çok sevdiği kişi kimdir?

Bu soruların doğru cevabını bulmaya çalışmak gibi bir maksat taşımadığımızı belirtmeliyiz. Böyle yaptığımız taktirde biz de polemiğin bir parçası olmaktan kurtulamayız. Ancak temel hedefimiz Şia ile Ehl-i Sünnet arasındaki tartışmalarda her iki tarafın da güçlü bir silah olarak kullandığı hadisin istismar edilip edilmediğini tespit etmeye çalışmaktır.

a. İlk Müslüman ve Hz. Peygamberle Birlikte İlk Namaz Kılan

İyi veya hayırlı bir işte ilk ve öncü olmanın takdir edilecek bir erdem ve bir övgü vesilesi olacağı muhakkaktır. (﴿يَوْمَ يُنَادِي الْمَلَائِكَةُ سَبِّحُوا بِحَمْدِ رَبِّكُمْ كُلُّ نَفْسٍ مِّنْهُنَّ بِذِكْرِ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ﴾)⁶⁴³ ayetinde ifade edildiği gibi İslam'ı ilk kabul eden sahabiler de ilâhî övgüye mazhar olmuşlardır. İslam'ı ilk kabul eden ve Rasûlullah ile beraber namazı ilk kılan kişi olmak büyük bir erdem ve fazilet kabul edilince, bu fazilete Hz. Ebû Bekir'in mi yoksa Hz. Ali'nin mi daha layık olduğu noktasında ihtilaflar çıkmıştır. Rivayetlere de yansıyan bu durum şîîlerle Sünnîler arasında çekişmeye neden olan unsurlardan biri olmuştur. Şu da var ki, kaynaklarımızda ilk Müslümanın kimliği konusunda bu ihtilafın dışında kalan nakiller de mevcuttur. İslam tarihinde kadınlardan ilk Müslüman olanın Hz. Hatîce olduğu kesin olarak bilinmesine rağmen erkeklerden kimin ilk önce İslam'a girdiği tartışma konusu olmuştur. Zührî'ye (ö. 124/742) nispet edilen bir görüşe göre İlk Müslüman Zeyd b. Hârise'dir.⁶⁴⁴ Zeynuddin Irakî (ö. 806/1404), Hz. Muhammed'in ilk vahyi nasıl aldığını anlatan meşhur Hz. Âişe rivayetine⁶⁴⁵ dayanarak ilk Müslümanın Varaka b. Nevfel olduğunu ileri sürmektedir.⁶⁴⁶ Bu noktada polemiklere yol açan husus ise ilk Müslümanın Ebû Bekir mi yoksa Ali mi olduğudur.

Abdullah b. Abbâs⁶⁴⁷ ve Zeyd b. Erkâm'a⁶⁴⁸ dayandırılan kanaatlere göre ilk Müslüman Hz. Ali'dir. Amr b. Mürre (ö. 116/734), İbrahim Neha'î'ye (ö. 96/714), Zeyd b. Erkâm'ın Peygamber'le birlikte ilk namaz kılanın (veya ilk Müslüman

⁶⁴³ “İslâm'ı ilk önce kabul eden muhâcirler ve ensar ile, iyilikle onlara uyanlar var ya, Allah onlardan razı olmuş; onlar da O'ndan razı olmuşlardır. Allah, onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte bu, büyük başarıdır” Tevbe, 9/100.

⁶⁴⁴ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, V, 32, no: 9719; Ebû Nuaym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, III, 1137.

⁶⁴⁵ Buhârî, *Bedü'l-Vahy*, 1, no: 2.

⁶⁴⁶ Süyûtî, *Tedribu'Râvî*, II, 227.

⁶⁴⁷ Abdurrezzâk, *A.g.e.*, a.y.

⁶⁴⁸ Nesâî, *Fezâilu's-Sahâbe*, 73, no: 34.

olanın) Ali olduğu yönündeki kanaatini hatırlattığında Kûfe fakîhi bunu reddetmiş ve Allah Rasûlü ile birlikte ilk namaz kılanın Ebû Bekir olduğunu söylemiştir.⁶⁴⁹ Buna karşın Muhammed b. Ka'b, kendisine 'Ali mi Ebû Bekir mi önce Müslüman oldu' diye sorulduğunda şu cevabı vermiştir: "Sübhanallah! Tabi ki ilk Müslüman olan Ali'dir, ne var ki insanlar bunu karıştırıyorlar. Bunun sebebi şudur: Ali İslam'a girdiğinde bunu babasından gizliyordu. Ancak Ebû Bekir Müslümanlığını hemen izhar etmişti. Dolayısıyla Ebû Bekir Müslümanlığını ilk ilan eden kişidir. Ali ise ilk Müslümandır."⁶⁵⁰

Hâkim en-Neysâbûrî (ö.405/1014), hadis ilimlerine dair yazdığı eserinde 'tarihçiler arasında Ali'nin Müslümanların ilki olduğu hususunda bir ihtilaf vaki olduğunu bilmiyorum' der ve Ehl-i Sünnet nezdinde sahih olanın bulûğa ermiş erkeklerden ilk Müslümanın Ebû Bekir olduğu kanaatine yer verir.⁶⁵¹ Ebû Hilâl el-Askerî (ö.400/1009), *el-Evâil*'de Ebû Bekir'in, Hatice, Ali ve Zeyd'ten sonra dördüncü Müslüman olduğuna dair Hz. Âişe'den bir görüş nakletmektedir.⁶⁵²

Şia nezdinde Hz. Ebû Bekir'in ilk Müslümanlar arasında yer almadığını görüyoruz. Hz. Ebû Bekir, İbn Şehrâşûb'un (ö. 588/1192) ilk Müslümanlar listesinde, Ali, Hatice, Cafer, Zeyd, Ebû Zerr, Amr b. Anbese, Hâlid b. Saîd b. Âs, Sümeyye, Ubeyde b. Hâris, Hamza, Habbâb, Selmân, Mikdâd, Ammâr ve Abdullah b. Mesud'tan sonra ancak on altıncı sırada yer alabilmiştir. Şîî müellife göre Ebû Bekir'den sonra ise, Osman, Talha, Zübeyr, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Abdurrahman b. Avf, Saîd b. Zeyd, Suheyb ve Bilâl İslam'a girmişlerdir.⁶⁵³ Hz. Ali'nin ilk Müslüman olduğu görüşü Zeyd b. Erkam'a nispet edilirken onun ilk namaz kılan kişi olduğu Habbe el-Urenî (ö. 76/696+)⁶⁵⁴ vasıtasıyla bizzat kendi beyanına

⁶⁴⁹ İbn Hanbel, *el-Müsned*, IV, 368, no: 19499; krş. *Fezâilu's-Sahâbe*, I, 275-278. İbn Ebî Hayseme, *Tarih*, II, 30. İbn Şehrâşûb, bu kanatinin yanı sıra Hz. Hüseyin'e iltihak etmediğinden dolayı Nehâi'yi *nâsibî* olmakla itham etmektedir. İbn Şehrâşûb, *Menâkıb*, II, 5.

⁶⁵⁰ İbn Hanbel, *Fezâilu's-Sahâbe*, I, 277-278, no: 268; İbn Ebî Hayseme, *Tarih*, I, 165.

⁶⁵¹ Hâkim, *Marifetu Ulûmi'l-Hadis*, Thk. Lecnetu İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut, 1980, s. 22-23.

⁶⁵² Askerî, *Evâil*, 98, 100.

⁶⁵³ İbn Şehrâşûb, Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. Şehrâşûb et-Tabersi, *Menâkıbu Âl-i Ebî Tâlib*, I-IV, Dâru'l-Edva, Beyrut, 1985, II, 4.

⁶⁵⁴ Habbe b. Cüveyn el-Urenî, Kûfeli yaşlı tâbiîndendir. Cûrkânî onun hakkında şu cerh ifadesini kullanır: "حبة لا يساوى حبة: Habbe bir habbe etmez." el-Cûrkânî, Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. İbrahim, *el-Ebâtîl ve'l-menâkîr ve's-Sihah ve'l-Meşâhîr*, I-II, thk. Abdurrahman b. Abdulcebbar el -Ferîvâî, Daru's-Sumey'i, riyad, 1994. I, 150. Hadis imamlarından sadece Nesâî'nin ondan rivayette bulunmuş olması tesadüf değildir.

dayandırılmaktadır: “Ben Rasûlullah ile birlikte ilk namaz kılan kişiyim.”⁶⁵⁵ Hz. Ebû Bekir’in de halifelğe seçilişi sürecinde “Bu işe benden daha layık kimse var mı? Ben ilk Müslüman değil miyim” dediği rivayet edilmektedir.⁶⁵⁶

Yukarıda atıfta bulunduğumuz Tevbe suresinin 100. ayetinde ilk Müslüman olanlarla birlikte hicret edenler de ilâhî iltifata mazhar olunca Şia ilk hicret etmiş olma faziletini de Ebû Bekir’e layık görmemiştir. Onlara göre ilk Müslüman ve ilk namaz kılan kişi olmasının yanı sıra ilk hicret eden de Ali’dir. Ancak buradaki hicretten kasıt Habeşistan veya Medine’ye hicret değil, Haşim oğullarının Mekke’de muhasara altındayken Şi’b-i Ebî Talib’e yaptıkları hicrettir. Ebû Bekir’e gelince, o Medine’ye hicret etmiştir ama, bu hicrette de Peygamber’in yatağında geceleyerek canını tehlikeye koyan Ali’nin ondan üstün yanları vardır. Zira Ebû Bekir, Allah Rasûlü’nün himayesinde mağarada gizlenirken, Ali, taş yağmurları altında kâfirlere karşı koyuyordu.⁶⁵⁷

b. es-Sıddîk ve el-Fâruk Sıfatı

Hz. Ali’ye nisbet edilen bir yoruma göre “Doğruyu getiren ve onu tasdik edenler var ya, işte kötülükten sakınanlar onlardır: (والذي جاء بالصدق وصدق به أولئك هم)⁶⁵⁸” ayetindeki “doğruyu getiren” kişinin Rasûlullah (s.a.), onu tasdik edenin de Ebû Bekir olduğu ifade edilmektedir.⁶⁵⁹ Şiî rivâyetlere göre, bunun tam aksine Hz. Ali, ayette ifade edilen “Doğruyu getiren” kişinin kendisi olduğunu söylemiştir.⁶⁶⁰ Yine Mücâhid b. Cebr’e (ö. 100/719+) nispet edilen bir kanaate göre de onun Hz. Peygamber’le birlikte Hz. Ali olduğu nakledilmektedir.⁶⁶¹ Şia’ya göre Hz. Ali’nin hem *es-Sıddîku’l-Ekber* hem de *el-Fârûku’l-E’zam* olduğu şerî bir nassla teyid edilmiştir.⁶⁶² Nitekim Hz. Ali ile Ebu’t-Tufeyl Vâsile b. Eska’ (ö. 110/729)⁶⁶³

⁶⁵⁵ Nesâî, *Fezâilu’s-Sahâbe*, 21, no: 1; İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 141, no: 1191; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 368, No: 32085

⁶⁵⁶ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-Meârif*, Thk. Servet Ukkâşe, Dâru’l-Meârif, Kâhire, 1969, s. 169.

⁶⁵⁷ İbn Şehrâşûb, *Menâkıb*, II, 57-58.

⁶⁵⁸ ez-Zümer, 39/33.

⁶⁵⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XI, 4; Bezzâr, *el-Müsned*, III, 138, no: 928.

⁶⁶⁰ Süleym, *Kitâbu Süleym*, I, 563.

⁶⁶¹ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’an*, I-XX (cüz), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1993, VIII, 167.

⁶⁶² Ahmed Hüseyin Yakub, *Nazariyyetu Adâleti’s-Sahâbe*, 222-223.

⁶⁶³ Rasûlullah vefat ettiğinde sekiz yaşında olduğu söylenmektedir. Önce Kûfe’ye sonra da Mekke’ye yerleşmiştir. Sahabî olduğu kabul edilmektedir. (İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 82.)

arasında gerçekleştiği iddia edilen bir dialogta Hz. Ali kendisini bu ümmetim *sıddîk* ve *fârûku* şeklinde tanıtmakta ve mezkûr ayetin de kendisi hakkında nâzil olduğunu söylemektedir.⁶⁶⁴

Bu ayetteki “tasdîk eden” den kastın Ebû Bekir mi yoksa Ali mi olduğu yönündeki ihtilaf “es-Sıddîk” sıfatı hususunda da yaşanmıştır. Hz. Ebû Bekir, İsrâ hadisesinde olduğu gibi her konuda Hz. Peygamber’i hiç tereddüt etmeden tasdik etmesinden, yaşamının tamamında ona sadakatle bağlı olmasından ötürü İslam geleneğinde *es-Sıddîk* lakabıyla anılmasına⁶⁶⁵ rağmen Hz. Ali’nin de aynı sıfatla anıldığını gösteren rivâyetler mevcuttur.⁶⁶⁶ Sünnî camiada es-Sıddîk lakabının Hz. Ebû Bekir’le özdeşleşecek kadar yaygın bir biçimde kullanılmış olması, muhaliflerin o kadar zoruna gitmiş olmalı ki onlar en büyük sıddîkın Hz. Ali olduğunu iddia ederek onun hakkında “es-Sıddîku’l-Ekber” sıfatını ihdas etmekle kalmamışlar, Hz. Ali’den başka bu sıfatı başkaları için kullananları yalancılıkla itham etmişlerdir.⁶⁶⁷ Bu durum bizzat Hz. Ali’ye nispet edilen bir beyanla rivayetlere girmiştir. İbn Mâce’nin Kûfe menşeli Muhammed b. İsmail er-Râzî – Ubeydullah b. Mûsa⁶⁶⁸ – el-Alâ b. Sâlih – Minhâl – Abbâd b. Abdillâh⁶⁶⁹ – isnadıyla naklettiğine göre Hz. Ali şöyle demiştir:

أَنَا عَبْدُ اللَّهِ وَأَخُو رَسُولِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا الصَّدِّيقُ الْأَكْبَرُ لَا يَقُولُهَا بَعْدِي إِلَّا كَذَّابٌ لَيْتُ قَبْلَ النَّاسِ بِسَبْعِ سَدِينٍ

⁶⁶⁴ Süleym, *Kitâbu Süleym*, II, 563.

⁶⁶⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 268; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, V, 321, no: 9719.

⁶⁶⁶ Bu noktada Süleym b. Kays’tan nakledilen bir rivayette Şia ile Ehl-i sünnet arasında polemiklere neden olan işbu Sıddîk ve Fârûk sıfatlarının Sünnî kesimdeki kabul gören şeklinin Muaviye’nin diliyle teyid edilmiş olması ilginçtir. Rasûlullah’ın vefatını müteakip gerçekleşen sakîfe olayı esnasında Kays b. Sa’d b. Ubâde ile Muaviye arasında yaşanan bir tartışmada Kays’ın, Hz. Ali için “Ümmetin Sıddîk ve Fârûku” nitelemesinde bulunması üzerine Muaviye’nin (adeta Sünnî bir ağızla), “Bu ümmetin Sıddîk Ebû Bekir, Fârûku da Ömer’dir” dediği rivayet edilmektedir. (Süleym, *Kitâbu Süleym*, II, 780-781).

⁶⁶⁷ Yine Süleym’den nakledilen bir rivayete göre Hz. Ömer’in hilafeti zamanında, insanların Sıddîk ve Fârûk sıfatlarını Ebû Bekir ve Ömer için kullandıklarını söyleyen Kûfe’li bir yabancıya, Selmân, Mikdâd ve Ebu Zerr şu cevabı vermişlerdir: İnsanlar başkasına ait olan bu sıfatları çalarak o ikisi için uydurdular. Tıpkı hilafet işinde yaptıkları gibi. Zira Rasûlullah’ın tek halifesi vardır o da Ali’dir. (Süleym, *A.g.e.* II, 881).

⁶⁶⁸ Ubeydullah b. Musa (öl.213 h.), Kûfeli bir Şîidir. Kütüb-i Sitte imamlarının tamamı ondan rivayette bulunmuşlardır. Cerh ve tadil imamlarının çoğu onu tevsîk ederken İbn Hanbel, Yakub b. Süfyân ve Cüzcânî gibi âlimler aşırı şîiliğinden ötürü onun *metruk* ve *münkerul-hadîs* olduğunu ileri sürmüşlerdir. İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 47.

⁶⁶⁹ İbnu’l-Cevzî’nin naklettiğine göre İbn Hanbel, Abbâd b. Abdillâh hadisini kitabına almaya değer bulmamış, üstünü karalamıştır. İbnu’l-Cevzî, *el-Mevdûât*, II, 98.

Ben Allah'ın kulu ve Rasûlü'nün kardeşiyim. Ben en büyük siddîkim. Benden sonra bunu iddia edenler yalancıdır. Zira ben herkesten yedi yıl önce namaz kıldım"⁶⁷⁰

Zehebî (ö. 748/1348), *el-Müstedrek*'e düştüğü notta rivayetin ne Buhârî ne de Müslim'in şartına uyduğunu, bilakis *bâtıl* olduğunu kaydetmektedir.⁶⁷¹

İbadete düşkünlüğüyle bilinen Basra'lı hanım tâbiünden Muaze el Adeviyye'ye⁶⁷² nispet edilen benzer bir rivayet de, *Siddîk* unvanının hasmâne ve rekabetçi sâiklerle Hz. Ebû Bekir'e karşı bir alternatif olarak Hz. Ali için uydurulduğunu göstermektedir. Buna göre Ali b. Ebî Talib bir gün Basra'da halka hitab ederken şöyle demiştir:

*"En büyük siddîk benim. Ben, Ebû Bekir iman etmeden evvel iman ettim ve O Müslüman olmadan önce ben İslam'a girdim."*⁶⁷³

Rivâyetin İbn Şehrâşûb'un *el-Menâkıb*'ında yer alan versiyonunda "Ömer'den önce İslam'a girdim"⁶⁷⁴ ziyadesi de mevcuttur.

Bunun bizzat Hz. Ali'ye söylettirilmiş olması ise rivayete karşı gelebilecek itirazları bertaraf etme kaygısıyla açıklanabilir. Ancak söz konusu rivayet Sünnî hadisçilerin tenkidinden nasibini almıştır. Bu rivayetin sahih olmadığını söyleyen İbnu'l-Cevzî, Süleyman b. Abdillâh'ın Muaze'den semainin bilinmediğini⁶⁷⁵ kaydetmektedir. Müellif, aynı şekilde Kûfe'nin aşırı şîîlerinden Habbe el-Urenî'den dolayı rivayetin diğer tarîkını da eleştirmektedir.⁶⁷⁶

Müslümanların ilki olduğunu ifade etmesi yanında "es-Siddîku'l-Ekber" unvanını Hz. Ali için bizzat Rasûlullah'ın kullandığını ifade eden rivâyetler de

⁶⁷⁰ İbn Mâce, *Sunne*, 11/4, No: 122; Nesâî, *Hasâis*, 24-25, No:7; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XII,65; İbn Hanbel, *Fezâilu's-Sahâbe*, II, 726, no:993; İbn Ebî Âsım, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Dahhâk eş-Şeybânî, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, I-VI, Thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbira, Dâru'r-Râye, Riyâd, 1991, I, 121, no: 178; Askerî, *el-Evâil*, 95; Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 1726, no: 4584.; Ebû Nuaym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, I, 22; İbnu'l-Bitrîk, Şemsuddin Yahya b. Hasen b. Hüseyin el-Esedî el-Hillî, *Umdetu Uyûni Sîhâhi'l-Ahbâr* I-II, thk. Malik el-Mahmudî -İbrahim el-Bahâdurî, Tahran, 1412, I, 109, no: 84.

⁶⁷¹ Zehebî, *Telhîs*, (*el-Müstedrek* içinde a.y.)

⁶⁷² İbn Hacer, *Tehzîb*, XII, 452.

⁶⁷³ İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 169; İbn Ebî Âsım, *A.g.e.*, I, 126, no: 186; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XLII, 33; İbn Şehrâşûb, *Menâkıb*, II, 4; Hillî, Cemâluddîn el-Hasen b. Yusuf, *el-Müstecâd min Kitâbi'l-İrşâd*, thk. Mahmud el-Bedrî, Müessesetu'l-Meârifî'l-İslâmiyye, Kumm, 1417 h., 60.

⁶⁷⁴ İbn Şehrâşûb, *Menâkıb*, II, 4.

⁶⁷⁵ Buhârî, *el-Kebîr*, IV, 23.

⁶⁷⁶ İbnu'l-Cevzî, *el-İlel*, II, 944.

vardır. İbn Ebî Hayseme'nin (ö.) Ebû Zerr'den naklettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.) Ali'ye şöyle demiştir:

“Sen bana ilk iman eden ve beni ilk tasdik edensin; en büyük *sıddîk* sensin”⁶⁷⁷

Bazı kaynaklarda Ebû Zerr'in bu rivayeti aktardığı tarihsel bağlamı da öğrenmekteyiz. Bu rivayette Ehl-i Sünnet nezdinde Hz. Ömer'le özdeşleşen “el-Fârûk” sıfatı da eklenmektedir. Buna göre Ebû Süheyle (?)⁶⁷⁸ künyeli Kûfe'li bir tabîi, Selman'la birlikte hacca gittiklerinde Ebû Zerr'e uğrayıp bir süre orada konakladıklarından bahseder. Bir ara Ebû Süheyle, Ebû Zerr'e, şu sıralar halk arasında endişe verici ihtilafların zuhur etmek üzere olduğunu hatırlattıktan sonra böyle olduğu takdirde ne yapmaları gerektiğine dair kendilerine tavsiyede bulunmasını ister. Ebû Zerr de Allah'ın kitabına ve Ali b. Ebî Talib'e bağlanmaları tavsiyesinde bulunur. Bu tavsiyesini de Peygamber'den duyduğunu söylediği şu rivayete dayandırır:

“Ali bana ilk iman edendir. Kıyamet günü benimle musâfaha edecek olanların ilkidir. Ayrıca o *es-Sıddîku'l-Ekber*'dir ve Hakk ile batılın arasını ayıracak olan *el-Fârûk*'tur.”⁶⁷⁹

Bunlar dışında “*es-Sıddîku'l-Ekber*” olan Ali'yi sevenler için kıyamet günü bir korku olmayacağı⁶⁸⁰ Ahiret günü meleklerin Ali'yi “Bu, ‘*es-Sıddîku'l-Ekber*’, ‘Allah Rasûlü’nün vasîsi’ Ali b. Ebî Tâlib’tir” şeklinde tanıtacakları⁶⁸¹ Şîî kaynaklara yansıyan rivâyetlerdendir.

Yukarıdaki Ebû Zerr rivayetinde “el-Faruk” sıfatının⁶⁸² da Hz. Ali için kullanıldığını gördük. Ebû Leylâ el-Gıfârî⁶⁸³ adındaki meçhul bir sahabiden nakledilen bir başka rivayette Hz. Peygamber'in (s.a.) ağzından Hz. Ali'nin Ebû Bekir ve Ömer'e takaddümü bilindik bir üslupla teyid edilmiştir:

يوم القيامة ، وهو معي في السماء الأعلى ، وهو الفارق بين الحق والباطل
فإن ذلك ، فالزموا علي بن أبي طالب ، فإنه أول من يراني ، وأول من يصفحني

⁶⁷⁷ İbn Ebî Hayseme, *Târîh*, I, 165; İbn Asâkir, *A.g.e.*, XLII, 42.

⁶⁷⁸ Ebû Süheyle el-Kûfî'nin Hz. Ali, Selman ve Ebû Zerr'den rivayette bulunduğu nakledilmekte nacak kimliği bilinmemektedir. (İbn Ebî Hatim, *el-Cerh*, IX, 388; İbn Hacer, *Tehzîb*, XII, 94)

⁶⁷⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XLII, 41; Ebû Süheyle rivayetinin biraz daha muhtasar bir versiyonu için bkz. Taberânî, *el-Kebîr*, VI, 269, no: 6184.

⁶⁸⁰ İbn Şâzân, *Mie Menkibe*, 143; Havarezmî, *Menâkıbu Ali*, 72, no:50.

⁶⁸¹ İbn Şâzân, *A.g.e.*, 110.

⁶⁸² Hz. Ömer'e *el-Faruk* sıfatının Hz. Peygamber tarafından verildiğine dair rivayetler için bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 271.

⁶⁸³ Ebû Leylâ el-Ğıfârî'nin kim olduğu bilinmemektedir. Sadece bu rivayetiyle tanınmaktadır. Bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 295-96.

“Benden sonra fitneler zuhur edecektir. Bu durumda siz Ali b. Ebî Talib’e bağlanın. Zira o, kıyamet günü beni ilk görecektir ve benimle ilk musâfaha edecek kişidir. O en yüksek semada benimledir. Ayrıca o, Hak ile Batılı birbirinden ayıracak olan el-Fârûk’tur.”⁶⁸⁴ Rivayetin bir başka versiyonunda *el-Fârûk* sıfatı yanında *es-Sıddîk* unvanı da eklenmektedir.⁶⁸⁵ İbn Şâzân’ın naklettiği bir rivayette ise veda hacı dönüşünde Rasûlullah (s.a.) Müslümanlara yaptığı konuşmasında son vasiyetini açıklarken onlara kendisinden sonra fitnelerden selâmete kavuşmaları için Ali b. Ebî Tâlib’e sımsıkı bağlanmalarını istemiştir. Zira o, *es-Sıddîku’l-Ekber*’dir, *el-Fârûku’l-E’zam*’dır. Kendisinden sonraki tüm Müslümanların imamıdır...⁶⁸⁶

En büyük sıddîkın Hz. Ali olduğuna bizzat kendisine nispet edilen yukarıdaki beyanlara, Sünnî rivayette yine Hz. Ali’ye nispet edilen karşıt beyanlarla cevap verildiği anlaşılmaktadır. *Sika* bir râvi olduğu söylenen Kûfe’li Ebû Tehyâ Hakîm (veya Hukeym) b. Sa’d⁶⁸⁷, Ali’nin yemin ederek şöyle dediğini nakletmektedir: “Allah, Ebû Bekir’in ismini, gökten *es-Sıddîk* olarak indirmiştir.”⁶⁸⁸ Bu rivayeti teyid eden ve yine Hz. Ali’ye nispet edilen benzer bir söz İbnu’l-Uşârî’nin (ö. 451/1059)⁶⁸⁹ Ebû Bekir’in faziletlerine dair telif ettiği hadis cüz’ünde şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: “Ebû Bekir, Allah’ın, Cebrail ve Muhammed’in diliyle *es-Sıddîk* olarak isimlendirdiği bir kişidir.”⁶⁹⁰ O, Rasûlullah’ın yerine namaz kıldırmasıdır. Böylece Allah Rasûlü dinimiz ile ilgili bir meselede onu seçmiştir. Biz de dünya işlerimizde

⁶⁸⁴ Ebû Nuaym, *Ma’rifetu’s-Sahâbe*, XX, 493, no: 6353; İbn Merdeveyh, *Menâkıb*, 65, no: 35-38; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XLII, 43; Havârezmî, *Menâkıbu Ali*, 105, no:108. (Bu rivayete kaynak olarak *Üsdü’l-Ğâbe*’ye de atıfta bulunan Muhakkık Mâlik el-Mahmudî’nin, hadisin ravilerinden İshak b. Bîsr b. Mukâtil (ö. 228/843) ile *ihcâc* olunamayacağına dair İbnu’l-Esîr’in İbn Abdilberr’den (*el-İstî’âb*, 849) yaptığı alıntıyı (bkz. *Üsdü’l-Ğâbe*, VI, 265) görmezlikten geldiği anlaşılmaktadır. İshak b. Bîsr hadis tenkitçilerinin şiddetle cerh ettikleri bir ravidir. İbn Ebî Şeybe, onu yalancılıkla itham ederken Dârekutnî de onun hadis uydurduğunu söylemiştir. (Zehebî, *Mîzan*, I, 186; İbn Hacer, *Lisân*, I, 355.)

⁶⁸⁵ İbn Abdilberr, *el-İstî’âb*, 849; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XLII, 450; İbn Hacer, *Lisân*, I,149; *el-İsâbe*, III, 194.

⁶⁸⁶ İbn Şâzân, *Mie Menkıbe*, 69, 80.

⁶⁸⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 453.

⁶⁸⁸ İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd ve’l-Mesânî*, I, 6, no: 6; Taberânî, *el-Kebîr*, I, 55, no: 14; Buhârî, *el-Kebîr*, I, 99; Ebû Nuaym, *Marifetu’s-Sahâbe*, I, 24, no: 66; İbnu’l-Uşârî, *Fezâilu Ebî Bekr*, s. 25, no:6; İbn Asâkir, *A.g.e.*, XXX, 75; Muhibbuddîn Taberî, *er-Riyâd*, I, 98.

⁶⁸⁹ İbnu’l-Uşârî, Dârekutnî (ö. 385/996) ve Ebû Hafs b. Şâhin (ö. 385/996) gibi âlimlerden ders almıştır. Bu eserindeki rivayetlerin büyük bir kısmının Dârekutnî’ye dayandığı anlaşılmaktadır. İbnu’l-Uşârî’nin talebelerinden Hatîb Bağdâdî, onun *sika* ve *dindar* bir kişi olduğunu söylerken, Zehebî, saduk kişiliğine rağmen, aslı olmayan *mevzû* rivayetler de naklettiğini belirtmektedir. Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, III, 107; Zehebî, *Mîzan*, III, 656.

⁶⁹⁰ Ebû Nuaym, *Ma’rifetu’s-Sahâbe*, I, 24, no: 65.

onu seçtik.”⁶⁹¹ Yine İbn Kesîr, yukarıda mezkûr Muaze rivayetiyle ilgili olarak Buhârî’nin onun sahih olmadığı yönündeki kanaatini zikrettikten sonra ona alternatif olarak, Hz. Ali’nin Kûfe minberinde yaptığı bir konuşmadan tevâtüren bize ulaştığını söylediği şu cümlesini hatırlatır: “*Ey İnsanlar! Rasûlullah’tan sonra insanların en faziletlisi Ebû Bekir’dir, sonra Ömer’dir. Dilesem üçüncüyü de hatırlatırdım.*”⁶⁹²

c. İstîzân Rivayetleri ve Rasûlullah’ın En Çok Sevdği Kişi

Herhalde Hz. Peygamber tarafından en sevilen kişi olmak bir sahabinin diğerleri arasında mümtaz bir konuma sahip olması için önemli bir ayrıcalıktır. Bu yüzden Şîî-Sünnî polemiklerinde en çok bu istikametteki rivayetlerin karşımıza çıkması şaşırtıcı değildir. Burada ele alacağımız rivayet grubu için “İstîzân rivayetleri” ifadesini tercih etmemizin nedeni ilgili hadislerde sıkça rastladığımız bir mizansene işaret etmektir. O da şudur: Hz. Peygamber (s.a.) evindedir. Üsâme b. Zeyd ise kapıda *bevvâb/hâcib* (kapıcı) olarak vazifesi görmektedir. Ali, Abbas, Cafer, Zeyd gibi sahabeler içeri girmek için izin isterler.⁶⁹³ Peygamber’le görüşmek istemelerinin sebebi ise Onun (s.a.) en çok kimi sevdiğini merak etmeleridir. Bu görüşmelerden ortaya çıkan sonuç bellidir. Bazı rivayetlerde Ebû Bekir ve Âişe karşısında Ali, bazılarında Fatıma, Üsâme ve Ali, bazılarında ise Zeyd ve Oğlu Üsâme, Rasûlullah’ın en sevdiği kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır.

i. Ebû Bekir ve Âişe Karşısında Ali

Hadis kaynaklarımız Hz. Ebû Bekir ile kızı Âişe arasında yaşanan bir tartışmaya yer vermektedirler. Bu tartışmanın sebebi ise Ebû Bekir’in, kızının Hz. Peygamber karşısında sesini yükselterek konuşmasına şahid olmasıdır. Numan b. Beşîr’den nakledilen bu hadiseye göre bir gün Ebû Bekir Allah Rasûlü’nün yanına girmek için izin istedi. Tam içeri girecekken kızı Âişe’nin sesini yükselterek konuştuğunu işitti. Bunun üzerine içeri girince vurmak için Âişe’yi yakaladı ve: “Bir daha seni Rasûlullah’ın karşısında bu şekilde sesini yükseltirken görmeyeyim” dedi.

⁶⁹¹ İbnu’l-Uşârî, *Fezâilu Ebî Bekr*, 25, no:6.

⁶⁹² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 370.

⁶⁹³ Bu rivayetleri, üçüncü bölümde yer verilen ve sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Ömer, ve Osman’ın Rasûlullah’ın yanına girmek için izin istediklerini ifade eden *istîzân* rivayetiyle karşılaştırınız. Benzer mizansenlerle kaynaklarda yer alan o rivayetler, bu üç sahabinin sırasıyla halife seçileceklerine dair nebevî bir işaret olarak algılanmıştır.

Hız. Peygamber (s.a.)de ÂiŖe'ye bir Ŗey yapmasına engel oldu ama Ebû Bekir öfkeli bir biçimde çıkıp gitti. Ardından Allah Rasûlü, “Gördün mü seni dayak yemekten son anda kurtardım” diyerek eşine Ŗaka yaptı. Birkaç gün geçtikten sonra Hız. Ebû Bekir tekrar gelip Rasûlullah'ı (s.a.) ziyaret etti ve onun kızıyla barıştığını görünce: “Beni kavganızın arasına soktuğunuz gibi barışınızın da arasına soksanıza! diyerek kendilerine Ŗaka yaptı. Hız. Peygamber de içeri girmesi için ona izin verdi.⁶⁹⁴

Bütün eşler arasında yaşanabilecek bir tartışmanın, pekâlâ Allah Rasûlü ile eş Hız. ÂiŖe arasında da yaşandığını gösteren bu rivayet, onların ne hakkında tartıştıklarına dair herhangi bir bilgi sunmamaktadır. Bununla birlikte aynı rivayet, başka kaynaklarda söz konusu tartışmanın içeriğine ilişkin ilginç ziyadelerle yer almaktadır. Nesâî'nin *Sunen-i Kübrâ*'sında naklettiğine göre Ebû Bekir içeri girdiğinde ÂiŖe, Rasûlullah'a “Vallahi anladım ki sen Ali'yi babamdan daha fazla seviyorsun” diyerek sesini yükselttiği⁶⁹⁵, İbn Hanbel'in *el-Müsne'd*'te ve Nesâî'nin *Hasâisu Ali*'de yer verdiklerine göre ise Hız. ÂiŖe'nin yüksek sesle birkaç kez “Vallahi anladım ki sen Ali'yi benden de babamdan da çok seviyorsun” dediği yer almaktadır.⁶⁹⁶ Böylece aynı rivayetten Allah Rasûlü nezdinde Hız. Ali'nin hem Hız.ÂiŖe hem de Hız. Ebû Bekir'den daha üstün olduğu mesajı verilmiş olmaktadır.

Kûfe menşeli bu rivayetteki ziyadenin Kûfe hadis ekolünde merkezî bir role sahip bir ilim yuvasında yetişen⁶⁹⁷ ve meşhur tâbiî Ebû İŖhak es-Sebiî'nin (ö. 126/744) oğlu olan Yunus b. Ebî İŖhak (ö.152/770) tarafından eklenmiş olma ihtimali yüksektir. Zira İbn Hanbel, onu, “*hadisinde ziyadeler vardır*” ve “*hadisi muzdariptir*” şeklinde tanımlarken, Ebû Hâtim, onun için “*saduktur, ancak hadisiyle ihticâc olunmaz*” demektedir.⁶⁹⁸

ii. Fatıma, Üsâme ve Ali

“...Peygamberin yanına girmek için izin istedi..” şeklinde başlayıp devam eden benzer mizansenli bir başka rivayette hem “Ali-Ebû Bekir” hem de “**Fatıma-AiŖe**” ekseninde yaşanan çekişmelerin izlerini görmek mümkündür. Ancak bu sefer Allah Rasûlü'ne, “En çok kimi seviyorsun” sorusunu yöneltecek olanlar damadı Ali ile

⁶⁹⁴ Ebû Davud, Edep, 84, No: 4999.

⁶⁹⁵ Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, V, 139, 365, No: 8495, 9155

⁶⁹⁶ İbn Hanbel, *el-Müsne'd*, IV, 275, No: 18444; Nesâî, *Hasâisu Ali*, 110.

⁶⁹⁷ İbn Adiy, *el-Kâmil*, VII, 178.

⁶⁹⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 243.

amcası Abbas'tır. Tirmizî'nin Üsâme b. Zeyd (ö. 54/674) tarifıyla naklettiğine göre bir gün Ali ve Abbâs Peygamber'in (s.a.) kapısı önünde beklemekte olan Üsâme aracılığıyla, Rasûlullah'a kendisiyle görüşmek istediklerini iletirler. Üsâme onların bu isteğini Peygamber'e iletince Rasûlullah (s.a.v.): "Neden geldiklerini biliyor musun?" diye sorar. Üsâme "Bilmiyorum" deyince Hz. Peygamber onları içeri almasını söyler. Ali ile Abbas, "Ey Allah'ın Rasûlü! Aile halkından hangisi sana daha sevimlidir?" diye sormaya geldiklerini belirtirler. Allah Rasûlü (s.a.): "Muhammed'in kızı **Fatıma**" der. Ali ve Abbâs: "Sana tüm akrabalar arasından sana daha sevimli olan kimdir?" diye sormaya gelmiştik" deyince Hz. Peygamber (s.a.) "Ehlimden bana en sevgili olanı; Allah'ın kendisine iyilikte bulunduğu, benim de kendisine iyilik yaptığım **Üsâme b. Zeyd**'tir"⁶⁹⁹ karşılığını verir. Ali ve Abbâs: "Sonra kim?" derler. Rasûlullah "**Ali b. Ebî Tâlib**'tir" der. Abbâs'ın: "Ey Allah'ın Rasûlü! Amcanı sonuncuları yaptın" demesi üzerine Hz. Peygamber (s.a.) "Ali, hicrette seni geçmiştir" şeklinde cevap verir.⁷⁰⁰

Allah Rasûlü'nün en sevdiği kişi(ler)in kadınlardan **Fatıma**, erkeklerden de **Ali** olduğunun diğer bir rivayette şîî-Sünnî çekişmesinin unsurlarından biri olan Hz. Âişe'ye nispet edilmesi manidardır. Hüseyin b. Yezîd (ö. 244/859)⁷⁰¹ - Abdusselam b. Harb (ö. 187/803)⁷⁰² - Ebû'l-Cehhâf⁷⁰³ - Cumey' b. 'Umeyr⁷⁰⁴ isnadıyla Hz. Âişe'den nakledilen bir Kûfe rivayetinde Cumey' bir gün halasıyla birlikte Hz. Âişe'yi ziyareti esnasında Âişe'ye şöyle bir soru sorulduğuna tanık olur: "Yakınlarından kim Rasûlullah'a (s.a.) daha sevgiliydi?" Hz. Âişe, "Fatıma"

⁶⁹⁹ "Sevgili" anlamına gelen el-hibb (حب) sıfatının Üsâme b. Zeyd hakkında "(حبیب الله)": Allah Elçisinin sevgilisi" şeklinde Rasûlullah'a izafetle kullanıldığı rivâyetlerde yer almaktadır. (Buhârî, Hudûd, 12, no: 6788; Müslim, Hudud, 9, no: 4411; Tirmizî, Hudud, 6, no: 1430. Aynı şekilde Zeyd'in de "el-Hibb" diye isimlendirildiği, (Ebû Nuaym, **Ma'rifetu's-Sahâbe**, III, 1136), Üsâme'nin de "el-Hibb ibnu'l-Hibb" olarak çağrıldığı rivayet edilmektedir. (İbn Ebî Hayseme, **Târîh**, II, 191.)

⁷⁰⁰ Tirmizî, Menâkıb, 40, No: 3819; Tahâvî, XIII, **Şerhu Müşkili'l-Âsâr**, 324, no:5299. Tahâvî'nin naklettiği başka bir tarikte Ali'den sonraki kısım yer almamaktadır. (Tahâvî, **A.g.e.** XIII, 323, H.No: 5298.)

⁷⁰¹ Rical kaynakları, genel olarak Ebû Hatim'in, onunla ilgili olarak yaptığı *leyyin*u'l-hadîs değerlendirmesini kaydetmektedirler. (Bkz. İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Tadîl**, III, 67.)

⁷⁰² Kûfeliler nezdinde *sika* kabul edilirken, Bağdatlılar bazı hadislerinin *münker* olduğu kanaatindedirler. (İclî, **Sikât**, II, 94.) Ancak genel kanaat onun *sika* olduğu yönündedir. (İbn Hacer, **Tehzîb**, VI, 282)

⁷⁰³ Tirmizî, ismi Dâvûd b. Ebî Avf olan Ebû'l Cehhâf'ın *makbul* bir kişi olduğu değerlendirmesini yaparken (Tirmizî, Menâkıb, 60) Ukaylî onun Ğulât-ı Şia'dan olduğunu belirtmektedir. (İbn Hacer, **Tehzîb**, III, 196).

⁷⁰⁴ Buhârî (فيہ نظر) ifadesini kullanarak onun hakkındaki kuşkusunu ifade ederken(**el-Kebîr**, II, 242), İclî "*sika*" olduğunu belirtmektedir. (**es-Sikât**, I, 272.) İbn Hibbân ise onun hadis uyduran bir *râfızî* olduğunu kaydetmektedir. (**el-Mecrûhîn**, I, 218.)

cevabını verir.⁷⁰⁵ “Erkeklerden kim?” diye sorulunca da: “Fatıma’nın kocasıdır; çünkü o geceleri çok namaz kılar gündüzleri de çoğunlukla oruçlu geçirirdi” der.⁷⁰⁶

iii. Zeyd b. Hârise ve Oğlu Üsâme

İbn Hanbel’in *el-Müsned*’inde yer alan bir rivâyette ise Allah Rasûlü’ne en çok kimi sevdiğini sormak üzere yanına gelenler bu kez Ali, kardeşi Cafer ve Üsame’nin babası Zeyd’tir. Her biri Hz. Peygamber’in (s.a.) en çok kendisini sevdiğini iddia ederken, bunu ispatlamak üzere hep birlikte Nebî’nin huzuruna çıkmaya karar verirler. Yine Üsâme aracılığıyla izin isterler. Rasûlullah’ın yanına gelen Ali, Cafer ve Zeyd, ona en çok kimi sevdiğini sorarlar. Allah Rasûlü, “Fatıma’yı” cevabını verir. Onlar, “erkeklerden en çok kimi seviyorsun” diye sorarlar. Allah Rasûlü şu cevabı verir:

“Ey Cafer, senin ahlâkın benimkine benziyor, benimki de seninkine. Sen bendensin ve benim nesebimdensin. Sana gelince ey Ali, sen damadımsın; torunlarımın babasısın. Ben sendenim, sen de bendensin. Sana gelince Zeyd, sen azadlımsın; bunlar arasında bana en sevimli olan sensin”.⁷⁰⁷

İlginçtir ki, bu rivâyet, Şii eğilimli bazı kaynaklarda İbn Hanbel’e atfedilmesine rağmen Rasûlullah’ın Zeyd’e hitaben söylediği “bunlar arasında bana en sevimli olan sensin” ifadesi Ali’yle ilişkilendirilmiş ve Zeyd’in adı hazfedilmiştir.⁷⁰⁸

Allah Rasûlü Zeyd’e ve onun oğlu Üsâme’ye olan sevgisini bir başka münasebetle de ifade etmiştir: Vefatından kısa bir süre önce, Rumlar üzerine gönderdiği orduya Üsâme’yi komutan tayin edince ashab arasında bir takım dedikoduların çıkması üzerine Rasûlullah ayağa kalkarak şöyle demiştir: “Eğer sizler şimdi Üsâme’nin kumandanlığını hoş görmüyorsanız, (ki bundan önce onun babasının kumandanlığına da dil uzatmıştınız) Allah’a yemîn ederim ki, Zeyd

⁷⁰⁵ Taberânî, *el-Kebîr*, XXII, 404, 1009. Burada Ali’den bahsedilmemektedir.

⁷⁰⁶ Tirmizî, *Menâkıb*, 60, No: 3874; Nesâî, *Hasâis*, No: 111; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 154. Hakim bu rivayetin sahih olduğunu söylerken Zehebî, bu hadiste Cumey’in muttehem olduğunu ve Âişe’nin asla böyle bir şey söylemediğini kaydetmektedir.

⁷⁰⁷ İbn Hanbel, *el-Müsned*, V, 204, no:22120; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, XI, 227, No:20394; İbn Sa’d, *Tabakât*, III, 44; Buhârî, *el-Kebîr*, I, 19; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 217, No: 4957.

⁷⁰⁸ Havârezmî, *Menâkıb*, 65, no:36.

kumandanlığa nasıl lâıyk ve bana insanların en sevimlilerinden biri idiyse, hiç şüphesiz Üsâme de babasından sonra bana insanların en sevimlilerindendir.”⁷⁰⁹

iv. Âişe, Ebû Bekir, Ömer

Hadis kaynaklarımıza göre Hz. Peygamberin ashabından en çok kimi sevdiği sorusunun başka cevapları da mevcuttur. Zeyd ve Üsâme’ye ilişkin rivayetleri bir tarafa bırakacak olursak Ali ve Fâtuma’nın öne çıktığı yukarıdaki rivayetlere mukabil olarak, farklı bir mizansende olmakla birlikte benzer bir üslupla kaynaklarımızda bu kez Âişe, Ebû Bekir ve Ömer’i öne çıkaran bazı rivayetler dikkat çekmektedir. Nitekim Hz. Ali’nin en çok kimi sevdiğine dair Rasûlullah’a sorduğu sorunun aynısını, muzaffer komutan Amr b. Âs (ö. 40/661) Zâtu’s-Selâsil⁷¹⁰ gazvesinden dönerken sormuştur. Amr, Allah Rasûlü’nün yanına gelir ve ona en çok kimi sevdiğini sorar. Hz. Peygamber “Âişe’yi” der. Amr, “Erkeklerden kimi seviyorsun” diye sorunca Allah Rasûlü’nün verdiği cevap bazı rivayetlerde sadece **Ebû Bekir**⁷¹¹, bazılarında da sırasıyla **Ebû Bekir** ve **Ömer** şeklinde karşımıza çıkmaktadır.⁷¹² Bazı rivayetlerde de Rasûlullah’ın, Ebû Bekir’den sonra ismi verilmeyen başka kişilerin de adını zikrettiği yer almaktadır.⁷¹³ Süleym b. Kays’ın (ö. 76/696) naklettiği bir rivayette Amr b. Âs’ın Şam’da halka hitab ederken Hz. Ali aleyhine propaganda sadedinde bu rivayeti hatırlattığı ifade edilmektedir. Buna göre Amr, Hz. Peygamber’in en sevdiği insanların kadınlardan Âişe, erkeklerden de Ebû Bekir

⁷⁰⁹ Buhârî, Fezâilü Ashâbi’n-Nebî, 17, no: 3730; Megâzî, 88, no: 4250.

⁷¹⁰ Medine’ye 10 günlük mesafesi olan bir mevki. Bu gazve Hicretin 8. senesinde vuku bulmuştur. Hz. peygamber, Amr b. As’ın komutasında 300 kişilik bir seriyyeyi, Medine’ye doğru hareket etmek üzere hazırlandıkları haberini aldığı Kudâ’a kabilesi üzerine göndermiş, Ancak düşman sayısının tahminlerinin üstünde olduğunu gören Amr, Allah Resûlü’nden destek istemiştir. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.)Ebû Ubeyde b. Cerrah komutasında, Ebû Bekir ve Ömer’in de içinde yer aldığı 200 kişilik bir destek yollamıştır. (İbn Sa’d, *Tabakât*, II, 131)

⁷¹¹ Nesâî, *Fezâilu’s-Sahâbe*, 54, no: 5

⁷¹² Buhârî, Fezâilu Ashâbi’n-Nebî, 5, no: 3662; Müslim, Fezâilu’s-Sahabe, 8 no: 6177; Tahâvî, *Şerhu Müşkili’l-Âsâr*, XIII, 327, H.No:5303; İbn Hanbel, *Fezâilu’s-Sahâbe*, No:1637; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, IX, 18,24, No: 6846,6861. Nesâî, *el-Kübrâ*, V, 36,39; No: 8106,8117. Nesâî’nin rivâyetinde şahıs olarak sadece Ebû Bekir zikredilmektedir. Ayrıca Nesâî burada, hadisin râvilerinden ve muhadramûndan olan Ebû Osmân en-Nehdî’nin (ö.100/719) bir takım ziyâdelerinin sahîh olmadığını söylemektedir. *el-Kübrâ*, V, 39)

⁷¹³ Nesâî, *Fezâilu’s-Sahâbe*, 62, no: 16.

İşbu Amr rivayetiyle yukarıdaki Üsâme rivayeti arasındaki tearuz bazı şarihlerin dikkatinden kaçmamıştır. Amr’ın, Allah Râsûlü’ne (s.a.)en çok kimi sevdiği sorusunu sorarken Ehl-i Beyt’in dışındakileri kastettiğini söyleyen Tahâvî, Amr rivâyeti ile Üsâme rivâyeti arasında bir çelişki olmadığını ileri sürmektedir. *Müşkilü’l-Âsâr* müellifi tearuzu tamamen gidermek için Üsâme’nin de Ehl-i Beyt’ten olduğunu delilleriyle ortaya koymaya çalışmaktadır. Tahâvî, *A.g.e.*, XIII, 329 vd. Tahâvî’nin Üsâme rivayetine muhalif rivâyetleri onun lehine tevil etmeye çalışması ise ilginçtir.

olduğu şeklindeki beyânını aktardıktan sonra cemaate şöyle seslenmiştir: “Ey insanlar! İşte bu Ali... Ebû Bekir’e Ömer’e ve Osman’a ta’n ediyor. Oysa ben Peygamber’den, “Allah, hakkı Ömer’in dili ve kalbiyle güçlendirmiştir” (Osman hakkında ise) “Melekler Osman’dan istihyâ ederler”⁷¹⁴ hadislerini işitmişimdir. Ali’ye gelince, O, Ömer devrinde şu hadisi rivayet etmiştir: “Allah’ın Elçisi, Ebû Bekir ve Ömer’in yüzüne bakarak “Ey Ali! Ebu Bekr ve Ömer, nebiler ve rasuller hariç, evvel ve âhir, olgun⁷¹⁵ tüm cennetliklerin efendileridirler. Sakın ola ki, hayatta oldukları müddetçe onlara bunu söyleme!”⁷¹⁶ Yoksa helak olurlar.”⁷¹⁷ Amr b. Âs’ın bu içerikte bir konuşma yaptığı haberini alan Hz. Ali, Rasûlullah’ın (s.a.) hem Amr’a hem de adına çalıştığı arkadaşına defalarca lanet etmesine rağmen Şamlıların onun sözlerini kabul etmelerine şaşırdığını ifade eder. Ayrıca O’nun Âişe ve babasını öven sözlerinin de sırf Muaviye’yi memnun etme amacına yönelik olduğunu söyler. Hz. Ali, Amr’ın, Ebû Bekir ve Ömer ile ilgili kendisine nispet ettiği rivayetin ise bir iftira olduğunu, zira böyle bir hadisi rivayet etmediğini belirtir.⁷¹⁸

Sadece Tirmizî’nin Şemâil’inde rastlayabildiğimiz bir başka Amr b. Âs rivayetinde Ebû Bekir ve Ömer’in yanında Osman’ın da adı eklenerek ilk üç halife bir arada tafdîl edilmek suretiyle hadis, belli maksatlar için kullanılmaya uygun hale getirilmiştir. Amr b. Âs anlatıyor: Allah Rasûlü (s.a.), kalblerini kazanmak ve gönüllerini İslâm’a ısındırmak için, en şerli kimseleri bile güler yüz ve tatlı sözle karşıladı. Nitekim beni de, dâima güler yüz ve tatlı sözle karşılamışlardır. O kadar ki ben, kendimi, çevresindeki insanların en hayırlısı olduğum kuruntusuna kaptırarak, bir defasında, “Ey Allah’ın Elçisi! Ben mi daha hayırlıyım, yoksa Ebû Bekir mi?” diye sorma cesaretini göstermişim. Aldığım cevap, “**Ebû Bekir**” oldu. Bu sefer, “Ben mi daha hayırlıyım, yoksa Ömer mi?” diye sordum. Nebî (s.a.), “**Ömer**” dedi. Bu defa da “Ben mi daha hayırlıyım, yoksa Osman mı?” diye sordum. Bu sorumun cevabı da “**Osman**” oldu. Peygamber’e (s.a.) her sorduğumda, haliyle o, doğru

⁷¹⁴ Bu rivayet III. bölümde ele alınacaktır. Bkz. s. 290 vd.

⁷¹⁵ (جَوْد) kelimesiyle kastedilen saçları yeni ağarmaya başlamış 30–40, veya 33–50 yaş arası *olgun* insanlardır. Ayrıca buradaki hadiste bu kelimenin halîm ve akıllı anlamına geldiği de söylenmektedir. (İbnu’l-Esîr, *en-Nihâye*, IV, 184–185). Rivayetlerde cennet gençlerinin efendilerinin de Hz. Hasan ve Hüseyin olduğu yer almaktadır. Bkz. Tirmizî, Menâkıb, 30, no: 3768; İbn Mâce, Sünne, 11/1, No: 100. İbn Mâce’nin rivayet ettiği diğer bir tarîkte, “*Babaları (Ali) ise, onlardan daha hayırlıdır*” ziyadesi yer almaktadır. (İbn Mâce, Sünne, 11/4, No: 118).

⁷¹⁶ Tirmizî, Menâkıb, 16, no:3666; İbn Mâce, Sunne, 11/1, no: 95.

⁷¹⁷ Süleym b. Kays, *Kitâbu Süleym*, II, 736.

⁷¹⁸ Süleym, *A.g.e.* II, 737.

cevabı veriyordu. Kendi kendime, “Keşke bu soruları sormamış olsaydım” diyerek pişmanlık duydum.⁷¹⁹

Son olarak Basra’lı tabî Abdullah b. Şakîk’in (ö.108/727) Hz. Âişe’ye yönelttiği soruya işaret edelim. Müminlerin annesi, “Allah Resûlü’nün (s.a.) en çok sevdiği insan kimdir?” şeklinde kendisine sorulan bu soruya, sırasıyla “**Ebû Bekir, Ömer ve Ebû Ubeyde b. Cerrah**’tır” karşılığını vermiştir.⁷²⁰

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَقِيقٍ قَالَ قُلْتُ لِعَائِشَةَ أَيْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ أَحَدَهُمْ
يُحِبُّهُ أَكْثَرَ مِنْ الْآخَرِينَ ثُمَّ قَالَ أَبُو عُبَيْدَةَ بْنُ الْجَرَّاحِ

Bu soru, Müslim’in farklı bir isnadla kaydettiği benzer muhtevalı bir rivayette “**Allah Resûlü (s.a.) kendisinden sonra halife seçseydi kimi seçerdi?**” şeklinde karşımıza çıkmaktadır:

عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ سَمِعْتُ عَائِشَةَ وَاسْئَلْتُ مَنْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُسْتَدْخِلًا لَوْ اسْتَدْلَفَهُ قَالَتْ أَبُو
بَكْرٍ فَقِيلَ لَهَا ثُمَّ مَنْ قَالَ أَبُو عُمَرَ قَالَتْ أَبُو عُبَيْدَةَ بْنُ الْجَرَّاحِ ثُمَّ انْتَهَتْ إِلَى
هَذَا

İbn Ebî Müleyke’den (ö. 117/736) nakledildiğine göre Âişe, kendisine, “Allah Rasûlü, yerine halife bıraksa, bu kim olurdu? diye sorulduğunda “Ebû Bekr” dedi. “Ebû Bekr’den sonra kim olurdu?” denilince, “Ömer” cevâbını verdi. “Ömer’den sonra kim olurdu?” diye sorulunca da “Ebû Ubeyde b. Cerrah” karşılığını verdi ve burada noktaladı.⁷²¹

İlgili rivayetleri bir araya getirdiğimizde, bu rivayetler ışığında Allah Rasûlü’nün en çok hangi sahabiye sevdiği sorusuna cevap verebilir miyiz? Esasen burada böyle bir sorunun cevabını aramak gibi bir maksadımız yoktur. “Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir”⁷²² ayetinin de ifade ettiği gibi Hz. Peygamber’in (s.a.) bir mümini sevgisinden mahrum bırakacağı düşünülemez. Şu da var ki bazı sahabilerin onun yanında ayrı bir yeri olduğu da muhakkaktır. Rasûlullah’ın çeşitli münasebetlerle bu sahabilerine kendine has üslûbuyla iltifatta bulunmuş olması da mümkündür. Ancak

⁷¹⁹Tirmizî, *eş-Şemâil’l-Muhammediye ve’l-Hasâilu’l-Mustafaveviyye*, Thk. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1996, s. 156, no: 345.

⁷²⁰Tirmizî, Menâkıb, 14, no: 3657; Ahmed b. Hanbel *el-Müsned*, VI, 218, no: 26353; Tahâvî, *Şerhu Müşkili’l-Âsâr*, XIII, 331, no:5306.

⁷²¹Müslim, Fezâilu’s-Sahabe, 9, no: 6178

⁷²²Tevbe, 9/128.

onun sevgisinin şîîlerle Sünnîler arasındaki uyuşmazlığın unsurları haline gelen bazı sahabiler lehinde veya aleyhinde istismar edildiği de izahtan varestedir. Hz. Peygamber, hanım sahabilerden en çok Âişe’yi mi yoksa Fâtıma’yı mı seviyordu? Erkeklerden de Ali’yi mi yoksa Ebû Bekir’i mi? Bir taraftan Fâtıma ve Ali, diğer taraftan da Âişe ve Ebû Bekir. Birbirleriyle adeta fazilet yarışına sokulan sahabiler özenle seçilmiş gibidir. Sorulu cevaplı bir diyalog üslubu üzerinde birleşen bu rivayetler, bir arada okunduklarında adeta Şîîlerle Sünnîlerin birbirlerine cevapları izlenimini uyandırmaktadır. Benzer diyaloglarda yer alan kahramanların muahhar dönemlerdeki siyâsî polemiklerin temel figürleri olmaları ister istemez bu rivayetlerin Rasûlullah’a nispeti hususunda zihinlerde kuşkular uyandırmaktadır.

d. Seddu’l-Ebvâb Rivayeti

Şîî-Sünnî uyuşmazlığının hadis rivayatine nasıl yansıdığını gösteren tipik örneklerden biri de seddu’l-ebvâb⁷²³ rivayetleridir. Hz. Peygamberin, kapıları mescide açılan ashabından, kapılarını kapatmaları talebini ifade eden bu hadis kaynaklarda son derece geniş bir yer bulmuştur. Konunun bizi ilgilendiren yanı ise, bazı rivayetlerde Rasûlullah’ın, bu talimatından Hz. Ali’yi, diğer bazılarında ise Hz. Ebû Bekir’i istisna tutmuş olmasıdır. Ali’nin istisna tutulduğu rivayet, Şîî doktrinde; Ebû Bekir’in istisna edildiği ise Sünnî doktrinde birbirlerine alternatif rivayetler olarak en sık baş vurulan referanslardandır. Bunun sebebi, ilgili hadislerin tüm sahabiler arasında, birinde Ali’ye diğerinde de Ebû Bekir’e Hz. Peygamber nezdinde mümtaz bir konum biçmesidir. Ayrıca burada, bir rivayetin farklı tarîkleri arasındaki bir ihtilaftan söz etmiyoruz. Söz konusu olan, bağlamları birbirinden farklı ancak birbirlerine alternatif gibi gözüken iki farklı rivâyettir. Burada öncelikle Hz. Ali’nin, ardından da Hz. Ebû Bekir’in istisna tutulduğu *Seddu’l-Ebvâb* rivayeti üzerinde durulacaktır. En sonunda da her iki rivayet grubuyla ilgili genel bir değerlendirme yapılacaktır.

i. Seddu’l-Ebvâb Rivayeti ve Ali’nin Kapısı

Hadis kaynaklarından edindiğimiz bilgiye göre Medine’de bazı sahabilerin evlerinin kapıları Mescid-i Nebî’nin içine açılıyordu. Ebû Davud’un Müsedded –

⁷²³ Hz. Peygamber’in mescide açılan kapılarını kapatmaları yönünde ashabına verdiği talimatı ifade ettiği için literatürde geçen *seddu’l-ebvâb* tabirini kullanmayı uygun gördük.

Abdolvâhid b. Ziyâd – el-Eflet b. Halîfe – Cesre bnt. Dicâce – Hz. Âişe senediyle⁷²⁴ naklettiğine göre bir defasında mescide gelen Allah Rasûlü bu durumdaki ashabından evlerinin yönünü (البيوت) ⁷²⁵ değiştirmelerini istemiştir. Ashab ise, kendileri hakkında bir ruhsat inmesini umarak bir şey yapmayınca, Allah Rasûlü, hayızlı veya cünub bir vaziyette mescidin içinden geçilmesini sakıncalı bulduğunu söyleyerek talimatını tekrarlamıştır.⁷²⁶

Bu rivâyetin İshak b. Râheveyh'in (ö. 238/853) *el-Müsned*'inde yer alan tarîkında Rasûlullah'ın "Ben hayızlı ve cünub olarak mescidin içinden geçilmesini sakıncalı görüyorum" dedikten sonra "(إلا لمحمد وآل محمد صلى الله عليه وسلم)": Ancak Muhammed ve ailesi bundan müstesnadır" dediği yer almaktadır.⁷²⁷ Süleym b. Kays'ın (ö. 76/696) bizzat Hz. Ali'den naklettiği rivayette ise Rasûlullah'ın kendisini, kardeşi Ali'yi, kızını, eşlerini ve maiyetindeki hizmetçilerini istisna tuttuğu ifade edilmektedir.⁷²⁸ İbn Raheveyh'teki bu ziyadeye paralel olarak birçok kaynakta "Hz. Muhammed (s.a.) ve ailesi" yerine Ali'nin adı ön plana çıkmıştır. Hatta rivayet İbn Abbâs'tan: "(أن رسول الله صلى الله عليه وسلم أمر بسد الأبواب إلا باب علي)": Allah'ın Elçisi (s.a.), Ali'nin kapısından başka mescide açılan kapıların kapatılmasını emretti" şeklinde nakledilmiştir.⁷²⁹

Bazı sahabilerin, Hz. Ali adına imrenerek bahsetmek durumunda kaldığı bu husûsiyet, zamanla Hz. Ali'nin en önemli faziletlerinden biri olarak anılmaya başlamıştır. Nitekim İbn Ömer, Nebî (s.a.) zamanında kendi aramızda "İnsanların en hayırlısı Allah'ın elçisidir, sonra Ebû Bekir, sonra Ömer gelir" şeklinde konuşurduk dedikten sonra gıpta ile söz ettiği Hz. Ali'nin bazı meziyetlerini şöyle sıralamıştır: "Ali b. Ebî Talib'in mazhar olduğu üç haslet vardır ki, onlardan birine sahip olmayı bir kızıl deveye tercih ederdim. Bunlar, onun, Allah elçisinin kızı Fâtıma'yla evlenmiş olması, Hayber günü sancağı taşıması ve Allah Rasûlü'nün Ali'ninki hariç,

⁷²⁴ Bu rivayeti, senedi itibariyle *zayıf* kabul edenler olduğu gibi onu *tashîh* edenler de mevcuttur. İhtilaf, hadisi Âişe'den nakleden Cesre ile ondan nakleden el-Eflet üzerinedir. Değerlendirmeler için bkz. *İrşâdu'l-Âbid fî Hukmi Meksi'l-Cünübi ve'l-Hâizi ve'n-Nüfesai fî'l-Mesâcid* (Elli sayfalık bu küçük risâle Şerîf Murâd Ebu Amr tarafından sadece bilgisayar programı "*el-Mektebetu's-Şâmile II*" için hazırlanmış bir çalışmadır. Matbu değildir.)

⁷²⁵ "Evin yönü"nden kasıt, kapısının bulunduğu taraftır. Bkz. İbn Manzûr, *Lisân*, XV, 225.

⁷²⁶ Ebû Davud, Taharet, 92, no: 232.

⁷²⁷ İshak b. Râheveyh, İshâk b. İbrâhîm b. Mahled b. Râheveyh, *el-Müsned*, I-V, Thk. Abdulğafûr b. Abdulhak el-Belûşî, Mektebetu'l-Îmân, Medîne, 1991, III, 1032, no: 1783.

⁷²⁸ Süleym, *Kitâbu Süleym*, II, 880.

⁷²⁹ Tirmizî, Menâkıb, 20, No: 3732.

diğer sahabelerin mescide açılan kapılarını kapattırılmış olmasıdır.⁷³⁰ Benzer duyguların İbn Ömer'in babası Hz. Ömer tarafından da dile getirildiği rivâyet edilir. Ancak ikinci halife Hz. Ali'den sitayişle bahsederken *seddu'l-ebvâb* olayındaki husûsiyeti yerine onun Allah Rasûlü ile birlikte Mescid-i Nebiye komşu olmaları faziletini dile getirmiştir.⁷³¹

Kûfe'li tâbiünden el-Alâ b. 'Arâr⁷³² Mescid-i Nebî'nin içinde, Abdullah b. Ömer'e Ali ile Osman'ın durumunu sorduğunda şu cevabı almıştır: “Ali'yi hiç sorma, onun evinin peygamber evine olan yakınlığına bak yeter. (Eliyle işaret ederek) ikisi de mescidin içinde yan yanadır. Ve onunkinden başka bir sahibinin mescitte evi yoktur. Peygamber hepimizden mescide dönük kapılarımızı kapatmamızı istedi. Fakat onunki bundan istisna edildi. Osman'a gelince o, vaktiyle (İki topluluğun karşılaştığı gün - يوم التقى الجمعان)⁷³³ kendisi ile Allah arasında kalacak büyük bir günah işledi ve Allah onu bağışladı. Size karşı küçük bir kusur işledi, bunun için onu öldürdünüz.”⁷³⁴ Yine Buhârî'nin naklettiği benzer bir rivayette, Ali ile Osman'ın durumunu soran bir şahsa verdiği cevap sadedinde İbn Ömer, Ali'nin sahip olduğu bir ayrıcalık olarak evinin Peygamber hücrelerinin tam ortasında yer almış olmasını hatırlatmıştır.⁷³⁵ Süleym'den nakledilen bir rivayete göre de Hz. Hüseyin Muaviye'nin ölümünden bir yıl önce Hac mevsiminde kalabalık bir topluluğa yaptığı bir konuşmasında babasının evinin Hz. Peygamber'in evine olan yakınlığına işaret etmiş ve Mescid'e açılan tüm kapıların Allah'ın emri üzerine kapatırıldığını, ancak babasının bu emirden muaf tutulduğunu söylemiştir.⁷³⁶

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber'in vefatından sonra erken dönemlerden itibaren Hz. Ali'nin bu husûsiyeti, özellikle başka sahabilerle mukayese edildiğinde onun ayrıncı faziletlerinden/menkıbelerinden biri sayılmıştır. Bu bağlamda rivayetin Cemel vakası sırasında da gündeme geldiğini ifade eden bir rivayet dikkat çekicidir.

⁷³⁰ İbn Hanbel, *el-Müsned* , II, 27, no: 4797; Tahâvî, *Şerhu Müşkil*, IX, 189, no: 3560; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 125

⁷³¹ Tahâvî, *A.g.e.*, IX, 182-183, No: 3551-3553.

⁷³² Kûfe'li sika bir ravîdir. İbn Ebî Hâtım, *el-Cerh*, VI, 359; Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl*, XXII, 528

⁷³³ Nesâî, *el-Kübrâ*, V, 138, no: 8437. Burada iki grubun karşılaştığı günden maksat Hz. Osman'ın da katılmadığı Uhud savaşıdır. Bkz. Âl-i İmrân, 3, 155.

⁷³⁴ Abdurrazzâk, *el-Musannef*, V, 450, no: 9766, XI, 232, no: 20408 (burada olayı nakelden râvînin adı el-Alâ b. İzâr şeklindedir.) Ayrıca rivayet için bkz. İbn Hanbel, *Fezâilu's-Sahâbe*, II, 737, no: 1012; Nesâî, *el-Kübrâ*, V, 138, no: 8436; Taberânî, *el-Evsat*, II, 38, no: 1166.

⁷³⁵ Buhârî, *Fezâilü Ashâbi'n-Nebî*, 9, no: 3704.

⁷³⁶ Süleym b. Kays, *Kitâbu Süleym*, II, 790.

Nesâî'nin nakline göre Cemel zamanı Abdullah b. Rukaym (?) adlı bir şahıs⁷³⁷ Medine'ye geldiklerinde orada Sa'd b. Mâlik (b. Ebî Vakkâs) ile karşılaştıklarını ve "Allah Rasûlü, Ali'ninki hariç mescide açılan kapıların kapatılmasını emretti" hadisini orada kendisinden duyduklarını bildirmektedir.⁷³⁸ Sa'd b. Ebî Vakkâs bir başka zaman bu kez Mekke'de yukarıda yer verdiğimiz İbn Ömer'in muhatap olduğu benzer bir soruyla karşılaştığında bu rivayeti hatırlatmıştır. Yine Nesâî'nin aktardığına göre Hâris b. Mâlik (?)⁷³⁹ adlı bir şahıs Mekke'de Sa'd'la karşılaşır ve kendisine Ali hakkında bir menkıbe bilip bilmediğini sorar. Sa'd anlatır: Bir gün Peygamber'le birlikte mescitte oturuyorduk. Derken Allah'ın Elçisi ve Ali'nin ailesi hariç herkesin mescitten çıkması istendi. Biz de çıktık. Ertesi sabah Peygamberin amcası gelip "Ey Allah'ın Rasûlü! Arkadaşlarını ve amcalarını çıkardın da bu çocuğu mu oturttun dedi." Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Ben bunu Allah'ın emriyle yaptım, kendim yapmadım" buyurdu.⁷⁴⁰ Görüldüğü gibi Hz. Peygamber'in bu talimatı ilk başta ashab arasında, özellikle Rasûlullah'ın akrabaları arasında temkinli karşılanmıştır. Zeyd b. Erkâm'ın naklettiği bir başka rivayette Rasûlullah (s.a.v) "Ali'ninki hariç bu kapıların tümünü kapatınız" deyince insanlar ileri geri konuşmaya başlamış, bunun üzerine Allah'ın Elçisi "Bunu böyle emrettim Vallahi ben bir şeyi kendi başıma ne açtım ne de kapattım. Sadece bana emredileni yaptım"⁷⁴¹ açıklamasını yapma gereği duymuştur. Bezzâr'ın kaydettiği bir rivâyette Hz. Peygamber'in söz konusu talimatını yerine getirmekte tereddüt edenlerden birinin Hz. Hamza olduğu ifade edilirken⁷⁴² Şîî yanlısı kaynaklarda Hz. Peygamber'in ilk başta Hz. Ebû Bekir'e söz konusu talimatını ilettiğinin yer alması ilginçtir. İbn Merdeveyh'in Huzeyfe b. Esîd⁷⁴³ tarîkıyla aktardığına göre ashab Medine'ye hicret ettiğinde ilk başta evleri olmadığı için mescitte yatıp kalkıyorlardı.

⁷³⁷ Nesâî rivayeti Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan nakleden Abdullah b. Rukaym'ı tanımadığını söylemektedir. Hadisi ondan nakleden Abdullah b. Şerîk için ise "leyse bi-zâke " tabirini kullanmaktadır. Nesâî, *Hasâis*, 62.

⁷³⁸ İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 175, no: 1511; Nesâî, *Hasâis*, 63, no: 41.

⁷³⁹ Nesâî, rivayeti kaydettikten sonra bu zâtu tanımadığını kaydeder. Ayrıca el-Hâris için bkz. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, II, 135.

⁷⁴⁰ Nesâî, *el-Kübrâ*, V, 118; Nesâî, *Hasâisu Ali*, 62, no: 40; İbn Asâkir, *Dimaşk*, XII, 86; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdûât*, II, 132.

⁷⁴¹ İbn Hanbel, IV, 370, no:19502; *Fezâilu's-Sahâbe*, II, 581; Nesâî, *el-Kübrâ*, V, 118, no: 8423; *Hasâis*, 59, no:38. Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 135, no: 4631; Beyhakî, *el-Kübrâ*, II, 442, no: 4121.

⁷⁴² Bezzar, *el-Müsned*, II, 318. (Bezzar bu hadisi sadece Habbe'nin Ali'den naklettiği açıklamasına yer vermektedir.

⁷⁴³ Hudeybiye ashabından olan Huzeyfe b. Esîd Kûfe'ye yerleşen sahabilerdendir. Ebû Serîha künyesiyle de bilinir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 24; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 138.

Allah Rasûlü ihtilam olmaları olasılığından hareketle bunu yasaklayınca onlar da mescidin etrafında kendilerine birer ev inşâ ettiler. O evlerin kapıları da mescide dönüktü. Bunun üzerine Rasûlullah Muaz b. Cebel'i görevlendirerek başta Ebû Bekir'e gidip ona mescide dönük kapısını kapatmasını söylemesini istedi. Emri alan Ebû Bekir hemen gereğini yaptı. Ardından Hamza yerine getirdi. Ali'ye gelince Peygamber ona, mescitte kendisinin yanına bir ev yapmasını ve orada kalmaya devam etmesini buyurdu. Bu durumu haber alan Hz. Hamza Allah'ın Elçisi'ne gelip bu muamelesinden dolayı sitem etti. O da (s.a.) bu uygulamayı kendi isteğiyle yapmadığını ve Allah'ın bunu böyle istediğini söyledi.⁷⁴⁴

Ali'nin istisna tutulduğu *seddu'l-ebvâb* rivayetinin izini biraz daha sürdüğümüzde onun şîî tasavvurun gölgesinde ne şekilde istismar edildiğine dair örneklerin gittikçe çoğaldığını görüyoruz. Bezzâr'ın *el-Müsned*'ine aldığı bir rivayet, Ali'nin sadece faziletini değil aynı zamanda onun Ebû Bekir ve Ömer'den üstünlüğünü de îma etmektedir. Buna göre Rasûlullah bir gün Ali'nin elinden tuttu ve "Nasıl ki Musa, Allah'tan, mescidini Harun'la temizlemesini istediye, ben de Rabbimden, mescidimi seninle ve zürriyetinle pâk kılmasını istedim" dedi. Ardından birini Ebû Bekir'e göndererek mescide açılan kapısını kapatmasını istedi. Ebû Bekir önce istirca' etti. ('İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn' dedi.) Ardından da "işittik ve itaat ettik" diyerek kendisine verilen emrin gereğini yerine getirdi. Rasûlullah aynı şekilde Ömer ve Abbas'tan da mescide açılan kapılarını kapatmalarını istedi ve bu uygulama için şu açıklamayı yaptı: "Sizin kapılarınızı kapatmaya ve Ali'ninkini açmaya ben karar vermedim. Bunu Allah'ın emriyle yaptım."⁷⁴⁵

Bu rivâyetlerde ilgi çekici olan husus, Hz. Peygamber'in söz konusu talimatını kendi başına almadığı, bunun vahiy mahsûlü bir emir olduğunun ifade edilmesidir. Bu durum şîî rivayetlerin birçoğunda da karşılaştığımız gibi, Ali (dolayısıyla Şia) muhaliflerinin olası itirazlarını peşinen bertaraf etme çabasının bir ürünü olasa gerektir. Burada *seddu'l-ebvâb* rivâyetinin Hz. Ali ile ilişkilendirilmesi yönünde lehte veya aleyhte herhangi bir değerlendirmede bulunmuyoruz. Bu noktadaki

⁷⁴⁴ İbn Merdeveyh, *Menâkıb*, 144, no: 175.

⁷⁴⁵ Bezzâr, *el-Müsned*, II, 144, no: 506. (Bezzâr, hadisin senedine ilişkin yaptığı değerlendirmede onun, biri mechul bir ravi olan Ebû Meymûne, diğeri de sadece bu rivayetiyle bilinen İsâ el-Melâî sebebiyle iki illeti olduğu notunu kaydetmektedir.)

mülâhazalarımızı Ebû Bekir’le ilişkilendirilen *seddu’l-ebvâb* rivayetlerine işaret ettikten sonra yer vermeyi düşünüyoruz.

ii. Seddu’l-Ebvâb Rivâyeti ve Ebû Bekir’in Kapısı

Sünnî hadis kaynaklarına göre Hz. Ebû Bekir’in en önemli faziletlerinden biri Hz. Peygamber’in mescide açılan kapılarını kapatmaları yönündeki mezkûr talimatından onu istisna tutmuş olmasıdır. Ebû Bekir’le ilişkilendirilen *seddu’l-ebvâb* rivayetinin en azından Ali’ninkiyle mukayese edildiğinde makul bir bağlam veya gerekçeye dayanadığını söyleyemeyiz. Bununla birlikte muteber tüm hadis kaynaklarında karşımıza çıkan rivayet Şîîlerle girilen polemiklerde en sık başvurulmuş argümanların başında yer almıştır.

Allah Rasûlü (s.a.) söz konusu talimatını ömrünün sonlarında yaptığı bir konuşmasında vermiştir. Ebû Saîd el-Hudrî tarîkıyla nakledildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.), “Bir kul düşünün ki, Allah onu dünya nimetleri ile kendi katında bulunanlar arasında serbest bırakmış, o da Allah’ın yanındakileri tercih etmiştir” deyince Ebû Bekir ağlamış ve “Anamız babamız sana feda olsun” demiştir. (Bu arada râvî Ebû Saîd muhayyer bırakılanın Rasûlullah olduğunu ve aralarında onu en iyi tanıyanın da Ebû Bekir olduğu bilgisini vermektedir.) Ebû Bekir’in bu tepkisi üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

إِنَّ مِنْ أَمَنِ النَّاسِ عَلَىٰ فِي صُدْحَتِهِ وَمَالِهِ أَبَا بَكْرٍ ، وَلَوْ كُنْتُ خَلِيلًا لَغَيَّرَ رَبِّي لَاتَّخَذْتُ أَبَا بَكْرٍ ، وَلَكِنْ أَخُوهُ
الإِسْلَامَ وَمَوَدَّتُهُ ، لَا يَبْقَيْنَ فِي الْمَسْجِدِ بَابٌ إِلَّا سُدَّ ، إِلَّا بَابَ أَبِي بَكْرٍ

“Şüphesiz ki, hem maddi yönden hem arkadaşlığı hususunda bana karşı insanların en cömerdi Ebû Bekir’dir. Ben Rabbîm dışında bir dost/halîl edinecek olsaydım, hiç şüphesiz Ebû Bekir’i edinirdim. Şu var ki, din kardeşliği ve muhabbeti (daha faziletlidir)⁷⁴⁶. **Mescitte Ebû Bekr’in kapısından başka hiç bir kapı açık bırakılmasın.**”⁷⁴⁷

⁷⁴⁶ Buhârî, Fezâilî Ashâbi’n-Nebî, 5, no: 3657.

⁷⁴⁷ Buhârî, Fezâilî Ashâbi’n-Nebî, 3, no: 3654; Menâkıbu'l-Ensar, 45, no: 3904; Salât, 80, no: 466; Müslim, Fezâilu’s Sahâbe, 2, no: 6170; Tirmizî, Menâkıb, 15, no: 3659, 3660; Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, V,35, No: 8102–8105.

Rivayet, benzer lafızlarla İbn Abbas'tan da nakledilmiştir.⁷⁴⁸ Dârimî'nin Hz. Âişe tarîkıyla naklettiği rivayette diğerlerinden farklı ayrıntılar da mevcuttur. Rivayetin bu tarîkı adeta Şia'nın vasiyet teorisine Hz. Âişe vasıtasıyla verilen bir cevap görünümündedir.⁷⁴⁹ Buna göre Allah'ın Elçisi (s.a.) hastalığı esnasında etrafındakilere “Üzerime yedi değişik kuyudan (getirilmiş) yedi kırba (su) dökün de halkın yanına çıkıp onlara vasiyette bulunayım” deyince Hz. Âişe, onu (s.a.), Hafsa'ya ait bir çamaşır teknesinin içine oturttuklarını ve üzerine bolca su döktüklerini bildirmektedir. Bunun üzerine biraz rahatlayan Nebî (s.a.) mescide girip minbere çıkmış, Allah'a hamd ve senada bulunduktan ve Uhud şehidlerine mağfiret diledikten sonra şöyle seslenmiştir: “Ensâr, benim kendilerine sığındığım has dostlarımdır. Binaenaleyh onların iyi ve ahlâklı olanlarına saygı gösterip ikramda bulunun. Kötülerine, had (yani miktarı belli olan şer'î ceza) dışında, göz yumun. Dikkat edin! Dünya nimetleriyle ile Allah katındakiler arasında muhayyer bırakılan bir kul Allah'ın katındakileri seçmiştir.” Bunun üzerine Ebû Bekir, ağlamaya başlayınca Hz. Peygamber (s.a.) ona şöyle hitab etmiştir: “Sakin ol, Ebû Bekir! *Ebû Bekr'in kapısı hariç, Mescid'e açılan şu kapıları kapayınız. Zira bana olan arkadaşlığı hususunda Ebû Bekir'den daha faziletli hiç kimse bilmiyorum.*⁷⁵⁰

Ayrıca Buhârî, İbn Abbas rivayetini,

وَلَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا مِنْ أُمَّتِي ذَلِيلًا لَاتَّخَذْتُ أَبَا بَكْرٍ وَلَكِنْ أَخِي وَصَاحِبِي

“Ümmetimden bir dost edinecek olsaydım, hiç şüphesiz Ebû Bekr'i edinirdim.

Fakat o benim (din) kardeşim ve arkadaşımdır”⁷⁵¹ şeklinde,

Tirmizî de Âişe rivâyetini

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ بِسَدِّ الْأَبْوَابِ إِلَّا بَابَ أَبِي بَكْرٍ

“Nebî (s.a.) Ebû Bekir'inki hariç tüm kapıların kapatılmasını emretti”⁷⁵²

ifadeleriyle muhtasar olarak tahrîc etmiştir.

⁷⁴⁸ Bu rivayetin baş kısmı “Rasûlullah (s.a.), vefatı ile neticelenen hastalığı sırasında başını bir bez ile bağlamış vaziyette mescide girdi ve minbere çıktı. Allah'a hamd ve sena ettikten sonra şöyle buyurdu...” şeklindedir. Buhârî, Salat, 80, no: 467.

⁷⁴⁹ Murtezâ Askerî, özellikle Âişe'nin, Ali'yle özdeşleşmiş olan vasît niteliğini inkâr etmek için elinden gelen tüm çabayı sarfettiğini ileri sürmektedir. Askerî, *Meâlim*, I, 243.

⁷⁵⁰ Dârimî, Mukaddime, 14, no: 82.

⁷⁵¹ Buhârî, Fezâilü Ashâbi'n-Nebî, 5, no: 3656.

⁷⁵² Tirmizî, Menâkıb, 16, no: 3678.

Seddu'l-Ebvâb hadisi, “Ebû Bekir dışında Sahâbe arasında bana en çok destek olan ve Allah'ın keremini en fazla ihsan ettiği birini tanımıyorum” , “(Çünkü)her kapının üzerinde bir karartı görüyorum” gibi ziyadelerle de nakledilmiştir.⁷⁵³

Rasûlullah vefat ettiğinde Ebû Bekir “Sünh”taki evindeydi.⁷⁵⁴ Sünh, Ensarlı Hâris b. Hazrec oğullarının yerleştiği bir mahalle olup Peygamber'in eviyle arasının bir mîl (1609 m.) olduğu söylenmektedir.⁷⁵⁵ Bu bilgi ile Rasûlullah'ın yaptığı konuşma esnasında Ebû Bekir'in orda bulunuşu arasında görünüşte bir çelişki olduğu şarihlerinde dikkatinden kaçmamıştır. Ebû Bekir'in evinin mescidin çok uzağında olduğu gerçeğinin, onun bir de mescide bitişik bir evinin olmasına mani olmadığını söyleyen İbn Hacer, Ebû Bekir'in Sünh'taki evinin, Ensar'dan evlilik bağıyla akrabalarına ait olup, onun aynı zamanda Mescid'e bitişik bir başka evinin daha olduğunu ileri sürmektedir. Bu da o esnadaki eşi Esma bt. Umeys'le kaldığı evdir. Nitekim İbn Şebbe (ö. 262/876), Rasûlullah'ın Ebû Bekir'inki hariç Mescide açılan tüm kapıları kapatın” hadisinde kasdettiği evin Mescidin batı yakasındaki bu ev olduğunu ifade etmektedir.⁷⁵⁶

Söz konusu çelişkinin giderildiğini varsayarsak burada Allah Rasûlü (s.a.)son derece doğal bir ortamda, İslam davetinin başından beri kendisini yalnız bırakmayan, en zor zamanlarında yanında olan bir dostuna olan minnet ve şükran duygularını dile getirmektedir. Buraya kadar her şey normaldir. Ancak şârihlerin ilgisini çekmemekle birlikte bizim asıl dikkat çekmek istediğimiz nokta şudur: Böyle bir konuşma içerisinde “Ebû Bekir'in kapısı hariç mescide açılan tüm kapıları kapatın” kısmı, metnin hiyerarşik diziniyle uyumsuzluk arz etmektedir. Hz. Peygamber'in hitabındaki siyak-sibak uyumuyla pek bağdaşmayan işbu seddu'l-ebvâb talimatının bu yönüyle hadis yorumcularını alakadar etmemesine de şaşmamak gerekir. Zira, Hz. Ebû Bekir'in Rasûlullah nezdinde özel bir konumu olduğunu açıkça ifade eden bu cümle, Sünnî yaklaşıma uygun olarak onun hilafet hakkına da işaret eden kuvvetli bir karine şeklinde algılanmıştır. Özellikle bu olayın Hz. Peygamber'in, Ebû Bekir'den namaz kıldırmasını talep ettiği ömrünün son anlarında gerçekleştiği düşünülürse bu ihtimal kuvvet kazanmaktadır. Evden direkt olarak mescide geçiş, ümmetin umumi menfaati

⁷⁵³ Tahâvî, *Şerhu Müşkil*, IX, 181.

⁷⁵⁴ Buhârî, Fezailu Ashabi'n-Nebî, 5, No: 3667; Beyhakî, *el-İtikad*, s. 217.

⁷⁵⁵ Yakut, *Mu'cemu'l-Büldân*, II, 488.

⁷⁵⁶ İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer el Basrî, *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere*, thk. Ali Muhammed Dendel, Yasin Saduddin Beyan, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, I, 149.

gereği ancak imam için söz konusu olabilirdi. Sadece namaz imamı için geçerli olduğunda faydalı olacak bu uygulamanın, genele teşmil edildiğinde bir takım zararlara yol açacağı muhakkaktır. Bunun için olmalıdır ki, Resûlullah (s.a.) kapıları mescide açılanların kapılarını kapatmasını isterken, kendisinden sonra imamlığı devralacak şahsı (Ebû Bekir'i) bu emrin dışında tutmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber ömrünün sonunda onun namaz kıldırmasını emretmişti ki mescid, o namaz için inşa edilmişti. Bu namazı kılmak/kıldırmaq için kapılardan girmek gerekiyordu. Sadece Ebû Bekir'in kapısı açık bırakılınca bu, onun için hilafete açılan kapı olarak yorumlandı.⁷⁵⁷ Allah Rasûlü, sadece Ebû Bekir'in kapısının açık bırakılmasını emretti ki, ileride ümmete namaz kıldırması için Mescid'e rahat girip çıkabilsin.⁷⁵⁸ Bazı şarihler buradaki kapının hilafetten, kapıların kapanması emrinin ise, hilafeti talep etmeye yönelik (muhtemel) isteklerin önünü kapatmaktan kinaye olduğunu iddia etmişlerdir. Böylece bu hadis, Hz. Peygamber hayattayken, kendisinden sonra Ebû Bekir'den başka kimsenin hilafeti istemeye hakkı olmadığı nebevî bir talimatla bildirilmiş olmaktadır. Nitekim İbn Hibbân Ebû Bekir'in halife olacağına delil olan bu hadisin, Rasûlullah'tan sonra halife olmayı içlerinden geçiren insanların tüm ümitlerine son verdiğini söylemiştir. İbn Hibban rivayeti kaydettikten sonra şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Bu hadis, Hz. Peygamber vefat ettikten sonra halife olacak kişinin Ebû Bekir olduğuna delildir."⁷⁵⁹ Muhibb Taberî ise Rasûlullah'ın ölmeden kısa bir süre evvel bu talimatı vermiş olması, rivayete, Rasûlullah'ın kendisinin vefatından sonra Ebû Bekir'in halife olacağına dair bir uyarı niteliği kazandırdığı yorumuna yer vermektedir.⁷⁶⁰ Oysa kaynaklarımız, Hâşimoğullarının, Rasûlullah'ın vefatından sonra, onun bıraktığı boşluğu kendilerinin dolduracağını düşündüklerine dair kayıtlarla doludur. Dahası, Sakifeoğulları çardağı altındaki "Peygamberin yerine kim geçecek" tartışması esnasında, Ebû Bekir'in halifeliğine işaret ettiği ileri sürülen "seddu'l-ebvâb" hadisi hiç kimsenin aklına gelmemiştir.

Ehl-i Sünnet camiasında *Seddu'l-Ebvâb* rivayetleri hakkında üç farklı kanaat sergilenmiştir.

⁷⁵⁷ Makrîzî, *en-Nizâ'*, 93.

⁷⁵⁸ Makrîzî, *en-Nizâ'*, 93; Heytemî, *es-Savâ'ik*, 13.

⁷⁵⁹ İbn Hibbân *es-Sahîh*, XV, 275, no: 6860; Benzer bir değerlendirme için bkz. İyaz, *İkmâl*, VII, 386.

⁷⁶⁰ Muhibbuddîn Taberî, *er-Riyadu'n-Nadira*, II, 14.

1. Her iki rivayet için de herhangi bir itirazda bulunmayıp ikisini de sahîh addedenler.

2. Ali rivayetine ilişkin ciddi bir itirazda bulunmamakla birlikte Ebû Bekir rivayetini tercih edenler.

3. Ali rivayetinin uydurma olduğuna hükmedenler.

Ali'nin kapısı ile ilgili rivayetlerin tüm tariklerini kaydettikten sonra onların tamamının batıl olduğu, hiç birinin sahîh olmadığı değerlendirmesini yapan İbnu'l-Cevzî, bu rivayetlerin, sahîh olduklarında ittifak hasıl olan aynı konudaki Ebû Bekir ile ilgili rivayetlere karşı rafızîler tarafından uydurulduğunu ileri sürmektedir.⁷⁶¹ İbn Ebi'l-Hadîd (ö. 656/1258) bunun tam aksine Bekriyye'nin Hz. Ali'nin faziletlerinden birine işaret eden ve sadece onun için vârid olan *seddu'l-ebvâb* rivayetine ve yine Ali'nin Rasûlullah'ın kardeşi olduğunu ifade eden hadise mukabil olarak Bekriyye'nin “Şayet bir dost edinseydim Ebû Bekir'i edinirdim” rivayetini uydurduklarını iddia etmektedir.⁷⁶² Ali ile ilgili rivayetlerin birbirini takviye ettiğinden yola çıkarak İbnu'l-Cevzî'nin kanaatini ciddi bir hata olarak niteleyen İbn Hacer, onun, Ebû Bekir rivayetlerine muarız olduğunu vehmederek Ali hakkındaki sahîh hadisleri reddettiğini, oysa bu rivayetleri uzlaştırmanın mümkün olduğu değerlendirmesini yapmaktadır.⁷⁶³ Buhârî şârihi iki rivayeti şu şekilde telif etmektedir: Mescidin içine açılan kapıların kapatılması emri iki kez söz konusu olmuştur. Birincisinde Ali, diğerinde ise Ebû Bekir bu emrin dışında tutulmuştur. Bu telif ancak şu kabul ile tamamlanabilir: Ali'nin kapısıyla ilgili talimat hakîkîdir. Ebû Bekir'inkiyse mecazîdir. Bundan kasıt küçük kapıcılardır (□ □ □ □) Herhalde ashab, kapıların kapatılması emrini yerine getirdikten bir süre sonra, mescide yakın bir yerden girmek için küçük geçişler ihdas etmiş olmalı ki bir kez daha kapatılması emrine muhatap olmuşlardır.⁷⁶⁴

Yukarıdaki üç görüşün de bâtıl olduğunu ileri süren çağdaş Şîî alimlerin sivrikalemlerinden Meylânî, Hz. Ali'ye düşmanlık besleyen bazı kimselerin, onun faziletine ilişkin en önemli hadislerinden biri olan “seddu'l-ebvâb” rivayetini, tarîklerinin çokluğu nedeniyle inkâr edemedikleri için bir benzerini Ebû Bekir için

⁷⁶¹ İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdûât*, II, 135, 136.

⁷⁶² İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, XI, 49.

⁷⁶³ İbn Hacer, *Feth*, VII, 15.

⁷⁶⁴ İbn Hacer, *A.g.e.*, a.y..

uydurduklarını ileri sürmektedir.⁷⁶⁵ Rivayetin Ali'ye olan hased duygusunun ve Ebû Bekir sevgisinin tesiriyle Malik b. Enes gibi şahısların Ali'nin faziletini Ebû Bekir'in faziletine dönüştürmek için bu rivayeti uydurduklarını söylemektedir. Daha da ileri giden Şîî müellif, Ebû Bekir'i halife seçip ona biat edenlerin, yaptıklarına şer'î bir delîl olmadığını bildikleri için Peygamber'in son günlerinde Ebû Bekir'in halife olacağına işaret eden konuşmalar yaptığına dair bir şeyler uydurduklarını iddia etmektedir.⁷⁶⁶ Meylânî, Rasûlullah'ın (s.a.) mescide açılan kapıların kapatılması talimatından Hz. Ali'yi istisna tutmasını ise Ehl-i Beyt'in her türlü temizlikten arındırıldığı şeklindeki klasik Şia düşüncesine dayandırmaktadır.⁷⁶⁷

Kanaatimize göre Hz. Ali'nin evinin mescidin içinde yer aldığı göz önüne alındığında Şia'nın her türlü istismarına rağmen Ali ile ilgili rivayetler tarihsel gerçeklere daha uygun düşmektedir. Bu yüzden ki, senedindeki Şîî unsurlardan dolayı Sünnî ricâl uzmanlarının tenkidine maruz kalmasına⁷⁶⁸ rağmen Ebû Saîd el-Hudrî tarîkıyla nakledilen bir rivayette Rasûlullah (s.a.), Ali'ye hitaben “Ey Ali! İkimizden başkasının cünûp olarak bu mescitten geçmesi caiz değildir” demiştir.⁷⁶⁹ Mısırlı fakîh ve *sika* tâbîinden Yezîd b. Ebî Habîb'in (ö. 123/741)⁷⁷⁰, “Ey iman edenler! Siz sarhoş iken -ne söylediğinizi bilinceye kadar- cünûp iken de -yolcu olan müstesna- gusûl edinceye kadar namaza yaklaşmayın...”⁷⁷¹ ayetinin nüzûl sebebiyle ilgili olarak aktardığına göre, bazı Ensarlı sahabilerin kapıları mescidin içine doğru açıyordu. Bu sahabiler cünûp olduklarında her zaman evlerinde su olmayabiliyordu. Bu durumlarda dışarıdan su getirmek için mescidin içinden geçmek zorundaydılar.

⁷⁶⁵ Meylânî, es-Seyyid Ali el-Hüseynî, Risâle fi'l-Ehâdîsi'l-Maklûbe fî Menâkibi's-Sahâbe, (er-Resâilu'l-Aşîr fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdû'a fî Kütübî's-Sünne içinde, VII. Risâle), Yârân-Kum, 1418 h, s. 52.

⁷⁶⁶ Meylânî, *A.g.e.* s. 68.

⁷⁶⁷ Meylânî, *A.g.e.* s. 57.

⁷⁶⁸ Tirmizî'nin Ali b. Münzir – Muhammed b. Fudayl – Sâlim b. Ebî Hafsa – Atıyye el-Avfî – Ebû Saîd el-Hudrî isnadıyla naklettiği bu Kûfe rivayetindeki Atıyye el-Avfî'nin (öl. 127 h.) *tedlîs* yapmakla şöhret bulduğu söylenmektedir. İclî, *kavî* olmamakla birlikte onun *sika* bir tabîi olduğunu söylerken İbn Hanbel onun *daîful-hadîs* olduğunu ve Kelbî'den tefsîr (rivayetlerini) aldığını ve ondan Ebû Saîd künyesiyle rivayette bulunduğunu bildirmektedir. Ebû Saîd el-Hudrî vefat ettikten sonra sık sık Kelbî'yle oturup kalkan Atıyye, insanlar Ebû Saîd el-Hudrî'den işittiğini sansınlar diye Kelbî'den Ebû Saîd künyesiyle rivayet ettiğini söyleyen İbn Hibbân, onun rivayetlerini ancak “taaccub” kaydıyla yazılabileceğini söylemektedir. Aşırı bir Şîî olan Atıyye'nin Hz. Ali'yi tüm sahabilerden üstün tuttuğu nakledilmekte, hatta bu uğurda Haccac'ın takibine uğrayanlardan olduğu bildirilmektedir. (İclî, *es-Sikât*, II, 140; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 382; İbn Adiy, *el-Kâmil*, V, 370; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 165-66; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 138-139)

⁷⁶⁹ Tirmizî, Menâkib, 20, no: 3727. Bu hadisin *hasen garib* olduğunu belirten Tirmizî, onu sadece bu şekliyle bildiğini, Muhammed b. İsmail'in onu *garib* bulduğunu kaydetmektedir..

⁷⁷⁰ İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve't-Tadîl*, IX, 267; İclî, *es-Sikat*, II, 361

⁷⁷¹ Kur'an, 4/Nisâ, 43.

İşte bu ayette yer alan “Yolcu olan müstesna: (إلا عابري سبيل)” kısmı bu durumda olan sahabileri ayetin hükmünden istisna tutmak üzere nazil olmuştur.

İlginçtir ki, İbn Kesîr (ö. 774/1373) bu ayeti daha makul olan Ali yerine Ebû Bekir’le ilişkilendirmiştir. *Sahîh-i Buhârî*’de (bu bağlamda) “Ebû Bekir’inki hariç Mescitteki tüm kapıları kapatınız: (مَنْ مِمَّنْ مَعَهُ مَكَّةَ لَا يَدْخُلُهَا إِلَّا بِإِذْنِ أَبِي بَكْرٍ)” hadisinin Yezid b. Ebî Habîb’in kanaatini doğruladığını söyleyen müfessir, *Tefsîr*’inde⁷⁷² bazı sünen kitaplarında yer alan Hz. Ali ile ilgili rivayetlerin bir hatadan ibaret olduğunu ve doğrusunun Buhârî’de geçen hadîs olduğunun ileri sürerken iddiasını şu temele dayandırmaktadır: Rasûlullah Ebû Bekir ile ilgili bu sözünü hayatının son anlarında söylemiştir. Zira kendisinden sonra Ebû Bekir’in yönetimi devralacağını bilen Allah Rasûlü, onun imamlığı/halifeliği gereği mescitle iç içe bir yaşam süreceğini düşünerek onunki hariç mescide açılan tüm kapıların kapatılmasını istemiştir.⁷⁷³ *Tefsîr*’inde Hz. Ali ile ilişkilendirilen *seddu’l-ebvâb* rivayetlerine karşı mesafeli duran İbn Kesîr, *el-Bidâye*’de onlarla Hz. Ebu Bekir hakkında vârid olanlar arasında bir çelişki olmadığını ortaya koymaya çalışmaktadır: “Peygamber hayatta iken onun kızı Fatıma ile evli olan Ali, bu münasebetinden dolayı Peygamber’in evine sık sık uğramak durumundaydı. Rasûlullah kızına kolaylık olsun diye⁷⁷⁴ Ali’nin mescide açılan kapısının açık kalmasını istemiştir. Allah Rasûlü vefat ettikten sonra ise bu sefer de namaz kıldırmak üzere mescide sürekli girip çıkması gerektiği için Ebû Bekir’in mescide açılan bir kapısının olması gerekiyordu. Çünkü o Müslümanların halifesi idi ve bu rivayette onun halife olacağına işaret vardır.”⁷⁷⁵

İbn Hacer’in (ö.852/1449) Bezzar’a (ö.292/905) atıfla ifade ettiği gibi Kûfe menşeli rivayetlerde Hz. Ali’nin, Medine menşeli rivayetlerde de Ebû Bekir’in kapısı istisna tutulmaktadır.⁷⁷⁶ Bu durum bölgesel faktörlerin tafdîl düşüncesi üzerindeki etkilerini⁷⁷⁷ göstermesi bakımından kayda değerdir. İbnu’l-Cevzî’nin başını çektiği ve İbn Teymiyye’nin de tercih ettiği Hz. Ali lehindeki rivâyetlerin uydurma olduğu kanaati temelsiz olduğu gibi mezhep taassubunun bir ürünüdür. Rivayetleri cem ve

⁷⁷² İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 501.

⁷⁷³ İbn Kesîr, *A.g.e.*, a.y..

⁷⁷⁴ Meylânî, Peygamberin, eşi Âişe için neden böyle bir kolaylık sağlamadığını sorarak burada İbn Kesîr’e itiraz etmektedir. Meylânî, *A.g.e.*, s. 58.

⁷⁷⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 379.

⁷⁷⁶ İbn Hacer, *Feth*, VII, 15.

⁷⁷⁷ Teziminin Üçüncü Bölümünde yer alan “Siyâsî ve Bölgesel Unsurların Mufâdale/Tafdîl Düşüncesi Üzerindeki Etkileri” kısmına bakınız.

telif etmeyi tercih eden yaklaşımla ilgili olarak da şu husus izaha muhtaçtır. Hz. Peygamber zaten daha önce Hz. Ali'ninki hariç mescide açılan kapıları kapattırmamış mıydı? Ebû Bekir rivayetini göz önüne aldığımızda Allah Rasûlü'nün son günlerinde hâlâ mescide açılan kapıların mevcudiyeti söz konusudur. Öte yandan Ebû Bekir ile ilgili olan rivayetin metnine bütün olarak bakıldığında **“Ebû Bekir'in kapısı hariç Mescide açılan tüm kapıları kapatınız”** ifadesinin siyaka, cümlelerin hiyerarşik düzenine uymadığı rahatlıkla görülecektir. Şöyle ki; muhtemelen vefatından önceki bu son konuşmasında Hz. Peygamber'in (s.a.), kadîm dostu Ebû Bekir'i saran ayrılık acısını dindirme sadedinde, onu, yakın dostu, arakadaşı olmakla taltif ederken birden mescidin kapılarıyla ilgili bir talimat vermesi, konuşmanın bütünlüğüyle uyusmamaktadır. Bu ifade, adeta son anda Peygamber'e nispet edilmek suretiyle kotarılmaya çalışılmış siyâsî bir mesaj görüntüsü vermektedir. Bu itibarla söz konusu cümlenin bir *idrac* olma ihtimali yüksektir.

Bu mantıkî gerekçelerin yanında Ebû Saîd el-Hudrî rivayetinde bir *idrac* keyfiyeti olduğunu destekleyen naklî deliller de mevcuttur. Aşağıda işaret edeceğimiz hadislerde Rasûlullah (s.a.) yine ömrünün sonlarındaki bir konuşmasında Ebû Saîd rivayetinde olduğu gibi bir dost edinecek olsa bunun Ebû Bekir olacağını, onun *arkadaşı*, *kardeşi* olduğunu ifade ederken mescide açılan kapıların kapatılmasıyla ilgili herhangi bir talimat vermemektedir.

Müslim'in Cündeb tarîkıyla naklettiğine göre Cündeb⁷⁷⁸, vefatından beş gün önce Rasûlullah'ın şöyle konuştuğunu aktarmaktadır:

إني أبرأ إلى الله أن يكون لي منكم خليل فإن الله تعالى قد اتخذني خليلاً كما اتخذ إبراهيم خليلًا
أمّتي خليلًا لاتخذت أبا بكر خليلًا ألا وإن من كان قبلكم كانوا يتخذون قبور أنبيائهم وصالحيهم مساجد ألا فلا
تتخذوا القبور مساجد إني أنهاكم عن ذلك

“Sizlerden bir dostum olmasından Allah'a sığınırım. Çünkü Allah Teâlâ İbrahim'i nasıl dost edindiye, beni de öyle edinmiştir. Ben ümmetimden birini dost edinecek olsam şüphesiz Ebû Bekir'i edinirdim. İyi bilin ki, sizden önce geçen milletler Peygamberlerinin ve (aralarındaki) sâlih kimselerin kabirlerini mescid

⁷⁷⁸ Cündeb b. Abdullah el-Becelî, “Cündebu'l-Hayr” olarak bilinir. Önce Kûfe'ye sonra da Abdullah b. Zübeyr'in kardeşi Musab b. Zübeyr ile birlikte Basra'ya yerleşmiştir. Şam, Kûfe ve Basra'lıların kendisinden rivâyetleri vardır. (İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 509)

ediniyorlardı. Dikkat edin! Sakın siz kabirleri mescid edinmeyin! Ben sizi bundan men ediyorum.”⁷⁷⁹

Bu rivâyetin daha yaygın olan İbn Mesud tarîkında Hz. Peygamber’in ne zaman hitap ettiği bilgisi yer almadığı gibi Cündeb rivâyetindeki *kabirler üzerine mescit inşa etmeyle* ilgili kısım da mevcut değildir. Buna göre Abdullah b. Mes’ud, Rasûlullah’ın (s.a.) şöyle buyurduğunu bildirmektedir:

لو كنت متخذا خليلا لتخذت أبا بكر خليلا ولكنه أخي وصاحبي وقد اتخذ الله عز وجل صاحبكم خليلا

“Ben birini dost edinecek olsam Ebû Bekr’i edinirdim. Lâkin o benim kardeşim ve arkadaşımıdır. Gerçekten Allah, bu arkadaşınızı dost edinmiştir.”⁷⁸⁰

Müslim’in bir başka tarîkında Cündeb rivâyetinde yer aldığı gibi başta “*Dikkat edin, ben her dostun dostluğundan uzağım*” ziyadesi yer almakta ve rivayet şöyle devam etmektedir: *Dost edinecek olsaydım mutlaka Ebû Bekir’i edinirdim. Allah’ın dostu, arkadaşınızdır.*”⁷⁸¹

ألا إني أبرأ إلى كل خل من خله ولو كنت متخذا خليلا لاتخذت أبا بكر خليلا إن صاحبكم خليل الله

Aynı şekilde bu rivayeti Buhârî, İbn Abbas’tan

لو كنت متخذا من أمتي خليلا لاتأبى عليّ أن يكون أبا بكر خليلا

“Ümmetimden birini bir dost edinecek olsaydım, Ebû Bekr’i edinirdim. Fakat o benim din kardeşim ve arkadaşımıdır”⁷⁸² lafzıya naklederken Tirmizî de Ebû Hureyre’den şu lafızlarla rivâyet etmektedir:

ما لأحد عندنا يد إلا وقد كافيناه ما خلا أبا بكر فإن له عندنا يدا يكافئه الله به يوم القيامة وما نفعني مال أحد قط ما نفعني مال أبي بكر ولو كنت متخذا خليلا لاتخذت أبا بكر خليلا ألا وإن صاحبكم خليل الله

“Her kimin bize bir iyiliği dokunmuşsa mutlaka ona karşılığını vermişizdir. Ebû Bekir hariç. Çünkü onun bizim yanımızda öyle bir iyiliği vardır ki, Allah onu kıyamet günü mükâfatlandıracaktır. Ebû Bekir’in malının bizi faydalandırdığı kadar hiç kimsenin malı bizi faydalandırmamıştır. Bir dost edinmiş olsaydım mutlaka Ebû Bekir’i edinirdim. Dikkat edin! Sizin arkadaşınız Allah’ın dostudur.”⁷⁸³

Farklı tarîklerle de gelmiş olsa bu rivayetlerle seddul-ebvâb ziyadesinin mevcut olduğu rivayetler arasındaki bağlam benzerliği bariz bir biçimde görülmektedir.

⁷⁷⁹ Müslim, el-Mesâcid ve Mevazı’u’s Salât, 23, no: 1188.

⁷⁸⁰ Müslim, Fezâilu’s Sahâbe, 3-6, no: 6172-6175; Tirmizî, Menâkıb, 14, no: 3655.

⁷⁸¹ Müslim, Fezâilu’s Sahâbe, 7, no: 6176. İbn Mâce tarîkında hadisin ravilerinden Vekî’in, “arkadaşınız” tabiri ile Rasûlullah kendisini kastediyor” yorumu yer almaktadır. İbn Mâce, Sunne, 11/1, no: 93.

⁷⁸² Buhârî, Fezâilü Ashâbi’n-Nebî, 5, no: 3656.

⁷⁸³ Tirmizî, Menâkıb, 15, no: 3661.

Birinde mezkûr ziyadenin yer almamış olması idrac ihtimalini gündeme getirmektedir. Bu ihtimale işaret eden herhangi bir Sünnî yorumla karşılaşmamamız şaşırtıcı değildir. Zira böyle bir yorumun Şîî muhaliflerin elini güçlendireceği muhakkaktır.

Seddu'l-ebvâb rivayetinden hareketle Hz. Ebû Bekir'e hilafet yolunun nebevî bir işaretle açıldığı yönündeki Sünnî yaklaşımda Şia'nın *vesayet*⁷⁸⁴ hususundaki ısrarlı vurgusunun tesiri önemli bir rol oynamış olmalıdır. Hz. Ali'nin kendisinden sonra ümmetin başına geçecek vasîsi ve mirasçısı olacağı hakkında Rasûlullah'ın ashabına beyanlarda bulunduğuna dair Şîî rivayetlerin⁷⁸⁵ çokluğu, Ehl-i Sünneti de yine rivayetlerden hareketle Ebû Bekir'in hilafetini ispatlama gayretine sevketmiştir. İşbu *seddu'l-ebvâb* rivayeti bunun tipik örneklerinden biridir.

e. Rasûlullah'ın Dostu, Arkadaşı: Hullet ve Velayet Mertebeleri

Hem *seddu'l-ebvâb* ziyadesinin yer aldığı rivayetler, hem de bu ziyadenin yer almadığı rivayetler, Hz. Ebû Bekir'in Rasûlullah'a yakınlık derecesini vurgulayan ortak bir mesaj içermektedirler. Şîîlerle Sünnîler arasında çatışma unsuru haline getirilen hususlardan biri de Ali'nin mi yoksa Ebû Bekir'in mi Hz. Peygamber'e daha yakın olduğu meselesidir. Bu noktada Hz. Ali için *velî*, *vasî*, *kardeş* gibi öne çıkan yakınlık mertebelerine karşın Ebû Bekir için *hullet* mertebesinin ön plana çıktığını görüyoruz. Önce Şia'nın Hz. Ali'nin velâyetine, dolayısıyla halife tayin edildiğine dair nebevî bir işaret olarak algıladığı *muvelât* rivayetine kısaca temas edelim:

⁷⁸⁴ İbn Bâbeveyh el-Kummî (ö. 329/941), vesayetin Hz. Adem'in Şîs (Şît) Peygambere (a.s.) vasiyetiyle başladığına dair Hz. Peygamber'e nispet ettiği bir rivayet aktarmaktadır. Buna göre her Peygamber mutlaka kendisinden sonrası için seçkin bir kula vasiyette bulunmuş, en son Rasûlullah (s.a.) Hz. Ali'ye hitaben hırkasını vererek vasiyette bulunmuş ve onu kendi vasîsine vermesini, onun da aynı şekilde kendi vasîsine vermesini... istemiştir. (İbn Bâbeveyh, Ebu'l-Hasen Ali b. el-Hüseyin b. Musa b. Bâbeveyh el-Kummî, *el-İmâme ve't-Tebşıra mine'l-Hîre*, thk. Seyyid Muhammed Rıza el-Hüseyinî, Müessesetu Âli'l-Beyt li-İhyâi't-Türâs, 1992, Beyrut, 153-155) Yine İbn Bâbeveyh'in naklettiği bir başka rivayete göre Cebrail, bir *sahîfe* ile Hz. Peygamber'e gelerek "Yâ Muhammed, Allah bunun gibi bir kitab indirmiş değildir. Onda altından yüzükler (mühürler) vardır. Bu kitap senin aileden seçkin (necîb) birine vasiyetin olacaktır" deyince Rasûlullah (s.a.), onun kim olduğunu sormuş, Cebrail de, onun Ali b. Ebî Tâlib olduğunu bildirmiş ve " vefat edeceğin esnada ona söyle, senden sonra o yüzüklerden birini açsın ve içindekilerle amel etsin" demiştir. Rasûlullah vefat ettiğinde Ali gereğini yapmış sonra onu Hasan'a vermiştir. O da Hüseyin'e.... vermiştir. İbn Bâbeveyh, *A.g.e.*, s. 166-7.

⁷⁸⁵ Şia, vesayet doktrinini temellendirirken sadece hadislerle değil, Tevrat ve İncil'e de atıfta bulunmaktadır. Buna göre her peygamber, kendilerinden sonra şeriatlarını tebliğ etmeleri ve yaymaları için mutlaka bir vasiy seçmiştir. İslam ümmeti için bu *vasî* Ali b. Ebî Tâlib'tir. Bkz. Murteza Askerî, *Meâlim*, I, 165.

“Ali, bendendir. Ben de ondanım. Benden sonra her müminin velisi O’dur.”⁷⁹⁵

Bu olayın Büreyde’den (ö.63/682) nakledilen tarîkı da yaygındır. Oğlu Abdullah’ın (ö.105/724)⁷⁹⁶ bildirdiğine göre babası Büreyde, Ali’ye sitem edenlerden biridir. “Ali’ye öfkelendiğim (buğzettiğim) kadar hiç kimseye öfkenlenmedim. Eğer Kureyş’ten sevdiğim biri var ki, onu sırf Ali’ye buğzettiği için sevmişimdir. Bir birliğin başında komutan olan bu adama Ali’ye buğzettiği için ben de yoldaşlık ettim” diyen Büreyde şöyle devam etmektedir: O askerî seferde bir grup kadını esir aldık. (Komutan)⁷⁹⁷ Rasûlullah’a ganimetin humusunu ayırmak üzere birini göndermesi için mektup yolladı. O da (s.a.) bize Ali’yi gönderdi. Esirler arasında tüm ganimetten daha değerli bir vasîfe (hizmetçi bir kız) vardı. Ali ganimeti paylaştırdı ve o cariyeyi *humusun* içine aldı. Sabah çıktığında başı sarılıydı (belli ki gusûl almıştı). Biz, “Ya Eba’l-Hasen bu ne hal?!” diye sorunca şu cevabı verdi: Esirler arasındaki cariyeyi görmediniz mi! Ben ganimeti paylaştırdım o da humusa dahil oldu. Sonra da Ehl-i Beyt’in payına düştü. Ordan da Ali ailesinin oldu. Böyle olunca ben de onunla cima yaptım.” (Halid b. Velid) benim vasıtamla Rasûlullah’a bir mektup daha yolladı. Mektubu okumaya başladım ve yazılanların doğru olduğunu söylüyordum. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.) elimden tuttu ve “Ali’ye kızıyor musun?” dedi. Ben de “evet” deyince şöyle dedi: “Ona öfkelenme! Eğer onu seviyorsan sevgini artır. Nefsim yed-i kudretinde olan Allah’a yemin olsun ki, Ali ailesinin humustaki nasibi hizmetçi bir kızdan daha değerlidir.” Rasûlullah’ın bu uyarısını aldıktan sonra, “Artık Ali’yi sevdiğim kadar kimseyi sevmedim.”⁷⁹⁸

⁷⁹⁵ Tirmizî, Menâkıb, 19, no: 3712. Tirmizî, “Bu hadis hasen garibtir. onu sadece Cafer b. Süleyman’ın rivâyetiyle bilmekteyiz” notunu düşmektedir. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 375, No: 32112; Nesâî, *Hasâisu Ali*, 109, no: 89; İbn Hibbân *es-Sahîh*, IX, 41, No: 6890.

⁷⁹⁶ Merv’e yerleşen sahabilerden Bureyde ibnu’l-Hasîb’in oğlu olan Abdullah, Merv kadılığı yapmış sika bir ravidir. İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 137-138

⁷⁹⁷ İbn Hanbel’in bu tarîkte “bir adam” diyerek zikrettiği komutan Halid b. Velid’tir. Buhârî’nin Büreyde rivayeti yanında İbn Hanbel’in başka tariklerinde da Halid’in ismi açıkça zikredilmektedir. Buna göre Hz. Peygamber’in, Ali’yi ganîmet mallarının beşte birini (humus) almak için Yemen’e, Hâlid b. Velid’in yanına gönderdiğini aktaran Büreyde şöyle devam etmektedir: Bu seferde ben Ali’ye kızgındım. Çünkü o (ganimetten hissesine bir cârîye almış, sabahleyin de) yıkanmıştı. Ben de Hâlid’e: ‘Şu Ali’yi görmüyor musun? (Bak ne yaptı?)’ dedim. Nihayet Rasûlullah’ın huzuruna geldiğimizde Ali’nin bu davranışını Peygamber’e söyledim. Bunun üzerine O (s.a.): “Ey Bureyde! Ali’ye öfkeleniyor musun?” deyince ben “Evet” dedim. Rasûlullah da bana “Ali’ye öfkelenme! Çünkü onun ganîmet malının beşte birindeki hissesi, aldığı cariyeden daha çoktur” dedi. Buhârî, Meğâzî, 62, no: 4350; İbn Hanbel, *el-Müsned*, V, 359, no: 23416.

⁷⁹⁸ İbn Hanbel, *el-Müsned*, V, 350, 356, no: 23355.

İmran rivayetinin sonunda yer alan ve Ali'nin velayetini ifade eden cümle bu rivayette yer almamakla birlikte benzer bir şekilde İbn Hanbel'in *el-Müsned*'inde şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

فإنه منى وأنا منه وهو وليكم بعدي وأنه منى وأنا منه وهو وليكم بعدي

“O bendendir, ben de ondanım. O benden sonraki velînizdir. O, bendendir, ben de ondanım. O benden sonraki velînizdir”⁷⁹⁹

Aynı şekilde “Ben kimin velîsi isem Ali de onun velîsidir: (مَنْ كُنْتُ وَلِيَّهُ فَعَلَيْ) ” ifadesi de gerek bu olay bağlamında⁸⁰⁰ gerekse de muhtasar olarak⁸⁰¹ İbn Hanbel'in *el-Müsned*'indeki rivayetlerde mevcuttur.

Görüldüğü gibi tarihsel arkaplanına bakıldığında bu ifadenin, Hz. Ali ile ilgili Peygamber sonrası bir pozisyona işaret etmediği rahatlıkla anlaşılabacaktır. Ayrıca, ilk başta, “Ben Ali'ye buğzettiğim kadar kimseye buğzetmiş değilim” itirafında bulunan Bureyde'nin, Rasûlullah'ın, “Ona buğzetme! Eğer onu seveceksen de çok sev...” uyarısını aldıktan sonra, “Artık Ali'yi sevdiğim kadar kimseyi sevmedim” demiş olması ilginçtir. Bu bir yana bizi alakadar eden esas husus, Şia tarafından isitsmar edilen ve *velâyet* doktrinin temellendirildiği son cümle(ler)dir. Mezkûr ifadeler râvî tasarrufları olmasa bile ideolojik kaygılarla farklı yönlerde çekilmesi doğru değildir. Zira Hz. Ali'yle birlikte Yemen'e giden bazı sahabiler onun hakkındaki şikâyetlerini ısrarla sürdürünce Allah Rasûlü de Ali'yi kendisinin seçtiğini hatırlatarak insanları ona karşı gelmemeleri hususunda uyarmıştır. Olayın özü budur. Kaldı ki Rasûlullah (s.a.) “Falan bendendir; ben de ondanım” şeklindeki ifadeleri başka ortamlarda ve farklı kişiler için de kullanmıştır. Nitekim Hz. Peygamber, bir gazvede yedi düşman neferini öldürdükten sonra şehid düşen Cüleybîb'in nâşı başında durmuş ve iki veya üç kez “*Bu bendendir, ben de ondanım* (فَذَا مَرَّتِي وَأَنَا مَرَّتُهُ) buyurmuştur.⁸⁰² Yine Ebû Musa el-Eş'arî'den nakledildiğine göre Rasûlullah, savaşta yiyecekleri bittiğinde veya Medine'de çoluk çocuklarının yiyecekleri azaldığında ellerindeki yiyecekleri bir elbisenin içine toplayıp onu eşit bir şekilde aralarında paylaşarak güzel bir dayanışma

⁷⁹⁹ İbn Hanbel, *el-Müsned*, V, 355, no: 23400.

⁸⁰⁰ İbn Hanbel, *el-Müsned*, V, 350, 359, no: 23349, 23416.

⁸⁰¹ İbn Hanbel, *el-Müsned*, V, 362, no: 23445.

⁸⁰² Müslim, *Fezâilu's-Sahabe*, 131, no: 6354; İbn Hanbel, *el-Müsned*, IV, 422–423, no:20022; Nesâî, *Fezâilu's-Sahâbe*, 139, no: 142.

örneği gösteren Eş'arîler hakkında “Onlar bendendir; ben de onlardanım” (فَهُمْ مَرِيٌّ وَأَنَا) ⁸⁰³ buyurmuştur.

ii. Hullet Rivayeti

Seddul-Ebvâb rivayeti bağlamında yukarıda yer verdiğimiz rivayeti tekrar hatırlayacak olursak Rasûlullah (s.a.), Ebû Bekir’le yakınlığını şöyle dile getirmiştir:

“Sizlerden bir dostum olmasından Allah’a sığınırım. Çünkü Allah Teâlâ İbrahim’i nasıl dost edindiye, beni de öyle dost edinmiştir. Ben ümmetinden dost edinecek olsam **Ebû Bekir**’i edinirdim...”⁸⁰⁴ Bazı varyantlarda son cümle “Benim halîlim Ebû Bekir’dir” şeklinde de yer almaktadır.⁸⁰⁵

Bu rivayette Rasûlullah’ın, ancak Allah’ın dostu veya sevgilisi olacağı ifade edilirken Ebû Bekir’in ise ona dost olmaya en azından herkesten daha müstehak olduğu vurgulanmaktadır. Dikkat çekici bir biçimde çeşitli kesimlere bu hususun istismar edilmemesi yönünde de bir mesaj verilmiş olmakla birlikte, yine de tercih Ebû Bekir’den yana kullanılmış olmaktadır. Bu durumda rivayet, Şia’nın en temel referansı olan *muvâlat* (ben kimin dostuysam Ali de onun dostudur) rivayeti karşısındaki Sünnî refleksi ifade eden temel argümanlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim buradaki *hulletin* “sadakat ve sevgi” anlamına geldiğini söyleyen Tahâvî,⁸⁰⁶ onun *el-Muvâlat* anlamına geldiği, bununla da Allah’ın, sadece Peygamber’ini *velî* edindiğinin kastedildiği yönünde bir görüşe de yer vermektedir.⁸⁰⁷ Dolayısıyla Hz. Ali’yi ön plana çıkaran *muvâlat* rivayetine karşı, Peygamber’in dostu, arkadaşı, halîli olarak bu rivayette Hz. Ebû Bekir ön plandadır. Aslında (eğer rivayet sahîhse) “Bir dost (halîl) edinecek olsaydım Ebû Bekir’i edinirdim” diyen Allah Rasûlü, bu açıklamasıyla “kendisine yakınlık” üzerinden yürütülecek muhtemel tartışmaların önünü adeta kapatmak ister gibidir. Bu beyanından insanlardan kimseyi *halîl* edinmediği açıkça anlaşılmasına rağmen, onun (s.a.) Ebû Bekir’i *hullet* mertebesinde dost edindiği başka rivayetlerle ortaya konmaya çalışılmıştır. Aşağıdaki rivayet Ebû Ümame’den nakledilmektedir:

إن الله عز وجل اتخذني خليلاً كما اتخذ إبراهيم خليلاً وإن خليلي أبو بكر رضي الله عنه

⁸⁰³ Müslim, Fezâilu’s-Sahâbe, 167, No: 6408.

⁸⁰⁴ Müslim, Mesacid, 23, no: 1188.

⁸⁰⁵ İbn Sa’d, *Tabakât*, II, 224; Taberani, *el-Kebîr*, VII, 223, No: 7721.

⁸⁰⁶ Tahâvî, *Şerhu Müşkili’l-Âsâr*, III, 39.

⁸⁰⁷ Tahâvî, *A.g.e.*, III, 41.

“Allah (c.c.) tıpkı İbrahim’i edindiği gibi beni de *halîl* edindi. Benim halîlim ise Ebû Bekir’dir.”⁸⁰⁸

Ebû Ümâme’nin Ka’b b. Malik el-Ensârî’den aktardığı bir başka rivâyette Ebû Bekir’in bu konumu daha güçlü bir şekilde vurgulanmaktadır. Bu rivayetin yukarıda yer verdiğimiz Cündeb rivayetiyle benzerliği yanında ona muarız bir içeriğe sahip olması dikkat çekicidir. Cündeb rivayetinde olduğu gibi (işbu) Ka’b b. Malik rivayetinde ravî (Ka’b) Peygamber’in vefatından beş gün önce kendisinden şöyle işittiğini nakletmektedir:

لم يكن من نبي إلا وله خليل في أمته وإن خليلي أبو بكر بن أبي قحافة وإن الله عز وجل اتخذ صاحبكم خليلاً
ألا وإن الأمم قبلكم كانوا يتخذون قبور أنبيائهم مساجد وإني أنهاكم عن ذلك اللهم هل بلغت ثلاث مرات ثم :
(اللهم اشهد) ...

“Her Peygamber’in kendi ümmetinden mutlaka *halîl* edindiği biri vardır. Benim halîlim ise Ebû Bekir b. Ebî Kuhafe’dir. Azîz ve Celîl olan Allah da arkadaşınızı kendisine *halîl* edinmiştir. Şunu iyi bilin ki, sizden önce geçen milletler Peygamberlerinin kabirlerini mescit ediniyorlardı. Sizi bundan men ediyorum...”⁸⁰⁹

Cündeb’in anlatımını bu noktada tekrar hatırlamakta fayda mülâhaza ediyoruz:

“Vefatından beş gün önce Peygamber’den işittim, şöyle buyuruyordu: “Sizlerden bir dostum olmasından Allah’a sığınırım. Çünkü Allah Teâlâ İbrahim’i nasıl dost edindiyse, beni de öyle edinmiştir. Ben ümmetimden birini dost edinecek olsam şüphesiz Ebû Bekir’i edinirdim. İyi bilin ki, sizden önce geçen milletler Peygamberlerinin ve (aralarındaki) sâlih kimselerin kabirlerini mescid ittihâz ediyorlardı. Dikkat edin! Sakın siz kabirleri mescid edinmeyin! Ben sizi bundan men ediyorum.”⁸¹⁰

Muhibbuddin Taberî, Ka’b b. Malik rivayetini aynısını Ubeyy b. Ka’b tarîkıyla naklettikten sonra hulleti nefyeden Cündeb rivayetlerinin daha sahîh olduklarını belirtmekle birlikte, sahîh olmaları durumunda Ubeyy rivâyetiyle Cündeb rivayetleri arasındaki çelişkiyi gidermeye çalışmaktadır. Şöyle ki, (Cündeb rivâyetinde) Rasûlullah Allah’a olan bağlılığını, kendisinin O’ndan başka hiç halîli olamayacağını

⁸⁰⁸ İbn Hanbel, *Fezâilu’s-Sahâbe*, I, 398, no: 607; Taberânî, *el-Kebîr*, VIII, 201, no: 7816.

⁸⁰⁹ İbn Sa’d, *Tabakât*, II, 224; Taberânî, *el-Kebîr*, XIX, 41, no: 15760; Ebû Nuaym, *Marifetu’s-Sahâbe*, XVI, 435, no: 5248.

⁸¹⁰ Müslim, *Mesâcid ve Mevâzi’u’s Salât*, 23, no: 1188.

ifade ederek bildirince, hasta olduğu bu gününde Ebû Bekir'e olan sevgisini gören Yüce Allah da ona (s.a.) arkadaşını da *halîl* edinmesi iznini vermiştir.⁸¹¹

Netice olarak hullet rivayet(ler)inde Ebû Bekir ile ilgili şu meziyetlerin ön plana çıktığını gördük:

1. Rasûlullah'ın *tek dostunun* Ebû Bekir'in olabileceği (veya olduğu)
2. Ebû Bekir'in Rasûlullah'ın *arkadaşı* olduğu
3. Ebû Bekir'in Rasûlullah'ın *kardeşi* olduğu

Hz. Ebû Bekir'in Rasûlullah'ın (s.a.) dostu, arkadaşı ve kardeşi olmak gibi ayrıcalıklara sahip olduğunun ifade edildiği rivâyetlere, Şîîler, bu yakınlık mertebelerine esas müstehak olanın Hz. Ali olduğunu ifade eden rivayetlerle karşılık vermişlerdir. Bu noktada Şia'nın alternatif rivâyeti olarak karşımıza çıkan *Dâr Hadîsine* temas etmek istiyoruz.

iii. Dâr Rivâyeti

Hullet ve/ya seddu'l-ebvâb rivayetinde Hz. Ebû Bekir'in hem maddî yardımlarıyla hem sıkı dostluğuyla Hz. Peygamber'e en yakın kişi olması yanında onun Allah Rasûlü'nün *kardeşi* ve *arkadaşı/yoldaşı*⁸¹² () olduğu ifade edilmişti. Ali'ye rağmen Ebû Bekir ile Rasûlullah arasında böyle bir münasebetin kurulmuş olmasının, Şîî doktrinde kabul görmesi düşünülemez. Bu rivayetin Sünnî kesimde yaygın olması karşısında, buna alternatif olabilecek birçok hadis şîî, hatta yer yer Sünnî kaynaklardaki yerini almıştır. Hz. Ali'nin Rasûlullah'ın *kardeşi*, *arkadaşı/yoldaşı* velîsi (dostu), *vasîsi*, *vârisi* olduğu yönündeki rivayetler bu bağlamda değerlendirilebilir. İbn Abbâs tarîkıyla nakledilen bir rivayete göre Hz. Ali'nin "Bu vasıflara benden daha layık biri mi var!" dediği bildirilmektedir.⁸¹³

Seddu'l-Ebvâb/hullet rivâyetlerinden hareketle Ehl-i Sünnet, Rasûlullah'ın (s.a.), muhtemelen ölmeden önceki son konuşmasında kendisinden sonra Ebû Bekir'in halife olacağını îmada bulunduğunu ileri sürerken, Şia, *Hadîsu'd-Dâr* (حدیث)

⁸¹¹ Muhibbuddîn Taberî, *er-Riyâd*, II, 10; İbn Hacer, *Feth*, VII, 13.

⁸¹² Başka rivayetler buradaki arkadaşlıktan Hz. Ebû Bekir'in Medine'ye hicret ederken Rasûlullah'la mağaradaki birlikteliğinin vurgulandığı () anlaşılmaktadır. Bkz. İbn Hanbel, *el-Müsned*, IV, 4, no: 16152; Bezzâr, *el-Müsned*, VI, 152, no: 2194.

⁸¹³ Nesâî, *el-Kübrâ*, V, 125, no: 8450; *Hasâis*, 82-83, no: 65; Taberânî, *el-Kebîr*, I, 107, no: 176.

⏏⏏⏏) ⁸¹⁴ veya *Hadîsu'l-Înzâr* (حديث الانذار) olarak adlandırdıkları bir başka rivayete dayanarak Hz. Muhammed'in (s.a.) daha peygamberliğinin üçüncü yılında kendisinden sonra Ali'nin halife olacağını ilan ettiğini iddia etmiştir.⁸¹⁵ Rasûlullah'ın “لو كنت متخذا من أمتي خليلا لاتخذت أبا بكر ولكن أخي وصاحبي): Ümmetimden birini dost edinecek olsaydım Ebû Bekir'i edinirdim. Lâkin o, benim kardeşim ve arkadaşım/yoldaşımdır” ifadesiyle Ebû Bekir'e ettiği iltifata tabir yerindeyse adeta göz dikilmiş, başta *Hadîsu'd-Dâr* olmak üzere bir çok rivâyetle asıl *kardeşlik* ve *yoldaşlığa* müstehak olanın Ali olduğu yayılmaya çalışılmıştır.

İşbu *hadîsu'd-dar*'ın sebep-i vurûdu aslında birçok hadis kaynağımızda yer almaktadır. Ancak buralarda şîî doktrini teyid edecek şekilde Hz. Ali'nin *vasî* veya *halîfe* olarak ilan edildiğine dair herhangi bir ayrıntı yer almamaktadır. Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre “*Yakın akrabalarını uyar*”⁸¹⁶ âyetinin nazil olması üzerine Hz. Peygamber (s.a.) akrabalarını toplayıp onları İslam'a davet etmiş, bazen onlarla birebir konuşarak bazen de geneline hitab ederek şöyle buyurmuştur: “Ey Ka'b b. Lüeyoğulları, Ey Ka'b b. Mürreoğulları, Ey Abdi Semşoğulları, Ey Abdi Menafogulları, Ey Hâşimoğulları, Ey Abdülmuttaliboğulları, kendinizi ateşten koruyunuz! Ey Fatıma, sen de kendini ateşten koru! Çünkü ben Allah'ın buyruğu karşısında sizin için hiçbir şey yapamam. Birbirimize yakınlığımız sadece aramızdaki akrabalık bağı sebebiyledir.”⁸¹⁷

Muhtemelen hâlen hayatta olan Endonezya'lı Şîî âlim İbn Rüveyş (d. 1927 m.), Buhârî ve Müslim gibi hadisçilerin, hilafet konusundaki kanaatlerine ters düştüğü için *dâr rivayetini* kitaplarına almadıklarını ve onu bile gizlediklerini iddia etse de⁸¹⁸, rivayetin Şîî tezleri destekleyen formları başka Sünnî kaynaklarda zaten mevcuttur. Bunların bir kısmı *inzâr* ayetinin tefsiri bağlamında bir kısmı da ondan müstakil olarak başka bağlamlarda kaydedilmiştir. Rivayet ilk olarak Taberî'nin (ö. 310/923) tefsîrinde geçmekle birlikte Şîîler, daha çok Beğavî'nin (ö. 516/1122) *Tefsîr*'ine aldığı rivâyetle Sünnîlere yüklenmeyi tercih etmişlerdir. Bunun sebebinin,

⁸¹⁴ Şia'nın en sık atıfta bulunduğu temel argümanlarından biri olan bu rivâyet, Şîî literatürde “*Dâr Hadisi* (حديث الدار)” adıyla bilindiği için, biz de bu isimlendirmeyi esas aldık.

⁸¹⁵ Merkezu'r-Risâle, *es-Sahâbe*, 83.

⁸¹⁶ eş-Şu'arâ, 26/214.

⁸¹⁷ Buhârî, Vesâyâ, 11; no: 2753; Tefsir, (Şuarâ) 2, no: 4771; Müslim, İman, 348, no: 501; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân, 26, no: 3185; Nesâî, Vesâyâ, 6, no: 3674; Dârimî, Rikak, 23, no: 2760; İbn Hanbel, *el-Müsned*, II, 360, no: 8711; Taberî, *el-Câmi*, XIX, 406.

⁸¹⁸ İbn Rüveyş, İdrûs b. Ahmed es-Sekkaf el-Alevî el-Hüseynî el-Endenûsî, *el-Beyânu'l-Celî fî Afdaliyyeti Ali*, thk. Mehdî Racâî, nşr.el-Mecmau'l-Âlemî li-Ehli'l-Beyt, y.y. t.y. , 80.

Taberî rivayetinde Rasûlullah'ın Hz. Ali'nin misyonunu ilan ederken, onun için (وخليفتي فيكم) ifadesini kullanmamış olması kuvvetle muhtemeldir.⁸¹⁹ Şîi yorumuna göre Hz. Peygamber sırf Ali'nin konumunu tespit ve ilan etmek maksadıyla böyle bir toplantıyı tertip etmiştir. Bu durumun ilâhî takdîrin bir parçası olduğu izlenimini vermek için de Cebrail devreye sokulmuştur. Hz. Ali kanalıyla nakledilen bu rivayeti şöyle özetlemek mümkündür:

“Yakın akrabalarını uyar” ayeti nazil olunca Rasûlullah (s.a.) Ali'yi yanına çağırması ve Cebrail'in kendisine gelerek yakın akrabaları için yemekli bir toplantı tertip etmesini emrettiğini söylemiş ve bu iş için onu görevlendirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.), Hz. Ali'nin yardımıyla hazırlanan bu yemekte akrabalarına şöyle seslenmiş:

يا بني عبد المطلب إني قد جئتم بخيري الدنيا والآخرة وقد أمرني الله تعالى أن أدعوكم إليه فأياكم يوازرني على أمري هذا ؟ ويكون أخي ووصيتي وخليفتي فيكم

“Ey Abdülmuttalib oğulları! Ben size dünya ve ahretin en hayırlısını getirmiş bulunuyorum. Rabbim bana, sizleri ona davet etmemi emretti. Şu halde bu işimde hanginiz bana destek olacak; böylece *kardeşim*, *vasiyetim* ve içinizdeki *halifem* olacak?” Davetlilerden bu çağrıya cevap veren kimse çıkmayınca onların yaşça en küçükleri olan Ali ayağa kalkıp bu işi üstlenebileceğini söylemiştir. Bunun üzerine Allah'ın Elçisi (s.a.) oradakilere şöyle seslenmiştir:

إن هذا أخي ووصيي وخليفتي فيكم فاسمعوا له وأطيعوا

“Bu (Ali), benim *kardeşim*, *vasîm* ve *aranızdaki halîfemdir*. Öyleyse ona kulak verin ve itaat edin.” Ardından bazı dinleyiciler Ebû Talib'e dönerek, “O, sana Ali'ye itaat etmeni emrediyor” diyerek kendi aralarında gülüşmüşlerdir.⁸²⁰

Bu, Ali b. Ebû Tâlib'in Rasûlullah tarafından kendisinden sonra *vasî* ve *halîfe* tayin edildiğine dair şer'î bir nass kabul edilmiştir.⁸²¹ *Dâr* hadisinde Hz. Peygamber'in Ali'ye yüklediği misyon ile Firavun'u Hakk'a davetle

⁸¹⁹Bu ifadenin Taberî rivâyetinden bilinçli olarak hafzedildiğini ileri süren Meylânî, bu tahriften müstensihleri veya matbaacıları sorumlu tutmaktadır. Meylânî, *Hadîsu'd-Dâr*, Merkezi'l-Ebhâsi'l-Akâidiyye, 1421 h., 31. Murteza Askerî ise, Taberî'nin bilinçli olarak (وصيي و خليفتي) ifadesini tercih ettiğini söylemektedir. Zira Ali'in yönetimdeki konumu konusunda herkese bir uyarı niteliğinde olan bu haberin yayılması hoş karşılanmamıştır. (Askerî, *Me'âlimu'l-Medreseteyn*, I, 246).

⁸²⁰Beğavî, Muhyî's-Sünne Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesud, *Me'âlimu't-Tenzîl*, I-VIII, Dârü Taybe, Medine, 1997, VI, 131. Ayrıca Bkz. Süleym, *Kitâbu Süleym*, II, 779.

⁸²¹Askerî, *Me'âlimu'l-Medreseteyn*, I, 205; A. Hüseyin Yakub, *Nazariyyetu Adâleti's-Sahâbe*, 225.

görevlendirilmesi üzerine Hz. Musa'nın (a.s.) Allah'a yaptığı şu duadaki ifadeler arasındaki benzerlik câlib-i dikkattir:

واجعل لي وزيرا من أهلي هارون أخي اشد به أزي وأشركه في أمري

“Bana ailemden birini yardımcı yap; kardeşim Hârûn’u. Onunla gücümü artır; Onu işime ortak et.”⁸²²

Dâr hadisinde yer alan Hz. Ali’nin vasıfları ile bu ayetteki Harun Peygamberle (s.a.) ilgili vasıfların benzerliğine bakılırsa ravilerin hadisi tedavüle çıkarırken gelişi güzel davranmadıkları, Kur’an’da yer alan ifade ve üsluptan ustaca istifade ettikleri anlaşılmaktadır.

Şîî tasavvuru destekleyen *dar hadîsinin* bir başka versiyonunda imameti Peygamber’den tevarüs ettiği noktasında bizzat Hz. Ali’nin bu rivâyetle istidlâlde bulunduğu ifade edilmektedir. Yine Hz. Ali kanalıyla nakledilen ve bir çok Sünnî kaynakta da yer alan bu rivâyetlere göre bir adam Hz. Ali’ye gelerek ‘Ey Müminlerin Emîri! Hangi delile istinaden Rasûlullah’a sen varis oldun da amcan (Abbas) vâris olmadı?’ diye sorunca, Hz. Ali, Rasûlullah’ın nübüvvetinin başında İslam’a davet etmek üzere akrabalarını çağırdığı yemekli toplantıyı hatırlatmıştır: O gün Hz. Muhammed (s.a.), “Ey Abdülmuttalip oğulları! Ben özel olarak size genel olarak da tüm insanlara gönderildim. Hanginiz *kardeşim*, *arkadaşım* ve *vârisim* olmak üzere bana biat edecek?” deyince hiç kimseden ses çıkmamıştı. Ben (ki oradakilerin en küçüğüydüm) hemen kalktım. Ancak Rasûlullah oturmamı istedi. O (s.a.) davetini üç kez tekrarladı. Her defasında da sadece ben kalktım. Allah Rasûlü üçüncüsünde ellerimden tuttu ve “*Kardeşim*, *arkadaşım/yoldaşım* ve *vârisim* Ali’dir” dedi.⁸²³

Aynı zamanda imametin Abbâsoğulları aracılığıyla mı yoksa Taliboğulları/Alıoğulları aracılığıyla mı tevarüs edeceği hususundaki tartışmalara⁸²⁴ ışık tutan bu rivayette Rasûlullah’ın Hz. Ali için kullandığı ifadeler farklı biçimlerde kaynaklara girmiştir. Yukarıdaki rivayette yer alanlara ek olarak Nesâî’de *vezîrim* ifadesi de yer alırken⁸²⁵ Taberî rivâyetinde sadece *kardeşim* ve devamında (ﷺ)⁸²⁶, İbn Hanbel’de ise “*kardeşim* ve *arkadaşım/yoldaşım*”⁸²⁷ ifadesi geçmektedir.

⁸²² Tâhâ, 20/29-32.

⁸²³ Taberî, *Târîh*, I, 543.)

⁸²⁴ Krş. Varol, Bahâuddin, *Hilâfet Mücadelesinde Ehl-i Beyt Nesli*, Yediveren, Konya, 2004, s. 94.

⁸²⁵ Nesâî, *el-Kübrâ*, V, 125, no: 8451; *Hasâis*, 83-84, no: 66.

⁸²⁶ Taberî, *el-Câmi*, XIX, 410.

Bezzâr da Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den sonraki misyonunu “*Hanginiz benim yerime borcumu eda edecek*” (أَيْكَمْ يَقْضِي عَنِّي دِينِي) sorusuyla ifade etmiştir.⁸²⁸

Bu ifadelerin *benden sonraki vasim, velim, halifem* şeklinde yer aldığı Şîî kaynaklara⁸²⁹ bakılırsa, Hz. Ali'nin Rasûlullah'tan sonraki halife olacağı daha bi'setin başlarında ilan edilmiş olmaktadır.⁸³⁰ Bunu isbat için *dâr hadisi* üzerine müstakil bir risâle kaleme alan Meylânî, Beğavî'nin tefsirinde yer verdiği metne atıfta bulunduktan sonra “Ali'nin imametine delil olarak bundan daha sarîh bir ifade var mıdır” diye sormakta ve şunu eklemektedir: “Şayet Ali dışında başka biri hakkında böyle muteber bir isnatla rivayet edilen bir hadis olsaydı hiç şüphesiz bunu onun imameti için delil kabul ederdik.”⁸³¹ Hz. Peygamber'in (s.a.) Tevhid, Risâlet ve kendisinden sonraki Hilâfet meselesi olmak üzere üç temel hususu tebliğ etmekle görevlendirildiğini söyleyen Meylânî, Rasûlullah'ın, bi'setin daha başında bu üç hususu aynı mecliste (yemekli toplantıda) ilan ettiğini iddia etmektedir.⁸³² Gözünü mezheb taassubu bürümüş olan muasır Şîî âlim, Ehl-i Sünnet'in adeta müşrikler kadar bile kavrayış sahibi olmadığını îma eden sözler sarfedecek kadar ileri gitmektedir: Rasûlullah'ın müşriklerden Ali'ye itaat etmelerini istemesi üzerine Ebû Talib'e, “Muhammed, Ali'ye itaat etmeni emrediyor” diyerek istihzalı bir tepki gösteren müşrikler dahi bu yaklaşımlarıyla Ali'nin Rasûlullah tarafından imam olarak naspedildiğini kavramışlardır.⁸³³

Hz. Ebû Bekir ile Rasûlullah'ın İslam öncesine kadar uzanan bir dostluklarının olduğu bilinen bir husustur. Bu dostluk Rasûlullah vefat edinceye kadar devam etmiştir. Bu durum, Ehl-i Sünnet'in, Hz. Ebû Bekir'in Rasûlullah'ın vefatından sonra halîfe olacağına dair gösterdiği gerekçelerin başında yer almaktadır. Mescide açılan kapıların kapatılması talimatından muaf tutulması ayrı tutulursa Hz. Peygamber'in halîli (dostu), *arkadaşı*, *kardeşi* olmak gibi yakınlık ifade eden nitelemeler Peygamber sonrası bir misyona işaret etmemekle birlikte⁸³⁴ Ebû Bekir'in en önemli

⁸²⁷ İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 159, no: 1371.

⁸²⁸ Bezzâr, *el-Müsned*, I, 98.

⁸²⁹ Şeyh Müffid, *el-İrşâd*, I, 49; İbnu'l-Bitrîk, *Umde*, 121-122, no: 101.

⁸³⁰ İbn Rûveys, *el-Beyânu'l-Celî*, 77.

⁸³¹ Meylânî, *Hadîsu'd-Dâr*, Merkezu'l-Ebhâsi'l-Akâidiyye, 1421 h. s. 16.

⁸³² Meylânî, *Hadîsu'd-Dâr*, 23 – 24.

⁸³³ Meylânî, *Hadîsu'd-Dâr*, 24.

⁸³⁴ Gerçi Sünnî kaynaklarda, Hz. Ali'ye ilişkin olarak *dâr hadisi*nde ifade edilen siyâsî içerikli nitelemelerin Hz. Ebû Bekir için de kullanıldığını gösteren rivayetlere rastlamak mümkündür. Süyûtî'nin Hz. Ebu Bekir'in faziletlerine dair rivayetleri topladığı kırk hadis derlemesinde

faziletlerindendir. Bu mertebelerin Sünnî literatürde sıkça vurgulanması hiç kuşkusuz Şia'nın benzer nitelikleri Ali'nin halife olacağına dair naklî delillerden saymasıdır. Bu noktada göze çarpan en önemli husus, Şia'nın Hz. Ali'nin Rasûlullah'ın *vasîsi*, *vârisi* ve *velîsi* olduğu iddialarındaki gibi Ali'ye yakıştırılan sıfatların Peygamber sonrası bir misyonla ilişkili olmasıdır.

iv. Menzile Rivayeti

Dâr rivayetinde Hz. Ali'nin Rasûlullah'tan sonraki (hilâfet) misyonuna yapılan vurgu bir başka rivayette de karşımıza çıkmaktadır. Hz. Ali'nin Allah Rasûlü'ne karşı menzilesi/konumu ile Hz. Harun'un Hz. Musa'ya karşı konumu arasında ilgi kurduğu için literatürde *menzile* rivayeti olarak bilinen hadis, Şia'nın imamet meselesindeki iddialarını destekleme sadedinde en sık başvurduğu delillerden biridir.

Hicretin dokuzuncu senesi Recep ayında Hz. Peygamber (s.a.) Bizans üzerine yürümeleri için ashabına hazırlanmalarını emretmişti.⁸³⁵ Hazırlıklar tamamlandıktan sonra yola çıkan Rasûlullah (s.a.), Muhammed b. Mesleme'yi kendisine vekâlet etmesi, damadı Ali b. Ebî Tâlib'i de ailesine⁸³⁶ bakması için Medine'de bıraktı. Sefere katılmayan bazı münâfıklar Ali'nin bu durumunu alay konusu yaptılar. Bunun üzerine kılıcını kuşanarak alelacele Medine'den çıkan Hz. Ali Rasûlullah'a yetişti ve münafıkların tutumlarından duyduğu rahatsızlığı dile getirdi. Hz. Peygamber ona şöyle dedi:

“Onlar yanılıyorlar. Ben seni, arkamda bıraktığım aileme bakman için Medine'de bıraktım. Geri dön, kendi ailene ve benimkine göz kulak ol; (hem sen) benden Musa'ya nisbetle, Harun yerinde olmaya razı olmaz mısın?”⁸³⁷ Şu var ki,

kaydettiği beşinci hadiste, diğer üç halifeden ayrı olarak Ebu Bekir'e vezîr ve halifelik sıfatları yakıştırılmaktadır. Câbir'den rivayet edilen bu hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuş olmaktadır: “*Ebu Bekir es-Siddîk, benim vezîrim ve benden sonra ümmetimin başına geçecek halîfemdir; Ömer, benim dilimle konuşur; Ali, kardeşim ve sancaktarımdır; Osman, bendendir, ben de Osman'danım.*” Süyûtî, *er-Ravdu'l-Enîq fî Fazli's-Siddîk*, Thk. Âmir Ahmed Haydar, Beyrut, 1990, s. 24.

⁸³⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 397.

⁸³⁶ Şia'ya göre Hz. Ali, Medine'de sadece Ehl-i Beyt'ten değil tüm Müslümanlardan sorumlu olmak üzere halife olarak bırakılmıştır. (Askerî, *Me'âlimu'l-Medreseteyn*, I, 215).

⁸³⁷ Allah Rasûlü'nün Musa-Harun benzetmesinde “(وقال موسى لأخيه هارون اخلفني في قومي وأصلح ولا تتبع سبيل) ...Ve Musa kardeşi Haruna şöyle dedi: Halkımın arasında benim yerimi al; dürüst (ve erdemli) davran; bozguncuların yolunu tutma” (el-A'râf, 7/142) ayetine atıf vardır. Nitekim Aliyyu'l-Kârî, Rasûlullah'ın, bu ayeti tevil ederek Hz. ali'ye böyle bir hitapta bulunduğunu söylemektedir. Aliyyu'l-Kârî, *Mirkâtu'l-Mefâûh Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, XI, 240.

benden sonra peygamber yoktur.”⁸³⁸ Bunun üzerine Ali bu duruma razı olacağını söylemiştir.⁸³⁹

Bu rivayetin konumuzla alakalı olan kısmı, özellikle Şia’nın dilinden düşürmediği ve Hz. Peygamber’in (s.a.) vefatından sonra Hz. Ali’nin halifelğe müstehak olduğuna delil olarak kullandığı⁸⁴⁰ şu cümledir:

أَمَّا تَرَضَى أَنْ تَكُونَ مَرَّتِي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى

Hz. Ali’nin Rasûlullah’ın yanındaki konumuyla Harun’un Musa yanındaki konumlarının eşitlendiği bu ifade, o kadar şöhret bulmuştur ki, Peygamber’in, bu sözü ne münasebetle ve hangi bağlamda söylediği bu şöhretin gölgesinde kalmıştır. Öyle ki, rivayet, Sünnî hadis kaynaklarında⁸⁴¹ da çoğu zaman sadece bu ifadeyle yer almıştır.

Son peygamberin Hz. Muhammed (s.a.) olduğu yönündeki ilâhî hakikate⁸⁴² açık bir şekilde ters düşeceğinden, hadisin Hz. Ali’yi Hz. Harun’a (a.s.) benzetmesinde ortaya çıkabilecek yanlış anlamalara mahal vermemesi için olsa gerek bazı târiflerinde rivayetin sonuna “Şu var ki, benden sonra nebî yoktur: (إِلَّا أَنَّهُ لَا نَبِيَّ) □ □ □ □”⁸⁴³ ifadesi eklenmiştir. Bunun, bir râvî yorumu olduğunu anlamak için sadece siyaka bakmak yeterli olacaktır. Allah Rasûlü, münafıkların alaylı tavırlarına karşı Hz. Ali’yi tesellî etmeyi amaçlayan Harun benzetmesinin ardından neden “*Benden sonra peygamber yoktur*” açıklamasını yapmak zorunda kalmış olsun? Bunun izahı mümkün gözüküyor. Dolayısıyla tarihsel bağlamı içinde okunduğu zaman bu son cümlelerin bir *idrâc* olma olasılığı kuvvet kazanmaktadır. Bu ziyade Hz. Ali’nin nübüvvetini iddia eden bazı aşırı Şîî gruplara (ğulât) mezhep içinden bir gönderme olabileceği gibi, Şia’nın rivayeti kendi lehlerine daha rahat bir şekilde yorumlamaları amacına da matuf olabilir. Örneğin, çağdaş âlimlerden Seyyid Abdullah b. Sıddîk el-

⁸³⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, 400-401; Müslim, Fezâilu’s Sahâbe, 31, no: 6218; Nesâî, *Hasâis*, 67, no: 44; İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 174, no:1490; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, IX, 41, no: 6888.

⁸³⁹ İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 174, no:1490.

⁸⁴⁰ Örneğin Hz. Musa’nın “Allah’ım! Yükümü paylaşması için ailemden kardeşim Harun’u bana yardımcı tayin et...” (Tâhâ, 20, 29-31) şeklindeki duasına atıfta bulunan Hillî, bu hadisin nübüvvet hariç Hz. Harun’un (s.a.) tüm vasıflarının Ali’de de mevcut olduğuna işaret ettiğini, Hz. Peygamber’in (s.a.) hayatında ve vefatından sonra ona halife olmanın da bu benzerliklere dahil olduğunu söylemektedir. (Hillî, *el-Müstecâd*, 40-41.)

⁸⁴¹ Bkz. Buhârî, Fezâilü Ashâbi’n-Nebî, 9, no: 3706; Müslim, Fezâilu’s Sahâbe, 32, no: 6221. Hadisin tüm varyantları için bkz. İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XLII, 142-186.

⁸⁴² el-Ahzâb, 33/40.

⁸⁴³ Müslim, Fezâilu’s Sahâbe, 30, no: 6217, 6218; Buhârî, Meğâzî, 79, no:4416; Tirmizî, Menâkıb, 20, no: 3724; İbn Mâce, Sunne, 11/4, no: 121.

Ğumârî bu ziyade üzerinden şu yorumu yapmaktadır: Bu ifade, nübüvvet hariç, ilim, fazilet ve hilafet konularında Musa'nın yanında Harun'un konumu ne ise Hz. Ali'nin de Rasûlullah'ın (s.a.) yanında aynı konuma sahip olduğunu gösterir. Ancak her ikisi de onlar hayattayken *halîfe* olmuşlardır.⁸⁴⁴

Rivayet üzerindeki tasarruflar bununla sınırlı değildir. Bu rivayet üzerinde Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'den sonra (s.a.) Müslümanların halifesi olacağına dair daha kuvvetli işaretler görmek isteyenler bunun gereğini yapmışlardır. Hz. Musa henüz hayattayken Hz. Harun'un vefat ettiği gerçeğini hatırlatan Sünnî âlimler *menzile* rivayetinin Şia'nın imamet teorisini desteklemediğini⁸⁴⁵ ileri sürseler de, rivayet bu tür muhalif iddialara mahal bırakmayacak lafızlarla kaynaklardaki yerini almıştır. Örneğin bu hadis, Nesâî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sında şöyle yer almaktadır:

أما ترضى أن تكون مني بمنزلة هارون من موسى إلا أنك لست بنبي ثم قال أنت خليفتي يعني في كل مؤمن من

□ □ □ □

“Sen, benden Musa'ya nisbetle, Harun yerinde olmayı istemez misin? Ancak sen Peygamber değilsin; Sen benim halifemsin, (yani benden sonraki tüm müminler için)”⁸⁴⁶

Hadisin, Sünnî kaynaklarda Şîî telakkîyi destekler bir formata dönüştüğü düşünülürse onun Şîî kaynaklarda ne hale gelebileceğini tahmin etmek zor olmasa gerektir. Bunun için İbn Şâzân'a göz atmak yeterlidir. Şîî hadisçi, mezhebi için daha kuvvetli bir delil oluştursun diye rivayetin sonundaki idrac olduğunu düşündüğümüz “Ancak benden sonra nebî yoktur” cümlesine şu ifadeyi de eklemiştir: “...*Olsaydı sen olurdun.*”⁸⁴⁷ Böylece Şîî ravilerin marifetiyle Hz. Ali'nin, Rasûlullah'ın vefatından sonra halifelik bir yana, nübüvvet de namzet olduğu îması Peygamber'e nispet edilmiş bulunmaktadır. Nitekim Hillî'ye göre Rasûlullah (s.a.), Tebük'e çıkarken çocuklarını, eşlerini ve hicret yurdunu idare etmesi için Ali'yi Medine'de bırakmış ve şöyle demiştir: “*Ey Ali! Medine ancak ya benimle ya da seninle ıslah*

⁸⁴⁴ Mahmud Saîd, *el-Mufâdale*, 198. (el-Ğumârî'nin *el-Ğarâib ve Vuhdân*, s. 91'den naklen).

⁸⁴⁵ Hattâbî, *A'lâmu'l-Hadîs fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-IV, thk. Muhammed b. Saîd b. Abdurrahman Âl-i Suûd, Câmi'atu Ümmi'l-Kurâ, Mekke, 1988, III, 1637; Bâkallânî, *et-Temhîd*, 174; İyaz, *el-İkmâl*, VII, 41; Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî*, VIII, 204.

⁸⁴⁶ Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, V, 112, No: 8409. Aynı Nesâî, bu rivâyeti *Fezâilu's-Sahâbe*'de “*Ey Ali, aileme bakman için seni geride bıraktım : (يا علي خلفتك علي أهلي)*” ziyadesiyle nakletmiştir. *Fezâilu's-Sahâbe*, 74, No: 35.

⁸⁴⁷ İbn Şâzân, *Mie Menkibe*, 112. Hatîb Bağdâdî, bu ziyadeden İbnu Ebi'l-Ezher adında bir râvîyi sorumlu tutmaktadır ki, İbnu'l-Cevzî, onun *sika* râviler adına hadis uyduran biri olduğunu söylerken, İbn Hacer, onu “kabîh bir yalancı” şeklinde tavsîf etmektedir. (Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, IV, 56; İbnu'l-Cevzî, *el-İlel*, I, 228; İbn Hacer, *Lisân*, V, 377.)

olur.”⁸⁴⁸ Bunun açık bir halife tayini olduğunu söyleyen Şî’ müellif, Rasûlullah’ın Ali’nin kendisinden sonra imam olacağına dair açık bir nassı olduğunu ileri sürmektedir.⁸⁴⁹

Şî’lerin, siyâsî ve ideolojik tartışmalarda bu rivayeti çok güçlü bir silah olarak kullanmaları, bazı muhaliflerinin “düşmanı, silahıyla vurma” mantığıyla hareket etmelerine yol açmış gözükmektedir. Menzile rivayeti üzerinde yapılan basit bir rütüşla Şîa’nın en sağlam delillerinden biri bir anda karşıt bir delile dönüştürülmüştür. Nitekim Ehl-i Sünnet’in önemli sîmalarından Eş’arî kelâmcı Bâkılânî (ö. 403/1013), Rasûlullah’tan sonra ilk halifenin Hz. Ali olması gerektiğine dair Şîa’nın naklî delillerini değerlendirirken onların *menzile* rivayetini kullanmalarına cevap sadedinde şu tehditte bulunmuştur: “Siz, (ahad olan) bu rivayeti getiriseniz, o zaman Ebû Bekir ve Ömer hakkındaki benzer rivâyeti de kabul etmek zorundasınız. Şöyle ki, Müslim b. İbrahim – Kaza’a b. Süveyd – İbn Ebî Müleyke – İbn Abbas tarîkıyla⁸⁵⁰ rivâyet edildiğine göre Rasûlullah şöyle buyurmuştur: (أبو بكر وعمر مني بمنزلة هارون من موسى): “Benim yanımda Ebû Bekir ve Ömer’in konumu Mûsa nezdindeki Harun’un konumu gibidir.”⁸⁵¹ Şayet siz buna zarurî bilgi ve delil ifade etmeyen *haber-i vahid* dersiniz, bu durumda sizin de iddialarınız boşa kalır. Çünkü sizin delil addettiğiniz hadisler de ahad haberlerdir.”⁸⁵²

Elbette *menzile* rivayetine karşıt olarak Sünnî kesimde öne sürülen naklî delillerin hepsi Bâkılânî’nin kitabında yer verdiği rivayet kadar yapmacık ve zayıf değildir. Doğrusu, yukarıda işaret ettiğimiz *menzile* hadisine yapılan “Benden sonra Peygamber yoktur; olsaydı sen olurdu” ziyadesine mukabil “Benden sonra Peygamber olsaydı Ömer olurdu”⁸⁵³ rivayeti daha güçlü bir argüman görünümündedir. Tirmizî’nin- Mişrah b. ‘Âhân⁸⁵⁴ - Ukbe b. Âmir tarîkıyla

⁸⁴⁸ Ayrıca bkz. Süleym b. Kays, *Kitâbu Süleym*, II, 647, 762; İbnu’l-Cevzî, *el-Mevdûât*, II, 123.

⁸⁴⁹ Hillî, *el-Müstecâd*, 107-108.

⁸⁵⁰ Rivayetin senediyle ilgili tenkitler için bkz. Meylânî, *Risâle fi’l-Ehâdisi’l-Maklûbe fî Menâkibi’s-Sahabe*, (*er-Resâilu’l-Aşer* içinde), s. 9-12.

⁸⁵¹ Bkz. Hatîb, *Tarîhu Bağdâd*, XI, 384; Süyûtî, *er-Ravdu’l-Enîq*, 31. Rivayetin uydurma olduğuna dair değerlendirmeler için bkz. Zehebî, *Mizân*, III, 122; İbn Hacer, *Lisânu’l-Mizân*, II, 23.

⁸⁵² Bâkılânî, *et-Temhîd*, 176.

⁸⁵³ Tirmizî, Menâkıb, 17, No: 3686; İbn Hanbel, *el-Müsned*, IV, 154, No: 17540; *Fezâilu’s-Sahabe*, I, 346, no: 498. Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 92, 4495.

⁸⁵⁴ Künyesi Ebû Mus’ab olan Mişrah Mısır’lıdır. Ukbe b. Âmir’den münker rivayetleri vardır. İbn Hibbân, tek kaldığı rivayetlerin metrûk; sika ravilerin hadislerine muvâfık rivayetlerinin ise muteber olduğunu söylemektedir. (*el-Mecrûhîn*, II, 367)

Abdilmelik'ten (86-96/705-715) duyduğunu söylemiştir.⁸⁶⁰ Harîz'in böyle bir rivayete alaka duymasına şaşmamak gerekir. Zîra rivayet, onun siyâsî duruşuyla paralellik arzemektedir. Şöyle ki; Şam ve Irak'ta hadis rivayeti faaliyetlerinde bulunmuş olan Harîz b. Osman, Hz. Ali'ye buğzetme esasına dayanan **nasb** teorisine bağlılığıyla bilinmektedir. Nitekim Buhârî'nin de şeyhlerinden biri olan Yahya b. Salih ed-Dımeşkî (ö.222/837), kendisine Harîz'den niye hadis almadığı sorulduğunda, "Her gün yetmiş kez Ali'ye lanet okumadan mescitten çıkmayan birinden nasıl hadis rivayet edeyim?" cevabını vermiştir.⁸⁶¹ Bununla birlikte başta İbn Hanbel olmak üzere birçok rical uzmanı, Harîz'i *sika* kabul etmişlerdir. Buhârî'de⁸⁶² de bir rivayeti vardır.⁸⁶³ Dahası, Basralı tâbiînden Muaz b. Muaz (ö.196/812)⁸⁶⁴ Harîz'den daha faziletli bir Şam'lı görmediğini söylemiştir.⁸⁶⁵

Son olarak Ali-Harun benzetmesinde pek dikkat çekilmeyen ince bir göndermeye işaret etmek istiyoruz. O da, Ali ve Hârûn arasında olduğu gibi, onların ümmetleri arasında da ciddi bir benzerliğin söz konusu olduğu iddiasıdır. Şia'ya göre rivayet, bu açıdan Kureys'in sakîfe günü Hz. Ali'yi halife seçmemekle ona ihanet ettikleri îâmâsını da içermektedir. Süleym b. Kays'ın (ö. 76/696) *Kitâbu's-Sakîfe* olarak da bilinen eserinde, Rasûlullah'ın (s.a.) Ali'ye hitâben "*Senin bana nisbetin Harun'un Musa'ya nispeti gibidir*" dedikten sonra "Seninle Harun arasına güzel bir benzerlik var; hani O, kardeşi Mûsa'ya (يَقْتُلُونِي) كَيْفَ يَكُونُ لِي بَنِي مُوسَى: Kavim beni güçsüz buldu. Az kalsın beni öldürüyorlardı" ⁸⁶⁶ demişti.⁸⁶⁷ Hz. Ali, *sakîfe* günü Ebû Bekir'e neden karşı çıkmadığını soran Eş'as b. Kays el-Kindî'ye (ö. 40/661), Musa'ya ihanet eden ve neredeyse Harun'u öldürecek olan İsrailoğulları ile kendisine gelip "Eğer beyat etmezsen seni öldürürüz" diyenlerin aynı tavrı sergilediklerini hatırlatmıştır.⁸⁶⁸ İbn Abbâs ile Muaviye arasındaki bir tartışmada da

⁸⁶⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XII, 349; İbn Hacer, *Tehzib*, II, 209.

⁸⁶¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XII, 349; İbn Hacer, *Tehzib*, II, 210.

⁸⁶² Buhârî, Menâkıb, 23.

⁸⁶³ İbn Adiy, *el-Kâmil*, III, 392; Zehebî, *Nübelâ*, VII, 79-81.)

⁸⁶⁴ Buhârî, *el-Kebîr*, VII, 365.

⁸⁶⁵ Ebû Davud, Kada' (Akdiye), 7, no: 3587.

⁸⁶⁶ el-A'râf, 7/150: "Mûsâ, kavmine kızgın ve üzgün olarak döndüğünde, "Benden sonra arkamdan ne kötü işler yaptınız! Rabbinizin emrini beklemeyip acele mi ettiniz?" dedi. (Öfkesinden) levhaları attı ve kardeşinin saçından tuttu, onu kendine doğru çekmeye başladı. (Kardeşi) "Ey anam oğlu" dedi, "Kavim beni güçsüz buldu. Az kalsın beni öldürüyorlardı. Sen de bana böyle davranarak düşmanları sevindirme. Beni o zalimler topluluğu ile bir tutma."

⁸⁶⁷ Süleym b. Kays, *Kitâbu Süleym*, II, 568-579.

⁸⁶⁸ Süleym b. Kays, *A.g.e.* II, 664-665.

İbn Abbâs'ın Hz. Peygamber'in vefatından sonra ümmetin içine düştüğü durumu buzağıya tapan İsrailoğullarının durumuna benzettiği nakledilmektedir.⁸⁶⁹

* * *

Şia'nın en çok kullandığı rivayetlere bakıldığında onların aynı rivayetler üzerinden bir taraftan Ali'yi ön plana çıkarmayı, diğer taraftan da Ebû Bekir ile Ömer'i kınamayı adeta prensip haline getirdikleri gözlerden kaçmayacaktır. Hz. Ali'nin şecaatini, kahramanlığını anlatan rivayetlerin, Şîî kaynaklarda, uygun bir mizansenle aynı zamanda Ebû Bekir ile Ömer'in korkaklığını da vurgulayan bir içeriğe dönüştürülmesi bu keufiyyetin tipik bir yansımasıdır. Şimdi ele alacağımız rivayet grubunda Şia'nın Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'i hangi yöntemlerle küçük düşürme yoluna gittiği görülecektir.

C. ŞÎÎ RİVAYETLERDE EBU BEKİR/ ÖMER VE ALİ MUKAYESESİ

Aynı rivayet bağlamında bir taraftan Ali ve Ehl-i Beyt'in tafdîl edilmesi, diğer yandan da Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Âişe gibi sahabilerin bazen zımnen kimi zaman da alenen Allah Rasûlü'nün diliyle kınanması, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'in faziletlerine ilişkin Şîî eğilimli rivayetlerde sıkça rastlanan bir husustur. Ele alacağımız örneklerde de görüleceği gibi Şia, Ebû Bekir ile Ömer'i kınamayı Ali'nin faziletini anlatan rivayetler üzerinden gerçekleştirmiş, böylece Ali'nin onlardan daha faziletli, dolayısıyla da imamete daha layık olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.

1. Zâtu's-Selâsil Gazvesi'nde Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer

Daha önce de işaret ettiğimiz üzere⁸⁷⁰ Zâtu's-Selâsil gazvesinden dönerken Hz. Peygamber'in yanına gelip ona en çok kimi sevdiğini soran Amr b. Âs (ö. 40/661) sırasıyla Ebû Bekir, Ömer cevabını almıştı. Sünnî düşüncüyü destekleyen bu habere Şianın kayıtsız kalmadığını görüyoruz. Şeyh Müfîd (ö. 413/1022) *Kitâbu'l-İrşâd*'ında Zâtu's-Selâsil gazvesini, tam aksine Ali'yi ön plana çıkaran, Ebû Bekir ile Ömer'i de zemmeden bir hikâyeyle zikretmektedir. Buna göre bir bedevî Rasûlullah'a gelerek Reml Vadisi'nde toplanan bazı Arapların Medine'ye saldırmak üzere olduklarını haber verdi. Bunun üzerine ashabını derhal toplayan Rasûlullah, Ebû Bekir komutasında bir seriyye gönderdi. Ancak Ebû Bekir ve askerleri düşmanla

⁸⁶⁹ Süleym b. Kays, *A.g.e.* II, 842-843.

⁸⁷⁰ Bkz. s. 148.

bir süre çarpıştıktan sonra hezimete uğradı. Onlar Medine'ye geri dönünce Rasûlullah bu sefer Ömer komutasında bir birlik gönderdi. Ne var ki onlar da bozguna uğradı. Allah Rasûlü'nün duruma çok üzüldüğünü gören Amr b. Âs, savaşın bir hile olduğunu ve düşmanı aldatabileceğini umduğunu söyleyerek Hz. Peygamber'den (s.a.) kendisini göndermesini istedi. Amr b. Âs aralarında Ebû Bekir ve Ömer'in de bulunduğu bir seriyye ile düşman üzerine yürüdü. Ancak onlar da mağlup oldu. Bunun üzerine Rasûlullah, Ali b. Ebî Talib'i çağırdı ve komutan tayin etti. Ona bu görevi verirken de Allah'tan yardım istedi, dua etti. Bu sefer ordu galip geldi. Ali savaştan muzaffer olarak dönünce Rasûlullah ona şöyle dedi: "Ey Ali! Şayet ümmetimden bazılarının, Nasrânîlerin İsa hakkında söylediklerini senin hakkında söyleyeceklerinden korkmamış olsaydım, bu gün senin için öyle bir şey derdim ki, yanından geçen herkes teberrüken ayaklarının altındaki topraktan alırdı."⁸⁷¹

2. Uhud Savaşında Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer

Uhud savaşıyla ilgili bir rivayette yine Ali'nin kahramanlığı⁸⁷² anlatılırken muteber hiçbir kaynaktan aslı olmayan bir hikâyede Ali'den önceki üç İslam halifesi olan Ebû Bekir, Ömer ve Osman usta bir anlatımla küçümsenmektedir. Şöyle ki; savaş esnasında ashab Peygamber'i terk etmiş, Ali hariç yanında kimse kalmamış. Bu arada, Ebû Düccâne, Âsım b. Sâbit ve Talha b. Ubeydillah gibi sahabiler⁸⁷³ Hz. Peygamber'in yanına dönmüşler. Ali, "Ebû Bekir ile Ömer nerede?" diye Talha'ya sormuş. Talha, onların uzaklaştıklarını söylemiş. Ali⁸⁷⁴ : "Peki o gün Osman nerdeydi?"⁸⁷⁵ diye sormuş. O da onun savaştan üç gün sonra geldiğini ve

⁸⁷¹ Şeyh Müfîd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Nu'mân el-Ukberî el-Bağdâdî, *el-İrşâd fî Ma'rifeti Hüceccillahi ale'l-İbâd*, thk. Müessesetu Âli'l-Beyt, Dâru'l-Müfîd, Beyrut, 1993, I, 162; Hillî, *el-Müstecâd min Kitâbil'l-İrşâd*, 111-113.

⁸⁷² Ali'nin Uhud savaşındaki kahramanlığı için bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 40-41.

⁸⁷³ Bu sahabilerin Uhud savaşındaki kahramanlıkları hakkında bkz. İbn Hişam, *es-Sîre*, III, 22 vd.

⁸⁷⁴ Aslında tamamen isnadsız olarak kaydedilen bu rivayette soruları, kimin kime sorduğu pek net değil. Biz metne bakarak konuşmanın Ali ile Talha arasında geçmiş olabileceğini tahmin ediyoruz. Bu yüzden metindeki mübhemliği tam olarak giderebildiğimizi söyleyemeyiz.

⁸⁷⁵ Hz. Osman'ın Uhud savaşı esnasında, Ensar'lı iki sahâbi Saîd b. Osman ve Alkame b. Osman ile birlikte üç gün boyunca Medine yakınlarındaki A'vas Vadisi içindeki bir dağda konakladıkları söylenmektedir. (İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 95.) Bedir ve Hudeybiye gibi önemli olaylarda da meşrû mazeretlerle ve Hz. Peygamber'in bilgisi dâhilinde bulunmayan Hz. Osman'ın, Uhud'ta yer almayı kişsel bir hatası olarak kabul edilmektedir. Nitekim Abdullah b. Ömer'e bu durum sorulduğunda, "İki topluluğun karşılaştığı gün, içinizden yüz çevirip kaçanları, şeytan ancak yaptıkları bazı hatalardan dolayı yoldan kaydırmak istemişti. Ama yine de Allah onları affetti."

Rasûlullah'ın kendisine “Senin hezimetin kolay oldu” dediğini naklediyor.⁸⁷⁶ Hillî'nin (ö. 726/1326) *Minhâcu'l-Kerâme*'sine reddiye olarak yazdığı *Minhâcu's-Sünne*'de İbn Teymiyye (ö.728/1328), bu rivayetin aslı olmadığını belirtmektedir.⁸⁷⁷ Nitekim İbn Ebi'l-Hadîd (ö. 656/1258) de Ebû Bekir ile Ömer'in Uhud savaşında kaçtığı yönündeki mesnedsiz Şîî rivâyetlere itimad etmemekte ve bu konuda Sünnî hadisçi ve tarihçilerin nakillerine güvenmeyi tercih etmektedir.⁸⁷⁸

3. Hayber'de Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer

Hicretin yedinci senesi Muharrem ayında Hudeybiye'den sonra gerçekleşen Hayber seferinde Rasûlullah sancağı Ali b. Ebî Talib'e vermişti.⁸⁷⁹ Hayber savaşında Hz. Ali'nin büyük bir cesaret örneği gösterdiği bilinen bir husustur. Şu var ki, Ali'nin Hayber kahramanlığının diğer savaşlardakine nazaran daha fazla ön plana çıktığı görülmektedir. Ancak buradaki maksadımız Hz. Ali'nin Hayber'de nasıl bir destan yazdığını anlatmak değildir. Bu savaşın konumuzla alakalı olan yönü, Hz. Ali'nin bu savaşta üstün performans sergilemesine karşın Ebû Bekir ve Ömer'in beceriksizliğini ima eden rivayetlerdir. İbn Hişâm'ın İbn İshak - Büreyde b. Süfyân b. Ferve el-Eslemî⁸⁸⁰ - babası Süfyân - Seleme b. Amr ibnu'l-Ekva' tarîkıyla naklettiğine göre Allah Rasûlü, Hayber kalelerinden birinin kuşatılması için önce Ebû Bekir'i görevlendirmiştir. O, fethi gerçekleştiremeyince Rasûlullah bu sefer sancağı Ömer'e vermiştir. O da muvaffak olamadan dönünce Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: Yarın sancağı, Allah ve Rasûlü'nün sevdiği birine vereceğim. Allah onun eliyle fethi gerçekleştirecek. O (muzaffer olmadan) geri dönmeyecektir.” Sahabî

*Kuşkusuz Allah çok bağışlayandır, halîmdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir)” (Âl-i İmrân, 3/155) ayetine atıfta bulunarak Hz. Osman'ın affedildiğini hatırlatmıştır. Abdurrazzâk, *el-Musannef*, V, 450, no: 9766.*

⁸⁷⁶ Hillî, *el-Müstecâd*, 85.

⁸⁷⁷ İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünne*, VIII, 70 - 71.

⁸⁷⁸ İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, XV, 21.

⁸⁷⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 792.

⁸⁸⁰ Medine'li tâbiünden olan Büreyde b. Süfyân'dan Kütüb-i Sitte imamlarından sadece Nesâî rivayette bulunmuştur. Büreyde hakkında Buhârî, hadîsi metrûk olan râviler hakkında kullandığı (فيه نظر) ifadesini (Süyûtî, *Tedrib*, I, 349) kullanarak onun zayıflığına hükmederken, İbn Hanbel, Büreyde'nin rivayetleri için “beliyye” (felaket) tabirini kullanmaktadır. Ebû Hâtim onun için *daifu'l-hadîs*, Dârekutnî ise *metrûkul-hadîs* demiştir. Dahası, Büreyde'nin Hz. Osman'a buğzettiği ve Ali taraftarlığıyla ön plana çıktığı söylenmektedir. (Buhârî, *el-Kebîr*, II, 141; İbn Hanbel, *İlel*, II, 44; İbn Adiy, *el-Kâmil*, II, 61; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 424; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 379)

râvî Seleme b. Amr (ö. 74/694)⁸⁸¹ bunun üzerine Rasûlullah'ın Ali'yi çağırdığını, onun yaralı olan gözünü iyileştirdikten sonra sancağı kendisine emanet ettiğini nakletmektedir.⁸⁸² Aynı rivayet, benzer lafızlarla Büreyde tarîkıyla da nakledilmektedir.⁸⁸³

Buharî ve Müslim'in Seleme İbnu'l-Ekva' rivayetlerinde bağlam farklı olduğu gibi sancağın önceden Ebû Bekir ve Ömer'e verildiğinden de söz edilmemektedir. Buna göre Hz. Ali Hayber gazvesinde Peygamber'den geri kalmıştı. O sırada gözlerinden rahatsızdı. Kendi kendine: Ben Rasûlullah'tan nasıl geriye kalırım? deyip dışarı çıktı ve Allah Rasûlü'ne yetişti. Ertesi gün Rasûlullah: "Yarın Müslümanların sancağını öyle bir kişi alacak ki, Allah ve Rasûlü onu sever, o da Allah'ı ve Rasûlü'nü sever. Allah fethi ona müyesser kılacaktır" dedi. Her bir sahabe Rasûlullah'ın övdüğü bu şahsın kendisi olması ümidiyle o gece sabahladı. (Gözlerindeki rahatsızlığından dolayı) kimse onun Ali olacağını beklemiyordu. Buna rağmen Rasûlullah onu çağırttı ve sancağı kendisine verdi. Allah da fethi ona nasîb etti.⁸⁸⁴ Buharî ve Müslim'in Sehl b. Sa'd tarîkıyla kaydettikleri rivâyette de sadece Ali'ye sancağın verilişinden söz edilmektedir.⁸⁸⁵

Bu rivayetin Abdurrahman b. Ebî Leylâ (ö. 83/703)⁸⁸⁶ tarîkıyla İbn Mâce ve İbn Hanbel'de yer alan varyantlarında da aynı şekilde Ebû Bekir ve Ömer'in Hayber'e gönderilişinden ve başarısızlıklarından söz edilmemektedir.⁸⁸⁷ Ancak Nesâî'nin aynı tarîkle aktardığı rivayet, İbn Hişâm'ın nakliyle paralellik arz etmektedir.⁸⁸⁸ İbn Hanbel'in Ebû Büreyde'den naklettiği başka bir rivâyette ise sancağın önce sadece Ebû Bekir'e⁸⁸⁹, bir rivayette de sadece Ömer'e⁸⁹⁰ verildiği,

⁸⁸¹ Seleme b. Amr, Rıdvan Beyatına katılan sahabilerdendir. Hz. Osman'ın şehadetinden sonra Rebeze'ye, ölümünden kısa bir süre önce de Medine'ye yerleşmiştir. İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 151.

⁸⁸² İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 792-793.

⁸⁸³ İbn Hanbel, *Fezâilu's-Sahâbe*, II, 735, no: 1009.

⁸⁸⁴ Buhârî, Cihad, 121, no: 2975; Buhârî, Fezâilü Ashâbi'n-Nebî, 9, no: 3702; Megâzî, 39, no: 4209; Müslim, Fezâilu's-Sahâbe, 35, no: 6224.

⁸⁸⁵ Buhârî, Cihad, 102, no: 2942; Buhârî, Fezâilü Ashâbi'n-Nebî, 9, no: 3701; Megâzî, 39, no: 4210; Müslim, Fezâilu's-Sahâbe, 34, no: 6223.

⁸⁸⁶ Abdurrahman, Hz. Ali'ye en yakın Kûfe'li tabiindendir. Kadılık teklifini reddettiği ve Ali'ye buğzetme talebine karşı çıktığı için Haccac'ın şiddetine maruz kalmış, İbnu'l-Eş'as önderliğinde ona karşı girişilen isyan hareketinde yer almıştır. İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 110-111.

⁸⁸⁷ İbn Mâce, Sunne, 11/4, no: 117; İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 133, no: 117.

⁸⁸⁸ Nesâî, *Hasâisu Ali*, 39, no: 14. Bezzâr, *el-Müsned*, II, 135, no: 496.

⁸⁸⁹ İbn Hanbel, *el-Müsned*, V, 353-354, no: 23381; Taberânî, *el-Kebîr*, VII, 35, no: 6318

⁸⁹⁰ İbn Hanbel, *el-Müsned*, V, 359, no: 23419; Nesâî, *Hasâisu Ali*, 41, no: 16.

Nesâî rivayetinde ise önce Ebû Bekir’e sonra Ömer’e verildiği⁸⁹¹ iki gün boyunca süren şiddetli çarpışmalardan sonra Rasûlullah’ın, “Sancağı, yarın Allah ve Rasûlü’nün kendisini sevdiği (veya Allah ve Rasûlü’nü seven) birine vereceğim” dedikten sonra ertesi gün sancağı devretmek üzere Ali’yi çağırdığı belirtilmektedir.

Kaynaklarda bu rivayetin Hz. Ali’nin faziletleri bağlamında zikredilmesi, Rasûlullah’ın Ali için buyurduğu (لأعطين الراية رجلا يحب الله ورسوله ويحبه الله ورسوله) cümlesinden dolayıdır. Öyle ki, Ali-Hayber ilişkisi, hadisin tüm tariklerinde mevcut olan bu cümleyle ifade edilir olmuştur. Hatta Muaviye’nin, Ali’ye neden buğzetmediğini sorması üzerine Sa’d b. Ebî Vakkas⁸⁹² ve bir mecliste Ali aleyhine konuşulması üzerine Abdullah b. Abbas⁸⁹³ yaptıkları Ali savunmalarında Hz. Peygamber’in Hayber’de onun için söylediği bu cümleyi de hatırlatmışlardır.

Elbette Rasûlullah’ın sırasıyla Ebû Bekir ve Ömer’e sancağı vermiş olması ve onların fethiye muvaffak olamamaları aklen muhal bir durum değildir. Ancak onların Hayber operasyonundan peşpeşe başarısızlıkla dönmeleri üzerine Hz. Peygamber’in, ertesi gün “Allah ve Rasûlü’nün sevdiği” birine sancağı vereceğini söylemiş olması akla hemen şu soruyu getirmektedir: Diğer iki sahâbi Allah ve Rasûlü’nün sevgisinden mahrum mu bırakıldılar? Veya Onlar Allah ve Rasûlünü sevmiyorlar mı? Bunu kabul etmenin hiçbir tarihsel karşılığı, gerçekliği yoktur. Bu durumda Şîî düşüncenin tesiriyle rivayetin Ebû Bekir ve Ömer’i küçümseyen bir içeriğe dönüştürülmüş olma ihtimali kuvvet kazanmaktadır. Nitekim bazı rivayetler Hz. Ömer’in temennî etmesine rağmen bu savaşta komutanlık yapmadığına işaret etmektedir. Müslim’in Ebû Hureyre tarikıyla naklettiğine göre Hayber günü Rasûlullah (s.a.), “Bu sancağı Allah’ı ve Rasûlü’nü seven bir adama vereceğim. Allah, fethi onun eliyle müyesser kılacaktır” buyurunca Hz. Ömer, “Sadece o gün kumandan olmayı diledim” demiş ve eklemiştir: “Sancak için çağrılırim ümidiyle ona uzandım. Fakat Allah Rasûlü Ali b. Ebî Tâlib’i çağırdı, sancağı ona verdi...”⁸⁹⁴

⁸⁹¹ Nesâî, *Hasâisu Ali*, 40, no: 15.

⁸⁹² Müslim, Fezâilu’s Sahâbe, 32, no, 6220; Tirmizî, Menâkıb, 20, no: 3724; Nesâî, *Hasâisu Ali*, 37-38, no:11-12.

⁸⁹³ Nesâî, *Hasâisu Ali*, 49, no: 24; Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 1750, no: 4652.

⁸⁹⁴ Müslim, Fezâilu’s Sahâbe, 33, no: 622; Nesâî, *Hasâisu Ali*, 44-45, no: 19-21.

4. Huneyn’de Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer

Yine Ali’nin savaş kahramanlığının anlatıldığı bir başka şîî rivayet Huneyn gazvesiyle ilgilidir. Burada da savaşın kazanılmasına sebep olarak Hz. Ali gösterilirken, Hz. Ebû Bekir, bir ara meydana gelen gevşemenin müsebbibi olarak, Hz. Ömer de savaşın sonunda bir esirin öldürülmesinin sorumlusu olarak itham edilmekte, kınanmaktadır. Şöyle ki; Huneyn savaşıyla ilgili Tevbe suresindeki “*Andolsun, Allah birçok yerde ve Huneyn savaşı gününde size yardım etmiştir. Hani, çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat (bu çokluk) size hiçbir yarar sağlamamış, yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti. Nihayet (bozularak) gerisin geriye dönüp kaçmıştınız. Sonra Allah, Resûlü ile müminler üzerine kendi katından güven duygusu ve huzur indirdi*”⁸⁹⁵ ayetini yorumlayan Şeyh Müfîd, bu gazvede çokluğuyla övünenler olarak sadece Ebû Bekir’e işaret etmekte, onun nazarının değmesiyle İslam ordusunun dağıldığını ileri sürmektedir. Öte yandan Allah’ın üzerlerine huzur indirdiği müminler olarak da Ali b. Ebî Talib ve beraberindeki birkaç Hâşimî’ye işaret eden *el-İrşâd* müellifi, Ali’nin müşriklerden Ebû Cervel’i öldürmesiyle savaşın Müslümanların lehine dönmeye başladığını yazmaktadır. Öte yandan Hz. Ömer’i de bir müşrik esirin ölümünden sorumlu tutarak Rasûlullah’ın “savaşta esirleri öldürmeyiniz” talimatına muhalefet etmekle suçlamaktadır.⁸⁹⁶

Elbette bu tür mesnetsiz rivâyetler, iddialar Sünnî kesimde cevapsız kalmış değildir. Bu meyanda Muhibbuddin Taberî (ö. 694/1295) Şîî doktrine reddiye olarak yazdığı *er-Riyâdu’n-Nadîra*’sında “Ebû Bekir’in İnsanların En Cesuru Olması Hususiyeti” bab başlığı altında onun Bedir’de, Uhud’ta ve Hudeybiye’de gösterdiği cesaret ve metaneti nakletmektedir.⁸⁹⁷ Bezzâr’ın (ö.292/905) *el-Müsned*’inde kaydettiğine göre bu noktada Şia’ya cevap, bizzat Hz. Ali’nin ağzıyla verilmektedir: O, bir defasında etrafındakilere “İnsanların en cesuru kimdir” diye sorunca, onlar, “Sensin, ey müminlerin emiri!” karşılığını vermişlerdir. Bunun üzerine Ali: “Ben mücadele ettiğim herkesten öcümü aldım. Ancak insanların en cesuru Ebû Bekir’dir” dedikten sonra ‘Onun Bedir savaşındaki kahramanlığını, daha önce Mekke’de

⁸⁹⁵ et-Tevbe, 9/ 25-26.

⁸⁹⁶ Hillî, *el-Müstecâd*, 98-102.

⁸⁹⁷ Krş. Muhibbuddîn Taberî, *er-Riyâd*, 33 vd.

müşriklerin yaptığı eziyetlere karşı Rasûlullah'ı cesurca savunmasını ve korkmadan imanını ilan etmesini' örnek gösterek ifadesine açıklık getirmiştir.⁸⁹⁸

Şia'nın Ali'yi cesur kişiliğiyle çok fazla ön plana çıkarmış olmasına bir tepki olarak tedavüle çıkmış olan bu mesnedsiz rivayette, insanların en cesurunun Ali olduğunu düşünen Şia'nın, bizzat Ali tarafından tekzîb edilmesi⁸⁹⁹ dikkat çekicidir.

Şiîlerle Sünnîler arasında Hz. Ebû Bekir'in mi yoksa Hz. Ali'nin mi daha cesur olduğunun tartışılması, hiç kuşkusuz cesaretin İmam/halife olacak kişide bulunması gerekli temel vasıflardan biri olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Heytemî (ö. 974/1567) Ebû Bekir'in Ali'den daha cesur olduğunu ispatlamaya çalışırken bu gerçeğe atıfta bulunmaktadır.⁹⁰⁰ NûrullahTüsterî (ö.1019/1610) ise Mutezilî addettiği İbn Ebû'l-Hadîd'ten (ö. 656/1258) alıntıladiğı⁹⁰¹ şu cümleyle Ebû Bekir'in Huneyn, Uhud ve Hayber savaşlarındaki ürkekliğini(!) ortaya koymaya çalışmaktadır:

"وليس بنكر في حنين فراره * ففى أحد قد فر خوفا وخييرا"

"Onun Huneyn'deki fırası inkâr edilemez. Uhud ve Hayberde de korkusundan kaçmıştı."

Ehl-i Sünnet nezdinde zirve bir itibara sahip olmuş bulunan İslam'ın ilk iki halifesinin küçük düşürülmeye çalışıldığı yukarıdaki rivayet örnekleri, Şiî hayal gücünü de yansıtmaları bakımından önem arz etmektedir. Zâtu's-Selâsil, Uhud, Hayber ve Huneyn gibi gazvelerde Hz. Ali'nin büyük kahrananlıklar sergilediği muhakkaktır. Ancak bir halife adayının aynı zamanda cesaret bakımından⁹⁰² da rakiplerinden daha *efdal* olması gerektiğini düşünen Şia, Hz. Ali'nin kendisinden önce halife olan Ebû Bekir ve Ömer'den daha cesur olduğunu ispat sadedinde yukarıda işaret ettiğimiz tarihsel vakaları kendine özgü üslûbuyla çarpıtma yoluna gitmiştir.

Şiî kurgunun bir ürünü olan bu nevi çarpıtma örneklerinin Şia kaynaklarında yer alması şaşırtıcı değildir. Ne var ki, bu kadar net bir biçimde olmasa da en azından îmâ yoluyla Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'in tahkîr edildiği rivayetler Sünnî literatürde

⁸⁹⁸ Bezzâr, *el-Müsne'd*, I, 145, no: 761. Ayrıca bkz. Muhibbuddîn Taberî, *er-Riyâd*, II, 32.

⁸⁹⁹ Tüsterî, Ali'nin böyle bir itirafta bulunduğu iddiasını dağları parçalayacak kadar büyük bir yalan olarak değerlendirmektedir. *es-Savârim*, 119.

⁹⁰⁰ Heytemî, *es-Savâ'ik*, I, 76.

⁹⁰¹ Tüsterî, *es-Savârim*, 120.

⁹⁰² Bâkullânî, Ehl-i Sünnet karşıtlarına yazdığı reddiyesinde Şia'nın bu görüşüne atfen imam olacak kimsenin ümmetin en cesuru olmasının gerekmediğini ifade etmektedir. (Krş. *et-Temhîd*, 181 vd.)

de mevcuttur. Şimdi Şîî kurgunun Sünnî rivayetlere bir şekilde nüfûz ettiğini gösteren bu örneklerden fazla öne çıkan bazılarını değerlendireceğiz.

D. SÜNNÎ RİVAYETLERDE EBU BEKİR/ÖMER-ALİ MUKAYESESİ

Çalışmamızın üçüncü bölümünde de göreceğimiz gibi Ehl-i Sünnet düşüncesinde Ebû Bekir ile Ömer'in diğer sahabiler nezdinde kazandıkları yüksek itibarın temelinde, başarılı ve daha az sorunlu bir hilafet dönemi geçirmeleri yanında, Şia'nın bu iki sahabe hakkındaki olumsuz propagandalarının da etkisi olmuş olmalıdır. Diğer bir ifadeyle Sünnî kesimde “Şeyhân” olarak da anılan ilk iki halifenin faziletlerine daha sık vurgu yapılmasında Şia'nın onları tabir yerindeyse “kötü adam” rolüne sokmalarının büyük etkisi olmalıdır. Ne var ki yukarıda yer verdiğimiz örneklerde olduğu kadar açık bir biçimde olmasa da Sünnî kaynaklarda da adeta Şia'nın ekmeğine yağ sürecekin cinsten bir çok malzemeye rastlamak mümkündür. Bu bakımdan bir yazarın, Hz. Ömer'i hedef alan rivayetlerin hiçbir Sünnî kaynakta yer almadığını ileri sürmesi⁹⁰³ gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Aynı araştırmacının bu iddiasıyla kalmayıp söz konusu rivayetlerin Şia kaynaklarında yer almasının onların uydurma olduğunu gösterdiği çıkarımını yapması ise anlaşılır gibi değildir. Zira yer yer zımnen de olsa Sünnî kaynaklarda da Ebû Bekir ile Ömer'i (ve Osman'ı) geri plana itip Ali'yi tafdîl eden örneklerle rastlanabilmektedir. Aşağıda yer vereceğimiz örnekler Şîî bakış açısının Sünnî rivayetlere ve kaynaklara nasıl sızdığını göstermesi bakımından kayda değerdir.

1. Berâe (Tevbe) Sûresi'nin Teblîği Rivâyeti

Tebük Seferi dönüşünde nâzil olan Tevbe Sûresi'nin ilk kısmının Mekkeli müşriklere teblîği meselesi, Şîîlerle Sünnîler arasındaki tartışmalarda karşımıza çıkan önemli hususlardandır. Hz. Peygamber, Tebük Seferi'nden döndükten sonra hicretin dokuzuncu senesinde Hz. Ebû Bekir'i hac emîri olarak görevlendirmişti. O esnada Hz. Peygamber'le müşrikler arasında Hudeybiye gününden beri devam etmekte olan antlaşmanın bozulduğunu ilan eden Tevbe Sûresinin otuz veya kırk ayetten oluşan baş tarafları nazil oldu. Bunun üzerine bazıları Allah Rasûlü'ne “Keşke onu müşriklere okuması için Ebû Bekir'le gönderseydin” deyince Rasûlullah, “*Bu işi*

⁹⁰³Güneş, Kâmil, *H. Ömer ile H. Ali Arasında Oluşturulan Menfî İlişkinin Müspete Dönüştürülmesi*, Marife (Ehl-i Sünnet), Konya, 2005, Sayı: 3, s. 301.

benim yerime ancak Ehl-i Beyt'imden biri yerine getirebilir: (لا يؤدي عني إلا رجل من أهل)⁹⁰⁴ dedi ve hemen Hz. Ali'yi çağırıp “Bu, kendileri ile aranızda antlaşma bulunan müşriklere, Allah ve Peygamber'i tarafından yöneltilen bir (ilişki kesme) ihtarıdır” ayetiyle başlayan Tevbe Sûresi'nin ilgili bölümünü tebliğ etmek üzere görevlendirdi. Ali hac kafilesine yolda yetişti. Ebû Bekir, ona, emîr sıfatıyla mı yoksa Rasûlullah'ın bir elçisi sıfatıyla mı geldiğini sordu. Ali, sadece sûreyi hac sırasında insanlara tebliğ etmekle memur bir elçi olduğunu söyledi. Allah Rasûlü (s.a.), Ali'yi Tevbe Sûresi'nin ilgili ayetlerinin yanı sıra anlaşmalarını bozan müşriklerle ilişkileri kesme kararını açıklamak üzere Mekke'ye göndermiş ve onlara şu mesajları iletmesini istemiştir: a) Kâfirler cennete giremeyecektir. b) Bu yıldan sonra müşrikler hac yapamayacaktır. c) Kimse çıplak bir vaziyette Kabe'yi tavaf edemeyecektir d) Kimin Peygamber'le bir antlaşması varsa, bu, antlaşma için belirlenen sürenin sonuna kadar geçerlidir.⁹⁰⁵ Zeyd b. Yüsey⁹⁰⁶ târîkıyla nakledilen bir rivayete göre, hac mevsiminde Zeyd, Ali'ye hangi emirlerle gönderildiğini sorduklarını ve şu cevabı aldıklarını söylemektedir: “Dört şeyle gönderildim: Çıplak olarak Ka'be tavaf edilmeyecektir. Peygamber (s.a.v) ile bir müşrik arasında bir sözleşme varsa o sözleşme bitimine kadar devam edecektir. Anlaşması olmayanların süresi dört aydır. Ancak mümin olanlar cennete girecektir. Bu seneden sonra hac ve umre için Müslümanlarla müşrikler bir araya gelemeyeceklerdir.”⁹⁰⁷

İşbu Zeyd b. Yüsey' rivayetinin bazı kaynaklarda Şîî karakterli bir hüviyete dönüştüğü dikkatlerden kaçmamaktadır. Buna göre Rasûlullah Berâe Sûresi'nin söz konusu ayetlerini müşriklere tebliğ etmesi için önce Ebû Bekir'i göndermiş, ardından ondan vazgeçerek Ali'yi göndermiş ve Ali'den bu görevi Ebû Bekir'den almasını istemiştir. Ali, Ebû Bekir'e yetişip durumu kendisine iletince Ebû Bekir, kalbi buruk bir şekilde geri dönerek Rasûlullah'a gelmiş ve “Yoksa hakkımda beni kınayan bir ayet mi indi” diyerek endişesini ifade etmiştir. Rasûlullah ise, “hayır” demiş ve

⁹⁰⁴ Nesâî'nin “(لا يؤدي عني إلا أنا أو علي)” başlığını verdiği babta “Ali bendendir; ben de ondanım. Ben veya Ali'den başka hiç kimse (bu işi) benim yerime eda edemez” rivayeti de yer almaktadır. Nesâî, *el-Kübrâ*, V, 128, no: 8459; *Fezâilu's-Sahâbe*, 80, no: 44. Ayrıca İbn Mâce, Sünne, 11/4, no: 119.

⁹⁰⁵ Nesâî, *el-Kübrâ*, V, 129, no: 8463; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 971-973; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV, 108; İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 107.

⁹⁰⁶ Zeyd b. Üsey' veya Yüseyğ olduğu da söylenmektedir. Rical uzmanlarının çoğunluğu onun *sika* olduğunu söylemektedir. Ayrıca Ebû İshak es-Sebiî'den (ö. 129/747) başka kimsenin ondan hadis nakletmediği bildirilmektedir. (Buhârî, *el-Kebîr*, III, 408; No: 1356; İbn Hibbân *es-Sikât*, IV, 251; İclî, *Marifetu's-Sikât*, I, 380)

⁹⁰⁷ Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 9, no: 3092; Dârimî, *Menâsik*, 74, no: 1951; İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 77, no: 594.

eklemiş: “Ancak bunu benim veya Ehl-i Beyt’imden birinin tebliğ etmesi bana emrolundu: (أنا أو رجل من أهل بيتي) ⁹⁰⁸

Gerçekten de bu olay, Bünyamin Erul’un da haklı olarak ifade ettiği gibi Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ali’yi karşı karşıya getirme ve hangisinin daha üstün olduğunu ispatlama sadedinde, bazı kanaatlerin rivayetlere söylenmesi açısından oldukça müsait bir hâdise olsa gerektir.⁹⁰⁹ Nitekim Amr b. Meymûn’un İbn Abbas’tan naklettiği rivayette Ali’nin Ebû Bekir’den üstünlüğünü ispatlama çabası daha bariz olarak görülebilmektedir. Buna göre Rasûlullah Ebû Bekir’i Tevbe Sûresi’yle göndermiş. Ancak “Onu ancak benden olan ve benim de kendisinden olduğum biri götürebilir: (لا يذهب بها إلا رجل هو مني وأنا منه)” diyerek hemen ardından sûreyi tebliğ etmesi için Ali’yi göndermiştir.⁹¹⁰ Abdullah b. Ömer tarîkında ise Rasûlullah tevbe sûresini tebliğ etmeleri için Ebû Bekir ile Ömer’i görevlendirmiştir. Ancak arkasından Ali’yi göndermiştir. Ali’nin, Ebû Bekir’den, elindeki belgeyi kendisine vermesini istemesi üzerine Ebû Bekir, “Bana ne olmuş ki!” şeklinde tepki vermiştir. Ali “Bana ancak hayırlı bir talimat verildi” deyince Ebû Bekir, Rasûlullah’a geri dönüp neler olduğunu kendisine sormuş, Hz. Peygamber de (s.a.) “Tebliğ etme emri, sadece bana ve Ehl-i Beyt’imden birine tevdi edildi: أمرت ألا يبلغ عني إلا أنا أو رجل من أهل بيتي” karşılığını vermiştir.⁹¹¹ Benzer manalı bir rivayet de Enes b. Malik tarîkıyla nakledilmektedir. Buna göre Berâe Sûresi’ni tebliğ etmek üzere yola çıkan Ebû Bekir, Zül-Hüleyfe’ye vardığında Hz. Peygamber aynı gerekçeyle bu vazifeyi ondan alarak Ali’ye vermiştir.⁹¹²

Bizzat Hz. Ali tarîkıyla nakledilen bir rivâyete göre ise, Tevbe Sûresi’nden on ayet nazil olduğunda Rasûlullah, Ebû Bekir’i çağırarak ve Mekke’li müşriklere okuması için onu Mekke’ye göndermiştir. Hemen ardından Ali’yi çağırarak Rasûlullah, ondan Ebû Bekir’e yetişmesini ve belgeyi ondan alıp müşriklere kendisinin okumasını istemiştir. Ebû Bekir’e Cuhfe’de⁹¹³ yetişen Ali, Hz. Peygamber’in (s.a.) talimatını kendisine aktarınca Medine’ye geri dönen Ebû

⁹⁰⁸ Nesâî, *el-Kübrâ*, V, 128, no: 8461; Tahâvî, *Şerhu Müşkili’l-Âsâr*, VIII, 121, no: 3052

⁹⁰⁹ Erul, Bünyamin, “Bir Alan Taramasının Panoraması –Vahy-i Gayri Metluv Hakkında Bazı Mülâhazalar ve Bir Eleştirinin Eleştirisi- İslâmiyât, Cilt:3, Sayı: 1, Ankara, 2000.

⁹¹⁰ Tahâvî, *Şerhu Müşkili’l-Âsâr*, VIII, 123, no: 3054.

⁹¹¹ Tahâvî, *Şerhu Müşkili’l-Âsâr*, VIII, 124, no: 3055.

⁹¹² İbn Hanbel, *el-Müsned*, III, 211, no: 13246. Rivayete düştüğü notta Şuaayb Arnavut, *metninin nekâretinden* dolayı rivayetin zayıf olduğuna hükmetmektedir.

⁹¹³ *Cuhfe*, yaya olarak Mekke’ye dört, Medine’ye altı günlük mesafesi olan eski bir yerleşim yeridir. Yakut, *Mu’cemu’l-Büldân*, II, 111.

Bekir⁹¹⁴, endişeli bir şekilde Rasûlullah’a gelerek “Hakkımda bir ayet mi nazil oldu” diye sormuş, Rasûlullah da “hayır” demiş ve eklemiştir: “Cebrail geldi ve ‘bu işi ya sen ya da senin adına biri yapabilir’ buyurdu.”⁹¹⁵

Dikkatlice baktığımızda sened açısından da kusurlu⁹¹⁶ olan bu rivayetlerde Ebû Bekir için bir nakîsa, Ali için de bir fazilet ortaya çıkarma çabalarının izlerini görmemek mümkün değildir. Tevbe Sûresi’ni tebliğ vazifesinin (dolayısıyla o vazifeyi icra etme şerefi ve faziletinin) ilginç bir şekilde Rasûlullah tarafından Ebû Bekir’in elinden alınarak Ali’ye verilmesi anlamlıdır. Ayrıca işin içine Cebrail de sokularak Ali’nin Ebû Bekir’den üstünlüğü adeta vahyin delaletiyle iyice pekiştirilmiş olmaktadır. Bütün bunların ötesinde Hz. Peygamber, Ebû Bekir’i göndermeden önce Arap örfüne de uygun olarak Ali’yi bu tebliğ işiyle görevlendiremez miydi?

Elbette bu hadiseyi gayet makul, Rasûlullah’ın sîretiyle ve tarihî gerçeklerle bağdaşır bir şekilde aktaran rivayetler de mevcuttur. Bu rivayetlere göre Tevbe Sûresi, Ebû Bekir yola çıktıktan sonra nazil olmuştur. Dolayısıyla Rasûlullah, Ebû Bekir’i herhangi bir talimatı müşriklere bildirmekle görevlendirmemiştir. Câbir târîkıyla nakledildiğine göre, Rasûlullah, *Ci’irrâne/Ci’râne* umresinden⁹¹⁷ döndükten sonra hac kafilesine emîr olarak Hz. Ebû Bekir’i tayin etmiştir. Câbir gerisini şöyle anlatmaktadır: Derken Ebû Bekir, *Arc*⁹¹⁸ denilen yere gelince sabah namazı için mola verdi. Tam tekbir alıp namaza başlayacağında arkasından bir deve sesi duydu, namaza başlamayı geciktirdi ve dedi ki: “Bu ses Rasûlullah’ın (s.a.) devesi Ced’a’nın sesidir. Belki de Rasûlullah (s.a.) hacca gelmiştir. Eğer gelen kendisi ise namazı birlikte kılarız.” Bir de baktık ki gelen Ali imiş. Bunun üzerine Ebû Bekir, kendisine; “Emîr olarak mı geldin yoksa haberci olarak mı? dedi. O da: “Haberci olarak geldiğini ve Rasûlullah’ın Berâe Sûresini hac esnasında insanlara duyurması için kendisini gönderdiğini söyledi. Böylece Mekke’ye geldik. *Terviye* gününden bir gün

⁹¹⁴ Cuhfe’nin Medine’ye olan uzaklığı göz önüne alınırsa, Ebû Bekir’in sırf Tevbe Sûresi’nin ilgili ayetlerini bazı Mekkelilere okuması için kendisi yerine neden Ali’yi gönderdiğini öğrenmek için Allah Rasûlü’nün (s.a.) yanına geri dönmesi çok uzak bir ihtimal gibi gözükmektedir.

⁹¹⁵ İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 150, no: 1297.

⁹¹⁶ Rasûlullah’ın tebliğ işini önce Ebû Bekir’e, sonra ondan vazgeçerek Ali’ye tevdi ettiğine dair rivayetlerin isnadlarına yönelik değerlendirmeler için bkz. Yılmaz, Orhan, *Hiz. Ali’yi Öne Çıkaran Rivâyetlerin Değeri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003, s. 97, 100.

⁹¹⁷ Rasûlullah Mekke’nin fethinden sonra Huneyn’de Hevâzinlilerle çarpışmış. Oradan da zaferle ayrılp ganimetleri dağıttıktan sonra Cirane’de ihrama girerek Umre yaptığı söylenmektedir ki bu, tartışmalı bir husustur. Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 366

⁹¹⁸ *Arc*, Tâif yakınlarındaki bir vadinin adıdır. Yakut, *Mu’cemu’l-Büldân*, IV, 98.

önce yani Zilhiccenin yedisinde Ebû Bekir kalkıp insanlara bir konuşma yaptı. Onlara hacda yapacaklarını anlattı. Nihayet konuşmasını bitirince, Ali ayağa kalktı ve Berâe sûresini(n ilgi kısmını) insanlara okudu... Aynı durum Arefe, Bayram ve dönüş günü de gerçekleşti.⁹¹⁹ Kurban bayramının ilk günü Minâ'da, Ebû Bekir'in, müşriklere, bu yıldan sonra hacdan mahrum bırakılacaklarını ve Kabe'yi çıplak vaziyette tavaf edemeyeceklerini bildirmesi için Ebû Hureyre'yi görevlendirdiği⁹²⁰ düşünülürse, Ali vasıtasıyla gönderilen talimatların yine Ebû Bekir'in izniyle farklı bölgelerde farklı kişiler tarafından putperestlere bildirildiği anlaşılmaktadır. Nitekim başka bir rivayete göre Tevbe Sûresi'ni Mekke'lilere okuması için Peygamber tarafından gönderilen Ali b. Ebî Talib ile birlikte olduğunu söyleyen Ebû Hureyre, bizzat kendisinin, sesi kısılana kadar bildiriye seslendirdiğini ifade etmektedir.⁹²¹ Bu rivayetin farklı târiklerinde Ebû Hureyre'nin "Ebû Bekir o hacc mevsiminde Mina'da söz konusu talimatları ilan edecek ekiple birlikte beni de gönderdi"⁹²² demesinden de anlaşılacağı üzere, Ebû Hureyre dışında başkaları da o yıldan sonra hiçbir putperestin hac yapamayacağını ve çıplak olarak Kâbe'yi tavaf edemeyeceğini bildirmekle görevlendirilmişti.

Bazı Sünni kaynaklarda Tevbe suresinin 40. Ayetinde "mağaradaki iki kişiden biri: (ثاني اثنين)" ifadesiyle Ebû Bekir'in faziletine işaret edildiğinden, bu surenin Ebû Bekir dışında başka biri tarafından okunmasının uygun görülmüş olabileceği de zikredilmektedir.⁹²³ Hillî (ö. 726/1326) gibi Şia'nın önde gelenlerinden biri "Allah Mekke'nin ıslahı gibi önemli bir vazifeyi, zikrini yüceltecek birinin eliyle yapmak istedi. Ayrıca diğer insanlar o kişinin faziletini kadrini iyi bilsinler diye bu görevi ona verdi ki bu, Ali b. Ebî Talib'tir" değerlendirmesini yapmaktadır.⁹²⁴ Şia nezdinde Ali'nin Hz. Peygamber'in vefatından sonra ilk halife olacağına delil sadedinde zikredilen bu gibi rivâyetlerde genelde Cebrail'in olaya dahil edilmesi dikkatlerden kaçmamaktadır. Böylece Rasûlullah'tan sonra Ebû Bekir'in değil, Ali'nin halifeliği hak ettiği mesajının ilâhî menşeli olduğu vurgulanmaktadır. Nitekim mutaassıb bir Şiî olan İbn Rüveyş, sırf Berâe Sûresi'ni tebliğ vazifesini ehil olmayan birinden (Ebû

⁹¹⁹ Nesâî, Menâsikü'l-Hac, 187, no: 2996; *el-Kübrâ*, V, 129, no: 8463; Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, VIII, 126, no: 3057.

⁹²⁰ Buhârî, Tefsir, (Tevbe) 4, no: 4657; Ebû Davud, Menâsik, 66 no: 1946.

⁹²¹ Tahâvî, *A.g.e.*, VIII, 129, no: 3060.

⁹²² Buhârî, Salât, 10, no: 369; Cizye ve Muvâde'a, 16, no:3177; Megâzî, 67, no: 4363.

⁹²³ Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, IX, 380-381.

⁹²⁴ Hillî, *el-Müstecâd*, 78.

Bekir’den) alıp ehil olana (Ali’ye) tevdi edilmesini bildirmek üzere Cebrail’in nüzûlünün büyük önem arzettiğini söylemektedir.⁹²⁵

Şiîlerin bu olayı Ali’nin Ebû Bekir’den daha faziletli olduğu istikametindeki yorumlarına karşı, savunmacı bir refleksle Sünnîler Rasûlullah’ın (s.a.) önce Ebû Bekir’i arkasından da Ali’yi görevlendirmesinin (ki bu durum Ali’nin Ebû Bekir’in arkasında namaz kılmasını gerektirir), Rasûlullah’tan sonra Ebû Bekir’in halife olacağına dair nebevî bir uyarı niteliği taşıdığını ileri sürülebilmişlerdir.⁹²⁶ Bu meselede orta yolu bulmaya çalışan Tahâvî, söz konusu hâdisede hem Ebû Bekir’in hem de Ali’nin üstün faziletlerinin ortaya çıktığını söylemekte ve mezkûr rivayetlerden hareketle ilim adamlarına düşenin, onların noksanlıklarını tespit etmeye çalışmak yerine faziletlerini takdir edip Allah’ın kendileri için ne kadar ecir vereceğini beklemek olduğunu söylemektedir.⁹²⁷

Hız. Peygamber’in sîretinde çok önemli bir yeri olan ve onun idarî stratejisinin tipik bir örneğini teşkil eden bu olay mezhep mutaassıplarının elinde siyasî propaganda malzemesine dönüştürülmüştür. Oysa Hız. Allah Rasûlü’nün mezkûr bildiriye müşriklere ilan etmek üzere kendi ailesinden birini, Ali’yi göndermesi bilinen bir Arap geleneğine dayanmaktadır. Buna göre yapılan anlaşmalar kim tarafından akdedilmişse, anlaşmanın bozulması da yine o kişi veya onun adına yakın akrabalarından biri tarafından gerçekleşiyordu. Dolayısıyla Rasûlullah (s.a.), anlaşmalı olduğu bazı müşrik Arapların anlaşmalarını bozmalarından sonra, barış sürecinin sona erdiğini Ali yerine Ebû Bekir aracılığıyla iletmış olsaydı, müşrikler “Bu, bizim geleneklerimizde olmayan bir şeydir” deyip karşı çıkabilirlerdi. Böylece Rasûlullah onların bu olası çıkışlarını gidermiş oldu.⁹²⁸ Bu olaydan bir sene sonra kabileciliğe dayanan anlayışı yerle bir ettiğini ilan edecek olan Hız. Peygamber’in kabileci bir mantıkla hareket ettiği düşünülemez. Ancak o, anlaşmalarla ilgili hâlen yürürlükte olan Arap örfünü de çiğnememiştir.

⁹²⁵ İbn Rüveyş, *el-Beyânu’l-Celî*, 37.

⁹²⁶ Mübârekfûrî, *Tuhfetu’l-Ahvezî*, VIII, 387.

⁹²⁷ Tahâvî, *Şerhu Müşkili’l-Âsâr*, VIII, 129.

⁹²⁸ İbnu’l-Cevzî, *Keşfu’l-Müşkil min Hadîsi’s-Sahîhayn*, I-IV, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Dâru’l-Vatan, Riyâd, 1997, I, 9; Aynî, *Umde*, IX, 380.

2. Cennet Üç/Dört Sahabiye Müştâktır Rivayeti

Tirmizî'nin Süfyân b. Vekî- babası Vekî b. Cerrah - – Hasan b. Salih⁹²⁹ – Ebû Rebîa el-İyâdî⁹³⁰ - Hasan Basrî – Enes isnadıyla naklettiği bir rivayette Rasûlullah şöyle buyurmuştur:

إِنَّ الْجَنَّةَ لَتَشْتَاقُ إِلَى ثَلَاثَةٍ عَلِيٍّ وَعَمَّارٍ وَسَلْمَانَ

“Cennet üç kişinin özlemini çeker: Ali, Ammâr ve Selman.”⁹³¹

Ebû Ya'lâ'nın Ali b. Ebî Talib tarîkıyla naklettiğine göre bir gün Cebrail, Allah Rasûlü'ne gelerek şöyle dedi: Ey Muhammed: Allah, ashabından üç kişiyi seviyor; sen de onları sev. Onlar Ali, Ebû Zer ve Mikdâd b. Esved'tir. (Ebû Ya'la aynı rivayete şunu da eklemektedir): Yine Cebrail dedi ki: Ey Muhammed! Cennet, ashabından üç kişinin özlemini çekmektedir. O esnada orada bulunan Enes bu kişilerin Ensar'dan olmasını temenni eder. Onların kim olduğunu Rasûlullah'a sormak ister. Ancak çekindiğinden soramadan çıkar ve dışarıda Ebû Bekir'le karşılaşır. Ona az önce Cebrail'in Peygambere ne söylediğini bildirir. Enes, ondan bu cennetliklerin kim olduğunu gidip Rasûlullah'a sormasını rica etse de, Ebû Bekir (de tıpkı Enes gibi) onlardan olmama ve bu yüzden de kavminin tepkisini çekme korkusundan bunu yapamayacağını söyler. Yoluna devam eden Enes, bu kez Ömer'le karşılaşır. Aynı diyalogu onunla da yaşadıktan sonra Ali'yle karşılaşır. Enes, Cebrail'in müjdesini ona da bildirince Ali, Ebû Bekir ve Ömer'in taşıdığı endişeyi duymaz ve “Rasûlullah'a gidip soracağım; şayet o üç kişiden biriysen Allah'a şükredeceğim; değilsem onlardan biri olmak için dua edeceğim” der ve gidip sorar. Allah Rasûlü'nün verdiği cevap Ali'nin duasının çoktan kabul edildiğini göstermektedir: “Onlardan biri sensin. Diğerleri de Ammar b. Yâsir ki o, bir çok önemli ve faziletli hadisede senin yanında yer alacak diğeri de Selman'dır ki o da Ehl-i Beyt'imizdendir, Saf ve temizdir, onu yanına al.”⁹³²

⁹²⁹ Ricâl uzmanlarının hemen hemen tamamı Şîî görüşlere temayülüne rağmen Hasan b. Sâlih'in (ö. 167/784) güvenilir biri olduğunu kabul etmişlerdir. Bazılarının onun için zalim idarecilere karşı silahlı mücadeleden yana olduğu gerekçesiyle eleştirmiş olsa da İbn Hacer bu görüşün o dönem için kınanacak bir tarafı olmadığını söylemiştir. Hasan b. Salih'in Cuma namazına gitmemekle suçlanmasına da değinen İbn Hacer, onun, fâsık imamın arkasında namaz kılmayı uygun görmediği için bunu yaptığını, zira onun müctehid bir imam olduğunu belirtmektedir. İbn Hacer, *Tehzib*, II, 248-50.

⁹³⁰ Yahyâ b. Maîn Kûfe'li Ebû Rabîa için sikadır değerlendirmesini yaparken Ebû Hâtim onun *münkeru'l-hadîs* olduğunu söylemektedir. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 109.

⁹³¹ Tirmizî, *Menâkıb*, 33, no: 3797.

⁹³² Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, XII, 142, no: 6772 (Muhakkık Selim Esed hadisin isnadının zayıf olduğunu tespit etmektedir.); el-Bezzâr, *el-Müsned*, II, 293, no: 6534.

Osman'ın da ilave edilmesiyle dört halife listesinin tamamlandığı İbn Merdeveyh rivayetinde cennetlik üç sahabiden olamama kaygısı taşıyan Ebû Bekir'in, Teymoğullarının; Ömer'in, Adioğullarının; Osman'ın ise Ümeyyeoğullarının kınamasına maruz kalmaktan endişe duyduğu ifade edilmektedir. Ayrıca burada rivayet, Cebâril'in adı zikredilmeksizin doğrudan Peygamberden nakledilmektedir. Ali'nin başta yer aldığı cennetlik sahabilerin sayısı ise Mikdâd, Ebû Zerr ve Selmân ile birlikte burada dörde çıkmakta, Ammâr bu listede yer almamaktadır.⁹³³

Bu liste Tirmizî ve İbn Mâce'nin İsmail b. Musa el-Fezârî (ö.245/859)⁹³⁴ – Şerîk b. Abdillâh (ö.178/794) – Ebû Rebîa el-İyâdî - İbn Büreyde (ö.105/724)– Büreyde tarîkıyla naklettikleri bir hadiste, Allah'ın en çok sevdiği dört kişi olarak zikredilmektedir. Buna göre Rasûlullah (s.a.v.): “Allah dört kişiyi sevmemi emretti ve bana, onları sevdiğini haber verdi” buyurmuş, bunların kim olduğu sorulduğunda da, başta Ali'nin onlar arasında olduğunu zikrettikten sonra sırasıyla Ebû Zerr, Selmân ve Mikdâd'ın adını zikretmiştir.⁹³⁵ Buna mukabil çeşitli kaynaklarda yer alan bir başka rivayette ise, Allah'ın, Rasûlü'ne sevmesini emrettiği sahabilerin sırasıyla Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali olduğunu⁹³⁶ görmek hiç şaşırtıcı değildir.

3. Mübâhele Hadisi

Necran Hristiyanlarının Hz. İsa ile ilgili hakikatleri kabul etmemekte ısrar etmeleri üzerine, eğer iddialarında haklı iseler onları Peygamberle karşılıklı olarak lânetleşmeye çağırır⁹³⁷ şu ayet (mübâhele âyeti) nazil olmuştur:

⁹³³ İbn Merdeveyh, *Menâkıb*, 188 - 189, no: 257.

⁹³⁴ Ebû Davud'un “*hadiste saduktur*” dediği İsmail b. Musa Kûfeli bir Şiî'dir. İbn Hacer, *Tehzîb*, I,336.

⁹³⁵ Tirmizî, *Menâkıb*, 20, no: 3718; İbn Mâce, *Sünne*, 11/14, no. 149; İbn Hanbel, *el-Müsned*, V, 351, no: 23356; Süleym, *Kitâbu Süleym*, II, 727, 941. Süleym'in rivayetinde “Cennet onların özlemi içindedir” ifadesi de mevcuttur.

⁹³⁶ İbn Adiy, *el-Kâmil*, III, 289; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXXIX, 127; İbn Hacer, *Lisân*, III, 99; Süyûtî, *er-Ravdu'l-Enîq*, s. 51.

⁹³⁷ Huzeyfe ibnu'l-Yemân'dan nakledildiğine göre Necrân heyetinin önde gelenleri Abdu'l-Mesîh el-Âkîb ile es-Seyyid el-Eyhem Rasûlullah'a gelerek onunla la'netleşmek istediklerini söylediler. İkisinden biri diğerine, “Sakin Muhammed'le la'netleşmeye girişme! Şayet o peygamberse ve bize la'net ederse, ne biz, ne de bizden sonra gelecek nesillerimiz kurtulur!” dedi. Bunun üzerine Necrânlılar'ın bu iki reisi Rasûlullah'a: “Biz (Hristiyan kalacağız). Senin bizden istediğin vergiyi sana vereceğiz. Sen bizim beraberimizde güvenilir bir kimseyi Necrân'a gönder. Beraberimizde göndereceğin kimse, muhakkak emîn bir kimse olsun, dediler. Rasûlullah onların bu isteklerini kabul etti ve “İşte, bu ümmetin emini bu zâttır” diyerek Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı onlarla gönderdi. Buhârî, *Fezâilü Ashâbi'n-Nebî*, 21, no: 3745; Megâzî, 73, no: 4380.

“Sana (gerekli) bilgi geldikten sonra artık kim bu konuda seninle tartışacak olursa, de ki: “Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı çağıralım ve toplanalım. Sonra gönülden dua edelim de, Allah’ın lânetini (aramızdan) yalan söyleyenlerin üstüne atalım.”⁹³⁸

Şeyh Müfîd (ö. 413/1022), Hasan ile Hüseyin’in ayetteki “oğullara”, Fatıma’nın “kadınlara” Ali’nin de “kendimize” (ﷺ ﷺ) ifadesine tekabül ettiğini zira onun bizzat “Peygamber’in nefsi” olduğunu ileri sürmektedir.⁹³⁹ Nitekim Sünnî kaynaklarda da bu âyet nazil olduğunda Rasûlullah’ın (s.a.) Ali’yi, Fatıma’yı, Hasan ve Hüseyin’i çağırarak: “Allahım! Benim ailem bunlardır” dediği yer almaktadır.⁹⁴⁰

Ehl-i Beyt’in üstünlüğü yanında diğer sahabeyi zemetmeyi prensip haline getiren Şia’nın bu ilkesini temellendirdiği argümanlardan biri de işbu mubâhale rivayetidir. Şöyle ki, Allah Rasûlü, ayette kendisine vahyedilen husus doğrultusunda Hristiyanları mübâheleye çağırınca heyetler ertesi gün buluşmak üzere ayrılmışlar. Bu arada Hristiyan heyetinin lideri, arkadaşlarını şöyle uyarmış: “Yarın bakın; şayet Rasûlullah ailesiyle veya çocuğuyla birlikte gelirse sakın mübâheleye kalkışmayın. Ancak diğer ashabından birileriyle gelirse o zaman lanetleşebilirsiniz.” Sabah olunca Allah Rasûlü, Ali b. Ebi Tâlib’in elinden tutmuş, Hasan ve Hüseyin önünde, Fatıma da arkasında gelmişler. Hristiyan temsilcisi hemen çevresine Peygamber’in yanında bulunanların kim olduğunu sormuş. Oradakiler, her biri için “Peygamber’in en sevdiği kişi” nitelemesiyle beraber tek tek onları tanıtmışlar. Bunun üzerine Necran heyeti mübâheleden vazgeçerek Peygamber’le anlaşma yoluna gitmiştir.⁹⁴¹

Böylece Şia nezdinde muteber sayılan kaynaklardan birinde Rasûlullah’ın Ehl-i Beyt’i dışındaki sahabilerinin bir Hristiyan keşişin dilinden küçümsendiğine de şahit olmuş bulunuyoruz!

Bu meselenin bu kadar istismar edilmesi karşısında Sünnî refleksin ne boyutta olacağını tahmin etmek zor olmasa gerek. Herhalde bu durumda, mezkûr âyet nazil olduğunda Rasûlullah’ın Hristiyan heyetiyle mübâhele etmek üzere çağırdığı

⁹³⁸ Âl-i İmrân, 3/61.

⁹³⁹ Müfîd, Şeyh *Taḏîlu Emîri’l-Miminîn Ali b. Ebî Talib alâ Sâiri’s-Sahâbe*, thk. Ali Musa el-Ka’bî, Kumm, 1412 h. s. 21.

⁹⁴⁰ Müslim, Fezâilu’s Sahâbe, 32, no: 6220; Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân, 3, no: 2999; Menâkıb, 20, 3724; İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 185, no: 1608; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, III, 297.

⁹⁴¹ Hillî, *el-Müstecâd*, 115-116.

kişilerin, yanlarında birer oğlu ile Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali olduğunu söyleyen bir rivayeti⁹⁴² tedavüle sokmak kadar parlak bir fikir olamazdı.

4. Na'l Hadisi (حديث النعل)

“Ebû Bekir ve Ömer’e rağmen Ali” temasının bariz bir biçimde görüldüğü rivayetlerden biri de *na'l* hadisidir. Bu rivayet, Hz. Ali’nin, Rasûlullah’ın çarığını onarması hadisesinden bahsettiği için literatürde (النعل) veya (خصف النعل) rivayeti şeklinde adlandırılmaktadır.

Na'l hadisi, Hz. Ali’nin faziletleri hakkındaki en yaygın rivayetlerden biridir. Öyle ki, Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdat*’da Hz. Ali’nin faziletlerinden bahsederken ilk olarak bu rivayetle başlamayı tercih etmiştir.⁹⁴³ Bu bağlamda biri Ebû Saîd el-Hudrî, diğeri de Ali b. Ebî Tâlib tarîkıyla olmak üzere benzer karakterli ve muhtevalı iki rivayete temas edeceğiz.

Ahmed b. Hanbel’in Vekî b. Cerrah (ö.196/812) –Fıtr (ö. 153770)⁹⁴⁴ - İsmail b. Racâ (?)⁹⁴⁵ - babası (Racâ b. Rebîa) - Ebû Saîd el-Hudrî tarîkıyla naklettiği Kûfe menşeli bir rivayete göre Ebû Saîd şöyle bir olaya tanıklık etmiştir:

Rasûlullah bir gün evinden dışarı çıkıp yanımıza geldi. Derken ayakkabısı koptu. Arkasından gelen Ali de onu alıp tamir etmeye başladı. Allah Rasûlü biraz yürüdükten sonra duraklayarak Ali’ye baktı ve şöyle dedi: “İçinizden birileri, tıpkı benim Kuran’ın nüzûlü uğruna verdiğim mücadele gibi onun tevili⁹⁴⁶ uğruna mücadele edeceklerdir”. Bunun üzerine hepimiz bakışlarımızı ona çevirdik. Aramızda Ebû Bekir ile Ömer de vardı. Önce Ebû Bekir sonra Ömer “O kişi ben miyim” diye sordular. Ancak Rasûlullah “hayır” dedi ve kimi kastettiğini açıkladı: “O, ayakkabıyı onarmakta olan şu kişidir.” Biz de gidip Ali’ye müjdeyi verelim dedik ama Ali oralı olmadı. Herhalde o böyle bir müjdeyi önceden almış olmalıydı.⁹⁴⁷

⁹⁴² İbn Asâkir, *Dimaşk*, XXXIX, 177.

⁹⁴³ Hatîb, *Târîhu Bağdat*, I, 134.

⁹⁴⁴ Fıtr b. Halife, Kûfe’li katı bir Şîî olarak bilinir. Zehebî, *el-Kâşif*, II, 125.

⁹⁴⁵ İbn Ebî Hatim, *el-Cerh*, II, 168.

⁹⁴⁶ Bu ifadenin, Hz. Ali’nin, Kuran’ı kendi reylerine göre tevil etmeye kalkan Harûra ehliyle (Haricilerle) yaptığı Nehrevan savaşına bir gönderme olduğu anlaşılıyor. (Krş. Tahâvî, *Şerhu Müşkili’l-Âsâr*, X, 241–42)

⁹⁴⁷ İbn Hanbel, *el-Müsned*, III, 33, 82, no: 11795, 11797, 11309; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 367, No: 32082; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 132, No: 4621; İbn Merdeveyh, *Menâkıb*, 161-162, no:

Zaman ve mekân olarak Ebû Saîd rivâyetinden farklı olmakla birlikte benzer bir muhtevayla Ali'yi tafdîl Ebû Bekir ve Ömer'i de tahkîr unsurları taşıyan diğer bir rivayet, olayın kahramanı Ali b. Ebî Talib tarîkıyla nakledilmiştir. Ancak bunun daha gerçekçi bir tarihsel vakaya dayandığını söyleyebiliriz. Ebû Davud'un Abdülazîz b. Yahya el-Harrânî – Muhammed b. Seleme (ö. 204/820)⁹⁴⁸ – Muhammed b. İshak (ö. 150/768) – Ebân b. Sâlih (ö. 110/719+)⁹⁴⁹ - Mansur b. Mu'temir (ö. 132/750) - Rib'î b. Hıraş (ö.100/719) - Hz. Ali isnadıyla naklettiğine göre Mekkeli müşriklere ait bazı köleler Hudeybiye gününde, barış antlaşmasından önce Rasûlullah'ın (s.a) yanına gelip Müslüman oldular. Bunun üzerine onların efendileri (Hz Peygamber'e) “Ey Muhammed, Allah'a yemin olsun ki onlar sana ve dinine karşı bir ilgi duymuş değiller. Onlar sadece kölelikten, iş yapmaktan kaçmak için sana gelmişlerdir” şeklinde bir mektup yazdılar. Orada bulunan bazı sahabiler “Ey Allah'ın Rasûlü onlar doğru söylüyor. Binaenaleyh bu köleleri onlara geri ver” deyince Rasûlullah (s.a) öfkeleni ve “Ey Kureyş topluluğu Allah şu tutumunuzdan dolayı boynunuzu vuracak bir kimseyi gönderinceye kadar (bu hareketinizden) vazgeçeceğinizi sanmıyorum” diyerek onları geri vermeyi kabul etmedi ve ekledi: “Bunlar Allah'ın hürriyete kavuşturduğu kimselerdir.”⁹⁵⁰

Allah Rasûlü'nü bu derece öfkeliendiren şey, bazı şârihlerin de ifade ettiğı gibi Mekkeli müşrikleri tasdik eden ashabından bazılarının mezkûr köleler hakkında sû-i zanda bulunarak dinin hükmüne karşı bir tavır sergilemiş olmalarıdır.⁹⁵¹ Bunun konumuzla ilgili olan kısmı ise, bu rivayetin, Hz. Peygamber'i öfkeliendiren sahabilerin Ebû Bekir ile Ömer olduğunu ifade eden ve aynı zamanda adeta onlarla Hz. Ali'yi karşı karşıya getirip Ali'yi üste çıkaran başka tarîkleridir. Yukarıdakinden farklı olarak Tirmizî'nin, Kûfe menşeli Süfyân b. Vekî (ö. 247/862)-Vekî (ö.196/812) - Şerîk b. Abdillâh (ö.177/794) - Mansur b. Mu'temir-Rib'î b. Hıraş senediyle naklettiğı rivâyette, Ebû Davud rivayetinde mevcut olmayan ve *na'l hadisi* olarak bilinen kısım da yer

201. Bu rivayetleri senedleri itibariyle değerlendiren İbnu'l-Cevzî, onların tamamının illetli olduğunu söylemektedir. İbnu'l-Cevzî, *el-İtel*, I, 242

⁹⁴⁸ Taberânî bu hadisi Muhammed b. İshak'tan başka hiç kimsenin Eban b. Salih'ten rivayet etmediğı, onu bu tarîkla sadece Muhammed b. Seleme'nin naklettiğı kaydını düşmektedir. Taberânî, *el-Evsat*, IV, 316, no: 4307.

⁹⁴⁹ İbn Hacer, *sika* olarak bilinen Ebân b. Salih hakkında, İbn Abdilberr'in “*zayıf bir ravidir*” görüşünün ve İbn Hazm'ın “*meşhur biri değildir*” şeklindeki kanaatinin yanlış olduğunu söylemektedir. İbn Hacer, *Tehzib*, I, 126.

⁹⁵⁰ Ebû Davud, Cihad, 126, no: 2700.

⁹⁵¹ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkât*, VII, 485.

almaktadır. Ali b. Ebû Tâlib'in Kûfe'deki geniş bir meydanlık olan Rahbe'de anlattığı ifade edilen bu hadiseye göre Kureyş müşriklerinin, Mekke'den kaçıp İslam'a giren çocukları ve kölelerinin işten güçten kaçmak için bunu yaptıklarını söylemeleri üzerine Hz. Muhammed (s.a.), önce Ebû Bekir'e danışmıştır. Ebû Bekir, "Müşrikler doğru söylüyorlar" deyince, Rasûlullah'ın rengi değişmiş, bunun üzerine Ömer'e de sormuş, o da Ebû Bekir'in kanaatini tasvip edince Hz. Peygamber, Kureyşlilere dönüp şöyle seslenmiştir: "Allah, dini uğrunda size galip kılacağı bir kişiyi üzerinize gönderecektir. Allah onun kalbini sırf iman ile doldurmuştur" deyince, ashab: "Ey Allah'ın Rasûlü! O kişi kimdir?" diye sormuştur. Aynı soruyu Ebû Bekir ile Ömer de sormuşlardır. Hz. Peygamber (s.a.): "O, şu an ayakkabımı tamir etmekte olan kişidir" karşılığını vermiştir. Rasûlullah (s.a.), ayakkabısını tamir etmesi için Ali'ye vermişti. Sonra Ali bize döndü ve Allah Rasûlü'nün "Her kim bilerek benim adıma yalan söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın" dediğini zikretti.⁹⁵²

Kaynaklarımızda, bu rivayetin Rib'î b. Hıraş-Ali b. Ebû Talib kanalıyla nakledilen tarîkları dışında ayrıca Ebû Zerr'e dayandırılan bir tarîkı da mevcuttur ki, bu, Şîî tasavvuru telkîn eden uslûbuyla kayda değerdir. Buna göre, Hz. Peygamber (s.a), müşriklere hitaben "Allah, sizin üzerinize emirlerimi uygulaması için benim gibi birini gönderecek..."⁹⁵³ deyince, Hz. Ömer Ebû Zerr'e yaklaşıp "Rasûlullah burada kimi kastetti acaba?" diye sormuş, Ebû Zerr de "Ne seni ne de arkadaşını"⁹⁵⁴ kastetti. Kastettiği kişi, o sırada onun (s.a) ayakkabısını dikmekte olan Ali'dir." Cevabını vermiştir.⁹⁵⁵

Na'l rivayetlerinin hemen hepsinin, "...ﷺ ﷺ ﷺ" hadisine yapılan atıfla Rasûlullah'ın, kendi adına yalan söyleyenleri tehdit etmesiyle bitmesi, üzerinde düşünölmeye değer bir husustur. Nitekim Tahâvî, olayın mekânının zikredilmediği Ebû Saîd el-Hudrî tarîkının sonunda, sanki bir râvînin bu noktadaki kuşkusunu gidermeye yönelik olduğu anlaşılan bir ziyadeye yer vermektedir. Kûfe'li orta yaş tâbiînden Racâ (b. Rebîa) ez-Zebîdî⁹⁵⁶ nakletmektedir: Bir adam Rahbe'de Hz.

⁹⁵² Tirmizî, Menâkıb, 19, no: 3715; Nesâî, *Hasâis*, 55, no: 31; İbn Hanbel, *Fezâilu's-Sahâbe*, II, 649, no: 1105; Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, X, 232.

⁹⁵³ İbn Asâkir'in kaydettiğine göre bu hadise Taif muhasarası esnasında gerçekleşmiştir. (Bkz. *Tarîhu Dimaşk*, XLII, 343)

⁹⁵⁴ Bu arkadaşın maksadın Ebû Bekir olduğu açıktır.

⁹⁵⁵ Nesâî, *Hasâis*, 89, no:72. Ahmed b. Hanbel, bu rivayeti Zeyd b. Yüseyğ'den mürsel olarak nakletmiştir. *Fezâilu's-Sahâbe*, II, 571, no: 966

⁹⁵⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 266.

Ali'nin yanına gelerek "Ey müminlerin emîri, bu 'na'l hadisinde' bir şüphe var mı" diye sorar. Hz. Ali adeta ileride orataya çıkacak olası tüm şüpheleri de gidermeye yönelik bir cevap verir: "Allah'ım, bu hadisenin, Rasûlünün bana müyesser kıldığı bir şey olduğuna Sen şahitsin."⁹⁵⁷ Bu rivayete ilişkin 'râvî hatalarından kaynaklanan sebeplerle tek hadis, iki farklı rivayetmiş gibi aktarılmıştır" şeklindeki itirazları haklı bulmayan Tahâvî, "خفف النعل" rivayetinin iki ayrı günde gerçekleşen olayları ifade ettiğini iddia etmektedir. O, bu yaklaşımın iki rivayet arasındaki çelişkiyi ortadan kaldırmanın en doğru yol olduğunu düşünmektedir.⁹⁵⁸

Şîî (bir) yoruma göre bu hadis Ali'nin Hz. Peygamber'den (s.a.) sonraki sorumluluğuna işaret etmektedir. Rasûlullah, "Ey Nebî! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et ve onlara karşı katı ol. Onların varacakları yer cehennemdir. Ne kötü bir varış yeridir orası!"⁹⁵⁹ âyetinin gereğini hayattayken yerine getirmiş, onun vefatından sonrası için ise bu görev Ali'ye tevdi edilmiştir diyen İbn Rüveyş, ayette geçen münafıklarla ilgili olarak şu ilginç saptamayı yapar: "Allah Rasûlü (s.a) ölmeden önce münafıkları tamamen ortadan kaldıramamıştı. O'na (s.a.) niyabeten bu büyük işi yerine getirmek Ali'ye bırakılmıştı. Neticede Ali münafıkları yok etti ve böylece Rasûlullah'ın hadisinde ifade ettiği hakikat ortaya çıkmış oldu."⁹⁶⁰

5. Tayr/Tâir Hadisi (حديث الطائر)

Hem Sünnî hem de Şîî (eğilimli) kaynaklar, Hz. Ali'yi ön plana çıkarmakla kalmayıp farklı tarîklerinde Ebû Bekir, Ömer ve Âişe gibi sahabileri zemmeden ve *Hadîsu't-Tâir* (veya *Hadîsu't-Tayr*) olarak bilinen rivayete yer vermektedirler. Söz konusu rivayet o kadar meşhurdur ki, hakkında müstakil eserler dahi telif edilmiştir.⁹⁶¹ Rivayetin farklı tarîklerini bir araya getirdiğimizde aşağı yukarı aynı aktörleri görürüz. Ancak bu rivayetlerin neredeyse tamamının ortak yanı hepsinde Ali'nin ön plana çıkmasıdır. Buna karşın diğer üç halifenin zımnen, Şîî kaynaklarda ise Hz. Âişe'nin alenen tahkîr edildiği görülmektedir.

⁹⁵⁷ Tahâvî, *Şerhu Müşkil*, X, 237.

⁹⁵⁸ Tahâvî, *A.g.e.*, X, 245.

⁹⁵⁹ et-Tevbe, 9/73.

⁹⁶⁰ İbn Rüveyş, *el-Beyânu'l-Celî*, 66-67.

⁹⁶¹ İbn Kesîr, *Hadîsu't-Tayr* hakkında İbn Cerîr Taberî, İbn Merdeveyh, Bâkılânî (reddiye olarak) ve Zehebî gibi alimlerin müstakil eserler telif ettiklerini söylemektedir. *el-Bidâye*, VII, 390.

Tirmizî, Süfyân b. Vekî – Ubeydullah b. Mûsa (ö. 213/829)⁹⁶² – İsa b. Ömer (ö.156/773)⁹⁶³ – Süddî (ö.127/745)⁹⁶⁴ – Enes tarîkıyla aktarmaktadır: Bir gün Hz. Peygamber’in (s.a.) sofrasında kuş eti vardı. Rasûlullah (s.a.v.): “Allah’ım! **Kullarından en sevdiğini** bana gönder ki, benimle beraber bu kuşun etinden o da yesin. Biraz sonra **Ali** geldi ve beraberce yediler.”⁹⁶⁵

Kûfe orijinli bu rivayette Rasûlullah’ın hayır duasına mazhar olan Hz. Ali’nin “Allah’ın en sevdiği kul” olduğunu ifade edilmesi ince bir gönderme olarak düşünülebilir. Bunun dışında burada başka bir sahabinin zemmedildiğine dair bir îmâdan bile söz edilemez. Rivayet bu haliyle kalsa iyidir. Aşağıda işaret edeceğimiz farklı kaynaklarda yer alan tarîklerinde *Hadîsu’t-Tayr*’ın nasıl bir formata dönüştürüldüğü gözler önüne serilecektir.

Önce Taberânî ve Hâkim’in kaydettiği Enes rivayetindeki birtakım ziyadelere dikkat çekmek istiyoruz. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.), kendisine kızartılmış bir kuş getirildiğinde şöyle dua etmiş: “Allah’ım! Şu an bana **mahlûkatın en hayırlısını** gönder ki benimle birlikte bu kuşun etini o da yesin.” Enes, o kişinin Ensar’dan olmasını temenni etmiştir. Derken kapı çalmış. Gelenin **Ali** olduğunu gören Enes, Hz. Peygamber’in şu an bir ihtiyacını gidermekte olduğunu söyleyerek onu içeriye almak istememiş,⁹⁶⁶ fakat Ali ısrarla kapıyı çalınca da Rasûlullah’a, gelenin Ali b.

⁹⁶² Kûfe’li *sikâ* bir ravî olan Ubeydullah b. Musa çok hadis rivayet etmesiyle bilinmektedir. Abbasî halifesi Memûn (198-218/813-833) döneminde vefat etmiştir. Hocası İsa b. Ömer gibi o da Kur’an hususunda uzmanlaşmıştır. Şîî görüşlere temayül ettiği söylenmektedir. İbn Sa’d, *Tabakât*, VI, 400; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 152.

⁹⁶³ Kûfeli İsa b. Ömer el-Hemedânî Kıraat bilginidir. Bu yüzden “Sâhibu’l-Hurûf” olarak anılır. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 282; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 111.)

⁹⁶⁴ Tefsîr rivayetleriyle meşhur olan İsmail b. Abdîrahmân es-Süddî, Hicâz asıllı olmakla birlikte Kûfeli kabul edilir. İbn Maîn onu *zayıf* kabul ederken İbn Hanbel *sika* olduğu söylemiştir. Ebû Hâtim de hadisin yazılabileceğini, ancak delil olarak kullanılamayacağını belirtmiştir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 184). Süddî’nin Şîî eğilimli bir râvî olduğu da anlaşılmaktadır. Nitekim Ali b. Hüseyin b. Vâkîd’ın (ö. 211/827) naklettiğine göre Merv kadısı olan babası Hüseyin b. Vâkîd (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 66) bir gün bir ayetin tefsîrini sormak için Süddî’yi ziyaret ettiğinde dersinin sonunda Süddî’nin, Ebû Bekir ve Ömer aleyhine konuştuğunu görünce bir daha onu ziyaret etmemiştir. (Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 87).

⁹⁶⁵ Tirmizî, *Menâkıb*, 20, no: 3721; Taberânî, *el-Evsat*, VI, 90, no: 5886. Tirmizî, hadisin senediyle ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Bu hadis garibtir. Bu şekliyle sadece Süddî’nin rivâyetiyle bilmekteyiz. Enes’den daha değişik şekilde de rivâyet edilmiştir. İsa b. Ömer, Kûfelidir. Süddî, İsmail b. Abdîrahman’dır. Enes b. Mâlik’den hadis işitmiştir ve Hüseyin b. Ali’yi görmüştür. Bu kişiyi Şu’be, (ö. 160/777) Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ve Zâide (ö. 161/778) sağlam kabul etmişlerdir. Yahya b. Saîd el-Kattan (ö. 198/813) da sağlam sayanlardandır. Ayrıca İbnu’l-Cevzî, Süddî’nin durumundan dolayı bu rivayetin sahîh olmadığını söylemektedir. İbnu’l-Cevzî, *el-İtel*, I, 229.

⁹⁶⁶ Enes’in bu rivayette ifade edilen tavrıyla Üçüncü Bölümde “Tebşîr/İstîzân” rivayetleri bağlamında işaret edeceğimiz *Erîs Kuyusu* rivayetinde karşımıza çıkan tavrını karşılaştırınız.

Ebû Talib olduğunu bildirmiştir. Allah Rasûlü onu içeri almasını istedikten sonra Enes'e, Ali'yi neden kapıda alıkoyduğunu da sormuştur. Enes de "Gelecek kişinin benim kaviminden olmasını umut ediyordum" karşılığını vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.), "Kişi kendi kavmini sevebilir" buyurmuştur.⁹⁶⁷

Aynı rivayetin bir başka varyantında Rasûlullah'ın bu iltifatına mazhar olacak kişi için Enes'in **Sa'd b. Ubade**'yi temenni ettiği yer almaktadır. Daha ilginç olanı ise buna Hz. Âişe ve Hafsa'nın temennilerinin de eklenmiş olmasıdır. Onların isteklerini tahmin etmek zor olmasa gerektir: Hz. Âişe, "Allah'ım gelecek kişi babam (**Ebû Bekir**) olsun" derken aynı şekilde Hz. Hafsa da gelecek kişinin babası (**Ömer**) olmasını Allah'tan niyaz etmiştir. Ne var ki, Enes kapıyı açtığı anda bir de karşısında **Ali**'yi görmüştür. Rasûlullah, Ali'nin içeri alınmasını isterken onun için ayrıca şu duayı yapmıştır: "Allah'ım ona dost ol"⁹⁶⁸

Bu Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in daha alenî bir biçimde Hz. Ali'ye nispetle küçük düşürüldükleri ve Nesâî'nin *es-Sünenü'l-Kübra* ile *Hasâisu Ali* adlı eserlerinde yer alan versiyonlarında rivayet, adeta bir Şîî propagandası vazifesi görmektedir. Onda, Allah Rasûlü'nün (s.a.) Allah'tan **mahlûkatın en hayırlısını** göndermesi temennisinde bulunması üzerine sırasıyla **Ebû Bekir** ve **Ömer** gelmiştir. Ne var ki, Hz. Peygamber onları içeri almamış, ancak arkalarından gelen **Ali**'nin girmesine izin vermiştir.⁹⁶⁹

İbnu'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *Üsdü'l-Ğâbe*'sinde **Ömer** yerine **Osman**'ın adı zikredilirken⁹⁷⁰ İbn Kesîr (ö. 774/1373), Ebû Ya'la'ya (ö. 307/920) yaptığı atıfla⁹⁷¹ sırasıyla dört halifenin de adını zikrederek listeyi tamamlamaktadır.⁹⁷²

Zamanı ve mekânı meçhul olsa da Rasûlullah'ın yemesi için kendisine bir kuş eti ikram edildiği gerçeğini inkâr edemeyiz. Nitekim Ebû Nuaym'ın *Hilyetu'l-Evliya*'da naklettiğine göre Ümmü Süleym bir keresinde oğlu Enes vasıtasıyla, hazırladığı kuş kızartmasından Rasûlullah'a da bir tabak gönderir. Rasûlullah, yemeği önüne koyan Enes'ten dışarı çıkıp kimi bulursa yemeğe çağırmasını ister ve

⁹⁶⁷ Taberânî, *el-Kebîr*, I, 253, no: 730; Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 1749, no: 4650.

⁹⁶⁸ İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, XLII, 247.

⁹⁶⁹ Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübra*, V, 107, no: 8398; *Hasâisu Ali*, 29, no: 10.

⁹⁷⁰ İbnu'l-Esîr, *Üsd*, IV, 105. İbnu'l-Esîr, söz konusu rivayete ilişkin yaptığı değerlendirmede Ali'den sonra Ebû Bekir ve Osman'ın zikredilmesini son derece garîb karşılamaktadır.

⁹⁷¹ Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, VII, 105, no: 4052. Ancak Selim Esed'in tahkîk ettiği nüshada Osman yer almamaktadır. Ayrıca muhakkık, rivayetin senedi için en hafif cerh ifadesi olan "لین (لين) : isnadı gevşek" değerlendirmesini yapmaktadır.

⁹⁷² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 388.

şu duayı da yapar: “Allah’ım! Bize yarattıklarının en hayırlılarını gönder.” Bu duanın verdiği heyecanla dışarı çıkan Enes kendi sülalesinden birilerini görmeyi temenni ederken karşısında **Ali b. Ebî Talib**’i bulur ve Peygamber’in yanına geri döner. Rasûlullah “kimseyi bulamadın mı” diye sorunca Enes, “hayır” cevabını verir. Rasûlullah “iyi bak” deyince, Enes birkaç kez bakar, ancak her defasında Ali’den başkasını göremez. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.) “Çağır onu da gelsin” der ve gelen Ali için şu duayı yapar: “Allah’ım ona dost ol”⁹⁷³

Tayr rivayetleri arasında akla en yatkın gibi gözüken işbu Ebû Nuaym rivayetinin sonunda yer alan ayrıntılar dikkat çekmektedir. Şu ince mesajı görmemek mümkün değildir: Enes’in (ve soyunun) mahlûkatın en hayırlısı olma şansı kalmamıştır! Kim ne kadar karşı çıkarsa çıksın, yaratılmışların en iyisi Ali b. Ebî Tâlib’tir.

Şîî hadis kaynaklarında bu rivayet üzerinden Hz. Âişe’nin de zemmedilmesi ihmal edilmemiştir. İbn Şâzân’ın Ebû Râfi tarîkıyla naklettiği bir rivayette Hz. Ali’nin müminlerin annesinden daha faziletli olmasının yanı sıra onun, hilafet/imamet misyonuna dair açık beyanların yer aldığı bir kurgu söz konusudur. Olayı aktaran Ebû Rafi’in Hz. Âişe’ye hizmet ettiği (diğer rivayetlerde Enes Rasûlullah’a hizmet ediyordu) bir esnada bir gün Hz. Âişe’nin kapısı çalar. Ebû Rafi kapıyı açtığı anda karşısında elinde üstü kapalı bir tabakla bir kız çocuğu görür. Durumu hemen Âişe’ye bildirir. O da kendisine kızı içeri almasını söyler. Âişe o tabağı Hz. Peygamber’in (s.a) önüne koyar. Rasûlullah yemeye başlarken şu temennîde bulunur: “Keşke **müminlerin emîri, müslümanların efendisi ve müttakîlerin imamı** da benimle birlikte yeseydi.” Bunun üzerine Hz. Âişe “Bu üç vasfa birden sahip olan da kim” diye sorunca Allah Rasûlü susar. Müminlerin annesi sorusunu iki kez daha tekrarlar. Sonuncusunda da Rasûlullah susunca kapı bir kez daha çalar. Bu sefer gelen **Ali b. Ebî Tâlib**’tir. Rasûlullah onu içeri buyurur ve kendisine, “İki kez yanıma gelmeni bekledim. Sen gecikince de bir an önce gelmen için Allah’a dua ettim” der. Hz. Ali de sofraya buyur edildikten sonra bir ara Allah Rasûlü (s.a.) ona hitaben: “Ey Ali! Allah seninle savaşımlarla savaşsın, sana düşmanlık besleyenlerin düşmanı olsun” deyince Hz. Âişe onların kim olduğunu

⁹⁷³ Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 339. Bu rivayetin senedindeki illetler için bkz. İbnu’l-Cevzî, *el-İlel*, I, 229.

sorar. Hz. Peygamber yine susar. Eşi sorusunda ısrar edince şu cevabı alır: “ Sen ve Seninle birlikte olanlardır.”⁹⁷⁴

Hz. Âişe'nin Cemel vakasındaki tutumunun hatırlatıldığı bu rivayet, Müminlerin annesine karşı Şiî öfkenin dışa vurumunu ifade eden tipik bir misaldir.

Son olarak *Hadîsu't-Tayr*'la bağlantılı bir başka ilginç rivayete atıfta bulunmak istiyoruz. Benzer bir mizansenle kaynaklarımıza giren bu rivayet üzerinde bu kez Tâlibî-Abbâsî çekişmesinin izlerine rastlıyoruz. İbn Asâkir'in kaydettiğine göre Dıhyetu'l-Kelbî, Şam'dan döndüğü bir esnada Hz. Peygamber'e (s.a.) Şam'ın yerel yiyeceklerinden bir ikramda bulunmuş. Bunun üzerine Rasûlullah: “Allah'ım! Bana yarattıklarından en sevdiğini gönder de bu yiyeceği onunla birlikte yiyelim” diye dua eder. Derken **Abbas** çıkagelir. Bunun üzerine Rasûlullah şöyle buyurur: “Yaklaş ey amcam! Tam ben de Allah'tan en sevdiği kulunu bana göndermesini istemiştım ki sen geldin”⁹⁷⁵

Hadîsu't-Tayr Şia nezdinde o kadar güçlü bir argümandır ki daha ilk asırdan itibaren onun Hz. Ali muhaliflerini ikna edip onlar üzerinde olumlu tesir yarattığı görülmektedir. Öyle ki Emevî saltanatının en zalim valilerinden biri olan, Ehl-i Beyt'e ve onları sevenlere karşı acımasız tavırlarıyla bilinen Haccac b. Yusuf'un (ö. 95/714) oğlunu dahi dize getirdiği ifade edilmektedir. Enes b. Mâlik'in mümtaz öğrencilerinden Sâbit el-Bünânî'nin (ö.120/738+)⁹⁷⁶ naklettiğine göre bir gün Muhammed b. Haccâc⁹⁷⁷ arkadaşlarıyla birlikte hasta olan Enes'i ziyaret eder. Derken bir ara Hz. Ali'nin adı geçtiğinde Muhammed b. Haccâc ona dil uzatır, onu küçük düşürücü sözler sarfeder. Bunun üzerine Enes, “Ey Haccâc'ın oğlu görüyorum ki Ali b. Ebî Talib'e dil uzatıyorsun. Muhammed'i hakikatleri açıklaması için gönderene yemin olsun ki...” diyerek başlar ve meşhur “Tayr Hadisi” kıssasını aktarır. En son Muhammed b. Haccac, Enes'e “Bu olay senin yanında mı oldu” diye sorar. Enes “Evet” deyince Muhammed şöyle der: “Allah'a söz veriyorum bu günden

⁹⁷⁴ İbn Şâzân, *Mie Menkibe*, 98-99; İbn Merdeveyh, *Menâkıb*, 62-63, no:31. İbn Merdeveyh'te Hz. Âişe'nin zemmedildiği kısım mevcut değildir.

⁹⁷⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXVI, 336.

⁹⁷⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 3.

⁹⁷⁷ İbn Asâkir'in kaydettiği benzer bir nakilden bu rivayette Enes'i ziyaret eden kişinin Haccac b. Yusuf es-Sakafî'nin oğlu Muhammed olduğu anlaşılmaktadır. İbn Asâkir, *A.g.e.*, LII, 260-261.

sonra artık Ali'ye dil uzatmayacağım ve bunu yapanları gördüğüm zaman ayıplarını yüzlerine vuracağım.”⁹⁷⁸

Bu rivayette görüldüğü gibi *Hadîsu't-Tayr* ile Hz. Ali lehinde *istişhadta* bulunduğu ifade edilse de asıl rivayetler göz önüne alındığında Enes'in de ravîlerin marifetiyle içine düşürüldüğü durum da pek iç açıcı değildir. Şöyle ki, Ali'yi görmesine rağmen ısrarla içeri almamaya çalışması son derece ilginçtir. Bu rivayeti en temel referansları arasında gösteren Şîîler, ona dayanarak bir taraftan Hz. Ali'nin hilafetini Hz. Peygamber'in ağzıyla tescil ettirmeye çalışırken diğer taraftan da ona yıllarca hizmet eden Enes'i de yalancılıkla itham etmişlerdir. Nitekim el-Meylânî, Enes'in yalancı biri olduğunun *Hadîsu't-Tayr* ile sabit olduğunu söylemektedir.⁹⁷⁹

Şîî imamet nazariyesini naklî deliller yanında aklî delillerle de ispatlayan bir âlim olarak bilinen⁹⁸⁰ Şeyh Müfîd (ö. 413/1022), mantıkçı yönünü bu rivayeti yorumlarken de göstermekte ve şu çıkarımda bulunmaktadır: Allah'ın kullarına muhabbet etmesi demek onlara sevab vermesi demektir. Örneğin “Allah çocukları, hayvanları ve mecnunları sever” denmez. “(ﷻ ﷻ ﷻ ﷻ ﷻ ﷻ): Allah'a en sevgili kulu” olma özelliği Ali b. Ebî Tâlib için sabit olduğuna göre bu, onun en büyük sevaba müstehak olan en şerefli kulu olduğunu gösterir. Bu da ancak onun Allah katında ameli en faziletli (efdâl), davranışları en makbul kişi, diğer kullar arasında da en yüce insan olmasıyla mümkün olur.⁹⁸¹

⁹⁷⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 1750, no: 4651. Zehebî, *Telhîs*'inde bu hadisi Sâbit el-Bünânî'den nakleden İbrahim b. Sâbit için *sâkı* ifadesini kullanırken, İbn Hacer de bu rivayetine de atıfta bulunarak, İbrahim hakkında bilinen bir şey olmadığı yönünde Buhârî ve Ukaylî'den nakilde bulunur. İbn Hacer, *Lisân*, I, 42. Ayrıca bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 387.

⁹⁷⁹ el-Meylânî, *Risâle fi'l-Ehâdisi'l-Maklûbe fi Menâkibi's-Sahâbe*, (er-Resâilu'l-Aşr içinde –VII. Risâle), 26. Meylânî, Enes b. Mâlik'e ilişkin söylediklerini onun Hz. Ali'nin hilafet hakkını gizlediği yönündeki Şîî anlayışa işaret ederek de teyid etmektedir. Şöyle ki, Hz. Ali'nin Kûfe mescidinde yaptığı söylenen bir konuşmasında aralarında Enes'in de bulunduğu bir dinleyici kitlesine *Ğadîr Hum* rivayetini hatırlatması üzerine kimseden ses çıkmayınca Enes'e dönerek “Sen orda değil miydin” dediği, Enes'in de “Yaşlandım, bu yüzden unuttum” diyerek olayı gizlemesi üzerine Hz. Ali'nin şöyle beddua ettiği söylenmektedir: “Eğer Yalan söylüyorsan Allah yüzünde öyle beyaz lekeler çıkarsın ki onları sarığın bile örtmesin.” İbn Kuteybe (ö. 276/889), kaynağını vermeden *el-Meârif*'inde “Abrâs” (vücudun çeşitli yerlerinde beyaz lekelerin oluşmasıyla meydana gelen bir hastalık) hastalığına yakalanan ünlülerden bahsederken Enes'e de yer vermekte, bu bağlamda Hz. Ali'nin söz konusu bedduasına da işaret etmektedir. (İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-Meârif*, thk. Servet Ukkâşe, Dâru'l-Meârif, Kâhire, 1969, s. 580.) Ne var ki, bu eserin elimizdeki mevcut nüshasında bu rivayet için müellifin “aslı yoktur” kaydı yer almakla birlikte son dönemin önemli Şîî kaynaklarından *el-Ğadîr* müellifi Emînî, İbn Ebî'l-Hadîd'in de buraya atıfta bulunduğundan (*Şerhu Nehci'l-Belâğa*, XIX, 218) hareketle bu kaydın Mısır matbaalarında bir hile ile kitaba yerleştirildiğini iddia etmektedir. el-Emînî, *el-Ğadîr*, I, 192.

⁹⁸⁰ Bulut, Halil İbrahim, *Hiz. Ali Sempozyumu Bildirileri*, s. 76.

⁹⁸¹ Müfîd, Şeyh, *Tafdîl*, 28.

İbnu'l-Cevzî, Hadîsu't-Tayr'a ilişkin bir de İbn Abbas'tan nakledilen bir tarîka işaret etmektedir ki anlam olarak Tirmizî rivayetinin aynısıdır. *el-İlelu'l-Mütenâhiye* müellifi bu tarîk için şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Bu hadis sahîh değildir. Zira Muhammed b. Şuayb *mechuldür*. Süleyman b. Kırm⁹⁸² ise aşırı bir *Râfızî*dir.”⁹⁸³

Enes kanalıyla hadisin onaltı tarîkını sened açısından değerlendiren İbnu'l-Cevzî, şunları söyler: Bu hadisin tüm tarîkları karanlıktır. Muhammed b. Tahir el-Makdisî (ö. 507/1114) de bu hadisin tüm tariklerinin *batıl* ve *illetli* olduğunu, onun, Kûfe'nin rezilleri tarafından *meşhur* ve *mechûl* kimseler aracılığıyla Enes'e dayandırılan uydurma bir haber olduğunu söylemiş ve buna rağmen kitabına bu hadisi aldığı için de Hâkim'i⁹⁸⁴ kınamıştır.⁹⁸⁵

Nesâî'nin *Hasâisu Ali* eserinin muhakkıki Ahmed el-Belûşî, *Hadîsu't-Tayr*'ın Enes'ten otuz farklı tarîkı yanında Sefîne'den gelen üç tarîk ile Ali ve İbn Abbas tarîklarını tahrîc ettikten sonra rivayeti üç açıdan metin kritiğine tabi tutmaktadır. Muhakkıkın gözüne çarpan tenkid noktalarını, onun nasıl bir tenkid zihniyetine sahip olduğunu göstermesi bakımından burada kayda değer görüyoruz. Birincisi; rivayetlerde birbirinden farklı kuş çeşitleri söz konusudur. İkincisi; kuşların sayısında farklılıklar vardır. Üçüncüsü ise, kuşları kimin getirdiği ihtilaflıdır!⁹⁸⁶

6. Rasûlullah'ın Vefatı Öncesi Rahatsızlığında Yaşananlar

Rasûlullah'ın vefatından kısa bir süre önce nelerin yaşandığı rivayet kitaplarına değişik biçimlerde yansımıştır.⁹⁸⁷ Vefatının arefesinde Hz. Peygamber'in son kez ümmetine bazı tavsiyelerde bulunmamış olması düşünülemez. Ne var ki, kaynaklarımızın bu noktada aktardıkları bilgiler son derece karışıktır ve bir kısmı tartışma yaratacak cinstendir. Bu husustaki en net bilgilerden olan Ebû Bekir'in

⁹⁸² İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 332.

⁹⁸³ İbnu'l-Cevzî, *el-İlelu'l-Mütenâhiye*, I, 228.

⁹⁸⁴ Zehebî'nin (ö. 748/1348) Nübelâ'da zikrettiklerine bakılırsa Hâkim'in de bu rivayetin sahih olmadığını düşündüğü anlaşılmaktadır. Bir hadis meclisinde *Hadîsu't-Tayr*'a ilişkin kanaatinin sorulması üzerine Hakim, hadisin sahih olmadığı cevabını verirken gerekçesini de eklemektedir: “Bu hadis sahîh olsaydı, o zaman Peygamber'den (s.a.) sonra Ali'den daha faziletli bir sahâbi olmazdı”. Bunun sağlam bir hikâye olduğunu belirten Zehebî, buna rağmen *Hadîsu't-Tayr*'ı nasıl oluyor da *el-Müstedrek*'ine almış diye Hâkim'e hayret etmektedir. Bkz. Zehebî, *Nübelâ*, XVII, 168.

⁹⁸⁵ İbnu'l-Cevzî, *el-İlelu'l-Mütenâhiye*, I, 237.

⁹⁸⁶ Nesâî, *Hasâisu Ali*, Muhakkıkın notu s. 35.

⁹⁸⁷ Hz. Peygamber'in maraz-ı mevtinde neler söylediğine ve o esnada neler yaşandığına dair detaylı bilgi veren bir rivayet için bkz. Abdurrezzak, *el-Musannef*, V, 428.

namaz imamlığı bile rivayet kitaplarında karmaşık hale getirilmiştir. Hz. Peygamber'in vefat etmeden kısa bir süre önce bir şeyler konuşmak için yanına bir sahabiye çağırdığına dair rivâyetlerin yanı sıra bir vasiyette bulunmak üzere bir şeyler yazmak istemesine rağmen ashâbı tarafından bu isteğinin yerine getirilmediğini ifade eden rivayetler, Şia ile Ehl-i Sünnet âlimlerini karşı karşıya getiren önemli tartışma konularındandır. Rasûlullah'ın Hz. Ali'nin mi yoksa Hz. Âişe'nin mi kucağına dayanmış vaziyette vefat ettiği hususu iki ekol arasında dahi çekişme nedeni olmuştur.⁹⁸⁸ Burada a) Hz. Ebu Bekir'in Namaz İmamlığı b) Hz. Peygamber'in Yanına Çağırdığı Kişi ve c) Kırtas Hâdisesi olmak üzere Rasûlullah'ın son günlerinde yaşananları üç başlıkta ele alabiliriz.

a. Hz. Ebu Bekir'in Namaz İmamlığı

Hz. Ebû Bekir'in namaz imamlığına ilişkin rivayet ile, Allah Rasûlü'nün vefatından önce bir sahabîsiyle görüşme talebini ifade eden rivayetlerin yer yer iç içe girmiş bir vaziyette aktarılmış olması işi daha da karmaşık hale getirmektedir. Kimi zaman onları birbirinden ayırabilmek imkânsız gibi görünse de birbirinden farklı mesajlar içermektedirler. Şimdi biri Ehl-i Sünnet'in diğeri de Şia'nın argümanları arasında yer alan Hz. Peygamber'in maraz-ı mevtinde yaşanan bu iki önemli hadise ile ilgili anlatımlar üzerinde duracağız.

Buhârî'nin naklettiğine göre Hz. Âişe Rasûlullah'ın vefatına yakın zamanlardan birini şöyle aktarmaktadır: O (s.a.), vefat etmiş olduğu hastalığa yakalandığı zamanlardan birinde namaz vakti gelmiş, ezan da okunmuştu. Rasûlullah: "Ebû Bekr'e söyleyin de insanlara namazı kıldırın" buyurdu. "Ebû Bekr pek yufka yürekli, senin makamında durup da halka namaz kıldırılmaz" denilince Allah'ın Elçisi emrini yineledi. Yanındakiler de kendi söylediklerini tekrar ettiler. Bunun üzerine Rasûlullah üçüncü kez talebini tekrarladı ve ekledi: "Şübhesiz ki sizler Yûsuf Peygamber'in sahibelerisiniz (yâni onun zamanındaki kadınlar gibisiniz). Ebû Bekr'e emredin, insanlara namazı o kıldırın". Bunun üzerine Ebû Bekr (mihriba) çıkıp namazı kıldırdı. (Bu namazlardan biri esnasında) Peygamber, kendisinde bir hafiflik hissetti ve iki kişiye dayanarak namaza çıktı. Tâkatsizliğinden dolayı yürürken ayaklarını yerlerde sürüdüğü hâlâ gözümün önündedir. Ebû Bekir

⁹⁸⁸ Askerî, Me'âlimu'l-Medreseteyn, I, 234.

geriye çekilmek istedi. Peygamber (s.a) ona, ‘yerinde dur’ diye işaret etti. Sonra ileriye götürüldü ve nihayet Ebû Bekr’in yanına oturdu.” Hadisin râvîlerinden el-A’muş (ö. 148/765), ‘namazı Peygamber kıldırıyordu da, Ebû Bekir O’nun namazına, cemâat de Ebû Bekr’in namazına uyarak (mı) namaz kılıyorlardı?’ şeklinde kendisine yöneltilen bir soruya, ‘evet’ yanıtını vermiştir. Bu hadîsi Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Şu’be’den; o da el-A’muş’ten olmak üzere bir kısmını rivayet etti. Ebû Muâviye Muhammed ibn Hazım, el-A’muş’ten yaptığı rivayetinde, ‘Rasûlullah, Ebû Bekr’in soluna oturdu. Ebû Bekr de ayakta namaz kılıyordu’ cümlesini eklemiştir.⁹⁸⁹

Hiz. Âişe her ne kadar babasının yufka yürekli oluşunu öne sürerek Rasûlullah’tan, namaz kıldırması için başkasını, bazı rivâyetlere göre Ömer’i⁹⁹⁰ görevlendirmesini istese de, müminlerin annesinin esas gerekçesinin bu olmadığı anlaşılıyor. Bazı rivayetlerde yer alan bir ayrıntıya göre Hiz. Âişe’nin Rasûlullah’ın Ebû Bekir’i çağırması talebine direnmesini, Hiz. Peygamber’in (s.a.) yerine geçecek ilk kişi hakkında insanların kötümser bir tavır takınmalarından endişe duymasına bağladığı ifade edilmektedir.⁹⁹¹ Burada “Hiz. Âişe’nin ilerleyen zamanlarda bu kaygısını bizzat kendisi mi dile getirmiştir, yoksa bu, ağır hasta olan Rasûlullah’ın emrini yerine getirmemekte direndiği için olumsuz bir pozisyona giren müminlerin annesini mazur gösterme kaygısıyla ravilerden birinin yorumu mudur” sorusu akla gelmektedir. İbn Abdilberr (ö. 463/1071), Hiz. Âişe’nin kendince makul bir gerekçeye dayanarak böyle bir tutum sergilendiğini belirtmektedir: “Âişe, babası hakkında insanların olumsuz düşüncelerinden ve babasının, sadece Peygamber’in ölüm rahatsızlığına yakalandığı zaman imamlık yaptığını söylemelerinden endişelendiği için bunları dedi. Allah Rasûlü de onun bu talebini reddetti...”⁹⁹²

Meylânî, Rasûlullah’ın, rahatsızlığı şiddetlenince, Bilâl’in ‘Ey Allah’ın elçisi, namazı kim kıldıracak...’⁹⁹³ diye sorması üzerine Ali’yi çağırıldığını iddia etse de⁹⁹⁴ rivayetlerin karmaşıklığına rağmen kesin olarak söylenebilecek bir şey varsa, o da Ebû Bekir’in şöyle ya da böyle namaz kıldırması olduğudur. Ancak bu tarihî hakikatin

⁹⁸⁹ Buhârî, Ezan, 39, 46; no: 664, 678; İ’tisam, 5, no:7303; Tirmizî, Menâkıb, 16, No: 3672; Ebû Nuaym, *Tesbîtu’l-İmâme*, 91-92.

⁹⁹⁰ Müslim, Salât, 95, no: 941; İbn Mâce, İkâmetu’s-Salavât, 142, no: 1232.

⁹⁹¹ Müslim, Salât, 94, no: 940; İbn Hanbel, *el-Müsneid*, VI, 34, 229, no: 24562, 26442; Abdurrezzak, *el-Musannef*, V, 428, no: 9754; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XV, 294, no: 6874

⁹⁹² İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, XXII, 133.

⁹⁹³ İbn Hanbel, *el-Müsneid*, III, 202, no: 13124. Meylânî’nin kullandığı bu rivayetin devamında Rasûlullah Bilâl’in sorusuna “Ebû Bekir’i çağırın” diyerek karşılık vermiştir.

⁹⁹⁴ Meylânî, Risâle fî Salât-i Ebî Bekr, (er-Resâilu’l-Aşr içinde, IV. Risâle), s. 54.

bile rivayetler üzerinden ideolojik kaygılarla istismar edildiği gözlerden kaçmamaktadır. Ebû Davud, Abdullah b. Zem'a tarîkıyle nakletmektedir: Bilal, hastalığının iyice şiddetlendiği bir sırada Rasûlullah'ı (s.a.) namaza çağırdı. O da, 'Namazı cemaate kim kıldıracaksa ona emredin (de namazı kıldırın)' buyurdu. Bunun üzerine Abdullah b. Zem'a dışarıya çıktı ve Ömer'i gördü. Fakat Ebû Bekir yoktu. İbn Zem'a da Ömer'e söyledi. Ömer de öne geçip namazı kıldirmaya başladı. Ömer'in sesini duyan Hz. Peygamber (s.a.v.), "Ebû Bekir nerede? (Ebû Bekir varken) başka birisinin öne geçmesini Allah da Müslümanlar da kabul etmez." dedi ve (mescide gelip halka namaz kıldırması için) Ebû Bekir'e (haber) gönderdi. Ömer bu namazı kıldırıktan sonra Ebû Bekir geldi ve halka namazı kıldırıldı.⁹⁹⁵ Bu rivayet bazı kaynaklarda, "Aralarında Ebû Bekir olduğu halde başkasına uymaları bir topluluğa yaraşmaz"⁹⁹⁶, "Ben, bana emredileni yapıyorum"⁹⁹⁷ gibi ziyadelerle de bitmektedir.

Her iki rivayet de içerik yönünden sorunlar ihtiva etmektedir. Birincisinde Hz. Peygamber'in Ebû Bekir'in namaz kıldırmasını istemesine rağmen eşi Hz. Âişe'nin Allah Rasûlü'nün bu isteğine karşı çıkması ve Ömer'de ısrar etmesi izaha muhtaçtır. Ölüm döşeginde yatanların son isteklerinin yakınları tarafından özenle yerine getirilmeye çalışılması beklenirken Müminlerin annesinin Allah Rasûlü'nü kızdırma pahasına onun talebini yerine getirmemekte bu kadar ısrar etmesi anlaşılabilir değildir.

Ebû Davud rivayetinde de benzer sorunlar söz konusudur. Namaz kıldıramayacak kadar halsiz düşen Allah Rasûlü kimseyi ön plana çıkarmadan gayet normal bir şekilde **"Kim kıldıracaksa namazı, söyleyin kıldırın"** buyurmasına rağmen, Hz. Ömer namazı kıldirmaya başladıktan sonra Hz. Peygamber'in (s.a.) bu durumdan memnuniyetsizliğini dile getirmiş olması düşünülemez. Bu, her şeyden önce Hz. Peygamber'in nezaketiyle bağdaşmaz. Ayrıca Rasûlullah'ın namaz kıldırması için bir isim zikretmemesine rağmen, sanki Ebû Bekir'in adını anmış gibi, sahabi ravî Abdullah b. Zem'a'nın gözleri neden Ebû Bekir'i aramıştır? Bu da altı çizilmesi gereken bir soru(n)dur.

⁹⁹⁵ Ebû Davud, Sunne, 11, no: 4660.

⁹⁹⁶ Tirmizî, Menâkıb, 16, No:3673, Ebû Nuaym, *el-İmâme*, 91-92; İbnu'l- Cevzî, *el-Mevdû'ât*, I, 318.

⁹⁹⁷ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 11.

Rivayetin siyakından, Ebû Bekir ile Ömer arasında gerçekleşmiş bir dialogun mahzuf olduğuna dikkat çeken İbn Hacer, onların, birbirlerine imam olmayı teklif etmeleri neticesinde bu sürecin yaşandığını ima etmektedir. Ebû Bekir'in, (muhtemelen) imamlığı Ömer'e teklif etmesini mütevazı kişiliğine bağlayan yorumun⁹⁹⁸ aksine Nevevî ve İbn Hacer, bunu, onun yufka yürekliliğine ve sulu gözlü olmasına bağlarlar.⁹⁹⁹

Ebû Bekir ile Ömer arasında böyle bir dialogun yaşanmış olması ihtimalinin dile getirilmiş olması, yukarıda dikkat çektiğimiz sorunları giderme kaygısıyla ilgili olmalıdır. Öyle ya, Allah Rasûlü Ebû Bekir'in namaz kıldırmasını emretmesine rağmen Hz. Ömer'in imamlığa geçmesi kabul edilemez.

Ebû Nuaym, Hz. Peygamber'in (s.a.) Ebû Bekir'i halife tayin etmemekle birlikte onun hilafetine *delaleten* işaret buyurduğunu belirtirken, *Namaz imamlığı* ve *Müstemniha*¹⁰⁰⁰ rivayetlerini bunun en güçlü delileri olduğunu ileri sürmektedir. Birincisinde, Hz. Ömer'in namaz kıldırmağa başladığını duyan Rasûlullah'ın "**Allah ve Müslümanlar Ebû Bekir'den başkasına razı olmaz**"¹⁰⁰¹ beyanı; diğerinde ise, kendisini bulamadığı zaman kime gideceğini soran kadına, Rasûlullah'ın, "Beni bulamazsan¹⁰⁰² Ebû Bekir'e git" demesidir.¹⁰⁰³ Bu yüzden Ebû Bekir'in bu namaz imamlığı ümmete imamlığının nebevî bir işareti şeklinde telakki edilegelmiştir. Bu telakkîyi ilk dillendiren Sünnî otoritelerden biri İbn Kuteybe'dir (ö. 276/889). O, *el-İmame ve's-Siyase*'nin hemen girişinde (ki, eser Ebû Bekir ile Ömer'in faziletleriyle başlamaktadır) "Allah Rasûlü'nün Ebû Bekir'i halife tayin etmesi..." başlığı altında Ebû Bekir'in namaz imamlığına özel bir vurgu yapmaktadır.¹⁰⁰⁴ Ahmed b. Hanbel'e insanlara "Allah'ın kitabını en iyi bilen... namaz kıldırın"¹⁰⁰⁵ rivayeti ışığında Rasûlullah'ın, namaz kıldırması için Kur'an'ı en iyi bilen olmamasına rağmen Ebû Bekir'i çağırdığına dair rivâyeti değerlendirmesi istendiğinde, o, Allah Rasûlü'nün

⁹⁹⁸ Nevevî, *Şerhu Müslim*, II, 153.

⁹⁹⁹ İbn Hacer, *Feth*, II, 492

¹⁰⁰⁰ (□□ □□ □): Bir istekte bulunan kadın demektir. Rivayet, Hz. Peygamber'den bir istekte bulunan (veya bir soru sormak isteyen) bir kadından bahsettiğinden bu ismi almıştır. Rivayete III. Bölümde temas edilecektir. Bkz. s. 294.

¹⁰⁰¹ Ebû Nuaym, *A.g.e.*, 138.

¹⁰⁰² Kanaatimizce rivayetin delaleti daha da kuvvetli olsun diye burası "Ben ölürsem" şeklinde tevîl edilmiştir. (Ebû Nuaym, *A.g.e.*, 91)

¹⁰⁰³ Ebû Nuaym, *A.g.e.*, 138.

¹⁰⁰⁴ İbn Kuteybe, *el-İmame*, s.11 vd.

¹⁰⁰⁵ Tirmizî, Salât, 60, no: 235.

onu, kendisinden sonra halife olacağına işaret etmek için çağırdığını söylemiştir.¹⁰⁰⁶ Câbirî'nin de ifade ettiği gibi, bu rivayetin mantığına göre Hz. Âişe'nin, ısrarla Ömer'in imamlık yapmasını istemesi karşısında Hz. Peygamber'in aynı ısrarla bu işi Ebû Bekir'in yapmasını istemesi, ashabından, "küçük imamet" aracılığıyla onu (Ebû Bekir'i) "büyük imamete" getirmelerini istediğine yorumlanmıştır.¹⁰⁰⁷ Her halukârda Ebû Bekir'in bu imamlığının en azından ilk halifenin seçilmesi esnasındaki tartışmaları hafiflettiğini söyleyebiliriz. Nitekim, o tartışmada Ensarın, "Bizden bir kişi, muhâcirlerden de bir kişi halife olsun" önerisi karşısında Hz. Ömer, "Ey Ensar topluluğu! Sizler, Rasûlullah'ın, ölmeden önce namaz kıldırması için Ebû Bekir'e talimat verdiğini bilmiyor musunuz?! Bu durumda Ebû Bekir'in önüne geçmek hanginizin hoşuna gider" deyince, Ensar, "Bunu yapmaktan Allah'a sığınırız" karşılığını vermiştir.¹⁰⁰⁸ Yine o esnada Hz. Ebû Bekir, devlet başkanlığı için ashaba Ebû Ubeyde b. Cerrah'ı ve Ömer b. Hattab'ı tavsiye ettiğinde, Ebû Bekir lehinde çekildiğini açıklayan Ömer, onun Peygamberle eskiye dayanan birlikteliği, hicrette ona eşlik etmesi ve mağara arkadaşlığı, maddi fedakarlıkları yanında, namaz imamlığı ayrıcalığını da zikrederek Ebû Bekir'in bu iş için kendilerinden daha müstehak olduğunu söylemiştir.¹⁰⁰⁹ Hz. Ali ve Zübeyr'in de bu minvalde bir açıklamayla Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber'den (s.a.) sonra hilafete en layık kimse olduğunu söyledikleri nakledilmektedir.¹⁰¹⁰

Nevevî, bu rivayetin Hz. Ebû Bekir'in diğer sahabiler arasındaki faziletini yansıtması yanında aynı zamanda onun, Hz. Peygamber'den sonra halife olmaya başkalarından daha müstehak olduğuna dair bir uyarı niteliğinde olduğunu ileri sürmektedir.¹⁰¹¹ Ebû Bekir'i namaz kıldırma davet etmesinin Hz. Peygamber'in Allah'ın vahyiyle yaptığı bir tercih olduğunu söyleyen Musa Cârullah (ö. 1369/1949) ise, bunun, aynı zamanda kendisinden sonra Ebû Bekir'i halife tayin etmesi anlamına geldiğini iddia etmektedir.¹⁰¹²

¹⁰⁰⁶ Hallâl, *es-Sünne*, II, 301-303; no: 365-367

¹⁰⁰⁷ Câbirî, Muhammed Abid, *Tekvînu'l-Akli'l-Arabî* -Nakdü Akli'l-Arabî, I- Merkezu Dirâsâtî'l-Vahdeti'l-Arabiyye, Beyrut, 1991, 152.

¹⁰⁰⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 1671, no: 4423.

¹⁰⁰⁹ İbn Kuteybe, *el-İmame*, 16.

¹⁰¹⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 1670, no: 4422; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII, 241, no: 17054.

¹⁰¹¹ Nevevî, *Şerhu Müslim*, II, 153; ayrıca bkz. Heytemî, *Tathîr*, 87.

¹⁰¹² Cârullah, *el-Veşîa*, ح

Bu tür ideolojik yorumlara kaynaklık eden temel unsurlar Ebû Bekir'in namaz imamlığı hadisesinin anlatımlarında yer alan “**Aralarında Ebû Bekir olduğu halde başkasına uymaları bir topluluğa yaraşmaz**” veya “**Allah ve Müslümanlar Ebû Bekir'den başkasına razı olmaz**” gibi satır aralarındaki bazı ayrıntılar olsa gerektir. Ne tür yorum yapılırsa yapılsın gerek hadis gerekse de tarih kaynaklarının verdiği bilgiler, Allah Rasûlü'nün vefatından önceki son namazını kıldıran kişinin Ebû Bekir olduğunu belirtmektedir.

b. Hz. Peygamber'in Yanına Çağırdığı Kişi

İlginç olarak tam da Hz. Ebû Bekir'in namaz kıldırıldığı sıralarda Rasûlullah (s.a.), yine hastalığının şiddetlendiği bir anda yanında bulunan eşi Âişe'ye (bazı rivayetlerde isim vermeden) konuşmak için birini çağırmasını istemiştir. Adeta Ebû Bekir'in namaz kıldırması için çağrıldığına dair yukarıda yer verdiğimiz rivayetlere misilleme olarak bu kez çağrılan kişi Ali'dir. Hz. Âişe'nin rivayet ettiği “Ebû Bekir'i çağırın” rivayetine İbn Abbas'ın naklettiği (söylenen) “Ali'yi çağırın” rivayetiyle karşılık verilmiştir. Şimdi yer vereceğimiz rivayet Rasûlullah'ın ölüm hastalığına yakalandığı anlarda yaşananlar üzerinden Ebû Bekir/Ömer ve Ali eksenindeki fazilet çekişmesinin hadis rivayetine nasıl yansıdığını gözler önüne sermektedir.

İbn Mâce (Ali b. Muhammed vasıtasıyla) ve İbn Hanbel'in Vekî – İsrail – Ebû İshak – Erkam b. Şurahbîl¹⁰¹³ – İbn Abbas isnadıyla naklettiğine göre Hz. Peygamber'in Âişe'nin evinde hastalığı şiddetlendiğinde ‘Bana Ali'yi çağırın’ demesi üzerine Hz. Âişe, ‘Biz sana Ebû Bekir'i çağıralım’ demiştir. Ancak Allah Rasûlü yine Ali'yi çağırma istemiştir. Bunun üzerine Hafsa ‘Ey Allah'ın Rasûlü sana Ömer'i çağıralım mı?’ demiş, ancak Rasûlullah yine Ali'yi istemiştir. Bu sefer araya Ümmü'l-Fadl girmiş ve Ey Allah'ın Elçisi, sana Abbas'ı çağıralım mı?’ demiş, ancak Hz. Peygamber, Ali'den yine vazgeçmemiş¹⁰¹⁴ ve Ali'yi çağırma istemiştir. Derken herkes toplanınca başını kaldıran Rasûlullah, Ali'yi görmeyince susmuştur. Biraz sonra Ömer, oradakilerden Peygamber'in yanından gitmelerini istemiştir. Bilâhère Hz. Bilâl namaz vaktinin geldiğini bildirmek üzere gelince Allah'ın Elçisi (s.a.), “Ebû Bekir'e cemaate namaz kıldırmasını söyleyiniz” demiştir. Bunun üzerine

¹⁰¹³ Erkam b. Şurahbîl Kûfe'li orta yaş tâbiünden *sika* bir râvîdir. İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 74.

¹⁰¹⁴ İbn Mâce rivâyetinde Rasûlullah'ın Abbas'ın çağırılması isteğine olumlu cevap vermiştir.

Âişe, ‘Yâ Rasûlallah! Gerçekten Ebû Bekir, yufka yürekli, kırâattan tutuklu biridir. Seni (namazda) göremeyeceği zaman ağlayacak, cemâati de ağlatacaktır. Bu iş için keşke Ömer’e emretsen’ demiş, ancak namazı Ebû Bekir kıldırmasıdır. Allah Rasûlü (s.a.) kendisinde hafif bir rahatlık hissedince iki kişinin¹⁰¹⁵ kolları arasında ayakları yerde sürünür bir vaziyette mescide gelmiştir. Onun (s.a.) geldiğini gören ashabı derhal Ebû Bekir’i uyarmıştır. Bunun üzerine Ebû Bekir geri çekilmek için davranmış, ancak Hz. Peygamber (s.a.) ona işaret ederek yerinde durmasını istemiştir. Rasûlullah (s.a.) ilerleyip Ebû Bekir’in sağ tarafına oturmuştur. Ayakta duran Ebû Bekir, Peygamber’e, cemaat de da ona (s.a.) uymuştur.¹⁰¹⁶

Aynı rivâyet Taberânî’nin *el-Mucemu’l-Kebîr*’inde ilginç bir ayrıntıyla yer almaktadır. Buna göre İbn Abbas Medine’den Şam’a yaptıkları bir yolculuk esnasında, Erkam b. Şurahbîl’in kendisine Rasûlullah’ın vefat etmeden önce herhangi bir **vasiyette** bulunup bulunmadığını sorması üzerine bu hadisi nakletmiştir. Ayrıca Rasûlullah’ın Ebû Bekir’in çağrılmasını istemesi üzerine Âişe “o hazırdr” karşılığını vermiş ve herhangi bir itirazda bulunmamıştır. Daha da önemlisi olayı naklettikten sonra İbn Abbas Hz. Peygamber’in herhangi bir vasiyette bulunmadan vefat ettiğini söylemektedir.¹⁰¹⁷

Az önce de ifade ettiğimiz gibi burada Rasûlullah’ın biriyle görüşme talebini içeren rivayetle Ebû Bekir’in imamlığı rivayeti iç içe girmiştir. Hz. Ali’nin öne çıktığı birinci kısımda, Hz. Âişe ve Hafsa ile Abbas’ın eşi Ümmü’l-Fadl’ın, Rasûlullah’ın talebini yerine getirmemek için adeta direndikleri dikkat çekmektedir. Dolayısıyla müminlerin anneleri ile Ümmü’l-Fadl’ın nasıl bir olumsuz pozisyonda bırakıldıkları izahtan varestedir. Bunun sebebi ise, bu hanımların Rasûlullah’ın Ali’ye söyleyeceklerini, (ki Şia’ya göre Peygamber, damadına kendisinden sonra halife olmasını vasiyet edecekti) engellemiş olmalarından başka bir şey olmasa gerektir. Yine rivayette Ebû Bekir’in namaz kıldırıldığı gerçeği kabul edilmekle

¹⁰¹⁵ Peygamberin kollarına giren bu iki kişinin Ali b. Ebî Talib ile Abbas veya oğlu Fadl olduğu rivayet edilmektedir. Ancak Hz. Âişe’nin, Rasûlullah’ın son anlarını anlattığı bir başka rivayette namaz için mescide girerken Peygamberin bir koluna Fadl b. Abbas’ın girdiğini diğer koluna da isim vermeden başka bir adamın girdiğini bildirmektedir. Rivayeti Âişe’den nakleden Medine’li *fukahâ-i seb’a*’dan Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mesud (öl. 94-98 h.) (İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 22) bu rivayeti İbn Abbas’a naklettiğinde İbn Abbas, sen Rasûlullah’ın diğer koluna giren kim olduğunu biliyor musun? demiş ve cevabını da kendisi vermiş: O Ali idi. Ancak, onu hayırlı bir işle yâd etmek Âişe’nin hoşuna gitmez,” İbn Hanbel, *el-Müsned*, VI, 24, no: 24562; Abdurrezzak, *el-Musannef*, V, 428, no: 9754.

¹⁰¹⁶ İbn Mâce, *İkâmetu’s-Salavât*, 142, no: 1235; İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 357 no: 3355.

¹⁰¹⁷ Taberânî *el-Kebîr*, XII, 113, no: 12634.

birlikte, Rasûlullah'ın görüşmek için Ali'yi talep etmesi ve dahası kendisine Ebû Bekir ve Ömer'le görüşmesi teklif edilmesine rağmen Ali talebinde ısrar etmesi manidardır. Belki bu hadiseden birkaç gün sonra ilk halife Ebû Bekir olmuştur ama, bu tür rivayetler, Rasûlullah'ın ağır hasta olduğu bir anda hilafeti Ehl-i Beyt'e vasiyet etmesinin önüne geçildiği mesajını vermektedir.

Bu rivayetin izini biraz daha sürdüğümüzde Ebû Bekir ve Ömer'in bilinçli olarak daha bariz bir biçimde küçük düşürüldüğü versiyonlarıyla karşılaşyoruz. Abdullah b. Amr tarîkıyla nakledildiğine göre ağır hasta olan Rasûlullah'ın “bana kardeşimi çağırın” demesi üzerine etrafındakiler hemen Ebû Bekir'i çağırmışlardır. Ebû Bekir'i gören Allah Rasûlü ondan yüz çevirmiş ve isteğini tekrarlamış, oradakiler de bu sefer Ömer'i çağırmışlardır. Hz. Peygamber ondan da yüz çevirince bu kez Osman çağırılmıştır. Ondan da yüz çeviren Rasûlullah “Bana kardeşimi çağırın” emrini yineleyince bu kez Ali çağırılmıştır. Nihayet talebi yerine getirilen Allah'ın Elçisi ridasını Ali'ye sararak onu bağrına basmış ve ona bir şeyler söylemiştir. Kendisine ne söylendiği sorulduğunda, ‘Bana bin kapı ve her bir kapıyı da bin kapının açtığını öğretti’ karşılığını vermiştir.¹⁰¹⁸ Rivayetten Rasûlullah'ın “kardeşi” olmak erdemine İslam'ın ilk dört halifesinden sadece Ali'nin müstehak olduğu mesajını çıkarmak zor olmasa gerektir.

İbn Asâkir'in naklinde ise ilk çağrılan kişi sadece Osman'dır. Peygamber ondan yüz çevirince Ali çağırılmıştır.¹⁰¹⁹ İbn Asâkir'in, Âişe tarîkıyla zikrettiği bir başka rivâyette ise, Rasûlullah'ın “Bana habîbimi çağırın” talebine karşı eşi Âişe ilk önce babasını, sonra Ömer'i çağırmıştır. Rasûlullah memnun olmayınca Hz. Âişe durumu hemen anlamış ve “Eyvah! O (s.a.), Ali'den başkasını istemiyor; derhal onu çağırın” demiştir. Hz. Ali gelince Peygamber, onu kıyafetine sararak bağrına basmış ve o şekilde can vermiştir.¹⁰²⁰

İbn Merdeveyh ve Havârezmî'nin *Menâkıbu Ali* adlı eserlerinde kaydettikleri aynı rivayette sadece Ebû Bekir ile Ali'nin adı geçmektedir.¹⁰²¹

¹⁰¹⁸ İbn Adiy, *el-Kâmil*, II, 450. Hadisin münker olduğunu söyleyen İbn Adiy, ondan, aşırı Şîî olduğunu söylediği Abdullah b. Lehîa'yı sorumlu tutmaktadır.

¹⁰¹⁹ İbn Asâkir, *Dimaşk*, XLII, 385.

¹⁰²⁰ İbn Asâkir, *Dimaşk*, XLII, 393; Muhibbuddin Taberî, *er-Riyâd*, I, 257.

¹⁰²¹ İbn Merdeveyh, *Menâkıb*, 70, no: 44; Havârezmî, *Menâkıb*, 68, no: 41.

c. Kırtas Hâdisesi

Bilindiği gibi Şia'nın önemli iddialarından birisi de Rasûlullah'ın vefat etmeden önce, ümmeti için bir şeyler yazmak istemesine karşın Hz. Ömer'in araya girmesiyle bu talebinin yerine getirilmediğidir.¹⁰²² İbn Abbas'tan nakledildiğine göre Rasûlullah ölmeden önce son kez ümmetin hidayete ermesi, sapmaması için bir vasiyet yazacaktı. Sahabenin büyükleri etrafındaydı. Onlara şöyle seslendi: "Yaklaşın bana, asla sapıtmayasınız diye size bir şey yazacağım." Bunun üzerine Ömer b. Hattab, "Peygamberin ağrısı iyice arttı. Elimizdeki Kur'an bize yeter" dedi. Sahâbîler de münâkaşa ettiler. Kimi: "Yazacak birşey getirin de Rasûlullah sizler için ondan sonra sapıtmayacağınız bir yazı yazsın" derken, kimi de Ömer'in dediğini tekrarlıyordu. Gürültü artınca, Hz. Peygamber onlara: "Yanımdan kalkın (yanımda çekişmeniz size yaraşmaz)" dedi. İbn Abbâs bu hadîsin sonunda, "Âh! Ne büyük musibettir o musibet ki, gürültü etmeleri ve ihtilâfa düşmeleri yüzünden o musibet, Rasûlullah ile sahâbîler için yazmak istediği bu yazı arasına perde oldu" demiştir.¹⁰²³

Çağdaş bir Şîî yazar "Peygamberin bu talebinin neresinde yanlışlık var" diye soruyor ve peşinden sıralıyor: "Dalalet karşısında güvende olmayı kim, neden reddeder? Hangi maslahat için? ... Ömer b. Hattab hemen ortaya atılıyor ve şöyle sesleniyor: Peygamberin ağrısı iyice arttı. Elimizdeki Kur'an bize yeter."... Böylece Ömer, sırf hilafet görevi Ali'ye verilmesin diye Rasûlullah'ın vasiyetini yazmasına engel oldu.¹⁰²⁴ Aynı yazar, hasta olduğu ve ağrısı iyice arttığı gerekçesiyle Rasûlullah'ın vasiyetini yazmasına engel olan aynı Ömer'in, hasta haldeyken kendisini halife olarak vasiyet eden Ebû Bekir'e ses çıkarmamasını, bizzat kendisinin de yine ağırları artmışken Osman'ı seçecek şûrayı tertîb etmesini garîb karşılamakta ve Ömer'in tüm bunları sırf Hâşimîler iş başına gelmesin diye planladığını iddia etmektedir.¹⁰²⁵

Bu olayın baş kahramanı olarak gösterilen Hz. Ömer'in klasik Şîî kaynaklardaki sunuluş tarzı daha saldırgancadır. Bunu görmek için hâdisenin Süleyym b. Kays'tan (ö. 76/696) nakledilen versiyonuna göz atmak yeterlidir. Süleyym'in de

¹⁰²² Krş. Askerî, *Me'âlimu'l-Medreseteyn*, I, 112 vd.

¹⁰²³ "Kırtas Olayı" olarak bilinen bu rivayet için bkz. Buhârî, Megâzî, 84, no: 4431; İ'tisâm, 26, no: 7366; Merdâ, 17, no:5669; Müslim, Vasiyye, 20, no:4232; İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 222, 325, no: 1935, 2991.

¹⁰²⁴ Ahmed Hüseyin Yakub, *Nazariyyetu Adâleti's-Sahâbe*, s. 182.

¹⁰²⁵ Yakub, *A.g.e.*, 188.

aralarında bulunduğu bir grup Şîî, Abdullah b. Abbâs'ın evinde otururlarken söz Hz. Peygamber'in vefatından açılır. O sırada göz yaşlarına hâkim olamayan İbn Abbâs anlatmaya başlar: Rasûlullah o gün etrafındakilere “Bana, bir kemik parçası getirin; benden sonra ihtilaflara düşmeyeziniz diye bir şey yazacağım” dediğinde, *ümmetin firavunu*, Allah Rasûlu'nün ne dediğini bilmediğini söyleyerek insanlara engel oldu. Bunun üzerine öfkelenen Hz. Peygamber: “Görüyorum ki sağlığımda bana muhalefet ediyorsunuz. Ben öldükten sonra kim bilir neler yaparsınız?!” dedi ve yazmaktan vazgeçti.¹⁰²⁶ Ardından İbn Abbâs, Süleym'e dönerek şöyle der: “Ey Süleym! İşte bu adam olmasaydı, Rasûlullah bir kitap yazacaktı; ondan sonra, hiç kimse ihtilafa düşmeyecek ve sapıtmayacaktı.” Daha sonra bu adamın Ömer olduğunu İbn Abbâs'tan gizlice öğrenen Süleym, onu teyid sadedinde bunu Ali'den de duyduğunu, ancak şu uyarıda bulunduğunu da ekler: “Bu bilgiyi sadece çok güvendiğiniz kimselerle paylaşınız. Çünkü nasıl ki İsrailoğullarının kalbi, *buzağı* ve *Sâmîrî* sevgisiyle doluysa, bu ümmetin kalbi de bu iki adamın sevgisiyle doludur!”¹⁰²⁷

Şia'nın tam aksine Ehl-i Sünnet alimleri, bu rivayetin, Hz. Ömer'in sahib olduğu bazı üstün niteliklere işaret ettiğini ileri sürseler de¹⁰²⁸ Şîîler, onu, Hz. Ömer'i tahkîr etmek maksadıyla her fırsatta kullanmaya devam etmiştir. Rivayeti, metin açısından tenkid etmek elbette sadece Şia'nın bu tutumuna dayandırılmaz. Bir araştırmacının da haklı olarak ifade ettiği gibi hadisin Buhârî ve Müslim tarafından rivayet edilmiş olması onun eleştirilmesine mani olmuş olabilir.¹⁰²⁹ Ancak Sünnî gelenekte büyük karizma sahibi olan Hz. Ömer'in, bu rivayette kötü bir imajla ortaya çıktığı açıktır. Hz. Ömer'in Rasûlullah'ın belki de bu son talebine karşı çıkışının onun peygamberliğine veya şahsiyetine değil, bir icaraatına yönelik olduğu şeklindeki izah da tartışma götürür. Dolayısıyla Hz. Ömer'in, Allah Rasûlu'nün Hz.

¹⁰²⁶ Kitâbu Süleym'in farklı bir nüshasında yer alan bir başka rivayete göre Rasûlullah'ın o gün bizzat Ali'ye, kendisinden sonraki tüm imamların isimlerini tek tek yazdığını, dışarı çıkıp onları ilan etmek istediği, ancak Allah'ın, onun bu isteğine mâni olduğu ifade edilmektedir. (Süleym, *A.g.e.*, II, 877.) Muhakkık M. Bâkır el-Ensârî, buraya kadarki 48 rivayetin kitabın dört nüshasında da mevcut olduğunu, ancak bundan sonraki 22 rivayetin ise sadece bir nüshada yer aldığını söylemektedir. (Bu nüshalar arasındaki farklar için bkz. Süleym, *Kitâbu Süleym* Muhakkıkın Mukaddimesi, I, 536 vd.)

¹⁰²⁷ Süleym b. Kays, *A.g.e.*, II, 794-795.

¹⁰²⁸ Şârihler, Hz. Ömer'in, Rasûlullah'ın “Bana yazacak bir şey getirin...” emri karşısındaki malum tutumunu değerlendirirken, “emir *vücûb* mu yoksa *nedb* veya *tahyîr* mi gerektirir” tartışmasına girmişler ve Ömer'in ictihadı gereği Hz. Peygamberin bu emrini *nedb* ifade etmiş olduğu sonucuna varmışlardır. Krş. Nevevî, *Şerhu Müslim*, XI, 92.

¹⁰²⁹ Ünalın, Abdullah, Ehl-i Sünnet ve Şia'ya Göre Hadis, s. 183.

Ali'yi halife atayacağını düşündüğü için böyle bir tavır sergilediğini iddia etmek¹⁰³⁰ kabil-i îzah değildir. Bu durumda Hz. Ömer'in Hz. Ali'yi neden halife olarak görmek istemediğini de açıklamak gerekir.¹⁰³¹ Ehl-i Sünnet'in en sahîh kaynaklarında yer alan bu rivayeti, Ömer'in ahlâkıyla bağdaşmayan unsurlar içerdiği için reddeden ve onu tedavüle sokanların Ömer'de bir kusur bulmaları icab eden çevreler olduğunu söyleyen¹⁰³² M. Saîd Hatiboğlu'nun kanaatine katılmamak elde değildir.

Müslim'in kaydettiği bir rivâyet, Şia'ya adeta "boşuna heveslenmeyin" mesajını vermektedir. Zira bunda, Rasûlullah'ın vasiyetini yazdırmak için Ebû Bekir'i yanına çağırdığı, gerekçesiyle birlikte açık bir biçimde ifade edilmektedir. Hz. Âişe tarîkıyla nakledilen bu rivayete göre Rasûlullah (s.a.) hastalığında eşine şöyle demiştir:

ادعي لي أبا بكر وأخاك حتى أكتب كتابا فإني أخاف أن يتمنى متمن ويقول قائل أنا أولى ويأبى الله والمؤمنون

□ □ □ □ □ □

"Ey Âişe, bana Ebû Bekir'i ve kardeşin'i¹⁰³³ çağır da bir yazı yazacağım. Çünkü ben bir beklenti sahibinin çıkıp 'Ben (bu riyaset işine) daha lâyüküm' diyerek bazı şeyler temenni etmesinden korkarım. Hâlbuki bunu Allah ve müminler kabul etmez. Ancak Ebû Bekir müstesna!"¹⁰³⁴

Bu rivayetin Hz. Peygamberin vefatından sonra kendisinin vasiyeti üzerine Ali'nin halife olması gerektiği yönündeki Şiî iddiayı çürütme kaygısını taşıdığı açıkça görülmektedir. İbn Ebi'l-Hadîd (ö. 656/1258), Hz. Ali ile ilişkilendirilen *kırtas* rivayetine, Bekriyye'nin¹⁰³⁵ bu hadisi uydurmak suretiyle karşılık verdiğini söylemektedir.¹⁰³⁶ "Ehl-i Sünnet bu iddiayı cerhetmek için Şia'yı kendi silahıyla vurmak cihetine gidecektir"¹⁰³⁷ diyen Hatiboğlu, bu uydurma ameliyesini "Bekriyye"

¹⁰³⁰ Boyacıoğlu Ramazan, *Hiz. Muhammed'in Hastalığı Sırasında Hiz. Ömer'in Tavrı ve Halife Seçimi*, C.Ü.İ.F.D. Cilt: 6, Sayı: 2, Sivas, 2002, s. 86.

¹⁰³¹ İddianın sahibi Boyacıoğlu, Hiz. Ömer'in, Hiz. Ali'yi sevmediğinden değil, onu hilafete layık görmemiş olabileceğinden veya hilafetin saltanata dönüşmesinden endişe ettiği için böyle bir tutum sergilediğini ifade etmektedir. Boyacıoğlu, *A.g.m.*, s. 87.

¹⁰³² Hatiboğlu, *Siyâsî-İctimaî Hâdiselerle Hadis Münasebetleri*, 11.

¹⁰³³ Başka rivayetlerde Hz. Âişe'nin bu kardeşinin Abdurrahman olduğu ve Rasûlullah'ın insanlar ihtilaf etmesin diye Ebû Bekir hakkında bir şeyler yazacağını söylediği yer almaktadır. İbn Hanbel, *el-Müsned*, VI, 47, no: 24703; Hâkim, *el-Müstedrek*, VI, 2179, No: 6016; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXX, 269; Kıftî, *el-Enbâ*, 281; İbn Balabân, *Tuhfe*, 45, no: 11.

¹⁰³⁴ Müslim, *Fezâilu's Sahâbe*, 11, no: 6181; Taberânî, *el-Evsat*, VI, 340, No: 6571.

¹⁰³⁵ Bu tür hususlarda İbn Ebi'l-Hadîd'in Ehl-i Sünnet ifadesini kullanmama gayreti dikkatlerden kaçmamaktadır.

¹⁰³⁶ İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, XI, 49.

¹⁰³⁷ Hatiboğlu, *Siyâsî-İctimaî Hâdiselerle Hadis Münasebetleri*, 25.

yerine Ehl-i Sünnet'e nispet etmek suretiyle İbn Ebi'l-Hadîd'ten bir adım daha ileri gitmektedir.

Yukarıdaki rivayet Rasûlullah'ın son vasiyetini yazdıramadığını ifade etmektedir. Bir rivayete göre onun (s.a.), bu isteği yerine getirilmeden vefat ettiği¹⁰³⁸ ifade edilmesine karşın başka rivayetler onun (s.a.) ölmeden önce son vasiyetini yaptığını söylemektedir. İbn Abbâs Allah Rasûlü'nün (s.a.) üç şey vasiyyet ettiğini naklederken birini unuttuğunu söylemektedir. Buna göre Hz. Peygamber bütün müşriklerin Arap yarımadasından çıkarılmasını ve gelecek heyetlere kendisinin yaptığı gibi izin verilip onların hediyelerle karşılanmasını vasiyet etmiştir.¹⁰³⁹ Ne var ki, İbn Abbas'ın unuttuğu üçüncü vasiyetin, Rasûlullah'ın Ali'ye mi yoksa Ebû Bekir'e mi yaptığı vasiyet olup olmadığını öğrenmemiz hiçbir zaman mümkün olmayacaktır.

Hz. Peygamber'in (s.a.) vefatının arefesinde yaşanan, daha doğrusu yaşandığı iddia edilen olayların merkezinde Ebû Bekir ile Ali yer almakla birlikte, Şîî-Sünnî ihtilafının önemli bir unsuru olması itibarıyla Hz. Osman'ın da işin içine dâhil edilmiş olmasına şaşırılmamak gerekir. Gerçi bu hususla ilgili rivayetleri üçüncü bölümde ele alacağız ama şu an üzerinde durduğumuz rivayetten kopmamak adına ona da yeri gelmişken temas etmenin daha doğru olacağını düşünüyoruz. Zikredeceğimiz son rivayette bu kez Hz. Osman'ın ön plana çıkarıldığını göreceğiz. Hz. Osman'ın mevlâsı Ebû Sehle'nin¹⁰⁴⁰ Hz. Âişe'den naklettiğine göre Rasûlullah (s.a.) son hastalığında keşke ashabımdan birileri şu anda yanımda olsa" temennisinde bulununca eşi Âişe 'Ey Allah'ın Elçisi, sana Ebû Bekr'i çağıralım mı?' demiştir. Rasûlullah susunca, eşi, Ömer'i çağırmaı teklif etmiş, ancak o (s.a.), yine susmuştur. Bunun üzerine Âişe, 'Osman'ı çağıralım mı' deyince Allah Rasûlü 'tamam, onu çağırın" buyurmuş ve gereği yapılmış. Biraz sonra Osman gelince, Hz. Peygamber (s.a.) onunla yalnız kalmış ve ona gizlice bir şeyler söylemiş. Bu kısa konuşmadan sonra Osman'ın rengi değişmiştir. Olayı bu şekilde nakleden müminlerin annesinin, Rasûlullah'ın Osman'a o gün neler söylediğini yıllar sonra anladığı görülüyor. Müminlerin annesi rivayetin devamında şöyle diyor: "Biz, evinde mahsur kaldığı günlerde Osman'a, 'Ey Müminlerin emîri! Mücadele etmeyecek

¹⁰³⁸ Taberânî, *el-Kebîr*, XI, 36, no: 10962.

¹⁰³⁹ Buhârî, Cihad, 176, no: 3053; İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 222, no: 1935.

¹⁰⁴⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, XII, 134.

misin’ diye sorduk. O da şu cevabı verdi: “Nebî (s.a.), başıma gelecekler hakkında bana bir şey söylemişti. İşte ben şu an ona (dayanarak) sabrediyorum.”¹⁰⁴¹ Rivayetin bir başka versiyonunda Kays b. Ebî Hâzim da Peygamber’in vefatından yıllar sonra Hz. Osman şehîd edildiğinde, Ebû Sehle’nin kendisine şöyle dediğini eklemektedir: Osman b. Affân evinde mahsur bırakıldığı gün şöyle diyordu: “Rasûlullah (s.a.), bana bir ahitte bulunmuştu ve ben şu an o ahde sabrediyorum (veya ona doğru yol alıyorum.)”¹⁰⁴²

İbn Mâce’nin ağırlıklı olarak Şam menşeli bir senetle Hz. Âişe’ye isnad ettiği *merfû* bir haberde de Rasûlullah’ın taahhüt ettiği şeyin ne olduğu bariz bir biçimde ifade edilmektedir. Buna göre Allah Rasûlü (s.a.) şöyle demiştir:

يَا عُمَانُ إِنَّ وَلَّكَ اللَّهُ هَذَا الْأَمْرَ يَوْمًا فَإِذَا كَانَ الْمُنَافِقُونَ أَنْ تَذْلَعَ قَمِيصَكَ الَّذِي قَمَلَصَ اللَّهُ ۖ فَلَا تَذْلَعُهُ

“Ey Osman! Eğer Allah sana bir gün bu (halifelik) işini verir de münafıklar Allah’ın sana giydirdiği bu gömleği çıkarmağa kalkışarlarsa sakın ha onu çıkarma.”

Hadisi Âişe’den nakleden Medineli sahabi Nu’mân b. Beşîr Âişe’ye şimdiye kadar bunu neden insanlara söylemediğini sorunca, Âişe : “Bana öyle unutturuldu ki sanki hiç işitmemiş gibiyim” karşılığını vermiştir.¹⁰⁴³ Rivayet İbn Hanbel’in *el-Müsned*’inde kayda değer bir ayrıntıyla devam etmektedir: Muaviye b. Ebî Süfyân, Nu’mân b. Beşîr’in Âişe’den duyduğu bu hadisi kendisine haber vermesi üzerine kızmış ve derhal müminlerin annesine bir mektup yollayarak durumu netleştirmek istemiştir.¹⁰⁴⁴ Kaynaklarımız Muaviye’nin Nu’mân b. Beşîr vasıtasıyla gönderdiği bu mektuba Hz. Âişe’nin verdiği cevabı da nakletmektedirler. Buna göre Nu’mân mektubu mü’inlerin annesine ulaştırınca Âişe “Ey oğul sana Rasûlullah’tan duyduğum bir şey söyleyeyim mi?: “Bir gün Hafsa ile birlikte Rasûlullah’ın yanındayken, o (s.a.) “Keşke yanımızda biri olsa da bizimle konuşsa” dedi. Bunun üzerine ben, Ebû Bekir’i çağırılım mı dedim. O (s.a.) yine sustu ve ‘Yanımızda biri olsa da bizimle konuşsa’ dedi. Bu kez Hafsa araya girerek ‘Sana Ömer’i çağırsak dedi’ ancak Nebî (s.a.) yine tepki vermedi ve temennîsini yineledi. Neticede birini

¹⁰⁴¹ İbn Hanbel, *el-Müsned*, VI, 51-52, 215, no: 24757, 26317; Ebû Ya’lâ, *el-Müsned*, VIII, 234, no: 4805.

¹⁰⁴² İbn Mâce, *Sunne*, 11/3, no: 113; İbn Sa’d, *Tabakât*, III, 67; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XV, 356, no: 6918; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XII, 45, no: 32700.

¹⁰⁴³ İbn Mâce, *Sunne*, 11/3, no: 112; Tirmizî, *Menâkıb*, 18, no: 3705; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 365, No: 32036.

¹⁰⁴⁴ İbn Hanbel, *el-Müsned*, VI, 86, no: 25073.

çağırdı ve ona bir şeyler fısıldadı. Rasûlullah'ın yanına gelen Osman'dı. Ben, Allah Rasûlü'nü, ona şöyle derken işittim:

يَا عُثْمَانُ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَعَلَّهُ أَنْ يُقَمِّدَكَ قَمِيصًا فَإِنْ أَرَادُوكَ عَلَى خَلْعِهِ فَلَا تَخُتِلَا ثَمَّ مَرَارَ

“Ey Osman! Belki Allah sana bir gün bu gömleği (halifelik) giydirir. Şayet onu senden çıkarmağa kalkışırlarsa onu çıkarma.” (Rasûlullah bunu üç kez dedi)¹⁰⁴⁵

Allah Rasûlü'nün bu ahdi, başka rivâyetlerle de teyid edildiği gibi¹⁰⁴⁶ maraz-ı mevt rivayetinin başka tarîklerinde de Osman'ın, başına gelecek bir felaket neticesinde şehîd olacağına dair Peygamber'in kendisini önceden bilgilendirmesinden başka bir şey değildir. Nitekim Ebû Ya'lâ'nın Hafsa tarîkıyla naklettiği rivâyette Rasûlullah (s.a.), “Yanıma ashabımdan birini çağırın da onunla konuşayım” deyince, önce Âişe, Ebû Bekir'i, ardından Hafsa, Ömer'i çağırmaıı teklif etmiş, bu önerileri reddeden Rasûlullah onlardan Osman'ı çağırmaııı istemiştir. Osman geldiğinde Âişe ile Hafsa Rasûlullah'ın yüzündeki örtüyü kaldırmışlar ve Osman'a aynen şöyle dediğini nakletmişlerdir:

إِنَّكَ مَقْتُولٌ مُسْتَشْهَدٌ فَاصْبِرْ صَبْرَكَ اللَّهُ وَلَا تَخْلَعْ قَمِيصًا قَمَصَكَ اللَّهُ - عَزَّ وَجَلَّ - اثْنَتَيْ عَشَرَ سَنَةً وَسِتَّةَ أَشْهُرٍ حَتَّى تَلْقَى اللَّهَ وَهُوَ عَنْكَ رَاضٍ

“Sen öldürülecek ve şehid olacaksın. Sabret ki Allah sabrının karşılığını verecektir. Allah'ın sana biçtiği gömleği on iki yıl altı ay boyunca sakın çıkarma ki Allah'ın senden razı olacağı bir şekilde O'na kavuşasın”¹⁰⁴⁷

Yukarıda ayrıntılarıyla yer verdiğimiz rivayetler, Hz. Peygamber'in vefat hastalığında yaşananların nasıl istismar edildiği gerçeğini ortaya koymaktadır. Bir kısmı Osman'ı bir kısmı da Ali'yi ön plana çıkaran rivayetlerde Rasûlullah'ın her ikisiyle de baş başa kaldığının ve onlara gizlice bir şeyler söylediğinin ifade edilmesi bu bakımdan dikkat çekicidir. Ancak tüm bu rivayetlerden hareketle Rasûlullah'ın vefatına az bir zaman kala kimi neden çağırdığı sorusuna doğru bir cevap verilemeyeceği ortadadır. Bununla birlikte Rasûlullah'ın mutlaka birilerini çağırmaış olması da olasıdır ve makuldür. Her ne kadar ideolojik kaygıların ürünü olan mizansenlerle kaynaklara girmiş olsa da bu çağırdığı kişinin damadı Ali olması, kanaatimizce en doğal olanıdır. Zira Allah Rasûlü, o esnada hayatta olan tek kızının

¹⁰⁴⁵ İbn Hanbel, *el-Müsned*, VI, 149, no:25677; Humeydî, *el-Müsned*, I, 130, No:268; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, IX, 31, No: 6876.

¹⁰⁴⁶ Bkz. Erîs Kuyusu rivayeti.

¹⁰⁴⁷ Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, VIII, 234, no: 4805. Muhakkık Selim Esed rivayetin isnadı için (ضعيف) değerlendirmesini yapmaktadır.

kocası ve iki torununun babasına son kez bazı tavsiyelerde bulunmak istemiş olabilir. Nitekim Ümmü Seleme'nin rivayet ettiğine göre Peygamberin gözleri son gününde hep Ali'yi aramıştır. Rasûlullah'a en bağlı kişinin Ali olduğunu söyledikten sonra Ümmü Seleme şöyle devam etmektedir: Ağır hasta olan Rasullullah'ı Âişe'nin evinde ziyaret ettik. Derken Nebî (s.a.) birkaç kez "Ali geldi mi" diye sordu. Öyle ki, Ali'yi bir ihtiyacı için gönderdiğini sanmıştım. Ali gelince, biz de ona ihtiyacı olduğunu düşünerek dışarı çıktık. Kapıdan bakıyordum. Ali onunla ilgileniyordu. Rasûlullah ona birşeyler fısıldıyordu. Peygamber o gün vefat etmişti.¹⁰⁴⁸ Bununla birlikte Rasûlullah'ın her ne sebeple olursa olsun maraz-ı mevtinde görüşmek istediği kişi ile ilgili rivayetleri tahlil ettiğimizde karşımıza izaha muhtaç şu sorular çıkmaktadır:

- Allah Rasûlü görüşmek istediği kişiyi neden ismini söyleyerek çağırtmamıştır?

- Neden Peygamber'in vefat hastalığı sırasında, etrafında muahhar dönemlerdeki Şîî-Sünnî uyuşmazlıklarının temel unsurları olan Ebû Bekir, Ali, Ömer ve Osman'dan ve bazı eşlerinden başka neredeyse kimsenin adı zikredilmemektedir?

- Hz. Peygamber (s.a.) Ebû Bekir, Ali veya Osman'a vefatından sonraki bir hadise hakkında, hem de halifelik gibi önemli bir meselede bir şeyler söylemek istediye bunu neden gizlice yapsın? Ümmetinin ihtilafa düşmemesi için bu vasiyetini açıkça tüm ashabın huzurunda dillendirmesi gerekmez miydi?

Ebû Bekir(Ömer, Osman)-Ali ekseninde yaşanan çekişmelerin hadis rivayetlerine tipik yansımaları kabilinden üzerinde durduğumuz rivâyetler, muahhar dönmelerde de bu gün de Şîîlerle Sünnîler arasında yaşanan polemiklerde karşımıza çıkan temel başlıklardır. Şu kadarını söylemeliyiz ki, bu rivayetler, Şîî tasavvurun Sünnî kaynaklara ne derece nüfûz ettiğini göstermesi bakımından üzerinde düşünölmeye değerdir.

Şîî muhayyile, işbu rivayetlere yansıyan Hz. Ali ile diğer halifler arasındaki rekabetin tarihsel gerçeklerle de doğrulanması gerektiğini göz ardı etmemiş, bunun için de adeta kendine ait yeni bir tarih yaratmıştır. Aşağıda temas edeceğimiz rivayet örnekleri, bu keyfiyetin Şîî kitâbiyâtına nasıl yansıdığını göstermektedir.

¹⁰⁴⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 365, no: 32066; İbn Hanbel, *el-Müsned*, VI, 300, no: 27100; Nesâî, *el-Kübrâ*, IV, 261, no: 7108; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, XII, 364,6934; Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 1757 - 58, no: 4671.

E. Şİİ MUHAYYİLEDE EBÛ BEKİR/ÖMER/OSMAN-ALİ İLİŞKİSİ

Sünnî ve Şîî (eğilimli) rivayetleri birbiriyle karşılaştırarak okuduğumuzda Ebû Bekir/Ömer-Ali eksenli bir fazilet yarışmasının izlerini rahatlıkla görürüz. Şia, yukarıdaki örneklerle de yansıdığı gibi Hz. Ali ile diğer ilk üç halife arasında yaşandığı îmâ edilen rekabetin sunî olmadığını ispatlama ihtiyacı duymuştur. Bunun için Hz. Ali'nin onlarla gerçekte de sürtüşme halinde olduğunu ortaya koyma cihetine gitmiştir. Oysa Ehl-i Sünnet nazarında Hz. Ali (Hz. Ebû Bekir'e geç biat etmesi ayrı tutulduğunda), ne Hz. Ebû Bekir ne de Hz. Ömer döneminde herhangi bir muhalefet sergilemiştir. Kaldı ki tarih kaynaklarında da Hz. Ali'nin ilk iki halifeyle uyum içerisinde çalıştığına dair bir çok örnek bulmak mümkündür.¹⁰⁴⁹ Ancak Şîî nazariyede Ehl-i Sünnet'ten farklı olarak bu sahabilerin hayatlarında da birbirleriyle hiçbir zaman uyuşmadıkları tezi savunulmuş, birbirleriyle yakınlıklarını ifade eden rivayetlerin ise uydurma olduğu öne sürülmüştür. Hz. Ömer'in Hz. Ali'nin kızı Ümmü Gülsüm (Kulsûm) ile evliliği buna tipik bir örnektir. Ehl-i Sünnet kaynaklarında yer aldığına göre Hz. Ömer'in sırf Hz. Peygamber'den duyduğu “*Kıyamete kadar benimki hariç bütün soylar ve bağlar tükenecaktır*” hadisinin kapsamına girmek için bu evliliği yaptığı ifade edilmektedir.¹⁰⁵⁰ Ancak Buhârî ve Müslim başta olmak üzere *Kütüb-i Sitte* imamlarının ve İbn Hanbel'in mezkûr olaya kitaplarında yer vermemesine de dayanan Meylânî, Hz. Ömer'in Hz. Ali'nin kızı Ümmü Gülsüm ile evlendiğine ilişkin rivayetleri isnâd ve metin yönünden değerlendirmekte ve onların Ehl-i Sünnet'in Ehl-i Beyt'e nispet ettiği uydurmalarından biri olduğunu ileri sürmektedir. Zira olay Ehl-i Beyt kanalıyla nakledilmektedir. Meylânî, Sünnîlerin bu olayı neden uydurma ihtiyacı duyduklarını şöyle izah etmektedir: Ömer'in “*Kıyamete kadar benimki hariç bütün soylar ve bağlar tükenecaktır*” hadisinin râvilerinden biri olduğunu gören Ehl-i Sünnet mensupları, mezkûr rivayetin Ehl-i Beyt'in ve Ali'nin faziletlerinden birine de işaret ettiğini bildikleri için Ömer'in Ali'nin kızıyla evlenme kıssasını uydurup bu hadisle

¹⁰⁴⁹ Bazı örnekler için bkz. Güneş, Kâmil, *H. Ömer ile H. Ali Arasında Oluşturulan Menfî İlişkinin Müspete Dönüştürülmesi*, Marife (Ehl-i Sünnet), Konya, 2005, Sayı: 3, s. 324 vd.

¹⁰⁵⁰ İbn Hanbel, *Fezâilu's-Sahâbe*, II, 776, no: 1069-1070; Taberânî, *el-Kebîr*, III, 44; Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 1762, no: 4684; Kiftî, *el-Enbâ*, 277.

Bkz. Güneş, Kâmil, *A.g.m.* 315-317.

irtibatlandırmışlardır.¹⁰⁵¹ Bununla birlikte Şia içinde bu olayın sahih olduğunu, ancak Ali'nin takıyye yapmak sûretiyle kızını düşmanıyla evlendirdiğini savunan görüş de yaygındır.¹⁰⁵² Şia'nın Hz. Ömer ile Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'in sürekli sürtüşme halinde olduğu iddiasına dair örnekler çok fazladır.¹⁰⁵³ Bunları tek tek zikretmek gibi bir maksadımız yoktur. Ancak burada Şia kaynaklarının yer verdiği ve Hz. Ali'nin hiçbir zaman diğer halifelerle ve onları seçenlerle sıcak bir ilişki içinde olmadığını gösteren kurgusal bir takım rivayetlere işaret etmek istiyoruz.

Hz. Ebû Bekir'in hilafete seçilmesinin akabinde Ali'yle aralarında geçtiği söylenen bir diyalogda, tezimizin bu bölümünde de yer verdiğimiz birçok rivayetin Hz. Ali tarafından Hz. Ebû Bekir'i alt etmek için kullanılmış olduğunu görüyoruz. İbn Rûveyş'in (d. 1927 m.), Şeyh Sadûk'un (ö.381/991) *el-Hisâl* adlı eserinden (s. 548) naklettiği bu uzun diyalogtan sadece bir kesit sunuyoruz:

Ebû Bekir'in aslında bu işe çok ehliyetli olmadığını vurguladığı konuşmasından bir süre sonra onunla yalnız kalan Ali:

— Madem bu işe çok istekli değilsin ve kendini ehil görmüyorsun. O halde seni buna sürükleyen şey nedir?

Ebû Bekir:

— Peygamber'den duyduğum şu hadistir: “Allah, ümmetimi dalâlet üzerine birleştirmez.” Ümmetin benim üzerimde ittifak ettiğini gördüğümde bundan imtina edemezdim.

Ali:

— Bu hadisi hatırlatıyorsun. Buna göre sen bu ümmettensin de ben değil miyim? Aynı şekilde seni istemeyen Selmân, Ammâr, Ebû Zerr, Mikdâd, Sa'd b. Ubâde ve onunla birlikte olan ensar bu ümmetten değil mi?

Ebû Bekir:

— Evet, hepsi bu ümmettendir.

Ali:

— Öyleyse ümmetin hakkında olumsuz düşünmediği, Peygamber'le münasebetlerinde, sohbetlerinde bir kusurları olmayan bu gibi şahıslar sana katılmadığı halde nasıl olur da böyle bir hadisi hüccet olarak getirirsin?!

¹⁰⁵¹ Meylânî, -Risâle fî Haberi Tezvîci Ümmi Külsûm min Umer - er-Resâilu'l-Aşr, VIII. Risâle, s. 55.

¹⁰⁵² Bkz. Güneş, Kâmil, **A.g.m.** 315-317.

¹⁰⁵³ Bazı örnekleri için Krşst.Güneş, Kâmil, **A.g.m.** s. 299-331.

...

Ali:

— Peki, bana, bu işe müstehak olacak kişinin hangi vasıflara sahip olması gerektiğini söyle!

Ebû Bekir:

— Samimiyet, güzel bir yaşam, adaletli olmak, Kitap ve Sünneti bilmek, etkileyici konuşmak, zühd sahibi olup dünyaya fazla rağbet etmemek...

Ali:

— Ey Ebû Bekir, Allah aşkına söyle bana! Bu hasletleri kendinde mi buluyorsun bende mi!?

Ebû Bekir:

— Elbette sende buluyorum.

Bu uzun konuşmada Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e yönelttiği diğer sorulardan bazıları şunlardır:

— Allah aşkına söyle bana! Peygamber'in davetine herkesten daha önce icabet eden ben miyim yoksa sen misin?

— Hacc mevsiminde ümmete Berâe Sûresi'ni duyurma işiyle görevlendirilen kişi ben miyim sen misin?"

— Ğadîr gününde Rasûlullah'ın dediği gibi her Müslümanın velisi ben miyim sen misin?

— Peygamber'in yanında, Harun'un Musa yanındaki mevkiine sahip olan ben miyim sen misin?

— Rasûlullah'ın haklarında "Bu ikisi cennet gençlerinin efendileridir; babaları ise onlardan daha hayırlıdır" dediği Hasan ile Hüseyin'in babası ben miyim, sen misin?

— Rasûlullah'ın borçlarını kendisinden sonra eda edecek kişi ben miyim sen misin?

— Rasûlullah'ın sofrasındaki kuş etini paylaşmak üzere yanında olmasını istediği ve "Allahım bana, benden sonra insanların en hayırlısı olacak kişiyi gönder" diye dua ettiği kişi ben miyim sen misin?

— Rasûlullah'ın nâkisîn (cemel ashabı), kâsitîn (Sıffîn ashabı) ve mârikîn (haricilerle) Kur'an'ın tevili uğruna savaşmakla müjdelediği kişi ben miyim sen misin?

— Rasûlullah'ın tüm mescide açılan kaplıları bulunan tüm ashabına kapılarını kapatmalarını emrettiği halde bu emirden istisna ettiği kişi ben miyim sen misin...?

Tüm bu sorulara “Evet Sensin” cevabını veren Hz. Ebû Bekir diyalogun sonunda ağlamış ve duydukları üzerinde düşünmek için Ali'den kendisine bir günlük mühlet vermesini istemiş. Ali de “tamam, düşün” demiş. O esnada Ömer de Ebû Bekir ile Ali'nin bu kadar yalnız kalmasından dolayı halkın kafasını karıştırmaya başlamış. O gece Ebû Bekir, Peygamber'i rüyasında görmüş. Rasûlullah ona rüyasında Ali'nin hakkı olan hilafeti haksız yere ele geçirdiğini söyleyince Ebû Bekir, ertesi sabah hakkını teslim etmek için derhal Ali'nin yanına gitmiş. Gördüğü rüyayı ona da anlatmış. Bilahare mescitte bu durumu halka bildirmek üzere ayrılmışlar. Ne var ki o arada Ebû Bekir'le karşılaşan Ömer, olanları duyunca bunun Haşimoğullarının bir komplosu olduğunu anlatmaya başlamış ve Ebû Bekir'i buna ikna etmiş...¹⁰⁵⁴

Yukarıdaki diyalogun bir benzeri, Ebu'l-Mansûr et-Tabersî'nin (ö. ?)¹⁰⁵⁵ *el-İhticâc* adlı eserinde de mevcuttur.¹⁰⁵⁶ Ancak bu kez karşı taraf Hz. Ebu Bekir değil, Hz. Osman'dır. Hz. Ali'nin Hz. Osman'ı hilafete layık gören şûra heyetine hitaben yaptığı bu konuşmada, daha önce Hz. Ebû Bekir'e söylediklerine benzer hususlar yer almaktadır. Yine haksızlığa uğradığını düşünen Hz. Ali, muahhar dönemlerde Şia'nın Ehl-i Sünnet'e karşı kullandığı tüm delilleri, burada tek tek sırlamakta ve muhataplarına haklı olduğunu teyid ettirmektedir. Diyalogun nasıl seyrettiğinin anlaşılması açısından sadece ilk ve son pasajlarını kaydetmeyi kâfi görüyoruz.

Mü'minlerin Emîri, şûra heyetinin Hz. Osman'a biat etmeye niyetlendiklerini görünce yaptıklarının doğru olmadığını belirtmek üzere ayağa kalktı ve şöyle dedi:

¹⁰⁵⁴ İbn Rüveyş, *el-Beyânu'l-Celî*, s. 210-215.

¹⁰⁵⁵ Ebu'l-Mansûr Ahmed b. Ali b. Ebî Talib et-Tabersî'nin doğum ve ölüm tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte İbn Şehrâşûb'un (ö. 588/1193) hocası olduğu bilgisinden hareketle hicrî 588'den önce vefat etmiş olabileceği tahmin edilmektedir. Şia'nın önemli isimlerinden olan *el-İhticâc* müellifi Tabersî, *Mecma'u-l-Beyân* adlı tefsirin sahibi Ebû Ali el-Fadl b. Hasen et-Tabersî (ö. 548/1153) ile karıştırılmamalıdır. (Aycan-Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları*, s. 211-212.)

¹⁰⁵⁶ Aycan-Söylemez, *İdeolojik Tarih Okumaları* içinde s. 213-237.

-Doğru söylediğinizde doğruluğunuzu, yalan söylediğinizde yalanınızı bilen Allah için cevap veriniz: Aranızda her iki kibleye (Kâ'be ve Mescid-i Aksâ) yönelerek namaz kılan benden başka kimse var mı?

-Yok dediler.

...

-Allah için doğru söyleyin! Aranızda Rasûlullah'ın kendisine, “*Sen ve Şia'n Kevser havuzunun başında yüzleriniz apaydınlık ve parlamış olarak düşmanlarınızın ise yüzleri kararmış bir şekilde bana sunulacaksınız*” dediği benden başka kimse var mıdır?

-Yok dediler.

Bunun üzerine Hz. Ali onları hilafeti ehil olana vermeleri gerektiği yönünde uyardıktan sonra, şûra üyeleri tekrar istişare ettiler. “Ali'nin bizden üstün olduğunu, hilafette insanların en hak sahibi olduğunu da kabul ettik. Ancak Ali hiç kimseyi bir başkasına tercih etmeyen bir kimsedir. Eğer onu halife olarak tanırsanız sizi diğer insanlar ile aynı seviyede tutar. Öyleyse Osman'ı halife olarak atayın. Çünkü o, kendisine yakınlık gösterene yakınlık gösterir” dediler ve hilafeti Osman'a verdiler.¹⁰⁵⁷

Süleym b. Kays'ın *Kitâbında* zikredilen uzun bir rivayette de benzer bir diyalog Hz. Ali ile Mekke ve Medineli Müslümanlar arasında yaşanmıştır. Hz. Osman'ın hilafeti zamanında Muhâcir ve Ensâr bir araya gelmiş, Bedir'de Uhud'ta şehit düşmüş soydaşları üzerinden fazilet yarışına girmişlerdir. Derken Hz. Ali de aralarına katılır. Halk, onun da bu meyanda bir şeyler söylemesini isteyince Hz. Ali “Ey Kureyş ve Ensâr topluluğu!...” diye başlar ve sonraki dönemlerde taraftarlarının (Şia'nın) muhaliflerine karşı kullanacakları ve tüm delilleri sıralar.¹⁰⁵⁸

Adeta tarihi yeniden inşa¹⁰⁵⁹ çabaları olarak gözüken bu tür rivayetlerin, Ehl-i Sünnet'in Şia'ya sık sık yönelttiği “Madem Ali, Hz. Peygamber tarafından vasî/halife tayin edildi; o halde neden gerektiğinde bunu dillendirip hakkını savunmadı?” şeklindeki itirazlara cevap maksadığı taşıdığı bellidir. Bu gibi rivayetlerin en erken Şeyh Sadûk'un (ö.381/991) *el-Hisâl*'inde mevcut olduğunu varsayarsak, Şia'nın, IV/X. asırdan itibaren kendine özgü doktriner bir tarih

¹⁰⁵⁷ Aycen-Söylemez; *İdeolojik Tarih Okumaları*, 213, 236 - 237.

¹⁰⁵⁸ Süleym b. Kays, *Kitâbu Süleym*, II, 639-649.

¹⁰⁵⁹ Aycan-Söylemez, *A.g.e.*, s. 211.

kurgulama çabasına girdiğini söyleyebiliriz. Zira tarih kaynaklarında bu şekilde olumsuz bir Ebû Bekir/Ömer/Osman-Ali münasebetinin olduğuna dair herhangi bir bulgu yer almamaktadır.

Şîî hayal gücünü de yansıtan yukarıdaki rivayetlerden farklı olarak bir başka rivayet grubu daha dikkatimizi çekmektedir. Yine kurgu mahsûlü olduğu anlaşılan bu rivayetlerde vâkıya da uygun olarak İslam'ın ilk halifelerinin birbirileri hakkında ard niyetli olmadıkları, aralarında son derece dostâne bir ilişki olduğu işlenmektedir. Bu rivayet grubuna, ilk olarak Mutezilî bir âlimin kaleme aldığı bir hadis derlemesinde rastlıyoruz. Aynı zamanda Mutezilî bir bakış açısını da yansıtmaları bakımından bu eseri ve içeriğini kısaca değerlendirmekte fayda mülâhaza ediyoruz.

F. EBÛBEKİR/ÖMER/OSMAN-ALİ İLİŞKİNDE MUTEZİLÎ BİR YAKLAŞIM

Adeta çatışmacı ve polemikçi bakış açısını yansıtan rivayetlere tepki olarak tedâvüle sokulduğu anlaşılan rivayetlerde Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ali, birbirleriyle çatış(tırıl)an veya yarış(tırıl)an iki rakip değil, bilakis birbirlerine karşı son derece uyumlu birer dost görünümündedirler. Bu tür rivayetleri bir araya getirmek üzere telif edildiği anlaşılan ve (الموافقة بين أهل البيت والصحابة وما رواه كل فريق في حق الآخر) adını taşıyan eser V. Asır mutezilîlerinden Ebû Saîd (veya Sa'd) İsmail b. Ali ibnu'l-Hasen es-Semman'a (ö. 445/1054)¹⁰⁶⁰ aittir. Adından da anlaşılacağı üzere yazarın, genel olarak Sünnîlerle Şîîler arasındaki çatışmaları bertaraf etmeyi, özel olarak da hadis rivayetine de yansıyan Ebû Bekir ile Ali arasındaki sözümona rekabetin olmadığını ortaya koymayı hedeflediği anlaşılmaktadır. Ebû Saîd es-Semman'ın *el-Muvâfaka*'sı elimizde mevcut olmamakla birlikte ona yapılan birçok atfın¹⁰⁶¹ yanı sıra yine Mutezilî bir âlim olan Zemahşerî'nin (ö.538/1144) *el-Muhtasar min Kitabi'l-Muvafaka Beyne Ehli'l-Beyt'i ve's-Sahâbe*¹⁰⁶² adlı ihtisarı sayesinde ona muttali olabildik.

¹⁰⁶⁰ Rey'li Ebû Saîd es-Semman zühd ve takvasıyla bilinen Mutezilî bir âlimdir. Çok sayıda eserin yanı sıra güçlü bir hafızaya sahip olduğu söylenir. İslam coğrafyasının çeşitli ilim merkezlerine yaptığı çok sayıda seyahatleriyle bilinen es-Semmân'ın 3600 şeyhi olduğu söylenmektedir. "Hadis yazmayan kişi, İslam'ın lezzetini tadamaz" sözü, onun hadis ilmine verdiği değeri ifade etmesi açısından kayda değerdir. Bkz. İbn Hacer, *Lisân*, I, 421.

¹⁰⁶¹ *el-Muvafaka* Muhibbuddin Taberî'nin *er-Riyâdu'n-Nadira*'sının temel kaynaklarından.

¹⁰⁶² Zemahşerî, eserin mukaddimesinde de ifade ettiği gibi, hadislerin isnadlarını ve tekrarları hafız ederek ve bazı rivayetleri de kısaltmak suretiyle Ebû Saîd es-Semman'ın kitabını ihtisar

Görünüşte bu çalışma, dışarıdan bakan biri olarak bir Mutezilî âlimin, ifrat ve tefriti temsil eden ve sürekli kavgalı olan iki Müslüman mezheb arasında orta bir yol bulma çabası şeklinde algılanmaktadır. Nitekim eser, adına uygun olarak “Ali’nin Faziletleri Hakkında Ebû Bekir’den Nakledilen rivayetler”¹⁰⁶³, “Ebû Bekir’in Faziletleri Hakkında Ali’den Nakledilen Rivayetler”¹⁰⁶⁴ “Ali’nin Diliyle Ebû Bekir’in Faziletleri”¹⁰⁶⁵, “Ebû Bekir’in Diliyle Ali’nin Menkıbeleri”¹⁰⁶⁶ yine, aynı şekilde “Ali’nin Faziletleri Hakkında Ömer’den Nakledilen rivayetler”¹⁰⁶⁷ ve “Ömer’in Faziletleri Hakkında Ali’den Nakledilen Rivayetler”¹⁰⁶⁸, “Osman’ın Faziletleri hakkında Ali’den Nakledilen Rivayetler...”¹⁰⁶⁹ gibi ana başlıklarla Sünnîlerle Şiiiler arasındaki polemiklerin yersiz olduğunu ortaya koymayı hedefleyen bir görüntü arz etmektedir. Ne var ki, müellifin bu ve diğer başlıklar altında kaydettiği rivayetlerin büyük bir çoğunluğunun muteber hadis kaynaklarında mevcut olmaması, hatta bazılarının hiçbir kaynakta bulunamaması, bu iyi niyet çabasına gölge düşürmektedir. Maksudımızı ifade edecek birkaç örneğe temas etmemiz yararlı olacaktır.

Müellifin birinci başlık altında yer verdiği ilk rivayet şudur: Hz. Âişe, babası Ebû Bekir’in¹⁰⁷⁰ Ali’nin yüzüne uzun bir süre baktığını görünce bunun nedenini sorar. Hz. Ebû Bekir de Rasûlullah’tan duyduğunu söylediği şu rivayeti hatırlatır: “Ali’nin yüzüne bakmak ibadettir”¹⁰⁷¹.

Yine muteber hadis kaynaklarında Zeyd b. Erkâm tarîkıyla nakledilen, Rasûlullah’ın (s.a.) Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin hakkında buyurduğu “Ben sizin

etmiştir. (Bkz. Zemahşerî, *el-Muhtasar min Kitâbi'l-Muvafaka Beyne Ehli'l-Beyt ve's-Sahâbe*, thk. Seyyid İbrahim Sadık, Dâru'l-Hadis, Kahire, 2001, s. 9) Ancak muhakkık ne kitabın aslı ne de onun kime ait olduğu hususunda herhangi bir malumat vermektedir.

¹⁰⁶³ Zemahşerî, *el-Muhtasar*, 10

¹⁰⁶⁴ Zemahşerî, *A.g.e.*, 17.

¹⁰⁶⁵ Zemahşerî, *A.g.e.*, 24.

¹⁰⁶⁶ Zemahşerî, *A.g.e.*, 28.

¹⁰⁶⁷ Zemahşerî, *A.g.e.*, 123.

¹⁰⁶⁸ Zemahşerî, *A.g.e.*, 129.

¹⁰⁶⁹ Zemahşerî, *A.g.e.*, 185.

¹⁰⁷⁰ İbnu'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) kaydettiğine göre Rasûlullah'ın bu hadisini duyduğu için Hz. Ali'nin yüzüne uzun uzun bakan kişi, bir tarîkte Osman b. Affân, bir diğerinde de Muaz b. Cebel'dir. (İbnu'l-Cevzî, *el-Mevdû'ât*, II, 125, 126.)

¹⁰⁷¹ Zemahşerî, *A.g.e.*, 10.

Zehebî'nin (ö. 748/1348), *Telhîsinde mevzû* dediği bu rivayeti Hâkim, İbn Mesud ve İmran b. Husayn tarikleriyle nakletmekte ve onun *sahih* olduğunu belirtmektedir. (Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 1761, no: 4681–83). Rivayetin tüm tariklerini toplayan İbnu'l-Cevzî ise hepsinin uydurma olduğunu ileri sürmektedir. (İbnu'l-Cevzî, *A.g.e.*, II, 124–131)

savaştığınız kimselerle savaşır, barıştığınız kimselerle de barışırim”¹⁰⁷² rivayetinin, hem senedinde hem de metninde bir takım değişiklikler yapılarak Ebû Saîd es-Semman tarafından nakledildiğini görüyoruz. Buna göre Hz. Ebû Bekir Rasûlullah’tan gördüklerini ve duyduklarını şöyle anlatmaktadır: Allah Rasûlü, kendi yaptırdığı evde oturmakta olan Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin’e işaret ederek Müslümanlara şöyle seslendi:

“*Ey Müslüman topluluğu! Ben şu evin içindekilere savaş açanlarla savaşır, onlarla barışanlarla barışırim. Onları dost edinenlerin dostu olurum. Atası itaat ehli, çocuğu sâlih olanlardan başkası onları sevmez. Yine atası isyan ehli, çocuğu da kötü olandan başkası onlara buğzetmez*”. Bir adamın, rivayeti Ebû Bekir’den nakleden Kûfeli muhadram tâbiînden Zeyd b. Yuseyğ’e¹⁰⁷³, “gerçekten bunu aynen işittin mi diye sorması üzerine Zeyd, Kâbe’nin Rabbi adına yemin ederek işittiğini teyid etmiştir.¹⁰⁷⁴ Böylece rivayeti tedavüle çıkaran şahıs, bu hadisin Peygambere ait olup olmadığı yönündeki olası kuşkuları da bertaraf etmiş olmaktadır!

Bu rivayet, bir hadisin, ilave ifadelerle Şianın söylemlerini vurgulayan bir mahiyete nasıl kavuşturulduğunu göstermesi açısından büyük bir önem arz etmektedir. Bu söylemin ilk halife Ebû Bekir aracılığıyla naklediliyor olması da ayrıca düşündürücüdür.

Ebû Saîd es-Semman’ın eserinde yer verdiği ancak hiçbir kaynaktan bulamadığımız bazı rivayetlerde, Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ali’nin karşılıklı olarak birbirlerine hadislerle iltifatlarda bulunmaları dikkat çekmektedir. Bunlardan birine göre, Ebû Bekir ile Ali, vefatından altı gün sonra Rasûlullah’ın kabrini ziyaret ederler. Ali, Ebû Bekir’e, “Ey Rasûlullah’ın halifesi, önden buyur” deyince, Ebû Bekir, “Ben, Allah Rasûlü’nün, kendisi hakkında ‘*Ali’nin yanımdaki yeri, benim Rabbim katındaki yeri gibidir*’ dediği birinin önüne geçecek değilim” buyurdu. Bunun üzerine Ali “Ben de Rasûlullah’ın, ‘*Herkes beni yalanlarken Ebû Bekir tasdik*

¹⁰⁷² Tirmizî, Menâkıb, 60, No: 3870. İbn Mâce, Sünne, 11, No: 145. Ayrıca bkz. Taberânî, *el-Kebîr*, III, 40, No: 2619; Hâkim, *A.g.e.*, V, 1771, no: 4714.

Tirmizî, hadisi Zeyd b. Erkam’dan nakleden ve Ümmü Seleme’nin mevlası olduğu ifade edilen Subeyh’in *mechûl* olduğu kaydına yer vermekte, ayrıca hadisi Süddî’den rivayette tek kalan Kûfeli tebe-i tâbiînden Esbat b. Nasr, bazı rical otoriteleri tarafından tenkid edilmiştir. Krş. Zehebî, *Mîzan*, I, 176; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 212.

¹⁰⁷³ Zeyd b. Üsey’ için bkz. Tezimiz, s. 206, 906 no’lu dipnot.

¹⁰⁷⁴ Zemahşerî, *A.g.e.*, 14.

etti. Ebû Bekir'inki hariç her birinizin kapısında bir zulmet vardır ...' buyurduğu kişinin önüne geçemem" diye cevap verdi.¹⁰⁷⁵

Böyle bir rivayetin hiçbir hadis kaynağında mevcut olmaması bir yana, onda Hz. Peygamberin vefatının altıncı gününde Ebû Bekir'e "Rasûlullah'ın halifesi" diye hitab eden Hz. Ali'nin, ancak Hz. Fatıma'nın vefatından sonra altı ay gecikmeli olarak Hz. Ebû Bekir'e beyat ettiği¹⁰⁷⁶ göz önüne alındığında, onun uydurma olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Tarihi gerçeklerle rivayet arasındaki bu çelişkinin es-Semman'ın ve özellikle Zemahşerî gibi bir alimin gözünden kaçmış olmasını anlamak güçtür. Elbette Ebû Bekir ile Ali'nin bir birlerine iltifat etmelerinde anormal bir durum yoktur. Ancak bu rivayetin esas mesajı, Ali'nin, Ebû Bekir'in hilafetini (en azından uzun bir süre) tanımadığı kanaatine sahip olanlardır.

Yine bu cümleden olarak Kûfe'li *muhadram* tabî Kays b. Ebî Hâzim'den (ö. 90/709+)¹⁰⁷⁷ nakledildiğine göre bir gün Ali ile Ebû Bekir yolda karşılaşırlar. Ebû Bekir, Ali'nin yüzüne bakarak tebessüm eder. Ali, bunu niye yaptığını sorunca Ebû Bekir, Rasûlullah'tan şöyle duyduğunu söyler: "Ali'nin izni olmadan kimse sırat köprüsünden geçemez."¹⁰⁷⁸ Ali, bu iltifatı karşılıksız bırakmaz: "Ben de sana bir müjde vereyim mi? Rasûlullah şöyle buyurdu: Ebû Bekir'i sevenlerden başka kimsenin sıratan geçmesine izin verilmez."¹⁰⁷⁹

Buna benzer olarak eserde, Hz. Ali ile Hz. Ömer'in de birbirleri hakkında duydukları Peygamber iltifatlarıyla birbirlerine jest yaptıklarına dair örnekler de mevcuttur.¹⁰⁸⁰ Muhammed el-Bâkır (ö.114/733), Ali ile Ebû Bekir ve Ömer arasında herhangi bir husumetin olmadığını şöyle dile getirmektedir:

"Gerçekte cahiliyye döneminde Hâşimoğulları ile Teymoğulları¹⁰⁸¹ ve Adîoğulları¹⁰⁸² arasında bir düşmanlık vardı. Ancak bu kabileler İslam'a girdikten sonra birbirlerini sevdiler. Allah kalplerindeki kını çıkardı. Öyle ki, bir defasında Ebû Bekir böğründen rahatsızlandığı zaman Ali, ona olan sevgisinden ellerini ateşte

¹⁰⁷⁵ Zemahşerî, *A.g.e.*, 15.

¹⁰⁷⁶ Buhârî, Meğâzî, 39, No: 4240; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, 19 vd.

¹⁰⁷⁷ Kays b. Ebî Hâzim için bkz. Tezimiz, s. 101, 423 no'lu dipnot.

¹⁰⁷⁸ Rivayetin bu kısmı için ayrıca bkz. İbn Şâzân, *Mie Menkıbe*, 60.

¹⁰⁷⁹ Zemahşerî, *el-Muhtasar*, 15-16; Muhibbuddin Taberî, *er-Riyâdu'n-Nadira*, I, 96.

¹⁰⁸⁰ Krş. Zemahşerî, *A.g.e.*, 131 vd.

¹⁰⁸¹ Hz. Ebû Bekir'in mensup olduğu kabile.

¹⁰⁸² Hz. Ömer'in mensup olduğu kabile.

ısıttıktan sonra böğrüne sürmüştü. “*Ve biz kalplerindeki kini çekip çıkardık...*”¹⁰⁸³ âyeti de onlar hakkında nâzil olmuştu.¹⁰⁸⁴ Yine es-Semman’ın naklettiğine göre Kesîru’n-Nevvâ’ olarak bilinen Şîî râvî Kesîr b. İsmail¹⁰⁸⁵, Hz. Hüseyin’in torunu Ebû Ca’fer Muhammed el-Bâkır’a, Hz. Ebû Bekir ile Ömer’in durumu hakkındaki kanaatlerini sorduğunda şu cevabı almıştır:

“*Onlar hakkında şüpheye düşen sünnet hakkında şüpheye düşmüştür. Ebû Bekir ve Ömer’e ve Ensara buğzetmek nifaktır.*”¹⁰⁸⁶

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Hz. Ali’nin diğer sahabilerle çatıştırıldığı rivayetlerle mukayese edildiğinde, gerek es-Semmân’ın kitabında yer verdiği gerekse de benzer içerikli diğer rivayetler, Şîî-Sünnî gerginliğini yumuşatmaya yönelik bir çabayı yansıtmaktadır. Ne var ki, bu iyi niyet çabalarının yerini bulduğunu söylemek güçtür. Bunlar, hadis istismarcılığı için kötü niyetli olmak gerekmediği gerçeğinin birer ispatı olarak literatürdeki yerini alacaklardır.

* * *

Bu bölümde Şîî-Sünnî hesaplaşmasının tipik bir yansıması olarak bir takım fazilet ve menkıbeleri itibariyle çatıştırılan Hz. Ebu Bekir (bazen Ömer de dahildir) ile Hz. Ali’nin adeta birer siyâsî rakipmiş gibi gösterildiği rivayetler üzerinde durduk. Sünnî kaynakların da teyid ettiği birçok rivayette Hz. Ali’nin, Hz. Peygamber’in nazarında özellikle Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer’den daha üstün niteliklere sahip olduğunu tespit ettik. Böylece Şîî telâkkînin Sünnî referanslara da bir biçimde nüfûz ettiği gerçeğiyle karşılaştık. Yine Şîî zihin dünyasında, diğer halifelerle asla barışık olmayan, onlara mesafeli bir tutum sergileyen bir Ali imajı olduğunu tespit ettik. Şia’nın bunu doğrulamak için tarihi yeniden yazma cihetine gittiğini gösteren bazı örnek hâdiselere atıfta bulunduk.

¹⁰⁸³ Hicr, 15/47. Siyak ve sibakından da anlaşılacağı üzere aslında bu ayet, dünyadayken, müminlerin birbirlerine karşı hissettikleri kin ve nefretin cennete girecekleri zaman kalplerinden çıkarılacağını ifade etmektedir. Ancak şu da bir gerçektir ki bu ayet, özellikle Cemel vakasından sonraki buhranlı dönemde başta Hz. Ali olmak üzere bir çok müminin en çok hatırladığı ilahi mesaj olmuştur. (İlgili rivayetler için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 552-553.)

¹⁰⁸⁴ Zemahşerî, *el-Muhtasar*, 223, Ayrıca bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 553.

¹⁰⁸⁵ Kesîr b. İsmail, aşırı şîî olmakla itham edilmiş, *zayıf*, *zâîğ* gibi cerh ifadeleriyle tenkid edilmiştir. Kütüb-i Sitte imamlarından sadece Tirmizî ona kitabında yer vermiştir. (Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XXIV, 104). el-Ebter lakablı Kesîr’in, Hz. Ali’nin Peygamber’den sonra insanların en hayırlısı olduğunu kabul etmekle birlikte Ebû Bekir ile Ömer’in imametlerini kabul eden ve ahkâma dair meselelerde onların uygulamalarını esas alan Zeydîye’ye bağlı “Betriyye” fırkasının önde gelenlerinden olduğu söylenmektedir. (Nevbahtî, *Fıraku’s-Şîa*, 13, 57; Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, I, 187.)

¹⁰⁸⁶ Zemahşerî, *A.g.e.*, 223.

Rivayetlere açtık bir biçimde yansıyan bu Şiî-Sünnî uyuşmazlığının temelinde siyâsî olduğu açıktır. Temas ettiğimiz tüm rüvayetler aynı zamanda siyâsî anlaşmazlıkların aynı dine mensup insanlar arasında bile ne kadar derin ayrılıklara yol açabileceğine dair tarihî vesîkalar. Şia, Hz. Ali'nin Rasûllah'ın ilk halifesi olması gerektiği yönündeki inanç mertebesine taşıdığı ısrarını sürdürdükçe ve bu ısrarını sahîh-sakîm muhtelif rivayetlerle desteklemeye çalıştıkça Ehl-i Sünnet cephesi boş durmamış, vâkıya da ters olan bu Şiî inancı bertaraf etmek için gerektiğinde sınırları zorlamıştır. Bu cümleden olarak Hz. ebu Bekir>Hz. Ömer>Hz. Osman>Hz. Ali şeklindeki tarihsel gerçekliğe de tekabül eden hilafet sıralamasının bir takım nebevî işaretlere dayandığını ortaya koyma gayreti içerisine girmiştir. İşte üçüncü bölümde işbu hilafet tertibiyle hadis rivayeti arasında bir ilişki olup olmadığını tespit etmeye çalışacağız.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FAZİLET SIRALAMASI VE BUNUN HADİS RİVAYETİNE YANSIMALARI

Ehl-i Sünnet'in Şiî doktrine karşı geliştirdiği temel argümanlardan biri Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali şeklindeki hilafet sıralamasının bir tesadüf olmadığı, bunun aynı istikametteki fazilet sıralamasına dayandığı iddiasıdır. Başka bir deyişle ilk dört halife, faziletteki sıralamalarına istinaden, zamanları geldiğinde halife seçilmişlerdir. Bu fazilet sıralaması ise insanlar tarafından sonradan tayin edilen bir durum olmayıp, bizzat Hz. Peygamber'in kimi zaman sarahaten kimi zaman da îmâ ve işaret yoluyla belirlediği, ümmetin bilgisine sunduğu bir husustur. Hatta Kur'an'da bile bu fazilet-hilâfet sıralamasına işaret eden ayetler mevcuttur. Bu Sünnî yaklaşımın temelinde ise, Şia'nın, Hz. Peygamber'in daha hayattayken, vefatından sonra Ali'yi halife olarak tayin ettiğine dair inanç mertebesindeki kanaatini reddetme kaygısı yatmaktadır. Böylece Hz. Ali'nin dördüncü sırada halife seçilmiş olduğu gerçeği fazilette de aynı sırada yer almış olmasına dayandırılmıştır.

İlk dört halife arasında bir üstünlük mukayesesi kuran rivayetler hakkında sağlıklı bir değerlendirme yapmak için *mufâdele* hakkında ileri sürülen kanaatleri ve bunların arka planını bilmek gerekir. Böylece ilgili rivayetlerle siyâsi veya sosyal eğilimler, hareketler arasında bir bağlantı olup olmadığı da tespit edilmiş olacaktır.

Bu hususun temelinde bir Şiî-Sünnî hesaplaşmasının yattığı yadsınamaz. Çünkü meselenin gelip dayandığı nokta nihayetinde ya Hz. Ali- Hz. Ebû Bekir ya da Hz. Ali-Hz. Osman arasındaki fazilet mukayesesidir. Bu noktadaki tercihlerde siyâsî olduğu kadar etnik ve bölgesel faktörlerin rolü de küçümsenemez. Nitekim İmam Şafiî dışındaki tüm Hâşimî'lerin Hz. Ali'yi Ebû Bekir ve Ömer'den üstün gördükleri nakledilmektedir.¹⁰⁸⁷ O halde öncelikle siyâsî/bölgesel farklılıkların sahabenin faziletleriyle ilgili rivayetler üzerindeki etkisi üzerinde durmakta yarar var.

Bir râvinin yaşadığı muhitin siyasi rengi, onun rivayet tercihlerinde belirleyici olabilmektedir. Burada râvinin güvenilirliği ile ilgili tartışma yaratacak bir olgudan söz etmediğimizi belirtmek isteriz. Zira ravinin *sika* olup olmaması ayrı bir konu, onun ne tür rivayetlere ilgi duyduğu ayrı bir konudur. Bu bağlamda mufadale ve/ya tafdîl

¹⁰⁸⁷ Lâlekâî, *es-Sünne*, No: 2624.

konusunda özellikle Kûfe, Şam ve Basralılar arasındaki görüş ayrılıklarına dikkat çekmek istiyoruz.

A. SİYÂSÎ VE BÖLGESEL UNSURLARIN MUFÂDALE/TAFDÎL DÜŞÜNCESİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Muaviye b. Ebî Süfyân'dan itibaren Emevîler, asabiyet duygusuna dayanan Haşimoğulları üzerindeki baskılarında rivâyetleri önemli bir silah olarak kullanmışlardır. İbn Arafe (ö.323/935) sahabenin faziletleriyle ilgili hadislerin çoğunun Emevîler zamanında uydurulduğuna dikkat çekerken¹⁰⁸⁸, *Nehcu'l-Belâğ*a şârihi İbn Ebi'l-Hadîd (ö. 656/1258), meşhur tarihçi Ebû'l-Hasen el-Medâinî'den (ö.228/843) bu hususu destekler mahiyette bir nakilde bulunmaktadır. Buna göre Muaviye, valilerine gönderdiği bir mektupta Ebû Türâb ve Ehl-i Beyt'in faziletlerine dair (hadis) rivayet edenlerin cezayı müstehak olduklarını beyan ettikten sonra şunu yazmıştır:

“Ali b. Ebî Talib'in aleyhine olan bütün rivayetleri toplayıp getirin. Bu benim daha çok hoşuma gider ve Ebû Turab'ın ve yandaşlarının (hilafet) iddialarını geçersiz kılar. Osman'ın faziletleri(yle ilgili rivayetler) daha fazla onları zor duruma sokar...”¹⁰⁸⁹

Yine bir başka Şîî rivayete göre Muaviye b. Ebî Süfyân, valilerine gönderdiği mektupta şunu yazmıştır: “Ali'nin menkıbelerini anlatan taraftarlarından ve ailesinden hiç kimseye fırsat vermeyin”... “(Ancak) Osman'ı seven, O'nun faziletlerini anlatan taraftarlarının meclislerinde bulunun, onlara ikram edin, onları onurlandırınız. Ayrıca bu kimselerin isimlerini ve kimlerden olduklarını tek tek bana yazınız!”¹⁰⁹⁰

Muaviye, bu talimatının ardından Osman'la ilgili rivayetlerin çoğaldığını görünce valilerine, Ehl-i Beyt'e karşı elini daha da güçlendireceğini düşünerek bu sefer de Ebû Bekir ile Ömer'in fazîletleri hakkındaki rivayetlere ağırlık vermeleri yönünde valilerine yeni bir ferman daha yollamıştır.¹⁰⁹¹

¹⁰⁸⁸ İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğ*a, XI, 46.

¹⁰⁸⁹ İbn Ebi'l-Hadîd, *A.g.e.*, XI, 44 vd.

¹⁰⁹⁰ Süleym b. Kays, *Kitâbu Süleym*, II, 785.

¹⁰⁹¹ Süleym, *A.g.e.* a.y.

Bilindiği gibi Kûfe, Hz. Ali taraftarlarının, Şam ise Muaviye taraftarlarının dolayısıyla da Hz. Osman yanlılarının çoğunlukta olduğu merkezlerdir. Emevîler döneminde, nasıl ki özellikle Şam’da Hz. Ali aleyhine konuşulmuş ona hakaret edilmişse, Hz. Osman da Kûfe’de aynı muameleye maruz kalmıştır. Bu durum bazen öyle bir hal almıştır ki, Hz. Osman’ın halkın dilinde kötülendiğini gören bazı sahabiler dayanamayarak Kûfe’yi terk etmek durumunda kalmışlardır. Nitekim Kûfe’ye yerleşmiş olan sahabilerden Cerîr b. Abdillâh (ö. 51/672+)¹⁰⁹², Adî b. Hâtem (ö. 68/688) ve vahiy kâtibi Hanzala el-Üseyyidî (Muaviye zamanında vefat etmiştir) “Osman’a dil uzatılan bir yerde oturmayız” diyerek Karkîsya (قرقيسيا)¹⁰⁹³ beldesine yerleşmişlerdir.¹⁰⁹⁴ Aynı şekilde Şam’da oturmakta olan Ebû Eyyûb el-Ensârî de (ö. 52/672), Hz. Ali’ye dil uzattığı için Muaviye ile girdiği bir tartışmada, Muaviye’nin tavrından vazgeçmediğini görünce, “Ali’ye hakaret edilen bir yerde oturmam” diyerek Şam’ı terk etmiştir.¹⁰⁹⁵

Özellikle Hz. Ali ve Hz. Osman bağlamında konuşursak, siyâsî temelli bu Kûfe ve Şam farklılaşması, muhaddislerin hadis rivayetindeki stratejilerini belirleyecek kadar önemli olmuştur. Hatîb Bağdâdî, râvîlere ve muhaddislere, şayet Şam’da yaşıyorlarsa, burada Hz. Ali’nin; Kûfe’de yaşıyorlarsa burada da Hz. Osman’ın faziletleri hakkındaki hadisleri rivâyet etmeleri gerektiği yönünde tavsiyelerde bulunmuştur.¹⁰⁹⁶

Bilindiği gibi Mısır da Hz. Osman aleyhtarlığının merkezlerindendir. Meşhur muhaddis Leys b. Sa’d (ö. 175/791)¹⁰⁹⁷ ortaya çıkıp kendilerine Hz. Osman’ın faziletlerini anlatmasına kadar, Mısırlıların, Osman’ı küçümsemeye devam ettikleri

¹⁰⁹² Cerîr b. Abdillâh Karkîsya’dayken Hz. Ali, İbn Abbas ile el-Eşâs b. Kays el-Kindî’yi (ö. 40/661) oraya göndererek Muaviye’ye karşı kendisiyle birlikte savaşması için davet edince Cerîr, “Nebî (s.a.v.), Allah’tan başka ilah olmadığını kabul etmeleri için beni Yemen halkıyla mücadele etmeye göndermişti. Bu gün kakıp da “Lâ ilâhe illallah” diyen birileriyle savaşacak değilim” demek suretiyle İbn Abbas ile Eşâs’ı eli boş göndermiştir. (Taberânî, *el-Kebîr*, II, 334)

¹⁰⁹³ Habur yakınlarındaki bu belde Hz. Ömer’in hilafeti döneminde Hicretin 19. senesinde Habîb b. Mesleme komutasında “sulh” yoluyla fethedilmiştir. (Yakut, *Mu’cemu’l-Büldân*, III, 383).

¹⁰⁹⁴ Buhârî, *el-Kebîr*, III, 36; Lâlekâî, *es-Sünne*, VII, 1340, no: 2381.

¹⁰⁹⁵ İbnü’l-Adîm, Ebü’l-Kâsım Kemâleddin Ömer b. Ahmed, *Bugyetü’t-Taleb fî Târîhi Haleb*, I-XII, Thk. Süheyl Zekkar, Beyrut, Dârü’l-Fikr, t.y., VII, 3033.

¹⁰⁹⁶ Hatîb, *el-Câmi’*, II, 166.

¹⁰⁹⁷ Devrinin ilim ve irfan önderlerinden olan Leys muhaddis olmasının yanında fıkıhçılığıyla da öne çıkmış müctehid bir imamdır. (İbn Sa’d, *Tabakât*, VII, 517).

söylenmektedir. Aynı şekilde *Hımslıların* da İsmail b. Ayyâş (ö. 181/798)¹⁰⁹⁸ çıkıp da Hz. Ali'nin faziletlerini anlatana kadar Ali aleyhine konuşma alışkanlıklarını terk etmedikleri bildirilmektedir.¹⁰⁹⁹ Bir şarkiyatçının, Râfızîlere karşı müsamahakâr bir tavır takınan Abbâsî halifesi el-Memûn'un (198-218/813-833) bu siyasetine tepki olarak, hadisçilerin Osman'ı ve Muaviye'yi öne çıkardıkları yönündeki tespiti burada kayda değerdir.¹¹⁰⁰

Tafdîl konusunda Kûfelilerin hemen hemen tamamı Hz. Ali'nin diğer sahabilerden üstün olduğu kanaatini benimsemişlerdir. Öyle ki, Ma'mer b. Râşid, Kûfe şehrinin adeta Ali sevgisi üzerine bina edildiğini söylemiştir.¹¹⁰¹ Hattabî'nin naklettiğine göre Kûfeli muhaddis Süfyân b. Uyeyne'ye *tafdîl* konusundaki kanaati sorulduğunda o, Kûfeli Sünnîlerin Ebû Bekir-Ömer-Ali-Osman, Basralı Sünnîlerin ise, Ebû Bekir-Ömer-Osman-Ali sıralamasını tercih etiklerini belirtir.¹¹⁰² Bu durumun, Basra'lı Şîîlerin daha ılımlı olması neticesini doğurduğunu söyleyebiliriz. Diğer bir deyişle Kûfe Şîîleri *tafdîl* hususunda Basralılar'dan daha katı bir tutum sergilemişlerdir. Örneğin Kûfe, Abbâsî dönemi kadılarından Şerîk b. Abdillâh en-Nehâî (ö. 177/794)¹¹⁰³ gibi "Ali, beşerin en hayırlısıdır; bunu kabul etmeyen küfre girer"¹¹⁰⁴ diyecek kadar Ali sevgisinde ifrata düşen sîmaları barındırırken, Basra'da, Yahya b. Ya'mer en-Nahvî (ö. 129/747) gibi Ehl-i Beyt'in diğer sahabilerden daha üstün olduğunu kabul etmekle beraber diğerlerinin de faziletlerini inkâr etmeyen¹¹⁰⁵ ılımlı şîîler mevcuttur.

Yukarıda sözünü ettiğimiz farklılaşma sadece Şam ve Kûfe arasında değil, başka merkezler için de geçerlidir. Abbâsî devletinin kuruluş aşamasında önemli faaliyetlerde bulunan ve Abbâsî propagandasının başlatıcısı Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas (ö. 125/743) faaliyetlerinin merkezi olarak Horasan'ı tercih etmesinin nedenini şöyle açıklamıştır: "Kûfeliler Ali b. Ebî Talib oğullarına meyillidir. Basralılar Osmanîdir. Şamlılar, Süfyânî-Mervânîdir. Cezîreliler Haricî,

¹⁰⁹⁸ Şam'ın en büyük alimleri arasında gösterilmektedir. Ömrünün sonlarında hafızasında sorunlar yaşamıştır. Şamlılardan aldığı hadisleri güvenilir sayılırken, Mekke ve Medine menşeli rivayetleri ihtiyatla karşılanmıştır. (İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 325)

¹⁰⁹⁹ Hatîb, *Târihu Bağdâd*, XIII, 7.

¹¹⁰⁰ Chokr, *Zındıklık ve Zındıklar*, 87.

¹¹⁰¹ İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, XLII, 530.

¹¹⁰² Hattâbî, Ebû Süleyman, *Me'âlimu's-Sünen*, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991, VII, 18.

¹¹⁰³ Buhârî, *el-Kebîr*, IV, 237

¹¹⁰⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 10.

¹¹⁰⁵ İbn Hallikân, Ebû'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, I-IV, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1997, III, 289.

Medineliler üzerinde de Ebû Bekir ve Ömer sevgisi hâkimdir. Onlar arasında Taliboğullarına meyledenler de vardır.”¹¹⁰⁶

Tafdîl/mufâdale mevzuunda bölgelere göre ortaya çıkan farklı bakış açılarının rivayetler üzerindeki tesiri yadsınamaz. Bu etki, zaman zaman rivayetlere müdahale şeklinde kendini gösterdiği gibi, bir bölgede, daha çok oranın siyasî rengini yansıtan rivayetlerin yayılması şeklinde de karşımıza çıkabilmektedir. Özellikle bu bölümde gerektiğinde rivayetlerin isnadlarına yer verirken o isnadların menşelerine de işaret etmemiz bölgesel faktörün o rivayetle ilişkisine dikkat çekmek içindir. Bunun tam tersi de olmuştur. Örneğin Hz. Ali’ye dil uzatılan bir bölge olan Şam’da tepkisel olarak Hz. Ali lehindeki rivayetleri yaymaya çalışanlar da ortaya çıkmıştır. Ancak Nesâî örneğinde olduğu gibi bunun bedeli bazen ağır olmuştur.

Fazilet sıralaması düşüncesi ile hadis rivayeti arasındaki ilişkiyi irdilemeden önce İslam düşünce tarihinde bilhassa Ehl-i Sünnet içerisinde tafdîl/mufâdale konusunda ne gibi kanaatler sergilendiğine kısaca göz atmak yerinde olacaktır.

B. EHL-İ SÜNNET’İN TAFDÎL VE MUFÂDALE KONUSUNDAKİ GÖRÜŞÜ

Hz. Ali ile Hz. Ebû Bekir ve/ya Hz. Osman arasındaki üstünlük mukayesesi veya ilk dört halife arasındaki fazilet sıralaması fikrinin temelde siyâsî tercihlerle ilgili olduğunu ifade etmiştik. Önce *Tafdîl/Mufâdale* konusunda İslam düşüncesinde ortaya çıkmış olan temel görüşleri zikretmekte yarar görüyoruz. *Mufadale* hakkında müstakîl bir eser telif eden Mısır’lı muasır âlimlerden Mahmûd Saîd b. Muhammed Memdûh bunları şöyle özetlemektedir:

1. Ehl-i Sünnet’in cumhûru, bu hususta hilafet sıralamasındaki tertibi esas almıştır. Bazı hadisçiler ve Hanbelî âlimleri Ebû Bekir ile Ömer’in en üstün sahabiler olduklarını ikrar etmeyenlerin kesin olarak hata ettiklerini ileri sürmüşler; üstünlük sıralamasında Ali’nin Osman’dan sonra geldiğinde ittifak etmişlerdir.
2. İmam Malik, İbn Abdilberr gibi bazı Ehl-i Sünnet temsilcileri, ilgili rivayetler arasındaki tearuzları gerekçe göstererek bu hususta tavakkuf etmişlerdir.

¹¹⁰⁶ Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, *Ensâbu’l-Eşrâf*, I-XIII, thk. Süheyl Zekkar, Beyrut, 1996, IV, 108-109.

3. Şia, kesin olarak Hz. Ali'nin yanında Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hüseyin'in en üstün sahabiler olduğu kanaatini benimsemiştir. Mutezilîlerin çoğunluğu Hz. Ali'nin daha üstün olduğu kanaatini benimsemekle beraber, Şia'dan farklı olarak onlar, bunun *zannî* bir hüküm olduğunu düşünmektedirler.¹¹⁰⁷

Bu görüşleri kaydeden Mahmud Saîd, eserinin bir başka yerinde, Hz. Fatıma, Hasan, Hüseyin, Cafer, Hamza ve Abbas'ın Ehl-i Sünnet'in fazilet tertibinde yeri olmadığını, onların Sünnîler nezdinde adeta sahabenin avamı sayıldığını ileri sürmektedir.¹¹⁰⁸

Farklı yöntemlerle de olsa son derece doğal sayılabilecek bir süreçte sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali, Rasûlullah'tan (s.a.) sonra İslam devletinin yönetimine seçilmişlerdir. Bu hilafet sıralaması, daha sonraki nesiller tarafından aynı zamanda bir fazilet sıralaması şeklinde telakkî edilmiştir. Bu telâkkî, Şia'nın vesayet düşüncesine bir tepki olarak Ehl-i Sünnet câmiasında âdeti bir akîde haline gelmiştir. Bu yaklaşım İmam Şafiî'ye de nispet edildiği gibi sistematik bir dille şu şekilde formüle edilmiştir:

أفضل الناس بعد رسول الله صلى الله عليه وسلم أبو بكر ثم عمر ثم عثمان ثم علي

“Allah Rasûlü'nden sonra insanların en hayırlıları, (sırasıyla) Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali'dir.”¹¹⁰⁹

Ahmed b. Hanbel'den de aynı sıralama nakledilmiştir.¹¹¹⁰ Bu noktada en tavizsiz duruşu İbn Hanbel'in sergilediğini söyleyebiliriz. Hatta İbn Abdilberr (ö. 463/1071), bu tertibin O'ndan sonra yaygınlık kazandığını belirtmektedir.¹¹¹¹ O, Ali'yi Osman'a takdim edenlerin Muhacir ve Ensara hakaret etmiş olacaklarını söylemekte ve gerekçesini şöyle izah etmektedir: “Zira Osman, Ali'den üstün olmasaydı, Ali yerine Osman'ı halife seçenler ya Ali'nin faziletini bilmiyorlardı ya da bilerek ona haksızlık yapmışlardı. Her kim ki, onlara cehalet ve/ya zulüm nispet ederse onlara hakaret etmiş olur.”¹¹¹²

¹¹⁰⁷ Mahmud Saîd, *el Mufâdale*, 46-47, 88-89.

¹¹⁰⁸ Mahmud Saîd, *el-Mufâdale*, 120.

¹¹⁰⁹ Eş'arî, *Makâlât*, I, 112; *el-İbâne*, 50. (Eş'arî'nin Hz. Osman'ı Hz. Ali'den üstün tutmasının sebebi, *efdal* varken *me'fûlun* imametini caiz görmeyişinden kaynaklanmaktadır. İbn Huzeyme ve Hüseyin b. Fadl el-Becelî gibi *me'fûlun* imametini caiz görenler Hz. Ali'nin Hz. Osman'dan üstün olduğu kanaatini benimsemişlerdir. (Bağdâdî, *Usûlu'd-Dîn*, 304; Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 114; Beyhakî, *el-İtikâd*, 207, 238).

¹¹¹⁰ Hallâl, *es-Sünne*, II, 409.

¹¹¹¹ İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, 536.

¹¹¹² İbn Teymiyye, *Mecmû'ul-Fetâvâ*, I-XXXV, Dâru'l-Arabiyye, Beyrut, 1398 h. IV, 426.

Ebû Bekir-Ömer-Osman-Ali şeklindeki fazilet sıralaması pek tabii olarak eserlerinde ashabın faziletlerine dair bölüm açan hadis musannıflarının tasnifine de yansımıştır. Örneğin İbn Hanbel, *el-Müsned*'ine Hz. Ebû Bekir'in rivayet ettiği hadislerle başlamış malum sıralamayla devam etmiştir. Bablara göre tasnif edilmiş hadis eserlerinde de bu sıralamaya uyulduğunu görmek mümkündür. Tasnifte riayet edilen bu hususiyet aslında musannıfın da fazilet sıralamasındaki kanaatini yansıtmaktadır. *el-Câmi' li-Ahlâki'r-Râvî* adlı eserinde "Sahabenin Faziletleri Ve Menkıbelerini Yazmanın Edebi" başlıklı bir bölüm açan Hatib Bağdâdî (ö. 463/1071) şunları yazmaktadır:

"Bir hadis meclisinde sahabenin faziletlerini rivayet edecek bir ravinin, usûlen önce Hz. Ebû Bekir ile başlaması, daha sonra Ömer, Osman ve Ali (bu son ikisi bazen yer değiştirmektedir) şeklinde devam etmesi tavsiye edilir."¹¹¹³

Şu da var ki, genel kabul görmüş bu tertibin Basralı Sünnîlere ait bir değerlendirme olduğu, Kûfelilerin ise Hz. Ali'yi Hz. Osman'a takdim ettikleri söylenmektedir.¹¹¹⁴ Bunun yanı sıra Mekkeli Abdülmelik b. Abdülaziz b. Cüreyc'in (ö.150/768) Hz. Ömer'i Ebû Bekir'den üstün tuttuğu¹¹¹⁵, Ebû Hureyre'nin¹¹¹⁶ ve Basralı Ebû Âsım en-Nebîl'in (ö. 212/828)¹¹¹⁷ Cafer b. Ebî Talib'i; Mesrûk b. Ecda' (ö. 62/682), Temîm b. Hazlem ve İbrahim en-Neha'î (ö.196/812) gibi Kûfe'lilerin ise Abdullah b. Mesud'u Hz. Peygamber'den sonraki en üstün insan addettikleri nakledilmektedir.¹¹¹⁸ Hatta İbn Mesud'un öğrencilerinden Temîm'in, "Ebû Bekir'i, Ömer'i ve birçok sahabiye gördüm ama İbn Mesud gibi faziletlisini görmedim" dediği bildirilmektedir.¹¹¹⁹

Fertler bazındaki fazilet sıralamasının sadece ilk dört halifeye tatbik edilmiş olması, bu tür değerlendirmelerin uhrevî olmadığını, dünyaya taalluk eden siyâsî tercihleri yansıttığını göstermektedir. Kadı İyaz'ın (ö. 544/1149) da belirttiği gibi Allah katında kimin daha üstün olduğu tevkîfî bir husustur. Yani kıyas yoluyla bilmek mümkün değildir. Görünüşte ameli çok olanlar, az olanlardan daha faziletlidir

¹¹¹³ Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 166.

¹¹¹⁴ Hattâbî, *Me'âlimu's-Sünen*, IV, 280.

¹¹¹⁵ İbnu'l-Arabî, *el-Avâsim*, 258.

¹¹¹⁶ Tirmizî, *Menâkıb*, 29, No: 3764; İbn Hanbel, *el-Müsned*, II, 413, No: 9342; Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 1641, 1847, No: 4350, 4934.

¹¹¹⁷ İbn Hazm, *el-Fisal*, IV, 111.

¹¹¹⁸ İbn Hazm, *el-Fisal*, IV, 111.

¹¹¹⁹ Buhârî, *el-Kebîr*, II, 152

diye bir şey yoktur. Bu önemli prensibe dikkat çeken İyaz, dört halifenin üstünlük sıralamasının hilafetteki tertibe göre yapıldığının altını da çizmektedir.¹¹²⁰

Bu noktada en makul izahların İbn Abdilberr (ö. 463/1071) tarafından yapıldığını söyleyebiliriz. Genel Sünnî söyleme nispetle pek az rastlayabildiğimiz bir izah olması hasebiyle Muvatta şârihinin açıklamalarına burada kısaca atıfta bulunmak istiyoruz. Ona göre Kur'an ve hadislerde ifade edildiği gibi, ilk Muhacirler, Akabe Sözleşmesinde yer alan Ensar (es-Sâbikûne'l-Evvelûne mine'l-Muhâcirîn ve'l-Ensâr) ile Bedir ve Hudeybiye ashabının daha faziletli olmaları, veya Mekke'nin fethinden önce infak eden ve Allah yolunda savaşanların fetihten sonra Müslüman olanlardan daha üstün olmaları umûmîdir. Ancak fert fert bir sahabinin diğerinden üstün olduğunu ileri sürmek doğru değildir. Allah Resûlü bir sahabiye bir hasletiyile övmüşse, bu, o sahabinin kişisel üstünlüğüdür, onun başkasından daha faziletli olduğu anlamına gelmez. Rasûlullah ashabından bir çoğu için hüsnî şehadette bulunmuş, bir takım hasletlerinden dolayı onları övmüştür. Ancak, sahîh bir senedle O'ndan (s.a.) kendilerine göre öncelikleri ve faziletleri olan iki kişi için "Falan falandan üstündür" gibi bir söz nakledilmiş değildir. Herşeyden önce edebi, güzel ahlâkı gereği bunu dememiştir. Zira demiş olsa, bu, mefdûlun şahsiyetini incitebilir. Şu halde "Şu kimse şundan üstündür" gibi bir söz batıldır, ne din ne de şeriattır. Ayrıca âlimler şunda ittifak etmişlerdir ki, Allah Teâlâ, hesap gününde kullarına "Benim en faziletli kullarım kimlerdir?" veya "Şu filan kulum şu filandan üstün müdür?" diye sormayacaktır.¹¹²¹

Ehl-i Sünnet efdaliyet meselesinde İbn Abdilberr'in bu değerlendirmelerine paralel bir söylem geliştirmek yerine daha çok Şia'nın iddialarına cevap kaygısı taşıyan bir yaklaşım sergilediği için zaman zaman muhaliflerinin haklı itirazlarına da muhatab olmuştur. Nitekim Sünnîlerin, hilafet sıralaması ile fazilet sıralaması arasında zorunlu bir ilişki kurmasını (telâzüm) eleştiren Mahmûd Saîd'in bu noktada sorduğu şu soruyu hak vermemek elde değildir: Ehl-i Sünnet, fazilet sıralamasında, hilafetinin hak olduğu hususunda ittifak ettiği Hz. Hasan'a neden yer vermemiştir? Ayrıca hilafetin, Hz. Peygamber'in (s.a.) vefatından sonra yaşanan bir süreç olduğunun altını çizen Mısır'lı müellif, insanların mevki ve makamla değil,

¹¹²⁰ İyaz, *İkmâl*, VII, 382.

¹¹²¹ Krş. İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, XIV, 236-240.

faziletleri ve meziyetleriyle birbirlerinden üstün olabileceklerini vurgulamaktadır.¹¹²² Bu konunun, itikada taalluk etmeyen *zannî* bir mesele olduğunu ifade eden Mahmûd Saîd, zanniyyâtta kat'î hükümler vermenin de kötü bir cehalet örneği olduğunu belirtmektedir.¹¹²³

Önceki bölümde bilhassa Hz. Ebû Bekir/Ömer ve Hz. Ali etrafında ortaya çıkan ve temelinde imamet konusundaki anlaşmazlıkların yattığı Şîî-Sünnî ayrışmasının hadis rivayeti üzerindeki tezahürleri üzerinde durulmuştu. Elbette burada ele alacağımız rivayetlerde de Şîî-Sünnî hesaplaşmasının izleri görülebilir. Ancak bu bölümde daha çok Ehl-i Sünnet merkezli bakış açısını temsil eden fazilet sıralamasının hadis rivayetiyle münasebetleri irdelenecektir. Bu yapılırken de benzer muhtevalı rivayetlerin varsa Şîî versiyonlarına da kısaca atıfta bulunulacaktır.

C. FAZİLET SIRALAMASININ HADİS RİVAYETİNE YANSIMALARI

Literatür tarandığında yukarıda özetle yer verdiğimiz fazilet tertibi hakkındaki görüş ayrılıklarının ilgili sahabiler hakkındaki rivayetlere aynen yansıdığı rahatlıkla görülecektir. Çalışmamızın hilafet/fazilet sıralamasının hadis rivayetine yansımalarını ele alacağımız bu bölümünde esas olarak bu ilişkiyi ortaya koymayı hedefliyoruz. Fazilet tertibine ilişkin rivayetler, tafdîl edilen halifelere göre değerlendirildiğinde bir grup rivayette ilk dört halifenin, bir grupta ilk üç halifenin, önemli bir grupta da ilk iki halifenin bir arada tafdîl edildiğini görürüz. Bunların tamamı, Şîî imâmet nazariyesine muarız olma noktasında birleşmektedir. Ancak “Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman’ı bir arada tafdîl eden rivayet grubunun klasik anlamdaki Şîî-Sünnî ihtilafından ziyade, erken dönemlerin yine siyâsî menşeli bir ayrışması olarak karşımıza çıkan *Osmânî-Alevî* çekişmesiyle ilgili olduğunu belirtmeliyiz. Bu yüzden ilk üç halifeyi tafdîl eden rivayet gruplarını en son ele almayı daha uygun gördük. Şu halde rivayetleri ilgili oldukları halifelere göre gruplandırarak olursak,

1. Ebû Bekir-Ömer-Osman –Ali
2. Ebû Bekir-Ömer
3. Ebû-Bekir-Ömer-Osman

¹¹²² Mahmud Saîd, *el-Mufâdale*, s. 67.

¹¹²³ Mahmud Saîd, *A.g.e.*, s. 46.

şeklinde bir taksim yapmak mümkündür. İlk grupta yer alan rivayetler, Ehl-i Sünnet'te ittifakla kabul gören hilafet sıralamasını yansıtırken, ikinci gruptakiler Şia'nın olumsuz kanaatlerine karşı Ebû Bekir ve Ömer'i savunan ve onların otoritelerini pekiştiren rivayetler manzumesidir. Üçüncü gruptaki rivayetler ise, az önce ifade ettiğimiz gibi *Osmânî-Alevî* çekişmesinde Osman'ı Ali'ye tafdîl eden anlayışı yansıtmaktadır. Buna karşın Ali'yi Osman'a önceleyen rivayetler de mevcuttur. Şimdi bu üç başlık altında kategorize ettiğimiz rivayet gruplarının ayrı ayrı muhteva analizini yapacak, bunların erken dönemdeki siyâsî tartışmalarda nasıl kullanıldıklarını tespit etmeye çalışacağız.

1. Dört Halifeyi Bir Arada Tafdîl Eden Rivayet Grubu

Hadis kaynaklarında, İslam'ın ilk dört halifesinin çeşitli vesilelerle, ardarda nebevî övgüye mazhar olduklarını ifade eden birçok rivayet yer almaktadır. Sünnîlerin “Ebû Bekir-Ömer-Osman-Ali” sıralamasındaki bu ısrarlı vurgusu, Kur'an yorumlarına da yansımıştır. Şia'nın, imametle ilgili tezlerini kuvvetlendirmek için zorlama tevillerle de olsa sık sık Kur'an'ı referans olarak göstermesi, Ehl-i Sünneti de benzer şekilde Kur'an ayetlerine başvurmaya itmiş olmalıdır. Bu bakımdan Ehl-i Sünnet, hilafet tertibinin esas alındığı fazilet sıralamasını Kur'an'a da dayandırma gereği duymuştur. Burada, maksadımızı ifade etmesi açısından en çok kullanılan bir ayete işaret etmekle iktifa edeceğiz:

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ الْكَافِرُونَ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكْعًا سُدِّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سَرِيمًا ۝ وَجُوهُهُمْ مِّنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْطًا زُرْعَهُ فَاسْتَغْلِظَ فَاسْتَوَىٰ عَلَىٰ سَوْقِهِ يُعْجَبُ الزَّرَّاعُ لِيَغْبِظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ

“Muhammed, Allah'ın Resûlüdür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı merhametlidirler. Onların, rükû ve secde hâlinde, Allah'tan lütuf ve hoşnutluk istediklerini görürsün. Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir. İşte bu, onların Tevrat'ta ve İncil'de anlatılan durumlarıdır: Onlar filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekin gibidirler. Allah, kendileri sebebiyle inkârcıları öfkelenmek için onları böyle sağlam ve dirençli kılar. Allah, içlerinden iman edip salih amel işleyenlere bir bağışlama ve büyük bir mükâfat vaad etmiştir.”¹¹²⁴

Ayette “الَّذِينَ مَعَهُ” Hz. Muhammed'le birlikte olanlar” dan kasıt, Hudeybiye'de Peygamber'in etrafında kenetlenen ashabıdır. İlk başta sayıları az olan sahabiler daha sonra çoğalınca İslam da güçlenmişti. Bu anlamda sahabiler başta güçsüz görünen

¹¹²⁴ el-Fetih, 48/29.

ancak daha sonra bitkisiyle tomurcuklarıyla gittikçe gürleşen ekine benzetilmişlerdir.¹¹²⁵ Ayet, ayrıca Hudeybiye günü Rasûlullah ile birlikte olan müminlerin özelliklerinden bahsederken, onların kâfirlere karşı acımasız, birbirlerine karşı da merhametli olmalarına işaret etmektedir.

İbn Asâkir'in *Târîhu Dımaşk*'ta İbn Abbas'a nispet ederek yer verdiği bir yoruma göre ayetteki *ekinin* aslı Abdulmuttalib'tir. "أُخْرِجَ شَطْلًا": O, filizini çıkarmıştır" ifadesinde "çıkarılan filiz" Hz. Muhammed'tir(s.a.). Sonra Allah, onu (filizi) Ebû Bekir'le "kuvvetlendirmiş", Ömer'le "Şaha kaldırmış, kükretmiş", Osman'la "Gövdesi üzerine dikmiş", Ali sayesinde "Ziraatçıların hoşuna giden bir ekine dönüştürmüştür".¹¹²⁶

Sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin hilafetlerine delil olarak öne sürülen bu ayetteki istidlal gerekçelerinden biri de şudur:

"Peygamber'le beraber olan müminler" ile onun husûsî sohbetine mazhar olan ve râşid halifeler arasında ilk vefat eden Ebû Bekir Sıddîk kastolunmaktadır. "Kâfirlere karşı şiddetli olanlar"dan maksat ise, ileride fetihleriyle en büyük devletleri titretecek ve adaletiyle zalimlere gök gürültüsü gibi şiddet gösterecek olan Hz. Ömer'dir. "Kendi aralarında merhametlidirler" ifadesinden kasıt ise, gelecekte büyük bir fitnenin vukûu hazırlanırken merhamet ve şefkatte zirveyi tutan ve bundan dolayı Müslümanların içinde kan dökülmemesi için hayatını feda ederek Kur'an okurken haksız yere (zulmen) şehîd olan Hz. Osman'dır. "Sen onların rukû' ve secde halinde olduklarını, Allah'ın lütfu ve rızasını aradıklarını görürsün" ifadesi de, saltanat ve hilafete fevkalade bir liyakat ve kahramanlıkla girdiği halde, zühd, ibadet, fakr ve iktisadı seçen ve çokça rükû ve secde ettiği herkesin malumu olan Hz. Ali'nin istikbaldeki durumunu ve o fitneler içindeki savaşlarıyla mes'ul olmadığını ve onun niyet ve hedefinin Allah'ın rızası olduğunu haber vermektedir.¹¹²⁷

Ehl-i Sünnet geleneğinde her ne kadar ilk dört halifenin fazilet sıralaması başlıktaki gibi formüle edilmiş olsa da sevgi bakımından onlar arasında bir ayırım yapılmamıştır. Diğer bir deyişle onlardan birine karşı sevgi beslememek söz konusu değildir. Ayrıca onlar kendi aralarında da karşılıklı olarak derin muhabbet sergilemişler, birbirlerine herhangi bir husumet beslememişlerdir. Nitekim İbn Abbas

¹¹²⁵ Kurtubî, *el-Câmi*, XVI, 295.

¹¹²⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XXXIX, 178-179.

¹¹²⁷ Said Nursî, Bedîüzzaman, *Lem'alar*, Envâr Neşriyât, İstanbul, 2007, s. 30-33.

“Biz onların kalplerinde kin namına ne varsa söküp attık: (ونزعنا ما في صدورهم من)”¹¹²⁸ ayetinden kastedilenlerin Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali olduğunu söylemiştir.¹¹²⁹

Bu dört sahabinin kıymeti bir çok hadisle teyid edilirken tarihsel sıralamaya da riayet edilmiştir. Onların Hz. Peygamber’in vefatından sonra zamanları geldiğinde hilafete seçilmiş olmaları zaten özel bir konuma sahip olduklarının göstergesidir. Ancak bu hakikatin rivayetlerle ifade edilmesinde bir beis görülmemiştir. Allah Rasûlü’ne nispet edilen bir rivayette şöyle denmiştir: “Allah, ashabımı peygamberler hariç tüm âlemlere üstün kılmıştır. Ve onlardan da dört tanesine ayrı bir yer vermiştir. Bunlar Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali’dir...”¹¹³⁰

Şia’nın Ehl-i Beyt sevgisi vurgusuna adeta misilleme olarak ilk dört halifeyi sevmek de önemli bir tema olarak rivayetlere yansımıştır. Ebû Hureyre tarîkıyla *merfû* olarak nakledilen şu rivayette, ilk dört halifeyi sevmenin adeta bir inanç meselesi gibi aktarılmış olması dikkat çekmektedir: “Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali sevgisi ancak bir müminin kalbinde bir araya gelebilir.”¹¹³¹ Bu rivayet, “Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali sevgisi bir münafığın kalbinde bir araya gelmez” şeklinde de nakledilmiştir.¹¹³²

Sünnî düşüncede her biri müstesna bir yer edinmiş olan İslam’ın ilk halifelerinin bilinen ve tarihsel olarak da sabit olmuş bir takım husûsiyetlerinin, dördü bir araya getirilmek suretiyle Rasûlullah’ın birer iltifatı olarak nakledilmesi de ilginçtir. Tirmizî’nin Hz. Ali kanalıyla naklettiğine göre Rasûlullah (s.a.) şöyle demiştir: “Allah, Ebû Bekir’e merhamet etsin kızını benimle evlendirdi. Beni, hicret ettiğim Medîne’ye taşıdı. Kendi malından Bilâl’i hürriyetine kavuşturdu. Allah, Ömer’e de merhamet etsin. O acı da olsa hakkı söyler; hakkı söylemesi sebebiyle arkadaşsız kalmıştır. Allah, Osman’a da merhamet etsin. Melekler bile ondan hayâ ederler. Allah, Ali’ye de merhamet etsin. Allah’ım, Ali nereye dönerse

¹¹²⁸ el-A’râf, 7/43.

¹¹²⁹ Hayseme b. Süleyman, *Min Hadîsi Hayseme*, 95.

¹¹³⁰ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, III, 162; Muhibbuddîn Taberî, *er-Riyâd*, I, 241.

¹¹³¹ Ebû Nuaym, *Hilye*, V, 203; Lâlekâî, *Sünne*, VII, 1315, No: 2332.

¹¹³² Taberânî, *Müsnedu’s-Şâmiyyîn*, III, 297, No: 2312.

hakkı onunla beraber eyle.”¹¹³³ Hâkim, bu rivayetin sadece Ebû Bekir ile ilgili olan kısmını nakletmektedir.¹¹³⁴

Daha geç kaynaklara yansıyan rivayetlerde ilk dört halifenin Hz. Peygamber yanındaki konumlarının yanı sıra onun vefatı sonrası misyonları da sarîh ifadelerle yer almaktadır. Bunlardan Hz. Ali tarîkıyla nakledilen birinde Allah Rasûlü (s.a.), Ali’ye hitâben şöyle buyurmaktadır: “Ey Ali! Allah benim için Ebû Bekir’i vezîr, Ömer’i müşâvir, Osman’ı dayanak (sened) ve seni de destekçi kıldı. Sizler dört kişisiniz. Allah, Ümmü’l-Kitap’ta sizden mîsak almıştır. Sizleri, ancak bir mümin sever. Facirden başkası da size buğzetmez. Sizler benim nübüvvet halifelerimsiniz...”¹¹³⁵ Rivayetin Hz. Ali kanalıyla nakledilmesi ise, mesajın, muhatapları üzerindeki etkisini artırma amacına matuf olmalıdır.

İlk dört halifeyi bir arada tafdîl eden rivayet örnekleri elbette bunlarla sınırlı değildir. Bilhassa Sahabenin faziletlerine tahsîs edilmiş geç dönem hadis mecmûları tarandığında daha bir çok örnek bulmak mümkündür.¹¹³⁶ Ancak atıfta bulunduğumuz rivayetlerin maksadımızı yeterince ifade ettiği kanaatindeyiz. *Sahîh* senedlerle gelmemekle beraber bu rivayetlerin, Şia’nın imamet doktrinine karşı Sünnî söylemi teyid ettikleri düşünülebilir. Şu kadarını söylenebilir ki, muhtemelen geç dönem Şîi-Sünnî tartışmalarında sıkça kullanılan bu rivayetler, Ebu Bekir>Ömer>Osman>Ali şeklindeki tarihsel hilafet sıralamasının meşrû olduğunu ispatlamaya yönelik gayretlerin ürünüdürler.

2. İlk İki Halifeyi Tafdîl Eden Rivayet Grubu

Şia’nın Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer hakkındaki olumsuz kanaatleri¹¹³⁷ göz önüne alındığında, Sünnî hadis kaynaklarında ilk iki halifeyi tafdîl eden rivayetlerin neden bol yer tuttuğu, onların otoritesine neden sıkça vurgu yapıldığı daha iyi anlaşılacaktır.

¹¹³³ Tirmizî, Menâkıb, 19, No: 3714. Tirmizî, hadisin Kûfeli ravîsi Muhtar b. Nâfi’ için “Garib hadisleri çoktur” ifadesini kullanırken, İclî onun *sika* olduğunu belirtir. (İclî, *Sikât*, II, 267), Zehebî, onun *sâkı* olduğunu, Nesâî, *sika* olmadığını, (Zehebî, *Telhis-Müstedrek*’in içinde, V, 1741, no: 4629); Sâcî ise *münkeru’l-hadis* olduğu değerlendirmesini yapmaktadır. (İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 62)

¹¹³⁴ Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 76, No: 4441.

¹¹³⁵ Zemahşerî, *el-Muhtasar*, 56; Muhibbuddîn Taberî, *er-Riyâd*, I, 242.

¹¹³⁶ Bkz. Muhibbuddîn Taberî, *er-Riyâd*, I, 241 vd. (بما لا يما) bölümü. Buradaki rivayetleri, İbnu’l-Cevzî’nin (بما لا يما) başlığı altında yer verdiği rivayetlerle karşılaştırmız. İbnu’l-Cevzî, *el-Mevzûât*, II, 196 vd.

¹¹³⁷ Bkz. II. Bölüm, “Şîi Rivayetlerde Ebû Bekir/ Ömer ve Ali Mukayesesı” s. 198.

Sünnîler nezdinde, gerek halifelîğe seçilme yöntemleri, gerekse seçildikten sonraki icraatları noktasında ciddî eleştirilere maruz kalmayan iki halife vardır; bunlar, hiç şüphesiz Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'dir. Onların otoritesi en erken dönemlerden itibaren kökleşmiştir. Öyle ki, literatürde “Şeyha(y)n” lakabıyla isimlendirilmişlerdir. Fezâilu's-sahâbe külliyyâtında ikisinin faziletleri bir arada bab başlıklarına konu olmuştur. Rivayet kaynaklarında Hz. Peygamber döneminden bir olay aktarıldığında orada bulunan sahabilerin kimliği çok önmesenmese de Ebû Bekir ile Ömer'in adları mutlaka kayda değer görülmüştür. Mamafih Cuma Sûresi'nin nüzûlüne sebep olan olayın anlatıldığı bir rivayette, Cuma namazı esnasında bir çok sahabinin dikkatini dağıtan kervana aldırıp Hz. Peygamber'i dinlemeye devam eden on iki sahabeden bahsedilirken “onların arasında Ebû Bekir ile Ömer de vardı” kaydına yer verir.¹¹³⁸ Yine Hz. Peygamber'in dört rekâtlık bir namazın ikinci rekâtında selam verdiği ve sonunda sehiv secdesi yaptığı “zülyedeyn” rivayetinde, o esnada mescitte bulunanlar arasında Ebû Bekir ile Ömer'in de olduğu özellikle vurgulanır.¹¹³⁹

Rivayetlere bakıldığında Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'in Rasûlullah'la (s.a.) sık sık bir araya geldikleri, birlikte hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Her ikisinin namazda ilk safta Rasûlullah'ın (s.a.) sağında durdukları¹¹⁴⁰, Allah Rasûlü ile beraber zaman zaman Mekke yakınlarındaki Ebtah'a¹¹⁴¹ indikleri¹¹⁴², üçü birlikte hasta ziyaretinde bulundukları¹¹⁴³, bir cenaze merasiminde yan yana yürüdükleri¹¹⁴⁴ rivayetlere yansıyan birkaç örnektir. Kaderin bir tecellîsidir ki, onların beraberlikleri ölümlerinden sonra da devam etmiş, üçü de Hz. Âişe'nin hücrelerine defnedilmişlerdir.¹¹⁴⁵

¹¹³⁸ Müslim, Cum'a, 38, No: 2000.

¹¹³⁹ Müslim, Mesâcid, 97, No: 1288.

¹¹⁴⁰ Ebu Davud, Salât, 187, 188, no: 1007.

¹¹⁴¹ Yakut, *Mu'cemu'l-Büldân*, I, 74.

¹¹⁴² Müslim, Hac, 337, no: 3197.

¹¹⁴³ Tirmizî, Ferâiz, 7, no: 2097.

¹¹⁴⁴ Tirmizî, Cenâiz, 26, no: 1007; İbn Mâce, Cenâiz, 16, no: 1482.

¹¹⁴⁵ Buhârî, Cenâiz, 96, no: 1391-1392. Hz. Âişe'nin, Rasûlullah'ın sağlığında gördüğü bir rüya, Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in, hücrelerinde medfun olacakları şeklinde yorumlanmıştır. Mâlik b. Enes'in (ö. 179/796) Yahya b. Saîd el-Ensârî'den (ö. 144/762) naklettiği *mürsel* bir habere göre Hz. Âişe bir gün rüyasında odasına üç adet ay düştüğünü görmüş ve babasına gördüğü rüyayı anlatmış, ancak Ebû Bekir herhangi bir yorumda bulunmamıştır. Tâ ki, Rasûlullah vefat edip Âişe'nin odasına defnedilinceye kadar. O zaman Ebû Bekir kızına şöyle demiştir: “İşte bu, rüyanda gördüğün üç ayın ilkidir ki, o hepsinin en hayırlısıdır.” Mâlik, *el-Muvatta'*, Cenâiz, 10, no: 552. *Munkatı* senedli bu rivayet, Kuteybe b. Saîd'ten (ö. 240/855) Mâlik

Hiz. Ömer'in cenâze merasimi esnasında Hiz. Ali'nin dilinden dökülenler, Ebu Bekir ile Ömer'in Rasûlullah ile beraberliklerini ifade etmesi bakımından kayda değerdir. İbn Abbâs anlatıyor:

“Ömer b. Hattâb teneşirin üzerine konmuştu. Cesedi kaldırılmadan önce insanlar, etrafında toplanmış onun için dua ediyorlardı. Ben de aralarındaydım. O kadar dalmıştım ki, ancak, omuzumdan tutan bir el beni uyandırdı. Bir baktım ki, Ali b. Ebî Tâlib imiş. O da Ömer'e rahmetle dua etti ve ekledi: “Yemin olsun ki, Allah seni iki dostundan ayırmayacaktır. Çünkü ben defalarca Resûlullah'ın (s.a.), “Ben Ebû Bekir ve Ömer'le beraber geldim; Ebû Bekir ve Ömer'le beraber girdim; Ebû Bekir ve Ömer'le beraber çıktım, Ebû Bekir ve Ömer'le beraber şunu yaptım...” dediğini işitmişimdir. Ve şimdi Allah'ın, seni yine Peygamber ve Ebû Bekir'le (cennette) bir araya getireceğini ümid ediyorum.”¹¹⁴⁶

Hiz. Ebu Bekir ile Hiz. Ömer'in dîni/şer'î uygulamaları noktasında esas kabul edilmiş olmaları, sonraki nesiller nezdindeki otoritelerinin bir başka yansımasıdır. İbn Ömer tarîkıyla Rasûlullah'tan nakledilen, “Allah, benim ümmetimi -veya Muhammed ümmetini- sapıklık üzerine bir araya getirmeyecektir. Allah'ın yardımı cemaatle beraberdir. Her kim cemaatten ayrılırsa Cehenneme ayrılmış olur”

– Yahya b. Saîd – Saîd b. Müseyyib - Âişe tarîkıyla *muttasıl* olarak da rivayet edilmiştir. (İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, XXIV, 48). İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) da *muttasıl* bir senedle Yezîd b. Harun'dan (ö. 206/822) naklettiği aynı rivayette, Hiz. Ebû Bekir'in, kızının rüyası için ilk başta “hayırdır” yorumunu yaptığı ifade edilmekte, Rasûlullah vefat ettiğinde ise, Âişe'ye gelip “İşte rüyanda gördüğün üç tane aydan biri budur” diyerek onu yorumlamaktadır. Ancak bu rivayet de yukarıda zikrettiğimiz Malik'in *mürsel* haberine uygun olarak Yahya b. Saîd'in bazı insanlardan bir duyumu olarak yer almaktadır. (İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 293-294). Rivayetin bir başka versiyonunda ise Ebû Bekir Âişe'nin rüyasını şöyle yorumlamıştır: “Senin evine üç kişi defnedilecek ki, onlar yeryüzünün en hayırlılarıdır.” Peygamber (s.a.), eşi Âişe'nin odasında vefat edince Ebû Bekir, kızına “Rüyanda gördüğün üç adet ayın en hayırlısı buydu” demiştir. (Taberânî, *el-Kebîr*, XXIII, 47, no: 126). Bir başka rivayette Hiz. Âişe'nin rüyasını yorumlayan Hiz. Peygamber'dir: “Rüyan doğru çıkarsa senin evine yeryüzü ehlinin en faziletli olan üç kişi defnedilecektir.” Ne zaman ki Rasûlullah vefat edip Âişe'nin odasına defnedilince Ebû Bekir, kızına “İşte rüyanda gördüğün üç ayın ilki budur” der. Daha sonra Ebû Bekir ve Ömer de oraya defnedildiler. (Taberânî, *el-Kebîr*, XXIII, 48, no: 128; Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 1662-1663, no: 4400-4401).

¹¹⁴⁶ Buhârî, Fezailu Ashabi'n-Nebî, 5, No: 3677; Müslim, Fezâilu's-Sahabe, 14, No: 6187; Nesâî, *Fezâilu's-Sahâbe*, 60, no: 14; İbn Mâce, Sunne, 11/1, no:98; İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 112, no: 898. Meylânî, bu hadisin, müşterek ravi konumunda olan ve “Nevâsib'tan, Ali'ye ve Ehl-i Beyt'e buğzetmesiyle bilinen” dediği İbn Ebî Müleyke (ö.117/736) tarafından Ali'ye dayandırılan bir yalan olduğunu ileri sürmektedir. O, İbn Ebî Müleyke'ye ilişkin bu değerlendirmesini sadece onun Abdullah b. Zübeyr'in (ö. 73/692) (Tâif) kadılığını yapmasına bağlamaktadır. Meylânî, *er-Resâil*, dokuzuncu risâle, 6-7. Mekke'li sika bir tâbiîn olan İbn Ebî Müleyke için bkz. İbn Hacer *Tehzîb*, V, 268.

rivayetindeki “cemaat”tan kastın Ebu Bekir ile Ömer olduğu yorumları yapılmış,¹¹⁴⁷ muhtelif dini mevzûlarda onların tatbikatları hep referans gösterilmiştir. Hz. Peygamber’le birlikte Ebu Bekir ve Ömer’in ekmek ve et yedikten sonra abdest almadıklarını¹¹⁴⁸, her üçünün öğle namazını erken kıldıklarını¹¹⁴⁹, namaza Fâtiha ile başladıklarını¹¹⁵⁰, kıyâm ve rükûda tekbir aldıklarını¹¹⁵¹ ifade eden rivayetler bu kabildendir.

Özellikle Şia’nın Hz. Ali’yi öne çıkaran Ebû Bekir ve Ömer karşıtı söylemlerini açıkça dile getirmesiyle birlikte, Ehl-i Sünnet camiasında ilk iki halifenin otoriteleri ve üstünlükleri her fırsatta vurgulanmaya başlamıştır. Abdullah b. Mübârek (ö. 181/798), Ebû Bekir ve Ömer sevgisinin ve onların faziletlerini bilmenin *sünnetten* olduğunu söylerken¹¹⁵² Süfyân es-Sevrî (ö.161/778), “Kim Ali’nin, halifelğe Ebû Bekir ile Ömer ’den daha lââyık olduğunu iddia ederse, o kimse, hem Ebû Bekir’e, hem Ömer’e, hem de muhacirlerle ensara hatâ isnâd etmiş olur. Böyle bir kimsenin böyle bir tutum ile amelinin semâya yüksel(ip kabul gör)eceğine ihtimal vermiyorum” demiştir.¹¹⁵³ Benzer bir söz Ammâr b. Yâsir’e de nispet edilmiştir.¹¹⁵⁴ Ebû Davud da “Cennetin en yüksek yerlerinin halkından olan bir kimse (kendi makamının aşağısında bulunan) cennet (ehlin)e bakar da (aşağıda bulunan) cennet (ehlinin yüzü onun) yüzünün parlaklığı ile aydınlanır. (Çünkü o makamda bulunan cennet ehlinin) yüzleri inci parlaklığında bir yıldız gibidir” rivayetini naklettikten sonra Ebû Bekir ile Ömer’in de onlardan olduğunu¹¹⁵⁵ vurgulama ihtiyacı hissedecektir.

Sahabenin faziletleriyle ilgili rivâyetler arasında özellikle Ebû Bekir-Ömer’i tafdîl eden rivayet grubunun bolca yer almış olması bir tesadüf değildir. Daha önce de yer verdiğimiz gibi Şia’nın bilhassa bu iki sahabiye hedef alan çirkin ithamları göz önüne alındığında bu durumun Sünnî refleksin bir yansıması olduğu anlaşılabacaktır. Hatta Ehl-i Sünnet’in yer yer bazı Kur’an ayetlerini Ebû Bekir ve Ömer’e hamletmesi de Şia’nın bu iki sahabe hakkındaki menfi iddialarını bertaraf etme çabası olarak

¹¹⁴⁷ Tirmizî, Fiten, 7, no: 2167.

¹¹⁴⁸ İbn Mâce, Tahâret, 66, no: 489.

¹¹⁴⁹ Tirmizî, Salât, 4, no: 155.

¹¹⁵⁰ İbn Mâce, İkâmetu’s-Salâvât, 4, no: 813.

¹¹⁵¹ Tirmizî, Salât, 74, no: 253.

¹¹⁵² Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne*, 209, Lâlekâî, *es-Sünne*, VII, 1311, No: 2319.

¹¹⁵³ Ebû Davud, Sünne, 7, No: 4630; Hallâl, *es-Sünne*, II, 279.

¹¹⁵⁴ Taberânî, *el-Evsat*, I, 254.

¹¹⁵⁵ Ebû Davud, Hurûf ve Kırâât, 1, no: 3987.

değerlendirilmelidir. Bu bağlamda “Peygamber, eşlerinden birine gizlice bir şey söylemişti. Fakat eşi, o sözü başkalarına haber verip Allah da bunu Nebî’ye açıklayınca, Peygamber (o sırlarından) bir kısmını bildirmiş, bir kısmından da vazgeçmişti...”¹¹⁵⁶ âyetine istinâden Ebû Bekir ve Ömer’in halifeliklerinin Kur’an’da yer aldığı ileri sürülmektedir.¹¹⁵⁷ Şöyle ki, bu âyette Allah Rasûlü’nün, eşlerinden birine verdiği ifade edilen sırrın, Ebû Bekir ve Ömer’in kendisinden sonra halifelğe gelecekleri bilgisi olduğu rivâyet edilmektedir.¹¹⁵⁸ Bununla bağlantılı olarak, “(Ey Peygamber’in eşleri!) Eğer siz ikiniz Allah’a tövbe ederseniz, ne iyi. Çünkü kalpleriniz kaydı. Eğer Peygamber’e karşı birbirinize arka çıkarsanız, bilin ki Allah onun yardımcısıdır, Cebrail de, salih müminler de. Bunlardan sonra melekler de ona arka çıkarlar”¹¹⁵⁹ ayetindeki “(الْحُ الْمُؤْمِنِينَ)” salih müminler”den maksadın yine Ebû Bekir ve Ömer olduğu nakledilmektedir.¹¹⁶⁰ Ayrıca bazı rivayetlerde Hz. Ali de eklenmiş¹¹⁶¹, bazılarında da sadece Hz. Ali’nin adı zikredilmiştir.¹¹⁶²

Yukarıda zikrettiğimiz Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer’in Rasûlullah nezdindeki mümtâz konumlarını ifade eden çeşitli örnekler, Şia’nın bu iki sahabe hakkındaki menfî iddialarına karşı önemli argümanlar olmasına rağmen, onların hilafetlerine işaret eden nebevî ihbarlar şeklinde algılanmamıştır. Bununla birlikte Ebu Bekir ile Ömer’in bizzat Hz. Peygamber tarafından halife olacaklarına işaret eden rivayetler de mevcuttur.¹¹⁶³ Ancak biz, *fezâil* türüne girmedikleri için bu nevi rivayetleri bir

¹¹⁵⁶ et-Tahrîm, 66/3.

¹¹⁵⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXX, 222.

¹¹⁵⁸ Bu rivayete göre Allah Resûlu, Hafsa’ya, kendisinden sonra sırasıyla ebû Bekir ve Ömer’in halife olacakları bilgisini vermiş, ancak bundan Âişe’ye söz etmemesini istemiştir. Ne var ki Hafsa sözünde duramamıştır. (Taberânî, *el-Kebîr*, XII, 117, No: 12671. Taberânî rivâyetinde yer alan İsmail b. Amr el-Becelî, zayıf olmakla birlikte İbn Hibbân onu tevsîk etmiştir. (Heysemî, *Mecma’u’z-Zevâid*, V, 325, No: 8919). Daha önce de zikrettiğimiz gibi İbn Hibbân’ı tevsîkte mütesâhil olmakla itham eden İbn Hacer Heytemî bu rivayeti kabulde de onun tevsîkine işaret etme gereği duymuştur (Bkz. *Tathîr*, 89).

¹¹⁵⁹ et-Tahrîm, 66/4.

¹¹⁶⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 1674, no: 4433.

Hz. Peygamber’i (s.a.) üzdükleri için Tahrîm Sûresi’nin nüzûlüne sebep olanların Ebû Bekir’in kızı Âişe ve Ömer’in kızı Hafsa olduğu düşünülürse, Hz. Ömer’in, eşlerinin durumundan dolayı morali bozulmuş olan Rasûlullah’a teselli sadedinde “Eğer eşlerini boşarsan Allah, Cebrail, Mikâil, Ben ve Ebû Bekir ve tüm müminler senin yanındadır” demesi (Müslim, Talâk, 30, no: 3691) gayet doğaldır. Ancak takdir edilmelidir ki, bu durum, söz konusu ayetteki *salih müminlerden* kastın sadece Ebû Bekir ve Ömer olmasını gerektirmez.

¹¹⁶¹ Zemahşerî, *el-Muhtasar*, 106.

¹¹⁶² İbn Asâkir, *Dimaşk*, XLII, 361.

¹¹⁶³ Bir hadisinde, “Benden sonraki bu iki şahsa, Ebû Bekir ve Ömer’e ittiba ediniz” (اَقْتَدُوا بِالَّذَيْنِ مِنْ بَعْدِي) (İbn Asâkir, *Dimaşk*, XLII, 361) dediği ifade edilen Hz. Peygamber’in (s.a.), yine Tirmizî’nin naklettiği benzer bir rivâyette “Aranızda ne kadar kalacağımı bilmiyorum, benden

kenara bırakıp, Allah Rasûlü’nden sonra ümmetin en hayırlı kişilerinin Ebû Bekir ile Ömer olduğunu ifade eden rivayet grubunu ele almak istiyoruz.

Câbir b. Abdillâh tarîkıyla nakledilen bir rivayette bu iki büyük sahabinin “Peygamber’den sonra en faziletli kişi” vasfıyla birbirlerine iltifatta bulundukları ifade edilmektedir. Bir defasında Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir’e “(يَا خَيْرَ النَّاسِ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ) “Ey Rasûlullah’tan sonra insanların en hayırlısı!” diye hitab edince, Ebû Bekir şöyle demiştir: “Madem sen bunu söyledin. Ben de Rasûlullah’ın (s.a.) senin hakkında şöyle söylediğini duydum: “Güneş, Ömer’den daha hayırlı bir kimse üzerine doğmamıştır.”¹¹⁶⁴ Beşerî münâsebetler açısından değerlendirildiğinde onların birbirlerini “En hayırlı insan” diye taltif etmeleri bir kibarlık örneği olarak algılanabilir.

Sened itibariyle sorunlu¹¹⁶⁵ olan bu rivayeti bir yana bırakacak olursak, dikkat çekici bir biçimde ilk iki halifenin efdaliyetine dair rivayetlerin neredeyse tamamı Hz. Ali’ye nispet edilmektedir. Hadis kaynaklarında bunun birçok örneğiyle karşılaşmak mümkündür. Ebu’t-Tufeyl Vâsıla b. Eska’nın (ö.110/729) Hz. Ali’den şöyle bir söz aktardığı söylenmektedir: “Peygamber’den sonra ümmetin en hayırlısı, bu ümmetin *Sıddîk*’ı Ebû Bekir ile *Fârûk*’u Ömer’dir”.¹¹⁶⁶ Muteber kaynaklarda bulamadığımız bu hadisin aşırı Şîî olduğu gerekçesiyle Buhârî’nin hadislerini almadığı¹¹⁶⁷ Ebu’t-Tufeyl’den nakledilmiş olması ilginçtir.

Şîî karşıtı söylemi destekleyen rivayetlerin Şîî râvilerce Hz. Ali’ye nispet edilerek aktarıldığına dair örneklerle muteber kaynaklarda da rastlamak mümkündür. Hz. Ali’nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye’ye (ö. 81/700) nispet edilen bir rivâyette, İbnu’l-Hanefiyye, babası Hz. Ali’ye, Peygamber’den sonra en faziletli kişi(ler)in kimler olduğunu sormuş, Hz. Ali de sırasıyla Ebû Bekir ve Ömer’in adını zikretmiştir. Muhammed b. Hanefiyye, babasının üçüncü sırada Hz. Osman’ın adını zikretmesinden endişe ettiği için devamını kendisi getirmiş ve “Sonra da sen

sonrakilere uyunuz” derken, isim vermeden Ebû Bekir ve Ömer’e işaret ettiği bildirilmektedir. (Tirmizî, Menâkıb, 16, no: 3663).

¹¹⁶⁴ Tirmizî, Menâkıb, 17, no: 3684; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 221, VI, 352, No: 19481, 31957; Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 1699, no: 4508.

¹¹⁶⁵ Tirmizî, hadisin sened itibariyle pek sağlam olmadığını kaydederken, Hâkim, Buhârî ve Müslim’in tahrîc etmediği bu hadisin *sahîh* olduğunu belirtir. Zehebî de, *Telhîs*’inde onun *mevzû* olduğu notunu düşmektedir. (Tirmizî, a.y., Hâkim, *A.g.e.*, a.y.)

¹¹⁶⁶ Kıftî, *el-Enbâ*, 283. (Bu rivayet erken kaynaklarda bulunamadı.)

¹¹⁶⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXVI, 128.

يَا أَبَا جَدِيفَةَ إِلَّا أَخْبِرْكَ بِأَفْضَلِ هَذِهِ الْأُمَّةِ بَعْدَ نَبِيِّهَا قَالَ قُلْتُ بَلَى قَالَ وَلَمْ أَكُنْ أَنْ أَحَدًا أَفْضَلُ مِنْهُ قَالَ أَفْضَلُ هَذِهِ إِلَّا أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا آخِرُ ثَالِثٍ وَلَمْ يُسَمِّهِ

“Ya Eba Cuhayfe, sana Peygamber’den sonra bu ümmetin en hayırlısının kim olduğunu söyleyeyim mi? ... Ki, ben ondan daha faziletli birinin var olduğunu düşünmüyorum; o, Ebû Bekir’dir, ondan sonra da Ömer’dir; onlardan sonra bir üçüncüsü de vardır.” Ali, onun ismini vermedi.¹¹⁷⁵

Hiz. Ali’nin ismini vermediği sahabinin kim olduğu merak edilebilir. Rivayete yapılan çeşitli zayadelerle bu merak giderilmiş gözükmehtir. Tahmin edileceği üzere bu kişi Hz. Osman’dır. Bir rivayette Hz. Ali’nin, (Ebû Bekir ve Ömer’den sonra) “Size üçüncüyü de haber vermek isteseydim bunu yapardım”¹¹⁷⁶ demekle yetindiği, bir başkasında da hutbeden inerken “Osman, Osman” diye mırıldandığı ifade edilmektedir.¹¹⁷⁷ Burada da gönlü razı olmamakla beraber Hz. Ali’nin, Hz. Osman’ın halifeliliğini kabullenmek durumunda kaldığı îmâ edilmektedir. Hz. Ali’nin, Ebû Bekir ve Ömer’in bu ümmetin en hayırlıları olduğuna dair kanaatini zikrettikten sonra yaptığı değerdendirmeler bu îmâyı güçlendirmektedir. *Muhadram tâbiünden*¹¹⁷⁸ Abdu Hayr el-Hemedânî’nin Hz. Ali’den naklettiği rivayetlerin birinde Hz. Ali, Allah’ın, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’den sonra istediği zaman hayrı hâkim kılacağını söylediği¹¹⁷⁹, bir diğesinde de biat almak için gittiği Basralılardan ayrılırken ilk iki halifenin efdaliyetini ifade ettikten sonra, “O ikisinden sonra başımıza gelenler, Allah’ın yapmayı dilediği olaylardır” dediği ifade edilmiştir.¹¹⁸⁰

İzi takip edildiğinde, Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer’in bizzat Hz. Ali tarafından tafdîl edildiği rivayetlerin, bu iki halifeye hakaret etmeyi prensip edinen Şia’ya daha net mesajların verildiği versiyonlarını görmek mümkündür. Yine sıkı bir Ali taraftarı olan Süveyd b. Ğafle’den (ö. 80/700)¹¹⁸¹ nakledilen bir rivayette, Hz. Ali’nin bu beyânı, Ebû Bekir ve Ömer hakkında nâhoş sözler sarfeden bazı Şiî’lere karşı kullanılmıştır. Süveyd, Şiî bir topluluğun ilk iki halifeye dil uzattıklarını görünce

¹¹⁷⁵ İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 107, 127, no: 835, 1054.

¹¹⁷⁶ İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 107, 111, no: 836, 880

¹¹⁷⁷ Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 402, No: 12678.

¹¹⁷⁸ İbn Hacer, *Tehzib*, VI, 124.

¹¹⁷⁹ İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 126, No: 1030.

¹¹⁸⁰ İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 114, 126, No: 926, 1031

¹¹⁸¹ Süveyd b. Ğafle Fil Yılında doğmuştur. İslam’a girmek için Medine’ye geldiğinde Rasûlullah vefat etmiş ama henüz defnedilmemişti. Hz. Ali ile birlikte bütün savaşlara katılmıştır. Kûfe’li *sika* tâbiünden olan Süveyd’in 128 yıl yaşadığı söylenmektedir. (İbn Sa’d, *Tabakât*, VI, 68-69; Buhârî, *el-Kebîr*, IV, 142; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 473).

derhal Hz. Ali'nin yanına gidip durumu kendisine bildirmiştir. Bunun üzerine müminlerin emîri, Süveyd'in elinden tutarak onu mescide götürmüş ve gözyaşları içerisinde insanlara uzunca bir konuşma yapmıştır.¹¹⁸² Konuşma şu cümlelerle bitmiştir: "...Beni seven onları da sevsin; onları sevmeyen bana buğzetmiş olur ki, ben ondan berîyim. Bu günden sonra onlara kötü bir söz söylediği için bana getirilen kimselere iftira cezası uygulayacağım. **Dikkat edin Peygamber'den sonra bu ümmetin en hayırlıları önce Ebû Bekir, sonra da Ömer'dir.** Sonraki en hayırlının kim olduğunu Allah daha iyi bilir."¹¹⁸³

Rasûlullah'tan sonra ümmetin en hayırlısının sırasıyla Ebu Bekir ve Ömer olduğuna dair..” rivayetler, Alkame b. Kays en-Nehaî (ö. 61/681)¹¹⁸⁴, Zirr b. Hubeyş el-Esedî (ö.81-83/702)¹¹⁸⁵, Abdullah b. Seleme el-Hemedânî (ö. Sıffîn akabinde)¹¹⁸⁶ gibi Hz. Ali'nin yakın çevresi kanalıyla da kendisinden nakledilmiştir.

Hz. Ali'nin ilk iki halife hakkındaki bu ifadeleri, ilerleyen yıllarda Şîîlerin zihnini meşgul etmiş gözükmetedir. Tâbiînün küçüklerinden Kûfeli Hakîm b. Cübeyr,¹¹⁸⁷ Hz. Hüseyin'in oğlu Ali'ye (Zeynu'l-Âbidin ö. 93/712)¹¹⁸⁸, Ali'nin minbere çıkarak "*Peygamber'den sonra bu ümmetin en hayırlıları, Ebû Bekir ve Ömer'dir*" dediğini hatırlatınca, Zeynul-Âbidîn, *menzile* hadisiyle¹¹⁸⁹ karşılık vermiş ve dedesinin neden böyle bir şey söylediğine şöyle açıklık getirmiştir: "Mümin, kendisini öne çıkarmaz, tevazu gösterir: (إن المؤمن يهضم نفسه)."¹¹⁹⁰ Sünnî kaynaklarda yer alan bilgilere göre aynı Zeynul-Âbidîn, Ebû Bekir, Ömer ve Osman'a dil uzatanlara hitaben "İlk muhacirlerden olan siz misiniz!? Veya siz, 'O yurda (Medine'ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş...' ¹¹⁹¹ olanlardan mısınız!?" Ben eminim ki, siz, 'Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş olan

¹¹⁸² Hz. Ali'nin bu konuşmasında Ebû Bekir ile Ömer'in Peygamber'in iki vezîri ve en yakın arkadaşları oldukları; Hz. Ebû Bekir'in ilk Müslüman olması ve Rasûlullah'ın maraz-ı mevîti esnasında yerine getirdiği namaz imamlığı gibi daha sonra Sünnîlerin Şîîlerle girdikleri polemiklerde sıkça başvurdukları argümanların yer alması düşündürücüdür.

¹¹⁸³ Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-Evliya*, VII, 201; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXX, 384.

¹¹⁸⁴ İbn Hanbel, *el-Müsned*, I, 127, No: 1051; İbn Balaban, *Tuhfetu's-Siddîk*, 86-87, no: 26.

¹¹⁸⁵ İbn Asâkir, *A.g.e.*, XXXIX, 156.

¹¹⁸⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI, 352, No: 31963; Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 200.

¹¹⁸⁷ Şia'nın aşırılarından olan Hakîm b. Cübeyr el-Esedî'yi rical uzmanları, "metrûk'ul-hadîs", "mudtaribu'l-hadîs", "münkeru'l-hadîs" gibi hafif olmayan cerh ifadeleriyle tenkid etmişlerdir. Bkz. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 201, İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 299.

¹¹⁸⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 268.

¹¹⁸⁹ "Sen, benim yanımda Harun'un Musa nezdindeki konumuna sahip olmak istemez misin" rivayeti. Bkz. Tezimiz, II. Bölüm, s. 192 vd.

¹¹⁹⁰ Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, IX, 364.

¹¹⁹¹ el-Haşr, 59/ 9.

*kardeşlerimizi bağışla...*¹¹⁹² diyenlerden de değilsiniz!” demiş ve onları meclisinden kovmuştur.¹¹⁹³

Kuşkusuz yukarıdaki rivayetlerin, Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer’e dil uzatma olgusunun ne zaman başladığını tespit bakımından tarihsel bir değeri vardır. Eğer bu rivayetler sahîhse, onların hilafetlerinin meşruiyetini reddettikleri için Zeynu’l-‘Âbidîn’in oğlu Zeyd b. Ali’den (ö. 123/740) ayrılan¹¹⁹⁴ bir grup Şîî’den önce de Ebu Bekir ve Ömer aleyhine konuşanların mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Belki Zeyd b. Ali’den sonra bu olgunun daha sistematik bir harekete dönüşmeye başladığı söylenebilir. Ancak Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer’in efdaliyetine dair rivayetlerin neredeyse tamamen Hz. Ali’ye veya bazen Ammâr b. Yâsir¹¹⁹⁵ gibi Ali yakınlarına nispet edilmiş olması düşündürücüdür. Bu rivayetler Şîa’ya karşı Ehl-i Sünnet’in elinde güçlü bir koz olarak kullanılmış, özellikle Hz. Ali’nin, Ebû Bekir ile Ömer hakkındaki gerçek fikirlerini gizlediği, yani takıyye yaptığı yönündeki Şîî düşüncüyü çürütme sadedinde bu rivayetler önemli referanslardır. Nitekim Hz. Ali’nin, ilk iki halifenin ölümünden çok sonra bu kanaatlerini dile getirdiğini ifade eden Bahâuddin el-Kıftî (ö. 697/1298), onun Ebû Cuhayfe ile yalnız kaldığı bir zamanda da, iktidarının en sağlam olduğu yer olan Kûfe’de de aynı şeyleri söylediğini, dolayısıyla onun takıyye yaptığı yönündeki iddiaların geçersiz olduğunu belirtmektedir.¹¹⁹⁶ Şu da var ki, mutedil gözüken bazı Ehl-i Beyt taraftarları, üstünlüğünü ikrar etmeme hususunda Hz. Ali’nin tek olmadığını, kendisinden önce Hz. Ebû Bekir’in de bunu yaptığını izah etme ihtiyacı duymaktadırlar. Bu noktada Mahmud Saîd’in, Ebû Bekir’in hilafete geçtiği zaman yaptığı konuşmada söylediği “Sizin en hayırlınız olmamakla birlikte bu işi üstlenmiş bulunuyorum”¹¹⁹⁷ ifadesini hatırlatması¹¹⁹⁸ câlib-i dikkattir. Gerçi Sünnî âlimler de¹¹⁹⁹, Ebû Bekir’in tevâzu gereği bu ifadeyi kullandığını açıklama gereği duymuşlardır. Bu bağlamda Mahmud Saîd’in, Sünnîlere yönelttiği şu soruya hak vermemek elde değildir: “Ebû Bekir’in, söz konusu cümleyi tevazu gereği sarfettiğini söylüyorsunuz da, aynı şekilde neden Hz. Ali’nin de

¹¹⁹² el-Haşr, 59/10.

¹¹⁹³ Muhibbuddîn Taberî, *er-Riyâd*, I, 298.

¹¹⁹⁴ Bu olay Râfızîliğin de başlangıcı sayılır. Bkz. Öz, Mustafa, DİA, “**Râfızîler**” Md. XXXIV, 396.

¹¹⁹⁵ Krş. Kıftî, *el-Enbâ*, 280 vd.

¹¹⁹⁶ Kıftî, *el-Enbâ*, 286.

¹¹⁹⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 1075.

¹¹⁹⁸ Mahmud Saîd, *el-Mufâdale*, 263.

¹¹⁹⁹ Bkz. Ebû Nuaym, *el-İmâme*, 268.

Muhammed b. Hanefiyye veya Vehbu'l-Hayr'a söylediklerinde bir tevazu olduğunu söylemeyip, bu ifadeyi fazilet sıralamasında bir nass telâkkî ediyorsunuz?!¹²⁰⁰

Şîî karşıtı Sünnî söylemin önemli argümanlarından olan bu tür rivayetlere misilleme olarak Allah Rasûlü'ne nispet edilen bir takım hadislerde Rasûlullah'tan sonra en hayırlı insanların Ehl-i Beyt olduğu ifade edilmektedir. Taberânî'nin (ö. 360/971) İbn Abbâs tarîkıyla naklettiğine göre Rasûlullah (s.a.) bir gün ikinci namazını kıldıktan sonra torunları Hasan ve Hüseyin'i omuzlarına almış ve şöyle demiştir: “Ey insanlar! Dedeleri, nineleri, amcaları, halaları, teyzeleri, dayıları ve anne-babaları itibariyle insanların en hayırlılarının kim olduğunu size bildireyim mi? Onlar, Hasan ve Hüseyindir ki, Rasûlullah ile Hadîce onların dedesi ve ninesi; anne ve babaları Fatıma ile Ali; amcaları Cafer; halaları Ümmü Hâni; dayıları Kâsım; teyzeleri de Zeynep, Ümmü Gülsüm ve Rukiyye'dir. Bunların hepsi de cennettir.”¹²⁰¹

İbn Asâkir'de (ö.571/1176) bu rivayetin aynısı¹²⁰² Huzeyfe İbnu'l-Yemân tarîkıyla nakledilmektedir. Ancak bu tarîk bu tür rivayetlerin nasıl veya hangi ihtiyaçlarla tedavüle çıktığına dair önemli bir ipucu da içermektedir. Hz. Hasan'ın torunu Abdullah b. Hasan'ın (ö.145/763)¹²⁰³ Rebîa es-Sadî'den (?) naklettiğine göre Rebîa, Rasûlullah'tan sonra en faziletli insanın kim olduğuna (tafdîle) dair ihtilafların arttığı bir ortamda işin aslını öğrenmek maksadıyla Kûfe'den ayrılıp Medine'ye doğru hareket eder ve doğruca Huzeyfe'nin yanına gider. Rebîa, Kûfe'den geldiğini söyleyince, Huzeyfe ona özel bir iltifat gösterir ve Rasûlullah'ın “Size insanların en hayırlısının kim olduğunu haber vereyim mi... (ألا أخبركم بخير الناس)” şeklinde başlayan yukarıdaki sözünü aktarır. Huzeyfe'nin Rebîa'ya hadisi nakletmeden önce

¹²⁰⁰ Mahmud Saîd, *el-Mufâdale*, 263. Bu noktada Hz. Ebû Bekir'in tevazu gereği yaptığı söylenen konuşma ile onun hilafete seçilmesi sırasında bu işe başkalarından daha layık olduğunu ispatlamak için Hz. Peygamber'le arkadaşlığı gibi bazı meziyetlerini sıraladığına dair Tirmizî rivayeti (Menâkıb, 37, no: 3667) arasındaki çelişkiyi ifade etmek gerekir.

¹²⁰¹ Taberânî, *el-Kebîr*, III, 66, No:2682; *el-Evsat*, VI, 298, No: 6462; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XIII, 229. Hadisi Abdurrezzak'tan nakleden Ahmed b. Muhammed el-Yemâmî, Yahya b. Muhammed b. Sâ'id (ö. 318/931) tarafından yalancılıkla itham edilmiştir. Ayrıca Dârekutnî de (ö. 385/995) onun *metrûku'l-hadis* olduğunu söylemiştir. (Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, V, 65; Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâid*, IX, 295).

¹²⁰² Ancak burada Hz. Hasan'dan söz edilmemektedir.

¹²⁰³ Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ebî Talib'in Bağdat'da veya Ebû Cafer Mansûr tarafından hapse atıldığı Kûfe'de hapisteyken vefat ettiği söylenmektedir. Krş. Hatîb, *A.g.e.*, IX, 431-433.

bizzat kulaklarıyla işitmediği, gözleriyle görmediği ve kalbiyle kavramadığı bir hadisi kendisine anlatmayacağına dair garanti vermesi¹²⁰⁴ de ayrıca düşündürücüdür.

Bu tür rivayetler Şia kaynaklarında Şiî doktrinini yayma hedefine matuf olarak daha vurgulayıcı ifadelerle yer almaktadır. IV./V. asır Şiî âlimlerinden İbn Şâzân'ın Ebû Hureyre târîkıyla naklettiği bir rivayette Rasûlullah, kendisinden sonra ümmetin en hayırlısının Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin olduğunu söylerken bunun aksini iddia edenler için de “Allah'ın laneti onların üzerine olsun”¹²⁰⁵ şeklinde beddua etmektedir. Aynı müellif, Hz. Ali'nin sahip olduğu yüz menkıbeyi derlediği hadis mecmûasının altmış üçüncü ve altmış altıncı menkıbelerinde Ali'nin beşeriyetin en hayırlısı olduğunu kabul etmeyenlerin¹²⁰⁶ veya bundan şüphe edenlerin¹²⁰⁷ kâfir olduğunu Rasûlullah'a (s.a.) söylettirmektedir. İbn Şâzân yetmişinci menkıbede ise Ali'nin Peygamber'den sonraki en hayırlı insan olduğunu reddedenlerin kâfir olduğunu Hz. Âişe kanalıyla Allah Rasûlü'ne isnâd ederken, Şia'nın Âişe, Talha ve Zübeyr'e bakışını da yansıtmaktadır. Şöyle ki, bu hadisi (!) naklettikten sonra Âişe, “Öyleyse neden Ali'yle savaştın” sorusu kendisine yöneltilince şu karşılığı vermiştir: “Vallahi bunu ben istemedim. Bu işe Talha ile Zübeyr beni zorladı.”¹²⁰⁸

Örneklerini daha da çoğaltabileceğimiz yukarıdaki rivayet grubu, sadece Hz. Ali'yi meşrû halife kabul eden Şiî imamet teorisine karşı Ehl-i Sünnet'in vâkıya da uygun olan mezkûr hilafet sıralamasını dayandırdığı naklî delillerden bazılarıdır. Şu var ki, İslam'ın ilk iki halifesinin efdaliyetinin Hz. Peygamber'in bir beyânına dayanmamış olması bir yana, “Rasûlullah'tan sonra insanların en faziletlisi/en hayırlısı...” gibi formülasyonlarla özellikle Hz. Ali'ye nispet edilmiş olması, bu rivayetlere ilişkin akıllarda bir takım istifhamlar bırakmaktadır. Dahası, Hz. Ali'nin ilk iki halifeye ilişkin hüsn-i şehâdetleri, üslup olarak İmamet mevzuunun önemli konu başlıklarından biri olan “İmamın efdal olması” tartışmalarından esinlenmiş görüntüsü vermektedir. Aslında Şia'ya karşı mutlaka naklî bir delil sunulacaksa, yukarıda da konuya girerken ifade ettiğimiz ve Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'in Allah

¹²⁰⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XIV, 172-173.

¹²⁰⁵ İbn Şâzân, *Mie Menkıbe*, 115.

¹²⁰⁶ İbn Şâzân, *A.g.e.*, 118.

¹²⁰⁷ İbn Şâzân, *A.g.e.*, 121.

¹²⁰⁸ İbn Şâzân, *A.g.e.*, 125. Muhakkık Nebîl Rıza Ulvân, bu rivayet için yaptığı atıflar arasında Hatîb'in *Târîhu Bağdâd*'ını da göstermektedir. Ancak işaret ettiği yerde Âişe, Talha ve Zübeyr'in adı geçmediği gibi Hatîb, orada Câbir kanalıyla nakledilen (علي خير البشر فمن امترى فقد كفر) rivayeti için “münker” değerlendirmesi yapmaktadır. Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VII, 421. Ayrıca Âişe ve Câbir târîkıyla nakledilen benzer rivayetler için bkz. İbn Asâkir, *A.g.e.*, XLII, 370-374.

Rasûlu (s.a.) yanındaki konumlarına ve çeşitli münasabetlerle sürekli onunla birlikteliklerine işaret eden rivayetler, Hz. Ali'ye nispet edilenlere nazaran daha otantik ve daha tutarlıdır. Kanaatimizce Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'in peşpeşe halife olmaları Rasûlullah'ın bir talimatıyla olmamakla beraber bir tesadüf eseri de değildir. Onların İslam'ın başlarından itibaren hem Hz. Peygamber, hem de Müslümanlar nezdinde kazandıkları yüksek itibar, zamanı geldiğinde kendilerine ümmetin başında yer almak sorumluluğunu yüklemiştir.

3. İlk Üç Halifeyi Bir Arada Tafdîl Eden Rivayet Grubu

Bilindiği gibi İslamın başından itibaren Müslümanlar arasındaki ilk önemli fikir ayrılıkları Hz. Ali ile Hz. Osman etrafında teşekkül etmiştir. Hz. Ömer'in vefatından sonra kimin halife olması gerektiği noktasında tüm sahabilerin ortak bir görüş etrafında birleştiğini söyleyemeyiz. Şu halde Hz. Osman'ın halife seçilmesi sürecinde bir takım tartışmaların yaşanmış olduğu muhakkaktır. Bu bağlamda Hz. Ali etrafında toplananlar ile Hz. Osman'ın halifeliğini kabul edenlerin kendi liderleri lehinde propaganda yapmış olmaları da mümkündür. Bazı sahabilerin Hz. Ali veya Hz. Osman'ın üstün olduğu yönündeki beyanlarını bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Örneğin, İbn Mes'ud'un "*Biz, Medine'liler arasında en faziletli kişinin Ali olduğunu konuşurduk*"¹²⁰⁹ mülâhazasını değerlendiren İbn Hacer, "İbn Mesud'un bu sözü, Ömer'in öldürülmesinden sonraya mahmuldür"¹²¹⁰ derken¹²¹¹, aslında İbn Mesud'un, üçüncü halife olarak gönlünün Hz. Ali'den yana olduğu kanaatine atıfta bulunmaktadır. Aynı şekilde Velîd b. Ukbe b. Ebî Muayt'a nispet edilen 'Peygamber'den sonra insanların en hayırlısının Osman olduğu' yönündeki kanaati de¹²¹² Velid'in siyasî tercihini yansıtmaktadır.

¹²⁰⁹ (ان أفضل أهل المدينة علي بن أبي طالب): Bezzâr, *el-Müsne'd*, V, 55, no: 1616; İbn Hanbel, *Fezâilu's-Sahâbe*, II, 802, no: 1097. İbn Abdilberr bu rivayeti Şube'den nakleden râvî tarafından bir *tashîf* yapıldığını ve bunun doğrusunun da (أهل المدينة علي بن أبي طالب) "Ali, yargı konusunda Medine'nin en iyisidir." Şeklinde olduğunu söylemektedir. (*el-İstizkâr*, XIV, 242.) Doğrusu, rivayetin İbn Hanbel'in *Fezâilu's-Sahâbe*'sinde Hz. Ali'nin yargı hususundaki maharetlerine ilişkin peşpeşe zikredilen rivayetler arasında yer almış olması İbn Abdilberr'i desteklemektedir.

¹²¹⁰ İbn Hacer, *Feth*, VII, 58.

¹²¹¹ İbn Hacer'in bu kanaatine mesafeli yaklaşarak İbn Mesud'un bu sözünün Rasûlullah'ın vefatını müteakip sürece mahmul olduğunu îma eden çağdaş Zeydî âlimi Mahmud Saîd, bu hususlardaki sahâbi kavillerinin *hükmen merfû* olduğunu söyleyerek, İbn Mesud'un bu kanaatinin esasen Rasûlullah'a ait bir değerlendirme olduğunu ileri sürmektedir. (Mahmûd Saîd, *el-Mufâdale*, 136).

¹²¹² Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 1719, No: 4568.

Yaşadıkları dönemde aralarında ciddiye alınacak hiç bir sürtüşmenin yaşanmadığı Hz. Osman ile Hz. Ali, vefatlarından sonraki bir dönemde Müslümanlar arasındaki ayrışmanın temel unsurlarından biri haline gelmişlerdir. Öyle ki, Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), “*Ali ve Osman sevgisi ancak çok üstün insanların kalbinde bir araya gelebilir*” demiştir.¹²¹³ Nitekim Ali-Osman eksenli kutuplaşmanın bir işareti olarak rical kitaplarında bir ravi değerlendirilirken onun Ali taraftarı mı yoksa Osman taraftarı mı olduğu önemsenmiş, Ali yanlıları için *Alevî*, Osman yanlıları için de *Osmânî* nispeti kullanılmıştır.¹²¹⁴

Hadis rivayetinin bir dönem Emevîlerin kontrolünde olduğu da göz önüne alınırsa çok erken dönemdeki bu ayrışmanın rivayetler üzerine tesir etmemiş olması düşünülemez. Emevîlerin Hz. Ali’ye karşı Hz. Osman’ı ön plana çıkaran rivayetlerin toplanmasını bir devlet politikası olarak benimsediklerini, hatta bunu uygulamaya koyduklarını daha önce ifade etmiştik.¹²¹⁵ Burada, Emevîlerin bu yaklaşımını hatırlatma sadedinde İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) ile onun en yakın öğrencilerinden Mamer b. Râşid (ö. 150/768) arasında geçen ilginç bir diyaloga atıfta bulunmak istiyoruz. Abdurrezzâk b. Hemmâm (ö. 211/827) Hudeybiye Sulh’unda müminlerin kâtipliğini yapan şahsın Ali b. Ebî Tâlib olduğuna dair İbn Abbâs’tan bir rivayet naklettikten¹²¹⁶ sonra, şeyhi Ma’mer ile onun şeyhi Zührî arasında geçen şu konuşmayı kaydeder: Mamer, Zührî’ye Hudeybiye’de kimin kâtip olduğunu sorunca, Zührî, gülererek onun Ali b. Ebî Tâlib olduğunu söyler. Niye güldüğünü ise bir sonraki cümlesi açıklamaktadır: “Şayet sen, onun kim olduğunu şunlara (Ümeyyeoğullarına) sorsaydın, onlar, “Osman” derlerdi.”¹²¹⁷

Sadece Zührî’nin bu itirafı bile Emevîlerin Hz. Ali’yi halkın gözünden düşürmek için gerekirse tarihsel hakikatleri dahi çarpıtmaktan çekinmediklerini ifade etmeye kâfidir. Şu halde özellikle Hz. Ali ve Hz. Osman’ın faziletlerine ilişkin rivayetleri takip eden siyâsî bir iradenin bu tür rivayetlere bir şekilde tesir etmiş olması yadsınamaz. M. Saîd Hatiboğlu, Emevî saltanatından önceki halifelerin

¹²¹³ Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 32.

¹²¹⁴ Bazı Örnekler için bkz. İbn Sa’d, *Tabakât*, VI, 53, VII, 126, 261, 286; İclî, *Sikât*, I, 460, 479-80; Hatîb, *Tarîhu Bağdâd*, X, 201.

¹²¹⁵ Bkz. s. 239.

¹²¹⁶ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, V, 342, no: 9721.

¹²¹⁷ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, V, 343, no: 9722.

rivayetlere yansıma biçimlerini değerlendirdiği bir yorumunda “Alevî-Osmânî” çekişmesinin rivayetlere nasıl yansıdığını şöyle izah etmektedir:

“Bu devrenin halifelerini topluca ele alan rivayetlerdeki isimlerin tarihi sırasında bazı atlamalar bulunduğu görülecektir. Bunun sebebini, râvînin ikinci derecede bir cereyâna müntesib bulunmasında aramak gerekir. Meselâ rivayetin birisi, ilk üç halifeyi zikredip dördüncüsünü sükût geçebilir. O zaman bunu, bir *Osmânî* muhîtin eseri olarak görmelidir. Ve meselâ bir diğesinde, Ebû Bekir ve Ömer zikredildikten sonra hemen Ali’ye geçiliyorsa, bu rivâyeti de *Alevî*lere borçlu olduğumuz unutulmamalıdır.”¹²¹⁸

Rical kaynaklarımızda Osmânî-Alevî kutuplaşmasının Müslümanlar arasında ciddi ihtilaflara yol açmadığına, hatta onların kardeş gibi yaşadıklarına dair örnekler yer alsa da¹²¹⁹ Hz. Osman’ın Hz. Ali’den üstün olduğu hususu tavizsiz bir biçimde ısrarla vurgulanmıştır. Süfyân es-Sevrî, “Kim Ali’yi Osman’a öncelerse, Allah Rasûlü’nün, vefat ettiğinde kendilerinden razı olduğu oniki bin sahabiye iftira etmiş demektir. Zira bu kadar sahabi, Osman’ın hilafetinde ittifak etmiştir”¹²²⁰ derken, Ahmed b. Hanbel, kendisine Ali’yi Osman’a takaddüm edenin durumu sorulduğunda şu cevabı vermiştir: “Bunu yapan kötü bir adamdır. Peygamber ve ashabı kimi öncelemişse biz de onu önceleriz.”¹²²¹

Şia’nın siyasî nüfûzunu artırdığı dönemlerde Osman-Ali etrafındaki ayrışmaların iyice derinleştiğini söyleyebiliriz. Bunun temelinde de siyasî kutuplaşmaların olduğunu unutmamak gerekir. Bu bağlamda İsfahanlı Hadis Hafızı Ebû’ş-Şeyh’in (ö. 369/980)¹²²² aktardığı ilginç bir anekdot kayda değerdir: Ebû İshak İbrahim b. Abdilaziz el-Medînî, İsfahan’da bir hadis meclisinde hadis yazdırırken, sıra sahabenin faziletlerine geldiğinde, sırasıyla Ebû Bekir ve Ömer’in faziletlerini yazdırdıktan sonra hadis talebelerine “Osman’la mı yoksa Ali’yle mi devam edeyim” diye sorunca hadis talebeleri, “Yoksa bu hususta bir tereddüdün mü var?” demişler

¹²¹⁸ Hatiboğlu, İctimâî Hadiselerle Hadis Münâsebetleri, 22.

¹²¹⁹ Ebu’l-Hasen el-İclî (ö. 261/875), bu bağlamda Kûfeli hadisçi ve aynı zamanda kıraat alimi olan *Osmânî* Talha b. Musarrif’in (ö. 112/731) hal tercemesini verirken, onunla Alevî olan Kûfeli *sika* ve âbid râvilerden Zebîd b. Hâris’in (ö. 122/740); yine *Osmânî* Abdullah b. İdrîs (ö. 192/808) ile Alevî Abser b. Kâsım’ın (ö. 179/796), *muhadram* tâbiünden *Osmânî* Abdullah b. Ukeym (ö.?) ile Alevî Abdurrahman b. Ebî Leylâ’nın (ö. 211/827+) beşerî münâsebetlerinin iyi olduğuna dair örnekler sunmaktadır. (*Sikât*, I, 480.)

¹²²⁰ Hatîb, *Tarîhu Bağdâd*, IV, 29.

¹²²¹ Hallâl, *es-Sünne*, II, 378, No: 526.

¹²²² Zehebî, *Tezkiretu’l-Huffâz*, III, 105.

ve “Bu adam Râfızî” diyerek meclisi terk etmişlerdir.¹²²³ İbn Hacer (ö. 852/1449), İsfahanlı bu hadis şeyhine yapılanın haksızlık olduğunu, zira Ali ile Osman’ın fazilet sıralaması hakkında da Ehl-i Sünnet’te bir ittifak olmadığı değerlendirmesini yapmaktadır.¹²²⁴

Ehl-i Sünnet’in ekseriyeti Hz. Osman’ın Hz. Ali’den daha faziletli olduğu kanaatini benimsemekle beraber seleften bazı âlimler Ali’yi Osman’dan üstün görmüşlerdir. Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), ki daha sonra bu kanaatinden vazgeçtiği söylenir¹²²⁵ ve İbn Huzeyme (ö. 311/924) gibi âlimler bu görüştedir.¹²²⁶ İmam Mâlik (ö.179/796), Yahya b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813) ve İbn Hazm (ö. 456/1064) gibi âlimler de ikisi arasında herhangi bir tercihte bulunmazlar.¹²²⁷ İmam Mâlik (ö. 179/796), kendisine Allah Resûlü’nden sonra insanların en üstünü kimdir sorusu yöneltildiğinde hiç şüphe etmeden ‘Ebû Bekir’dir’¹²²⁸ cevabını vermiştir. Ali ve Osman hakkındaki düşüncesinin sorulması üzerine ise: ‘Onlardan birini diğerine üstün tutan hiçbir imamla karşılaşmadığını’ söylemiştir. Bununla birlikte Mâlik’in daha sonra Hz. Osman’ın Ali’ye tafdîli görüşünü benimsediği de nakledilmektedir.¹²²⁹

Yukarıda özet olarak sunduğumuz Osman-Ali eksenindeki efdaliyet meselesi, daha önce de belirttiğimiz gibi¹²³⁰ bir yönüyle kelâmî bir tartışmadır. Mevzûnun bu yönü ilgi alanımızın dışındadır. Bizim burada üzerinde duracağımız husus, Ali’yi tasfiye eden “Ebû Bekir-Ömer-Osman” şeklindeki fazilet sıralaması fikrinin hadis rivayetiyle ne ölçüde münasebeti olduğunu tespit etmeye çalışmak olacaktır. Kuşkusuz ki bu sıralamanın ön plana çıktığı rivayet örnekleri sınırlı sayıda olsaydı, bunun bir tesadüf olduğu düşüncesi galip gelebilirdi. Bu yüzden temas edeceğimiz örneklerin sayısını mümkün olduğunca artırmaya çalıştık. Ele alacağımız ilk örnek, mezkûr fazilet tertibi düşüncesinin esasen Peygamber dönemine kadar uzandığını

¹²²³ Ebû’s-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Cafer b. Hayyan, *Tabakâtu’l-Muhaddisîn bi-İsbehân ve’l-Vâridîne Aleyhâ*, I-IV, thk. Abdulğafûr Abdulhak Hüseyin el-Belûşî, Müessesetu’r-Risâle, Beyrut, 1992, II, 281.

¹²²⁴ İbn Hacer, *Lisânu’l-Mîzan*, I, 78.

¹²²⁵ Süfyân es-Sevrî’nin, Kûfe’deyken Ali’yi Ebû Bekir ve Ömer’den üstün gördüğü, ancak Basra’ya geldiğinde Ebû Bekir ve Ömer’i Ali’den, Ali’yi de Osman’dan üstün gördüğü söylenmektedir. (Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 31)

¹²²⁶ İbnü’s- Salah, *Mukaddime*, 495; Süyûtî, *Tedrib*, II, 223.

¹²²⁷ İbn Abdilberr, *el-İstî’âb*, 535; İbn Hacer, *Feth*, X, 453.

¹²²⁸ Müslim şerhi *el-Mu’lim*’in bir nüshasında Hz. Ömer de zikredilmektedir (Mâzerî, *A.g.e.*, III, 241).

¹²²⁹ İbn Abdilberr, *A.g.e.*, a.y.; Süyûtî, *Tedrib*, II, 223.

¹²³⁰ Bkz. I. Bölüm, Sahabeyi Tafdîl Etme Anlayışının Temelleri, s. 77.

ifade eden İbn Ömer rivayetidir. Bu rivayet, gerek daha çok İbn Ömer'in kanaatini yansıtmaması, gerekse de muayyen bir bağlamdan veya kurgudan yoksun olması bakımından diğerlerinden ayrılmaktadır. Şimdi Abdullah b. Ömer'in, *mufâdale* konusundaki tartışmalara ışık tutan ifadelerinin kaynaklarımızda ne şekilde karşımıza çıktığına göz atalım:

a. İbn Ömer Rivayeti

Buhârî'nin naklettiği üzere Abdullah b. Ömer şöyle demiştir:

كُنَّا نُذَيِّرُ بَنِي رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَنُذَيِّرُ أَبَا بَكْرٍ ، ثُمَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ ، ثُمَّ عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانٍ
رضى الله عنهم

"Bizler Peygamber'in hayatı zamanında (sahâbîler arasındaki fazilet derecelerini görüşürdük de), sahâbîlerden hiçbirisini fazilette Ebû Bekr'e denk tutmazdık. Sonra Ömer'e, sonra Osman'a da eşit kimse bulmazdık.¹²³¹

Abdullah b. Ömer'in (ö. 73/692) Hz. Osman döneminde başlayan fitne olayları esnasında ve sonraki süreçte¹²³² takındığı tarafsız tutumu¹²³³ göz önüne alındığında onun bu değerlendirmesinin, siyâsî tercihini yansıtmış olması zayıf bir ihtimal gibi gözükmemektedir. Bununla birlikte onun bu ifadesinin ashab arasındaki genel geçer siyâsî atmosferi yansıttığını söylenebilir. Nitekim Taberânî'nin (ö. 360/971) kaydettiği bir rivayette İbn Ömer'in "Biz Rasûlullah zamanında Ebû Bekir, Ömer Osman derdik" ifadesine, bir ravi, "İbn Ömer hilafeti kastediyordu: (يعني في الخلافة) yorumunu eklemiştir.¹²³⁴ Sahabilerin Hz. Peygamber'in vefatından sonra kimin işbaşına gelebileceği konusunda kendi aralarında müzakere etmiş olmaları son derece doğaldır. Kanaatimizce İbn Ömer rivayetinin en makul izahı da budur. Mamafih Taberânî'nin bir başka târîkla kaydettiği bir rivayet bu izahı desteklemektedir. Buna göre İbn Ömer şöyle demektedir: "Biz Peygamber zamanında bu işe (hilafet işine)

¹²³¹ Buhârî, Fezâilu Ashâbi'n-Nebî, 4, no: 3655.

¹²³² Burada İbn Ömer'in Osmânî-Alevî ihtilafında tarafsız bir tutum sergilediğine işaret eden bir rivayete atıfta bulunmak isityoruz. Kûfeli orta yaş tâbiîn'den Sa'd b. Ubeyde'nin (İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 298) naklettiğine göre bir defasında İbn Ömer, bir şahsın kendisine Osman'ın durumunu sorması üzerine onun güzel davranışlarından söz ederek cevap vermiştir. Bu cevaptan hoşnut olmayan adam, bu kez Ali'yi sormuştur. İbn Ömer, bu sefer de Ali'nin güzel davranışlarından bahsetmiş, hatta evinin Peygamber hücrelerinin tam ortasında yer almasıyla sahip olduğu bir ayrıcalığından bahsetmiştir. Bu cevaptan da hoşnut olmayan adama İbn Ömer, "hadi git işine bak!" demiştir. Buhârî, Fezâilü Ashâbi'n-Nebî, 9, no: 3704; Ayrıca krş. Nesâî, *el-Kübrâ*, V, 138.

¹²³³ Bkz. Kandemir, Yaşar, DİA, "Abdullah b. Ömer" Md. I, 126-127.

¹²³⁴ Taberânî, *el-Kebîr*, XII, 302, no: 13215.

en layık kişi kim olabilir diye konuşurduk. Ve “Ebû Bekir’dir” derdik. Sonra “Ebû Bekir ölünce kim olabilir” diye sorardık. “Ömer olur” derdik. Ömer öldükten sonra da bu iş için en evla olanın Osman olacağını konuşurduk.”¹²³⁵ Hz. Peygamber’in o esnada hayatta olduğunu ifade eden başka tarikleri¹²³⁶ de göz önüne alındığında bu durumun, onun (s.a.) tasvîbine mazhar olduğu da düşünülebilir¹²³⁷ Hatta Taberânî’nin naklettiği bir rivayetteki ziyadede İbn Ömer’in şöyle dediği ifade edilmektedir: “Rasûlullah da (s.a.) bu dediğimizi duyar ve reddetmezdi.” Bu ziyadenin devamında yer alan ifadeler ise İbn Ömer’in bu değerlendirmeyi hangi ortamda yaptığını göstermesi açısından kayda değerdir: “Biz, Osman’ın, ne büyük bir günah işlediğini ne de hak etmedikçe bir adam öldürdüğünü biliriz. Ancak o size şu malı verdiğinde ondan razı oldunuz, Kureyş’e (yakınlarına) verdiğinde ise kızdınız. Siz, liderlerini öldüren Farslılar ve Rumlar gibi olmak istiyorsunuz.”¹²³⁸ Yine Taberânî’nin *Müsnedu’ş-Şâmiyyin*’de yer verdiği rivayete göre İbn Ömer’in bu sözleri Hz. Osman’ın hilafeti zamanında kendisine gelip Osman’ı kınamasını isteyen bir adama söylediği bildirilmektedir.¹²³⁹

Görüldüğü gibi Şam orijinli rivayetlerde, İbn Ömer, mezkûr beyânını Hz. Osman aleyhtarlarına karşı naklî bir delil olarak takdim etmiştir ki, bu manidardır. İster istemez rivayette, Hz. Osman’dan sonraki en faziletli sahabinin veya (bundan maksat halife olacak kişi ise) hilafete geçecek sahabinin neden merak bile edilmediğini izah etmektedir. Rivayetin İbn Ebî Şeybe’nin *el-Musannef*’inde yer alan versiyonunda sadece Ebû Bekir ile Ömer’in adı geçse de¹²⁴⁰ hepsinin ortak yanı Ali b. Ebî Talib’in adının en azından dördüncü sırada da olsa yer almamasıdır. Hatta

¹²³⁵ Taberânî, *el-Kebîr*, XII, 375, no: 13391.

¹²³⁶ Tirmizî, *Menâkıb*, 18, no: 3707; İbn Hanbel, *el-Müsned*, II, 14, no: 4626; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XII, 9, no: 32599.

¹²³⁷ Sahabeler arasında üstünlük mukayesesinin Hz. Peygamber (s.a.) dönemine kadar uzandığını ifade eden bir başka rivayete daha işaret etmek istiyoruz. En erken Ebû Nuaym’ın (ö. 430/1038) *el-Hilye*’sinde Câbir b. Abdillâh’tan nakledilen bu rivayet, bazı sahabilerin diğer bazılarının üstünlükleri hakkındaki konuşmalarına Rasûlullah’ın da şahid olduğunun ifade edilmesi ilginçtir. Olay Câbir’in (r.a.) ağzından şöyle aktarılmaktadır: Biz ensar ve muhacirlerden oluşan bir grup arkadaşla Rasûlullah’ın kapısı önünde “faziletleri” (kimin daha üstün olduğunu) müzakere ediyorduk. Bir ara sesimiz yükselince Allah Rasûlü (s.a.) dışarı çıktı ve “neler oluyor” dedi. Biz, “aramızda *Fezâili* konuşuyorduk” dedik. Rasûlullah “Peki Ebû Bekir yanınızda mı” diye sorunca “o henüz gelmedi” dedik. Bunun üzerine Allah Rasûlü şöyle buyurdu: “Sakin kimseyi Ebû Bekir’den daha faziletli görmeyin. O, dünyada ve ahirette sizin en faziletlinizdir. (Bkz. Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 264; Muhibbuddîn Taberî, *er-Riyâd*, II, 29).

¹²³⁸ Taberânî, *el-Kebîr*, XII, , 285, no: 13132.

¹²³⁹ Taberânî, *Müsnedu’ş-Şâmiyyîn*, III, 40, no: 1764; IV, 231, no: 3155.

¹²⁴⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XII, 9, no: 32598.

rivayetin başka varyantlarında özellikle Hz. Ali'nin fazilet sıralamasında hiç anılmadığını vurgular mahiyette şu ziyade yer almaktadır:

ثُمَّ نَتْرُكُ أَصْحَابَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تُفَاضِلُ بَيْنَهُمْ

“...Sonra diğerlerini bırakır onlar arasında her hangi bir üstünlük farkı aramazdık.”¹²⁴¹

Bu son cümlelerin Ali taraftarlarına yönelik bir mesaj içerdiği izahtan varestedir. Başka rivayetlerde bu ziyade “sonra susardık” şeklinde de karşımıza çıkmaktadır.¹²⁴²

Ancak kaynaklarımızda, bu rivayetin, onda Hz. Ali'nin yer almamasına içerleyenleri rahatlatacak versiyonlarına da rastlamaktayız. İbn Hanbel'in *el-Müsned*'inde Medine kökenli bir isnadla yer verdiği bir başka İbn Ömer rivayeti, yukarıdakinin adeta mukabili durumundadır. Zira bunda Hz. Osman'ın adı hiç anılmazken, Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den sonra üçüncü sıradaki yerini almaktadır. Ayrıca burada ilk iki halife sadece isimleriyle verilirken, Hz. Ali, sahip olduğu bir takım ayrıcalıklarıyla yâd edilmiştir. İbn Hanbel'in Vekî-Hişâm b. Sa'd (160)¹²⁴³ - Amr (veya Ömer) b. Esîd (?)¹²⁴⁴ isnadıyla naklettiğine göre Abdullah b. Ömer şöyle demiştir:

“Biz, Peygamber zamanında insanların en hayırlısının sırasıyla Nebî (s.a.v.), Ebû Bekir ve Ömer olduğunu söyledik. Ali b. Ebî Talib'e gelince onun üç hasleti vardır ki, onlardan birinin bende olmasını kızıl develere sahip olmaya yeğlerdim: birincisi; Rasûlullah, onu kıızıyla evlendirmiş ve kızı kendisi için evlat doğurmuştur. İkincisi; onunki hariç Mescide açılan tüm kapılar kapatılmıştır. Üçüncüsü de, Rasûlullah Hayber günü sancağı ona vermiştir.”¹²⁴⁵

¹²⁴¹ Buhârî, Fezâilu Ashâbi'n-Nebî 7, no: 3698; Ebû Davud, Sunne, 7, no: 4627- 28.

¹²⁴² İbn Hanbel, *el-Müsned*, II, 14, no: 4626; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XII, 9, no: 32599. Hâris b. Ebî Üsâme, rivayeti, bu şekliyle, diğerlerinden farklı olarak Ebu Hureyre tarîkıyla nakletmektedir: “Biz Peygamber'in yanında kalabalık bir topluluk olarak, “Peygamber'inden sonra bu ümmetin en faziletlisi Ebû Bekir'dir; sonra Ömer, sonra da Osman'dır” der ve susardık.” Heysemî, *Buğyetu'l-Bâhis*, II, 888-9, Menâkıb, no: 959.

¹²⁴³ Medine'li tebe-i tâbiünden olan Hişam b. Sa'd hakkında Yahyâ b. Maîn, “zayıftır” ifadesini kullanırken (İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 437), Ebû Hâtim “hadisi yazılabilir ancak onunla ihticâc edilmez” demektedir. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, 61). Buna karşın İclî, “hasenul-hadistir” diyerek (*es-Sikât*, II, 328) her zamanki iyimserliğini korumaktadır.

¹²⁴⁴ Erken kaynaklar Medinelî tâbiün'den olan Amr b. Ebî Süfyân es-Sekafî'nin özellikle Ebû Hureyre'den ve Ebû Musa el-Eş'arî'den hadis aldığına işaret ederken (Buhârî, *el-Kebîr*, VI, 336; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, 234; İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 180), onun Abdullah b. Ömer'den de hadis işittiği geç dönem kaynaklarda yer almaktadır. (bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 37)

¹²⁴⁵ İbn Hanbel, *el-Müsned*, II, 27, No: 4797; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XLII, 121-122. İbn Ebî Şeybe, aynı senedle rivayetin sadece Ali ile ilgili kısmını nakletmektedir. (*el-Musannef*, VI, 369)

Bu rivayet Ali’yi dışarıda bırakan ve başta Buhârî olmak üzere birçok kaynaktan yer alan önceki rivayet kadar şöhret kazanmamakla birlikte, Buhârî rivayetini ciddi tenkide tabi tutanlar da olmuştur. Nitekim İbn Abdilberr (ö.463/1071) sadece ilk üç halifenin faziletine yer veren ve Hz. Ali’yi geri plana iten bu rivâyete ilişkin muhâlif bir tutum sergilemektedir. O, İmâm Mâlik’in (ö.179/796) Hz. Ali ile Hz. Osman arasında bir tercihte bulunmadığı istikametindeki görüşünden hareketle Nâfi’in (ö. 117/735) İbn Ömer’den aktardığı bu rivayetin, Nafi’in hadislerini en iyi bilen alim olduğu için Mâlik nezdinde sahîh/sâbit olmadığı çıkarımını yapmaktadır. Rivayetin, kendisini destekleyecek bir temelden yoksun şâzz bir hadis olduğunu ifade eden İbn Abdilberr, insanların *tafdîl* meselesinde Ali’nin dördüncü sırada olduğunda ittifak ettikleri halde bunu nakletmelerinin bir çelişki olduğuna işaret etmekte, bunu, onların cehaletine bağlamaktadır.¹²⁴⁶ İbn Abdilberr’in burada Abdullah b. Ömer’in söylediği “Sonra biz Allah Rasûlü’nün diğer ashabını bırakır, onlar arasında bir fazilet farkı görmezdik” ziyadesini reddetmiş olabileceğini belirten İbn Hacer (ö.852/1449) bu rivayette Ali’nin zikredilmeyişinin, onun ilk üç halifeden sonra insanların en üstünü olmasına mani olmadığını, hadisteki değerlendirmenin ise İbn Ömer’in ifade ettiği zaman dilimiyle kayıtlı olduğunu ifade etmektedir.¹²⁴⁷

İbn Abdilberr’in muhalif tutumunu bir kenara bırakarak ifade edecek olursak, sahîh kabul edildiği takdirde İbn Ömer rivayetine ilişkin söylenecek kesin bir şey varsa o da mezkûr “Ebû Bekir-Ömer-Osman” şeklindeki fazilet sıralamasının Rasûlullah’ın (s.a.) ağzından çıkan bir beyâna dayanmadığı gerçeğidir. Bu rivayetin adeta bir misillemesi görüntüsü veren ve Hz. Osman yerine Hz. Ali’nin anıldığı diğer rivayet için de aynı hakikat söz konusudur. Bununla birlikte Hz. Ali’nin zikredilmediği “Ebû Bekir-Ömer-Osman” şeklindeki fazilet tertibinin bizzat Hz. Peygamber’in işaret ve îmalarıyla tayin edildiğini ifade eden bir çok rivayetle karşılaşmak mümkündür. M. Saîd Hatiboğlu’nun da belirttiği gibi müstakbel halifeleri, günlük hayatın bir dekoru içinde, birbiri arkasından sahneye çıkarmak¹²⁴⁸ aşağıda temas edeceğimiz bu gruptaki rivayetlerin ortak özelliğini oluşturmaktadır.

¹²⁴⁶ İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, XIV, 240-241.

¹²⁴⁷ İbn Hacer, *Feth*, VII, 20.

¹²⁴⁸ Hatiboğlu, *Siyâsî-İctimâî Hâdiseler*, 23.

b. Tebşîr/ İstîzân Rivayetleri

Bu rivayetlere, ortak tema olarak Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın cennetle müjdelendiğini ifade ettikleri için *tebşîr*, bu sahabilerin Hz. Peygamber'in yanına girmek için tek tek izin istediklerinden söz ettikleri için de *istîzân* adını verdik. *İstîzân* adını ayrıca tercih etmemizin nedeni, daha önce de *istîzân* adı altında işaret ettiğimiz¹²⁴⁹ ve Ehl-i Beyt lehine kullanılan rivayetlerle olan benzerliğine dikkat çekmek isteyişimizdir. İkinci bölümde ele aldığımız *istîzan* rivayetlerini hatırlayacak olursak fazilette Hz. Ali ve Hz. Fâtıma'nın ön plana çıktığı o rivâyetlerin Şîî yaklaşımı yansıttıklarını görmüştük. Ehl-i Sünnet'in genel geçer fazilet sıralaması fikrini yansıtan aşağıdaki rivayetlerle ikinci bölümde temas ettiğimiz *istîzan* rivayetleri arasındaki üslûp benzerliği dikkat çekmektedir. O rivâyetlerde Hz. Peygamber'in (s.a.) kapıcılığını Üsâme yapmakta iken ve içeri girmek için izin isteyenler de Ali, Abbas, Cafer ve Zeyd b. Hârise iken bu rivayetlerde ise, Rasûlullah'ın kapısında duranlar kimi zaman Ebû Musa el-Eşarî, kimi zaman da Enes b. Malik olup, Allah Rasûlü'nün yanına girmek için izin isteyenler de Ebû Bekir, Ömer ve Osman (bazen de Ali) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Burada iki rivayet örneğine, daha doğrusu iki farklı olaya temas edilecektir. Her ikisinin göze çarpan ortak özelliği, Hz. Ali'nin yer almamasının yanı sıra Hz. Osman'ın da, birinde (daha çok) istikbâline, diğerinde de karakterine dair bir ayrıntıyla öne çıkmasıdır. Birincisini adlandırırken olayın geçtiği mekânı (Erîs Kuyusu), diğerini de Hz. Osman'la adeta özdeşleşen bir vasfına (*hayâsına*) yapılan vurguyu esas aldık.

i. Erîs Kuyusu Rivayeti

“Erîs Kuyusu”¹²⁵⁰ veya “Kuff Olayı(قصة الكف)”¹²⁵¹ olarak da bilinen bu hâdise sahîh kaynaklarda Ebû Musa el-Eşarî tarîkıyla nakledilmektedir. Ancak rivayetin

¹²⁴⁹ Bkz. “İstîzân Rivayetleri ve Rasûlullah'ın En Çok Sevdiği Kişi” başlığı, s.151 vd.

¹²⁵⁰ Medine'ye iki mil uzaklıkta ve Kuba Mescidi'nin yanında yer aldığı söylenen bir kuyu. Krş. Taberî, *Tarih*, II, 614, İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 79. Ne garip tecellidir ki, Hz. Osman Rasûlullah'tan sonra sırasıyla Ebû Bekir ve Ömer'in taktığı ve akabinde de kendisine devredilen Peygamber'in yüzüğünü işbu Erîs kuyusuna düşürecek (^{Buhârî, Libâs, 46, no: 5866; Tirmizî, Şemâil, 43, no:95}) ve hilafetinin altıncı senesinde başına gelen bu olay kendisini başarısız ve zor bir dönemin beklediğine hamledilecekti. (Yakut Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, I, 298; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 329).

¹²⁵¹ (□□□□ □) Üzerine oturulması için kuyunun etrafına taş örülerek yapılan oturak anlamına gelir. İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, IV, 143; Muhibbuddîn Taberî, *er-Riyâd*, I, 283.

başka kaynaklarda yer alan iki farklı versiyonuna daha işaret edilecektir. Enes b. Mâlik ve Zeyd b. Erkam târîkıyla nakledilen bu versiyonlarda, Ebû Mûsa el-Eşarî rivayetinde verilmek istenen mesajlar daha net bir biçimde açığa çıkmakta, dolayısıyla rivayet, tabir yerinde ise deformasyona uğramış olmaktadır.

i.a. Ebû Musa el-Eşarî Rivayeti

Bir gününü Rasûlullah'la beraber geçirmeye ahdeden Ebû Musa el-Eşarî bu fikrini hayata geçirmek üzere doğruca Mescide gider, ancak Allah'ın Elçisi'ni orada bulamaz. Ashâb, Peygamber'in (s.a.) mescitten henüz çıktığı ve falan istikamete doğru yürüdüğü bilgisini verir. Geri kalanını Ebû Mûsâ'nın kendisinden dinleyelim:

“Sonra mescitten çıktım ve Rasûlullah'ı sora sora arkasından gittim. Nihayet onu Erîs Kuyusu'nun yanbaşımda buldum. (Kuyu bir bahçenin içindeydi) Ben de bahçenin hurma dalından yapılmış kapısının yanına oturdum. Nihayet Rasûlullah hacetini yerine getirip abdest aldı. Ben de kalkıp O'nun yanına gittim. Gördüm ki, Erîs Kuyusu'nun ağzındaki bileziğin (kuyu ağzının etrafına örülmüş düz taşların) ortasına oturmuş ve (serinlemek için) iki baldırını açarak kuyuya sarkıtmıştı. O'na selam verdim. Sonra geri dönüp kapının yanına oturdum. Ve kendi kendime: “Bugün Rasûlullah'ın kapıcısı olacağım” diye karar verdim. Bu sırada Ebû Bekr geldi, kapıyı çaldı. Ben:

— Kimdir o? diye sordum.

— Ebû Bekir! dedi.

— Biraz bekle, dedim, Sonra gittim ve:

— Yâ Rasûlallah! Şu bekleyen Ebû Bekir'dir, (yanınıza gelmek için) izin istiyor, dedim.

Rasûlullah:

— “Ona izin ver ve kendisini cennetle müjdele” buyurdu. Hemen geri döndüm ve Ebû Bekr'e:

— Gir! Rasûlullah seni cennetle müjdeledi, dedim.

Ebû Bekr içeriye girdi ve kuyu bileziğinde Rasûlullah'ın sağ tarafında O'nun yanına oturdu. O da Rasûlullah'ın yaptığı gibi baldırlarını açarak ayaklarını kuyuya sarkıttı. Sonra yine dönüp (kapı yanındaki yerime) oturdum. Ben, (evden çıkarken) kardeşimi evde bırakmışım; abdestini alıp arkamdan bana yetişecekti. Onu

kastederek, “Allah fulân kuluna hayır dilerse, şimdi o da buraya gelir”, diye içimden geçirdim. Derken o sırada birisi kapıyı salladı.

— Kimdir o? dedim.

— Ömer ibnu'l-Hattâb'dır! diye cevap verdi.

— Sakin ol, biraz bekle, dedim.

Sonra Rasûlullah'a geldim, kendisine selâm verip:

— Ey Allah'ın Elçisi, kapıda bekleyen Ömer İbnu'l-Hattâb'dır, girmek için izin istiyor, dedim.

Rasûlullah:

— “Ona izin ver ve kendisini cennetle müjdele” dedi. Geldim ve Ömer'e:

— Gir, Rasûlullah seni cennetle müjdeledi, dedim.

Ömer de girdi ve kuyu ağzındaki bilezikte Rasûlullah'ın sol tarafına oturdu. O da iki ayağını kuyuya sarkıttı. Sonra ben kapı yanındaki yerime dönüp oturdum. Yine (kardeşimi hatırlayarak), “Allah fulân kimseye hayır ve saadet dilerse, o da buraya gelir”, dedim. Derken biri daha geldi ve kapıyı salladı.

— Kimdir o? dedim.

— Osmân b. Affân'dır, dedi.

— Sakin ol, biraz bekle, dedim.

Ve Rasûlullah'a gelip haber verdim. Rasûlullah:

— “Ona izin ver ve kendisine erişecek bir musibet ve imtihandan dolayı onu cennetle müjdele” dedi.

Ben de geldim ve Osmân'a:

— Hadi gir, Rasûlullah sana erişecek bir belâ ve musibet üzerine seni cennetle müjdeledi, dedim.

O da girdi. Fakat kuyu bileziğini dolmuş buldu da Rasûlullah'ın karşısında başka tarafa oturdu. Râvî Şerîk (b. Abdullah) ibn Ebî Nemir (ö. 140/758+), Saîd İbnu'l-Müseyyib'in (ö. 94/713) şöyle dediğini ekler: “Ben Ebû Bekir ile Ömer'in Peygamber'in yanında, Osmân'ın da karşılarında oturmuş olmasını onların kabirleriyle te'vîl ettim”¹²⁵² Ayrıca bu rivayetin Buhârî'de yer alan bir başka varyantında Hz. Osman'ın hayâ vasfına işaret eden bir ziyade mevcuttur. Hammad b.

¹²⁵² Buhârî, Fezâilu Ashâbi'n-Nebî, 5, 6, no: 3674, 3693; Edeb, 119, no: 6216; Fiten, 17, no: 7097; Ahbâru'l-Âhâd, 3, no: 7262; Müslim, Fezâilu's-Sahâbe, 28, 29, no: 6212, 6214; Tirmizî, Menâkıb, 18, no: 3710; Nesâî, *Fezâilu's-Sahâbe*, 68, No: 29;

Zeyd'in (ö. 179/795) Âsım el-Ahvel'den (ö. 142/759) naklettiği bu ziyadeye göre Peygamber (s.a.) içinde su olan bir yerde otururken, iki diz kapağı yâhud bir diz kapağı açılmış, Osman oraya girince Peygamber hemen açık olan yerini örtmüştür.¹²⁵³

Hadis şerhlerinde bu rivayet üzerinde yapılan 'Ebû Musa kendi kişisel kararıyla mı yoksa Rasûlullah'ın talimatıyla mı kapıcılık görevini üstlendi? Hz. Peygamber'in kapıcıları var mıydı yok muydu?¹²⁵⁴ Veya baldır açmak caiz midir değil midir?'¹²⁵⁵ gibi tartışmalara elbette girilmeyecektir. Aynı şekilde Hz. Osman'la ilgili "Onun maruz kalacağı musibet" ayrıntısı üzerinde yapılan "Mucizât-ı Nebî" yorumları üzerinde de durulmayacaktır.¹²⁵⁶ Rivayetin diğer iki tarîkını da zikrettikten sonra genel bir değerlendirme yapmak daha isabetli olacaktır.

i.b. Enes b. Mâlik Rivayeti

Enes b. Mâlik kanalıyla nakledilen diğer bir rivâyette de, aynı kurguyla karşılaşırız. Burada da olayın kahramanları yine ilk üç halifedir. En önemli fark ise Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın hem cennetle hem de Hz. Peygamberden sonra halife olmakla müjdelenmiş olmalarıdır. Böylece rivayet maksadına daha uygun bir formatla nakledilmiş olmaktadır. Buna göre Hz. Peygamber bir gün bir bahçeye girer. Arkasından biri daha gelir ve kapıyı çalar. Rasûlullah (s.a.) kim olduğunu sormadan Enes'ten, kapıyı açmasını ve geleni cennetle ve kendisinden sonra halife olmakla müjdelemesini ister. Bunun üzerine Enes de: "Ey Allah'ın Elçisi, bunu ona bildireyim mi" diye sorunca, Allah Rasûlü de "Evet, bunu kendisine söyle" der. Enes kapıyı açar açmaz karşısında Ebû Bekir'i görür. Ve Rasûlullah'ın müjdelerini bildirir. Ardından sırasıyla Ömer ve Osman da kapıyı çalar. Onlar da Peygamber'den halife olacakları ve cennete girecekleri müjdesini aldıktan sonra içeri alınırlar. Ancak rivayetin Osman ile ilgili olan kısmında diğerlerinden farklı olarak onun öldürüleceği

¹²⁵³ Buhârî, Fezâilu Ashâbi'n-Nebî, 7, no: 3695.

¹²⁵⁴ İbn Hacer, *Feth*, VII, 45-46.

¹²⁵⁵ Tahâvî, *A.g.e.*, IV, 399 vd.

¹²⁵⁶ Rivayet, Hz. Osman'ın başına gelen belaları önceden haber verdiğinden Allah Rasûlü'nün mucizelerinden biri olarak gösterilmiştir. Krş. Nevevî, *Şerhu Müslim*, XV, 171-172; Mîras, Kâmil, *Tecrid Tercemesi ve Şerhi*, IX, 341; Ferîd, Ahmed, *el-Fevâid*, 55.

ihbarı da yer almaktadır. Osman bu haberi Enes'ten aldıktan sonra *istircâ* eder (“İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn” der) ve içeri girer.¹²⁵⁷

Tahavî'nin (ö. 321/933) Enes b. Mâlik rivayetinde Hz. Ali'nin de unutulmadığı görülmektedir. Ancak burada hilafette olduğu gibi dördüncü sırada değil, Hz. Osman'dan önce yer almaktadır. Sıra Osman'a geldiğinde ise, yukarıda mezkûr, Buhârî'nin Ebû Musa rivayetindeki bir ziyadede işaret ettiğimiz gibi Hz. Peygamber hemen açık olan yerini örtmüştür. Oradakiler, kendisine neden sadece Osman geldiğinde bunu yaptığını sorunca da şu cevabı vermiştir: “*Meleklerin hayâ ettiği kimseden ben de hayâ ederim.*”¹²⁵⁸

i.c. Zeyd b. Erkam Rivayeti

İstîzân kısmı olmamakla birlikte Ebû Bekir - Ömer ve Osman'ın cennetle müjdelendiği bilgisini içeren bu rivâyetin ilginç yanı, sıkı bir Hz. Ali taraftarı olduğu bilinen meşhur sahabe Zeyd b. Erkam'dan nakledilmiş olmasıdır. Bir gün Rasûlullah (s.a.) Zeyd b. Erkam'ı yanına çağırır ve şu talimatı verir: “Ebû Bekir'in yanına git ki, onu, evinde elbisesine bürünmüş bir vaziyette oturmakta olduğunu göreceksin. Ona selamımı söyle ve kendisini cennetle müjdelediğimi bildir. Sonra Ömer'e git ki, onu dar bir geçitte, sırtı parlayan bir eşeğin üzerinde göreceksin. Ona da selamımı söyle, ve kendisini cennetle müjdelediğimi bildir. Ardından Osman'a git ki, onun çarşıda alış-veriş yapmakta olduğunu göreceksin. Aynı şekilde ona da selamımı söyle, onun büyük bir belaya dûçar olacağını ve kendisini cennetle müjdelediğimi bildir.” Hz. Peygamber'in talimatını harfiyen yerine getiren Zeyd, sadece Osman'ın tepkisiyle

¹²⁵⁷ Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, VII, 45, no: 3958; Hayseme b. Süleymân, *Min Hadîsi Hayseme*, 101; Taberânî, *el-Evsat*, VII, 207, no: 7288; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXIX, 147. Eserinin başka yerlerinde İbn Hibbân'ı hadisleri tevsikte mütesahil olmakla itham eden İbn Hacer el Heytemî, bu rivayeti savunmak için İbn Hibbân'ın onun senedini tevsik ettiği değerlendirmesine müracaat etmekte beis görmemiştir. (Heytemî, *Tathîr*, 88) İbn Hibbân'ın senedini tevsik ettiği rivayet ise, esasen Ebû Mûsâ kanalıyla gelen ve birkaç lafız farklılığı hariç neredeyse Enes rivayetinin aynısıdır. Ebû Nuaym, sahîh olanın Ebû Musa el-Eş'arî'den nakledilen ve hilafet müjdelerinin yer almadığı “(بستان):Bostan” veya “(حائط):Bahçe” rivayeti (Buhârî, Fezâilu Ashâbi'n-Nebî, 7, No: 3695) olduğunu söylemektedir. *Hilye*, III, 24.

Ali b. Medîni, babası Abdullah b. Cafer b. Necîh'e (öl.178 h.) Ebû Musa el-Eş'arî rivayetine benzer olarak Enes tarîkıyla gelen bu rivayeti sormuş, o da bunun yalan ve uydurma bir haber olduğunu söylemiştir. (Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, IX, 339) İbn Adiy'in naklettiğine göre Ebû Ya'lâ'nın kendisi de bu hadisi rivayet ettiği zaman onun zayıf olduğuna işaret ederdi. Bu rivayetten sorumlu tutulan zayıf ravî ise, Kûfeli tâ biîn büyüklerinden sika râvî Mâlik b. Muğavvel'in torunu es-Sakar b. Abdirrahman'dır. Bu kişi, Ebû Ya'la'nın kendisinden hadisi naklettiği şeyhidir. (İbn Adiy, *el-Kâmil*, IV, 91; Zehebî, *Mizân*, II, 317)

¹²⁵⁸ Tahavî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, IV, 400.

karşılaşır. Büyük bir belaya maruz kalacağı haberini alan Hz. Osman Zeyd b. Erkam'ı da yanına alarak derhal Rasûlullah'ın huzuruna gider ve, "Ey Allah'ın Rasûlü! Şimdiye kadar kimseye bir baskı uygulamadım, hiç yalan söylemedim, sana biat ettikten sonra sağ elimi tenâsül uzvuma değdirmedim. Buna rağmen bana hangi bela isabet edecek?!" diyerek sitem eder. Rasûlullah ise, sadece "İşte öyle olacak" karşılığını verir.¹²⁵⁹ İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) bildirdiğine göre Beyhakî (ö. 458/1066), işbu Zeyd b. Erkam hadisinin zayıf olduğunu söylemiş, ancak *mahfuz* olduğu varsayıldığında aslının Ebû Musa rivayeti olması gerektiğini bildirmiştir. Şöyle ki; Rasûlullah, Zeyd b. Erkam'ı Ebû Bekir, Ömer ve Osman'a göndermiş, Zeyd de onlarla birlikte tekrar Peygamber'in yanına geldiğinde de kapıda Ebû Musa el-Eşarî beklemiş olmalıdır...¹²⁶⁰

Bazı kaynaklarda Rasûlullah'a refakat edip kapıcılığını yapan kişinin Bilâl b. Rabah olduğu zikredilirken¹²⁶¹ bazılarında¹²⁶² Nafi' b. Abdilhâris¹²⁶³ bazılarında da Nâfi'in Ebû Musa'dan rivayeti şeklinde yer almaktadır.¹²⁶⁴ Bu olayın kahramanlarından biri de Abdullah b. Amr b. Âs'tır. Ancak bunda diğerlerinden farklı olarak Abdullah, Hz. Osman'a müjdesini verdikten sonra Peygamber'e kendi halinin ne olacağını sormuş, Rasûlullah da "Sen babanla birlikte olacaksın"¹²⁶⁵ karşılığını vermiştir.¹²⁶⁶

Hz. Osman'a da yer vermekle beraber Hz. Ali'yi ona önceleyen Tahavî rivayeti bir kenara bırakılacak olursa, en sahîh kaynaklarda yer alan Ebû Musa el-Eşarî tarîkı dahil rivayetin tüm versiyonlarının ortak mesajı, vâkıya uygun olarak Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın ardarda halife olacakları îmasında bulunmalarıdır. Hatta Buhârî şârihi Bedruddin Aynî (ö. 855/1451), "seddu'l-ebvâb" rivayetine ilişkin olarak

¹²⁵⁹ Taberânî, *el-Evsat*, I, 266, no: 868; Hayseme b. Süleyman, *Min Hadîsi Hayseme*, 103; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XXXIX, 149; Muhibbuddîn Taberî, *er-Riyâd*, I, 284, no: 125.

¹²⁶⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VI, 229; ayrıca bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 45.

¹²⁶¹ Nesâî, *el-Kübrâ*, V, 42, no: 8132.

¹²⁶² İbn Hanbel, *el-Müsned*, III, 408, no: 15448-49; Ebû Davud, *Edeb*, 127, 128, no: 5188; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, IV, 312, no: 2337; Hayseme b. Süleymân, *Min Hadîsi Hayseme*, 103.

¹²⁶³ Hz. Ömer döneminde Mekke valiliği yapmış olan (İbn Mâce, *Sunne*, 16, no: 218; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, II, 220, no: 3136) Nafi, Mekke'nin fethi esnasında Müslüman olmuştur. Sahabi olduğu tartışmalıdır. Buhârî, *el-Kebîr*, VIII, 82; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 408.

¹²⁶⁴ Buhârî, *el-Edebu'l-Müfred*, Thk. M. Fuad Abdülbâkî, Dâru'l-Beşâiru'l-İslâmiye, Beyrut 1989, I, 408, no: 1195; Nesâî, *el-Kübrâ*, V, 42, no: 8131; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XXXIX, 135.

¹²⁶⁵ Burada, pişman gibi gözüксе de Abdullah b. Amr'ın Sıffin'de babasıyla birlikte Muaviye'nin saflarında yer almasına (Krş. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 174) bir işaret söz konusudur.

¹²⁶⁶ İbn Hanbel, *el-Müsned*, II, 166, no: 6548, *Fezâilu's-Sahâbe*, I, 192, no: 207; Tayâlisî, *el-Müsned*, I, 302, no: 2287.

yaptığı ‘onda, Ebû Bekir’in Rasûlullah’tan sonra halifeliği hak eden kişi olduğuna kuvvetli bir işaret vardır’ değerlendirmesini teyid sadedinde Ebû Ya’lâ’dan (ö. 307/919) aktardığı mezkûr Enes rivayetine atıfta bulunmaktadır.¹²⁶⁷ Nitekim Buhârî de Ebû Musa rivayetine Hz. Ebû Bekir’in faziletleri bölümünde yer vermektedir. Buhârî’de Hz. Ebû Bekir’in (ve Ömer ile Osman’ın) aslında nebevî bir îmâ ile halifeliklerine göndermede bulunulmuşsa da Enes rivayetinde bu îmâ, adeta kesin bir Peygamber beyânına dönüştürülmüştür. Öte yandan Ehl-i Sünnet içerisinde pek rağbet görmeyen “Ali’nin Osman’a takaddümü” fikrini yansıtan Tahavî’nin Enes rivayeti de ilginç bir ayrıntı olarak kayda değerdir. Ancak bu tarîk, Ali’nin dışarıda bırakıldığı, daha yaygın rivayetlerin gölgesinde sönük kalmıştır.

İlk üç halifenin sarâhaten ya da îmâ ile tayin kılındığı Erîs Kuyusu rivâyetine ilişkin elbette îzaha muhtaç en temel soru(n) Hz. Ali’nin neden tasfiye edildiğidir. Bundan sonra temas edilecek ilgili tüm rivayetlerde de sorulacağı üzere Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman’ın hilafet sıralarına riayet ederek peşi sıra çeşitli vesilelerle sahneye çıkıvermeleri bir tesadüf müdür? Eğer tesadüf değilse neden dördüncü kişi (Hz. Ali) de arkalarından gelmemektedir? Ayrıca olayın vukû buluş şekli ve olayda yer alan bazı figürlere dair de bir değerlendirmede bulunmak istiyoruz: Hepsinde Ensar’lı birine ait olduğu anlaşılan bir bahçeden ve orada yer alan bir kuyudan söz ediliyor. Rasûlullah kuyunun başında otururken bahçenin **kapısı** çalınıyor. Kapıdan içeri girmek için **izin** isteyen birileri geliyor. Nihayet gelenler sırasıyla izin aldıktan sonra kapıdan içeri alınıyor... Aslında böyle bir olayın yaşanmış olmasından daha doğal ne olabilir ki? Ancak olayın muayyen kahramanları, Rasûlullah’ın onlara yaptığı siyâsî mesaj içerikli iltifatlarla birleşince, hâdisе tüm doğallığını kaybediyor ve zihinlerde ister istemez bir kurgu olabileceği kuşkusunu uyandırıyor.

Son olarak Enes rivayetiyle ilgili dikkatimizi çeken bir hususa değinmek istiyoruz. Enes’in daha önce kaydettiğimiz “Hadîsu’t-Tayr” olayında da *bevvâb* (kapıda duran bekçi) görevini üstlendiğini hatırlayacak olursak¹²⁶⁸ o olaydaki tutumu ile buradaki tutumunu karşılaştırdığımızda karşımıza kayda değer bir nüans çıkmaktadır. Şöyle ki, “Tayr” rivayetinde kapıyı çalan Ali olunca kapıyı açmamak için epeyce direnen Enes, işbu “Erîs Kuyusu” rivayetinde kapıyı çalanlar sırasıyla

¹²⁶⁷ Aynî, *Umdetu’l-Kârî*, XVI, 245.

¹²⁶⁸ Bkz. II. Bölüm s. 217 vd.

Ebû Bekir, Ömer ve Osman olunca Hz. Peygamberin “kapıyı aç” emrini hiç tereddüt etmeden yerine getirmiştir.

Yukarıdaki rivayetler sahîh kabul edilmediği takdirde bile bir asıldan hâli olmasa gerektir. Bu asıl acaba Müslim’in Ebû Hureyre tarîkıyla naklettiği şu rivayet olabilir mi? Burada sadece bu soruyu sormakla yetiniyor ve söz konusu rivayeti hiçbir yorum yapmadan zikretmeyi uygun görüyoruz.

Bir gün aralarında Ebû Bekir ve Ömer’in de bulunduğu bir sahâbi topluluğu Rasûlullah’ın (s.a.) etrafında oturmaktadırlar. Derken Allah Rasûlü kalkıp gider. Bir süre dönmeyince bazı sahabiler başına bir kötülük gelmesinden endişe ederler. O esnada ilk telâşlananın kendisi olduğunu söyleyen Ebû Hureyre derhal Peygamber’i aramaya çıkar. Nihayet Ensardan Neccâr oğullarına ait bir bahçeye gelince içeri girmek için bir kapı arar ama bulamaz. Ancak bir kuyudan gelen bir kanalı bahçenin içine aktığını görür. Ebû Hureyre hemen oraya girer. Orada bulunan Rasûlullah “Sen Ebû Hureyre misin?” diye sorar. Ebû Hureyre “Evet” cevabını verince, Hz. Peygamber ona neden geldiğini sorar. Ebû Hureyre de söz konusu endişesinden bahseder ve diğer sahabilerin de arkadan geldiklerini söyler. Allah Rasûlü (s.a.) kendisine ayakkabılarını vererek onları götürmesini ve bu bahçenin arkasında, kalbi tam inanarak Allah’tan başka hiç bir ilâh olmadığına şehâdet getiren kime rastlarsa ona onu hemen cennetle müjdelemesini söyler. Ebû Hureyre dışarı çıkar ve ilk önce Hz. Ömer’le karşılaşır. Ömer ona elindeki ayakkabıları sorunca Ebû Hureyre durumu izah eder. Bunun üzerine Ömer eliyle göğsüne sert bir şekilde vurarak onu yere düşürür. O da hemen ağlamaklı haliyle Peygamber’in yanına döner ve başına geleni haber verir. O sırada Ömer beni takib etmiş. Rasûlullah ona dönerek bunu niye yaptığını sordu. Ömer de “Ey Allah’ın eliçisi! Annem babam sana feda olsun! Sen, kesin bir inançla Allah’tan başka hiç bir ilâh yoktur diye şehâdet getiren kime rastlarsa onu cennetle müjdelesin diye Ebû Hüreyre’yi ayakkabınla gönderdin mi?” dedi. Hz. Peygamber evet deyince, Ömer, “Aman yapma! Zira, korkarım insanlar buna güvenip gevşerler. O halde bırakalım da güzel davranışlar sergilesinler” Bunun üzerine Nebî (s.a.) “tamam, dediğin gibi olsun, bırakalım!” Dedi.¹²⁶⁹

¹²⁶⁹ Müslim, İman, 52, no: 147.

ii. Hayâ Rivayeti

Yine Hz. Ali'nin yer almadığı bir başka hadisede Ali'nin dışarıda kalması bir yana bu sefer Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e nispetle Hz. Osman özel bir vasfıyla, hayâsıyla ön plana çıkmaktadır.¹²⁷⁰ Osman döneminde Kûfe, Muaviye döneminde Medine valiliği yapmış olan Saîd b. Âs'ın (öl. 58 h.), hem Hz. Âişe, hem de Hz. Osman'dan aktardığı rivayet şöyledir:

“Allah Rasûlü, evinde eşi Âişe'yle birlikte aynı örtü altında yataklarında uzanmaktayken Ebû Bekir içeri girmek için izin ister. Peygamber (s.a.) de pozisyonunu bozmadan Ebû Bekir'in girmesine izin verir. Ebû Bekir meramını anlattıktan sonra tekrar çıkar. Biraz sonra aynı şekilde Ömer girmek için izin talebinde bulunur. O da olumlu karşılık bulur. O da girip çıktıktan sonra bu kez Osman izin talebinde bulunur. Ancak tam bu esnada, Allah Rasûlü (s.a.) Âişe'den derhal toparlanmasını ve üstünü düzeltmesini ister. Müminlerin annesinin Hz. Peygamber'e, Osman'a neden farklı davrandığını sorması üzerine Allah'ın Elçisi şu cevabı verir: إِنَّ عُثْمَانَ رَجُلٌ دَيٌُّّ وَإِنِّي خَشِيتُ أَنْ أَذْنُتُ لَهُ عَلَى تِلْكَ الدَّالِ أَنْ لَأُبْلَغَ إِلَىٰ فِي دَاجَتِهِ

“Osman utangaç biridir; ben o haldeyken onu kabul ettiğim takdirde, (bizden utanacağı için) meramını dile getiremeyeceğinden endişe ettim.”¹²⁷¹

Bu rivayetin Hafsa kanalıyla nakledilen başka varyantlarında hadisenin ana teması korunmakla birlikte öncekinden farklı olarak bunda Hz. Peygamber bir yerde elbisesini iki uyluğunun arasında toplamış vaziyettedir. Daha önemli olan bir diğer ayrıntı ise, bu rivayette Hz. Peygamber'in yanına gelenler arasında, Osman'dan önce Hz. Ali ve ismi zikredilmeyen başka sahabilerden de söz edilmekte ve Hz. Peygamber'in Osman'a farklı tutumunu şöyle izah ettiği yer almaktadır:

أَلَا أَسْتَدْخِي مِمَّنْ تَسْتَدْخِي مِنْهُ الْمَلَائِكَةُ

“Meleklerin hayâ ettiği kimseden hayâ etmeyeyim mi?”¹²⁷²

Hz. Osman'ın Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den sonra Hz. Peygamber'in yanına girmek için izin istemiş olması, onun yanına girdiğinde de Rasûlullah'ın kendine çeki düzen vermesi ilk düşünüldüğü zaman makul ve tabî bir hadiseymiş gibi gelebilir. Gerçekten de utangaç veya çekingen karakterli birisi, Hz. Peygamber'le o

¹²⁷⁰ Hz. Osman'ın hayâsına dair tüm rivayetler için bkz. İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXXIX, 80 – 94.

¹²⁷¹ Müslim, *Fezâilu's-Sahabe*, 27, no:6210; İbn Hanbel, *el-Müsned*, VI, 166.

¹²⁷² İbn Hanbel, *el-Müsned*, VI, 287, no: 26999; Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, IV, 421, no: 1719; Taberânî, *el-Kebîr*, XXIII, 305; Beyhakî, *es-Sünenu'l-Kübrâ*, II, 297, No: 3328.

vaziyetteyken bir meramını dile getirmek bir yana ona bakmakta bile zorlanabilir. Ebû Bekir de Ömer de zaten Hz. Peygamber'in kayınpederleridir. Rasûlullah'ın kadîm dostu Hz. Ebu Bekir ile rahat ve doğal tavırlarıyla bilinen Hz. Ömer'e nazaran Hz. Osman daha çekingendir. Dolayısıyla bu tamamen Osman'ın karakteriyle alakalı bir husus olup Allah Rasûlü, bu karaktere göre davranma gereği duymuştur. Kısacası Ebû Bekir, Ömer ve/ya Ali'den esirgenip de Osman'a özel olarak gösterilen bir saygı söz konusu değildir. Allah Resûlü'nün "Ebû Bekir ve Ömer'i kabul ettiğim gibi aynı hal üzerinde Osman'ı kabul etseydim, onun, meramını anlatamayacağından endişe ettim" demesi de bunu göstermektedir. Şu halde Hz. Peygamber, Osman'ı tanıdığı için onun çekingen kişiliğine göz önüne alarak davranmıştır. Bu noktadan bakıldığında ince bir nezaket söz konusudur. Nitekim Ahmed b. Hanbel'in İbn Ebî Evfâ (öl. 87 h.) tarîkıyla naklettiği bir başka rivayette Hz. Osman'ın utangaç karakteri daha açık bir biçimde öne çıkmaktadır. İlginç olarak *istîzân* kurgusu bunda da korunmakla birlikte bu kez olayın mahiyeti tamamen farklıdır. Buna göre diğerlerinde olduğu gibi ilk önce Hz. Ebû Bekir, Peygamber'in (s.a.)yanına girmek için izin ister. O esnada Rasûlullah'ın yanında def çalmakta olan bir kız çocuğu vardır. Ardından sırasıyla Hz. Ömer ve Hz. Osman da izin istedikten sonra içeri girerler. Ancak Hz. Osman girdiğinde küçük kız def çalmayı bırakır. Gerekçesini ise Allah'ın elçisi açıklar:

ﷺ رَجُلٌ دَبِيٌّ “Osman utangaç bir adamdır”¹²⁷³

Ancak her halukârda bu rivayeti, özellikle de Hz. Osman'ın hayâsıyla ilgili unsurları da göz önüne alarak yukarıdaki Erîs Kuyusu rivayetiyle yan yana koyduğumuzda aralarındaki benzerlik dikkatlerden kaçmamaktadır. Ayrıca yukarıda işaret ettiğimiz Hafsa rivayetinde Hz. Ali, hem de Hz. Osman'dan önce yer almış olsa bile, Rasûlullah'ın Osman'a karşı tavrındaki farklılık söz konusu takaddümü unutturacak mahiyettedir. Burada bilhassa bu takaddümü güçlendiren bir unsur olarak Hz. Osman'ın hayasıyla ilgili sıkça tekrarlanan “Meleklerin haya ettiği kişi” ifadesine de kısaca temas etmek yerinde olacaktır. Rasûlullah'ın (s.a.), Hz. Âişe'nin sorması üzerine, Osman'ın girmesiyle beraber neden toparlandığını açıklarken verdiği cevablar zımında “أَلَا أَسْتَحْيِي مِنْ رَجُلٍ تَسْتَحْيِي مِنْهُ الْمَلَائِكَةُ” ifadesi de yer almaktadır:

¹²⁷³ İbn Hanbel, *el-Müsned*, IV, 353, no: 19323.

“Meleklerin hayâ ettiği birinden hayâ etmeyeyim mi?” Müslim’in¹²⁷⁴ Hz. Âişe tarîkıyla naklettiği bu rivayete “Hz. Osman’ın Faziletleri” babında ilk sırada yer vermesi onun nezdinde bunun konuyla ilgili en sahîh rivayet olduğunu gösterir. Ayrıca İbn Hanbel’in Hz. Hafsa tarîklarıyla naklettiği rivayette de bu ziyadeye rastlıyoruz.¹²⁷⁵ Yukarıda da değindiğimiz Erîs Kuyusu rivayeti bağlamında da bu ziyadenin yer aldığı bir Enes tarîkına işaret etmiştik. Taberânî’nin kaydettiği ve Hz. Osman’ın oğlu Ebân’ın (öl 105 h.)¹²⁷⁶ Abdullah b. Ömer’den naklettiği benzer bir rivayette, Rasûlullah’ın Âişe’ye verdiği cevapta Osman’ın hayâsına daha güçlü bir vurgu söz konusudur:

يَا عَلِيُّ تَدْعِي مَنْ رَجُلٍ تَدْعِي مِنْهُ الْوَلَدُ الْكَبِيرُ نَفْسُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِيَدِهِ، وَالْمَلَائِكَةُ تَدْعِي مَنْ عَثَمَانَ كَمَا تَدْعِي مَنْ اللَّهَ وَرَسُولَهُ، وَالْإِبْرَاهِيمُ مَوْتِي لَمْ يَدْعُ وَلَمْ يَرْفَعْ رَأْسَهُ حَتَّى يَخْرُجَ.

“Ey Âişe! Meleklerin haya ettiği birinden hayâ etmeyeyim mi? Canım elinde olana yemin olsun ki, Melekler, Allah ve Rasûlü’nden utandıkları gibi Osman’dan utanırlar. O girdiğinde sen yakınımda olsaydın hiç konuşmaz, dışarı çıkana kadar utancından başını kaldırmazdı.”¹²⁷⁷

Bazı rivayetler, bir münasebetle Hz. Ali’nin de Hz. Osman’ın hayâsına vurgu yaptığını göstermektedir. Şöyle ki; abid ve zâhid bir Şîî olarak kabul edilen Kays b. Abbad el-Kaysî’nin (öl. 80 h.)¹²⁷⁸ naklettiğine göre Hz. Ali, Hz. Osman’ı öldürenlerin kendisine beyat etmek istemeleri üzerine, “Allah’ım! Osman’ın kanından uzağım ve sana sığınyorum. Allah Rasûlü’nün, kendisi hakkında ‘Meleklerin kendisinden hayâ ettikleri birinden hayâ etmeyeyim mi’ buyurduğu kimsenin katillerinden beyat almaktan utanıyorum” demiştir.¹²⁷⁹

Görüldüğü Hz. Osman’dan “Meleklerin dahi istihyâ ettikleri hususu” her fırsatta dillendirilmiştir. Ancak, bu rivayetin bazı tarîklerinde Rasûlullah’ın Hz. Âişe’ye yaptığı (إن عثمان رجل حيي وإنني لو أذنت له على تلك الحال خشيت أن لا يقضي منه حاجته)

¹²⁷⁴ Müslim, Fezâilu’s Sahâbe, 26, no: 6209. Ayrıca bkz. Tahavi, *Şerhu Müşkil*, IV, 399, No: 1695; Beyhakî, *el-Kübrâ*, II, 231; Lâlekâî, *es-Sünne*, VII, 1425, No: 2559.

¹²⁷⁵ İbn Hanbel, *el-Müsned*, VI, 287-288, no:26999, 27000.

¹²⁷⁶ Ebân b. Osman Medine’nin saygın fakîhleri arasında gösterilmesine karşın bu hadisi nakleden torunu İbrahim’i, Ebû Hâtim, *münkeru’l-hadîs*, ve *daifu’l-hadîs* ifadeleriyle cerhetmektedir. Nitekim Ukaylî de Hz. Osman’ın hayasıyla ilgili bu rivayetin bu isnadla sorunlu olduğunu, ancak onun başka tarîklerle sabit olduğunu kaydetmektedir. Mizzî, *Tehzîb*, II, 17; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, II, 114; Ukaylî, *Duafâ*, III, 147.

¹²⁷⁷ Taberânî, *el-Kebîr*, XII, 327, no:13253.

¹²⁷⁸ Zehebî, *el-Kâşif*, II, 141.

¹²⁷⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 101, No: 4527. İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXXIX, 450.

açıklamasından sonra İbn Şihâb ez-Zührî'nin (ö. 124/742) Meleklerin Osman'dan istihyâ ettiğini ifade eden ziyadeye ilişkin olarak şu değerlendirmeyi yaptığı yer almaktadır:

وليس كما يقول الكذابون : ألا أستحيي من رجل تستحيي منه الملائكة.

“(Rasûlullah'ın açıklaması) yalancıların iddia ettikleri gibi “Meleklerin kendisinden utandığı birinden ben utanmayayım mı” şeklinde değildir.”¹²⁸⁰

Ebû Ca'fer Tahâvî (ö. 321/933), Zührî'nin bu rivayet münasebetiyle yalancılıkla itham ettiği kişinin kim olduğunu tespit etmeye çalışmıştır. O, evveleminde bu şahsın Müslim'in Sahîh'inde yer alan Medineli tâbîinden Muhammed b. Ebî Harmele (ö.130/748 civarı)¹²⁸¹ olması ihtimalini yok saymaktadır. Zira İsmail b. Cafer (ö. 180/797)¹²⁸² ve İmam Mâlik (ö. 179/796) gibi kişilerin kendisinden rivayeti söz konusudur. Tahavî, bu müttehem ravinin İbn Hanbel'in Hafsa tarîkıyla naklettiği rivayette yer alan ve İbnu Cüreyc'in (ö. 150/768) şeyhi konumundaki Ebû Halid¹²⁸³ olduğuna hükmetmektedir.¹²⁸⁴

Tahâvî, bir taraftan Zührî'nin yalancılıkla itham ettiği raviyi tespit etmeye çalışırken öte taraftan, rivayetin her iki yönüyle de sahih olduğunu, ancak farklı zamanlarda ve mekânlarda vürûdunun söz konusu olabileceğini ileri sürmektedir. O, bunun da Hz. Osman'ın, hem bizatihi hayâ sahibi olması, hem de meleklerin ondan istihya etmesi gibi iki ayrı fazilete sahip olduğuna işaret ettiğini belirtmektedir.¹²⁸⁵

c. Kefâlet Rivayetleri

Sahabe'nin Hz. Peygamber'in vefatından sonraki bir takım işleri onun adına kimlerin yapacağını merak etmemiş olmaları düşünülemez. Örneğin o hayattayken en basit sorunlarını dahi gidip kendisine arzedenler, onun vefatından sonra kime gidip soracaklardı? Veya varsa kalmış borcu, ona kim kefil olacaktı? Kendisi hayattayken zekâtlarını kendisine veren mükellefler, onun vefatından sonra bu işin yetkilisi olarak kime vergilerini ödeyeceklerdi? Bu soruların cevaplarının rivayetlere

¹²⁸⁰ Abdurrezzak, *el-Musannef*, XI, 232, no: 20409 11/233; İbn Hanbel, *Fezâilu's-Sahâbe*, I, 467, no: 760; İshâk b. Râhûye, *el-Müsned*, II, 565, no: 1140; Tahâvî, *Şerhu Muşkil*, IV, 418, no:1717.

¹²⁸¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 110.

¹²⁸² İbn Hacer, *A.g.e.*, I, 287.

¹²⁸³ Buhârî, Hafsa tarikinde yer alan Ebû Halid'in şeyhi Medineli Abdullah b. Ebî Saîd'in hal tercemesini verirken, bu rivayetten söz etmektedir. Buhârî, *el-Kebîr*, V, 104.

¹²⁸⁴ Tahâvî, *A.g.e.*, IV, 420.

¹²⁸⁵ Tahâvî, *Şerhu Muşkil*, IV, 422.

nasıl yansıdığını tahmin etmek zor olmasa gerektir. Aşağıda, bu üç soruya cevap niteliğindeki bazı rivayetlere temas edildikten sonra genel bir değerlendirme yapılacaktır.

i. Müstemniha (مُستمنِها) Rivayeti

Cubeyr b. Mut'im'den (ö. 56 h.) nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.) muhtemelen maddi bir sorunu nedeniyle kendisinden bir şeyler istemeye gelen bir kadınla¹²⁸⁶ bir süre konuştuktan sonra onu gönderdi. Kadın tekrar geldiğinde kendisini bulamazsa kimden yardım isteyeceğini sorunca Hz. Peygamber bu durumda Ebû Bekir'e gitmesini istedi.¹²⁸⁷

Burada kimliğini tespit edemediğimiz bu kadının Rasûlullah'a "Ya seni bulamazsam" ifadesiyle O'nun (s.a.) ölümünü kastettiği şeklinde rivayete giren bir yorumla¹²⁸⁸ da desteklenerek hadis, Ebû Bekir'in hilafetine işaret olarak algılanmıştır. Nitekim söz konusu rivayet, bazı kaynaklarda, bu kanaatin doğruluğunu pekiştirmek maksadıyla (فإنه الخليفة من بعدي) ziyadesiyle bitmektedir.¹²⁸⁹ İbn Hibban'ın *es-Sahih'ini* tertib eden İbn Balaban'ın, bu hadisi, "*Rasûlullah'tan Sonra Halife Olacak Kişinin Ebû Bekir Olacağına Dair Bir Haber*"¹²⁹⁰ başlığı altında zikretmiş olması da bunu göstermektedir.

Bu rivayetin Ebû Bekir'in halife seçileceğine işaret ettiğinde hiç şüphe olmadığını ileri süren Ahmed Ferid'in bu iddiasının hemen ardından Hz. Peygamber'in, Ebû Bekir dâhil hiç kimseye, ümmetin başına geçmek üzere bir işaretle bulunmadığını, şayet bulunmuş olsaydı, Ebû Bekir'in halifelğe seçilişi esnasında ashab arasında tartışma yaşanmazdı demesi¹²⁹¹ anlaşılır gibi değildir. Öte yandan sırf hilafet tartışmalarında kullanılmış diye bu hadisin sıhhatinde bir sorun bulmaya çalışmanın¹²⁹² da bilimsel duyarlılıkla bağdaştığını söyleyemeyiz. Oysa

¹²⁸⁶ (مُستمنِها): Bir istekte bulunun kadın demektir. Rivayet, Hz. Peygamber'den bir istekte bulunan (veya bir soru sormak isteyen) bir kadından bahsettiğinden bu ismi almıştır. "Müstemniha" adlandırması Ebû Nuaym'dan alınmıştır. (*Tesbîtu'l-İmâme*, 90)

¹²⁸⁷ Buhârî, *Fazâilu Ashâbi'*-Nebî, 5, no: 3659, Ahkâm, 51, no: 7220; Müslim, *Fazâilu's-Sahabe*, 10, no: 6179-6180; Tirmizî, *Menâkıb*, 16, No: 3676; İbn Hanbel, *el-Müsned*, IV, 82, 84, No: 16877, 16889.

¹²⁸⁸ Bu ifade, hadisin râvîlerinden İbrahim b. Sa'd'ın yorumudur. Bkz. Buhârî, *İ'tisâm*, 24, no:7360.

¹²⁸⁹ İbn Asâkir, *Dimaşk*, XXX, 221; Muhibbuddîn Taberî, *er-Riyad*, I, 80; Heytemî, *es-Savâ'ik*, 11.

¹²⁹⁰ İbn Hibbân, *es-Sahih*, IX, 12, no: 6832.

¹²⁹¹ Ferîd, *el-Fevâid*, 61.

¹²⁹² Böyle bir çaba için bkz. Canikli, İlyas, *Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis -Sünnî Hadis Literatüründe Hilâfet Problemi-*, Medrese y. İst. 2006, s. 110.

Hiz. Peygamber'e bir ihtiyacı için gittiği anlaşılan bir kadının, Rasûlullah'a böyle bir durumda "Seni bulamadığım takdirde kime gideyim" diye sorması ne kadar tabii ise Hırâş'ın sorması da aynı derecede tabiidir. Ancak *müstemniha*'dan farklı olarak Hırâş'ın diyalogunda yer alan iki unsur, rivayetin, "Osmânî-Alevî" hesaplaşmasının bir ürünü olabileceği izlenimini vermektedir. Bunlardan birincisi, Hırâş'ın ısrarına rağmen Allah Rasûlü'nün dördüncü sahabiyi (Ali'yi) zikretmemesi, diğeri de Hırâş'ın hilafetin Allah'ın dilediği kullarına bir lütfu olduğu şeklindeki yorumudur. Dolayısıyla sahîh kaynaklarda yer alan *müstemniha* rivayetinin, üzerine yapılan bazı ilavelerle, Ebû Bekir>Ömer>Osman şeklindeki hilafet sıralamasını yansıtacak bir formata dönüştürülmüş olduğunu düşünüyöruz. Kanaatimizce *müstemniha* rivayetinin Hiz. Ebû Bekir'in hilafetiyle ilişkilendirilmeye müsait olması, rivayete, Ebû Bekir'den sonra II. ve III. halifelerin adlarının da eklenmesi fikrini doğurmuş olabilir. Çünkü Hiz. Ebû Bekir'in hilafetinin meşrûiyyeti, Ömer ile Osman'ın hilafetlerini de meşrû kılmakta, hatta ilzam ettirmektedir.¹²⁹⁵

Ayrıca şunu belirtmeliyiz ki, Ehl-i Sünnet, Şia'ya cevap sadedinde Hiz. Ali'yi geri planda tutmak veya küçümsemek gibi bir yaklaşım içerisine girmemiştir. Dolayısıyla bu rivayette Hiz. Ali'nin dışarıda bırakılmasını Şia'ya bir türlü cevap şeklinde¹²⁹⁶ yansıtmamanın isabetli olacağını düşünmüyöruz. Zira Hiz. Ali'nin de (dördüncü sırada) dahil olduğu fazilet sıralaması, zaten Ehl-i Sünnet'in neredeyse ittifakla kabul ettiği bir husustur. Dolayısıyla Hiz. Ali'yi bu tertibin dışında tutmak Sünnî bir yaklaşımın eseri olamaz. Bu durum olsa olsa yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bir Osmânî-Alevî çekişmesinin yansımasından ibarettir.

ii. Rasûlullah'ın Vefatından Sonra Borcuna Kimin Kefil Olacağı

Dualarında "Allah'ım borcumu sen öde! (beni borçlu bırakma)"¹²⁹⁷ buyuran Rasûlullah'ın vefat ettikten sonra borcunu ödeme faziletinin kime ait olduğu hususu da rivayetlere konu olmuştur. Hiz. Ali'nin faziletleri zımında onun, Allah Rasûlü'nün vefatından sonra borçlarını eda edecek kişi olduğunu ifade eden birçok

¹²⁹⁵ Hiz. Ebû Bekir'in hilafeti ispatlandıktan sonra Hiz. Ömer ile Hiz. Osman'ın hilafetleri de dolaylı olarak ispatlanmış sayılmaktadır. Zira Ömer bizzat Hiz. Ebû Bekir tarafından, Osman da Ömer'in belirlediği şûra heyeti tarafından seçilmiştir.

¹²⁹⁶ Canikli, *A.g.e.*, 112.

¹²⁹⁷ Mâlik, *el-Muvatta'*, Kur'ân, 8, no: 499; Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, 415, no: 1212; İbn Mâce, Duâ, 15, no: 3873.

rivâyet mevcuttur. Şu var ki hayattayken Medine’ye hicreti esnasında belki de kendisi yerine ölmesini göze alarak Ali’yi evinde bırakan ve üzerindeki emanet eşyaları sahiplerine iade etmesi için onu görevlendiren¹²⁹⁸ Hz. Peygamber’in, ölümünden sonrası için üzerinde kalması muhtemel olan borçların edası işini de ona tevdi etmesinde şaşılacak bir durum yoktur. Ancak Rasûlullah’ın vefatından sonra ocağını tüttürecek kişi olması hasebiyle Ali ile olan bu münasebetinin siyâsî istismar malzemesine dönüştürüldüğü de bir gerçektir.

Taberânî’nin (ö. 360/971) Isme b. Mâlik el-Hatmî¹²⁹⁹ tarîkıyla naklettiğine göre bir bedevî, yanında bir devesiyle birlikte Medine’ye gelir ve Rasûlullah’la karşılaşır. Hz. Peygamber deveyi, parasını sonra ödemek üzere adamdan satın alır. Oradan ayrılan bedevî, Hz. Ali ile karşılaşır. Ali, buraya geliş nedenini sorunca, Rasûlullah’a veresiye bir deve sattığını söyler. Bunun üzerine Ali, ondan, Peygamber’e gidip kendisinden sonra borcunu ödemeye kimin kefil olacağını sormasını ister. Adam derhal gider ve Rasûlullah’a bu soruyu sorar. Hz. Peygamber (s.a.) kendisi vefat ederse borcunu Ebû Bekir’in ödeyeceğini bildirir. Bedevî, Hz. Ali’ye cevabı yetiştirince, Ali, bu sefer onu, Ebû Bekir’e bir şey olursa, o borcu kimin ödeyeceğini öğrenmesi için gönderir... Rasûlullah, bu durumda Ömer’in kendisine kefil olacağı cevabını verir... Ali, bu defa da ona, Ömer öldüğünde kimin kefil olacağını sormasını ister. Allah Rasûlü’nün (s.a.) bu sefer verdiği cevap, artık sabrının taşıdığını göstermektedir: “Sana yazıklar olsun, Ömer öldüğünde (hâlâ borcum ödenmemişse) artık o zaman ölebiliyorsan sen de öl!”¹³⁰⁰

Muhibbuddin Taberî’nin, hadis hafızı Ebû Bekir el-İsmâîlî’nin (ö. 371/982) *el-Mu’cem*’inden¹³⁰¹ nakille küçük sahabilerden Sehl b. Ebî Hayseme¹³⁰² ve Ebû Hureyre vasıtasıyla kaydettiği başka tarîklerinde Hz. Osman da listedeki yerini almaktadır. Ancak Ebû Hureyre rivâyetinde Hz. Peygamber’e (s.a.) soruyu soran,

¹²⁹⁸ Taberî, *Târîh*, II, 260.

¹²⁹⁹ Ensar’lı olduğu söylenen Isme’nin hadislerini Dârekutnî ve Taberânî tahrîc etmiştir. Bu rivayetler el-Fadl b. Muhtâr’da birleşmektedir ki o da son derece zayıf biridir. (İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 504). Nitekim bu rivayeti de Abdullah b. Mevhib’ten (o da Isme’den) nakleden el-Fadl b. Muhtâr’dır. Ebû Hâtim, Basra’lı el-Fadl’ın *mechûl* bir ravi olduğunu, rivayet ettiği hadislerin *münker* ve *bâtıl* olduğunu kaydetmektedir. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, 69.

¹³⁰⁰ Taberânî, *el-Kebîr*, XVII, 180, no: 478; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XLIV, 236-237.

¹³⁰¹ İsmâîlî, Ebû Bekir Ahmed b. İbrahim b. İsmâîl el-Cürcânî, *Mu’cemu Şuyûhi Ebî Bekir el-İsmâîlî*, I, 274, no: 139, II, 1, no: 333. (*el-Mektebetu’ş-Şâmîle* III. Sürüm)

¹³⁰² Hicretin 3. Yılında doğan Sehl’in, Allah Rasûlü vefat ettiğinde henüz sekiz yaşında olduğu söylenir. (İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 169)

satıcının bizzat kendisidir. Hz. Ali devrede yoktur.¹³⁰³ Her iki tarîk da sened itibariyle zayıftır.¹³⁰⁴

iii. Rasûlullah'ın Vefatından Sonra Zekâtların Kimlere Verileceği

Nuaym b. Hammâd el-Mervezî'nin (ö. 229/844) kaydettiği bir rivayette yukarıdaki kurgunun bir benzeri bu kez Peygamber vefat ettikten sonra zekâtları hangi sahabilerin toplayacağıyla ilgilidir. Buna göre Mustalıkoğulları, bir adamlarını bunu sorması için Hz. Peygamber'e yollarlar. Adam yolda Hz. Ali ile karşılaşır ve ona meramını anlatır. Ali, bunu gidip sormasını ve öğrendiği cevabı gelip kendisine bildirmesini ister. Neticede adam Rasûlullah'a gider ve kendisi vefat ettikten sonra zekâtlarını kime vereceklerini sorar. Hz. Peygamber de (s.a.), "Benden sonra zekâtlarınızı Ebû Bekir'e ödeyiniz" karşılığını verir. Adam Hz. Ali'nin yanına döner. Ali, Ebû Bekir'den sonra zekâtlarını kime ödeyeceklerini sorması için onu tekrar gönderir. Adam bu kez "Ömer" cevabıyla döner.... Üçüncü gidişinde de "Osman" yanıtını alır. Ali, Osman'dan sonrakini de merak edince adamcağız, "Bir daha Rasulullah'ın yanına dönmeye utanıyorum" karşılığını verir.¹³⁰⁵

Taberânî'nin kaydettiği bir başka rivayete göre, Hz. Peygamber'e (s.a.) soruyu soran Huzaâ kabilesinden bir adamdır. Ancak bunda ince bir ayırtı söz konusudur. Yukarıdakinden farklı olarak adam (utanmadan) gidip Allah Rasûlü'ne Osman'dan sonrasını da sorar ve şu karşılığı alır: "Artık ondan sonra başınızın çaresine bakın".¹³⁰⁶

Mustalıkoğullarının Hz. Peygamber'in vefatından sonra zekâtlarını kime vereceklerini sorması için Rasûlullah'a gönderdikleri kişinin Enes b. Mâlik olarak kayda geçtiği bir diğer versiyonun sonu da Ali taraftarlarının pek hoşuna gitmeyecek şekilde bitmektedir. Zira Hz. Peygamber'in verdiği son cevap artık Enes'in dördüncü

¹³⁰³ Muhibbuddin Taberî, *er-Riyâd*, I, 287, no: 128, 129. İbn Balaban da (öl. 684 h.), kendi isnadıyla Hz. Ebû Bekir'in faziletlerine dair derlediği kırk hadis koleksiyonunda rivayeti Ebû Hureyre'den nakletmektedir. İbn Balabân, Ebû'l-Kasım Ali el-Makdisi, *Tuhfetu's-Siddîk fî Fezâilî Ebî Bekr es-Siddîk*, Thk. Muhyiddin Mustû, Medine, 1988, 93, no: 28.

¹³⁰⁴ Muhibbuddin Taberî, *er-Riyâd*, I, 287 (Bkz. Muhakkıkın 1 ve 3 nolu notu.)

¹³⁰⁵ Nuaym b. Hammâd, Ebû Abdillâh el-Mervezî, *Kitâbu'l-Fiten*, Thk. Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y., 59.

¹³⁰⁶ Taberânî, *el-Kebîr*, XVII, 180, no: 477.

kişiyi sormasına mahal bırakmamaktadır: “Şayet Osman’ın başına bir şey gelirse ömrünüz bitsin.”¹³⁰⁷

Gerek *müstemniha* gerekse de diğer iki rivayet örneği, Hz. Ebû Bekir’in hilafetine naklî delîl olması açısından bazıları¹³⁰⁸ için ayrı bir önem taşıyabilir. Bilhassa zekâtları/vergileri toplama işi siyâsî otoritenin uhdesinde olduğu için, mezkûr rivayetler sahîh addedildiğinde böyle bir yorum kaçınılmaz olacaktır. Sahîh değilse eğer, Rasûlullah’a sordurulan soru, özenle seçilmiş olmalıdır. Ancak kefâlet rivayetleriyle ilgili olarak göze çarpan en önemli husus, Hz. Ebû Bekir’den ziyade Hz. Osman ve Hz. Ali’nin pozisyonlarıdır. Bu rivayetlerde Hz. Ali’nin, Hz. Peygamber’den sonra zekâtların kimlere ödeneceğini sor(dur)an kişi olarak yer alması, ardından o kişilerin sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman olacaklarında dair Peygamber beyanlarının kendisine tebliğ edilmesi, onu her şeyden önce sıradan bir insan gibi göstermektedir. Rasûlullah’ın, soruları Osman’la noktlayıp sonrasının sorulmasına izin dahi vermemesi ise, Hz. Ali’nin hilafetinin meşrûiyetini dahi tartışma konusu yapmaktadır. Zira bilhassa zekâtla ilgili rivayet ışığında ifade etmek gerekirse, bu rivayet, Hz. Osman’dan sonra zekâtların kime verileceği noktasında yaşanan ihtilafla da paralellik arz etmektedir. Nitekim Abdurrezzâk’ın (ö. 211/827) naklettiği üzere İbn Sîrîn (ö. 110/729), zekâtların, Nebî (s.a.) zamanında, bizzat Allah Rasûlü’ne ve/ya onun tayin ettiği emîrlere verildiğini, aynı şekilde Ebû Bekir, Ömer ve Osman zamanında da devam ettiğini, ancak ondan sonra ashabın ihtilaf ettiğini söylemektedir.¹³⁰⁹

d. Mescid-İ Nebî’nin İnşâsı Rivâyeti

Bilindiği gibi Allah Rasûlü, Mekke’den Medine’ye hicret ettiğinde Kuba’da Amr b. Avf oğulları için¹³¹⁰ bir mescit inşa ettirdikten sonra Medine’ye intikal eder etmez Mescid-i Nebî’nin inşasına başlamıştır. İslam tarihinin mühim hâdiselerinden biri olan bu olaya ilişkin İbn Hişâm (ö. 218/833), Allah Rasûlü’nün (s.a.) müminleri çalışmaya teşvik etmek için inşaat faaliyetine bizzat iştirak ettiği, Muhâcir ve Ensâr’ın şarkılar eşliğinde Mescid’in yapımına hep birlikte katkı sağladıklarının yanı

¹³⁰⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 1684, no: 4460; Muhibbuddin Taberî, *er-Riyâd*, I, 288-289, no: 130.

¹³⁰⁸ Heytemî, *es-Savâ’ik*, 58.

¹³⁰⁹ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, IV, 47, no: 6926.

¹³¹⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 344. Buhârî’nin bir rivâyetine göre Allah Resûlü Medine’nin Amr b. Avf oğulları mahallesinde on dört gün kalmıştır. (Buhârî, *Menâkıbu’l-Ensâr*, 46, No: 3932)

sıra, Ammâr b. Yâsir'in Mescid'in inşâsına yaptığı olağanüstü katkısı¹³¹¹ dışında, burada kayda değer bir ayrıntıya yer vermemektedir. Bununla birlikte İbn Hişâm'ın *es-Sîre*'sine yazdığı şerhte Endülüslü âlim Ebu'l-Kâsım es-Süheylî (ö. 581/1185)¹³¹², İbn Ebî Hayseme'den (ö. 279/893) yaptığı bir nakilde ilginç bir ayrıntıya daha yer vermektedir. Buna göre Mescid'in inşâsı çalışmalarına bizzat katılan Allah Rasûlü ilk taşı kendisi yerleştirmiş, ardından da sırasıyla Ebû Bekir, Ömer ve Osman birer taş yerleştirmişler, sonra da diğerleri binayı yükseltmişlerdir.¹³¹³

er-Ravdu'l-Unuf müellifinin Mescid-i Nebî'nin ilk inşasıyla ilgili verdiği bilgiler bununla sınırlıdır. Daha sonra sırasıyla halife olacak isimlerin bu rivayette art arda yer almış olmaları bu bilginin doğruluğu konusunda şüphe uyandırır da, Süheylî'nin naklinden de anlaşılacağı gibi bunun gerçekleşmiş olması tarihsel olarak imkânsız değildir. Ancak tarihsel gerçekliğini varsaysak bile bu sıradan olay, bazı müdahalelerle, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın, Hz. Peygamber'in vefatından sonra sırasıyla halife olacaklarına dair nebevî bir ihbara dönüştürülmüştür.

Hz. Peygamber'in azatlısı Sefîne'den¹³¹⁴ nakledildiğine göre, Allah Rasûlü Medine Mescidi'ni inşa etmeye başladığı zaman önce Ebû Bekir, ardından Ömer ve son olarak da Osman birer taş getirip temele yerleştirdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.), (هؤلاء يلون الخلافة بعدي) ¹³¹⁵ veya (هؤلاء ولادة الأمر من بعدي): “İşte bunlar, benden sonra hilâfete/ iş başına gelecek olan idarecilerdir”¹³¹⁶ demiştir.

Bu son cümle, Ebû Ya'lâ'nın (ö. 307/919) naklettiği Âişe tarîkında, “İşte benden sonra hilâfetin durumu budur”¹³¹⁷ şeklinde karşımıza çıkarken, Hâkim'in (ö.

¹³¹¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 346-347.

¹³¹² Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, IV, 96.

¹³¹³ Süheylî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed, *er-Ravdu'l-Unuf fî Tefsîri's-Sîreti'n-Nebeviyye* I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., I, 234.

¹³¹⁴ İsmi konusunda çok farklı şeyler söylenmekle beraber Künyesi Ebû Abdurrahmân ve/ya Ebû'l-Buhterî olan Sefîne, Ümmü Seleme'nin kölesiyken, Rasûlullah'a hizmet etmesi koşuluyla azad edilmiştir. İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 364.

¹³¹⁵ Nuaym b. Hammad, *Kitâbu'l-Fiten ve'l-Melâhim*, 59.

¹³¹⁶ Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 1610, no: 4284. Zehebî de *Telhis'inde* bu hadisin sıhhatinde Hâkim'e muvafakat etmektedir. (*el-Müstedrek*, a.y.)

Haşrec b. Nebâte-Saîd b. Cumhan-Sefîne tarîkıyla nakledilen benzer bir rivayete göre Rasûlullah (s.a.) Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ı işaret ederek “bunlar benden sonraki halifelerdir” buyurmuştur ki, Buhârî, bu rivayeti destekleyecek bir *mütâbi* olmadığını zikretmektedir. (Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, III, 117) Ayrıca Ebû Hâtim, hem Haşrec hem de Saîd b. Cumhan'ın hadislerinin yazılabileceğini, ancak onlarla ihticac olunmayacağını ifade eder. (İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, III, 296, IV, 10) Mubârek el-Berrâk da hadisi *zayıf* addetmektedir. Bkz. *ed-Daîf ve'l-Mevdû*, s. 28.

¹³¹⁷ Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, VIII, 295, no: 4884; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XXX, 219.

405/1015) kaydettiği aynı tarîkte şu şekilde yer almaktadır: Müminlerin annesinin Hz. Peygamber’e gelip “Ey Allah’ın Elçisi, onları görüyorsun değil mi, sana nasıl da yardım ediyorlar!” demesi üzerine Rasûlullah (s.a.), “Ey Âişe, bunlar benden sonraki halifelerdir.”¹³¹⁸

Hiz. Ali hariç ilk üç halifenin nebevî bir işaretle seçildiği îmâsını güçlendirme çabalarının bir ürünü olarak rivayetin başka versiyonlarında taşların sırasıyla Ebû Bekir, Ömer ve Osman tarafından yerleştirilmesi, Rasûlullah’ın bir emri şeklinde de ifade edilmektedir.¹³¹⁹ Nitekim Hatiboğlu da, bu rivayetin Hiz. Ali’yi tek (meşrû) halife görenlere içermiş bir çevrenin mahsûlu olduğu yorumunu yapmaktadır.¹³²⁰

Haberi, bu şekilde *garîb* olarak niteleyen İbn Kesîr (ö. 774/1373), bu hususta asıl meşhur ve bilinen hadis olarak da Sefîne’nin “Benden sonra halifelik otuz yıl sürecektir...”¹³²¹ rivayetine atıfta bulunmaktadır.¹³²² Ancak aynı İbn Kesîr, rivayetin bir başka tarîkını, Hiz. Osman’ın faziletlerine dair hadisler arasında zikretmekte¹³²³ bir beis görmemektedir. Katı Ehl-i Sünnet müdâffileri Muhibbuddin Taberî (ö. 694/1295) ve İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567) de mezkûr rivayeti, Şia’ya reddiye sadetine, ilk üç halifenin nassla tayin olunduklarına delil olarak kullanmışlardır.¹³²⁴

¹³¹⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 1707, no: 4533. Rivayeti hem sened hem de metin açısından eleştiren Zehebî, isnattaki Ahmed b. Abdurrahman b. Vehb’in (ö.264/878) “münkeru’l-hadis” olduğuna dikkat çekmekte, hatta kendisinden rivayette bulunduğu için Müslim’in kınandığını belirtmektedir. Öte yandan Mescidin inşa edildiği vakit yaşı küçük olan ve Rasûlullah’la henüz zifafa girmemiş olan Âişe’nin Peygambere gelip böyle bir şey söylemesinin mümkün olmadığını söyleyen Zehebî hadisin bâtil olduğuna hükmetmektedir Zehebî, *Telhis*, (*el-Müstedrek* içinde, V, 1707.) Mısırlı olan Ahmed b. Abdurrahman b. Vehb, Abdullah b. Vehb’in yeğenidir. Zehebî, tüm Mısırlıların onun zayıf bir ravi olduğunda ittifak ettiklerini kaydeder. Zehebî, *el-Kâşif*, I, 198.

¹³¹⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XLIV, 234.

¹³²⁰ Hatiboğlu, *Siyâsî-İctimâî Hâdiseler*, 23.

¹³²¹ Saatî, *Minha*, no, 2594; Tirmizî, *Fiten*, 48, No: 2226; Ebû Davud, *Sünne*, 8, no: 4646; İbn Hanbel, *el-Müsned*, V, 220, no: 21969; *Fezâilu’-Sahâbe*, II, 744, no:1027 “Ümmetim arasında hilafet/nübüvvet hilafeti otuz yıl sürecektir, ondan sonra da hükümdarlık dönemi başlayacaktır” Benzer bir rivayet Ebû Bekre kanalıyla da rivayet edilmiştir. (Ebû Davbud, *Sünne*, 8, no: 4635) Yine Ebû Davud’un bir başka tarîkında Sefîne, hadisi kendisinden dinleyen Saîd b. Cumhan’a (ö.136/754) Ebû Bekir, Ömer ve Osman’ın yanı sıra Ali’nin de adını zikredince Saîd, Mervanîlerin Ali’nin halifeliğini kabul etmediklerini hatırlatmış, bunun üzerine Sefîne, Zerkâ oğulları(Mervanoğulları)nın yalan söylediklerini bildirmiştir. (Ebû Davbud, *Sünne*, 8, No: 4646). Endülüs’lü alim Ebû Bekir İbnu’l-Arabî (ö.543/1149), Emevîler ve onların saltanatını olumsuz bir dönem gibi gösterdiği, bilhassa Muaviye’yi *halife* değil de *kıral* olarak lanse ettiği gerekçesiyle Sefîne rivayetine itibar etmemekte, onun için “senedi ve metni zayıf hadislere itibar etmeyiniz” uyarısında bulunmaktadır. Krş. *el-Avâsim*, 207-217.

¹³²² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III, 218.

¹³²³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 205.

¹³²⁴ Muhibbuddin Taberî, *er-Riyâd*, I, 289, no: 131-132; Heytemî, *es-Savâ’ik*, 15; *Tathîr*, 88.

e. Taşların Tesbîhi (تسبيح الحصى) Rivâyeti

Osmânî-Alevî çekişmesinin izlerini taşıyan bir diğer rivayete, en erken Bezzâr'ın *el-Müsned*'inde rastlıyoruz. Ebû Zerr tarîkıyla nakledilen bu rivayete göre Süveyd b. Yezîd es-Sülemî¹³²⁵ adında bir tâbiî, bir gün mescide girer. Ebû Zerr de mescidin bir tarafında tek başına oturmaktadır. Süveyd bu durumu fırsat bilip hemen onun yanına oturur. Mescitteki birileri de o esnada Hz. Osman'ı çekiştirip durmakla meşguldürler. Bunun üzerine Ebû Zerr, üç kez üst üste “Ben Osman'ı ancak hayırla yâd ederim” diyerek bu duruma tepkisini dillendirir. Bu tepkisini ise, Rasûlullah (s.a.) zamanında yaşadığı bir olaya dayandırır ve şöyle devam eder: Ben Allah Rasûlü'nün yalnız kaldığı zamanları takib eder, o durumlarda ondan bir şeyler öğrenirdim. Yine böyle bir gündü. Onu tek görünce gidip selam verdim ve yanına oturdum. Bana, “Seni buraya getirten şey nedir” diye sordu. Ben de “Allah ve Rasûlü'dür” karşılığını verdim. Derken bir az sonra Ebû Bekir geldi ve Peygamberin sağına oturdu.... Ve Sonra Ömer geldi o da Ebû Bekir'in sağına oturdu... Nihayet Osman geldi o da Ömer'in sağına oturdu. Rasûlullah hepimize olduğu gibi Osman'a da “Seni buraya getirten şey nedir” sorusunu yöneltti. O da aynı şekilde “Allah ve Rasûlü'dür” cevabını verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber yedi veya dokuz adet küçük taş aldı. Bu taşlar, onun elindeyken (Allah'ı) tesbih etmeye başladılar. Öyle ki, onlardan arı vızıltısına benzer sesler işittim. Rasûlullah onları yere koyunca sesleri kesildi. Sonra alıp Ebû Bekir'in..., sonra Ömer'in..., ve en son Osman'ın eline koydu. Her defasında o taşların tesbîh ettiği ve arı vızıltısı gibi ses çıkardıklarını gördüm.”¹³²⁶

Ayrıca Hayseme b. Süleyman (öl. 343/955)¹³²⁷ bu rivâyetin bir benzerini Enes b. Mâlik tarîkıyla da nakletmektedir.¹³²⁸

¹³²⁵ Süveyd hakkında sadece onun Ebû Zerr'den, Zührî'nin de ondan hadis naklettiği bilgisine ulaşabildik. İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 323.

¹³²⁶ Bezzâr, *el-Müsned*, II, 102, 40; Hayseme b. Süleyman, *Min Hadîsi Hayseme*; 105-106; İbn Asâkir, *Dimaşk*, XXXIX, 117; Hallâl, *es-Sünne*, I, 288, no: 351; Lâlekâî, *Şerhu İtikadi Ehli's-Sünne*, IV, 806, no: 1485; Muhibbuddîn Taberî, *er-Riyâdu'n-Nadira*, I, 274 – 275, no: 114.

¹³²⁷ 250/864 yılında Trablusşam'da doğan Hayseme b. Süleyman el-Etrablûsî bir hadis hafızıdır. *Fezâilu's-Sahâbe* adlı bir eseri vardır. Hayseme'nin eserleri *Min Hadîsi Hayseme* adıyla Ömer Abdüsselam Tedmürî tarafından yayımlanmıştır. (Toksarı, Ali, TDV İslam. Ansk. “Hayseme b. Süleyman” Md. XVII, 80-81). Muhibbuddin Taberî'nin *er-Riyâdu'n-Nadira*'sında Hayseme'nin *Fezâilu's-Sahâbe* adlı eserinden önemli ölçüde iktibaslarla bulunduğunu görmekteyiz.

¹³²⁸ Hayseme b. Süleyman, Ebû'l-Hasen el-Etrablûsî (veya et-Trablûsî), *Min Hadîsi Hayseme*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1400 h. s. 106.

Bu rivayetin, Hz. Osman tarafından Rebeze'ye¹³²⁹ sürüldüğü iddia edilen Ebû Zerr tarîkıyla nakledilmiş olması ayrıca düşünölmeye değerdır. Bilhassa Rebeze'ye gönderildiğı için Hz. Osman'a öfkeli olma ihtimali herkesten daha yüksek olan Ebû Zerr'in, bu rivayet vasıtasıyla, Osman hakkında sanıldığı gibi hiç de olumsuz bir tutum içinde olmadığı, aksine O'nu hep hayırla yâdettiğı ispatlanmış olmaktadır. Nitekim Taberânî'nin (ö. 360/971) *Müsnedü's-Şâmiyyîn*'de kaydettiğı tarîkında, Rebeze'de Ebû Zerr'le mülâkî olmuş Süleymoğularından yaşlı bir adam, Ebû Zerr'in de bulunduğı bir mescitte otururken bir ara söz Osman'dan açılır. Yaşlı adam, o esnada Ebû Zerr'in, kendisini Rebeze'ye gönderdiği için Osman'a kırgın olduğunu düşünür. Ancak bir adamın, mescitte Osman'ı kötiledikten sonra orada bulunan Ebû Zerr'in de kendisi gibi düşündüğünü varsayarak konuştuklarını ona arzetmesi üzerine Ebû Zerr, "Osman hakkında sadece hayır konuş" diyerek adamı uyarmış ve: "Osman'ın o kadar çok iyiliğini gördüm ki, onları ölene kadar unutmam" demiş, ardından mezkûr "taşların tesbîhi" rivayetini hatırlatmıştır.¹³³⁰

Taberânî sayesinde bu rivayetin Osman'ı Ali'ye tafdîl etmesinin yanı sıra Ali'yi küçümseyen bir versiyonuna da sahibiz. Baş tarafı ileride temas edeceğimiz "Birazdan aramıza cennetlik bir adam katılacak" hadisinin mizansenıyla örtüşen Şam menşeli bu rivâyetin son kısmı *tesbîhu'l-hasâ* rivayetiyle paralellik arz etmektedir. Şöyle ki; Ebû Zerr, Rasûlullah'la başbaşa kalmak istediğı bir gün onu aramaya çıkar. Nihayet onu Medine'nin bir bahçesinde, bir hurma ağacının altında yalnız görür ve yanına gider. Rasûlullah, Ebû Zerr'e, kendisini buraya getiren sebebi sorar. O da "Beni Allah getirdi ve onun Rasûlü'nü arıyordum" der. Hz. Peygamber (s.a), onu yanına oturtuktan sonra "Keşke yanımıza sâlih bir adam gelse: (ليت آتانا رجل صالح) (ليتمنيسه فينا رجل صالح) " temennisinde bulunur. Derken Ebû Bekir çıkagelir. Rasûlullah Ebû Bekir'e de geliş sebebini sorar. O da Ebû Zerr'in cevabının aynısıyla karşılık verir. Ardından Rasûlullah (s.a.) sırasıyla "Keşke salih bir adamla dörde, (sonra)...beşe tamamlasak : (ليخمسنا رجل صالح), (ليربعنا رجل صالح) " diyerek temennîlerine devam etmesinin ardından sırasıyla Ömer'le Osman da aralarına katılırlar. Ve nihayet Hz. Ali gelir. Hz. Peygamber (s.a.) hepsiyle aynı diyalogu yaşar ve onları yanına oturtur. O esnada Rasûlullah elinde Allah'ı tesbih etmekte olan taşları sırasıyla Ebû Bekir, Ömer,

¹³²⁹ Rebeze, Medine'ye üç gün yol mesafesi bulunan köylerindendir. Mekke'ye doğru giderken Hicâz yolu üzerindeki Zât-ı İrk mevkiine yakın bir yerdir. (Yakut, *Mu'cemu'l-Büldân*, III, 27.)

¹³³⁰ Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, IV, 246, no: 3198.

Osman ve Ali'nin avuçlarına yerleştirir. İlk üç halifenin elinde tesbîh eden taşlar, Ali'nin avuçlarında sessiz kalır.¹³³¹ Buhârî'nin (ö. 256/870) *et-Târîhu'l-Kebîr*'de yer verdiği aynı rivâyette Rasûlullah'ın (s.a.) herhangi bir temennîde bulunmadığı halde Hz. Ali'nin aralarına katıldığı yer almakta, ancak taşların tesbîhi zımında en son Hz. Osman'ın adı geçmektedir.¹³³² Yine Taberânî'nin *el-Evsat*'ta yer verdiği bir başka târîkte Ebû Zerr, aralarında Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali'nin de bulunduğu bir halkada Rasûlullah'ın elinde Allah'ı zikreden taşların tesbih seslerini orada bulunan herkesin işittiği, taşların sırasıyla Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın ellerinde de tesbih ettiklerini ancak onların dışında, o taşların, onları ellerine alan hiç kimsenin elinde Allah'ı zikretmediğine şahit olduğunu aktarmaktadır.¹³³³

Burada ilginç olan, Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın "sâlih" olarak takdim edilmelerinin yanısıra Rasûlullah'ın dileği üzerine peşpeşe gelmiş olmaları, buna karşın Hz. Ali'nin ise, Peygamber'in herhangi bir dileği olmadan kendi başına aralarına katılmış olmasıdır. Böylece son derece ustaca bir kurguyla ilk üç halifenin nebevî işaretle geldiği, dördüncünün ise böyle bir iltifattan mahrum olduğu ortaya konmak istenmiştir. Bu da Ali'nin haksız yere hilafete konduğu yönündeki Şam merkezli Emevî hanedanının iddialarını pekiştirmektedir. İlk üç halifenin avuçlarında tesbih eden taşların Ali'nin elinde susmaları da Ali'ye duyulan Emevî öfkesinin hadis rivayetine nasıl yansıdığını gösteren tipik örneklerden bir tanesidir.

İbn Hacer (ö. 852/1449), Hz. Peygamber'in nübüvetinin alâmetleri meyanında Abdullah b. Mes'ûd'tan nakledilen "*Yemîn olsun ki, biz (Rasûlullah'ın yanında) yemek yenirken yemeğin Subhânallah dediğini işitirdik*"¹³³⁴ şeklindeki rivayeti şerh ederken *taşların tesbîhi* rivayetine de atıfta bulunur. Buhârî şârihi halk arasında meşhur olmakla birlikte bu rivayetin zayıf olduğunu belirtirken,¹³³⁵ ondan bir asır sonra bir diğer İbn Hacer (el-Heytemî) (ö. 974/1567), Muhammed b. Yahyâ ez-Zühî'nin (ö. 258/872) İbn Şihâb ez-Zührî'nin (ö. 124/742) hadislerini derlediği *ez-Zühriyyât*'ına atfen yer verdiği Ebû Zerr târîkındaki bir ayrıntıya istinaden ilginç bir yorum yapmaktadır. Başka hiçbir kaynakta yer almayan bu ayrıntıya göre Allah

¹³³¹ Taberânî, *A.g.e.*, III, 79, no: 1837. Taberânî, bu rivayeti muhtasar olarak *el-Evsat*'ta da (IV, 245, no: 4097.) zikretmektedir.

¹³³² Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VIII, 442, no: 3635.

¹³³³ Taberânî, *el-Evsat*, II, 59, no: 1244.

¹³³⁴ Buhârî, *Menâkıb*, 25, no: 3579.

¹³³⁵ İbn Hacer, *Feth*, VI, 592

Rasûlü (s.a.), Ömer ve Osman'ın aksine taşları yere koymadan önce Ebû Bekir'e vermiştir. Heytemî, bunun hikmetini, Ebû Bekir'in Hz. Peygamber'e (s.a.) çok yakın olmasıyla açıklamaktadır. Şöyle ki, Peygamber, kendi eliyle Ebû Bekir'in eli arasına bir fasıla koymadan, taşları hâlâ zikir halindeyken Ebû Bekir'e vermiş, buna karşın Ömer ile Osman, taşlar sustuktan sonra onları avuçlarına almışlardır.¹³³⁶

f. Karma Rivayetler

Burada ele alacağımız rivayette bir tek olay veya mizansen üzerinden aynı rivayetin farklı tariklerinde değişik sahabi veya sahabi gruplarının ön plana çıkarıldığını göreceğiz. Aslında bu rivayetlerin ayrı ayrı versiyonlarını, ilgili oldukları “**Ebû Bekir-Ömer'i**” ve/ya “**Ebû Bekir-Ömer-Osman/Ali'i**” tafdîl eden rivayet grubunda zikredebilirdik. Ancak rivayet metinleri üzerindeki müdahaleleri daha net bir biçimde ortaya koymak bakımından onları “Karma Rivayetler” başlığı altında ele almayı daha uygun gördük. Böylece bir o yana bir bu yana çekilen bir rivayetin siyâsî çekişmelere nasıl alet edildiği rahatlıkla görülecektir.

Burada iki rivayet grubu üzerinde durulacaktır. “*Birazdan, size cennetlik bir adam görünecek*” şeklinde ifade ettiğimiz birinci rivayet grubu, aynı hadisin hem dost hem düşman elinde nasıl bir silaha dönüştürülebildiğini gösteren tipik örneklerden biridir. “*Rüya Rivayetleri*” başlığı altında temas edeceğimiz diğer rivayet grubu ise, Allah Rasûlü'nün bizzat (s.a.) gördüğü veya yorumladığı başkalarına ait rüyalarda yakın siyâsî istikbâlin basıl tasvîr edildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

i. “Birazdan, Size Cennetlik Bir Adam Görünecek” Rivayeti

Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنِّي أَمَّا بَعْدُ فَيَنْبَغُ عَلَيْكُمْ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ) şimdi size cennetlik bir adam görünecek” cümlesiyle başlayan birbirinden farklı rivayetler mevcuttur. Bu farklılık, nebevî bu müjdenin akabinde gelen sahabilerin değişik olmasından kaynaklanmaktadır. Bu sahabilerin, Peygamber sonrası dönemlerde siyasî tartışmaların odağında olan belli başlı şahıslar olduğunu tahmin etmek zor olmasa gerektir. Nitekim Rasûlullah (s.a.) bir münâsebetle ashabıyla otururken, yanlarına gelmek üzere olan bir sahabi için “yanınıza cennetlik bir adam gelecek”

¹³³⁶ Heytemî, *es-Savâ'ik*, I, 233.

dedikten sonra gelen şahıs, Hâkim'in naklettiği bir rivayette Hz. Ebû Bekir iken¹³³⁷ Taberânî'nin bir rivayetinde de Hz. Ali'dir.¹³³⁸ İbn Mes'ûd tarîkıyla nakledilen her iki rivayette de Ebû Bekir ve/ya Ali'nin Hz. Peygamber'in bu müjdesini aldıktan sonra gelip meclisteki yerlerine oturdukları kaydedilmektedir. Bazen de bazı sahabilerin grup halinde tafdîl edildiklerini görüyoruz. Bunlarda da bu bölümün başında ifade ettiğimiz gibi fazilet sıralaması fikrinin değişik biçimlerde yansımalarını görmek mümkündür. En son işaret edeceğimiz *mesâlib*¹³³⁹ türü rivayetleri bir kenara bırakacak olursak, bu rivayetleri taradığımızda benzer mizansenler ve üsluplarla faziletlerine işaret edilen bu sahabi grupları şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

Ebû Bekir ve Ömer
 Ebû Bekir, Ömer ve Ali
 Ebû Bekir, Ömer ve Osman
 Ali
 Osman
 Muaviye
 Ensarlı bir sahabi/Sa'd b. Ebî Vakkâs
 Abdullah b. Selâm

Bu sahabelerle ve/ya sahabi gruplarıyla ayrı ayrı ilişkilendirilen söz konusu rivayetler tek tek zikredildikten sonra tümüne ilişkin genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Ebû Bekir ve Ömer

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَهُ «عَلَيْكُمْ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ»
 «طَلَعُ عَلَيْنَا مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ»

Tirmizî'nin Muhammed b. Humeyd (ö. 248/863)¹³⁴⁰-Abdumelik b. Abdilkuddûs¹³⁴¹- A'meş (ö. 147/765)¹³⁴²- Amr b. Mürre (ö. 118/737)¹³⁴³-Abdullah b. Seleme(?)¹³⁴⁴ - Ubeyde es-Selmânî (ö.

¹³³⁷ Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 1678, no: 4443.

¹³³⁸ Taberânî, *el-Kebîr*, X, 166, no: 10342.

¹³³⁹ Mesâlib (طالعت), "Kınamak, ayıplamak kusurlu göstermek, birini olumsuz yönleriyle diline dolamak" manasındaki (طالعت) kelimesinde türeyen (طالعت) isminin çoğuludur. Dolayısıyla *mesâlib*, kınamaya konu olan ayıplar, kusurlar demektir. İbn Manzûr, *Lisân*, I, 241.

¹³⁴⁰ Kutub-i Sitte'de Tirmizî'den başka Ebû Davud ve İbn Mâce'nin de şeyhlerinden biri olan Muhammed b. Humeyd er-Râzî, bazı âlimler tarafından tevsik edilmekle birlikte Zehebî, doğrusunun onun terk edilmesi olduğunu kaydetmektedir. (Zehebî, *el-Kâşif*, II, 166). Hatta yine Reyli olan İbn Vârre (ö. 270/884) ve Ebû Zûr'a er-Râzî (ö. 264/878), onu yalancı biri olmakla itham etmişlerdir. (İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, 321)

Hiz. Ali'nin kardeşi olan Akîl b. Ebû Talib'in torunu Abdullah (ö.140/758 civarı)¹³⁴⁹ vasıtasıyla Câbir'den rivayet edilen bu rivayet, kurgusuyla birlikte nakledilmektedir. Buna göre bir gün Câbir, Rasûlullah ile birlikte Ensar'lı bir kadının davet ettiği yemeğe katılır. Kadın onlara bir koyun keser. Hep birlikte sofraya oturduklarında Rasûlullah (s.a.) “Şimdi aranızda cennetlik biri katılacak” der ve hemen **Ebû Bekir** içeri girer. Hiz. Peygamber aynı sözü bir daha tekrarlar. Bu kez **Ömer** çıkagelir. Allah Rasûlü bir kez daha cennetlik birinin geleceğini söyler ama bu üçüncüsünün Ali olması için Allah'a niyazda bulunur ve sonunda **Ali** de görünür.¹³⁵⁰ Rivâyete yapılan bir ziyadede, Hiz. Ali görününce Rasûlullah'ın yüzünde bir sevinç belirtisinin hâsıl olduğu ve oradakilerin bu sevincinden ötürü Hiz. Peygamber'i (s.a.) tebrîk ettikleri ifade edilmektedir.¹³⁵¹

Saîd Hatiboğlu'nun da ifade ettiği gibi Hiz. Ebû Bekir ile Hiz. Ömer'in hilâfetteki meşruiyetlerine bir şey diyemeyen, fakat sıra Hiz. Osman'a gelince, onu Hiz. Ali'ye tekaddüm ettirmeye bir türlü dilleri varmayan çevrelerin arzusunu bu rivayette hissetmemek mümkün değildir.¹³⁵²

Ebû Bekir, Ömer ve Osman

وس ثنا صفوان بن صالح ثنا الوليد بن مسلم عن الوضين بن عطاء عن عبد الله بن محمد بن عقيل عن جابر بن عبد الله قال خرج رسول الله صلى الله عليه وسلم زائرا لسعد بن الربيع الأنصاري ومنزله بالسواق فبسطت امرأته لرسول الله صلى الله عليه وسلم تحت صور من نخل فجلس رسول الله صلى الله عليه وسلم وجلسنا معه فقال لي رسول الله صلى الله عليه وسلم يطلع عليكم الآن رجل من أهل الجنة فطلع أبو بكر ثم قال يطلع عليكم رجل من أهل الجنة فطلع عمر ثم قال يطلع عليكم رجل من أهل الجنة فطلع عثمان

يرو هذا الحديث عن الوضين بن عطاء إلا الوليد بن مسلم

Taberânî'nin (ö.360/971) *el-Evsat*'ta naklettiği Câbir rivayetinin Şâm versiyonunda ise üçüncülüğu Ali yerine Osman'ın alması doğaldır. Buna göre bir gün Rasûlullah (s.a.) Ensardan Sa'd İbnu'r-Rabî'i ziyaret eder. Sa'd'ın eşi Allah

¹³⁴⁹ Medineli Abdullah'ın, İbn Ömer, Enes ve Câbir gibi sahabilerden ve dayısı Muhammed b. Hanefiyye'den rivayetleri vardır. İbn Sa'd, onun *münkeru'l-hadîs* olduğunu ve hadisçilerin onun hadislerini hüccet telakkî etmediklerini söyler. İmam Mâlik'in onun hadislerine hiç itibar etmediği nakledilir. İbadet ehli olmakla birlikte özellikle hıfzından dolayı hadisine güven olamayacağı bildirilmektedir. İbn Hacer, İbn Abdilberr'in, “O, hakkında konuşan herkesten daha güvenilirdir” şeklindeki değerlendirmesinin ise bir “ifrat” olduğunu söylemektedir. İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 248.

¹³⁵⁰ Tayâlisî, *el-Müsned*, III, 254, no: 1779; İbn Hanbel, *el-Müsned*, III, 332, 356, 380, 388, no: 14604, 14899, 15131, 15229; *Fezâilu's-Sahâbe*, II, 713, no: 977; Hayseme b. Süleymân, *Min Hadîsi Hayseme*, s. 100; Taberânî, *Müsnedu's-Şâmiyyîn*, I, 375, no: 651; *el-Evsat*, VIII, 41, no: 7897; Muhibbuddin Taberî, *er-Riyâd*, I, 301, no: 146.

¹³⁵¹ Heysemî, *Buğyetu'l-Bâhis*, II, 889, Menâkıb, no: 961.

¹³⁵² Hatiboğlu, *Siyâsî-İctimâî Hâdiseler*, 23.

Rasûlü için hurma dallarından bir çardağın altına bir sergi serer. Hz. Peygamber, beraberindeki bir grup sahabiyle oraya otururlar. Derken Nebî (s.a.) “Şimdi aranızda cennet ehlinden biri katılacak” der ve hemen **Ebû Bekir** görünür. Bir kez daha “Aranıza cennet ehlinden biri katılacak” der, bu sefer de **Ömer** görünür. Allah Rasûlü (s.a.) aynı iltifatı gelecek üçüncü kişi için de tekrarlar. Bu sefer de gelen cennetlik **Osman**’dır.¹³⁵³ Taberânî, hadisin sonuna, onu, el-Vadîn b. Atâ’dan (ö.147/765)¹³⁵⁴ sadece el-Velîd b. Müslim’in (ö. 195/811)¹³⁵⁵ rivayet ettiği notunu düşmektedir.

Ali b. Ebî Tâlib

Diğerlerine nazaran daha propagandacı bir üsluba sahip olduğu görülen bu rivayetin Ali versiyonu Enes b. Mâlik¹³⁵⁶ tarîkıyla nakledilmektedir. Buna göre Enes’in Rasûlullah’a hizmet ettiği bir esnada Hz. Peygamber, “Birazdan buraya gelecek kişi müminlerin emiridir, Müslümanların efendisidir, vasilerin en hayırlısıdır, insanlar arasında peygamberlere en yakın olandır, ahirette yüzü ak olacakların önderidir” (فائد الغر المحجلين)¹³⁵⁷ buyurunca Enes o kişi hakkında: “Allah’ım! O, Ensar’dan olsun” temennisinde bulunurken tam o esnada biri kapıyı çalar ve Ali b. Ebî tâlib çıkagelir. Ali içeri girdiğinde ise Nebî’nin (s.a.) yüzünden yoğun bir ter akar. Rasûlullah yüzünü Ali’nin yüzüne sürerek terini silince Ali şöyle der: Ey Allah’ın elçisi! Hakkımda bir şey mi nazil oldu yoksa? Rasûlullah şu

¹³⁵³ Taberânî, *el-Evsat*, VII, 110, no: 7002.

¹³⁵⁴ Dımaşk’lı el-Vadîn, kaderî olmakla eleştirilmiştir. Güvenilirliği ihtilaf konusu olan bir râvîdir. Onu *Sika* sayanlar yanında *zayıf* addedenler de mevcuttur. *Münker* olduğu gibi *maruf* rivayetlerinin de olduğu söylenir. Bkz. İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 76-77.

¹³⁵⁵ Şam’ın âlimi olarak bilinen el-Velid b. Müslim’in Ümeyyeoğullarının veya Abbasoğullarının *mevlâsı* olduğu söylenmektedir. İbn Mehdî (ö. 198/814), onun başka hiç kimsenin rivayet etmediği *garîb-sahîh* rivayetler naklettiğini söyler. İbn Hanbel’in (ö. 241/855) onun hakkında, *merfû* olmayan hadisleri Rasûlullah’a nispet etmeyi alışkanlık ahlien getirdiği için “Raffâ’ (رفاع)” nitelemesinde bulunduğu bildirilmektedir. Velid’le adeta özdeşleşen sıfat ise *müdelîs* olduğudur. O’nun yalancılardan dahi tedlîste bulunduğu nakledilmektedir. Bilhassa Evzâi’nin (ö. 157/774) hadislerini yalancı râviler vasıtasıyla aktardığı, sonra da tedlîste bulunduğu (o râvîleri örtbas ettiği), böylece Evzâi’nin rivayetlerini sikâ raviler aracılığıyla naklettiği bilinmektedir. Krş. Zehebî, *Tezkiretu’l-Huffâz*, I, 122-123; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 96-97.

¹³⁵⁶ Aslında bu rivayet II. Bölümde yine bir Enes rivayeti olan ve “Hadîsu’t-Tayr” başlığı altında üzerinde durduğumuz hâdisenin değişik versyonlarından biridir. Bu rivayet grubuna da girdiği için ona burada temas etmeyi tercih ettik.

¹³⁵⁷ İbn Merdeveyh, *Menâkıb*, 58, no: 20; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 148, no:4668. Hâkim’in Es’ad b. Zürrâ tarîkıyla naklettiği bir rivayette Rasûlullah şöyle buyurmuştur: Allah Ali’nin ahretteki şu üç hasletini bana vahyetmiştir: “O, Müslümanların efendisidir, müttakîlerin imamıdır, yüzü ak olacakların önderidir”. Hâkim, rivayetin sahîh olduğu değerlendirmesini yaparken, Zehebî onun *uydurma* olduğunu zannettiğini söylemektedir. İbn Adiy, bu rivayette ricâl otoritelerince *metrûku’l-hadîs* sıfatıyla cerhedilen Medine asıllı Yahyâ ibnu’l-Alâ er-Râzî’ yi itham etmektedir. İbn Adiy, *el-Kâmil*, VII, 199-200.

karşılığı verir: “ Sen, benim yanında, Harun’un Musa nezdindeki konumuna sahip olmaya razı değil misin? Ancak benden sonra nebî yoktur.”¹³⁵⁸ Sen bendensin, benden sonra borcumu ödemek, çağırımı tebliğ etmek sana düşer” Bunun üzerine Ali, “Ey Allah’ın elçisi! Sen tebliğ vazifeni yerine getirmedin mi?” diye sorunca Hz. Peygamber (s.a.) şu cevabı verir: “Elbette getirdim. Ancak sen benden sonra insanlara Kur’an’ın yorumunu öğretecek, bilmedikleri hususlarda onları bilgilendireceksin.”¹³⁵⁹

Osman b. Affân

İbn Hanbel’in *Fezâilu’s-Sahâbe*’de İbn Abbas tarîkıyla naklettiği bir rivayette gelen cennetlik sahabî Hz. Osman’dır:¹³⁶⁰

عن ابن عباس ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : يطلع عليكم من هذا الفج رجل من أهل الجنة

□ □ □ □ □ □ □ □ □ □

Muaviye b. Ebî Süfyân

Ebû Nuaym’ın *Hilyetu’l-Evliya*’da zikrettiği bu rivâyetin bir başka versiyonu hadisin siyâsi çekişmelere nasıl alet edildiğini gözler önüne sermektedir. Rivayet o kadar önemsenmiş olmalı ki, Muaviye taraftarları da ondan müstağnî kalamamışlardır. Neticede bir formu da İbn Ömer tarîkıyla Muaviye b. Ebî Süfyân’ın hatırına tedavüle çıkarılmıştır. Sadece Muaviye’nin zikredildiği rivâyette ilk Emevî sultanının Hz. Peygamber (s.a.) yanındaki değerinin pekiştirilmesi de ihmal edilmemiştir. Zira burada Rasûlullah (s.a.) üç gün üst üste “Şimdi yanınıza cennetlik biri gelecek” demiş ve her defasında da Muaviye gelivermiştir:¹³⁶¹

... عن ابن عمر قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يطلع عليكم رجل من أهل الجنة فطلع معاوية ثم قال من الغد مثل ذلك فطلع معاوية ثم قال من الغد مثل ذلك فطلع معاوية

Ashabıyla olan beşerî münâsebetleri açısından düşünüldüğünde Hz. Peygamber’in (s.a.) kendine has üslûbuyla “İşte şimdi cennet ehlinde biri gelecek” gibi latîfelerle onları onore etmiş olması, uzak bir ihtimal değildir. Allah’ın Elçisi tarafından böyle bir iltifata mazhar olan bir sahabinin ruh halinin ve gönül dünyasının da ne kadar müreffeh olacağı, bu durumun da onu, iyiliğe ve güzelliğe

¹³⁵⁸ İbn Merdeveyh, *Menâkıb*, 61, no: 29.

¹³⁵⁹ İbn Şâzân, *Mie Menkıbe*, 81; Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 63-64; İbn Merdeveyh, *A.g.e.*, 59, no: 25.

¹³⁶⁰ İbn Hanbel, *Fezâilu’s-Sahâbe*, I, 555, no: 732; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, XXXIX, 105-106.

¹³⁶¹ Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 393.

sevk edeceği izahtan vârestedir. Nitekim daha çok siyâsî mülâhazalar gibi gözükten yukarıdaki rivayetlerin dışında, kaynaklarımızda, Allah Rasûlü'nün bazı sahabilerini tebşîr maksatlı ve daha doğal bir siyakta vârid olmuş rivayetlere rastlamak da mümkündür. Abdurrezâk (ö. 211/827)-Mamer b. Râşid (ö. 154/770)-Zührî (124/742)¹³⁶²-Enes b. Mâlik (ö.93/711) isnâdıyla nakledildiğine göre, bir mecliste Allah Rasûlü (s.a.) “*Şu anda aranızda cennetlik bir adam katılacak*” dedikten sonra, abdestten arta kalan suyu hâlâ sakalından damlamakta olan, çarıkları elinde Ensar'dan bir adam çıkagelir. Bu hâdise üç gün üst üste yaşanır. Her defasında aynı adam aynı hal üzere gelir. Üçüncü günde, Hz. Peygamber kalkıp gidince, Abdullah b. Amr b. Âs da kalkar ve (o Ensârî'ye), babasıyla tartıştığını ve üç gün yanına girmeyeceğine dair yemin ettiğini söyledikten sonra, ondan, kendisini üç gün boyunca evinde misafir etmesi ricasında bulunur. Bu zaman zarfında Abdullah, o adamın Peygamber'in (s.a.) bu güzel iltifatına mazhar olmasını sağlayan ne gibi ameller işlediğini gözlemeye çalışır. Ancak onun sabah namazına kadar çok fazla ibadet etmediği görür. Hatta neredeyse amelini küçümser. Nihayet üç gün geçince ona şöyle der:

“Aslında şimdiye kadar babamla aramızda hiçbir tatsızlık yaşanmadı. Ona karşı bir tek kırıcı söz söylemedim. Ancak Allah Rasûlü'nün, üç gün üstüste “Aranıza şimdi cennetlik biri girecek” demesinden sonra her defasında gelen o kişi sen olunca, sana misafir olup ne gibi ameller işlediğini görmek ve aynısını yapmak istedim. Ne var ki, çok da fazla ibadet ettiğini göremedim. O halde, Rasûlullah'a, senin hakkında o sözü söyleten şey nedir?” Adam, gördüğünden başka bişey olmadığını söyleyip gitmeye çalışsa da Abdullah, sorusunda ısrar eder ve cevabını alır. Ensârî şöyle der: “Ben, hiçbir Müslümana karşı içimde bir kin ve nefret beslemedim, Allah'ın verdiği lütuflardan dolayı kimseye hased etmedim.” Bunun üzerine Abdullah, “Bizim yapmakta zorlandığımız ve seni o mertebeye yükselten şey, işte budur” der.¹³⁶³

Mısırlı hadis hâfızı Ukayl b. Hâlid el-Eylî'nin (ö. 144/762) Zührî'den naklettiği Enes rivayetinin bir tarîkından başka yine Abdullah b. Ömer'den nakledilen farklı bir tarîkte mezkûr Ensârî'nin Sa'd b. Mâlik olduğu ifade edilmektedir.¹³⁶⁴ İşbu Sa'd

¹³⁶² Beyhakî'nin farklı bir senetle *Şuabu'l-Îmân*'da zikrettiği rivayette, Zührî ile Enes arasında mechûl bir râvî vardır. Zührî (...*حدثني من لا أتهم عن أنس بن مالك*...) diyerek rivayeti nakletmektedir. Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, V, 265, no: 6606.

¹³⁶³ Abdurrezâk, *el-Musannef*, XI, 287, 288, no: 20559; İbn Hanbel, *el-Müsned*, III, 166, no: 12727.

¹³⁶⁴ Beyhakî, *A.g.e.*, a.y. no: 6606-6607.

Ensârî ise, ya Hazreclî Sehl b. Sa'd'ın babası Sa'd b. Mâlik b. Hâlid¹³⁶⁵, ya da yine Hazrec'ten Uhud şehîdi Malik b. Sinân'ın oğlu Sa'd b. Mâlik (Ebu Saîd el-Hudrî)¹³⁶⁶ olmalıdır. Ancak İbn Hanbel'in Abdullah b. Amr b. Âs vasıtasıyla naklettiği muhtasar bir rivayette bu bahtiyar sahâbi, başka bir Sa'd b. Mâlik'tir; Rasûlullah'ın dayısı Sa'd b. Ebî Vakkâs'tır. (Sa'd b. Mâlik b. Vüheyb).¹³⁶⁷ Bu rivayette, bir defasında Hz. Peygamber, “*Şu kapıdan ilk giren kişi cennetlik biridir*” dedikten sonra, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın girdiği zikredilmektedir.¹³⁶⁸

Aynı Sa'd'ın bir ifadesine bakılırsa Rasûlullah (s.a.) “cennetlik adam” nitelemesini sadece bir sahâbi için kullanmıştır. O da Abdullah b. Selâm'dır.¹³⁶⁹ Sa'd b. Ebî Vakkâs, “Hz. Peygamber'in, Abdullah b. Selâm dışında yeryüzünde yürüyen hiçbir insan için ‘*O, cennetlik bir adamdır*’ buyurduğunu duymadım” demiştir.¹³⁷⁰ Bezzâr'ın kaydettiği versiyon, ele aldığımız rivayetin formuna uygun bir ziyâdeyle bitmektedir: Rasûlullah, “*Şimdi yanınıza cennet ehlinden biri girecek*” dedikten hemen sonra Abdullah b. Selâm kapıdan içeri girdi.¹³⁷¹ Gerçekten de Abdullah b. Selâm'ın sahabe arasında “cennetlik adam” şeklinde tanımlandığı bilinmektedir. Bunu, Basralı tâbiînden Kays b. Ubâd'ın (ö. 80/700+)¹³⁷² Abdullah b. Selâm ile ilgili aktardığı bir hatırasından anlıyoruz. Kays, Medine'de, aralarında Sa'd b. Mâlik¹³⁷³ ve İbn Ömer'in de bulunduğu bir grup sahâbiyle beraber otururken, yanlarına, yüzünde huşû izleri bulunan bir zât, Abdullah b. Selâm¹³⁷⁴ gelir. O esnada orada bulunanlar, “Bu, cennet ehlinden bir zâttır; bu, cennetliklerden bir zâttır” diyerek onu taltif ederler. Kays insanların kendisi hakkında neden bu ifadeyi kullandıklarını öğrenmek için Abdullah b. Selâm'ın yanına gider. O da tevazu göstererek “Kişiye bilmediği

¹³⁶⁵ İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 65.

¹³⁶⁶ İbn Hacer, *A.g.e.*, a.y.

¹³⁶⁷ İbn Hacer, *A.g.e.*, III, 61-62.

¹³⁶⁸ İbn Hanbel, *el-Müsned*, II, 222, no: 7069.

¹³⁶⁹ Kaynuka Yahudîlerinden ve Hazrec kabilesinin anlaşmalı olan Abdullah b. Selâm, Rasûlullah'ın Medîne'ye hicretinden kısa bir süre sonra İslâm'a girmiştir. Bkz. İbn Hacer, *A.g.e.* IV, 103-104.

¹³⁷⁰ Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr, 19, no: 3812.

¹³⁷¹ Bezzâr, *el-Müsned*, III, 328, no: 978.

¹³⁷² Aslen Basralı olan Kays'ın, Hz. Ömer'in hilafeti döneminde Medine'ye geldiği söylenir. İbnü'l-Eş'as hareketine katıldığı ve Haccâc'ın adamları tarafından öldürüldüğü bilinmektedir. Zayıf bir görüş olmakla birlikte Kays'ın sahâbi olduğu da söylenir. İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 402.

¹³⁷³ Aynî, bunun Sa'd b. Ebî Vakkâs olduğunu kaydetmektedir. (*Umde*, XXIV, 222)

¹³⁷⁴ Buhârî, Ta'bîr, 19, no: 7010.

hususlarda konuşmak yaraşmaz” der ve buna sebep olarak vaktiyle gördüğü ve Rasûlullah’la paylaştığı bir rüyasını anlatır...¹³⁷⁵

Nebevî misyonunun bir yansıması olarak Rasûlullah’ın (s.a.) çeşitli vesilerlerle kimi sahâbîlerini “cennet ehlerinden” olmakla müjdelemiş olması son derece doğaldır. Yukarıdaki örneklerin dışında, başka sahabîlerin de bu tür iltifatlar almış olması kuvvetle muhtemeldir. Bu durumda Abdullah b. Selâm veya Sa’d b. Mâlik gibi sahabiler hakkında vârid olmuş hadislerin, rivayet teknikleri bakımından ilk dört halife ve Muaviye b. Ebî Süfyân’la ilişkilendirilen rivayetlerden daha sıhhatli oldukları göz önüne alınırsa, siyâsî çekişmelere malzeme olan bu ikincilerin birer adaptasyon olma ihtimali kuvvet kazanmaktadır.

* * *

“Şimdi Size Cennetlik Bir Adam Görünecek” rivayet kalıbı, etnik faktörlerle Ümeyyeoğullarını veya onlara mensub bazı sahabîleri, Hz. Peygamber’in diliyle kınamak isteyenler için de önemli bir ilham kaynağı olmuş gözükmektedir. Şöyle ki, “Cennetlik” yerine “laîn (لعين)”, gelen şahıslar yerine de kınanmak istenen kişilerin isimleri yerleştirilerek rivayet metni üzerinde yapılan ince bir tasarrufla bu hedefe ulaşılmıştır. Tezimizin ilk bölümünde de Abbâsîlerin bir döneminde Ümeyyeoğulları aleyhine yürütülen sebb politikalarına değinirken bu rivayetin Muaviye ile ilgili olan bir versiyonuna işaret edilmişti.¹³⁷⁶ Burada ise, “lanetlenmiş (ilâhî rahmetten uzaklaştırılmış/tardedilmiş) bir adamın geleceğini” ifade eden bir başka versiyonuna temas etmek istiyoruz. Mervânî aleyhtarlığının bir ürünü olan bu rivayetteki “lanetlenmiş” kişi ise işlediği bir suçtan¹³⁷⁷ dolayı Hz. Peygamber tarafından Taif’e sürgün olarak gönderilen Hakem Hakem b. Ebi’l-Âs’tır.¹³⁷⁸

Abdullah b. Amr b. Âs anlatıyor:

¹³⁷⁵ Buhârî, Menâkıbu’l-Ensâr, 19, no: 3813;; Müslim, Fezâilu’s Sahâbe, 148, no: 6381-6382; İbn Hanbel, *el-Müsned*, V, 452, no: 24196.

¹³⁷⁶ Bkz. Tezimiz, I. Bölüm s. 105.

¹³⁷⁷ Hakem’in Taif’e sürülmesi hakkında çeşitli gerekçeler ileri sürülmüştür. Onun, Peygamber’i sık sık takip etmesi ve edindiği bilgileri müşrik Araplarla paylaşması, bu huyuna paralel olarak Allah Rasûlü (s.a.) eşlerinden biriyle birlikteyken onun evini gözetlemesi bunlardandır. Rasûlullah tarafından Taif’e sürgün gönderilen Hakem, daha sonra yeğeni Hz. Osman’ın hilafeti döneminde tekrar Medine’ye getirilmiştir. İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 236.

¹³⁷⁸ Hakem b. Ebi’l-Âs’ın Mekke’deyken Allah Resûlü’ne eziyet edenlerden biri olduğunu kaydeden Makrîzî, onun Fetih Günü ölüm korkusuyla İslam’a girdiğini ve Müslümanlığının kınandığını iddia etmektedir. Makrîzî; *Nizâ*, 44.

“Bir gün Allah Rasûlü’nün yanında oturuyorduk. Babam (Amr b. Âs) da birazdan üstünü değiştirip aramıza katılacaktı. O esnada Allah Rasûlu (s.a.) şöyle buyurdu :“(ليدخلن عليكم رجل لعين): “Birazdan aranızda lanetlenmiş biri katılacak.”

(Amr devam ediyor:)

“Vallahi o andan itibaren (babam gelecek diye) korkuyla giren çıkanları gözetlemeye başladım. Tâ ki, falan adam yani Hakem gelene kadar.”¹³⁷⁹

Başka rivayetlerde, Hz. Peygamber’in bu kınamayla yetinmediği, Hakem’in bütün soyu hakkında beddua edip onları lanetlediği yer almaktadır. İbn Hanbel (ö. 241/856) ve Bezzâr’ın (ö. 292/905) naklettiğine göre bir gün Kûfeli meşhur tâbiî Şa’bî (ö. 103/721), Abdullah b. Zübeyr’in (ö. 73/692) sırtını kabeye dayamış bir vaziyette şöyle dediğini işitmiştir:

“Şu Ka’be’nin Sahibine yemin olsun ki, Allah’ın Elçisi falan adamı (Hakem’i)¹³⁸⁰ ve onun neslinden gelecek kimseleri lanetlemiştir.”¹³⁸¹

Yine Taberânî’nin (ö. 360/971) *el-Mu’cemu’l-Evsat*’ da naklettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v.), bir grup ashabıyla sohbet ederken yanlarından geçmekte olan Hakem için şöyle demiştir: “*Bu adamın soyundan gelecek olanlardan dolayı, vay ümmetimin haline!*”¹³⁸² İbn Asakir’in bir nakline göre ise, Hz. Peygamber bu ifadeyi, doğar doğmaz hayır duada bulunması için kendisine getirilen Mervan b. Hakem hakkında kullanmıştır.¹³⁸³

Hz. Peygamber’in, Hakem’in soyu hakkındaki lanetini ifade eden rivayeti “Salih olanları müstesna”¹³⁸⁴ ziyadesiyle zikreden İbn Hacer el-Heytemî’nin tek kaygısı raşit halifelerden sayılan Ömer b. Abdilaziz’dir. Bununla birlikte o, Hakem’in de bu bedduayı hak etmediğini düşünmektedir. Zira, Rasûlullah’ın, ümmetinden, laneti veya bedduayı hak etmeyenler hakkında kullandığı beddualar onlar adına rahmete dönüşeceği¹³⁸⁵ umulur ki Hakem ve Müslüman olan soyu için yaptığı beddua da onlar için bir kurtuluş vesilesi olur (!)¹³⁸⁶

¹³⁷⁹ İbn Hanbel, *el-Müsned*, II, 163, No: 6520; Bezzâr, *el-Müsned*, VI, 344, No: 2352; İbn Ebî Hayseme, *et-Târih*, II, 71.

¹³⁸⁰ Bezzâr, *el-Müsned*, VI, 159, No: 2197.

¹³⁸¹ İbn Hanbel, *el-Müsned*, IV, 5, No: 16227.

¹³⁸² Taberânî, *el-Evsat*, IV, 38, No: 1578. İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LVII/267.

¹³⁸³ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, LVII, 269.

¹³⁸⁴ Nuaym b. Hammad, *Kitâbu’l-Fiten*, 72.

¹³⁸⁵ Müslim, *Birr ve Sıla*, 25, no: 6614–27

¹³⁸⁶ Heytemî, *Tathîr*, 114.

ii. Rüya Rivayetleri

Rüyanın, vahyin geliş yollarından¹³⁸⁷ biri olduğu¹³⁸⁸ göz önüne alındığında Hz. Peygamber'in rüyalara değer vermemiş olması düşünülemez. Salih müminlerin gördüğü rüyaların nübüvvetin kırk altıda biri olduğunu¹³⁸⁹ söyleyerek rüyalarla vahiy bağlantısının nisbî de olsa devam ettiğini ifade eden Rasûlullah'ın, ashabının gördüğü rüyalara da kayıtsız kalmadığı, hatta sabah namazını kıldırdıktan sonra yüzünü cemaate çevirip “Bu gece rüya göreniniz var mı?” diye sorduğu rivayet edilmektedir.¹³⁹⁰ Ezanın Abdullah b. Zeyd'in bir rüyası neticesinde Hz. Peygamber'in onayını alarak meşrû kılınmış olması¹³⁹¹, Allah Rasûlü'nün ashabının rüyalarına ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Durum böyle olunca gerek Hz. Peygamber döneminde İslam'ın ilk dört halifesinin, fazilet/hilafet tertibine de uygun bir biçimde bazı rüyalara konu olmaları ayrı bir önem arzedecektir. Bilhassa Allah Rasûlü'nün rüyalarının vahiy mahsûlü olduğu düşüncesi, bu tür rüyaların siyâsî mülâhazalara konu olmasını daha da kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda gerek tevil yoluyla gerekse de bir takım tasarruflarla siyâsî/fikrî münâkaşalara alet edilen bazı rüya örneklerine işaret edilecektir. İlk önce Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in hilâfetiyle ilişkilendirilen Hz. Peygamber'in bir rüyasına temas edilecek, ardından da Rasûlullah'ın (s.a.) Ali hariç ilk üç halifenin sırasıyla iş başına geleceklerini ihbar etmesinin yanı sıra onların hilafet dönemlerini îma yoluyla adeta tasvir ettiği ifade edilen *Muvâzene* ve *Tenavvut* adını verdiğimiz iki önemli rüya rivayeti üzerinde durulacaktır.

ii.a. Hz. Peygamber'in Rüyasında Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer

Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre Allah Rasûlü (s.a.) bu rüyasını şöyle anlatmaktadır:

“Bir gün rüyamda kendimi bir su kuyusunun başında gördüm. Kuyunun yanında bir kova vardı. Ve ben o kuyudan Allah'ın dilediği kadar su çıkardım. Sonra kovayı

¹³⁸⁷ Rüyanın vahyin geliş yollarından biri olması, Peygamberlerin gördükleri rüyaların tamamen vahiy olduğu anlamına gelmez. Hz. Âişe'nin Rasûlullah'la ilgili olarak “O, hiçbir rüya görmezdi ki, gün gibi gerçek çıkmasın” (Buhârî, Ta'bîr, 1, no: 6982) demekle birlikte “Peygamberlerin rüyaları vahiydir” şeklindeki bir genelleme tartışmaya açıktır. Bkz. Erul, Bünyamin, “*Bir Alan Taramasının Panoraması*, s. 163.

¹³⁸⁸ Buhârî, Ta'bîr, 1, no: 6982.

¹³⁸⁹ Mâlik, *el-Muvatta*, Rü'yâ, 1, no: 1750; Ebû Davud, Edeb, 88, no: 5018

¹³⁹⁰ Mâlik, *el-Muvatta*, Rü'yâ, 1, no: 1752; Tirmizî, Rüya, 10, no: 2287.

¹³⁹¹ İbn Mâce, Ezân, 1, no: 706.

Ebû Kuhafe'nin oğlu (Ebû Bekir) aldı. Ve onunla bir yahut iki kova su çıkardı. Onun çekişinde —Allah kendisine mağfiret buyursun — bir zayıflık vardı. Sonra kova daha da büyüdü ve onu Hattâb'ın oğlu (Ömer) aldı. Artık insanlardan hiç bir yiğit görmedim ki, Ömer b. Hattâb'ın çıkardığı gibi su çıkarsın. Nihayet insanlar develerini ağıllarına kapadılar.”¹³⁹²

Burada Hz. Ömer'in bolca su çekmesi ve etraftaki tüm insanların ihtiyacını giderecek kadar bolca su çekmesi, onun hilafet döneminin uzun ve istikrarlı oluşu ve fetihlerle Müslümanların bu dönemde elde ettikleri ganimetlerle, Hz. Ebû Bekir'in sadece iki kova su çekmesi ise hilafetinin kısa oluşuna, kuyudan su çekmede zorlanması da hilafet döneminde meydana gelen ridde vb. olaylarla mücadele etmesiyle açıklanmıştır.¹³⁹³ Yine Hattâbî (ö. 388/998), *menzile* rivayetinin Hz. Ali'nin hilafetine delil olamayacağını kaydederken, Rasûlullah'ın bu misalle, Ebû Bekir ile Ömer'in kendisinden sonra halife olacağına işaret ettiğini ileri sürmüştür.¹³⁹⁴ Aynı şekilde hadisi, “*Ebû Bekir'den Sonra Ömer'in Halife Olacağına Dair Haber*” bab başlığı altında zikreden İbn Balabân (ö. 739/1339), Peygamber rüyasının vahiy olduğunu, dolayısıyla bu rivâyetle, Ömer'in Ebû Bekir'den sonra halife olacağının **sarih sünnetle** sabit olduğunu söylemektedir.¹³⁹⁵

Hz. Ebû Bekir'le Hz. Ömer'in Rasûlullah nezdinde sahip oldukları özel konumu izah etmeye lüzum yoktur. Bu yüzden bu iki sahabinin peygamber'in rüyasına girmiş olmasından daha doğal bir şey olamaz. Hatta kaynaklarımızda Allah Rasûlü'nün Hz. Ömer'i rüyalarında gördüğü ve onları bizzat yorumladığı yer almaktadır.¹³⁹⁶ Rivayetin sıhhati ayrı bir konu ama, ilk iki halifenin siyâsî yaşamlarını tasvîr edecek şekilde yorumlanması yadırganmamalıdır. Neticede bu yorumlar, Hz. Ebû Bekir'le Hz. Ömer'in hilafet dönemlerinden çok sonraları yapılan yorumlardır. Bütün bunlar bir yana bizi burada asıl alakadar eden husus, Hz. Ebû Bekir'le Hz. Ömer'e rivayetin bir tarîkında Hz. Osman'ın, bir başka tarîkında da Hz. Ali'nin eklenmiş olmasıdır. Semure b. Cündeb'ün adını vermediği birinden naklettiğine göre Hz. Peygamber

¹³⁹² Buhârî, *Fezâilü Ashâbi'n-Nebî*, 5, No: 3664; Müslim, *Fezâilu's-Sahâbe*, 17, no: 6192; Nesâî, *Fezâilu's-Sahâbe*, 61-62, No: 15.

¹³⁹³ Hattâbî, *A'lâmu'l-Hadîs*, III, 1626-27; *Me'âlimu's-Sünen*, IV, 283; İyaz, *İkmâl*, VII, 396-397.

¹³⁹⁴ Hattâbî, *A'lâmu'l-Hadîs*, III, 1630.

¹³⁹⁵ İbn Balabân, *el-İhsân*, XI,23, no: 6859.

¹³⁹⁶ Nitekim Allah Rasûlü bir rüyasında Hz. Ömer'i, kendisini sürükleyen elbisesiyle görmüş ve bunu dininin üstünlüğü ile (Buhârî, *Fezâilü Ashâbi'n-Nebî*,6, no:3691;M6189-Müslim, *Fezâilu's-Sahâbe*, 15, no: 6189), bir başka rüyasında içtiği sütün artanını Ömer'e vermiş ve bunu da ilmiyle (Buhârî, *İlim*, 22, no: 82; Müslim, *Fezâilu's-Sahâbe*, 16, no: 6190) tevîl etmiştir.

rüyasında semadan inen bir kova görmüştür. Ondan ilk önce Hz. Ebû Bekir az miktarda içmiş, ardından kovayı alan Hz. Ömer, karnı şişinceye kadar içmiştir. Sonra nihayet Osman gelmiş, o da kovadan su içmiş. (Fakat kova biraz sallanınca) üzerine birazcık (su) sıçramıştır.”¹³⁹⁷ Bazı kaynaklara göre rüyayı gören Hz. Peygamber değil, ismi zikredilmeyen bir adamdır.¹³⁹⁸ Yine Semure b. Cündeb’tan nakledilen ve nihayet dördüncü sırada Hz. Ali’nin ye aldığı diğer rivayete göre rüyayı gören o meçhul sahabidir. Ayrıca bu kez suyu üzerine sıçratan Osman değil Ali’dir.¹³⁹⁹

ii.b. Muvâzene (موازنة) Rivayeti

Abdurrahman b. Ebû Bekre tarîkıyla nakledildiğine göre bir gün kendisi, babası Ebû Bekre ve Ziyad (b. Ebîhi), Muaviye b. Ebû Süfyân’ı ziyaret ederler. Muaviye, Ebû Bekre’den, Allah Rasûlü’nden işittiği bir hadis rivayet etmesini ister. Bunun üzerine Rasûlullah’ın rüyalarından hoşlandığını ve sık sık onları sorduğunu aktaran Ebû Bekre, hadisi rivayet etmeye başlar:

Peygamber (s.a.)bir gün ashabına “İçinizden bu gece rüya gören var mı?” diye sordu. Onlardan birisi: “Ben gördüm” dedi ve rüyasını anlatmaya başladı:

“Ey Allah’ın Elçisi! Gökten bir terazi indi. Sen, Ebû Bekir’le birlikte tartıldın ve Ebû Bekir’den ağır geldin. Ömer de, Ebû Bekir’le tartıldı. Bu sefer Ebû Bekir ağır geldi. Ömer, bir de Osman’la tartıldı bu defa da Ömer ağır geldi. Sonra terazi (göğe) kaldırıldı”.

Bu meçhul sahabinin rüyasını aktardıktan sonra Ebû Bekre, Rasûlullah’ın bu rüyayı şöyle yorumladığını söyler:

خَلَاَ فَهُ نُبُوءَةٌ ثُمَّ يُؤْتِي اللَّهَ الْمُلْكَ مَنْ يَشَاءُ

“Bu, bir nübüvvet hilafetidir, ondan sonra da Allah, mülkü dilediğine verecektir.”¹⁴⁰⁰

Muaviye, üç gün üst üste Ebû Bekre ve Ziyad’tan ısrarla hoşuna gidecek bir hadis nakletmelerini istemesine rağmen onlar, her defasında bu hadisi rivayet etmişler, bu yüzden de Emevî Sultanının şiddetli öfkesine maruz kalarak huzurdan

¹³⁹⁷ İbn Hanbel, *el-Müsned*, V, 21, no: 20505.

¹³⁹⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XI, 69, no: 31131

¹³⁹⁹ Ebû Davud, *Sünne*, 8, no: 4637; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XI, 69, no: 31130.

¹⁴⁰⁰ İbn Hanbel, *el-Müsned*, V, 44, 50, no, 20718; Nesâî, *el-Kübrâ*, V, 43, no: 8136; Tahâvî, *Şerhu Müşkil*, VIII, 413, no: 3348; Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 1676, no: 4438; Beyhaki, *el-İtkad*, 234.

kovulmuşlardır. Ancak Muaviye, üçüncü gün de aynı rivayeti dinleyince şu yorumu yapmak durumunda kalmıştır:

تَقُولُ إِنَّا مُلُوكٌ قَدْ رَضِينَا بِالْمُلْكِ

“Yani sen şimdi bizim kral olduğumuzu söylüyorsun. (Olsun,) biz krallıktan memnunuz.”¹⁴⁰¹

Bu rivayetin bazı tariklerinde de Hz. Peygamber’in rüyaya getirdiği yoruma yer verilmemekte ancak onun bu rüyayı dinledikten sonra yüzünde bir memnuniyetsizlik belirlediği zikredilmektedir.¹⁴⁰² Bu farklılık şurdan kaynaklanmaktadır: İbn Hanbel’in, Affân - Hammad b. Seleme - Ali b. Zeyd - Abdurrahman b. Ebû Bekre senediyle naklettiği rivayetin sonunda Hz. Peygamber’in rüyaya tepkisini ifade sadedinde, Affân b. Müslim (ö. 219/835)¹⁴⁰³ “فَإِسْتَأْذَنَ لَهَا” Rasûlullah (s.a.) bu rüyayı (şöyle) yorumladı” lafzını kullanırken, Hammad b. Seleme (ö. 167/784)¹⁴⁰⁴ ise “(ﷺ) Bu rüya Rasûlullah’ın hoşuna gitmedi” ifadesini tercih etmiştir.¹⁴⁰⁵

Rasûlullah’ın hoşnutsuzluğunun *tafdîlin* Osman’la nihayet bulmasından kaynaklanmış olabileceğini ifade eden Muhibbuddin Taberî (ö. 694/1295)¹⁴⁰⁶, Tirmizî, Ebû Dâvud ve Tahavî’nin Ebû Bekre rivayetinden habersiz olsa gerektir. Zira üçüncü sırada Hz. Osman’ın yer aldığı o versiyonlara¹⁴⁰⁷ muttali olsaydı, İbn Hanbel rivayetini tevil için kendini bu kadar zorlamayacaktı.

Ayrıca mezkûr rüyânın Muaviye’nin öfkesine yol açmasının sebebi de gayet açıktır: Bu rivâyet onun iktidarını nebevî çizginin devamı olan meşrû bir hilafet olarak değil, bu çizgiden kopuk bir krallık olarak nitelemektedir.

Sadece Ebû Bekir ve Ömer’in hilafet dönemlerini tasvir eden bu rüyanın bir benzerini, bizzat Allah Rasûlü’nün gördüğü de nakledilmektedir. Bu rüyayı aktaran kişi ise, Şam’a yerleşen sahabelerden Ebû Ümâme el-Bâhilî’dir.¹⁴⁰⁸ Buna göre

¹⁴⁰¹ İbn Hanbel, *el-Müsned*, V, 50, no: 20777, 20779.

¹⁴⁰² Ebû Davud, *Sunne*, 8, No: 4634; Tirmizî, *Rüya*, 10, no: 2287; Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 1675, no: 4437. el-Kıtfî, Peygamberin bu memnuniyetsizliğini diğer sahabeleri tartmadan mizanın göğe kaldırılmasına bağlamaktadır. Bkz. el-Kıtfî, *el-Enbâ’ul-Müstetâbe*, 135.

¹⁴⁰³ İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 205.

¹⁴⁰⁴ İbn Hacer, *A.g.e.*, III, 11.

¹⁴⁰⁵ İbn Hanbel, *el-Müsned*, V, 50, No: 20777

¹⁴⁰⁶ Muhibbuddîn Taberî, *er-Riyâd*, 270.

¹⁴⁰⁷ Tirmizî, *Rüya*, 10, no: 2287; Ebû Davud, *Sünne*, 8, 4634, 4635; Tahavî, *Şerhu Müşkili’l-Âsâr*, VIII, 413, no: 3348.

¹⁴⁰⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 420.

rüyasında cennete girdiğini ve ilk önce Bilâl'i¹⁴⁰⁹ gördüğünü söyleyen Rasûlullah, şahit olduğu başka şeyleri de anlattıktan sonra şöyle devam eder: Cennetin kapılarından birinin yanındayken önüme bir terazi kefesi kondu. Bir tarafa ben diğer tarafa ümmetim kondu. Tartıldık; ben ağır geldim. Ardından Ebû Bekir getirildi. O da aynı şekilde terazinin bir kefesine, ümmetimin tamamı da diğer kefesine kondu; Ebû Bekir ağır geldi. Sonra Ömer getirildi. O da terazinin bir kefesine, ümmetimin tamamı da diğer kefesine kondu; Ömer ağır geldi. Akabinde ümmetimin diğer fertleri tek tek tartıldılar...¹⁴¹⁰

Muvâzene rivâyetinin başka tarîklarında Hz. Peygamberin diliyle Ebû Bekir, Ömer'e ek olarak Osman'ın da hilafetinin ümmetin kabulüne mazhar olduğu îmâ edilmektedir. Abdullah b. Ömer'den nakledildiğine göre Rasûlullah (s.a.) bir sabah ashabının yanına gelerek gördüğü şu rüyayı anlatır:

رَأَيْتُ قَبِيلَ الْفَجْرِ كَأَنِّي أُعْطِيتُ الْمَقَالِيدَ وَالْمَوَازِينَ فَأَمَّا الْمَقَالِيدُ فَهَذِهِ الْمَفَاتِيحُ وَأَمَّا الْمَوَازِينَ فَهِيَ الَّتِي تَزْنُونَ بِهَا فَوَضَعْتُ فِي كِفَّةٍ وَوَضَعْتُ أُمَّتِي فِي كِفَّةٍ فَوَزَنْتُ بِهِمْ فَرَجَحْتُ ثُمَّ جَاءَ بِأَبِي بَكْرٍ فَوَزَنَ بِهِمْ فَوَزَنَ ثُمَّ جَاءَ بِعُمَرَ فَوَزَنَ بِهِمْ ثُمَّ جَاءَ بِعُثْمَانَ فَوَزَنَ بِهِمْ ثُمَّ رَفَعْتُ

“Fecr'den hemen önce bir rüya gördüm. Bana adalet terazileri (Mevâzîn) ve *Mekâlîd* verildi. Mekâlîd işte şu anahtarlardır. *Mevâzîne* gelince onlar (hakikatin) ölçüldüğü tartılardır. Bu tartının bir kefesine ben, diğerine ümmetim kondu; ben onlara ağır bastım. Ardından Ebû Bekir getirildi. Terazinin bir kefesine o, diğerine ümmeti kondu; o ağır geldi. Aynı şekilde Ömer ve Osman da tartıldılar ve onlar da ağır bastılar. Sonra mîzân kaldırıldı.¹⁴¹¹ İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) naklettiği rivâyette şu ziyade vardır: Rasûlullah, “Peki biz nerdeyiz” diye soran bir adama şu cevabı verdi: Kendinizi nereye ait kıldırsanız oradasınız.”¹⁴¹²

İbn Ebî Şeybe'deki bu ziyade de gösteriyor ki bu rivayet, Peygamber sonrası yakın dönemim siyâsî manzarasına dair bir tasvîrde bulunmaktadır. Nitekim Muhibbuddin Taberî, Hz. Osman'ın tartılmasından sonra mizanın kaldırılmasını,

¹⁴⁰⁹ Bazı rivayetlerde Rasûlullah'ın rüyasında cennete girdiğinde (لَمَّا دَخَلْتُ خَشَفَةً) bir ses işittim, bir de baktım ki...” dediği kişinin Enes b. Mâlik'in annesi Rumeysâ bt. Milhân, (İbn Hanbel, *el-Müsned*, III, 240, no:13548) bazılarında Rumeysâ ile gezerken karşılarına çıkan ilk kişinin Bilâl olduğu yer almaktadır. Buhârî, Fezâilü Ashâbi'n-Nebî, 6, no: 3679.

¹⁴¹⁰ İbn Hanbel, *el-Müsned*, V, 259, no: 22587.

¹⁴¹¹ İbn Hanbel, *el-Müsned*, II, 76, no: 5469.

¹⁴¹² İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XI, 61, XII, 18, no: 31124, 32624.

ihtilafların, hak ve adalet ölçülerindeki yozlaşmanın başlayacağı bir sürece işaret ettiğini ifade etmektedir.¹⁴¹³

İbn Hanbel'in kaydettiğine göre işbu müvâzene rivayetinin, Hz. Osman'ın hilafetinin meşruiyetiyle ilgili bir tartışmada Osman yanlısının imdadına yetiştiği anlaşılmaktadır. Kûfeli *muḥadram* tâbiünden el-Esved b. Hilâl'in (ö. 84/704)¹⁴¹⁴ bildirdiğine göre, onun kavminden birinin (?) Hz. Ömer'in hilafeti esnasında "Osman, hilafete atanmadan ölmeyecektir" demesi üzerine, ona, bunu nereden bildiği sorulmuş o da bizzat işittiği şu hadisle cevap vermiştir: (Bu hadiste Rasûlullah gördüğü bir rüyayı şöyle anlatıyor:)

رَأَيْتَ اللَّيْلَةَ فِي الْمَنَامِ كَأَنَّ ثَلَاثَةً مِنْ أَصْحَابِي وَزَنُوا فَوْزَنَ أَبِي بَكْرٍ فَوْزَنَ ثُمَّ وَزَنَ عُمَرُ فَوْزَنَ ثُمَّ وَزَنَ عُثْمَانُ
فَنَقَصَ صَاحِبُنَا وَهُوَ صَالِحٌ

"Ashabımdan üç kişiyi gördüm. Onlardan önce Ebû Bekir tartıldı ve ağır geldi; sonra Ömer tartıldı ve ağır geldi. Ardından arkadaşımız Osman tartıldı ve eksik (hafif) geldi. Bununla birlikte o iyi bir insandır."¹⁴¹⁵

İçerik ve üslup olarak İbn Ömer rivayetine çok benzeyen bu rivayetin tek farkı, onda yer alan Hz. Osman'ın hilafet dönemiyle ilgili Rasûlullah'ın (s.a.) olumsuz değerlendirmesidir. Muhibbuddin Taberî (ö. 694/1295) iki rivâyet arasında bir çelişki olmadığını ispat sadedinde, ilk rivâyetin Ebû Bekir ve Ömer'le ümmetin görüşü arasındaki paralelliğe, Osman'a gelindiğinde ise ümmetin birçok hususta ona karşı sergiledikleri muhalefete işaret ettiğini, bununla birlikte onun, hak üzere olan salih bir insan olduğunu belirtmektedir. *er-Riyâdu'n-Nadîra* müellifi, rivâyetteki *naksın* Hz. Osman'ın görüşlerinde bir noksanlık değil, onun Ebû Bekir ve Ömer kadar ümmet nezdinde itibar kazanmadığı anlamına geleceğini söylemektedir.¹⁴¹⁶ Süyûtî (ö. 911/1506) ise, Hz. Peygamber'in, Hz. Osman için bir nakîsa ifade eden rüyasını, onu kusursuz gösteren diğer rüyadan önce görmüş olması gerektiğini ifade etmektedir. Peygamber rüyalarının vahiy olduğunu hatırlatan Süyûtî, Allah Rasûlü'nün, Osman'ı önce kusursuz sonra da kusurlu görmesinin söz konusu olamayacağını ifade etmektedir.¹⁴¹⁷

¹⁴¹³ Muhibbuddîn Taberî, *er-Riyâd*, I, 270.

¹⁴¹⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 198.

¹⁴¹⁵ İbn Hanbel, *el-Müsned*, IV, 63, V, 377, no: 16721, 23580.

¹⁴¹⁶ Muhibbuddîn Taberî, *er-Riyâd*, I, 271-272.

¹⁴¹⁷ Süyûtî, Celâluddîn, *Tuhfetu'l-'Aclân fî Fezâili Osmân*, Thk. Âmir Ahmed Haydar, Müessesetü Nâdir, Beyrut, 1991, s. 43.

ii.c. Tenavvut (تَنْأَوُّوت) Rivayeti

Ebû Davud'un (ö. 275/889) Amr b. Osman, İbn Hanbel'in (ö. 241/856) ise hocası Yezîd b. Abdirabbih'ten, Muhammed b. Harb - Zübeydî – İbn Şihâb – Amr b. Ebân b. Osman – Câbir tarîkıyla naklettikleri bir başka rüya rivayetinde ise kahramanlar ve mesaj aynı olmakla birlikte rüyanın teması biraz değişmektedir. Ayrıca bu sefer rüyayı gören de Hz. Peygamber'in kendisidir. Rasûlullah (s.a.) rüyasını şöyle anlatmaktadır:

أَرَى اللَّيْلَةَ رَجُلٌ صَالِحٌ أَنْ أَبَا بَكْرٍ نِيْطُ بِرَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَنِيْطُ عُمَرُ بِأَبِي بَكْرٍ نِيْطُ عُثْمَانُ بِعُمَرَ

“Bu gece rüyamda salih bir zâta, Ebû Bekir'in Rasûlullah'a, Ömer'in Ebû Bekir'e, Osman'ın da Ömer'e tutunduğu¹⁴¹⁸ gösterildi.”

Câbir b. Abdullah Hz. Peygamber'in (s.a.) bu rüyasını naklettikten sonra onu nasıl yorumladıklarını da aktarmaktadır:

“Biz Rasûlullah'ın (s.a.) yanından kalkınca (kendi kendimize şöyle) dedik: Rüyadaki “sâlih zât” Allah Rasûlü'nün (s.a.) kendisi olmalıdır. Birbirlerine tutunanlar ise, Allah'ın, Peygamber'ine yüklediği yönetim işini kendisinden sonra devralacak kimselerdir.”¹⁴¹⁹

İlk üç halifenin seçimi esnasında Hz. Peygamber'in bu rüyasının kimsenin aklına gelmediğini söylemeye bile gerek yoktur. Câbir'in o rüyaya getirdiği yoruma

¹⁴¹⁸ (تَنْأَوُّوت) asılı durmak, asılmak, tutunmak anlamına gelir. İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, V, 112-113.

¹⁴¹⁹ Ebû Davud, Sünne, 8, no: 4636; İbn Hanbel, *el-Müsned*, III, 355, No: 14881; Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, VIII, 412, no: 3347, İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XV, 343, no: 6913; Hâkim, *el-Müstedrek*, V, 1676, 1713, no: 4439, 4551. Zehebî'nin (ö. 748/1348) de muvafakatıyla Hâkim (ö. 405/1045) bu rivayete şu notu düşmüştür: Yahyâ b. Maîn'in (ö. 233/848) söylediğine göre bu rivayeti insanlar aslında Zührî'nin bir *mürseli* olarak nakletmektedirler. Oysa bu isnada göre Zührî'nin (ö. 124/742) nakilde bulunduğu Amr b. Ebân diye biri vardır ki, Eban'ın Amr adında bir oğlu yoktur. Rivayeti bu şekliyle *ref* eden ise Muhammed b. Harb'dır. (Hâkim, *A.g.e.* 1713-1714). Rivayetin tüm tarîkleri el-Ebraş lakablı Hımslı Muhammed b. Harb el-Hûlânî'de (ö. 192/808+) birleşmektedir. Dımaşk kadılığı yapmış olan ve Zührî'nin önemli talebelerinden Muhammed İbnu'l-Velîd ez-Zübeydî'nin (ö. 146/764) de kâtibi olan Muhammed b. Harb, ricâl otoritelerince *sika* olarak kabul edilmektedir. İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 95. (Ayrıca yine Hımslı fakîh ve sika râvî Zübeydî için de bkz. İbn Hacer, *A.g.e.*, IX, 443) . Hımslı bu iki muhaddisin Ali'ye buğzetmekle meşhur olduklarını ileri süren Meylânî, bunu sadece onların Hımslı olmalarına bağlamaktadır. Bu çıkarımını da Yakut el-Hamevî'nin Hıms ehline ilişkin yaptığı şu değrelendirmeye dayandırmaktadır: “...Muaviye ile birlikte Sıffin'de Ali'ye karşı en şiddetli savaşanlar Hımslılardır...” (Meylânî, *Risâle fi'l-Ehâdisi'l-Vâride fi'l-Hulefâ alâ Tertîbi'l-Hilâfe, er-Resâilu'l-Aşr*, 30.) Şîî müellif, Yakut'un bir sonraki cümlesini görmezlikten gelmektedir. Şöyle devam ediyor Yakut: “Sıffin'den sonra zaman geçti, savaşlar durdu, ortalık sakinleşti; bu sefer de Şia'nın Gülât'ı çıktı ordan. Öyle ki, aslı İmamiyye olan ve selefe hakaret etmekle bilinen Nusayrîler oradandır. Her halükârda bu Hımslıların evvelkileri de sonraki nesilleri de dalâlete sapmıştır.” (Yakut, *Mu'cemu'l-Büldân*, II, 304.)

paralel bir sürecin yaşandığı doğrudur. Ancak Câbir'in tevili de o esnada hiçbir iş görmüş değildir. Buna rağmen hadisleri bablara göre tasnîfe ehemmiyet veren musannıfların işini kolaylaştırdığını söyleyebiliriz. Nitekim İbn Balabân bu yoruma paralel olarak rivâyeti, “**Ömer’den sonra Osman’ın Halife Olacağına Dair Haber**” bab başlığı altında zikretmektedir.¹⁴²⁰

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi *Mescid’in İnşâsı Rivayetini* yorumlayanlara ayak bağı olan “Benden sonra hilafet otuz yıldır; ardından krallık gelecektir...”¹⁴²¹ şeklindeki meşhur Sefîne rivayeti, şârihlerin önünde işbu *Tenavvut ve Muvâzene* rivayetini değerlendirirken de aşılması zor bir engel gibi gözükmemektedir. Tahavî (ö. 321/933), Sefîne rivayetinde dört halifenin hilafet süreleriyle birlikte îmâ edilmiş olmasına karşın, bu rivâyetlerde sadece ilk üç halifenin zikredilmiş olmasını şöyle tevîl etmektedir: “Nasıl ki bazı rivayetler sadece Ebû Bekir’e, bazıları sadece Ömer’e bazıları da sadece Osman’a veya Ali’ye mahsus ise, bu rivayetler de Ebû Bekir, Ömer ve Osman’a mahsustur. Zira bunların hepsi Allah’ın râzı olduğu kullardır, her birinin farklı faziletleri vardır. “Biz, bazı peygamberleri bazılarından üstün kıldık”¹⁴²² âyetinde ifade edildiği gibi nasıl ki peygamberler arasında bir fazilet farklılığı mevcutsa, aynı şey Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali için de geçerlidir.”¹⁴²³

Tahavî’nin söyledikleri elbette doğrudur. Ancak bu rivayetlerle ilgili zihinlerde oluşan bir takım sorulara cevap olmaktan uzaktır. Bilhassa Hz. Ali’nin en azından hilafetteki sırasına uygun olarak bu rivayetlerde de Osman’dan sonra yer almaması nasıl izah edilecektir? Muhibbuddîn Taberî’nin *Tenavvut* rivayetine getirdiği ‘Hz. Osman’dan sonra ihtilafların başlayacağına işaret etmektedir’ şeklindeki izah da vâkıya uymamaktadır. Zîra ihtilafların Hz. Osman’ın hilafetinin ikinci altı yılından itibaren başladığı herkesce bilinmektedir. O halde bu iki rivayet, kanaatimizce açıkça ilk üç halifenin, zımnen de Hz. Ali’nin hilafete seçilme biçimine ilişkin nebevî bir tasvîr içermektedir. Şöyle ki, ilk üç halifenin birbirine tutunduklarını ifade eden *Tenavvut* rivayeti, açık bir biçimde Hz. Ömer’in bizzat Hz. Ebû Bekir tarafından, Hz. Osman’ın da, Hz. Ömer’in seçtiği bir şûra heyeti tarafından seçileceğini ifade etmektedir. Burada Hz. Ali’nin yer almaması ise, ancak, ilk üç halifeden herhangi

¹⁴²⁰ İbn Balabân, *el-İhsân*, IX, 30, no: 6874.

¹⁴²¹ Bkz. Yukarıda, 1293 no’lu dipnot. Ayrıca Sefîne rivayetiyle ilgili geniş bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Canikli, İlyas, *Sünnî Hadis Literatüründe Hilâfet Problemi*, s. 150 vd.

¹⁴²² el-İsrâ, 17/55.

¹⁴²³ Tahavî, *Şerhu Muşkilî-l-Âsâr*, VIII, 415-416.

biri tarafından vasiyet edilmemiş olmasıyla izah edilebilir. *Muvâzene* rivayetinde ise, ümmetin, beyat edilen bu halifelere nasıl baktığına ilişkin bir îmâ söz konusudur. Buna göre ilk üç halife, birkaç istisna dışında herkesin hüsnü kabûlüne mazhar olurken, Hz. Ali, Şam halkının muhalefeti nedeniyle tüm Müslümanların onayını alamamıştır. Bu yüzden sıra ona geldiğinde *mîzân* kaldırılmıştır.

Aslında bu meselenin gelip dayandığı nokta Rasûlullah'ın müstakbel hâdiselere dair ümmetini bilgilendirip bilgilendirmedeği, bilgilendirdiyse, bunu ne ölçüde yaptığı hususudur. Bize göre Rasûlullah ümmetinin geleceğinden elbette endişe etmiş, onlara bir takım uyarılarda bulunmuştur. Ancak özellikle yakın dönem siyâsî manzaraya ilişkin ihbarlarını ifade eden rivayetleri ihtiyatla karşılamak gerektiğini düşünüyoruz. Zîra daha önce de ifade ettiğimiz gibi, eğer sahîh rivayetlere dayanıyorsa, bu nebevî ihbarların hiç biri, halifelerin seçilmesi sürecindeki tartışmalarda devreye girmemiştir.

Tekrar ilk sorumuza dönecek olursak, bu rivayetlerde Hz. Ali'nin dışarıda kalması/bırakılması bir tesadüf müdür? Bu, izaha muhtaçtır. Rasûlullah'ın kendisinden sonra Hz. Ali'yi vasiyet etmediğine delil olması bakımından bu rivayetlerin tartışmasız bir değeri vardır. Şu da var ki, Ehl-i Sünnet'in fazilet/hilafet sıralamasında Hz. Ali'nin dördüncü sırada yer aldığı kabulü göz önüne alındığında bu rivayetlerde Hz. Ali'nin dışarıda bırakılmasını, Ehl-i Sünnet'in Şia iddialarına bir cevabı şeklinde yorumlamanın¹⁴²⁴ isabetli olmayacağı kanaatindeyiz. Bir rivayette, çeşitli vesilelerle sırasıyla Ebû Bekir-Ömer ve Osman'ın adı zikredilip Ali ihmal edilmişse bunun iki açıklaması olabilir. Ravî(ler), ya Emevî baskısından korktuğu için ya da Osman'ı Ali'den üstün gördüğü için Ali'nin adını zikretmemiştir. Gerçi her iki ihtimal birbiriyle bağlantılıdır. Yani, Hz. Osman'ı Ali'den üstün tutmakla Emevî destekçisi olmak arasında bir bağlantı olduğu söylenebilir. Ayrıca Emevîler'in Hz. Ali'nin faziletleriyle ilgili rivayetlerin yayılmasına mani olmaya çalıştıkları gerçeğine rağmen Hz. Ali'yi tafdîl eden azımsanmayacak kadar birçok rivayetin de erken dönemden itibaren kaynaklarımızda yer aldığı unutulmamalıdır. Dolayısıyla Hz. Ali'nin saf dışı bırakıldığı hilafet tertibini tasvîr eden rivayetler üzerinde, Şîi-Sünnî ihtilafından ziyade, daha spesifik olan bir Alevî-Osmânî çekişmesinin izleri aranmalıdır.

¹⁴²⁴ Canikli, *A.g.e.*, 129.

İslam'ın ilk dört halifesinden her birinin Rasûlullah'ın yanında ayrı bir yeri vardır. Hz. Peygamber (s.a.), ilk iki halifenin kızlarıyla evlenmiş, diğer ikisine de kızlarını vermiştir. Dolayısıyla akrabalık ilişkileri gereği de Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin sık sık Hz. Peygamber'le bir araya gelmiş olma ihtimalleri kuvvetlidir. Ancak bunun rivayetlere yansıma biçimi akıllarda bir takım soru işaretleri bırakmaktadır. Bu sahabîlerin bu kadar sıklıkta aynı sahnede bir araya gelmeleri, her gelişlerinde hilafet sıralamasının gözetilmiş olması düşündürücüdür. Şayet bu, geleceğe yönelik nebevî bir mesaj ise, mesajın sahibi Hz. Peygamber, bunu neden açık bir biçimde vermemiştir? Hz. Peygamber'in, vefatını müteakip yakın istikbale dair siyâsî süreci satır aralarında şifreleyerek sunması ne kadar makuldür? İhtilaflara mahal bırakmaması bakımından Rasûlullah'ın, halifelerini net ifadelerle tayin etmiş olması daha uygun olmaz mıydı? Tüm bu soru(n)lar, mezhebî farklılıklardan kaynaklanan siyâsî mülâhazaların tarihsel olan hilafet sıralamasını tasvîr eden rivayetler üzerinde büyük bir tesiri olduğunu göstermektedir.

Burada söylediklerimize “Mezhebî farklılıkların mezkûr rivayetler üzerindeki tesiri kadar, rivayetlerin bu farklılıklara mesned olabileceği düşünülemez mi?” şeklinde bir itiraz gelebilir. Bu itiraz, “Fıkî mezheplerin teşekkülünde hadisin rolü bilinmektedir. Bu durumda fıkî hadisler, mezheplerin bir ürünü denebilir mi?” şeklinde bir sorusuyla sürdürülebilir. Hadisin fıkî meselelerdeki farklılıkların önemli bir sebebi olduğu muhakkaktır. Hadisçilerin ahkâma taalluk etmeyen hadisleri toplarken mütesâhil davrandıkları gerçeği de¹⁴²⁵ göz önüne alındığında, ahkâma dair rivayetlerin daha otantik oldukları düşünülebilir. Buna rağmen fıkî kitaplarında yer alan bazı hadislerin de fıkî tartışmaların etkisiyle hadisleştirildiği bilinmektedir.¹⁴²⁶ Ancak siyâsî çekişmelere konu olan rivayetleri bunlardan ayrı tutmak gerekir. Burada Hz. Peygamber'in bizzat siyâsî mekanizmaya müdahalesi söz konusudur. Biz, “fazilet sıralaması veya çekişmesinin hadis rivayetine yansması” derken tezin başında da ifade ettiğimiz gibi daha çok bir aslı olan kimi rivayetlerin, tevil yoluyla ve/ya birtakım tasarruflarla bu asıldan koparılması ve dönüşüme

¹⁴²⁵ Hatîb, *el-Kifâye*, 162 vd.

¹⁴²⁶ Nitekim Ebu'l-Abbâs el-Kurtubî (ö. 656/1258) şöyle demektedir: “Re'y ehli bazı fakîhler, kıyâsın delâlet ettiği bir hükmün, 'Peygamber bu konuda şöyle dedi...' şeklinde kendisine kavî nisbetini câiz görmüşlerdir. Bu yüzdendir ki onların kitapları, metni mevzû olan hadislerle doludur. Çünkü, bu hadisler, fakîhlerin fetvâlarına benzer ve onlar, bu tür fetvâlara bir sened de ekleyemezler” (Kurtubî, *el-Müfhim*, I, 115).

uğraması keyfiyetine vurgu yapıyoruz. Dolayısıyla, sahîh kaynaklara da yansıyan birçok rivayetin, muahhar dönemlerdeki siyâsî çekişmelerin ürünü olduğu şeklinde bir genelleme yapmanın bilimsellikle bağdaşmayacağını farkındayız.

SONUÇ

Hız. Peygamber (s.a.), VII. yüzyılın başlarında, İslam'dan önceki dînî ve sosyal yaşantıları “câhiliye” olarak tanımlanan bir toplum içinden kısa bir sürede örnek bir nesil yetiştirmiştir. Literatürde “sahabe” olarak adlandırılan bu neslin, Kur'an'da “insanlar arasından çıkarılmış hayırlı ümmet” ve “vasat ümmet” gibi vasıflarla taltif edilmesi bir tesadüf değildir. Zira onlar, İslam'a davet sürecinde karşılaştığı zorluklarla mücadelesinde Rasûlullah'a (s.a.) her zaman destek olmuşlar, en sıkıntılı anlarında O'nu yalnız bırakmamışlardır. Gerektiğinde canlarını, mallarını ortaya koymak suretiyle büyük bir fedakârlık örneği sergilemişlerdir. Aynı şekilde Hız. Peygamber'in vefatından sonra da sorumluluklarını unutmamışlar, İslam'ın geniş kitlelere ulaşmasında önemli rol oynamışlardır. Nübüvvetin bu canlı tanıklarını asıl unutulmaz kılan, Kur'an ve Sünnet mîrasını bir sonraki nesle aktarmak suretiyle İslam'a yaptıkları hizmet olmuştur.

Tüm bunları göz önüne alan Sünnî İslam geleneği, sahabeyi takdir ve tafdîl etmeyi temel bir prensip olarak benimsemiştir. Ancak bu yaklaşım, kronolojik olarak, sahabeyi takdir etmek bir yana onları tezyif eden siyâsî ve itikadî bir oluşumun, yani Şia'nın zuhûrundan sonraki bir döneme tekabül etmektedir. Böylece İslam dünyasında erken dönemlerden itibaren sahabe hakkında, birbirine taban tabana zıt iki uç fikir ortaya çıkmıştır.

Ehl-i Sünnetin aksine Şia nezdinde “sahabe”, olumsuz çağrıştıran bir kavramdır. Zira onlara göre, bir kaç hariç, Hız. Peygamber vefat ettiğinde hayatta olan tüm sahabiler O'nun (s.a.) vasiyetine ihanet etmişlerdir. Şöyle ki; Allah Rasûlü, ölmeden kısa bir süre önce tüm ashabına, vefatından sonra ümmetin başına geçecek kişinin Hız. Ali olduğunu ilan etmiş ve onlar da bunu kabul etmişlerdir. Ancak çok geçmeden Hız. Ebû Bekir'i halife seçmekle verdikleri sözden ayrılmışlar ve dinden çıkmışlardır. Bu yaklaşım, Şiî doktrinin temelini oluşturmaktadır. Daha sonra özellikle Hız. Osman'ın hilafetinin ikinci altı yılından itibaren başlayan ve kanlı olaylarla biten kaotik süreç ise, sahabeyi kınayan Şia için sadece bir malzeme olmuştur. Bilindik fitne hâdiseleri, Şiî doktrinin olumsuz sahabe imajına katkı sağlamakla birlikte, onun temel gerekçesi değildir. Çünkü Şia'ya göre *sakîfe* günü Hız. Ali'nin hilafet hakkını gaspetmekle sahabe, fitnenin kapısını çoktan açmıştır.

Şia'nın menfî sahabe tasavvuru, Ehl-i Sünnet kesiminde ciddi bir tepki görmüştür. Bu tepkinin temelinde nebevî mîrası koruma kaygısı yatmaktadır. Zîra Şia'nın sahabe hakkındaki ithamları, onların adaletini düşürmektedir. Bu ithamları kabul etmek, dinin temelini sarsmak anlamına gelecektir. Çünkü İslam'ın en temel kaynakları olan Kur'an ve Sünnet, onların ilk şahitleri olan sahabe aracılığıyla muahhar kuşaklara tevarüs etmiştir. Ehl-i Sünnet'in, "Sahabenin tamamı adildir" cümlesiyle formüle ettiği prensibinden taviz vermemesinin temelinde bu endişe yatmaktadır. Elbette Şia'ya karşı sahabeyi savunma pozisyonunda olan Ehl-i Sünnet'in, teorisini böylesine meşrû bir gerekeçeye dayandırmasına rağmen zaman zaman bazı hususları izah etmekte zorlandığı olmuştur. Hz. Peygamber'in vefatından kısa bir süre sonra, siyâsî sâiklerle zuhur eden çatışmalarda sahabe arasında yaşanan ve fitnenin başlangıcı olarak gösterilen acı olaylar, Hz. Osman'ın dramatik bir biçimde şehid edilişi, Cemel ve Sıffin'de sahabilerin birbirlerinin kanına girmeleri, tabir yerindeyse Ehl-i Sünnetin yumuşak karnını oluşturmaktadır. Bir sahabinin sahabe kimliğine hâlel getiren kimi tarihsel vâkıaların yumuşatılmak suretiyle hadis kaynaklarına alınmış olması, aynı şekilde Sünnî âlimlerin fitne hâdiselerine ilişkin tarih kaynaklarında yer alan bilgilere itimad edilmemesi yönündeki tavsiyeleri, bu problemin aşılması için alınan bazı önlemlerdir. Yine bu sorun, "vasat ve hayırlı ümmet" gibi sahabeye hitaben nâzil olan övgü ayetlerinin yanı sıra özellikle Bedir ve Hudeybiye ashabını tebci eden kimi hadisler devreye sokulmak sûretiyle aşılmaya çalışılmıştır. İlginç olanı ise, kanlı olaylara adı karışan sahabilerin kendi içtihatlarıyla hareket ettikleri vurgulanmış, "İçtihaında hata edene bir, isabet edene iki ecir vardır" kaidesi ışığında geliştirilen tevil mekanizmasıyla, birbirleriyle savaşan sahabilerin adeta sevab işledikleri tezi benimsenmiştir. Bu yaklaşım Şîî alimlerin istihzâlarına konu olmuştur.

Şia, bir taraftan sahabeye dil uzatmayı, onları lanetlemeyi inancının temelinde yerleştirirken, diğer yandan "Ehl-i Beyt" kavramını kutsamıştır. Şu var ki, Şia'daki Ehl-i Beyt'in Ehl-i Sünnet'teki "sahabe"ye tam tekabül ettiğini söyleyemeyiz. Çünkü Şîîlikte Ehl-i Beyt'in ve onların neslinden gelen **imamların masumiyeti** düşüncesi hâkimken, Sünnîlikte **sahabenin adaleti** ön plana çıkmıştır. Ancak bu, bireysel olarak sahabilerin hiçbir günah işlemeyeceği şeklinde anlaşılmamıştır. Nitekim Bedir ehlinden oldukları halde işledikleri suçlardan ötürü had cezası uygulanan sahabiler

olmuştur. Bununla birlikte “Ümmet hatada birleşmez” teziyle Ehl-i Sünnet, fert fert değil de genel olarak **sahabenin/ümmetin masumiyeti** düşüncesini benimsemiştir.

Kuşkusuz, yukarıda özetlemeye çalıştığımız biri övgüye diğeri de sövgüye dayalı iki farklı sahabe tasavvuru ile hadis rivayeti birbirinden bağımsız olmamıştır. Bu çalışmamızın en önemli sonuçlarından biri, hadis rivayeti ile bu tasavvurların etkileşim halinde oldukları ve birbirlerini besledikleri gerçeğinin tespit edilmiş olmasıdır. Ehl-i Sünnet zâviyesinden bakıldığında muazzam bir *fezâilu’s-sahâbe* literatürü, Şia açısından bakıldığında ise Ehl-i Beyt’in ve bilhassa Hz. Ali’nin faziletlerine ilişkin bir o kadar zengin bir rivayet malzemesi karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Sünnî Fezâilu’s-Sahâbe külliyyâtı içerisinde Hz. Ali ve/ya Ehl-i Beyt’in fezâiline dair çeşitli rivayetlerin de mündemiç olduğu unutulmamalıdır.

Genel olarak sahabenin veya Ehl-i Beyt’in faziletlerine ilişkin rivayetler hakkındaki mukayeseli tespit ve değerlendirmelerimizi şu şekilde özetleyebiliriz:

İlgili rivayetler tarandığında Şîî tasavvurun Sünnî hadis rivâyeti üzerinde büyük bir tesiri olduğu gerçeği rahatlıkla görülecektir. Bu tesirin dördüncü asır ve sonrasında derlenen eserlerde daha yoğun bir şekilde görüldüğünü söyleyebiliriz. Bu etki, fezâilu’s-sahâbe literatürünün doğması ve gelişmesine olduğu kadar oluşan literatürün muhtevasına da yansımıştır. Şöyle ki; sahabeye ilişkin Sünnî kaynaklarda yer alan rivayetler incelendiğinde, Hz. Peygamber’in sahabenin kadrini düşürecek kimselere karşı sürekli ümmetini uyardığı gözlerden kaçmayacaktır. Bu hadislerde ahir zamanda ümmeti bekleyen tehlikelerden biri olarak sahabeye lanet etmeyi şiar edinen akımlardan söz edilirken, ümmete de onlara buğzetmemeleri, dil uzatmamaları ve onları lanetlememeleri yönünde çeşitli ikazlar yer almaktadır. Bu ikazların muhatabının sahabeye sövgüyü akîde haline getiren Şia (ve benzeri akımlar) olduğu açıktır. Hz. Peygamber’in, zaman zaman ashabı arasında yaşanan tatsızlıklara müdahale sadedinde, birbirlerine hakaret etmemeleri yönünde onlara uyarılarda bulunduğunu ifade eden rivayetler ayrı tutulacak olursa, Şia’yı muhatap aldığı anlaşılan diğer rivayetlerin hem metin hem isnad itibariyle sorunlu olduğu görülmektedir.

Şia’nın temel referansları olan ve çoğu Sünnî kaynaklara da girmiş bulunan Hz. Ali/Ehl-i Beyt’in faziletlerine dair rivayetlerde de *sebb*, *lanet*, *hubb*, *buğz* gibi kavramların ön plana çıkması bir tesadüf değildir. Bu açıdan söz konusu rivayetler,

hicrî birinci asrın ortalarında, bilhassa Hz. Ali'ye yönelik iktidardaki Emevîler tarafından yürütülen sebb/lanet faaliyetlerine karşı bir aksülamel görüntüsü arz etmektedir. Emevîlerin, sultalarına karşı potansiyel bir tehlike olarak gördükleri Hz. Ali aleyhine propaganda yaparken kullandıkları tahkîr edici üslup ve metod, rivayetlerin diline yansımış, böylece Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisinin vurgulandığı, onlara dil uzatmanın kınandığı zengin bir rivayet koleksiyonu ortaya çıkmıştır. Şu da var ki, yukarıda sahabeyle ilgili olarak dile getirdiğimiz hususun bir benzerini Ehl-i Beyt bağlamında da ifade edecek olursak; Allah Rasûlü'nün, kendisinden sonra hayatta kalacak aile fertlerine bir emanet gibi iyi bakmaları yönünde ümmetine bir takım tavsiyelerde bulunmuş olması kabil-i inkâr değildir. Ancak bu tavsiyelerin siyâsî bir vesayet olarak telakkî edilmesi kabul edilemez.

Ehl-i Sünnet nezdinde sahabenin, Şia nezdinde de Ehl-i Beyt'in yüceltildiği göz önüne alınarak ilgili literatür karşılaştırmalı olarak incelendiğinde "Sahabe-Ehl-i Beyt" merkezli bir Şîî-Sünnî uyumsuzluğunu görmemek mümkün değildir. Neredeyse aynı kalıp ve/ya ifadelerle bir takım hadislerin hem sahabe hem de Ehl-i Beyt hakkında vârid olması, bu iki unsurun faziletleri veya dindeki konumları itibarıyla adeta yarıştırdıkları intibahı vermektedir.

Bu fazilet çekişmesi tek tek veya grup olarak Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin faziletlerine dair rivayetlere bakıldığında daha net bir biçimde görülmektedir. Bu rivayetler aynı zamanda hadis-siyaset ilişkisini resmeden birer tarihî vesîka mesabesinde. Nitekim nicelik olarak, *Fezâilu's-Sahâbe* külliyyâtı içerisinde, Hz. Peygamber'in (s.a.) vefatı sonrası siyâsî arenada bir biçimde rol almış sahabilere ilişkin rivayetlerin diğerlerine bâriz bir üstünlüğü söz konusudur. Bu, Rasûlullah'ın diğer sahabilere herhangi, bir iltifatta bulunmadığı anlamına gelmez. Ancak hadisçiler nezdinde özellikle ilk dört halifeye ilişkin rivayetlerin daha fazla ilgi gördüğü de yadsınamaz. Bunun temelinde itikâdî/siyâsî eğilimler yatmaktadır. Rasûlullah'ın, vefat etmeden önce Hz. Ali'yi halife tayin ettiğini önemli bir inanç esası olarak benimseyen Şia, imamet nazariyesine uygun olarak Hz. Ali'yi tafdîl eden rivayetlerle Hz. Ebû Bekir'in halifeliğinin şâibeli olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Buna bir tepki olarak, hilafetin seçimle olması gerektiğini düşünen Ehl-i Sünnet, bu düşüncesiyle bağdaşmasa da Hz. Ebû Bekir'in Rasûlullah tarafından kimi zaman işaret ve îmâ yoluyla, kimi zaman da sarahaten halife tayin edildiğini

ispatlama gayretine girmiştir. Bütün bunlar rivayetler vâsıtasıyla gerçekleşmiştir. Bu rivayetler birbiriyle mukayese edildiğinde Hz. Ali ile Hz. Ebu Bekir'in, çeşitli erdem ve faziletler itibarıyla yarıştırdıkları açık bir biçimde görülecektir. Bu iki büyük sahabe hakkındaki rivayetler Şîî-Sünnî hesaplaşmasının en çekişmeli sahasını oluşturmaktadır.

Rasûlullah'ın vefatından sonra hilafet hakkı Ali'ye ait olmasına rağmen, bu hakkın gasp yoluyla Ebu Bekir'e, sonra Ömer'e, ardından da Osman'a verildiği şeklindeki Şîî iddiaya tepki olarak Ehl-i Sünnet, meşrû hilafet tertibinin vâkıadaki gibi olduğunu ısrarla vurgulamış, hatta bu siyâsî meseleyi kelâm ve akaid kitaplarında ele almıştır. Özellikle Hz. Ebu Bekir'in faziletleriyle ilgili kimi rivayetlerden yola çıkarak onun ilk halife olacağını ispatlamaya çalışan Ehl-i Sünnet, Ebu Bekir'den sonra sırasıyla Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin (tüm rivayetlerde yer almasa da) halifeliklerini de aynı şekilde naklî delillere dayandırma ihtiyacı duymuştur. Halife olmak muhtemel rakipler arasında en faziletli olmayı gerektirdiğinden mezkûr hilafet sıralaması, aynı şekildeki fazilet sıralamasına dayandırılmıştır. Aslında Hz. Ebû Bekir'in hilafeti ispatlandıktan sonra Şia'nın iddiaları zaten çürütülmüş oluyordu. Ancak Şia, Hz. Ali dışındaki isimlerden hiçbirinin halifeliğini meşrû saymadığı için Ehl-i Sünnet, tarihsel olan hilafet sıralamasının bizzat Rasûlullah tarafından belirlendiği söylemini geliştirmiştir. Bu söylemin ancak hadislerle geçerlilik kazanabileceği izahtan vârestedir.

İlk dört halifenin faziletlerine ilişkin rivayetler kategorize edildiğinde özellikle “Ebu Bekir-Ömer” grubunun bâriz bir biçimde ön plana çıktığı görülür. Bu durum, Şîî rivayetlerde bu iki sahabîye biçilen kötü role bir tepki olarak izah edilebilir. Diğer bir deyişle Şia'nın *mesâlib* türü rivayetlerinde Ebû Bekir ve Ömer tahkîr edildiği oranda Ehl-i Sünnet'in de *fezâil* türü hadislerinde aynı sahabîler tafdîl edilmiştir. Çoğunluğu Hz. Ali'ye nispet edilen “Rasûlullah'tan sonra insanların en hayırlıları Ebu Bekir ve Ömer'dir” şeklindeki rivayetler bu tepkinin bir ifadesidir.

Ebû Bekir ve Ömer'e Osman'ın da eklenmesiyle ilk üç halifenin bir arada tafdîl edildiği, ancak Hz. Ali'nin hilafet/fazilet tertibi listesinin dışında bırakıldığı rivayet grubu müstakil bir tetkikin konusu olmayı hak edecek kadar önem arz etmektedir. Bu rivayetler, bir açıdan Şia'ya karşı Ehl-i Sünnet'in elini güçlendiriyor gibi gözükse de, onları “Osmânî-Alevî” çekişmesinin bir yansıması

olarak görmek daha isabetli olacaktır. Nitekim üçüncü sırada Hz. Osman yerine Hz. Ali'nin yer aldığı rivayet örneklerine rastlamak mümkündür. Bu farklılaşmada bölgesel faktörlerin rolü yadsınamaz. Genellikle Şam menşeli rivayetlerde Hz. Osman'ın, Kûfe kökenli olanlarda da Hz. Ali'nin fazilet listesinde üçüncü sırada yer alması bunun bir göstergesidir.

Şunu ifade etmeliyiz ki, bu çalışmada İslam'ın ilk halifelerinin çeşitli münâsebetlerle bir arada tafdîl edilmek sûretiyle Rasûlullah (s.a.) sonrası siyâsî manzaranın tasvîr edildiği rivayet grupları, isnadları itibariyle ciddi bir tetkike tabi tutulmamış, daha çok metinler tahlîl edilmek suretiyle bir takım sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu yapılırken de referansların otantik değeri nazar-ı itibara alınmamıştır. Neticede bilhassa üslûp özellikleri açısından analiz edildiklerinde hilafet/fazilet sıralamasının şekillendiği rivayet metinlerinin birçok sorundan hâlî olmadığı sonucuna varılmıştır. İlk üç halifenin adeta hilafetlerinin tescil edildiği rivayetlerde Hz. Ali neden yer almamıştır? Bu, bir râvînin basit bir ihmali midir? Yoksa bilinçli bir propagandanın mahsûlü müdür? Buna karşın aynı rivayetlerin farklı târîklarında bu sefer Hz. Osman'ın hazfedilip Hz. Ali'nin yer alması nasıl izah edilecektir? Doğrusu, Hz. Peygamber'e çok yakın oldukları bilinen bu sahabilerin herhangi bir mekânda; bir bahçede, bir kuyu başında veya bir evde O'nunla (s.a.) mülâkî olmaları anlaşılabilir bir durumdur. Bu buluşmalarda Rasûlullah'ın onlara, cennetle müjdelemek gibi çeşitli iltifatlarda bulunması da kabil-i izahtır. Ancak Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın her seferinde hilafet sıralarına riayet ederek peş peşe Rasûlullah'ın huzuruna gelmeleri, dahası, bazen de hilafetle müjdenmeleri açıklanmaya muhtaçtır. Gerçi, hadis şârihlerimiz bu tür metinleri tevilde hiç zorlanmamışlardır. Zira hadisler tarihsel gerçeğe uygundur. Şia'nın iddialarını da çürüttüğü için bu tür rivayetler Sünnî kesimde büyük rağbet görmüştür.

Elbette Hz. Peygamber nezdinde her sahabinin ayrı bir yeri vardır. Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali (Allah hepsinden razı olsun) sahabilerin en seçkinlerindendir. Kanaatimize göre onlar, otoritelerini halife olduktan sonra kazanmış değillerdir. Bu yüzden zamanı geldiğinde hilafete seçilmiş olmaları bir tesadüf olmasa gerektir. Ancak bu, her birinin Allah Rasûlü tarafından halife tayin edilmiş olmasını gerektirmez. O halde, rivayetlere de yansıdığı şekliyle onların bir

üstünlük sıralamasına tabi tutulmalarının, hilafet/imamet tartışmalarının yarattığı siyâsî mülâhazalar olduğunu düşünüyoruz.

Hadisin tarih boyunca çeşitli fikirleri meşrulaştırma aracı olarak hep istismar edildiği, sık sık tekrarlanana bir husustur. Sahâbe hakkındaki rivayetler açısından baktığımızda, kaynaklarımıza, özellikle siyaset sahnesinde rol almış sahabilere ilişkin hadislerin çok fazla yer almış olması, *fezâilu's-sahâbe* literatürünün istismara müsait bir alan olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, en azından fitne hadiselerine adı karışan veya siyâsî arenada boy gösteren sahabilerin faziletlerine ilişkin rivayetlerin sübûtu hususunda daha temkinli bir tutum sergilememizi gerektirmektedir.

Bu çalışmanın en önemli sonuçlarından biri hiç şüphesiz, Şîî söylemi teyid eden birçok rivayetin kaynaklarımızda yer almış olmasıdır. Tezimizin başında ifade ettiğimiz *“Hasmının kitaplarıyla varlığını ispat eden bir mezhep uyulmaya daha müstahaktır; Kendi kitaplarındaki (deliller) aleyhine olduğu için onları te’vil edip değiştirme yoluna giden bir mezhep ise, kendisinden kaçınılmaya müstehaktır”* şeklindeki Şîî sloganın tarihsel bir karşılığı olduğu tespit edilmiştir. Bu, Şîî tasavvurun Sünnî hadis literatürüne dahi ne derece nüfûz ettiğini göstermesi bakımından önemli bir husustur. Bu rivayetlerin neredeyse tamamında Hz. Ali’nin hem dînî hem de siyâsî açıdan Rasûlullah’ın vasîsi olduğu fikrinin empoze etme çabasının ön planda olduğu görülmüştür. Dolayısıyla Şîî hüviyetli bu tür rivayetlerin yanı sıra, hem genel olarak sahabenin dokunulmazlığına vurgu yapan hem de özel olarak çeşitli biçimlerde ilk dört halifenin bir takım husûsiyetlerine işaret eden ve istikballerine dair bazı ihbarlar içeren rivayetler mutlaka tarihsel gelişmeler ışığında okunmak durumundadır. İlgili rivayetlerin tarihsel değerini tespit etmek bakımından bu tür bir ameliyenin birçok faydadan hâlî olmayacağı muhakkaktır.

Şîî literatür açısından bakıldığında ilgili literatürün istismarında hiçbir sınır tanınmadığı söylenebilir. Şia, Sünnî kaynaklara yansıyan hiçbir tarihsel gelişmenin desteklemediği imamet nazariyesini savunmak adına, adeta yeni bir tarih kurgulamıştır. Genel kabulün aksine Şia, Hz. Ali’nin başta Hz. Ebu Bekir olmak üzere ilk üç halifeyi gerçekte onaylamadığı, ancak takıyye yapmak suretiyle süreci idare ettiğini ileri sürmüştür. Hemen her Şîî kaynakta bu hususu teyid eden birçok rivayete rastlamak mümkündür.

Şia'ya göre Hz. Ali'nin faziletlerini yaymak dînî bir vecîbe olduğu için neredeyse her Şîî âlimin Hz. Ali ve/ya Ehl-i Beyt'in faziletlerine dair rivayetleri derlediği bir eseri mevcuttur. Bu açıdan ilgili Şîî literatürün hem içerik hem de isnadları bakımından ciddî bir tetkike tabi tutulması zarurîdir. Zîra Şia, Ehl-i Sünnet nazarında büyük çoğunluğu uydurma kabul edilen rivayetlere adeta inanç mertebesinde sarılmaktadır. Bu durum, geçmişte olduğu gibi bugün de İslam dünyasının iki büyük ekolü arasındaki ihtilafın en temel sebebidir. Elbette bu çalışmanın, Ehl-i Sünnet ile Şia arasındaki uyuşmazlıkları giderme gibi bir hedefi yoktur. Ancak şunu ifade etmeliyiz ki, Şîîlerle Sünnîler geçmiş üzerinden iletişim kurmaya devam ettikleri müddetçe hiçbir zaman uzlaşamayacaklardır. Şeyhu'l-İslam İbn Teymiyye ile Allâme Hillî'nin, İbn Hacer el-Heytemî ile Nurullah Tüsterî'nin karşılıklı ithamları üzerinden devam ettirilen bir tartışmadan müspet bir neticenin alınması mümkün gözükmemektedir. Bu durumda yapılması gereken, her şeyden önce tarihsel olanın meşrûiyetini tartışmaya açmanın hiç bir pratik değer ifade etmediği konusunda uzlaşmaktır. Ne var ki, vesayetçi Şîî telâkkînin bunu kabul etmesi çok zordur. Ancak başlangıç olarak Şia'nın en azından ilk üç halife ile müminlerin annesi Hz. Âişe hakkındaki ithamlarından vazgeçmeleri beklenebilir.

Öte yandan bu tez, Şia üzerinde çalışmak isteyen hadisçiler için önemli bir alan açmış bulunmaktadır. Daha çok Sünnî kaynakların kullanıldığı bu çalışmanın bir benzerinin de Şîî referanslar esas alınmak suretiyle yapılması önemli bir boşluğu dolduracaktır. Şîî düşüncede başta Ebu Bekir ve Ömer gibi sahabiler olmak üzere sahabenin neredeyse tamamının *mesâlib* türü rivayetlere konu olacakları açıktır. Bu bağlamda bilhassa ilk üç halife bağlamında Şîî referanslarda *mesâlib* türü rivayetler müstakil bir çalışmayı gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *es-Sünne*, I-II, Thk. Muhammed Saîd Salim el-Kahtanî, Dâru İbni'l-Kayyim, 1406 h.
- Abdullah b. Hamza, el-Mansûr Billah, *Safvetu'l-İhtiyâr fî Usûli'l-Fıkh*, Thk. İbrahim Yahya ed-Dersî el-Hamzî, Hâdî b. Hasen b. Hâdî el-Hamzî, Merkezu Ehli'l-Beyt Bi'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Yemen, Sa'de, 2002.
- Abdurrazzâk, es-San'ânî, *el-Musannef*, I-XI, Thk. Habîburrahmân el-A'zamî, el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut, 1983.
- Ahmed Hüseyin Yakub, *Nazariyyetu Adâleti's-Sahâbe ve'l-Mercîyyetu's-Siyâsiyyetu fî'l-İslâm*, Müessesetu Ensâriyân, Kum, ty.
- Ali el-Emîn, es-Seyyid, *Zübdetü't-Tefkîr fî Rafdî's-Sebbi ve't-Tekfîr*, (el-Müstakille kanalına verilen bir röportaj), <http://www.al-amine.org/> , 2009.
- Aliyyu'l-Kârî, Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî, *Mirkâtu'l-Mefâtûh Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, I-XII, Thk. Cemâl 'Aytânî, Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.
- Askerî, Ebû Hilâl Hasen b. Abdillâh b. Sehl, *el-Evâil*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- Askerî, es-Seyyid Murteza, *Me'âlimu'l-Medreseteyn*, I-III, Müessesetu'l-Bi'se, Tahrân, ty. (Ayrıca, el-Mecma'u'l-İlmiyyi'l-İslâmî, 5. baskı, Tahrân, 1993).
- Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebî Süfyân*, Fecr y. Ankara, 1990.
-, İrfan-Söylemez, Mahfuz, *İdeolojik Tarih Okumaları*, Ankara Okulu y. Ankara, 2002.
- Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XXV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir, *Usûlu'd-Dîn*, İstanbul, 1928.
- Baltacı, Ahmet, DîA, "İbnü'l-Arabî" Md. XX. s. 488-491.
- Beğavî, Muhyi's-Sünne Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesud, *Meâlimu't-Tenzîl*, I-VIII, Dâru Taybe, Medine, 1997.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, *Ensâbu'l-Eşrâf*, I-XIII, Thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut, 1996.
- Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *el-İ'tikad 'alâ Mezhebi's-Selefi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a*, Dâru's-Sekâfe, Kahire, 1984.

-, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, I-X, Meclisu Dâiretu'l-Me'ârifu'n-Nizâmiyye, Haydarâbâd, 1344.
-, **Şu'abu'l-Îmân**, I- XIV, Thk. Abdulalî Abdulhamîd Hâmid, Mektebetu'r-Rüşd, Riyâd, 2003.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-Bezzâr, **Müsnedu'l-Bezzâr**, I-XV, Thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullah, Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine, 1997.
- Bilmen, Ömer Nasuhî, **Ashâb-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları - Hz. Muaviye Hakkındaki Suallere Cevaplar-**, Hisar y. t.y. İst.
- Boyacıoğlu, Ramazan, **H. Muhammed'in Hastalığı Sırasında Hz. Ömer'in Tavrı ve Halife Seçimi**, C.Ü.İ.F.D. Cilt: 6, Sayı: 2, Sivas, 2002.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil, **es-Sahîh**, Mevsuatu'l Hadisi's Şerîf -el-Kütübü's-Sitte- Birleşik Baskı, Daru's-Selâm, Riyâd, 2000.
-, **et-Târîhu'l-Kebîr**, I-VIII, Thk. es-Seyyid Hâşim en-Nedvî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y.
-, **el-Edebu'l-Müfred**, Thk. M. Fuad Abdülbâkî, Dâru'l-Beşâiru'l-İslâmiye, Beyrut 1989.
- Bulut, Halil İbrahim, **Şîu-Usûlî Gelenekte Hz. Ali ve İmametinin Dayanakları: Şeyh Müfid Örneği**, Hz. Ali Sempozyumu Bildirileri, İzmir, 2009.
- Câbirî, Muhammed Abid, **Tekvînu'l-Akli'l-Arabî,-Nakdü Akli'l-Arabî I-** Merkezi Dirâsâtî'l-Vahdeti'l-Arabiyye, Beyrut, 1991.
- Câhız, **Risâle fî Benî Ümeyye** (Makrîzî'nin **en-Nizâ'** ve **t-Tehasum**'u ile birlikte).
- Canikli, İlyas, **Siyasetin Kurucusu Olarak Hadis -Sünnî Hadis Literatüründe Hilâfet Problemi-**, Medrese y. İst. 2006.
- Cârullah, Mûsa Bigiyef, **el-Veşîa fî Nakdı 'Akâidi's-Şîa**, Necefû'l-Eşref Matbaası, Irak, 1935.
- Cengiz Kallek, DİA, "İbn Hacer el Heytemî" Md. XIX. s. 531-534.
- Chokr, Melhem, **İslam'ın Hicrî İkinci Asrında Zındıklık ve Zındıklar** (Çev. Ayşe Meral), Anka y. İst. 2002.
- Cûrkânî, Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. İbrahim, **el-Ebâtûl ve'l-Menâkîr ve's-Sıhah ve'l-Meşâhîr**, I-II, Thk. Abdurrahman b. Abdulcebbar el -Ferîvâî, Dâru's-Sumey'î, Riyad, 1994.

- Cüneyd Eşref İkbâl Ahmed, *el-Adâle ve'd-Dapt ve Eseruhuma fî Kabûli'l-Ehâdîs ev Reddihâ*, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad, 2006.
- Demir, Mahmut, *Tarihsel Bağlamından Koparılmış bir Hadis: -O'nu Azgın Bir Topluluk Öldürecek Rivayeti Üzerine Bir İnceleme*, Din Bilimleri Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 3.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahman, *es-Sünen*, I-II, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2002.
- Dârimî, Osman b. Saîd, *er-Redd ale'l-Cehmiyye*, Thk. Bedr b. Abdullah el-Bedr, Dâru İbni'l-Esîr, Kuveyt, 1995.
- Ebû Davud, Suleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, *Mevsû'atu'l Hadîsi's Şerîf - el-Kütübü's-Sitte*- Birleşik Baskı, Daru's-Selâm, Riyâd, 2000.
- Ebû Nuaym, Abdullah b. Ahmed b. İshâk el-İsfehânî, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, I-VII, Thk. Adil b. Yusuf el-Azâzî, Dâru'l-Vatan, Riyâd, 1998.
-, Ahmed b. Abdillâh el-İsfehânî, *Tesbîtu'l-İmâme ve Tertîbu'l-Hilâfe*, Dâru'l-İmam Müslim, Beyrut, 1986
-, *ed-Duafâ*, Thk. Fâruk Hammade, Dâru's-Sekafe, Dâru'l-Beydâ, 1984.
-, *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Esfiyâ*, I-X, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1405.
- Ebu Ya'lâ, Ahmed b. Ali İbnu'l-Müsennâ el-Mevsîlî, *el-Müsned*, I-XIII, Thk. H. Selîm Esed, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Dımaşk, 1984.
- Ebû's-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Cafer b. Hayyan, *Tabakâtu'l-Muhaddisîn bi-Esbehan ve'l-Vâridîne Aleyhâ*, I-IV, Thk. Abdulğafûr Abdulhak Hüseyin el-Belûşî, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1992.
- Ebyârî, Abdu'l-Hâdî b. Rıdvân b. Muhammed Necâ, *el-Arâisu'l-Vâdîhatu'l-Ğurer fî Şerhi'l-Manzûmeti'l-Bedriyye*, el-Matbabatu'l-İlâhiyye, Mısır, 1299 h.
- Efendioğlu, Mehmet, DİA, "Sahâbe" Md. XXXV. s. 491-500
-, DİA, "Fezâilu's-Sahabe" Md. XII. s. 534-538.
- Emînî, Abdu'l-Hüseyn Ahmed en-Necefî, *el-Ğadîr fî'l-Kitâb ve's-Sünne ve'l-Edeb*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1977.
- Erul, Bünyamin, "Bir Alan Taramasının Panoraması –Vahy-i Gayri Metlûv Hakkında Bazı Mülâhazalar ve Bir Eleştirinin Eleştirisi- İslâmiyât, Cilt:3, Sayı: 1, Ankara, 2000.

-, **Sahâbenin Sünnet Anlayışı**, TDV, Ankara, 1999.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasen Ali b. İsmail, **el-İbâne an Usûli'd-Diyâne**, thk. Beşîr Muhammed Uyûn, Riyâd, 1993.
-, **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfu'l-Musallîn**, I-II, Thk. M. Muhyiddin Abdulhamîd, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 1990.
- Fayda, Mustafa, DÎA, "Ebû Bekir" Md. X. s. 101-108.
- Ferîd, Ahmed, **el-Fevâidu'l-Bedî'a fî Fezâili's-Sahâbe ve Zemmi's-Şîa**, Dâru'd-Diyâ', Riyâd, 1989.
- Fıġlalı, Ethem Rûhî, DÎA, "Ğadir-i Hum" Md. XIII. s. 279-280.
- Güneş, Kâmil, **H. Ömer ile H. Ali Arasında Oluşturulan Menfî İlişkinin Müspete Dönüştürülmesi**, Marife (Ehl-i Sünnet), Konya, 2005, Sayı: 3.
- Hâkim, Ebu Abdilah Muhammed b. Abdillan en-Neysâbûrî, **el-Müstedrek ale's-Sahîhayn**, I-X, Thk. H. ed-Demirdâş Muhammed, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 2000.
-, **Ma'rîfetu Ulûmi'l-Hadîs**, Dâru'l-Âfâku'l-Cedîde, Beyrut, 1980.
- Hallâl, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed, **es-Sünne**, I-III, Thk. Atiyye ez-Zehrânî, Dâru'r-Râye, Riyad, 1410 h.
- Hatîb Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, **el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye**, Thk. Ahmed Ömer Hâşim, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1986
-, **Tarîhu Bağdâd** (Zehebî ve İbn Neccâr Zeylleriyle birlikte), I-XXIV, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
-, **el-Câmi' li-Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbu's-Sâmi'**, I-II, Thk. M. Accâc el-Hatîb, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1996.
- Hatiboġlu, Mehmed Saîd, **H. Peygamber'in Vefatından Emevîler'in Sonuna Kadar Siyâsî-İctimâî Hâdiselerle Hadis Münasebetleri** (Basılmamış Doçentlik Tezi).
- Hattâbî, Ebû Süleyman, **A'lâmu'l-Hadîs fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, I-IV, Thk. Muhammed b. Saîd b. Abdirrahman Âl-i Suûd, Camiatu Ümmî'l-Kurâ, Mekke, 1988.
-, **Me'âlimu's-Sünen**, I-IV, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.

- Hayseme b. Süleyman, Ebû'l-Hasen el-Etrablûsî (veya et-Trablûsî), **Min Hadîsi Hayseme**, Thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1400 h.
- Heysemî, Nurettin Ali b. Ebî Bekir, **Keşfu'l-Estâr an Zevâidi Müsned'il-Bezzâr ale'l-Kütübi's-Sitte**, (I-IV), Thk. Habîbu'r-Rahmân el A'zamî, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1979.
-, **Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid**, I-X, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1412 h.
-, **Buğyetu'l-Bâhis, 'an Zevâidi Müsnedi'l-Hâris b. Ebî Üsâme**, I-II, Thk. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkirî, Merkezu Hidmeti'is-Sünne ve's-Sîreti'n-Nebeviyye, Medîne, 1992.
- Heytemî, Ebû'l-Abbas Şihabuddin Ahmed b. Muhammed İbn Hacer, **es-Sevâ'iku'l-Muhrika fi'r-Redd 'alâ Ehli'l-Bida' ve'z-Zendeka**, Lahor, 1895. (**Tathîru'l-Cenân** ile birlikte).
-, **Tathîru'l-Cenân ve'l-Lisân 'ani'l-Hutûr ve't-Tefevvüh bi-Selbi Muaviye b. Ebî Süfyân** Lahor, 1895. (**es-Sevâ'iku'l-Muhrika** kenarında)
- Hillî, Cemâluddîn el-Hasen b. Yusuf, **el-Müstecâd min Kitâbi'l-İrşâd**, Thk. Mahmud el-Bedrî, Müessesetu'l-Meârifi'l-İslâmiyye, Kumm, 1417 h.
- Humeydî, Ebu Bekr Abdullah b. Zübeyr, **el-Müsned**, I-II, Thk. Habîburrahmân el-E'zamî, el-Mektebetu's-Selefiyye, Medîne, t.y.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh el-Kurtubî, **et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-Me'ânî ve'l-Esânîd**, I-XXIV, Thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî, M. Abdulkebîr el-Bekrî, Müessesetu'l-Kurtuba, Mağrib, 1387 h.
-, **el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb**, Dâru'l-A'lâm, Ammân, 2002.
- İbn Adiy, Abdullah b. Adî b. Abdullah, **el-Kâmil fî Du'afâi'r-Ricâl**, I-VII, Thk. Yahyâ muhtâr Ğazâvî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1988.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali İbnu'l-Hasen b. Hibetullah, **Târîhu Medîneti Dimaşk**, I-LXXXX, Thk. Ali Şîrî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1998.
-, **Tebyînu Kezibi'l-Müfterî Fîmâ Nüsibe ile'l-İmâm Ebi'l-Hasen el-Eş'arî**, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1404 h.
- İbn Aşûr, Muhammed Tâhir, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, I-XXX, Dâru Sahnûn, Tunus, 1997.

- İbn Bâbeveyh, Ebu'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Musa b. Bâbeveyh el-Kummî, *el-İmâme ve't-Tebsıra mine'l-Hîre*, Thk. Seyyid Muhammed Rıza el-Hüseynî, Müessesetu Âli'l-Beyt li-İhyâi't-Türâs, 1992, Beyrut.
- İbn Balabân, Ebû'l-Kasım Ali el-Makdisi, *Tuhfetu's-Siddîk fî Fezâili Ebî Bekr es-Siddîk*, Thk. Muhyiddin Mustû, Medine, 1988.
- İbn Battâl, Ebu'l-Hasen Ali b. Halef el-Kurtubî, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-X, Thk. Ebu Temîm Yâsir b. İbrâhim, Mektebetu'r-Rüşd, Riyâd, 2003.
- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekir Ahmed b. Amr eş-Şeybânî, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, I-VI, thk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbira, Dâru'r-Râye, Riyâd, 1991.
-, *es-Sünne* (Elbânî Tahrîci *Zılâlul-Cenne* ile birlikte), I-II, Thk. Nasıruddîn Elbânî, el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut, 1993.
- İbn Ebî Hatim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtım Muhammed b. İdrîs, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, I-IX, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1952.
- İbn Ebî Hayseme, Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I-IV, Thk. Salah b. Fethî Helel, el-Fârûku'l-Hadîse, Kahire, 2004.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr abdu lah b. Muhammed, *Kitâbu'l-Musannef fî'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, I-VII, Thk. K. Yusuf el-Hût, Riyâd, 1409.
- İbn Ebi'l-Hadîd, Abdulhamid b. Hibetullah b. Muhammed b. Hüseyin b. Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, I-XX, Thk. M. Ebû'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, y.y. 1959.
- İbn Ebi'l-İzz, Ali b. Ali B. Muhammed; *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, Thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Ş. Arnavut, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1993.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1989.
-, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I-VI, (thk. Halîl Me'mûn Şîhâ, Ömer Sellâmî, Ali b. Mes'ûd), Dâru'l Ma'rife, Beyrut, 1997.
-, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, I-VIII, thk. A. Ahmed Abdulmevcûd, A. Muhammed Muavviz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1971.
-, *Lisânu'l-Mîzân*, I-VII, Müessesetu'l-E'lemî, Beyrut, 1986.
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, I-IV, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1997.

- İbn Hanbel, Ebu Abdillâh Ahmed b. Muhammed, **el-Müsned**, -Birleşik Baskı- Beytû'l-Efkârî'd-Düveliyye, Ürdün, 2005; ayrıca, I-LII, Thk. Heyet, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1999-2008.
-, **Fezâilu's-Sahâbe**, I-II, Thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyâd, 1426 h.,
-, **Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl**, I-II, nşr. Talat Koçyiğit ve İsmail Cerrahoğlu, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, İst. 1987.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm el-Endelûsî, **el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm**, I-VIII, Dâru'l-hadîs, Kahire, 1404.
-, **Kitabu'l-Fisal fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal**, I-IV, y.y. 1321 h.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebû Hâtîm el-Büsî, **Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn**, I-II, Thk. Hamdî Abdü'l-Mecîd es-Selefî, Dâru's-Sumey'î, Riyâd, 2000.
-, **Sahîhu İbn Hibbân bi-Tertîb-i İbn-i Balabân**, I-XVIII, Thk. Şuayb Arnavut, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1993.
-, **es-Sikât**, I-IX, Thk. Şerefuddîn Ahmed, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1975.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdü'l-Melik, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, I-II, Thk. Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1992.
- İbn Kesîr, İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail b. Kesîr el-Kureşî ed-Dımaşkî, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, I-XIV, Beyrut, 1988.
-, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1980.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, **el-İmâme ve's-Siyase**, Thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, t.y.
-, **el-Me'ârif**, Thk. Servet Ukkâşe, Dâru'l-Meârif, Kâhire, 1969.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, **es-Sünen**, *Mevsû'atu'l Hadîsi's Şerîf - el-Kütübü's-Sitte*- Birleşik Baskı, Daru's-Selâm, Riyâd, 2000.
- İbn Merdeveyh, Ebu Bekr Ahmed b. Musa el-İsfehânî, **Menâkıbu Alî b. Ebî Tâlib**, Thk. Abdurrazzak Muhammed Hüseyin Hirzuddîn, Dâru'l-Hadîs, Kum, 2000.
- İbn Sa'd, Ebu Abdillâh Muhammed, **et-Tabakâtü'l-Kübra**, I-VIII, Dâru's- Sâdır, Beyrut, 1985.
- İbnu's-Salah, **Mukaddime** (Bulkînî'nin **Mehâsinu'l-İstılâh**'ı ile birlikte nşr. Âişe Abdurrahman bnt. Şâtı'), Dâru'l-Meârif, Kahire, 1989.

- İbn Şâzân, Ebu'l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Hasen el-Kummî, ***Mie Menkabe min Menâkibi Emîri'l-Müminîn Ali b. Ebî Tâlib ve'l-Eimmeti min Veledihi***, Thk. Nebîl Rıza Ulvân, İntişârât-ı Ensâriyân, Kum, 1413 h.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer, ***Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere***, Thk. A. Muhammed Dendel, Y. Saduddin Beyân, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.
- İbn Şehrâşûb, Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. Şehraşub et-Tabersi, ***Menâkibu Âl-i Ebî Tâlib***, I-IV, Dârü'l-Edva, Beyrut, 1985.
- İbn Teymiyye, Takiyuddîn Ahmed b. Abdilhalîm, ***Mecmû'ul-Fetâvâ***, I-XXXV, Dâru'l-Arabiyye, Beyrut, 1398 h.
-, ***Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviyye***, I-VIII, Thk. Muhammed Reşad Sâlim, Müessesetü Kurtuba, y.y., t.y.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn Ebû'l-Fadl, ***Lisânü'l-Arab***, I-XV, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, y.y., t.y.
- İbnu'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâleddin Ömer b. Ahmed, ***Bugyetü't-Taleb fî Târîh-i Haleb***, I-XII, Thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut, Dâru'l-Fikr, t.y.
- İbnu'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah, ***Âridatu'l-Ahvezî bi-Şerhi Sahîhi't-Tirmizî***, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
-, ***el-Avâsım mine'l-Kavâsım fî Tahkîki Mevâkıfî's-Sahâbe ba'de Vefâti'n-Nebî***, Thk. Muhibbuddîn el-Hatîb, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1987.
- İbnu'l-Bitrîk, Şemsuddin Yahya b. Hasen b. Hüseyin el-Esedî el-Hillî, ***Umdetu Uyûni Sîhâhi'l-Ahbâr***, I-II, Thk. Mâlik el-Mahmudî-İbrahim el-Bahâdurî, Tahran, 1412.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali, ***Kitâbu'l-Mevdû'ât mine'l-Ehâdisi'l Merfû'ât***, I-IV, Thk. Nûrettin b. Şükrî b. Ali Boyacılar, Mektebetu Edvâi's-Selef, Riyâd, 1997.
-, ***el-İlelu'l-Mütenâhiye***, I-II, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1403 h.
-, ***Keşfu'l-Müşkil min Hadîsi's-Sahîhayn***, I-IV, Thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Dâru'l-Vatan, Riyâd, 1997.
- İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasen İzzuddîn Alî b. Muhammed el-Cezerî, ***Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe***, I-VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.
- İbnu'l-İmâd Ebu'l-Felâh Abdulhayy b. Ahmed, ***Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb***, I-VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

- İbnu'n-Nedîm, Ebu'l-Ferac Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1994.
- İbnu'l-Uşârî, Ebû Tâlib Muhammed b. Ali, *Fezâilu Ebî Bekr es-Siddîk*, Thk. Amr Abdu'l-Mün'im, Dâru's-Sahâbe li't-Turâs, Tanta, 1993.
- İclî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih, *M'arifetu's-Sikât*, Thk. Abdulalîm Abdulazîm el-Bustevî, Mektebetu'd-Dâr, Medîne, 1985.
- İsfehânî, Rağîb, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an*, -Kur'an Kavramları Sözlüğü- çev. Yusuf Türker, Pınar y. İstanbul, 2007.
- İshâk b. Râheveyh, İshâk b. İbrâhîm b. Mahled b. Râheveyh, *el-Müsned*, I-V, Thk. Abdulğafûr b. Abdulhak el-Belûşî, Mektebetu'l-Îmân, Medîne, 1991.
- İsmâîlî, Ebû Bekr Ahmed b. İbrahim el-Cürcânî, *Mu'cemu Şuyûhi Ebî Bekir el-İsmâîlî*, I-II, <http://www.almeshkat.net/books/open.php?cat=56&book=4453>.
- Kâdî İyâz, Ebû'l-Fadl İyâd b. Mûsa el-Yahsubî, *İkmâlu'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, Thk. Yahyâ İsmâîl, Dâru'l-Vefâ, 2004.
-, *eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*, I-II, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1988.
- Kandemir, Yaşar, DİA, "Abdullah b. Ömer" Md. I. s. 126-128.
-, DİA, "Fezâil" Md. XII. s. 529-531.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifin*, I-XIII, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y.
- Kıftî, Ebu'l-Kasım, Bahâuddîn Hibetullah b. Abdullah, *el-Enbâu'l-Müstetâbe fî Menâkıbi's-Sahâbe ve'l-Karâbe*, Thk. Ali Abdulkadir et-Tavîl, Dâru Ammâr, Amman, 2006.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, I-XX (cüz), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- Kurtubî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ömer, *el-Müfhim limâ Eşkele min Telhîs-i Kitâbi Müslim*, Thk. M. Dîb Mistû-Y. Ali Bedîvî-A. Muhammed es-Seyyid-M. İbrahim Bezzâl, I-VII, Beyrut, 1997.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, DİA, "Harre Savaşı" Md. XVI. s. 245-247.
- Lâlekâî, Ebû'l-Kâsım Hibetullah b. Hasen b. Mansur et-Taberî, *Şerhu Usûli İtikâdi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a*, I-IX, Thk. Ahmed b. Saîd b. Hamdan el-Ğâmidî, Dâru Taybe, Riyad, 1418.

- Mahmûd Saîd b. Muhammed Memdûh, *Ğâyetu't-Tebcîl ve Terku'l-Kat'i fi't-Tafdîl, Risâle fi'l-Mufâdale Beyne's-Sahâbe*, Dâru'l-İmam et-Tirmizî, Dubai, 2005.
- Makrîzî, Takıyuddin, *en-Nizâ' ve't-Tehâsum Fîmâ Beyne Benî Hâşim ve Benî Ümeyye*, Thk. Hüseyin Munis, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1984.
- Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, (Cem'u Cevâmi'i'l-Ehâdîs içinde), el-Meknezu'l-İslâmî, Kahire 1421 h.
- Merkezu'r-Risâle, *es-Sahâbe fi'l-Kur'an ve's-Sünne ve't-Târîh*, Kum, 1419 h
- Meylânî, es-Seyyid Ali el-Hüseynî, *Hadîsu'd-Dâr*, Merkezu'l-Ebhâsi'l-Akâidiyye, 1421 h.
-, *Hulâsetu Abekâtu'l-Envâr, fî İmâmeti'l-Eimmeti'l-Ethâr –Hadîsu's-Sefîne-*, el-Mektebetu'l-İslâmiyyeti'l-Kübrâ, Tahran, 1401.
-, *Risâle fi'l-Ehâdîsi'l-Maklûbe fî Menâkıbi's-Sahâbe*, (er-Resâilu'l-Aşr fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdû'a fî Kütübi's-Sünne içinde, VII. Risâle), Yârân-Kum, 1418 h.
-, *-Risâle fî Haberi Tezvîci Ümmi Külsûm min Umer* (er-Resâilu'l-Aşr içinde, VIII. Risâle).
-, *Risâle fî Salât-i Ebî Bekr*, (er-Resâilu'l-Aşr içinde, IV. Risâle).
-, *Risâle fi'l-Ehâdîsi'l-Vârîde fî'l-Hulefâ alâ Tertîbi'l-Hilâfe* (er-Resâilu'l-Aşr içinde, IX. Risâle).
- Minkarî, Nasr b. Müzâhim, *Vak'atu Sıffîn*, Thk. Abdüsselâm Muhammed Harun, Kahire, 1962.
- Mîrâs, Kâmil, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, IV-XII (I-III, Ahmed Naîm), DİB y. Ankara, 1978.
- Mizzî, Ebu'l-Haccâc Cemâluddin Yusuf b. Abdurrahman, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, I-XXXV, Neşr. Beşşar Avvâd Ma'rûf, Beyrut, 1982-92.
- Muhibbuddîn et-Taberî, Ebû Cafer Ahmed b. Abdillâh b. Muhammed, *er-Riyâdu'n-Nadîra fî Menâkıbi'l-Aşera*, I-II, Thk. İsa b. Abdillâh b. Muhammed el-Humeydî, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1996.
- Mübârek el-Berrâk, *ed-Da'îf ve'l-Mevdû' min Ahbâri'l-Fiten ve'l-Melâhim ve Eşrâtis's-Sâ'a*, Dâru's-Selâm, Kuveyt, 1996.
- Mübârekfûrî, Ebu'l-'Alâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm, *Tuhfetu'l-Ahvezî, bi-Şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, I-X, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

- Müslim, Ebû Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî, **es-Sahîh**, *Mevsuatu'l Hadîsi's Şerîf -el-Kütübü's-Sitte-* Birleşik Baskı, Daru's-Selâm, Riyâd, 2000.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb, **Fezâilu's-Sahâbe**, Thk. Faruk Hammâde, Dârus-Sekafe, Mağrib, 1984.
-, **Hasâisu Emîri'l-Mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib**, Thk. A. Mîrîn el-Belûşî, Mektebetu'l-Muallâ, Kuveyt, 1986.
-, **es-Sünen**, *Mevsâ'atu'l Hadîsi's Şerîf -el-Kütübü's-Sitte-* Birleşik Baskı, Daru's-Selâm, Riyâd, 2000.
-, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, I-VI, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Thk. Abdulğaffâr Süleymân el-Bündârî, Seyyid Kisrevî Hasen, Beyrut, 1991.
- Nevbahtî, Ebû Muhammed Hasan b. Musa, **Fıraku's-Şîa**, (Mûsa Cârullah'ın *el-Veşâ'a* sıyla birlikte) Necefu'l-Eşref Matbaası, Irak, 1935.
- Nevevî, Ebû Zekeriya Yahya b. Şeref, **Şerhu Müslim**, I-XVIII, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1392 h.
- Nuaym b. Hammâd, Ebû Abdillâh el-Mervezî, **Kitâbu'l-Fiten**, Thk. Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y.
- Öz, Mustafa, DİA, “**Râfızîler**” Md. XXXIV, s. 396-397.
-, DİA, “**Ehl-i Beyt**” Md. X, s. 498-501.
- Öz, Mustafa; İlhan, Avni, DİA, “**İmâmet**” Md. XXII, s. 201-203.
- Özafşar, Mehmet Emin, **İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı Mihne Olayı ve Haşeviye Olgusu**, Ankara Okulu, Ankara, 1999.
- Özaydın, Abdülkerîm, DİA, “**Müstazhir-Billah**” Md. XXXII, s. 127-128.
- Öztürk, Mustafa, **Kur'an'an ve Aşırı Yorum** –Tefsîrde Bâtınîlik ve Bâtunî Te'vîl Geleneği- Kitâbiyât, Ankara, 2003.
- Sâ'âtî, Ahmed Abdurrahmân el-Bennâ, **Minhatu'l-Ma'bûd fî Tertîb-i Müsnedi't-Tayâlisî**, I-II, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, Beyrut, 1400 h.
- Said Nursî, Bedüzzaman, **Lem'alar**, Envâr Neşriyât, İstanbul, 2007.
- Sâ'idî Su'ûd b. 'Îd b. Umeyr, **el-Ehâdisu'l-Vâride fî Fezâili's-Sahâbe**, I-XII, et-Tab'atu'l-Lü'lüî, Medine, 1427.
- Sâlim İzzân, Muhammed Yahyâ, **es-Sahâbe İnde'z-Zeydiyye**, Merkezu't-Turâs ve'l-Buhûsi'l-Yemenî, Yemen, 2004.

- Sarıçam, İbrahim, *Emevî-Hâşimî İlişkileri-İslam Öncesinden Abbâsîlere Kadar-*, TDV y. Ankara, 1997.
- Seyyid, Eymen Fuad, DİA “Fâtımîler” Md. XII. s. 228-237.
- Sofuoğlu, Cemal, *Şia’nın Sahabiler Hakkındaki Bazı Görüşleri*, A.Ü.İ.F.D. XXIV, Ankara, 1981.
- Süheylî, Ebu’l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed, *er-Ravdu’l-Unuf fî Tefsîri’s-Sîreti’n-Nebeviyye* I-IV, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, t.y.
- Süleym, Ebû Sâdık Süleym b. Kays el-Hilâlî el-Kûfî, *Kitâbu Süleym*, I-III, Thk. Muhammed Bâkır el-Ensârî ez-Zencânî, Dalîle Mâ, Kum.
- Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tedrîbu’Râvî fî Şerh-i Takrîbi’n-Nevâvî*, I-II, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1989.
-, *er-Ravdu’l-Enîq fî Fazli’s-Siddîk*, Thk. Âmir Ahmed Haydar, Müessesetü Nâdir, Beyrut, 1990.
-, *Tuhfetu’l-‘Aclân fî Fezâili Osmân*, Thk. Âmir Ahmed Haydar, Müessesetü Nâdir, Beyrut, 1991.
-, *Şerhu Sünen-i İbn Mâce*, Kadîmî Kutubhâne, Karaçi, t.y.
- Şahin, Hâşim, DİA, “Menâkıbnâme” Md. XXIX. s. 112-114.
- Şefî, Muhammed (Diyûbendî) *Makâmu’s-Sahâbe ve İlmu’t-Târîh*, y.y., 1989.
- Şehristânî, Ebu’l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm, *el-Milel ve’n-Nihal*, I-II, Thk. Abdülemir Ali Mehnâ- Ali Hasan Fâur, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 1993.
- Şerîf Murâd Ebu Amr, *İrşâdu’l-Âbid fî Hukmi Meksi’l-Cünübi ve’l-Hâizi ve’n-Nüfesâi fî’l-Mesâcid* (“el-Mektebetu’s-Şâmile II” için hazırlanmış bir çalışmadır. Matbû değildir).
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *İrşâdu’l-Fuhûl*, Müessesetu’l-Kütübi’s-Sekafiyye, y.y., t.y.,
- Şeybânî, Muhammed b. İbrahim, *Mu’cemu mâ Ullife ani’s-Sahâbe ve Ümmehâtî’l-Mü’minîn ve Âl-i Beyt*, Kuveyt, 1993.
- Şeyh Müfîd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Nu’mân el-Ukberî el-Bağdâdî, *el-İrşâd fî Ma’rifeti Hüceccillahi ale’l-İbâd*, Thk. Müessesetu Âli’l-Beyt, Dâru’l-Müfîd, Beyrut, 1993.
-, *Tafdülu Emîri’l-Miminîn Ali b. Ebî Talib alâ Sâiri’s-Sahâbe*, Thk. Ali Musa el-Ka’bî, Kumm, 1412 h.

- Tabatabâî, Muhammed Hüseyin, *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'an*, I- XXII, Beyrut, 1991.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, I-X, Thk. Tarık b. İvazullah, Abdulmuhsin b. İbrahim, Dâru'l-Harameyn, Kahire, 1415.
-, *Müsnedu's-Şâmiyyîn*, I-IV, Thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefî, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1984.
-, *el-Mucemu'l-Kebîr*, I-XX, Thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefî, Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, Musul, 1983.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed İbn Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l Kur'ân*, I-XVI, Dâru'l Fikr, Beyrut, 1995
-, *Tarihu'r-Rusul ve'l-Mülûk*, I-XIII, Thk. Sıdkî Cemîl el-Attâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1998.
- Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, I-XVI, Thk. Şuayb el-Arnâvut, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1994.
- Tayâlisî, Süleymân b. Dâvud b. Cârud, *el-Müsned*, I-III, Thk. Muhammed Hasen Muhammed Hasen İsmail, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmi, Mevsû'atu'l Hadîsi's Şerîf -el-Kütübü's-Sitte-* Birleşik Baskı, Daru's-Selâm, Riyâd, 2000.
-, *eş-Şemâil'l-Muhammediye ve'l-Hasâilu'l-Mustafaveviyye*, Thk. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.
- Ukaylî, Ebû Cafer Muhammed b. Amr b. Mûsa el-Mekkî, *Kitâbu'd-Duafâi'l-Kebîr*, I-IV, Thk. Abdu'l-Mu'tî Emîn Kal'acî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- Ünalân, Abdullah, *İmamet Teorisinin Referanslarında Ehl-i Sünnet ve Şia'ya Göre Hadis*, Elips Kitap, Ankara, 2006.
- Vâkıdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkıd, *Kitâbu'l-Meğâzî*, I-III, Thk. Marsden Jones, 'Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, 1984.
- Varol, M. Bahâuddîn, *Hilâfet Mücadelesinde Ehl-i Beyt Nesli*, Yediveren, Konya, 2004.
-, *Emevîlerin Hz. Ali ve Taraflarına Hakaret Politikası Üzerine*, İSTEM, Sayı: 8, Konya, 2006.
- Yâkut, Ebû Abdillâh Yakut b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ (Veya İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb)* I-VII, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.

-, ***Mu'cemu'l-Büldân***, I-VII, Thk. Ferîd Abdulazîz el-Cündî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.
- Yaşaroğlu, Kâmil, DÎÂ, "**Lanet**" Md. XXVII. s. 101-102.
- Yavuz, Adil, ***Kisâ' Hadisi Rivâyetleri Ve Ehl-i Beyt Kimliği***, S.Ü.İ.F.D., Sayı: 19, Konya, 2005.
- Yavuz, Salih Sabri; ***Kelâm'da Efdaliyyet Meselesi Ve İbn Kemal'in "Efdaliyyetu Muhammed" Risalesi***, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi V, (2005), Sayı: 1.
- Yılmaz, Orhan, ***Hiz. Ali'yi Öne Çıkaran Rivâyetlerin Değeri***, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003.
- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Hüseynî, ***Tâcu'l-Arûs, min Cevâhiri'l-Kâmûs***, I-XL, Dâru'l-Hidâye, y.y. t.y.
- Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed, ***Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ***, I-XXIII, Thk. Şuayb Arnavut, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1993.
-, ***el-Kâşif fî Ma'rifeti men lehû Rivâyetun fî'l-Kütübi's-Sitte***, I-II, Thk. Muhammed Avvâme, Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Cidde, 1992.
-, ***Mîzanu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl***, I-IV, Thk. Ali el-Becâvî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut t.y.
-, ***Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhir ve'l-A'lâm***, I-LII, Thk. Ömer Abdu's-Selâm Tedmurî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 2000.
-, ***Telhîsu'l-Müstedrek***, Hâkim'in ***el-Müstedrek***'i ile birlikte.
-, ***Tezkiretu'l-Huffâz***, I-IV, Thk. Zekeriya Umeyrât, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, III, 105.

ÖZET

Demir, Mahmut; “Fezâilu’s-Sahâbe Rivayetleri Bağlamında Şîî-Sünnî İhtilafının Hadis Rivayetine Yansımaları” Doktora tezi, danışman: Prof. Dr. Bünyamin ERUL, IX+347 s., Ankara–2010.

Çalışmamızın konusu, Fezâilu’s-Sahâbe rivayetleri özelinde, Şia ile Ehl-i Sünnet arasındaki görüş ayrılıklarının hadis rivayetine yansımalarıdır. Araştırmada tek tek tüm sahabilerin faziletlerine ilişkin rivayetler değil, genel olarak Sahabe ve Ehl-i Beyt’in, özel olarak da ilk dört halifenin faziletlerine ilişkin rivayetler inceleme konusu yapılmıştır.

Birinci bölümde, İslam düşünce geleneğinin iki büyük ekolü olan Ehl-i Sünnet ile Şia’nın sahabe tasavvurları üzerinde durulmuş, bu tasavvurların dayandığı psikolojik, dînî ve siyâsî temeller ele alınmıştır. Ardından da Sünnî kesimde tafdîl edilen “sahabe” ile Şia nazarında masum telakkî edilen Ehl-i Beyt’in faziletlerine ilişkin rivayetler, içerik ve üslup itibariyle mukayeseli olarak değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde Şia ile Ehl-i Sünnet arasındaki polemiklerin en bariz bir biçimde yansıdığı bir alan olarak Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ali’nin faziletlerine ilişkin bazı rivayetler yine mukayeseli bir şekilde ele alınmıştır. Bu rivayetlerin imamet tartışmalarıyla ilişkisine temas edilmiş, böylece siyâsî mülâhazaların hadis rivayeti üzerindeki etkileri tartışılmıştır. Yine Şia’nın, bir yandan Hz. Ali’yi tafdîl edip aynı zamanda Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer’i tahkîr etmeyi kurguladığı bir takım rivayetler ele alınmış, bu yaklaşımın Sünnî kaynaklara ne derece sirayet ettiği araştırılmıştır.

Üçüncü bölümde ise, Ehl-i Sünnet’in, Şîî imamet nazariyesini çürütmeye yönelik dillendirdiği temel argümanlardan olan “fazilet/hilafet sıralaması” düşüncesi ile hadis rivayeti arasındaki ilişki irdelenmiştir. Bu bölümde ağırlıklı olarak, Şia-Ehl-i Sünnet ihtilafına nispetle daha spesifik bir ayrışma olan “Osmânî-Alevî” çekişmesinin hadis rivayeti üzerindeki tezahürleri incelenmiştir. Tespit edilen rivayet örneklerinin izi sürülerek maruz kaldıkları değişiklikler tespit edilmiş, bu değişikliklerin temel faktörleri araştırılmıştır.

ABSTRACT

DEMİR, Mahmut, “Reflections of the Sunni-Shiite disagreements on the hadiths within the context of traditions about ‘faḍāʾil al-ṣaḥābah’ (virtues of the Companions of the Prophet)”, Doctorate Dissertation, Supervisor: Prof. Dr. Bünyamin Erul, IX+347 p., ANKARA – 2010.

This dissertation deals with the reflections of the Sunni-Shiite disagreement on the hadiths by studying the traditions about ‘faḍāʾil al-ṣaḥābah’ (virtues of the Companions of the Prophet). Its aim is not to carry out an investigation into the hadiths on the virtues of every single Companion but rather to focus on the traditions that make general reference to the virtues of ṣaḥābah and ahl al-bayt, and those on the virtues of the first four Caliphs specifically.

The thesis is divided into three chapters. The first chapter deals with the perceptions of ṣaḥābah in the two major sects of Islamic tradition, namely Ahl al-Sunnah and Shīʿah, and the psychological, religious and political foundations of these perceptions. Traditions on the ‘ṣaḥābah’, who are highly regarded by Sunnis, and those on the ‘ahl al-bayt’, who are considered ‘infallible’ by Shiites, are compared and examined in terms of content and style.

In the second chapter, the traditions on the virtues of Abū Bakr and ʿAlī ibn Abī Ṭālib are comparatively examined. Here I discuss the relationship between these traditions and the debates about imāmah (religio-political leadership), and also the influence of political considerations on the formation and transmission of these tradition. I also analyze a number of traditions fabricated by Shiites, which, on the one hand, favor ʿAlī, and, on the other, disparage Abū Bakr and ʿUmar. Then I make an attempt to detect how far this ‘Shiite’ approach may have spread in Sunni sources.

The third chapter treats the relationship between the hadiths and the notion of “the hierarchical order of virtue / caliphate”, as this is one of the principal arguments of Sunnis to discredit Shiite doctrine of imāmah. The predominant

concern of this chapter is the ʿUthmānī / ʿAlawī conflict, which is a more specific issue than the general Shīʿah - Ahl al-Sunnah disagreement, and the reflections of this conflict on the hadiths. Finally, I trace a group of selected hadiths in the sources in order to be able to observe the changes these hadiths may have undergone during transmission process and to identify the main factors behind these changes.